

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI KALAUZA

IKH

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI KALAUZA

Szerkesztette:

BALOGH KATA — BÁRDOS ISTVÁN

Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat

Pedagógiai Intézet

Tatabánya

1993

ÍRTÁK:

Bánhidny László, dr. Bárdos István, Beke Lászlóné, Dankó József, Farkasné Juhász Krisztina, Földi Józsefné, Kovács Lajos, dr. Kőrmendi Géza, Kövecses-Varga Etelka, Labossa Lajos, dr. Márkus Mihály, Nóber Imre, Ortutay András, dr. Pifkó Péter, Szeder Balázs, Tapolcainé dr. Sárny Szabó Éva, Tisovszky Zsuzsanna, dr. Wagenhoffer Vilmos, Wehner Tibor

LEKTORÁLTÁK:

dr. Egressy Erna, Gyüszny László, dr. Horváth István, Kecskés László, Ortutay András

A MEGYEI BIBLIOGRÁFIÁT ÖSSZEÁLLÍTOTTA :

Tapolcainé Sárny Szabó Éva

FOTÓK:

Mohainé Varga Edit: 5, 10, 16, 18, 22, 31, 32, 39, 43, 53, 67, 72, 74, 76, 80 sz. pecsétnyomat (Lelőhely: Kuny Domokos Múzeum, Tata) Mudrák Attila: Esztergom és Komárom Vármegye pecsétnyomata; 1, 2, 3, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 30, 33, 34, 34, 40, 42, 44, 45, 47, 49, 51, 54, 56, 59, 61, 63, 66, 68, 70, 71, 73, 75, 79 sz. pecsétnyomat (Lelőhely: Magyar Országos Levéltár) 4, 6, 7, 14, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 35, 36, 37, 41, 48, 50, 52, 55, 57, 58, 60, 62, 64, 65, 69, 77, 78, 81, 82 sz. pecsétnyomat (Lelőhely: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára)

A IX–XIII. számú térképeket rajzolta: Deákné Mészáros Edit

MŰMELLÉKLETEK és ILLUSZTRÁCIÓK:

színes és fekete-fehér címerek, térképek, pecsétnyomatok, dokumentum másolatok

Megjelent a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Tankönyv- és Taneszközirodája által 1992-ben kiírt "A tanulást, tanítást közvetlenül segítő kiadványok" című pályázat, a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, valamint a Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány támogatásával.

ISBN 963 04 3391 5

Felelős kiadó:

Egressy Erna, a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete igazgatója

Készült: az OKTÁV-PRESS Nyomda Kft. Nyomdaüzemében 1200 példányban

Munkaszám: 29281275-93

Ajánló sorokat írni mindig kedves kötelesség - különösképpen egy olyan könyvhöz, amelynek tartalma, tematikája minden ízében a szűkebb pátriához, ez esetben Komárom-Esztergom megyéhez kötődik.

A történelmi múlt - ha elismerjük, ha nem - meghatározza, de legalábbis jelentősen formálja minden nemzedék tudatát. A sorsfordító történelmi események tanulságai, akár csak emlékfoszlányként, de beépülnek gondolkodásunkba. Így aztán dicső vagy vesztett csatákra, nemzeti méreteken elszenvedett méltánytalanságokra, híres hadvezérekre, jó királyokra és a történelemkönyvek többi színes lapjára többé - kevésbé mindenki emlékezik.

Rendben is van ez így. De mi a helyzet a hétköznapiak, az átlagember történelmével, az évszázadok időmértékét tekintve pillanatnyi epizódokkal, rebbenésnyi történésekkel, az egyének, a kisebb-nagyobb közösségek múltjának dokumentumaival? Ezeket ugyan nem múltott az ország sorsa, de az országlakóké talán igen.

Az emlékezésnek erre a rétegre felgyorsult ritmusú mindennapjainkban alig jut idő. Vagy mégis? Világtendencia, hogy családok, kisközösségek kezdik kutatni a régi okleveleket, a plébániák nagykönyveit, a könyvtárak régi helyi újságokat őrző zugait. Keresik benne magukat, elődeiket, ismerőseik nevét, próbálva összeilleszteni közösségük, településük egykori képét. Az effajta érdeklődés föltámadása persze a társadalomfejlődés állomásaival hozható összefüggésbe, hogy hogyan, elemezzék a szakemberek.

Egy tény: a világ dolgait az ember- lévén individuum - saját élményein, tapasztalásain és saját múltján átszűrve érzékeli, s értékeli.

E könyv a főntiek mellett érvel, mégpedig úgy, hogy a legfogékonyabb nemzedékhez, az ifjúsághoz szól elsősorban. Az ifjúsághoz, amelynek ha iskoláiban módja van nemzete történelmének legfontosabb fejezeteivel megismerkedni, legyen módja megismerni a szűkebb környezet történetét is. Apáit, nagypapáit - számítva arra, hogy gyorsan tűnő jelenünk épp így lesz majdan a múlt forrása.

Dr. Kovács György Zoltán
a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés
elnöke

ELŐSZÓ

Napjainkban az iskolák autonómiája lehetővé teszi, hogy helyi tantervek készüljenek, amelyekben megjelenik a "szűkebb haza" múltja és jelene is. Intézetünk kiemelt feladatának tartja, hogy a megye pedagógusait e munkában segítse.

Ezért 1989-től összefogta és támogatta azokat a pedagógusokat, könyvtárosokat, levéltárosokat, helytörténészeket és muzeológusokat, akik vállalkoztak a tantervkészítést és a tananyag kiválasztást megkönnyítő adatgyűjtésre. Ennek nyomán létrejött egy kézirat, mely a VEAB 1991. évi pályázatán I. díjat nyert. A lektorok (Ballér Endre és Szebenyi Péter) úttörő vállalkozásnak minősítették, és javasolták átdolgozott formában történő kiadását.

Ezzel a feladattal a kiadó Balogh Katát és Bárdos Istvánt bízta meg, akik a pályamű kéziratát felhasználva, azt kiegészítve elkészítették Komárom-Esztergom Megye településtörténeti kalauzát.

E szerzői-szerkesztői munka eredményeként sajátos könyvet tarthat kezében az Olvasó, mely tanári kézikönyvként, tankönyvként, útmutatóként és forrásgyűjteményként is használható. Adatgazdasága és bibliográfiája révén számot tarthat a pedagógusok, könyvtárosok, a helytörténészek, az idegenvezetők, a megye különböző településeiről elszármazottak figyelmére, s rajtuk kívül mindazokéra, akiknek nemcsak lakóhelye, hanem otthona is egy város, egy község.

A műből kiolvasható: szerzői hitték és velük együtt hisszük mi is, hogy a gyermekek és fiatalok történelem- és társadalom-szemléletét ismeretek, közvetlen tapasztalatok és élmények útján lehet megalapozni, amelyekből kibontakozhat a tudatos és cselekvő hazaszeretet.

Reményeink szerint ott lesz e mű iskoláinkban és a könyvtárak polcain - valamennyiünk hasznára.

Egressy Erna

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ.....	11
RÖVIDÍTÉSEK.....	14
KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE CÍMERE.....	I
VÁROSOK CÍMEREI (DOROG, ESZTERGOM, KISBÉR, KOMÁROM, NYERGESÚJFALU, OROSLÁNY, TATA, TATABÁNYA).....	II-IX
KÖZSÉGEK CÍMEREI (BAJÓT, BAKONYBÁNK, BÁBOLNA, CSOLNOK, GYERMELY, HÉREG, KECSKÉD, TARIÁN, TÁT, VÉRTESSZŐLŐS, VÉRTESTOLNA).....	X-XI

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE RÖVID LEÍRÁSA ÉS BIBLIOGRÁFIÁJA

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS.....	21
NÉPRAJZ.....	24
IPAR.....	30
TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK, ÉRTÉKEK.....	32
BIBLIOGRÁFIA.....	36

A TELEPÜLÉSEK LEÍRÁSA ÉS BIBLIOGRÁFIÁJA

ÁCS.....	62
ÁCSTESZÉR.....	65
AKA.....	68
ALMÁSFÜZITŐ.....	69
BÁBOLNA.....	71
BAJ.....	73
BAJNA.....	75
BAJÓT.....	79
BAKONYBÁNK.....	82
BAKONYSÁRKÁNY.....	83
BAKONYSZOMBATHELY.....	86
BANA.....	89
BÁRSONYOS.....	91
BOKOD.....	93
<i>VÉRTESSZENTKERESZT</i>	95
CSÁSZÁR.....	95

CSATKA.....	98
CSÉM.....	100
CSÉP.....	101
CSOLNOK.....	104
DAD.....	106
DÁG.....	109
DOROG.....	111
DÖMÖS.....	118
DUNAALMÁS.....	124
DUNASZENTMIKLÓS.....	128
EPÖL.....	130
ESZTERGOM.....	135
PILISSZENTLÉLEK.....	184
ETE.....	185
GYERMELY.....	188
HÉREG.....	190
KECSKÉD.....	192
KERÉKTELEKI.....	194
KESZTÖLC.....	196
<i>KLASTROMPUSZTA</i>	198
KISBÉR.....	201
ÁSZÁR.....	208
HANTA.....	211
KISIGMÁND.....	213
KOCS.....	215
KOMÁROM.....	221
ÉSZAK-KOMÁROM.....	223
KOMÁROM (ÚJSZÖNY, ÚJKOMÁROM, KOMÁROM -ÚJVÁROS, DÉL-KOMÁROM).....	228
ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM (Képzőművészek, írók, költők).....	230
<i>KOPPÁNYMONOSTOR</i>	244
BIBLIOGRÁFIA.....	245
KOMÁROM-SZÖNY.....	249
KÖMLŐD.....	252
KÖRNYE.....	256

LÁBATLAN.....	258
PISZKE.....	261
LEÁNYVÁR.....	263
MÁRIAHALOM.....	266
MOCSA.....	269
MOGYORÓSBÁNYA.....	272
NAGYIGMÁND.....	274
NAGYSÁP.....	278
NASZÁLY.....	279
NESZMÉLY.....	282
NYERGESÚJFALU.....	285
OROSZLÁNY.....	291
MAJK.....	298
PILISCSÉV.....	299
PILISMARÓT.....	301
RÉDE.....	304
SÁRISÁP.....	307
SÚR.....	309
SÜTTŐ.....	311
SZÁKSZEND.....	314
SZÁK.....	314
SZEND.....	316
SZOMÓD.....	318
SZOMOR.....	319
TARDOS.....	321
TARJÁN.....	323
TÁRKÁNY.....	325
TÁT.....	327
TATA.....	331
AGOSTYÁN.....	358
TATABÁNYA.....	361
BÁNHIDA.....	363
ALSÓGALLA.....	364
FELSŐGALLA.....	365

TATABANYA.....	367
TOKOD.....	385
ÚNY.....	388
VÁRGESZTES.....	392
VÉRTESKETHELY.....	393
VÉRTESSOMLÓ.....	395
VÉRTESSZOLLÓS.....	397
VÉRTESTOLNA.....	399
TÉRKÉPEK	
KOMÁROM VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG.....	403
ESZTERGOM VÁRMEGYE A XIV SZÁZAD ELEJÉIG.....	404
FEJÉR VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG. (RÉSZLET).....	405
PILIS VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG. (RÉSZLET).....	406
KOMÁROM VÁRMEGYE 1802-BEN.....	407
ESZTERGOM VÁRMEGYE 1802-BEN.....	408
KOMÁROM-ESZTERGOM K.E.E. VÁRMEGYÉK 1923—38.....	409
KOMÁROM MEGYE 1970-BEN.....	410
KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE 1990.....	411
KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE 1993.....	412
FEJÉR-KOMÁROM EVANGÉLIKUS EGYHÁZMEGYE KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI TERÜLETE 1992.....	413
A TATAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE 1992.....	414
MUTATÓK	
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ.....	417
FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ.....	447

BEVEZETŐ

E könyv arra vállalkozik, hogy közeledve az ezredfordulóhoz összegyűjtse mindazokat a tényeket és adatokat a megyéről és településeiről, melyek fontosak lehetnek a ma élők számára.

Ezért került sor a települések vázlatos történeti áttekintésére és mindazon szellemi és tárgyi értékek számbavételére, melyek az idők során alakították megyénk arculatát.

A könyv tartalmi felépítése azt a célt szolgálja, hogy a pedagógusok, helytörténészek, könyvtárosok, diákok és más érdeklődők ismereteket szerezhessenek szűkebb pátriájuk történelméről, művelődés- és gazdaságtörténetéről, művészeti életéről és természeti értékeiről.

A kötet a mai Komárom-Esztergom megye kialakulásával, vázlatos bemutatásával (történelem, néprajz, ipartörténet, természeti adottságok) kezdődik. Az ország és ezzel együtt a megyék határai a történelem során többször változtak. A történeti áttekintés a mindenkori országhatáron belüli területekre irányul. Az egyes települések leírásánál azonban csak a mai Komárom-Esztergom megyében lévők számbavételére vállalkozik. A településsé nem vált hajdani egyházi központokat (pl.: Majk) kurzív betű jelzi. A megye történelmét feldolgozó fejezet időhatára az államalapítástól napjainkig terjed, bár az azt megelőző korokból származó adatokat is megemlíti. Nem tér ki viszont 1956 eseményeire, ugyanis ezek hiteles feldolgozása még nem mindenütt történt meg.

Információt nyújt azokról a személyekről - elsősorban alkotóművészekről - akik életük egy szakaszában kötődtek valamelyik településhez. Az írók közül azokat említi, akik gyűjteményes kötetben szerepelnek, illetve önálló kötettel bírnak. A képzőművészek köréből azokat sorolja fel, akiket az utókor is számon tart. A kortárművészek közül csak azokat veszi számba, akik valamely országos művészeti szerveződés tagjai.

A szellemi és társadalmi élet más területeinek jeles művelőit csupán a kistelepüléseknél említi "Nevezetes személyek" címszó alatt. A városoknál - terjedelmi okokból - erre nem kerülhetett sor.

Ezekből az alapelvekből bizonyos mértékű aránytalanság következik, hisz a községeknél például rég feledésbe merült literátorok neve is megjelenik, míg a városokban a náluk jelentősebbek említésétől is el kellett tekinteni.

Az anyaggyűjtés 1993. június 30-ával zárult.

Az 1990-ben önálló képviselőtestülettel bíró települések bemutatása a következő tartalmi rendben történik:

Történeti áttekintés

- A települések nevének eredete, jelentése, szlovák vagy német neve.
- Okleveles említések: (Árpád-kor - Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II—III. köt. Bp. 1987.)
- Alapvető információk a törökkor végéig (birtokosok, főbb tevékenységek stb.)
- A török kiűzését követő betelepítések, népességmozgás, az 1784-87-es népszámlálás adatai, választási felekezeti viszonyok, a társadalmi, gazdasági élet változásait jelző fontosabb adatok az első világháború végéig. Művelődés, infrastruktúra stb.
- Az 1945-ig terjedő időszak főbb jellemzői, kiegészítve a polgárosulási folyamatok felgyorsulását jelző egyesületi adatokkal (A Komárom-Esztergom Megyei Levéltár egyesületi nyilvántartása alapján.)
- Az 1945 utáni évtizedek ipartelepítése, a mezőgazdaság átszervezése, népszámlálási, területi adatok (ez utóbbi Komárom megye földrajzi nevei Bp. 1985. alapján), közigazgatási változások.

Néprajz

Ízelítőt ad a jellegzetes földrajzi nevekből valamint a településszerkezeti és életmódbeli sajátosságokról.

A történeti egyházak

Információt nyújt megjelenésükről és működésükről, az anyakönyvvezetés kezdetéről és helyéről, valamint a templomépítésekről.

Műemlékek

Itt esik szó a műemlékjellegű tárgyi emlékekről is a hatályos műemlékjegyzék és a katolikus egyház sematizmusai alapján. Ha az adatok eltérőek, akkor a sematizmusból vett évszám zárójelbe került. Esztergom és Tata esetében csak a legfontosabb műemlékek szerepelnek.

Képzőművészet

E címszó alatt az adott helyhez kötődő képzőművészek adatai, a rájuk vonatkozó írások, valamint a település köztéri alkotásai kaptak helyet a teljesség igénye nélkül.

Nevezetes személyek

E részben jelentős közéleti, egyházi személyiségek, tudósok találhatóak a legfontosabb életrajzi vonatkozások illetve művek felüntetésével.

Írók, költők

Fontosabb életrajzi adataik, műveik és - nem a teljesség igényével gyűjtött - irodalom ad tájékoztatást róluk. A klasszikusok esetében a helyi vonatkozások hangsúlyosak, a kortárs írók, költők többnyire életművükkel szerepelnek.

Természeti, környezeti értékek

E címszó alatt a településre vagy környékére leginkább jellemző táji értékek leírására került sor.

Bibliográfia

A megyei bibliográfiában a megyét vagy egyes régióit a legkülönbözőbb szempontok szerint feldolgozó illetve érintő művek kaptak helyet. Egy témakörön belül a művek ábécé rendben, azonos szerző különböző művei pedig időrendben követik egymást.

A településekről részletesebb információt kaphat az olvasó, ha áttekinti a leírásukat követő bibliográfiát. A bibliográfiák változatossága és gazdagsága jelzi a település múltjának feldolgozottságát.

A folyóiratok és a tanulmánykötetek analitikus feltárása nem volt cél.

Pecsétek

Sok érdekes információt hordoznak a többségükben 18-19. századi pecséteken látható ábrák és feliratok. Nincs e korból pecsétjük a hajdan volt pusztáknak (Bábolna, Csém, Almásfüzitő). Nem volt fellelhető Agostyán, Kisigmánd, Pilisszentlélek, Szomód és Várgesztes pecsétje.

Térképek

A megye közigazgatási változásait tükrözik azok a térképek, amelyek a 14. század eleji, a 18. századi, a trianoni békeszerződést követő, valamint az 1945 utáni állapotot rögzítik. A közreadott III. és IV. számú térképen láthatók azok a területek (kivételem Veszprém vármegye), amelyek az Árpád-korban más vármegyéhez tartoztak.

Veszprém megyéről sajnos nem áll rendelkezésre térkép, s ezért az onnan átcsatolt területek bemutatására nem nyílt lehetőség.

Mutatók

A kötetben való tájékozódást személynév és földrajzinév-mutató könnyíti meg. A személynévmutató a szövegben előforduló valamennyi személynévet tartalmazza, az oldalszámra való hivatkozással.

A földrajzinév-mutató a települések, puszták, földrajzi és közigazgatási képződmények neveit tárja föl.

Nem szerepelnek az intézménynevekben, a bibliográfiai tételként előforduló periodikákban lévő nevek. A települések néprajzából csak a földrajzi képződmények és a jelentős történelmi személyiségek neve kaptak helyet a mutatóban. Mindkét mutatóban utalók készültek a névváltozatokról.

A nevek sorrendjében az első betű az ábécét követi, a továbbiaknál a számítógép logikája érvényesül. Az értelmezést segítő, de a szövegben nem szereplő információk szögletes zárójelbe kerültek.

* * *

A könyv megjelenését sokan támogatták.

A nehezen hozzáférhető anyagok összegyűjtésében nagy segítséget nyújtott Gyórfy György történész, aki rendelkezésünkre bocsátotta Pilis vármegye térképét, Beke Margit, a Prímási Levéltár igazgatója, Hegedűs Pál kistérségi helytörténész, Kovács Imre baptista lelkész, Nyulászi Gáborné és Sölch Miklós levéltárosok, a Magyar Országos Levéltár munkatársai. Balogh Béni és Kántor Klára a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárának levéltárosai, Payer Gábor a tatai Kuny Domokos Múzeum múzeológusa és Márkus Mihályné nagytiszteletű asszony.

Köszönik valamennyiüknek

a

SZERKESZTŐK

RÖVIDÍTÉSEK

Akad.	Akadémia, -i
ÁKV	Állami Könyvterjesztő Vállalat
átdolg.	átdolgozás, átdolgozta
autográfia	kézírás, kézirat
bev.	bevezetés, bevezette
BKL	Bányászati és Kohászati Lapok
BM	Balassa Bálint Múzeum, Esztergom
BME	Budapesti Műszaki Egyetem
bold.	boldog boldogságos
BGYTK	Bessenyei György Tanárképző Főiskola Könyvtára
Cs.I.	Csolnok, iskola
D.	Dorog, Arany János Városi Könyvtár
E.	Esztergom, Babits Mihály Városi Könyvtár
Ehmei lt.	Evangelikus Egyházmegyei Levéltár, Tatabánya
Egyet., egyet	egyetem, -i
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
é. n.	év nélkül
h. é. n.	hely, év nélkül
évk.	évkönyv
ET	Esztergom, Vitéz János Tanítóképző Főiskola
fel. szerk.	felelős szerkesztő
FK	Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom
ford.	fordító, fordította
ha	hektár
GIK.	Gáll István Kollégium
hgf.	hangfelvétel
hgl.	hanglemez
h. n.	hely nélkül
h.é.n.	hely, év nélkül
HNF	Hazafias Népfrent
ill., illusztr.	illusztrált
jegyz.	jegyzet, jegyzetek
jegyz. ell.	jegyzetekkel ellátta
K.	Komárom, Jókai Mór Városi Könyvtár
kat., kath. katolikus	katolikus, katolikus, római katolikus
k.e.e.	közigazgatásilag egyelőre egyesített
képzőműv.	képzőművészet, -i
kh.	katasztrális hold
kiad.	kiadó, kiadta
kir.	királyi
klny	különlenyomat
KÖNYVÉRT	Könyvértékesítő Vállalat
könyvny.	könyvnyomda
köt.	kötet, -ek
közzgazd.	közzgazdaság -i
közread.	közreadó, közreadta
közrem.	közreműködő, közreműködött
KPM	Közlekedési és Postaügyi Minisztérium
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
l.	lap

L.	Levéltár, Komárom-Esztergom Megyei
M, m.	magyar
M. Tört. Társ.	Magyar Történeti Társulat
mell.	melléklet
mg.	mezőgazdaság, -i
MK.	Megyei Könyvtár, József Attila
MM	Művelődésügyi Minisztérium
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZMP KB	Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTESZ	Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége
MTI	Magyar Távirati Iroda
NIM	Nehézipari Minisztérium
NPI	Népművelési Propaganda Iroda
ny.	nyomda
ny. n.	nyomda nélkül
O.	Oroszlány, Városi Könyvtár
OKTH	Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal
OMBKE	Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület
összeáll.	összeállító, összeállította
PAB	Pécsi Akadémiai Bizottság, MTA
PT	Pedagógiai Továbbképző Intézet, Komárom-Esztergom Megyei Pedagógiai Intézet
rend.	rendező, rendezte
RMKT	Régi Magyar Költők Tára
róm. kath., kat.	római katolikus
ref.	református
Rt., rt	részvénytársaság, -i
soksz.	sokszorosító, sokszorosította
Stat., stat.	statisztika, -i
sz. kir.	szabad királyi
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
SZMT	Szakszervezetek Megyei Tanácsa
sztl. 1.	számozatlan lap
t.	tábla
T.	Tata, Móricz Zsigmond Városi Könyvtár
térk.	térkép, -ek
thj.	törvényhatósági jogú
TIT	Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
TKM	Tájak, Korok, Múzeumok
TM	Tata, Kuny Domokos Múzeum
TbM	Tatabányai Múzeum
TR	Turi Róbert magángyűjteménye, Tata
ú.f.	új folyam
vál.	válogatás, válogatta
VÁTI	Városépítési és Tervezési Intézet
V. B.	végrehajtó bizottság
VEAB	Veszprémi Akadémiai Bizottság, MTA

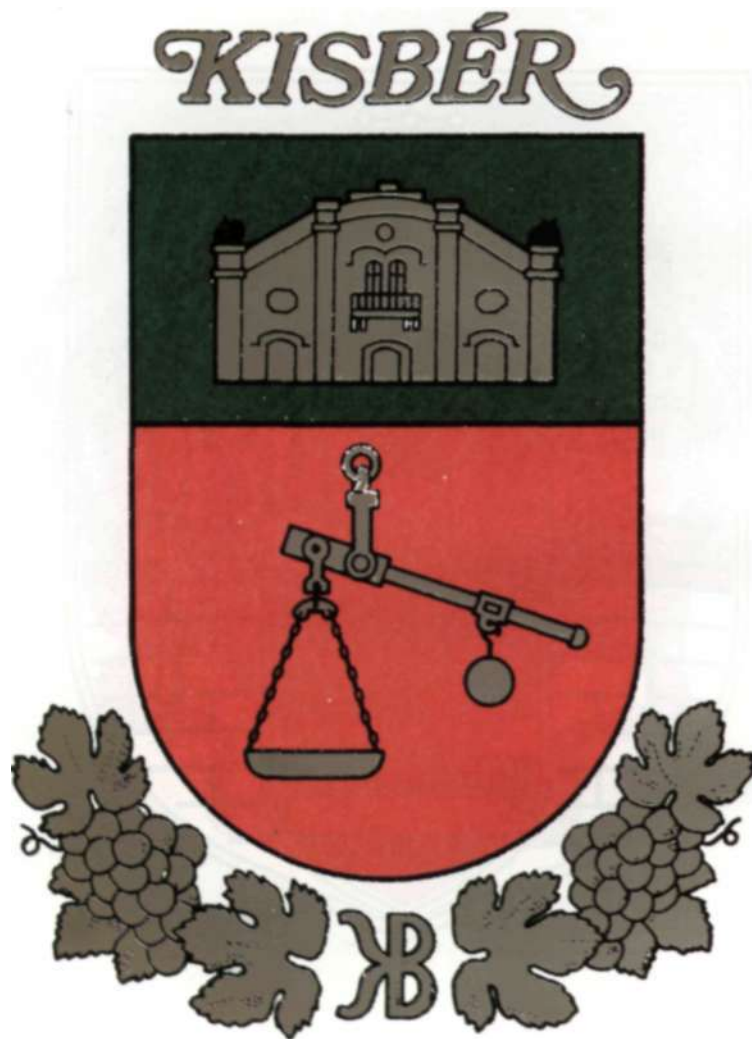
KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE CÍMERE
1990

DOROG CÍMERE
1993

ESZTERGOM CÍMERE
1991

KISBÉR CÍMERE
1985

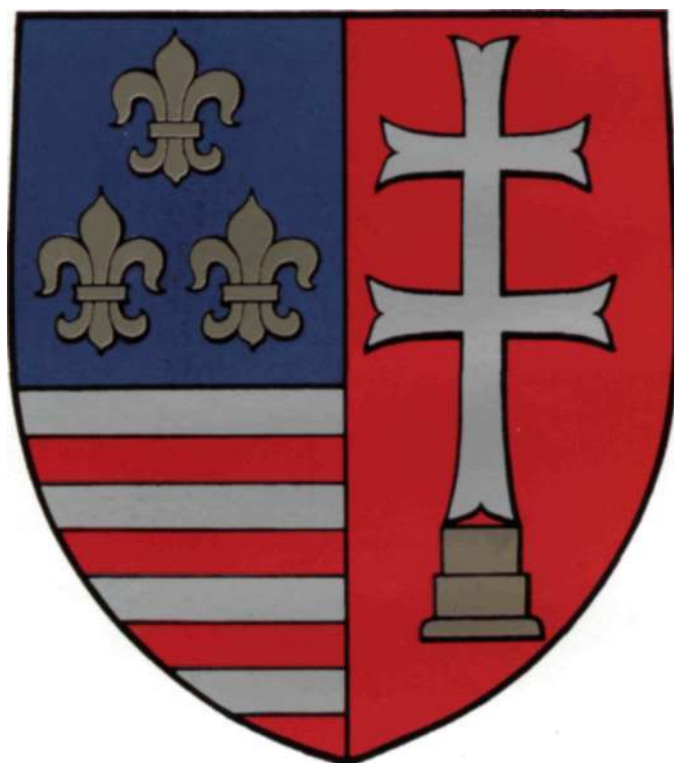
KOMÁROM CÍMERE
1990

NYERGESÚJFALU CÍMERE
1990

OROSZLÁNY CÍMERE
1991

TATA CÍMERE
1991

VIII

TATABANYA CÍMERE
1991

BAJÓT KÖZSÉG CÍMERE
1993

BAKONYBÁNK KÖZSÉG CÍMERE
1993

BÁBOLNA KÖZSÉG CÍMERE
1993

CSOLNOK KÖZSÉG CÍMERE
1993

GYERMELY KÖZSEG CÍMERE
1993

HÉREG KÖZSÉG CÍMERE
1993

KÖZSÉGEK CÍMEREI

KECSKÉD KÖZSÉG CÍMERE
1993

TARJÁN KÖZSÉG CÍMERE
1993

TÁT KÖZSÉG CÍMERE
1993

VÉRTESSZŐLÓS KÖZSÉG CÍMERE
1993

VÉRTESTOLNA KÖZSÉG CÍMERE
1993

KÖZSÉGEK CÍMEREI

**KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE
RÖVID LEÍRÁSA ÉS
BIBLIOGRÁFIÁJA**

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A történelem folyamán az országhatárok, a közigazgatási határok sokszor változtak. Úgy érezzük, hogy megyénk története érthetetlen lenne azoknak az országhatáron kívüli részeknek az ismerete nélkül, amelyek sok ezer éven keresztül szoros összefüggésben voltak a mai Komárom-Esztergom megye területével.

Az emberi lét korai emlékeivel találkozunk Vértesszőlősen, őskori emlékek szinte minden településünkön előkerültek. A Duna északi partján a neolitikumban találjuk meg az emberi tevékenység első nyomait, amely arra utal, hogy az itt élő emberek csiszolt kőeszközöket használtak, agyagedényeket készítettek, a földművelés és az állattenyésztés primitív gyakorlatát is ismerték. Csiszolt kőeszközök a Dunán inneni területen elsősorban a Csallóközből kerültek elő: Nemesócsáról, Ekeiről, Nagykesziről, Nagytanyról, Aranyosból, Csicsóról, Füssről, Kiskesziről, Kolozsnémáról. Kiemelkedő régészeti anyag került elő az elmúlt évtizedekben Süttön és Nyergesújfalun. A bronzkor emlékei is megtalálhatók a történelmi Esztergom és Komárom vármegyék területén. A Dunán inneni területen Marcelháza, Kürt és még jó néhány község földje őrzi ennek a korszaknak az emlékeit. Esztergom határain túl igen gazdag bronzkori anyag került elő Bajnán, Kesztlőcön, Nyergesújfalun, Süttön, Tokodon. De Tatáról is bőséges anyagot ismerünk.

A régészeti emlékekhez a római korszakban csatlakoznak a történelmi és a kőbe vésett írásos emlékek. Ekkor Brigetio (Szőny) a környék legnagyobb katonai központja lett. A római birodalom határa, a limes a Duna mentén húzódott. Az itt állomásozó római katonai alakulatok többször is átcsaptak a Dunán. Katonai erődítményeket emeltek a Duna túlsó partján, hogy a barbár népek támadása ellen védekezzenek.

A mai Esztergomban, Solván hosszú ideig tartózkodott a filozófus császár, Marcus Aurélius, aki innen irányította a gádok és markomannok elleni hadjáratokat. A római birodalom 5. századbeli összeomlását a népvándorlás követte. E kor emlékei sok helyütt előfordulnak, így Kürtön és a Csallóköz több helységében is. Germán régészeti emlékek kerültek elő Epölön, Kesztlőcön, avar régészeti anyagok Bajnán, Esztergomban, Tokodon. Emlékek sora bizonyítja, hogy a 6-10. század között döntően avar népesség élt területünkön.

A honfoglalás időszakából a dunántúli részéről van régészeti anyag. A Dunántúlt a honfoglalást követő években szállta meg a magyarság, majd kiterjesztette befolyását a Felvidékre, a Garam, Vág és Zsitva folyók mentén.

Mind Esztergom vármegye, mind Komárom vármegye létrehozása Szent István király nevéhez fűződik. Esztergom és Komárom esetében is a királyi várak ellátása, a várakhoz kapcsolódó szolgáló népek elhelyezkedése, a járható és áthidalható Duna adta az alapot a vármegyék létrehozásához.

Esztergommal szemben, a Garam partján álló hatalmas bényi földvárat a legújabb történelmi és régészeti kutatás Szent István csapatainak gyülekező helyeként tartja számon. A szolgálói sáncok szintén fontos szerepet játszottak a környék történetében.

Esztergom vármegye esetében a Dunán inneni részek lassabban települtek be. A 13. század végére az esztergomi érsekség és az esztergomi káptalan bírta a falvak többségét. Ezek korábban királyi és királynéi birtokok voltak. Komárom vármegye északi részén kisebb szerepe volt a királyi birtoknak, a királyi tulajdonban lévő vár mellett a Szabolcs, az Igmánd, a Csák, a Katapán (Koppány), a Szemere nemzetség rendelkezett jelentősebb birtokkal.

Mind Esztergom, mind Komárom példája egyértelműen mutatja azt a királyi szándékot, hogy a fontos települések ellátásáról, a gazdálkodás körülményeinek megteremtéséről intézkedjenek.

A tatárjárás előtt alapították a bényi premontrei prépostságot, s ekkor készült az Árpád-kori magyarországi templomépítés egyik csodálatos alkotása, a ma is álló templom.

Komárom vármegye Dunán inneni településeinek zöme már az Árpád-házi királyok idejében is létezett: Alsógellér, Apácaszakállas, Aranyos, Bogyá, Csicsó, Csúz, Dunaradvány, Dunaújfalu, Ekecs, Ekel, Füss, Gúta, Hetény, Izsa, Izsap, Keszegfalva, Kolozsnéma, Kürt, Madár, Megyerics, Nagykeszi, Nagymegyér, Nagytany, Nemesócsa, Perbete, Szemere, Szimó, Turiszakállas, Udvard neve található. Árpád-kori település volt Komárom vármegye Dunán túli járásában: Kisbér, Ács, Császár, Csép, Dad, Igmánd, Moca, Szend, Szák, Ete, Ászár, Vérteskethely, a tatai járásban - Tata és Tóváros mezővárosok mellett -

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

ugyancsak tucatnyi település létezett már az Árpád-korban. Tatán és Tóvároson túl ki kell emelni Almás és Neszmély községeket.

Árpád-kori település volt Esztergom vármegye későbbi esztergomi járásában, a *Dunántúlon*: Abony (Szentkirály), Ákospalotája, Bajna, Bajon, Bajót, Bászty, Bercse, Berény Bikol, Bille, Csabja (Kiscsaba), Csitri, Csév, Csolnok, Dág, Dorog, Ebszőny, Epöl, Esztergom/vár, szabad királyi város, Fenyérd, Kovácsi, Libár, Örmény, Peszér, Petyen, Szamár, Szentgyörgy, Szentistván, Szentkirály, Szentlázár, Szentmáriamező, Szentpál, Szenttamás, Sziget, Tapolca, Újfalú, Újváros, Úrkút/ Gyermely, Gyilok, Gyulafenyér, Héreg, Kápa, Keszölc, Kirva, Kövi, Lábatlan, Mány, Marót, Mogyorós, Munkád, Nyika, Nyírmái, Ogan, Örs, Örsj (Csamaszombata), Péll, Piszke, Ráb, Rád, Sáp, Sártvány, Somodor, Sümeg, Süttő, Szalánka, Szentalbert, Szomor, Tardos, Tarján, Tát, Tobold-sziget, Tokod, Töttös, Udvarnok, Újfalú, Úny, Vadács, Vadas, Valmot, Vicsep, Vigan, Zalazsom, Zsidód.

A *Dunán inneni* részen, a későbbi párkányi járás területén nem volt ennyire sűrű az Árpád-kori településrendszer, ami a királyi vár Dunán túli fekvéséből is következik: Arad, Bart, Béla, Bény, Búcs, Csenke, Ebed, Ecsed, Farnad, Gombás, Gyarmat, Gyiva, Hidegkút, Hort (Virt), Kakat, Karva, Kéménd, Keszi, Kéty, Kicsind, Köbölkút, Kövesd, Kural, Libád, Mocs, Muzsla, Nána, Ölved, Ösztövér, Patacs, Sárkány, Szép, Szőgyén, Tata. (Nem azonos a Komárom vármegyei Tatával!)

A két vármegye Árpád-kori településein túl az évszázadok közigazgatási változásai miatt további hasonló korú településeket is találunk a mai megye területén. Ilyenek például Pilis vármegyéből Ákospalotája, Dömös, Marót, Bitócz és Keszölc, és folytathatnánk tovább felsorolásukat. Veszprém vármegyéből Bana, Bársonyos, Kerékteleki, Bakonybánk, Bakonyszombathely, Hánta, Réde, Ácsteszer, Aka és Csatka, Fejér vármegyéből Bakonysárkány, Majk, Cset (Oroszlány), Gesztes, Vitány a Hont vármegyei Helemba.

1270-ben V István a mindenkori esztergomi érseknek adományozta az Esztergom vármegye örökös főispánja címet.

1301-et követően előbb Kőszegi Iván, a Vencel pártján álló főúr, majd Csák Máté tartományúr pusztította a Károly Róberthez hű érsekségi birtokokat, illetve a Károly Róbert párti főurak birtokait. 1301-ben Kőszegi Iván elfoglalta az esztergomi várat. Tamás esztergomi érsek kiállt Károly Róbert mellett.

A királyi hatalom megerősödése után az esztergomi érsek hatalmát jól mutatta, hogy Nagy Lajos nápolyi hadjárata során Telegdi Csanád érsek 1347-ben királyi helytartó lett. Utódai több zsinatot tartottak Esztergomban, 1453-ban Széchy Dénes újjáépíttette az esztergomi székesegyházat. Vitéz János esztergomi udvara európai híré volt. Az érsek 1471-ben szembefordult a királlyal, aki bebörtönözte. Bakócz Tamás 1506-1511 között megépíttette a Bakócz kápolnát. X. Leó pápa az esztergomi érsek prímási és követi méltóságát végleg megerősítette 1513-ban.

1526-ban a mohácsi csata után a török csapatok a Duna bal partját végigpusztították Esztergom vármegyében, és már Komárom vármegyébe is betörték. 1543-ban Esztergom török kézre került, a vármegye vezetése is elmenekült, hollétéről évtizedekig nem tudunk.

1543 után pár évvel a törökök Esztergommal szemben, Párkánynál egy erődöt emeltek, s a török lovascsapatok innen kiindulva hatalmas területet raboltak ki, adóztattak. Hosszú évtizedeken keresztül Érsekújvár mellett Komárom és Tata volt az a két magyar végvár, amely a török támadásoknak útját állta. Komárom soha nem került török kézre.

A török alatt a dunántúli részokról kisöpörték a magyar adószedőket, így a 16. század folyamán készült összeírásokban egyetlen dunántúli faluval sem találkozunk. Esztergom vármegye Dunán inneni területeiről magyar részre adózott Muzsla, Gyarmat, Búcsú, Kéménd, Magyarszőgyén, Németszőgyén, Vásárhely, Bart, Ölved, Kural, Farnad, Köbölkút, Újfalú, Bátorkeszi, Sárkány, Alsóbény és Felsőbény. Az adószedők Komárom vármegyében sem juttottak túl a Dunán.

Esztergom vármegye legnagyobb birtokosa az érsekség volt. Komárom vármegyéből Kürt, Perbete, Bajcs, Anyala, Naszvad, Imely, Martos, Szimő, Nagygúta, Kisgúta, Bálványszakállós, Keszegfalva tartoztak hozzá. Királyi birtok volt Ekecs, Nagymegyér, Izsap, Markháza, Várbogya, Felsőgellér, Alsógellér, Vártany, Megyerics, Gadóc, Örs, Újfalú. Komárom vára és környéke. Egyéb birtokosok tulajdona volt: Kolta,

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Szemere, Jászfalu, Csúz, Für, Gyalla, Madar, Marcelháza, Kurtakeszi, Pat, Szentpál, Aranyos, Felsőbök, Ekei, Érsekiéi, Nagykeszi, Kiskeszi, Néma, Felsőcsicsó, Kisfűs, Nagyfűs, Kistany, Nemesócsa, Pusztatócsa, Egyházasszakállas, Szilas, Felsőszakállas.

Az érintett területeket két részről is adóztatták: mind a török, mind a császári csapatok beszedték az adót. A Párkány és Érsekújvár között Magyarországon emelt palánk hosszú évtizedeken keresztül állt ellen a török támadásnak.

1606-ban a zsitvatoroki, 1625-ben a hidasgyarmati, 1626-ban a szőnyi békét Komárom vármegye területén kötötték meg. Esztergom vármegye nemesi közgyűlése bizonyíthatóan 1618-tól Érsekújvárott ülésezett, az esztergomi nemesek a várban szolgáltak mint végvári katonák és tisztek. 1653-ig van ennek írásos nyoma, de feltehetően 1663-ig tartott ez az állapot.

1663-ban a törökök elfoglalták Érsekújvárt, így jelentős nyugati terület került uralmuk alá. Az érsekújvári vilajet kiterjedt a korábbi két vármegye Dunán inneni területeinek nagy részére Komáromot és a Csallóközt leszámlítva.

Komárom vármegye folyamatosan működött, Esztergom vármegye nemesi közgyűlése a török kiverése után 1696-ban szerveződött újjá. A Rákóczi szabadságharc idején tevékenységük megszakadt. Esztergom 1710-ben, Komárom vármegye 1712-ben alakult újjá.

Az ezt követő évtizedekben jelentős számban telepítettek az elnéptelenedett falvakba németeket és szlovákokat.

A két vármegye népességéről képet ad az 1784-1787-es népszámlálás. A *Dunán inneni* falvak, mezővárosok közül kiemelkedik Bátorkeszi 1635, Bucs 1017, Farnád 1159, Magyaroszölgén 1326, Muzsla 1611, Nagyölvéd 1270, Németszölgén 1074 fővel: a Komárom vármegyei települések közül: Csúz 1195, Ekei 1099, Guta 3488, Kürt 1571, Madar 1095, Ó-Gyalla 1361, Perbete 1885, Szemő 1069, Szent Péter 1773, Udvard 2559 fővel.

II. József 1786-ban összekapcsolta a két vármegyét és ideiglenes székhelynek Tatát tette meg. Ez az egyesített megye azonban csak az uralkodó haláláig maradt fent, 1790-ben a két vármegye ismét szétvált, korábbi központjaival: Esztergommal és Komárommal.

Mindkét vármegyét érintették a 19. század első felének változásai a napóleoni háborúk hatása, az adminisztrátori rendszer életbeléptetése. A vármegyék közönsége lelkesedéssel fogadta az 1848-as forradalmat, s 1848 májusában mindkét régi nemesi vármegye megszűnt, átadva helyét a vármegyei bizottságoknak. Komárom vármegye bizottsága a szabadságharc végéig működött, a másikat megszakította az 1849 január 15-i császári katonai megszállás. Esztergom megye forradalmi bizottmánya, amely az Országos Honvédelmi Bizottmányt támogatta, a megye székhelyen alakult újjá, majd Bátorkeszibe és Komáromba költözött.

A szabadságharc leverése után mindkét megyében császári-királyi biztos vette át a megyei apparátus irányítását.

1851-ben a Dunán túli részeket Esztergom székhellyel Esztergom vármegyeként, a Dunán inneni részeket Komárom székhellyel Komárom vármegyévé szervezték. Az így kialakított két megye 1860-ig működött, amikor az októberi diplomát követően egy rövid átmeneti időszakra ismét az 1848-ban választott vármegyei bizottmányok jöttek létre. 1861-től újra szoros központi irányítás alatt működött a két megye. A kiegyezés eredményeként kezdték meg működésüket ismét a választott vármegyei törvényhatósági bizottságok.

1896-ban Esztergom megszűnt törvényhatósági jogú városként működni, de szabad királyi város maradt, betagolták a vármegye szervezetébe. Ekkor csatolták vissza Esztergom vármegyéhez a 17. század végétől enklávéként Komárom vármegyéhez tartozó Lábatlant és Pizskét.

A két vármegye helyzetében alapvető változást hozott az 1918-as háborús vereség. 1919 januárjában a csehszlovák légió csapatai szállták meg Komáromot és Párkányt. A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása után a közlekedést is megszakították a csehek a dunai hidakon. Esztergom vármegye munkástanácsa és direktóriuma Esztergomban, Komárom vármegye direktóriuma Komárom-Újvárosban alakult meg, majd működött Szőnyben és Tatán is. Mind Esztergom, mind Komárom vármegye két részre szakadt a trianoni döntés miatt, Magyarország része maradt Komárom vármegye 92 községéből 44, 1439 négy-

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS - NÉPRAJZ

zetkilométernyi területtel, Esztergom vármegye 48 községéből pedig 22, 532 négyzetkilométernyi területtel. 1919-ben néhány hónapig Komárom vármegyét a győri alispáni hivatal irányította, majd 1919-ben Komárom-Újvárosban megalakult csonka Komárom vármegye alispáni hivatala. 1920-ban választották meg a törvényhatósági bizottságot.

Az új országhatár kijelölése után gazdaságilag tarthatatlanná, közigazgatásilag értelmetlenné vált a "csonka vármegyék" fenntartása. Ezért egy, a csonka vármegyéket érintő törvénnyel, létrehozták a Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét. Székhelye az egyetlen megmaradt város, Esztergom lett.

1938-ban, az első bécsi döntést követően újjáalakult - a párkányi járás visszacsatolásával - Esztergom vármegye és Komárom vármegye is. Ez utóbbi területe jelentősen megnövekedett, s immár nem négy, hanem hat járást foglalta magában: nevezetesen: dunaszerdahelyit, gesztesit, komáromit, ógyallait, somorjait, tatait.

A második világháborúban elszenvedett vereség a moszkvai ideiglenes fegyverszünet kötelezte a magyar hatóságokat az 1937. december 31-i állapotok visszaállítására.

A nemzeti bizottságok hosszas vitái nyomán 1945. augusztus 28-án ismét Esztergomban alakult meg Komárom-Esztergom vármegye Törvényhatósági Bizottsága. A vármegyének három járása volt: az esztergomi, a gesztesi, a tatai. A lakosság nemzetiségi összetételében változást hozott a németek kényszerkitelepítése és a szlovák lakosságcsere.

1947-ben négy bányásztelepülésből megalakult a megye harmadik városa, Tatabánya. Egy 1949-es döntéssel 1950-ben létrejött Komárom megye, amelynek új székhelye Tatabánya lett, bár a Megyei Tanács apparátusa csak 1952-ben tudott ide átköltözni. Az esztergomi járás neve dorogira változott, s a járási tanács Dorogon alakult meg. A gesztesi járás neve komáromira változott, s 1950-ben kilenc községet kapcsoltak hozzá Veszprém megyéből, további egyet pedig - Bakonysárkányt - Fejér megyéből.

1954-ben két új városa lett a megyének, Oroszlány és Tata. Jelentősebb közigazgatási változásra 1974. december 31-ével került sor, amikor kísérleti jelleggel megszűnt a Komárom Megyei Tanács V.B. Tatai Járási Hivatal (1971-től működtek a járási tanácsok és végrehajtó bizottságaik helyett a Hivatalok).

A falvakat Tata, Tatabánya és a Megyei Tanács V.B. közvetlen ellenőrzése alá helyezték. 1984. december 31-én megszűntek országosan a járási hivatalok és városkörnyéki intézménye alakult ki, mely 1988-ig működött. Az 1980-as években a megye három nagyközsége emelkedett városi rangra: 1984-ben Dorog 1986-ban Kisbér, 1989-ben pedig Nyergesújfalu. A mai Komárom-Esztergom megye keresztény egyházigazgatása hűen tükrözi a történelem során bekövetkezett közigazgatási változásokat. A római katolikus egyháznak négy egyházmegyéje osztozik a területen. Nevezetesen az Esztergom-Budapesti főegyházmegye, a Győri egyházmegye, a Veszprémi egyházmegye és végezetül a Székesfehérvári egyházmegye.

A kevesebb számú evangélikus összefogására a Fejér-Komáromi egyházmegye, a reformátusokéra a Komáromi egyházmegye hivatott.

A közigazgatási és az egyházmegyei beosztást és azok változásait a könyvben található térképek mutatják.

NÉPRAJZ

Komárom-Esztergom megye nem alkot sem földrajzi, sem népzajzi egységet. Nyugatról a mélyen benyúló Kisalföld síksága, délről a Bakony, keletről a Vértes és a Gerecse dombjai, völgyei határozzák meg természetföldrajzi adottságait. Több nemzetiség él e területen. A 71 községből 21-ben élnek jelentős számban németek és tízben szlovákok.

A terület néprajzi kutatása aránylag későn, csak az 1920-as években indult meg. Elsőként Bátky Zsigmondnak a Föld és Ember című folyóiratban megjelent tanulmányai foglalkoztak e témával. A népi építkezés részletes leírását először Fél Edit Kocsról készített néprajzi monográfiájában olvashatjuk. Hosszabb szünet után, az 1970-es években Filep Antal a kisalföldi kutatásait megörökítő munkájában

NÉPRAJZ

említette Komárom megyét. Ugyanebben az időben készítette a megye községeiben - még el nem bontott épületekről - vázlatait Tóth János. (E rajzokat a Szentendrei Szabadtéri Múzeum őrzi.)

TELEPÜLÉS, TELEKFORMÁK

A települések kialakulásánál a településföldrajzi tényezők Komárom-Esztergom megyében is meghatározták egy-egy falu utcáinak, házainak elhelyezkedését. A községek többsége része, részint a török hódoltság hatására, részint a későbbi növekedésükből adódóan a *csoportos települések*, más szakirodalom szerint az ún. *halmazfalvak* közé sorolhatók (pl. Ászár, Bajna, Császárs, Dad, Héreg, Kocs, Mocsa, Nagyigmánd, Pilismarót, Tata). Legtöbbjük három halmazból (Burgundia, Gurgyal, Öreg utca) és a 19. század elejétől hozzájuk kapcsolódó kisebb csoportokból (pl. Cigánysor, Kertalja, Kis utca, Rajna, Tabán, Tófenék, Újtelep) alakult ki.

Az Öreg utca a települések (Bokod, Császárs, Kocs, Mocsa, Nagyigmánd, Szend, Tóváros, Vérteskethely) ősi magja, és Tatabányán is a "kolónia" legrégebbi utcája. Kocson itt laktak a nemesek s a módosabb gazdák. A Burgundia, Burga elnevezés (Bokod, Dad, Császárs, Héreg, Kocs, Oroszlány, Réde, Súr, Szák, Szend, Tardosbánya, Tata) a katolikus templom környékén épült utcákat jelölte. A Gurgyal, Gurdon területén a házas zsellérek éltek. A Tabán elnevezés (pl. Bajna, Dág, Gyermely, Tata, Úny) török eredetre vezethető vissza. A Cigánysort sok helyen Pérónak nevezték. A legtöbb község Alszegre és Felszegre tagolódott (Bajna, Bakonyszombathely, Bokod, Dad, Epöl, Ete, Nagysáp, Naszály, Neszmély, Nyergesújfalú, Szák). Az Alvég és Felvég két esetben (Pilismarót, Tokod) fordult elő.

A 18. században a Komárom-Esztergom megyébe érkező telepesek egy utcából álló *uti falvak* lakosai lettek. Az idők folyamán e települések több utcával bővültek, de így is megőrizték uti jellegüket (pl. Dunaszentmiklós, Leányvár, Máriahalom, Vértessomló, Vértestolna).

Az uti falvak egy részére, főleg a Gerecse völgyébe települt községekre jellemző, hogy utcájuk orsószerűen kiszélesedik. A szabadon maradt térre ezekben a falvakban (pl. Baj, Bajna, Bakonybánk, Bánhida, Csátka, Dad, Ete, Környe, Nagysáp, Pilismarót, Réde, Tardos, Tarján, Vértesszőlős, Vérteskethely) katolikus templomot, községházat, I. világháborús hősi emlékművet építettek.

Néhány településnél a falun átfolyó patak (Agostyán, Úny) vagy vízfolyás (Csolnok) mentén, annak két oldalán épült házsorral alakult ki *völgyi falu*.

A községekben a telkek építővonalára hosszában, szalagszerűen halad az utcától befelé. A telek utcai részén áll a lakóház, kamrafélék, istállók egy fedél alatt, vagy egymáshoz építve. Ezekkel szemben vagy még mindig egyvonalban áll a disznóól. Az istállóval szemben a trágyadomb, hozzáépítve az árnyékszék. Az épület végétől folytatódik a féhaj és a szemház a szérűvel.

A HÁZ

A 19. század végén még előfordult, hogy a községekben sárfalú házat építettek. Ezeknek az épületeknek a fundamentumát kőből rakták. Erre szórták villával a megvizezett szalmával vagy pelyvával kevert földet. Kétszerre rakták fel a falakat. Az így elkészített épületet száradni hagyták, később megtapasztották. A tapasztás után felrakták a mestergerendát, körül a falakra pedig a sárgerendákat. A ház elejénél és a végénél a fal közepéhez ágast ástak le. A sárgerendákra 120 cm távolságra egymástól keresztgerendákat fektettek. Ezekre három ollófát* illesztettek, elöl, középen és hátul. Felrakták az ollófákra és az ágasra a szelement*. A szelemenre kívül rátették a horogfákat*. Végül hosszában belécezték a tetőt. A tetőre a nádat a nádazó rakta fel docskánként*. Egyszerre egy rúdálja nád* felrakását végezték el. Mielőtt a nád verését megkezdték volna, a tető két végére feltették a torombát*. A rúdálja nádat a tetőn kibontották, majd csaptatókkal, cuca* segítségével a léchez lekötötték. Amikor mindkét oldalán a tetőre pofozóval felverték a nádat, akkor leszegték. A szegést a nádazó elöl, a torombánál kezdte, s innen haladt végig a ház gerincén. A szegést léccel szorították le, a tetejére kolbász* került, hogy ne folyjon be a víz. A ház oromzatát bedeszkázták, hátul a sövényfalat betapasztották. A régebbi házak gádor nélküliek voltak. A kéményt a konyha fölé a nád felrakása előtt húzták fel. Ma a régebbi sövénykémény helyett mindenütt vályogból vagy téglából rakják a kéményt.

* Lásd a fejezet végén jegyzetben

NÉPRAJZ

A régi falusi konyha belső kéményaljából és egy külső konyhából állt. A kémény alatt (esetenként egészen körben a szoba felőli fal mentén) 90-100 cm magas és 50-60 cm széles sárpadot építettek. Ennek az egyik végén volt a tűzhely, a másik végén a beépített vasüst, a katlant valamivel magasabbra rakták.

A szobában eleinte szemeskályha, később a banyakányha állt, szája a konyhába, a sárpadra nyílt. A banyakemencében, mely vályogból készült és a teteje csonkakúp alakú volt, kenyeret is sütöttek. Ezeket később a takaréktűzhely teljesen kiszorította.

A lakóházak hagyományos elrendezése háromszatú (szoba + pitvar + kamra, ill. hátsószoba), a szegényebb réteg településrészein fordult elő a kétosztatú (szoba + konyha) lakóépület. A lakóházba a bejárat az épület udvar felőli hosszanti oldaláról nyílt a pitvaron keresztül. Innen lehetett bejutni az első és a hátsó szobába (régebbi típusoknál a kamrába) is. A lakóépületeket vertikálisan csak a földszinti lakótérre és a padlástérre tagolták. A padlásra általában az udvar felől, beépített lépcsőn lehetett feljutni. A lépcső ajtaja a ház bejárati ajtaja mellől nyílt, s 20-30 cm-rel magasabban volt elhelyezve. Az épület gazdasági rendeltetésű hátsó helyiségeibe külön-külön ajtó nyílt az udvar felől.

A településen kívüli építményeket a határban a tanyák (a legtöbbet napjainkra már lebontották), a szőlőhegyeken présházak, pincék képezték. Komárom-Esztergom megyében jelentős tanyavilág keletkezett a 19. század második felétől az 1940-es évekig. Legtöbb tanya Kocs (21), Ács (12), Nagyigmánd (11), Bakonybánk (7), Kömlőd (7), Mocsá (6) községek határában volt.

A szőlőhegyi építményeknek több típusa alakult ki. Legegyszerűbb változatai a talaj adottságától függően a partoldalba vajt lyukpincék (pl. Agostyán, Dunaszentmiklós) voltak, amelyek nagyrészt a település belterületén, az arra alkalmas löszoldalakra fúrták, és kizárólag a bor tárolására szolgáltak. A szőlő feldolgozására a lyukpince előtti térségben vagy a telken került sor. A leggyakoribb présház típus, amely lényegében minden községben előfordult, az egyszerű présház lyukpince volt. A présházban a prést és egyéb szerszámokat tartottak, mellette egy kis szoba a borozgatásra szolgált. A föld alatti pincékben elsősorban a bort tárolták. Sík területen a földből kiásva, téglával kirakva készítették el a pince boltozatát. A pince két oldalán a falak mellett fektették le a 2-2 csántérfát, amelyekre a hordókat helyezték. A pince legvégén, a bejáratnál szemközti falba egy vakablakot vajtak, amelyben apró szerszámokat, dugókat, gyertyát tartottak.

TEMETŐK

A településekhez elválaszthatatlanul hozzátartoznak a talajvíztől mentes domboldali temetők. A középkorban és még utána is hosszú ideig a templom köré temetkeztek. A 17. századtól részben helyszűke miatt, részben egészségügyi okokból a templom mellől a temetők többnyire kikerültek a település szélére. Még napjainkban is található a templom mellett temető Agostyán, Ászár, Császárs, Kocs, Kecskéd, Nagyigmánd, Pilismarót és Szák községekben. A 18. század végéig a halottakat elhalálozásuk időpontja szerint, sorba temették el (Ászár, Mocsá). A vallás szerint elkülönült temetők - katolikus, református, evangélikus - csak az 1800-as évek elejétől terjedtek el (pl. Császárs, Dad, Héreg, Kocs, Nagyigmánd) Zsidó temető, a többi temetőtől elkülönülve, több községben is volt (pl. Bajna, Bokod, Dad, Dömös Felsőgalla, Kisbér, Lábatlan, Nagyigmánd, Nyergesújfalú, Süttő, Szőny, Tata).

A régi temetőket gát vagy árok, majd a 19. század közepétől egyre gyakrabban gledicia sövény, drótkerítés vette körül. A katolikus temetők árkába öngyilkosokat temettek. Az emlékezet máig megőrizte, hogy az 1831. és 1866. évi nagy kolerajárványok halottai a temetők melyik elhagyott részében nyugszanak (pl. Ászár, Dad, Héreg Neszmély, Tata). A temetőt az egyházak gondozták, kaszáltatták az üres területet és utakat. Halottasházat a falusi temetőkben csak az 1880-as évektől építettek. Itt helyezték el temetésig a településen meghalt idegeneket. Komárom-Esztergom megye községeiben háztól temették a halottakat. Ez a gyakorlat az 1950-es évekig megmaradt (pl. Dad, Mocsá, Héreg). A családi temetkezés hagyományát megőrizve még ma is a padmalyos temetés az általános (pl. Bajna, Császárs, Dad, Héreg, Kocs, Mocsá, Nagyigmánd, Neszmély). A sírt a temetés reggelén a rokonság vagy a halott barátai, ismerősei ássák ki. A két méter mély sír mindkét oldalába ástott ún. pandalba, oldalkamrába (Bajna, Császárs) teszik a halottat. Egy sírhelyre így négy-öt családtagot eltemetnek. Hajdan a fejfákat helybéli faragó emberek és asztalosok, a múlt század elejétől a módosabbak sírjeleit kőfaragók készítették tatai, tardosi vagy süttöi márványból.

NÉPI GAZDÁLKODÁS

Falvainkban az 1900-as évek elejére megszűnt a gazdálkodás közösségi jellegére utaló háromnyomásos földművelés. A gazdák a hármas vagy a négyes vetésfogót alkalmazták. Az istállózó állattartás egyre nagyobb teret hódított, s biztosította a szántóföld egyharmadának évenkénti trágyázását. A szántóföld felszántását főleg fagerendelyes ekével végezték, de egyre jobban elterjedt a vaseke, az ún. Vidats-eke. Két módon végezték a szántást: szét- és összeszántás. Ezt általában felváltva alkalmazták. Vetés előtt a szántást vasfogú faboronával megfogasolták, fahengerrel elsimították, jogy a vetőgép egyenletesebben vethessen. A vetésre szánt gabonát vagy kukoricát már a betakarításkor különválasztották. A búzát vetés előtt rézgálicból készült oldattal csávázták. Az első világháborúig általános volt a kézi vetés.

Az 1920-as évektől több gazda közösen vett vetőgépet, s gyorsan elterjedt a használatuk. A bevetett földet meghengerezték. A nagyon dús zöld vetést fogasboronával megboronálták. A Szent Márk napi búzaszentelés a falvakban gyakorlat volt. A beérett gabonát Péter Pál napja körül kezdték aratni. Először a rozst, majd az árpát, végül a búzát és a zabot aratták. Az aratásra a kiscereblyével felszerelt kaszát használták. A markot sarló segítségével szedték és kévekötőfával kötözték kévébe. A kévéket kevébe rakták össze. Egy kevébe 13 kéve gabona került, a legfelső kévét papnak nevezték. A kevébe rakott gabonát egy hét után behordták az udvar végén levő szérűre. Itt asztagba rakták.

A cséplés járgányos módja* az 1900-as évek elejére megszűnt, általánossá vált a gépi cséplés. Eleinte gőzcséplőgépet, majd 1920-tól benzinmeghajtású motoros cséplőgépet használtak. 1912-től fokozatosan elterjedt a villanymeghajtású cséplőgép. A vetőmagot megtisztítva és zsákolva külön helyre tették. A többi gabona - a 20. század elején már nem használtak gabonavermeket - kiöntve vagy zsákokban a ház padlására került.

A kapásnövények közül legfontosabb volt a kukorica. Kézzel, majd az 1930-as évektől géppel vetették. Boronálták és hengerezték. Ekekapát is használtak. A kukorica mellett kisebb területen burgonyát (rózsa-, ella- sárgakrumpli), répát vetettek. A századfordulón megyénk falvaiban kevesebb cukorrépa termeltek mint takarmányrépa. Ez összefüggött a szarvasmarhatenyésztés növekedésével. A takarmányrépának (marharépa) két fajtáját termelték: a "sárga olajbogyót" és a "vörösfejű" marharépa.

A kapások gondozása nagyon munkaigényes. A család minden tagját bevonták a kukorica kapálásába és a répa egyelésébe. Általánosan elterjedt volt a részesművelés. A kukoricát negyedéért, a burgonyát nyolcadáért szedték.

Zöldséget az ún. házfolyáskertekben* és kisebb mértékben a külső kertekben termeltek. Kivételt képezett Kocson a határban nagy mennyiségben termelt sárgarépa az 1930-as években.

A háznál levő kiskertek nagysága egy-egy gazdánál elérte az ezer ölet is. A legtöbb faluban a zöldségfélék közül nagyobb területen káposztát termeltek. Erre utal több településen a Káposzta-völgy, a Káposztás elnevezés. Az 1900-as évek elején legfontosabb kerti vetemények voltak: a fokhagyma, a saláta, a zöldség, a sárgarépa, a vöröshagyma, a bab, az uborka, a paradicsom és a mák. Tóvároson az 1900-as évek elején megjelentek a bolgárkertészek, akik a zöldség mellett főleg paprikát és paradicsomot termeltek.

Az állatállomány jelentős mértékben megnőtt, ezért a szalastakarmányok vetésterületét megnövelték. Legnagyobb területen zabosbükönnyt termeltek, ezt követte a lucerna, a csalamádé, a lóhere, a muhar és a baltacím. Kedvelt takarmány volt a zabszéna (Amikor a "zab hányta a fejét", lekaszálták takarmánynak).

Az ipari növények közül a paraszti gazdaságokban az 1890-es évektől az első világháborúig egyedül a kender termelése volt számottevő.

Komárom-Esztergom megye szőlőtermelése - Bársonyos, Neszmély, Ászár - régóta virágzott. A megye szőlőterülete a nagy filoxerajárvány idejéig nőtt, utána csökkent. A filoxera 1891-1892-ben érte el Komárom megyét. A domboldalakra ültetett régi szőlők 80 %-a kipusztult. Az egyetlen megoldást az új telepítés jelentette. Az 1900-as évektől amerikai vadlányokkal újra betelepítették a régi szőlőhegyek egy részét.

A 19. században az állattenyésztés Komárom megyében Tatán volt a legfejlettebb. Esztergomban a szarvasmarha és a sertés, Komáromban a lótarás volt jelentős. A juhállomány az 1870-es évekig rohamosan emelkedett, de az 1890-es évektől fokozatosan visszaesett. A számosállatotak nézve legjelentősebb a szarvasmarha állomány volt. A gazdák leginkább a bonyhádi, az ún. "magyartarka" tehénfajtát tartották.

NÉPI TÁPLÁLKOZÁS

A táplálkozás eltért a nyári és a téli időszakban. A különbség a nyersanyagok felhasználásában, az étkezések számában és idejében érzékelhető. Télen a kukorica, burgonya, bab, nyáron a friss zöldségek és gyümölcs felhasználása volt gyakori. Télen háromszor, nyáron naponta négyszer vagy ötször étkeztek. A hét napjainak étrendjét íratlan szabály határozta meg. A hétfő, a szerda, a péntek és a szombat téztás napok voltak. Hétfőn gombócféle, pénteken kifőtt tészta, szombaton sült tészta vagy kása került az asztalra. Kedden és csütörtökön főzeléket, vasárnap húst főztek vagy sütöttek.

A falusi ember életében ünnepi alkalomnak számított a lakodalom, a keresztelő és a karácsony. A halotti torra is külön ételek főztek. A közösségi munkaalkalmak közül az aratás volt a legjelentősebb; kiadós, laktató ételeket készítettek ilyenkor. Aratáskor a "früstük", az ebéd és a vacsora mellett uzsonnát is készítettek, amit szintén a határban fogyasztottak el.

A böjti ételek közül a "csiripiszlit" elsősorban a reformátusok készítették nagypéntekre. A kicsíráztatott búzát mozsárban megtörték vagy ledarálták és liszttel összekeverve cseréplábasban vagy tepsiben megsütötték.

A katolikusokkal közös böjti ételek: a lisztből vízzel, sóval és tojással megkevert és megsütött vakarcs. A habarással készült gyümölcs - többnyire meggyeles. Nagyböjt után kövesztett húsokat, főképp sonkát ettek.

A hajdan leggyakrabban fogyasztott ételek közül néhányat már csak az öregek ismernek, a háztartásokban nem készítik ezeket. Ilyenek például a kásafélék (kukorica, köles, bab, krumpli), a sterc (pirított liszt vízzel főleresztve, kiaszagatva), a málé és a prósza (kukoricából készültek). Húspótlóként sokféle gombát fogyasztottak, a borsost és vörösbélűt főzve, a fűzfa- és diógombát zsíron pirítva.

NÉPVISELET

A ruházkodást korra és alkalomra előíró öltözködési szabályok Komárom-Esztergom megyében is léteztek, különösen a változatosabb női viseletben. A lányok hajadonfőtt jártak, a menyecskék kontyot viseltek, az idősebb asszonyok elől kötött fejkendőt. Nagy ünnepek első napján, fekete vasárnap és nagypénteken sötét, az ünnepek második napján és virágvasárnap fehér, de legalábbis világos színű ruhát, hozzá csizmát, később pántos cipőt viseltek.

A 20. század elején a férfiak még széleskörben hordták - elsősorban a jobbmódú gazdák - a fekete vagy kék posztóból varrt ünneplő ruhát. Egyenes szabású, vitézkötéses, zsinóros, ellenzős nadrágból és állógalléros, gombos pruszlikból valamint kötöttgombos, kihajtós, kétsoros kabátból állt. Hozzá csizmát és kerek kalapot viseltek.

NÉPSZOKÁSOK

A naptári év ünnepei is megmaradtak a hozzájuk kötődő szokásokkal, hiedelmekkel, jóslásokkal. Az új ruhát karácsonyra és húsvétra vették; a disznót karácsony és újév közére hizlalták; az almát, szőlőt karácsonyra tartogatták. Gondjuk volt rá, ha a bor újig nem is tartott ki, legalább húsvétig legyen. Téli összejövetel még ma is a tollfosztás, ahol a fosztókat pattogatott vagy főtt kukoricával, kaláccsal és borral kínálják.

Az esztendő jeles napjai: advent idejét karácsony szenteste előtti negyedik vasárnapjától számítják. Jeles napjai: András, Borbála, Miklós, Luca napja (e napra a szokások, jóslások, hiedelmek bősége jellemző), karácsony (az esztendő jeles napjai sorában kiemelkedő szerepe van pl. karácsonyi asztal, karácsonyi morzsa, karácsonyfa, karácsonyi köszöntők, betlehemezés); Szent János napja, aprószentek napja, szilveszter, újév napja, vízkereszt (Háromkirályok járták a házakat); Pál napja, gyertyaszentelő, Balázs napja, farsang (vízkeresztől hamvazószerdáig tart); Mátyás napja. A nagyböjt, nagyhét időszaka: virágvasárnap (barkaszentelés), nagypéntek (böjt), nagyszombat (feltámadási körmenet, a harangok megjönnek Rómából), húsvét (locsolás, bál), húsvét keddje (vesszőzés, korbácsolás, subrikálás, leányok locsolása), Gergely nap.

NÉPRAJZ

A májusfa állítása napjainkig megmaradt népszokás. Pünkösöd, a fagyosszentek napja (Szervác, Pongrác, Bonifác, Orbán), Medárd. Megemlítjük még az ún. őszi ünnepeket (pl. Simon-Júda, mindenszentek, halottak napja, Márton napja).

A búcsú a községekben napjainkban is nagy ünnepnek számít. Takarítanak, kifestik a szobákat, sütnék-főznek és várják a vidéki és városi rokonaikat. Van olyan falu, ahol két-háromnapig tartják a búcsút.

JEGYZETEK

Ollója: két rúd X alakban. Alul a sárgerendához erősítve, a tető felső része X alakban keresztezve tartja a szelement.

Horogfa: a szelement és a sárgerendát 70 cm távolságonként összekötő rúd. Ehhez szegelik a tetőléceket, amihez a nádat kötik.

Rúdajla nád: az a nádmennyiség, amit egyszerre nádkévéként feltesznek a 6 m hosszú rúdra.

Docska: négy-öt maroknyi nád. Egy kéve nádból három docskát készítettek.

Kolbász: három félmaroknyi nád, amit a ház csúcsán levő szegésre megfonva feltesznek, hogy ne folyjon be az eső a padlásra.

Toromba: a nádtető két végén - ha nincsen széldezska - fél docskaként lekötött nádszegés.

Cuca: a nádazó legfontosabb szerszáma. Nyolcvan cm hosszú lapos vas, a felső vége hajlított, mint a sétabot kampója, alul hegyes és lyuk van rajta a drót nádtetőn történő átfűzésére.

Járgányos cséplés: a járgányos gépet 1-4 ló hajtotta, 16-10 részes szolgálta ki.

Házfolyáskert: a ház végében levő kert.

IPAR

Megyénkben ipari feldolgozásra alkalmas alapanyagok, ásványkincsek rejlenek a föld mélyén és a hegységekben. Földtani szempontból leginkább a földtörténeti középkor triász kori dolomitos képződményei fordulnak elő, helyenként jurakori másodlagos lerakódásokkal. A medencék körzetében eocén kori rétegek vannak, melyek jelenléte szénbányászati szempontból fontos.

A Duna vízkészlete kedvez a nagyobb vízfelhasználást igénylő iparágak kialakulásának is.

A középkorban iparúzésről (kézművesség, a háziipar és céhes ipar) csupán Esztergomban, Komáromban és Tatán beszélhetünk. Ennek formája a kézművesség, a háziipar és céhes ipar volt.

Az esztergomi kovácsok, lakatosok, nyergesek, szíjjártók, sarukészítők, fegyverművesek, posztósok, ezüstművesek, rézművesek, ácsok, kőművesek, gombkötők stb. készítették a legfontosabb használati eszközöket.

A török kiűzése után az iparosok száma fokozatosan emelkedett. Ezt elősegítették a betelepítések is.

A megye szénbányászatának kezdete a 18. század második felére tehető. Ekkor kezdődött a kutatás Csolnok határában. Dömösön, Sárísápon és Tokodon 1810-ben már kőszénbányák adták a szenet a mész-s tégláégetéshez.

A GYÁRIPAR KIALAKULÁSA

Az 1850-es években már csaknem ötezer iparost számláltak a megyében. A két legfontosabb ipari központ továbbra is Tata és Esztergom volt. Kezdett kialakulni a gyáripar: Tatán cukorgyár, bőrgyár, kőedénygyár, Majkon pokrócgyár, Ászáron, Esztergomban, Kisbéren és Tatán ecetgyár létesült.

Az ipar fejlődése megélénkítette a kereskedelmet: Esztergomban 177, Tatán 47 kereskedő árulta portékáit. Megépült a Budapest és Komárom-Győr közötti vasútvonal.

A kiegyezés kedvező feltételeket teremtett a gazdasági élet fejlődéséhez. Ennek egyik jeleként 1868-ban megalakult Esztergomban a Prímási, más néven Uradalmi Gépgyár.

Meghatározó termelési ágga fejlődött a szénbányászat.

A 19. század második felére, a 20. század elejére óriási jelentős ipari fejlődés indult meg. A kézműipar visszaszorult és átadta helyét a gyáriparnak.

A legjellemzőbb iparágak: az építőanyagipar, élelmiszeripar, textil- és bőripar, faipar, vas- és fémipar.

Az építőanyagiparhoz szükséges mészkő, márga, dolomit, agyag sok helyen rendelkezésre állt. A jelentős vízigényt a Duna és a bővizű források biztosították. Az első cementgyárak a Duna mentén települtek: 1868-ban Nyergesújfalun, 1869-ben Lábatlanon.

Téglagyár több is működött, így a Szent István téglagyár Basaharcon, az esztergomi prímási uradalom téglagyára, a komáromi Becsali téglagyár, az ászári Hérics-féle téglagyár, a kisbéri és bábolnai téglagyárak, valamint Tatán a Szomódi úti téglagyár.

Az élelmiszeripar legrégebbi és ipartörténetileg legjelentősebb ága a malomipar. Esztergomban és Tata környékén már az Árpád-korban említik a vízimalmokat. A 18. század közepén Fellner Jakab építész tervei alapján épültek a tatai malmok. Ezekből hat ma is látható ipari műemlék. Komáromban és Esztergomban úszó hajómalmok dolgoztak. (A századfordulón Komáromban szám szerint 12, Esztergomban 6.)

A vízimalmok mellett elterjedtek a gőzmalmok is, tízről tudunk a megyében. A legismertebb: a komáromi, a kisbéri és a párkányi.

Almásfűzitőn és Ászáron keményítőgyár, Kisbéren vaj- és sajtgyár, Bábolnán burgonyalisztgyár létesült.

Az I. világháborút követő évtizedekben rohamosan fejlődött a technika. Tökéletesedtek az eszközök és a munkamódszerek. A gőzgépeket lassan felváltották a diesel-motorok, majd teret hódított a villamosság.

Az iparvállalatok száma ugrásszerűen emelkedett: 1925 körül 2500, 1930-ban már 2700 működött megyénkben. Megjelentek az 500 főnél több munkást foglalkoztató nagyvállalatok is.

IPAR

A vállalatok fennmaradása és továbbfejlődése sok esetben azon múltott, hogy az energiatermelés lépést tud-e tartani az igényekkel. A bányatelepek környékén, így Dorogon és Tatabányán brikettgyárak, karbidgyárak, lepárlók és hőerőművek létesültek.

Olajat nem bányásztak a megyében, de feldolgozását elkezdték.

Komárom és Esztergom megyében az iparban és bányászatban foglalkoztatottak létszáma 1920-ban az összes munkavállaló 35 %-át tette ki. Ez a szám az 1941-ig 45 %-ra nőtt.

Újabb fellendülést ezután csak a háborús termelés beindulása hozott.

Az iparban foglalkoztatottak megoszlását mutatja az alábbi táblázat 1930 és 1940 között.

Az iparág megnevezése	A dolgozók száma (fő)	%-os megoszlás
Bányászat	7680	44,7
Vas- és fémipar	840	4,8
Gép- és hajógyártás	697	3,6
Kő, föld, agyag- és üvegipar	1718	10,0
Fa- és csontipar	724	4,2
Bőr-, szőr- és tollipar	103	0,6
Fonó- és szövőipar	581	3,3
Ruházati ipar	2068	12,0
Papíripar	4	0,02
Élelmezési és élvezeti ipar	985	5,7
Vegyészeti ipar	299	1,79
Építőipar	1384	8,0
Sokszorosító- és műipar	46	0,3
Szállodás, vendéglős és kávéipar	464	2,4
Egyéb, külön megnevezés nélkül	11	0,07

A háború után az újjáépítés és a mindenáron való iparfejlesztés következtében felduzzadt a megyében az iparban foglalkoztatottak száma. 1949-ben már a megye munkavállalóinak több mint fele az iparban dolgozott.

1958-ban 35 minisztériumi nagyvállalat, 15 tanácsi iparvállalat, 25 kisipari vállalat működött a megyében, túlnyomó részük 500 feletti létszámmal. 68,5 %-ban 1000 munkás felett, 14,3 -ban 500 munkás felett, és csak 1,6 %-ban volt 100 munkás alatt

Az extenzív fejlesztés a megye iparszerkezetét lényegesen nem változtatta meg a történelmileg kialakult iparágakat illetően. Továbbra is meghatározó maradt a szénbányászatban alapuló nehézipar és energia-termelés, kiegészülve a bauxit-feldolgozással (Almásfüzitői Timföldgyár és a Tatabányai Alumíniumkohó). Ezt az iparágat a rendelkezésre álló, itt termelt energia felhasználása végett telepítették a megyébe.

A textilipar és bőripar jelentősége csökkent, elsősorban az alacsony technikai színvonal miatt. A régi történelmi tradíciókkal rendelkező gyárak egyre nehezebben állták a versenyt még a fejlődő országok importjával szemben is.

A legnagyobb és leglátványosabb visszaesést talán az élelmiszeripar szenvedte el.

Az építőipar termékcsalája összhangban van a természeti adottságokkal. Ma is ez az egyik legtöbbet termelő ágazat.

IPAR – TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK ÉS ÉRTÉKEK

A vegyiparban a Duna vízbázisán három jelentős üzem létesült: a Magyar Viscosagyár Nyergesújfalun, a Komáromi Kőolajipari Vállalat és a Kőbányai Gyógyszerárugyár dorogi gyáregysége.

A 60-as évektől a szövetkezeti ipar megkísérelt egy szerkezetileg egyoldalú, csak nagyüzemekre építő ipari struktúrát a maga eszközeivel korrigálni, háttérpári feladatokat felvállalni. Vasipari, faipari, építőipari, épületkarbantartó, ruházati- és cipésszövetkezetek létesültek.

A kisebb települések szövetkezetei a helyi lakosoknak nyújtottak vegyes szolgáltatást.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK ÉS ÉRTÉKEK

Északi határfolyónk, a Duna, Ács fölött lép be megyénk területére és Dömösnél, a festői Duna-kanyarban hagyja el azt. Ez a mintegy 90 km hosszúságú folyamszakasz kiemelkedő vizuális táji értékű. Az ártéri és galériaerdők valamint szigeteinek élővilága különleges. A Duna víziút, nélkülözhetetlen ivóvízbázis, és sokezer embernek nyújt üdülési és sportlehetőséget.

Ugyancsak meghatározó táji, városképi jelentőség a tatai Öreg-tó, mely az Átal-ér felduzzasztásával alakult ki. Az iparosodás, bányaművelés következtében - Tata többi élővizével együtt - az Öreg-tó is veszélybe került. Megmentéséért komoly erőfeszítéseket tesznek.

A GERECSE

A hegységek közül ez a leginkább "hazai", hiszen 850 km²-nyi területe szinte teljes egészében Komárom-Esztergom megyében terül el.

A háromszöghöz hasonló röghegység főként dachsteini mészkőből és kis részben dolomitból áll. A ferdén kibillent rögök négy vonulatban futnak a Dunáig (Nyugati-, Központi-, Keleti- Gerecse és Gete). Medencéket fognak közre. A rögök oldalai gyakran meredek, kopár sziklafalak.

A Nyugati-Gerecse Neszmélytől délkeletre kezdődik és Tatabányáig tart. Terjedelmes, fennsíkszerű rögei közül a legmagasabbak: Nagy-Somlyó (424 m), a Nagy-Dobó-hegy (426 m), a Gorba-tető (505 m), az Öreg-Kovács (556 m), a Halyagos (443 m) és a Csúcsos-hegy (366 m).

A rögsorozat, amely külső megjelenésében a Gerecse nyugati hegláncát képezi, tovább folytatódik a Veres-hegyben (330 m) és a Nagy-Keselő-hegyben amelynek oldalát lépcsősen bányásszák. A heglánchoz a nyugati dombvidék csatlakozik. Legmagasabb pontjai: a Kőpíte (291 m) és a Les-hegy (235 m).

A Központi-Gerecse Süttőnél a Haraszthegygel (185 m) kezdődik, fontosabb röge a Bersek-hegy (399 m), a Pisznice (544 m), a Bánya-hegy (460 m). Innen kezdve a Héreg-tarjáni-medence kettéválasztja a rögsorozatot.

A Keleti-Gerecse a bajóti Öreg-kővel (374 m) indul, és egymástól távolabb álló - kisebb medencékkel, dombságokkal elválasztott - rögökből áll. Legmagasabb pontja a Nagy-Gete (457 m).

Felszíni kőzetei a földtörténeti középkor elejéről, a triász korból származnak és kb. 200 millió évesek. A kövek az egykori Thetis-tenger üledékei, a korszakra jellemző kőületekkel, mint amilyen a Megalodus-kagyló és a Nummulites. (Legszébb példái a tatai Kálvária-hegy területén található.) Más helyeken a márványkeménységű, színes mészkő vált jellemzővé, amelyet hosszú évszázadok óta használnak építkezésre. A tardosi, süttöi "márvány" számos kőépületünkben - Országház, Budai Vár - megtalálható.

A földtörténet más korszakaiban több helyen képződtek bauxit- és barnaszéntelegek (Nagyegyháza, Bicske, Tatabánya). Ez utóbbiak a földtörténet újkor harmad-időszakának eocénkori tengeri öbleiben keletkeztek. Egy későbbi időszakban alakultak ki a mészkövekben a tufás képződmények, amelyek sok értéket őriztek meg az előember mindennapi életéből (Vértesszőlős). Ekkor keletkeztek a ma is látható törésvonalak, és ezzel egyidejűleg alakult át a hegység belseje is: a vízmosások és forróvizek üregeket és barlangokat hoztak létre.

A Gerecse mészkövei különösen alkalmasak karsztosodásra, barlangok létrejöttére. Ezért a hegyben sok barlang és üreg - közöttük néhány országos ritkaság - található.

A földtani és földrajzi adottságok (likacsos, repedezett, víznyelő kőzetanyagok, kis vízgyűjtőterületek, aránylag kevés csapadék) miatt nagyobb méretű vízfolyások alakulhattak ki. A hegység közepén lévő,

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK, ÉRTÉKEK

nagyjából kelet-nyugati irányú vízvásztó következtében északi részének kis patakjai csekély vizüket rövid lefutással a közeli Dunaalmás és Esztergom közti Duna szakaszba szállítják. Közülük leghosszabb és legbővebb vizű a Gerecse nyugati szélén folyó Altal-ér, amelynek Tata és Dunaalmás közti alsó szakaszát Tatai-vízfolyásnak is nevezik. A Gerecse déli és a Vértes nyugati, északi területének vizeit szállítja a Dunába. Több tavat (Bokodi, Környei, Bánhidai- és Tatai-tó) táplál és vezet le egyben.

A Gerecse hegység nagyobbik részét magába foglaló tájvédelmi körzet területe 8617 hektár, mely Agostyán, Dunaalmás, Neszmély, Baj, Dunaszentmiklós, Lábatlan, Nyergesújfalu, Süttő, Szomód, Tardos, Tarján, Tatabánya, Vérteszőlős, és Vértestolna közigazgatási területét öleli fel. Ezen belül található 417 hektáron a szigorúan védett rész, nevezetesen a Pisznice, Asszony-hegy, Nagy-Somlyó, Szász-völgy, Lásas-hegy és az Agostyáni arborétum. A körzet létrehozását indokolta, hogy a nagyrészt érintetlen összefüggő erdőségek értékes növény- és állatvilággal rendelkeznek.

A Gerecse erdeinek faállománya változatos. Kevés a bükk, annál több a gyertyán és kocsánytalan tölgy. Ez utóbbi a leggyakoribb. Elszórt foltokban csertölgyet is találni. A cserjék között gyakori a pukkanó dudafürt. A tölgyek alatt sok a tavasszal virágzó hunyor és az őszaláta. A növénytakaró a felszín anyaga szerint változik. Külön növényvilága van a mészkőnek, dolomitnak, lösznek, homoknak és a források környékének.

A tájvédelmi körzet sok ritka növény- és állatfaj számára ad otthont. Ilyen többek között a Sadler-husáng, amelynek rokonai Ázsiában találhatók. Különös, hogy a máshol 6-800 méter magasan élő bükkerdő itt 250-300 méteren is jól érzi magát. A ritka madarak közül él itt néhány kerecsensólyom, holló, törpesas és barnakánya pár.

A VÉRTES

A 400 km -nyi területű hegységnek egy része Komárom-Esztergom megyében, a másik része Fejér megyében található.

A hegység geológiai meghatározása: táblás röghegység, két nagyobb medencével. A terület négy részre osztható. Az északihoz tartozik a Vértesomló, Szár, Vérteskozma, Kőhányáspusztá és Majkpusztá közé eső terület. Legmagasabb csúcsa a Nagy-Csákány-hegy. A középső hegy határa az Oroszlány, Kőhányáspusztá, Gánt és Mindszentpusztá vonalán húzódik. Legmagasabb csúcsa a Nagy-Bükk. A Nyugati-Vértes az Oroszlány, Kápolnapusztá, Gánt, Csókakő, Mór, Bokod által határolt terület.

A hegység a triász korban képződött dolomitból és dachsteini mészkőből. Mindkettő tengeri üledék, s mivel kemény kőzet, ellenállt a természet erőinek. A dolomitban tengeri élőlények megkövesedett maradványait találni. A kréta korban, a tenger visszahúzódása után alakult ki a bauxit. A földtörténeti újkor harmadkorának eocén korszakában keletkezett a barnaszén. Ugyanakkor rakódott le a mészkőbe az egysejtű Nummulites réteg. A negyedkori pleisztocén korszakában képződött a lösz és a futóhomok. A holocén korban - azaz a jelenben - a völgyek alját borító patak-hordalékok rakódtak le.

A felszíni vizek közül az állandó vízfolyások a hegység belsejében csaknem teljesen hiányoznak, csak a peremeken indulnak kisebb patakok, részben délkelet, részben északnyugat felé. Ez utóbbiak gyűjtője az Altal-ér, amely a Császár községtől délre elterülő Kopasz-hegy délkeleti oldalán több ágból ered Környénél felveszi a Szentgyörgyvár alatt eredő és Oroszlányon átfolyó Pénzes-patak, valamint a vele egyesülő Majki- és Gesztesi-patak vizét, közös nevük az összefolyásoktól: Labanc-patak. Ugyancsak jobbról torkollik az Által-érbe Tatabánya északi részén a Csákány-patakkal egyesült Galla-patak.

A vízfolyásokat tápláló források egyike sem bővizű. A régebbiek a bányászattal kapcsolatos vízszint-süllyedés következtében kiapadtak.

A vértesi táj állóvizekben elég gazdag. Említésre méltó a csákvári Mennyei-tó, az oroszlányi erőmű hűtőtavaként szolgáló Bokodi-tó, továbbá a Környei- és a Majki-tó. Új tó keletkezett Oroszlány város közepén, a pihenőterületen. Új tavakként tartjuk számon a vértesszentkereszti romok és a Gerencsér-vár környékén a megszűnt külszíni bányászat gödreit is, amelyek talaj- és felszíni vizekkel teltek meg.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK, ÉRTÉKEK

A táj növényvilága változatosabb, mint a szomszédos Gerecse hegységé, Ennek oka, hogy változatosabb a földtani felépítés, a domborzat és az időjárás is. A Vértesben nemcsak a mészkő, dolomit és lösztakaró fordul elő, hanem homoktalaj is. A klíma gazdagságát jelzi, hogy a déli lejtőkön mediterrán, a szurdok-völgyekben alhavasi, a nyugati oldalakon óceáni hatások érvényesülnek. Mindezek következtében a növények egy része északi, illetve déli eredetű. Molyhostölgy, sziklai üröm, cserszömörce, berkenye, gyertyán a déli lejtőkön, míg a hidegkedvelők: medvefű-kankalin, a mohos csitri és az erdei ciklámen az északi lejtőkön található. A fák közül a csertölgy, a gyertyán és a bükk az uralkodó.

A Vértes ásványkincsekben gazdag (barnaszén, bauxit). A fakitermelés és a szőlőtermelés gazdasági haszna is jelentős.

Gazdag az erdő állatvilága. Jelentős az őz, a szarvas, a vaddisznó és a muflon-állomány. A madarak mintegy 70 faja rak fészket. Néhány ritka madár is él itt, pl. kerecsensólyom, parlagi sas. Említést érdemel a darázsölyv, a kabasólyom, a kékvércse és a gyurgyalag is.

A Vértes egyedülálló természeti értékeit védetté nyilvánították. A körzet összterülete több mint 13 ezer hektár, amelynek 90 százaléka Fejér megyében található. A Komárom-Esztergom megyei rész 1500 hektár: Oroszlány városhatára tartozik ide, és említésre méltó a mindszentpusztai bükkerdő, ahol nyílik az erdei ciklámen.

A PILIS

Az összesen 1800 km²-t kitevő terület nagy része Pest megyéhez tartozik.

A Pilis a Visegrádi hegységgel együtt a Dunántúli-Középhegység legészakibb része. Északon és keleten a Duna, délnyugaton a Pilisvörösvári-völgy határolja. A Pomázi Dera-patak és a szentléleki Cserepes-völgy két részre osztja a területet. Délnyugatra terül el a Pilis, legmagasabb pontja a Pilis-tető, északkeletre a Visegrádi-hegység, legmagasabb pontja Dobogókő. A törés nyomvonala nemcsak földrajzi határ, hanem földtani szempontból is két eltérő részre osztja a területet. Tőle délnyugatra a Dunántúli-Középhegységre jellemző, zömében a földtörténeti középkorból származó üledékes kőzetek találhatóak, míg északkeletre a rétegek lesüllyedtek. A Pilis legidősebb képződménye a sötétbarna bitumenes mészkő és fölötté a szintén sötétszínű bitumenes dolomit.

A triász időszakban a hegység állandóan emelkedett, a jurában pedig már majdnem szárazulattá vált. Szárazföldi viszonyok jellemzik a harmadidőszak elejét, az eocént is. Az alsó-eocén vége felé azonban a hegység egy része süllyedni kezdett, és a mélyebb térszinteken mocsaras területek alakultak ki. Ekkor keletkezett a hegység legfontosabb képződménye, a barnakőszén (Dorog, Tokod, Pilisszentiván).

Jellegzetes megjelenési formáit a nagyarányú és a gyorsan bekövetkező tektonikai változások idézték elő.

A törések mentén féloldalasan kiemelt mészkő- és dolomitrögök árkokra tekintenek. A meredek és sziklás hegyoldalakat csak néhol borítja erdő, jellegzetesek a kopár mészkő- és dolomitejtők.

A Pilis hegység - főként a déli részen - általában vízszegény vidék, így a patakok az év nagy részében csaknem teljesen kiszáradnak, medrük csupán a nagy esőzések idején telik meg. Kedvezőbb a helyzet a hegyvidék északi részén, ahol az esővíz patakokba összegyűlve folyik a Dunába. A legjelentékenyebb patak-völgyek: a Bitóci-völgy, a Miklós-deák-völgy, a Malom-patak völgye, amelyek Pilismarót határában érnek le a Dunához.

Források a hegyvidék minden részén találhatóak. Legtöbbjük az északi lávavidéken fakad. A hegyvidék középső része is gazdag forrásokban. A Maróti-hegyekben, Esztergom-Pilismarót-Pilisszentlélek háromszögében található pl. a Fűrésztűt, Pásztor-tűt, Szalay-tűt, Kádár-tűt, Aranka-forrás, Csurgó-tűt, a Barát-tűt és a Hideg-forrás. A Szentendre-Visegrádi háromszögben, az andezitláva területén viszonylag kevés a forrás. Ezek közül megyénk területén a Lepence-völgyben a Jancsi- és Juliska-forrásokat, végül a Prédikálószték-Keserűs-csoportban a Király-kutat és a Szőke-forrást találjuk.

Hazánk legnevezetesebb, legszebb tájai között tartjuk számon a Duna-kanyart. A folyam Dömös és Visegrád között 7-8 km hosszan, patkó alakban hömpölyög a magas sziklafalak között. A környező andezit hegyvidék felépítése arra enged következtetni, hogy az egykor összefüggő hegygerinc évmilliókkal ezelőtt kettéhasadt, az így támadt hasadéokban az elvonuló víztömeg folytathatta útját. Más feltételezések szerint

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK, ÉRTÉKEK

nem hasadásról van szó, hanem a mai Börzsöny és Visegrádi-hegység közötti legalacsonyabb nyergen törte át magát az Ős-Duna, majd évmilliók alatt mélyen bevágódott.

A Pilis növényvilága igen változatos. Az egyes fajok elterjedésében lényeges különbség van a Pilis mészkővonulata és a Visegrádi-hegység andezitsoportja között.

Mészkővonulatán a Dunántúli-Középhegységre jellemző molyhos tölgy, bükk, virágos kőris alkotta karszterdő itt éri el elterjedésének keleti határát. Az Északi-középhegység nyúlfark-füves bükköseinek nyugati előfordulása Pilisszentlélek felett, a Fekete-kőnél lelhető fel.

Jelentős területeket borít a sajmeggyes karszt-bokorerdő. Jellemző lágyszárú növénye a magyar bogáncs és husáng. A tölgyek mindenfelé megtalálhatók, a hegyoldalakon éppenúgy, mint a Duna mellékén. Négy fajtája ismeretes: a kocsányos, a kocsánytalan, a molyhos és csertölgy. A tölgyek között többnyire bükk, gyertyán, szil, hárs és juhar él. Visegrád környékén gyakori az évszázadokkal ezelőtt telepített gesztenyeerdő is.

A gyertyános-tölgyesek és bükkösök kialakulása a völgyek alján is jellegzetes, ahol a hűvösebb, párás mikroklímának köszönhetik létüket. A mészkőtörmeléken kialakult bükk, hegyi juhar, kőris, olykor nagylevelű hárserdő aljnövényzetének jellegzetessége a holdviola és egyes páfrányok. A kisebb nagyobb sziklákat, köveket vastag mohapárnák borítják. A bükkösök többnyire a magasabb helyeket, így a Pilis-tető egyes részeit kedvelik.

Az erdőben otthonos a kakukk, harkály, veresbegy, fülemile, erdei-pinty és még számos énekesmadár, gyakori a muflon, az őz, a szarvas és a vaddisznó.

A Pilisi Tájvédelmi Körzet Komárom-Esztergom megyében Dömös, Esztergom, Kesztlőc, Pilismarót és Pilisszentlélek közigazgatási területén fekszik.

A tájvédelmi körzet forrásai közül legjelentősebbek a Pilismaróthoz tartozó Kádár-, Aranka-, Pásztor-kút- és Hoffman-forrás, továbbá a pilisszentléleki Szent László- és Mexikói-forrás.

BIBLIOGRÁFIA

ÁLTALÁNOS BIBLIOGRÁFIÁK, REPERTÓRIUMOK

- BÁRDOS László István- HORVÁTH Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. (Közrem.: Kovách Zoltán.) Tatabánya, 1962. (soksz.) 8 2 . 1., 6 t.
- AZ ESZTERGOMI Népszava repertórium. (1919. III. 21. - 1919. VIII. 1.) (Szerk: Kovács Emil. Közrem.: Dévényi Iván. Kiad. az Esztergomi Városi Könyvtár.) Esztergom, 1969. (soksz.) 9 5 . 1.
- KÉZIRATOK megyénkről. Komárom megye közgyűjteményeiben őrzött kéziratok lelőhely katalógusa. (Szerk.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1979. (soksz.) 1 4 3 . 1.
- KOMÁROM megye a sajtóban. 1945-1965. Sajtócikk bibliográfia. (Szerk: Tapolcai Ernőné. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1969. (1971.) (soksz.) 1. köt. XXIX, 622 1., 2. köt. 623-1270. 1.
- KOMÁROM megye a sajtóban. 1965-1970. Válogatott repertórium. 3. köt. (Összeáll.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1976. (soksz.) 306. 1.
- KOMÁROM megye a sajtóban. 1970-1974. Válogatott repertórium. 4.köt.(Összeáll. és szerk: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Kiad. A József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1985. (soksz.) 446. 1.
- KOMÁROM megye közgyűjteményeinek helyismereti katalógusa. (Összeáll.: Tapolcai Ernőné. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1973. (soksz.) 4 0 2 . 1.
- A KOMÁROMI Jókai Gyűjtemény katalógusa. (Összeáll.: Hegedűs Béla. Kiad. a Jókai Mór Városi Könyvtár.) Komárom, 1979. (soksz.) 43. 1.
- KORDA Rudolfné: Komáromi Lapok 1880-1894. Repertórium. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1980. (soksz.) 225. 1.
- KORDA Rudolfné: Komáromi Lapok. 1885-1888. Repertórium. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1979. (soksz.) 123. 1.
- KULCSÁR Istvánné: Esztergom és Vidéke. 1918. október 6. -1919. május 18. Repertórium. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár) Tatabánya, 1979. (soksz.) 1 2 3 . 1.
- LÁNCZOS Zoltán: Komárom megyei helységekről szóló kéziratok a Néprajzi Múzeum adattárában. Gyűjt. - Bp. 1984. 1 4 . 1. - Gépirat.
- MAJER István: Az Esztergomi Érseki-főmegye papságának közműveltségre ható irodalmi működése a legújabb korban. Esztergom, 1873. (Horák Egyed ny.) XVI., 6 3 . 1.
- MINDENES Gyűjtemény. Repertórium. 1789-1792. (Bev. tanulmányt írta és összeáll.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. kiad. az Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, József Attila Megyei Könyvtár.) Bp. - Tatabánya, 1979. (soksz.) 230. 1.
- MINDENES Gyűjtemény 1789-1792. (Vál., szerk, bev. jegyz.: Tóth László. Kiad. a Komárom-Esztergom Megyei Tanács.) Tatabánya, 1989. (soksz.) 130. 1. (Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Könyvtár 22.)
- SCHENK Lászlóné: Komáromi Lapok. 1871. Repertórium. Tatabánya, 1979. 93. 1. - Gépirat.
- SZÉPIRODALMI írások a Dolgozók Lapjában. 1946-1985. Repertórium. (Összeáll, és szerk.: Nász János. Bev: Gombkötő Gábor.) Tatabánya, 1987. (soksz.) 327. 1.

BIBLIOGRÁFIA

SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891-1908. Hornyánszky ny. 1-14. köt.

ÚJ Forrás 1969-1988. Repertórium. (Bev. tanulmány: Vekardi László. Összeáll, és szerk: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár és az Új Forrás Szerkesztősége.) Tatabánya, 1990. (soksz.) 236. l.

KÖNYVTÁRAK

ALAPY Gyula: Kultsár István 1760-1828. és könyvtára. Az alapító halálának és könyvtárának százados évfordulójára. Kiad. a Jókai Egyesület. Komárom, 1928. Spitzer Sándor ny. 211. l.

20 ÉVES az SZMT Központi Könyvtára. 1959-1979. Jubileumi évkönyv. (Összeáll.: Pálffy Lajosné. Kiad. az SZMT Központi Könyvtára.) Tatabánya, 1979. 17. l., illusztr.

ILLÉS György: Mesélő könyvtárak. Bp. 1984. Móra K. 171. l., illusztr.
- Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom.

KOMÁROM megye településeinek könyvtári ellátása. (Szerk.: Szerencse Ferencné. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya.
- 1984-1988 között jelent meg évente.

A KOMÁROM Megyei József Attila Megyei Könyvtár évkönyveinek eddig megjelent kötetei - 1952-1961., 1962., 1965., 1970., 1975., 1980., 1985., 1991.
- A megye könyvtáraitra vonatkozó adatokat és helytörténeti forrásokat közölnek.

KOMÁROM Megyei Könyvtáros. Repertórium. 1968-1988. (Összeáll.: Hegedűs Béla. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1989. (soksz.) 92. l.

SZAKÁCS Sándor: Az állami közművelődési könyvtárak tíz éve Komárom megyében. 1949-1959. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1959. (soksz.) 60. l.

TESTÜLETEK MÚZEUMOK

ALAPY Gyula: A Jókai Egyesület 15 éve. Komárom, 1927. Spitzer ny. 95. l.

BÉNI Gyöngyi-BALASSA Iván: Magyar múzeumok. Bp. 1969. NPI. 339. l., illusztr.
-Tata és Esztergom múzeumaival.

CSÉFALVAY Pál: Esztergom. Főszékesegyházi Kincstár. (Kiad. a Tájak, Korok, Múzeumok Szervező Bizottsága.) Veszprém, 1980. 16. l., illusztr.
(Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 49.)

ÉRTÜNK. A Gáli István Kollégium Évkönyve. 1984-1985. (Szerk: Kovács Béla. Kiad. a GIK.) Tatabánya, 1986. (Komárom Megyei Nyomda Váll.) 168. l., illusztr.

FÜLÖP Zsigmond: A Jókai Egyesület 25 éve. (1911-1963) (Kiad. a Komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület.) Komárom, 1937. Metlesich ny. 160. l., 4 t., 1 mell.

HOVA tovább, hovatovább. A Gáll István Kollégium évkönyve. 1987-1988. (Szerk.: Kovács Béla. Kiad. a GIK.) Tatabánya, 1988. (soksz.) 246. l., illusztr.

INTÉZMÉNYI adattárak. Bp. 1975. NPI. 3. kötet. Könyvtárak. (Összeáll.: Berza László.) 1981. 220. l.
(Helyismereti Kutatók Kézikönyvei.)

BIBLIOGRÁFIA

- JUBILEUMI emlékfüzet. 25 éves az OMBKE Tatabányai csoportja. 1959-1984. Tatabánya, 1984. (soksz.) 64. l., illusztr.
- KOMÁROM Megyei Múzeumok Közleményei. 1. köt. (1968), 2. köt. (1986), 3. köt. (1989), 4. köt. (1991)
- KOMÁROM Megyei Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum kiállítása. 1985. Iparfejlődés, munkásélet a tatai szénmedencében. (1896-1945) (Tervezte: Horváth Ferenc. Szerk.: Fűrészné Molnár Anikó Foto: Tatai Tibor.) Bp. 1986. (Magyar Hírdető.) 40. l., illusztr.
- KOMÁROMI múzeum száz éve. (Összeáll.: Fehérváry Magda, Ratimorsky Piroska, Trugly Sándor.) Bratislava, Madách - Bp. Gondolat 1986. 187. l., 48 t., illusztr.
- LÁNCZOS Zoltán: A Néprajzi Múzeum gyűjteményében lévő Komárom és Esztergom megyei tárgyak katalógusa. Bp. 1978. 33. l. - Gépirat.
- LEPOLD Antal: Adatok az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Esztergom, 1919. Hunnia ny. 41. l.
- A MAGYARORSZÁGI egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. (Szerk.: Pór Edit. Kiad. a Művelődéskutató Intézet.) Bp. 1988. (soksz.) 1-3. köt.
- NÉMETH János: Az esztergomi Technika Háza és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége területi szervezetének negyedszázados története 1964-1989. (Kiad. a MTSZ Esztergomi Városi Szervezete.) Esztergom, 1989. (soksz.) 60. l., illusztr.
- PROKOPPNÉ STENGL Mariann: Az Esztergomi Keresztény Múzeum története. Esztergom, 1977. (Komárom Megyei Nyomda Váll. esztergomi telepe.) 31. l.
- A TATAI Piarista Rendház és Múzeuma. Bp. 1938. (Egyet, ny.) 58. l., XXXII t. (A Tatai Piarista Öregdiákok Szövetsége kiadványai 1.)

EGYHÁZTÖRTÉNET, VALLÁS

- BALANYI György-LANTOS Zoltán: Emlékkönyv a Magyar Piarista Rendtartomány háromszáz éves jubileumára. (Kiad. a Budapesti Piarista Diákszövetség.) Bp. 1943. (Stephaneum ny.) 430. l., 2 t.
- BIBLIA Pauperum. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár negyvenlapos Blockbuch Biblia Pauperuma. (Hasonmás kiad. Utószó, jegyz. és képleírások: Soltész Zoltánné.) Bp. 1966. M. Helikon. 40, XXXII l., illusztr.
- BARNA Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Bp. 1990. Panoráma. 745. l.
- BEKE Margit: Az Esztergomi főegyházmegye plébániáinak fondjegyzéke. 1673-1950. Esztergom, 1981. 31 l.
- BORSOS István: A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története. 1674-1676. Pápa, 1983. 77 l.
- BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945. Bp. 1985. Gondolat. 203. l.
- EGYHÁZAK a változó világban. Szerk.: Bárdos István, Beke Margit. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom 1991. május 29-31. Kiad. a: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár, az Egyházak a változó világban c. konferencia szervezőbizottsága. Esztergom, (1992). 594 l. - Illusztr.

BIBLIOGRÁFIA

- ESZTERLE József Péter: Mikor jöttek a ferencesek Magyarországra és hol épült első kolostoruk? Esztergom, 1922. Buzárovits ny. 47 l.
- Esztergom.
- AZ ESZTERGOMI Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982. (Kiad. az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság.) Esztergom, 1982. 525 l. - Illusztr.
- AZ ESZTERGOMI Főegyházmegye névtára 1989. Bev: Paskai László. (Kiad. az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság.) Esztergom, 1989. 175. l., illusztr.
- FODOR József: A magyarországi kiségyházak története, elterjedtségük és befolyási övezetük. Bp. 1984. MM. 78. l.
- GERGELY Jenő: Katolikus egyház, magyar társadalom. 1890-1986. Prohászktól Lékaüg. Bp. 1989. Tankönyvk. 192. l.
- GERGELY Jenő: Katolikus egyház Magyarországon. 1944-1971. Bp. 1985. Kossuth. 243. l.
- GYÉRESSY Ágoston, P: Boldog Özséb élete. Kiad. a Pálosrendház. Bp. 1938. (Budai Ferenc ny.) 80. l., illusztr.
- GYŐREGYHÁZMEGYEI almanach. (Szerk.: Bóna László és Grábits András.) Győr, 1985. 227. l.
- KARÁCSONYI János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1-2. köt. Bp. 1922. MTA.
- KARÁCSONYI János: Magyar egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Bp. 1985. 416. l.
(Tudománytár)
- KOLLÁNYI Ferenc: Esztergomi kanonokok. 1100-1900. A magyar kath. egyház kilencszázados évfordulója alkalmából kiad. az Esztergomi Főszékesegyházi káptalan. Esztergom, 1900. Buzárovits ny. LXVI, 547. l.
- KUR Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. (Kiad. a Komáromi Református Egyházmegye.) Komárom, 1936. Jókai Könyvny. 1. köt. 262. l., illusztr.
- LÁNYI Károly: Magyar egyháztörténelme. (Átdolg.: Knauz Nándor.) I—II. köt. Esztergom, Horák Egyed ny. I. köt.: 889-1848, II. köt.: 1867-1869.
- MAGYAR katolikus almanach. II. A magyar katolikus egyház 1945-1985. Bp. 1988. Az Apostoli Szentek Könyvkiadója. 758. II.
- A MAGYAR katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1949 között. Összeáll. és bev: Beke Margit. München - Budapest 1992. Auróra K. I. köt. 520 l. II. köt.: 520 l.
- A MAGYAR protestantizmus 1918-1948. Tanulmányok. (Szerk.: Lendvai Ferenc.) Bp. 1987. Kossuth. 379. l.
- A MAGYAR református egyház története. (Szerk.: Bíró Sándor, Szilágyi István. Ill. Matskássy Gyula.) Bp. 1949. Kossuth K. 512. l., 16 t, illusztr.
- MAGYARORSZÁG egyházi földleírása a XIV. sz. elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Szerk.: Ortvy Tivadar. Bp. 1991-92. 1-2. köt.
- MAKKAI László: Galria omnia Sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete. (Visszaemlékezések, dokumentumok. Közrem.: Fabinyi Tibor, Ladányi Sándor. Ford.: Bod Péter.) Bp. 1976. M. Helikon - Európa. 164. l., illusztr.
- A PANNONHALMI Szent Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác. Bp. 1910-1912. I—II. köt.

BIBLIOGRÁFIA

- PAULI Szent Vincze lányai meghonosítva Esztergomban Nagykéri Scitovszky János bíbornok érsek által 1865. évben Esztergom, 1865. Horák Egyed ny 164. l., 2 t.
- Az Irgalmas Nővérek szerzetesrendjének története.
- PAYR Sándor: A magyar protestáns gályarabok. Függelék: A nápolyi útra elhurcolt 41 gályarab névsora betűrendben. (Kiad. a Luther Társaság.) Bp. 1927. 52. l., illusztr.
- (Keresztény hősök 2.)
- Komárom megyei vonatkozásokkal.
- PÓR Antal: Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. Bp. 1909. Szent István Társulat. 122. l.
- PUSKELY Mária: Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye. Bp. 1990. Zrínyi ny 231. l.
- REISZIG Ede: A Jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. Bp. 1928. 206. l.
- Csolnok, Dorog Esztergom, Tát.
- RÉVÉSZ Imre: A magyarországi protestantizmus története. Bp. 1925. M. Tört. Társ.
- RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története. Kiad. a MTA Történelmi Bizottsága. Pest, 1870. I/a, b 1870, II. 1872, III. 1876.
- SCHEMATISMUS venerabilis cleti Archioliocesis Strigoniensis 1947. Bp. 1947. Szent István Kiadó. 300. l.
- STAUDER Mária: Vigília repertórium 1935-1984. Bp. 1987. Vigília K 384. l.
- SÖRÖS Pongrác: Komárom megyei bencés apátságok. Komárom, 1905. Spitzer Sándor ny. 27 l.
- SZEBENI András: Boldogok, akik házadban laknak... Szerzetesrendek Magyarországon. Bp. 1988. Corvina. 23. l., 144 t., illusztr.
- ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp. 1977. 712 l

POLITIKA

- BOTLIK József: Német és szlovák nemzetiségek Komárom megyében 1957-1982. (Kiad. a Hazafias Népfront Komárom Megyei Bizottsága, TIT Komárom Megyei Szervezete.) Tatabánya, 1986. 42. l.
- "Az ember a napfénybe néz..." Szöveggyűjtemény a Tanácsköztársaság 133 napjáról Komárom megyében. (Összeáll. és jegyz.: Kovács Emil.) Tatabánya, 1968. (soksz.) 359. l., 11 t.
- FÖLDMUNKÁS- és szegényparasztmozgalmak Magyarországon. 1848-1948. (Szerk.: Pölöskei Ferenc, Szakács Kálmán. Kiad. a Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete.) Bp. 1962. Táncsics K I-II. köt.
- GERGELY Ernő: A bányamunkások szakszervezeti mozgalmai az ellenforradalmi rendszer első éveiben. 1919-1923. Tanulmány. Bp. 1973. 152. l.
(Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. Történelmi tanulmányok.)
- GERGELY Ernő: A bányászok szervezkedése és mozgalmi a stabilizáció és a mérsékelt gazdasági fellendülés időszakában. 1924-1929. Bp. 1975. (Ságvári ny.) 163. l.
(Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. Történelmi tanulmányok.)
- GÖRÖG Demeter: Magyar Átlász. Vienna. 1802-1811. 59. térk.
- KISS Dezső: Parasztsors - parasztgond. 1919-1944. Bp. 1960. 295. l., 8 t.

BIBLIOGRÁFIA

- KUBITSCH Imre: A magyar bányamunkásság küzdelmei. (1919-1933) Bp. 1965. Kossuth K. 27. 5 l., 4 t.
- KUBITSCH Imre-SZEKERES József: A bányászok élete a Horthy-rendszerben. 1919-1944. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. (Kiad. a Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete.) Bp. 1960. 323 l., illusztr.
- A MUNKÁSHATALOMÉRT. Komárom megye forradalmi munkásmozgalmának harcosai. Életrajzgyűjtemény. (Szerk.: Geccsényi Lajos, Szabó József, Tóth Istvánné. Kiad. a Komárom Megyei Lapkiadó Váll.) Tatabánya, 1980. 327 l., illusztr.
- A MUNKÁSHATALOMÉRT. Komárom megye forradalmi munkásmozgalmának bibliográfiája. (Szerk.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Közrem.: F. Bártfai Ilona, Berde Mihály, Csiffáry Nándor stb. Kiad. az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága és a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1979. (soksz.) 205 l.
- NEIGER Tibor: Komárom megye társadalmi struktúrájának alakulása az elmúlt 40 évben. In. Négy évtized. 1945-1985. Szerk.: Beszteri Béla. Veszprém, 1986. MTA VEAB. 755-782. l.
- PIFKÓ Péterné: Komárom megyei regőstáborok 1960-1986. Esztergom, 1987. 28 l.
- SASHEGYI Oszkár: Munkások és parasztek mozgalmi Magyarországon. 1849-1867. Bp. 1959. Akad. K. 534 l.
(A Magyar Országos Levéltár kiadványai 2. Forráskiadványok 6.)
- SZEKERES József: A magyar bányamunkásság harcai (1934-1944) Bp. 1970. Akad. K. 259. l.
- SZŰTS Ildikó: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom hatása Komárom megyében. (Kiad. a Komárom Megyei Tanács V B. művelődési osztálya, a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága.) Tatabánya, 1979. (soksz.) 75 l.
(Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár.)
- ZIELBAUER György: Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből 1945-1949. Bp. 1989. Akad. K 142 l.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Szociológia, szociográfia, statisztika

- ÁBEL Olga-BENAMY Sándor: Egy kísértet-térkép nyomában. Bp. 1963. Kossuth K. 164 l., illusztr.
- Esztergom, Kisbér, Keszölc, Klastrompuszta.
- ADATOK Komárom megye községeiről. (Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal Fejér Megyei Igazgatósága.) Székesfehérvár, 1968. (soksz.) 137 l.
- BOGDÁN István: Magyarország kézművesmesterei 1828-ban. A XVI. századi török és magyar adójegyzék összehasonlítása Esztergom és Komárom megyék adatai alapján. (Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete.) Bp. 1989. 171 l.
(Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 6.)
- DEMETER Zayzon Mária: Öntudatosodás és önfeladás között. (Nemzetiségsszociológiai vizsgálatok a Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében.) Kiad. a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat. Tatabánya, 1993. 134 l.
- EDELÉNYI SZABÓ Dénes: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. Bp. 1927. Hornyánszky ny. M. Kir. könyvny. 63 l.
- Klny. a Magyar Statisztikai Szemle 1927. 5. 2. számából.

BIBLIOGRÁFIA

- A FELSZABADULT Komárom megye 25 éve. (Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal Fejér Megyei Igazgatósága.) Székesfehérvár, 1970. (soksz.) 90. l.
- FÉNYES Elek: A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest, 1867. Emich Gusztáv ny. 77. l.
- HELYZETKÉP az ország városairól. (Kiad. Központi Statisztikai Hivatal.) Bp. 1971. (Stat. Kiad.) 301. l.
- Esztergom, Komárom, Oroszlány, Tata, Tatabánya vonatkozásaival.
- KALMÁR Gusztáv: A török uralom hatása a Dunántúl népességére. 49-64. l.
- Klny. a Föld és Ember 1929. évfolyamából.
- KOMÁROM megye statisztikai évkönyve 1965-től jelenik meg:
- előzménye: Komárom megye fontosabb statisztikai adatai rímmel jelent meg 1952-1965 között.
- KOMÁROM megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. (Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal Komárom Megyei Igazgatósága.) Tatabánya, 1971. (soksz.) 50. l.
- A NÉPMOZGALOM főbb adatai községenként 1828-1900. Bp. Központi Statisztikai Hivatal. 1. köt. Fejér megye, Győr-Sopron megye, Komárom megye. 1972. 173. l.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1920. Szerk. és kiad. a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp.
2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. 1925. Pesti ny. 39. l.
3-4. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve és a népesség ház- és földbirtokviszonyai. 1926. Athenaeum Rt. 29. l.
5. rész. Részletes demográfia. 1928. Pesti ny. Rt. 12. l.
6. rész. Végeredmények összefoglalása. Athenaeum Rt. 1919. 9. l.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1930. Szerk. és kiad. a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp.
1. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. 1932. Stephaneum ny. Rt. 28. l.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1960. (Összeáll.: a Központi Statisztikai Hivatal.) Bp. 1961. Stat. Kiad. Váll.
3. a. Komárom megye családi és személyi adatai. 237. l.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1970. (Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal.) Bp. Stat. Kiad.
14. a. Komárom megye számláló körzetei és külterületi adatai. 1972. 87. l.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1980. (Összeáll.: a Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztálya.) Bp. 1981.
11. Komárom megye adatai. 620, 49. l.
- PÖLÖSKEI Ferenc-TAKÁCS Ferenc: Dunántúli történetek. (Szociográfiai riportok.) Bp. 1976. Gondolat. 207. l.
- SAJÓHELYI István: Komárom vármegye és Komárom thj. város területe, művelési ágmegoszlása, földbirtokviszonyai és mezőgazdasági termelési adatai. Bp. 1940. ny. n. 390-397. l.
- Klny. a Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 2. köt. 5. sz.
- A SZLOVÁKIAI magyar nyelvterület városai. Bp. Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Bp. 1946. 66. l., 1 térk.
- VILIMSZKY Anna: A társadalmi struktúra alakulása Komárom megyében a felszabadulástól 1984-ig. Tatabánya, 1984. 75. l. - Gépirat.

BIBLIOGRÁFIA

Közigazgatás

- GYALAY Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységlexikona. 1723-1918 között: továbbá a későbbi államkeretekbe osztott területek részletes adataival kiegészítve 1989-ig. Bp. 1989. MTA. 9 0 5 . 1.
- KÁLLAY István: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon. 1986-1848. Bp. 1989. Akad. K. 4 1 7 . 1.
- KISS István: A közigazgatás és az urbanizáció. A Tatai Medence városi tájja alakul. Közread, az ELTE Államigazgatási Jogi Tanszék. Bp. 1978. (soksz.)
1. köt. Szöveges rész. XIX, 4 4 7 . 1.
2. köt. Táblázatok, ábrák. Függelék. 1 7 4 . 1.
- MAGYARY Zoltán-KISS István: A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról. Bp. 1939. (Dunántúli Pécsi Egyet. ny.) 377. l., 116. mell.
- RÉTI László: A Magyar Tanácsköztársaság helyi szervei és pecsétjeik. (Kiad. a Magyar Országos Levéltár.) Bp. 1973. Akad. K. 4 2 0 . 1.
- A TANÁCSOK húsz éve Komárom megyében. (Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B.) Tatabánya, 1970. (soksz.) 4 1 . 1.
- VÁROSKÖRNYÉKI községek igazgatása a városi tájban. Komárom megyei tapasztalatok alapján. (írták: Müller György, Zsuffa István stb. Kiad. ELTE Államigazgatási, Jogi Tanszék.) Bp. 1979. (soksz.) 290., 2 5 . 1.
(ELTE Államigazgatási és Jogi Tanszék, D/sorozat 5.)

Nevelés, oktatás, közművelődés

- Az ÁLLAMOSÍTÁS közoktatásunkban. Tanulmányok. (Szerk: Arató Ferenc.) Bp. 1976. Tankönyvk. 2 6 4 . 1., 18 t.
- BÁRDOS István: Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közművelődési élete 1923-1938. (Kiad. a Komárom Megyei Tanács, Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága.) Tatabánya, 1980. (soksz.) 1 5 . 1., 20 mell.
(Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár)
- BÁRDOS István: Komárom-Esztergom vármegyék kulturális élete a két világháború között. Esztergom, 1986. 244. l. - Gépírat. MK.
- BÁRDOS István-UGRIN József: Ismertető a népfőiskolák történetéhez. Kiad.: Magyar Népművelők Egyesülete Komárom Megyei Szervezete és a Balassa Bálint Múzeum. Esztergom, 1988-1989. 16. sztl.
- BERTALAN Vince: A magyar katolikus iskolák ellátása. Esztergom, 1903. Laiszky János ny. 2 0 . 1.
- AZ ESZTERGOMI Tanítóképző Főiskola (Vitéz János Tanítóképző Főiskola) Tanulmányok címmel 1970-től folyamatosan megjelenő kötetei fontos iskolatörténeti, helytörténeti tanulmányokat tartalmaznak.
- GESZLER Ferenc: Az öntevékeny művészeti mozgalom hagyományai megyémben (Komárom megye), különös tekintettel a munkásénekkarokra, páva-körökre, irodalmi színpadokra, színjátszó csoportokra, valamint néptáncscsoportokra. Környe, 1976. 114. l., illusztr. - Gépírat.
- A GYŐREGYHÁZMEGYEI Római Katolikus Főigazgatóság alá tartozó tanintézetek 1947. évben. Az 1947. évi november havi állapot szerint. Győr, 1947. (Győregyházmegyei Alap Ny.) 8 0 . 1.
- Bánhidai, Kisbéri, Komáromi, Tatai Tankerület.

BIBLIOGRÁFIA

- HERCZIGNÉ MLAKÁR Erzsébet: Komárom megyei középiskolák története a kezdetektől a felszabadulásig. (Az iskolai értesítők alapján.) Tatabánya, 1984. 122. l. - Gépirat.
- KOZMA Tamás: Iskola és település. Regionális oktatásügyi kutatások. Bp. 1987. Akad. K. 160. l., illusztr. - Komárom és Esztergom megyei vonatkozásokkal.
- A KÖZMŰVELŐDÉSÉRT: Komárom megye közművelődési intézményeinek bemutatkozása. (Szerk: Csukly László. Kiad.a Komárom Megyei Tanács V. B. művelődési osztálya.) Tatabánya, 1978. (soksz.) 70. l., 24 t.
- MONOSTORI Imre: A villáskulcshoz nem kell érettségi? Tanulmányok a szakmunkás-utánpótlás műveltségének és művelődésének köréből. Bp. 1983. Tankönyvk. 245. l.
- NAGY Mária: Az általános iskolai intézményhálózat kialakulása Komárom megyében. Bp. 1984. Oktatáskutató Intézet. 74. l., 14 mell.
- NÉMETH Antal: Az Esztergom megyei népiskolák és némely közművelődési mozzanat. Esztergom, 1875. Buzárovits ny. 96. l.
- NÉMETH Kálmán: A közoktatási és közművelődési intézmények együttműködése Komárom megye városaiban. Tatabánya, 1979. 78. l. - Gépirat.
- AZ OKTATÁS fejlesztése Komárom megyében. Adottságok és törekvések. (Szerk.: Forray R. Katalin, Kozma Tamás.) Bp. 1987. Oktatáskutató Intézet. 528 l. (Regionális kutatások.)
- ROZGONYI Miklósné KÉRI Teréz: A koalíciós időszak művelődéspolitikájának érvényesülése Komárom-Esztergom vármegye szabadművelődési törekvéseiben. Esztergom, 1984. 172. l. - Gépirat.

Néprajz

- ALAPY Gyula: Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében. Komárom, 1914. (Jókai ny.) 62. l.
- BARANYAY József: A csallóközi aranymosás. Komárom, 1911. Spitzer ny. 76. l.
- FATUSKA János: Kétnyelvűség a Dunántúli Középhegység német falvainak karácsonyi színjátékaiban. In: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Bp. - Békéscsaba, 1981. 97-103. l. (német nyelvű tanulmány)
- GERZANICS Magdolna: Komárom megyei népi gyermekjátékok és egyéb, gyermekekkel kapcsolatos hagyományok magyar, német és szlovák településhelyeken. Tatabánya, 1979. 242. l., fényképekkel, kottákkal. - Gépirat. Bölcsészdoktori értekezés.
- GERZANICS Magdolna: Komárom megyei gyermekjátékok és népdalok. (Gyűjt. és összeáll. - Kiad. a Komárom Megyei Pedagógiai Intézet.) Tatabánya, 1984. (soksz.) 121. l., illusztr. (Komárom Megyei Pedagógusok Módszertani Füzetei.)
- GERZANICS Magdolna: Komárom-Esztergom megyei hagyományok. 2. bőv. kiad. (Kiad. a Közművelődés Háza) Tatabánya, 1993. 128. l.
- KOMÁROM-ESZTERGOM megye népművészete. Kiad. a Komárom-Esztergom Megyei Népművészeti Egyesület. (Tatabánya) 1992. 85. l. - Illusztr.
- KOMÁROM környéki gyermekjátékok. (Összeáll. Turiné Csontos Erzsébet. Kiad. a Komárom Megyei Pedagógiai Intézet.) Tatabánya, 1988. (soksz.) 38 l., kottákkal.

BIBLIOGRÁFIA

- KOMÁROM Megyei Néprajzi Füzetek 1985-től évente megjelenő kötetei jelentős tanulmányokat, forrásmunkákat tartalmaznak..
- KÓSA László: A magyar néprajz tudománytörténete. Bp. 1989. Gondolat. 227. 1.
- KÓSA László-FILEP Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp. 1975. Akad. K. 231. 1.
- MALONYAI Dezső: A magyar nép művészete. 1-5. köt. Bp. 1907-1922.
- N. LÁSZLÓ Endre: Aranymosás a Kárpát-medencében. Bp. 1988. Gondolat K. 329. 1.
- PARASZTI élet a Duna két partján. I. Szerk.: Körmenyi Géza. Kiad. a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat. Tatabánya, 1992. 121. l., illusztr.
- Komárom-Esztergom megyei néprajzi tanulmányok. I. köt.
- N. LÁSZLÓ Endre: A Duna aranya. Aranymosás a Csallóközben. Bp. Bratislava. 1988. Madách—Móra 96. 1. illusztr.
- SOLYMOS Ede: Dunai halászat. Népi halászat a magyar Dunán. Bp. 1965. Akad. K. 313. 1., illusztr.
- Komárom és Esztergom megyei vonatkozásokkal.
- TISOVSZKI Zsuzsanna: Az esztendő jeles napjai, ünnepei Komárom-Esztergom megye magyar községeiben. In: Komárom-Esztergom Megye Múzeumi Közleményei. 4. (Szerk.: Somorjai József) Tata, 1991. 189-205. l.
- TURI Róbert. "Hogy Komárom megye ne legyen fehér folt" a néprajzi térképen. Beszélgetés Körmenyi Gézával. = Honismeret, 1981. 2., 5-7. 1.

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

- FEICHTINGER Sándor: Esztergom megye és környékének flórája. (Kiad. az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat.) Esztergom, 1899. Buzárovits ny. 456. 1.
- ISÉPY István: A Vértes természeti értékei. (Kiad. az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal.) Bp. 1984. OKTH. 55. 1., 6 t.
- JAKUCS László: A karsztok morfológiája. A karsztfejlődés variációi. Bp. 1971. Akad. K. 310. 1., illusztr.
- KALECSINSZKY Sándor: A magyar korona országainak ásványzetei, különös tekintettel összetételükre, és gyakorlati fontosságukra. Bp. 1901. Franklin ny. 309. 1., 1 térk.
- Esztergom és Komárom megyei vonatkozásokkal.
- KOMÁROM megye természeti értékei. (Szerk.: Wehner Tibor. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Osztálya, Komárom megyei Lapkiadó Vállalat.) Tatabánya, 1981. 77. 1., illusztr.
- KOMÁROM megye természeti kincsei. Fotoalbum. (Kiad. a Komárom Megyei Tanács Természetvédelmi Bizottsága.) Tatabánya, 1975. 26. t.
- KOMÁROM megye természeti ritkaságai. Diafilm. Készítette: Nóber Imre. Tatabánya, 1975. 1 diakép, szövegkönyv és bibliográfia.
- KORPÁS Emil: A Gerecse hegység morfológiája. Bp. 1933. Szerző. 20. 1.
- Kiny. a Földrajzi Közlemények, 1933. 1-3. füzet.

BIBLIOGRÁFIA

- PAPP József: Magyarország védett területei. Növény- és állatritkaságok. 3. átdolg. kiad. Bp. 1975. Panoráma. 247. l., 16 t.
Korábbi kiadásai. Védett területek, növény- és állatritkaságok címmel jelentek meg.
- RÉTHLY Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon. 1701-1800-ig. Bp. 1970. Akad. K. 622. L, illusztr.
- ROZLOZSNYIK Pál-SCHRÉTER Zoltán-TELEGDI RÓTH Károly: Az Esztergom-vidéki szénterület bánya-földtani viszonyai. (Kiad. az M. Kir. Földtani Intézet.) Bp. 1922. (Bethlen Gábor ny.) 128 l., illusztr.
- SCHEUER Gyula: A Gerecse- és a Budai-hegység édesvízi mészkőösszletei. Bp. 1988. Akad. K. 129. 1., illusztr.
- STAFF János: Adatok a Gerecse hegység stratigraphiai és tektonikai viszonyaihoz. Bp. 1906. Franklin. 162-207. l.
(M. Kir. Földtani Intézet évkönyve 15.)
- TAEGER Henrik: A Vértes hegység földtani viszonyai. Paleontológiai függelék. Bp. 1909. Franklin. 292 l., 2 térk.
- A TATAI Hermann Ottó Természettudományi Studio 1971-től - rendszertelenül - megjelenő füzetei fontos természettudományi, környezetvédelmi vonatkozású írásokat, megfigyeléseket tartalmaznak.
- VÉDETT természeti értékeink. (Szerk: Kopasz Margit.) Bp. 1976. Mezőgazd. K. 264. l., illusztr. 1 térk.

GAZDASÁG

- AGRÁRFEJLŐDÉS ipari környezetben. Komárom megye 1945-1970. (Szerk: Pulay Zoltán, Técsi János. Kiad. az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága, a Komárom Megyei Tanács V B., a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Komárom Megyei Területi Bizottság.) Tatabánya, 1970. 302. l., illusztr.
- BÁRDOS István: Komárom megye az idegenforgalomban 1919 és 1945 között. = Limes, 1989. 2. sz. 49-63. l.
- BEREND T. Iván-RÁNKI György: A magyar gazdaság száz éve. Bp. 1972. Kossuth K., Közgazd. és Jogi K. 329. l.
- BEREND T. Iván-RÁNKI György. Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919-1929. Bp. 1966. Akad. K. 498 l.
- BEREND T. Iván-SZUHAY Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. Bp. 1973. Kossuth K., Közgazd. és Jogi K. 381 l.
- CSEPI Dani: Emléklapok a komáromi első takarékpénztár ötvenéves történetéből. 1845. júl. 1. - 1896. jún. 30. Komárom, 1896. Schönwald Tivadar ny. 168. l., 3 mell.
- HLAVÁCS Kornél: Mezőgazdaságunk és iparunk érdekközössége. Kiad. Komárom vármegye Gazdasági Egyesülete. Komárom, 1902. Schönwald Tivadar ny. 24 l.
- A LÁVISZ 25 éves története. 1952-1977. (Szerk: Gombkötő Gábor.) Tatabánya, 1977. (Komárom Megyei Nyomda Váll. Tatabányai Lapnyomdája.)
- Lábatlani Vegyipari Szövetkezet.
- KÁLDI-NAGY Gyula: Magyarországi török adó összeírások. Bp. 1970. Akad. K. 107. l.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. 52.)

BIBLIOGRÁFIA

- KÁLLAY István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. (Kiad. a Magyar Országos Levéltár.) Bp. 1972. Akad. K. 199. 1.
- Komárom és Esztergom megyei vonatkozásokkal.
- KÁLLAY István: A magyarországi nagybirtok kormányzata. 1711-1848. Bp. 1980. Akad. K 337. 1.
- Komárom és Esztergom megyei vonatkozásokkal.
- KATONA Sándor: Komárom megye természeti erőforrásainak gazdasági értékelése. Bp. 1971. Akad. ny. 343-408. L, 21 mell.
- Klny. a Földrajzi Értesítő. 1971. 4. füzet.
- KOBZÁK Margit: Az ipar fejlődésének előrejelzése 2000-ig Komárom-Esztergom megyében. Tatabánya, 1990. 138., 6. 1. - Gépírat.
- KOMÁROM megye társadalmi-gazdasági fejlődése 1965-1969. Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal Komárom Megyei Igazgatósága. Tatabánya, 1970. (soksz.) 75. 1.
- KOMÁROM megye társadalmi-gazdasági fejlődése 1970-1974. Grafikonok. (Fel. szerk: Berzovay István.) Tatabánya, 1975. leporello.
- KOMÁROM megye társadalmi-gazdasági fejlődése 1980-1984. Tatabánya, 1985. (soksz.) 27. 1.
- MAGYARORSZÁG megyéi és városai. (Szerk: Kulcsár Viktor, Laczkó László, Barabás Miklós.) Bp. 1975. Kossuth K. 655. 1., illusztr.
- MARKOS György: Magyarország gazdasági földrajza. Bp. 1962. Közgazd. és Jogi K 581. 1., illusztr.
- MONOSTORI Imréné: A Komárom megyei áfészek tevékenységének főbb jellemzői. 1976-1984. Tatabánya, 1986. 67. 1. - Gépírat.
- RUESZ József: Az Esztergomi Takarékpénztár ötvenéves története. 1844-1895. Esztergom, (1896.) Czettel és Deutsch ny. 300. 1., 9 mell.
- SZABAD György: A tata és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957. Akad. K. 592. 1., 5 t.
- A SZOCIÁLIS VÁRMEGYE. A Komárom Vármegyei Közjóléti és Gazdasági Szövetkezetek működése. Budapest, 1941. Ny. 120. 1. 29 mell.
(Magyar Közigazgatás Tudományi Intézet 33.)
- A TERMELŐSZÖVETKEZETEK érdekében. Fejezetek a Komárom Megyei Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Szövetségének történetéből. 1967-1987. (Szerk.: Nóber Imre.) Tatabánya, 1987. 164. 1., 56 t.
- ÚRBÉRES birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. (Kiad. a Magyar Országos Levéltár, Központi Statisztikai Hivatal.) Bp. Akad. K. 1. köt. Dunántúl. (Szerk.: Felhő Ibolya.) 1970. 529. 1., 121.

ALKALMAZOTT TUDOMÁNYOK

Ipar, bányászat, közlekedés, mezőgazdaság

- ALAPY Gyula: A csallóközi halászat története. Komárom, 1933. (Spitzer ny.) 166. 1.
(A Nemzeti Kultúra Ismerettára 1.)
- BÁNYA. A magyar bányászat és szakoktatás története a magyar bányavidékek népszerű ismertetése. (Szerk. és kiad.: Horváth László.) Sopron, 1937. (Székely és Társa ny.) 266, 71. 1., 8 t.

BIBLIOGRÁFIA

- CSIFFÁRY Nándor: A dorogi barnakőszénmedence iparföldrajzi vázlata. Esztergom, 1962. 102. l. - Gépírat.
- ENDREI Valter: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Bp. 1969. Akad. K. 254 l.
- ERÓZIO és talajvédelem a Gerecse lejtőin. (Szerk.: Kovács Gyula. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V.B. Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Osztálya, Tatai Vízgazdálkodási Társulat, a Magyar Agrártudományi Egyesület Komárom Megyei Szervezete. Fotó: Klinka István.) Tatabánya, 1968. (soksz.) 84. l., 13 t.
- ÉSZAKDUNÁNTÚL áramszolgáltatásának 75 éve. (Kiad. a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Győr-Sopron Megyei Szervezete.) Győr, 1971. 374. l., illusztr.
- Esztergomi Közüzemi Rt., Dorog-vidéki Villamossági Rt., Komárom Városi Villamosmű, Magyar Általános Kőszénbánya Rt., Északdunántúli Áramszolgáltató Vállalat.
- FALLER Jenő: Jó szerencsét! Események, képek a bányászat múltjából. Bp. 1975. Műszaki K. 169. l., illusztr.
- IMRE Ferenc: Megyénk búzatermesztésének fejlődése a XX. században. Tatabánya, 1985. 58. l., 10 mell.
- Gépírat.
- KALECSINSZKY Sándor: A magyar korona országainak ásványkincsei, különös tekintettel kémiai összetételükre és gyakorlati fontosságukra. Bp. 1901. Franklin. 309. l., 1 térk.
- KAROLINY Márton: Komárom megyei utak. (Közrem.: Lachner Márton. Fotó: Kertész László. Térk.: Mészáros Zsuzsa. Kiad. a KPM Közúti Igazgatósága.) Tatabánya, 1982. 88. l., illusztr.
- KOVÁCS Klára: Komárom Megyei Állami Építőipari Vállalat. 1948-1973. A történeti és gazdasági adatokat összegyűjt.: Cserhalmi Ferenc. Tatabánya, 1973. 57. l., illusztr.
- A MAGYAR Általános Kőszénbánya Részvénytársulat 50 éve. 1891-1941. Az igazgatóság külön jelentése az 1942. évi április hó 30-ra egybehívott ünnepi közgyűléshez. Bp. 1942. Révai ny. 39., 4. l.
- MAGYARORSZÁG földbirtokosai és földbérlői. (Gazdarímtár. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Összeáll, és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.) Bp. 1937. (Franklin ny.) 598. l.
- MAGYAR Bánya-kalauz. - Ungarische Montan-Handbuch. (Szerk.: Déry Károly.) Bp. 1910. Athenaeum ny. LXVI, 219. l.
- Esztergom-vidéki Kőszénbánya Rt.
- NÉMETH Kálmán: A tatabányai szénmedence története (1890-1914). A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tevékenységének tükrében. Tatabánya, 1965., 5. l. - Gépírat.
- SCHAFARZIK Ferenc: A magyar korona országai területén lévő kőbányák részletes ismertetése. Bp. 1904. (Franklin ny.) LXXXII, 413 l.
- Esztergom vármegye: 83-90. - Komárom vármegye: 150-151. l.
- SCHMIDT Sándor: Az esztergomi szénmedence bányászatának ismertetése. Dorog 1932. (Buzárovits ny.) 210. l., térk.
- SZÉKELY Lajos: Az esztergomi szénmedence bányászatának ismertetése. Bp. 1962. Műszaki K. 431. l., 16 t., illusztr.
- VEREBÉLY László: Tanulmány Csonkamagyarország villamosításának tervszerű fejlesztésére. Bp. 1935. (Élet ny.) 200. l., 3 mell.
- Dorog Tokod, Tatabánya, Bánhida.

BIBLIOGRÁFIA

Művészetek, műemlékek

- ARADI Nóra-FEHÉRNÉ TÓTH Rózsa-GALAVICS Géza-MAROSI Ernő-NÉMETH Lajos: A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Bp. 1983. Gondolat K. 576 . 1., 48 t.
- BORKAYNÉ KÁLLAI Ilona: Komárom megye műemléki helyzete. = Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 68-73. 1.
- DERCSÉNYI Dezső-ZÁDOR Anna: Mai magyar művészettörténet. A honfoglaló hazától a 19. század végéig. Bp. 1980. Képzőműv. Alap. 395 . 1.
- ERDŐSSY Béla: Korunk magyar egyházművészete. 2. bőv. kiad. Bp. 1983. 86 . 1., illusztr.
- EVANGÉLIKUS templomok. Bp. 1944. Athenaeum. 660 . 1.
- FALLER Miklós: Komárom megye műemlékeinek irodalma 1958-1968. (Válogatás) = Műemlékvédelem, 1971. 2. 122-128. 1.
- GERÓ László: Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről) Bp. 1955. Művelt Nép K. 511 . 1., 1 térk., illusztr.
- Esztergom, Komárom, Tata, Várgesztes, Vitány.
- GERÓ László: Magyar várak. Bp. 1968. Műszaki K. 321 . 1., illusztr.
- Esztergom, Komárom, Tata, Várgesztes, Vitány.
- GERÓ László: Várépítészetünk. Bp. 1975. Műszaki K. 381. 1., illusztr.
- GUZSIK Tamás: A pálosrend építészeti emlékei a középkori Magyarországon. Bp. 1980. BME. 421.1, illusztr.
- ILLÉS György: Várak dicsérete. Magyarországi királyi várak. Bp. 1984. Móra K. 98 . 1., illusztr.
- KÉPES körséta Komárom-Esztergom megyében. Szerk.: Bárdos István. Fotó: Mudrák Attila. Tatabánya, 1992. Center KFT. 127., 8. 1. Fotóalbum.
- KÉPZŐ- és iparművészeti kiállítások Komárom megyében. 1945-1985. Bibliográfia. (Szerk.: Nász János. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1986. (soksz.) 393 . 1.
- KÖNYÖKI József: Középkori várak. Különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1905. (Athenaeum ny.) 625 . 1., illusztr.
- MAGYARORSZÁG művészeti emlékei. (A képanyagot összegyűjt. és a szöveget írta: Divald Koméi.) Bp. 1927. (M. Kir. Egyet. Ny.) 255 . 1., illusztr.
- MAGYARORSZÁG műemlékjegyzéke. (Szerk: Ikafalvi Dienes Virág.) Bp. 1990. Országos Műemléki Felügyelőség. 53 . 1.
Borítócím: Komárom megye műemlékjegyzéke.
- MAGYARORSZÁG művészeti emlékei. Bp. 1. köt. Dunántúl. Szerk.: Genthon István. 1959. 444 . 1., 114 t.
- MAROSI Ernő: Magyar falusi templomok. Bp. 1975. Corvina. 132 . 1.
- MERÉNYI Ferenc: A magyar építészet 1867-1967. Bp. 1970. Műszaki K. 179 . 1.
- MŰVÉSZET, 1979. május.
- Komárom megyei szám.

BIBLIOGRÁFIA

- NÁTZ József: A Vértes vidékének történelmi műemlékei. 119-203 l.(Archeológiai Közlemények 22.) - Mikrofilm.
- Vitány, Gesztes, Csákvár, Oroszlánkő, Tata, Neszmély, Majk, Vértesszentkereszt, Bánhida, Füzítő, Leányvár, Thekevár =Kocs), Gerencsérvár.
- RADOS Jenő: Magyar építészettörténet. 3. kiad. Bp. Műszaki K. 518. l., illusztr.
- VÁRADY József: Református templomaink. Debrecen, 1987. 248. l., illusztr.
- VÁRTÚRÁK kalauza. Dunántúli várak és vártúra-útvonalak. (Szerk.: Dely Károly.) Bp. 1973. 379. l., 26 t., 10 térk.

Zene

- BÉKEFI Antal: A bakonyi szegényember dalai. Bp. 1966. Zeneműkiadó. 141. l., 8 t.
- HILDEBRAND Ferenc: Bányász fúvószenekarok Komárom megyében. Egy bányászmuzsikus visszaemlékezései. (Összeáll.: Koger Tamás. Ill.: Rohonczy János. Kiad. az SZMT Könyvtára.) Tatabánya, 1973. (soksz.) 14. l., illusztr.
- KOVÁCS Géza: A munkásénekkarok szerepe Komárom megye közművelődésében. 50 éves a Tokodal-tárói Bányász Vegyeskar. Esztergom, 1980. 35. l. - Gépirat.
- MOHÁCSI Ilona: Komárom megye részvétele az Éneklő Ifjúság mozgalomban. 1934-1989. Tatabánya, 1989. 60., 75. l. - Gépirat.
- NÉPZENE Komárom megyéből. Hgf. (Szerk.: Kálmánfi Béla. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. művelődési osztálya.) Tatabánya, 1985. 1 hgl.
- VOLLY István: "Kis Komárom, nagy Komárom" 57 Komárom megyei népdal. (A dallamokat átnézte Kodály Zoltán. Ill.: Ipach József, Piri Kálmánné. Kottarajzok: Dombay Hugó, Nakolny Dezső. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. népművelési osztálya.) Tatabánya. 1955. 80. l., illusztr.

Területrendezés

- DOBROVITS Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. Az uradalmak építészete. Bp. 1983. Akad. K 150. l., 88 t. illusztr.
- KOMÁROM megye településhálózat-fejlesztési terve. (Fel. terv.: Bihaly Tamás. Közrem.: Bottyán Géza, Fekete Lászlóné stb.) Bp. 1971. VÁTI. 46. l., 8 térk.
- KÓRÓDI József-KŐSZEGFALVY György: Városfejlesztés Magyarországon. Bp. 1971. (Kossuth K.) 136. l., illusztr.
- MAKSAY Ferenc: A magyar falu középkori településrendje. Bp. 1971. Akad. K. 237. l., illusztr.
- REKETTYEI István: A terület- és településfejlesztés és a közlekedésfejlesztés összehangolása, néhány gyakorlati problémája Komárom megyében. Tatabánya, 1987. 59., 20. l. - Gépirat.
- TERÜLETRENDEZÉS. Terület- és településtervezés szakfolyóirata. 1973. l. sz. Komárom megye. (soksz.) 184. l., illusztr.

BIBLIOGRÁFIA

Nyelvtudomány, irodalom, sajtó és nyomdászat

- FERENCZY Jakab-DANIELIK József-MAGYAR Mihály: Életrajzgyűjtemény. Kiad. a Szent István Társulat. Pest, 1858. 1-2. köt.
- GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1939-1944. 1-6. köt.
- HOFBAUER László: Vidéki irodalmi társaságaink története a 18. század végétől a 19. század végéig. Bp. 1930. Élet Irodalmi és Ny. Rt. 103 1.
- KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. jav., bőv. kiad. Bp. 1988. Akad. K 1-2. köt.
- KOMÁROM megye földrajzi nevei. (Szerk.: Balogh Lajos, Ördög Ferenc. Térk.: Török Viktória. Bp. 1985. Magyar Nyelvtudományi Társaság. 494. 1. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 169.)
- KÖRMENDI Géza: Komárom megye helységneveinek rendszere. (Szerk.: Ördög Ferenc. Térk.: Török Viktória.) Bp. 1986. Magyar Nyelvtudományi Társaság. 64. 1. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 173.)
- LÁNCZOS Zoltán: Komárom megye anekdotái. Bp. 1979. 6. 1. - Gépirat.
- LENGYEL Dénes: Irodalmi kirándulások. Bp. 1974. Tankönyvk. 264. 1., illusztr.
- MAGYAR irodalmi hagyományok csehszlovákiai lexikona. (Főszerk.: Csanda Sándor.) Bratislava, 1981. Madách K. 147. 1.
- A MAGYAR irodalom helyi hagyományai az irodalmi szakkörök számára. (Szerk.: Vargha Balázs. Térk.: Glaser Lajosné.) Bp. 1955. Tankönyvk. 140. 1., térk. mell.
- PASTINSZKY Miklós-TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye. (Szerk., útmutatót írta, jegyz. ell.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Kiad. a József Attila-Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1977. (soksz.) 309. 1., 3 térk.
- Jegyzetekben a Komárom megyei községek adatai az 1873. évi Helységnevtár alapján. - A Komárom megyében történt közigazgatási változások 1977. április 1-ig.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Komárom megye nyomdászat- és sajtótörténete 1705-1849. Tatabánya, 1982. 402., 108. 1. - Gépirat. Bölcsészdoktori értekezés. MK.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: A komáromi nyomdászat és sajtó 1849-ben. Kiad. a Komárom Megyei Tanács VB., Hazafias Népfront Megyei Honismereti Bizottsága. Tatabánya, 1987. (soksz.) 74. 1., illusztr.
- ZELLIGER Alajos: Egyházi írók csarnoka. Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és bibliographikai gyűjtemény. Nagyszombat, 1893. Egeri Érseki Lyceum ny. 580. 1.
- ZELLIGER Alajos: Esztergom vármegyei írók, vagyis Esztergom városában és vármegyében született, vagy működött írók koszorúja. Bp. 1888. Szerző kiad. 165. 1.

Honismeret, útleírások

- BARANYAY József: Régi utazások Komárom vármegyében. A legrégebb időktől a múlt század közepéig. Komárom, 1928. (Spitzer ny) 232. 1.
- BÉKÁSSY Jenő: Komárom és Esztergom vármegyék újjáépítése Trianon után. Bp. 1929. (Viktória ny) 322. 1., illusztr.

BIBLIOGRÁFIA

- BÉL Mátyás: Esztergom vármegyéről írt kiadatlan művének szemelvényes magyar fordítása. (Ford.: Prokopp Gyula. Bev. és jegyz. ell.: Zolnay László. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. művelődési osztálya.) Tatabánya, 1957. 79. l., 2 t.
- BÉL Mátyás: Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Komárom vármegye. (Ford.: Vilimszky László. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1989. (soksz.) 252. l.
- BÉL Mátyás: Veszprém vármegye leírása. (Ford.: Takáts Endre.) Kiad. a Veszprém Megyei Levéltár.) Veszprém, 1989. 255. l., illusztr.
(Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 6.)
- BENDEFFY László: Mikovény Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattára Mikovény térképeire. Kiad. a Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1976. (soksz.)
1. köt. 356 l., illusztr., 2. köt. 24 térk. mell.
(Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 71.)
- BODOR Antal: Magyarország helyismereti irodalma 1527-1944. (Függelék: A vármegyétörténeti sorozatok. Bodor Antal, Gazda István.) Bp. 1984. KÖNYVÉRT. 482. l.
- CSOMOR Tibor: Magyarország honismereti bibliográfiája. (Kiad. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Hazafias Népfront.) Bp. 1972. 955. l.
- ESZTERGOM vármegye. (Szerk. Borovszky Samu.) Bp. 1908. Országos Monográfiai Társaság 471. l., illusztr.
(Magyarország vármegyéi és városai.)
- FÉNYES Elek: A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. Pest.
1. köt. Komárom vármegye. Pest, 1848. Beimel ny. 195. l.
Reprint. Kiad. a Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. Tatabánya, 1992. 195. l.
- FÉNYES Elek: Magyarország statisztikája. Pest, 1842-1843. Trattner-Károlyi ny. 1-3. köt.
- HELISCHER József: Esztergom vármegye statisztikai, történeti és helyrajzi leírása. Röviden összefoglalta egy történelemkedvelő esztergomi polgár. Esztergomban, 1827. (Latinból ford.: Prokopp Gyula.) In: Esztergom Évlapjai 1988. (Főszerk.: Bárdos István.) Esztergom, 1989. 100-149. l.
- KOMÁROM és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. (Szerk.: Osváth Andor.) Bp. 1938. Élet Ny. 936. l., 28 t.
(Magyar Vármegyék múltja és jelene 1.)
- KOMÁROM (1990-től: Komárom-Esztergom) Megyei Honismereti Füzet 1973-1974., majd 1985-től jelenik meg évente, a honismerti mozgalom tájékoztatójaként.
- KOMÁROM vármegye Évkönyve. 1941. évre. (Szerk: Gulassa K. László.) Bp. 1940. (Grafikai ny.) 397. l.
(Vármegyei Évkönyvek.)
- KOMÁROM-Esztergom vármegye évkönyve. 1946. Készült a XI. Komárom Megyei Levéltári Napokra kézirat gyanánt. Esztergom, 1984. 104. l.
- KOMÁROM vármegye és Komárom szabad királyi város. (Szerk.: Borovszky Samu.) Bp. 1907. Országos Monográfiai Társaság. 600. l., 27 t. 1 térk. illusztr.
(Magyarország vármegyéi és városai.)
- KOMÁROM vármegye helységtörténeti adattára. H. n., é. n., 124. lev.
- LÁNCZOS Zoltán: Apróságok Komárom megye történetéből. Bp. 1983. 58. l. - Gépirat.

BIBLIOGRÁFIA

- LÁNCZOS Zoltán: Komárom megye a 18-19. században. Bp. 1974. - Gépirat.
1. köt. 233 l., fényképekkel illusztr., 2. köt. 234-599. l.
- LEXICON locorum. 1773. Kézirat. MOL.
- MAGYARORSZÁG megyéi. (Szerk: Gyenes László) Bp. 1985. Kossuth K.
7. köt. Komárom megye. Összeáll.: Gergely György. 204. l., illusztr.
- RÓMERFlóris: A Bakony. Terményrajzi és régészeti vázlat. 2. kiad. Győr, 1860. Sauervein Géza ny. 207. l.
- SZEGHALMI Gyula: Dunántúli vármegyék. Bp. 1938. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala.
760. l., 3 t.
- Esztergom vármegye, Komárom vármegye, Gerecse, Vértes.
- UTAZÁS Magyarországon. (A sorozat összeáll. Komornik Vilmosné. Szerk.: Szabady Csaba. Kiad. a Magyarok Világszövetsége.) Bp. Stat. Kiad.
4. köt. Pest megye, Komárom megye, Fejér megye. Írta: Bibók Péter. 1980. 88. l.
- Földrajz, útikalauzok
- CSEKE László: Dunakanyar. 4. átdolg. kiad. Bp. 198., 183. l., 17 t.
- DORNAI Béla: Bakony. Bp. 1927. 424. l.
- DELI Károly-MEZEY Iván: Pilis. Útikalauz. Bp. 1974. 253. l., 14 térk.
- EPERJESSY Kálmán: Városaink múltja és jelene. Bp. 1971. Műszaki K. 308. l., illusztr.
- ESZTERGOM vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Kiad. az Országos Községi Törzskönyvbizottság. Bp. 1907. Pesti Közlöny Rt. 8. l.
- FÉNYES Elek: Magyarország statisztikai, birtokviszonyai és topographiai szempontból. Részletes és kimerítő leírása az egyes vármegyéknek. Pest. 1860. 620. l.
- Esztergom és Komárom vármegye.
- FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Pest. 1841. Kozma Vazul ny.
1. köt. A-E. 312 l.
2. köt. F-K. 285 l.
3. köt. L-R. 306 l.
4. köt. S-V. 350 l.
- FÉNYES Elek: Magyarország leírása. Pest. 1847. Beimel ny.
1. rész. Magyarország általánosan. 200. l.
2. rész. Magyarország részletesen. 520. l.
- FÉNYES Elek: Magyar Országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 2. jav. kiad. Pest.
1. köt. Dunántúli kerület. 1841. Trattner-Károlyi ny. 498. l.
- Komárom vármegye. 119-159. l.
- A GERECSÉ. (Bev.: Peitler Gyula. Strömpl Gábor: Gerecsei tájképek. + Csury Jenő: A történelmi Gerecse. + Barcza Imre: Tavasz a Gerecsében. + Papp József: A Gerecse flórája. + Vígh Gyula: A Gerecse barlangjai. + Kováts Ferenc: A Gerecse, mint turista terület. + Vígh Gyula: A Gerecse hegység földtani kialakulása.)
- Klny. Turisták Lapja, 1937. 5. sz. 173-204, 238-239. l.

BIBLIOGRÁFIA

- GYÖRFFY János-ZELLIGER Arnold: Komárom vármegye és Komárom város rövid földrajza. Bp. 1914. Szent István Társ. 64. 1. (Földrajzi előismeretek.)
- HARASZTI Mihály: Útitárs. Komárom megyei kirándulásokhoz. (Fotó: Haraszi Norbert. Kiad. A Köz-művelődés Háza.) Tatabánya, 1990. 143. 1., illusztr. - Angol és német nyelven is.
- HOLÉNYI László: Gerecse. Útikalauz. Bp. 1967. Sport. 174. 1., 8 t.
- HOLÉNYI László: Gerecse, Vértes, Velencei hegység. Bp. 1981. Sport. 407. 1., 12. t. (Útikalauz.)
- KRISTÓF Sándor: A Gerecse turista múltja. Barlangok. Bp. 1957. 2. 1. - Klny. Természetjárás. 1957. 4.
- KOGUTOWITZ Károly: Dunántúl és a Kisalföld írásban és képben. Szeged, 1930. Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete. 1. köt. 298. 1., 60 t., illusztr. 2. köt. 1936. 352. 1., 96 t., illusztr.
- PILIS. Útikalauz. (Szerk.: Mezei Iván.) Bp. 1967. Sport. 208. 1., 8 t.
- POLGÁRDY Géza: Gerecse és Gete hegység kalauza. Bp. 1940. Élet. Irod. és Ny. Rt. 96. 1., 3 t., illusztr. (Magyarországi Útikalauzok 5.)
- RÁCZ Endre: Komárom megye. Fotóalbum. Bp. 1974. Corvina. 101., 61 t.
- RÉGI utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054-1717. Összegejt.: Szamota István. Bp. 1891. Franklin Társ. 559. 1.
- SZABÓ László, Z.: A Dunakanyar és a Pilis. (Szerk.: Medveczky Mária, Nadasdi Annamária.) Bp. (1918.) (Lévai ny.) 59. 1., illusztr.
- SZEPESSY Géza: Dorog és környéke. Útikalauz. (Fotó: Huba László.) Tata. 1961. Komárom megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala. 37. 1.
- SZÖLGYÉMY Gyula: Földrajzi előismeretek Esztergom megye földrajzával. Népiskolák 3. osztálya számára. Esztergom, 1898. Laiszky János ny. 36. 1., illusztr.
- VÁLYI András: Magyar Országnak leírása, melyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak... a betűknek rendgyek szerint feltalálhatóak. Buda, 1796-1799. Kir. Universitas betűivel.
- VÉRTESE. (Írták és összeáll.: a Fejér Megyei és a Komárom Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala munkatársai.) Tatabánya, 1959. 196. 1., 19 t.
- VÉRTESE hegység. (Szerk.: Bodnár Gyula.) Bp. 1937. (Székesfőváros házi ny.) 16. 1., 3 térk., illusztr.
- ZÁKONYI Ferenc: A Dunántúl gyógyfürdői és fürdői. 2. átdolg. bőv. kiadás. Bp. 1983. Panoráma. 311. 1., illusztr. (Magyarország gyógyfürdői.)
- WAGENHOFFER Vilmos: Barlangok a Gerecsében. Esztergom, 1977. Szakdolgozat. Illusztr. 41. 1. 1 térk. - Gépirat. ELTE TTK K. - A Gerecse, a Gete-csoport és a Pilis barlangai.

BIBLIOGRÁFIA

Életrajzok, történelem, művelődéstörténet

- AZ ÁRPÁDHÁZI királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp. 1921-43. I-II/1 köt. II/2-3 köt. Szerk.: Szentpétery Imre és Borsa Iván Bp. 1961.
- BALANYI György: Magyar piaristák a 19. sz. és 20. században. Életrajzi vázlatok. Bp. 1942. Szent István Társulat. 465. 1.
- BARANYAY József: Fejedelmjárás Komárom vármegyében. Hazai, külföldi exorikus fejedelmek, uralkodók, főhercegek, diplomáciai követek tartózkodása Komáromban és Komárom vármegyében a rómaiak korától egészen napjainkig. Bp. 1912. Spitzer Sándor ny. 229. 1.
- BARANYAY József: Régi utazások Komárom vármegyében. A legrégebb időktől a múlt század közepéig. Komárom, 1928. Spitzer Sándor ny. 232 1.
- CSÁNKI Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1985. (1986.) ÁKV. 1-5. kötet
- DRASKÓCZY István: Esztergom megye jobbágyságának gazdálkodása a XIX. század húszas éveiben. In.: A Dunántúl településtörténete 1767-1848. Szerk.: T. Mérey Klára. Pécs, 1977. MTA PAB-VEAB. 2/1. 75-84.1.
- FEKETE Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp. 1943. Athenaeum. 197. 1. 10 mell. (Magyar Történettudományi Intézet.)
- FORRÁSOK a Magyar Népidemokrácia történetéhez. Főszerk.: Réti László. Kiad. az Új Magyar Központi Levéltár, NIM. Bp. Kossuth K.
1. köt. Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéhez. 1945-1949. (Összeáll. és bev.: Erdmann Gyula, Petőfi Iván.) 1975. 622 1.
- GERGELY Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. (1924-1944)) [Bp. 1993. Typovent K. 270 . 1.
- GYÓRFFY György: Az Árpádkori Magyarország történelmi földrajza. Bp. 1963. Akad. K.
2. köt. Doboka, Erdélyi Fehér, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Győr megye. 1987. 646. 1., illusztr. térk.
3. köt. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Kükküllő megye és a Kunság. 1987. 568. 1. térk.
- GYULAY Rudolf: Törökvilág Komárom megyében. Komárom. 1894. Stark Jenő ny. 133 . 1.
- HORVÁTH Sándorné: Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom Esztergom, Győr és Komárom megyékben a korabeli sajtó tükrében. Tata. 1976. 75. 1. - Gépirat.
- ILA Bálint-KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténelmi lexikona. Bp. 1988. Akad. K. 464 . 1., illusztr.
- KOBELE Mária: Komárom megye irodalmi hagyományai. Életrajzok, bibliográfiák. Tatabánya, 1973. 85 . 1. - Gépirat.
- KOMÁROM megye története. I. (Főszerk: Gombkötő Gábor. Szerk.: Bíró Endre, Szatmári Sarolta. Kiad. a Komárom megye Tanácsa.) Tatabánya, 1989. 1. köt. 1989. 431. 1., illusztr.
- KOMÁROM megyei helytörténelmi olvasókönyv. (Vál. és szerk.: Ortutay András. Kiad. a Komárom megyei Tanács V B. művelődési osztálya.) Tatabánya, 1988. 342. 1., illusztr.
- A KOMÁROM Megyei Levéltár dolgozóinak előadásai a VEAB-konferenciákon. 1976-1984. (Kiad. a Komárom megyei Levéltár.) Esztergom, 1986. 126. 1.

BIBLIOGRÁFIA

- LÁNCZOS Zoltán: Adatok Komárom megye történetéhez. Életrajzok, bibliográfiák. Tatabánya, 1965–1971. I-IV. rész. - Gépírat.
- MÁZÁN Lujza: Komárom megye történelmi emlékhelyei. Tatabánya, 1985. 83. 1., illusztr. - Gépírat.
- MESZLÉNYI Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata. 1707-1945. Bp. 1970. Szent István Társulat. 442 l.
- NAPOK, helyek, események. A Tanácsköztársaság Komárom megyei eseményei. 1919. (Összeáll.: Kovács Emil. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1969. (soksz.) 44. 1.
- PIFKÓ Péter: Tanítók, tanodák a XIX. század első felében Esztergom vármegyében. In: a Komárom Megyei Levéltár dolgozóinak előadásai a VEAB-konferenciákon. 1976-1984. Esztergom, 1986. 102-114. 1.
- A RÁKÓCZI-szabadságharc Komárom megyei eseményei. 1703-1711. Összeáll.: a Komárom megyei Levéltár. Esztergom, 1976. 19. 1. - Gépírat.
- ROMÁN Mariann, V.: Komárom megyéből indultak. 30 portré, 30 életút. (Fotó: Jusztin Tibor, Krajcsi György.) Tatabánya, 1983. (soksz.) 192. 1., illusztr.
- ROMOKBÓL élet. Magyar újjáépítés 1945-1948. Kiad. az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium. (Szerk: Borbíró Virgil.) Bp. 1948. Légrédy 60. 1., illusztr.
- A SZABADSÁG útján. Komárom megye felszabadulásának eseménynaptára. (Összeáll.: Kovács Emil. 2. átdolg., jav. kiad. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1984. 92. 1., 3 térk.
- SZABÓ Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. Bp. 1971. Corvina. 86. 1., 24 t. (Hereditas.)
- SZÉNÁSSY Zoltán: Új Komáromi Olympos. 2. átdolg. és bőv. kiad. Tatabánya, 1987. Komárom megyei Tanács. 198. 1., illusztr.
- A pozsonyi Madách Kiadónál 1984-ben megjelent kötet átdolg. kiad.
- SZIKLAY János: Dunántúli kultúrmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban. Bp. 1941. Dunántúli Közművelődési Egyesület.
1. rész. Esztergom vármegye. 55., 85. 1.
2. rész. Komárom vármegye és Komárom. 165-207. 1.
- TÜSKÉS Tibor: Szülőföldünk a Dunántúl. Bp. 1986. Tankönyvk. 421. 1., illusztr.
- VILLÁNYI Szaniszló: Három évtized Esztergom-megye és város múltjából. (1684-1714.) Függelék: A lakossági és árviszonyok, továbbá a czéhek történetéhez. Esztergom, 1892. Laiszky János ny. 315. 1.
- VILLÁNYI Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. (Függelék: Az iparcikkek és munkabér árszabálya 1724-1735-ben.) Esztergom, 1891. Laiszky János ny. 152. 1., 3 mell.
- WERTNER Mór: Adalékok Esztergom megye és vidékének legrégebb történetéhez. In: Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társ. II. és III. évk. Esztergom, 1898, 20-40. 1., 1900. 46-83. 1.
- FILEP István: Esztergom. Bev. Nagy Zoltán. Budapest 1989. Magyar Távirati Iroda. 1989. 88. 1. Fotóalbum.
- FÜGEDI Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén. = Századok 1960, Lásd még: In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981, Magvető. 117-237. 1.
- GÁBRIS József: Emlékek és tanulságok. Az esztergomi népi kollégium története. Esztergom, 1986. (Zsám-béki Tanítóképző Főiskola soksz.) 96. 1.

BIBLIOGRÁFIA

- GÁBRIS József: Mozaikok az esztergomi nevelőképzés történetéből. (Kiad. az Esztergomi Tanítóképző Főiskola) Esztergom 1987. soksz. 111. l.
- GERENDÁS Ernő: Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokterülete a 18. század második felében. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Budapest, 1934. Buschmann ny. 175. l. 1 térk.
- GEREVICH Tibor: Esztergomi műkincsek. In.: Prímás album. Franklin. Budapest, 1928. 179-273. l.
- GERŐ Győző: Az esztergom-vízivárosi Özicseli Hadzsi Ibrahim dzsámi. (Adatok Esztergom török kori topográfiájához.) = Archeológiai Értesítő, 1965. 207-216. l.
- GINK Károly: Esztergom. Fotóalbum. Bp. 1966, Corvina. 147. l.
- GRANASZTÓI György: A középkori magyar város. Bp. 1980. Gondolat. 275. l.
- GYÓRFFY György: Esztergom Árpád-kori kezdetei. In: Esztergom Évlapjai, 1979. 7-12. l.
- GYÓRFFY György: István király és kora. Bp. 1967.
- HECKENAST Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád korban. Bp., 1970. Akad. K. 135. l.
- HEGEDŰS Rajmund: Fejezetek Esztergom történetéből. (1683-1705.) In.: Esztergom Évlapjai, 1988. 172-202. l.
- HEGEDŰS Rajmund: Adalékok Esztergom művelődési viszonyainak alakulásához a 18-19. század fordulóján. In.: A Dunántúl településtörténete 1767-1848. Pécs, 1977. II/2. köt. 109-120. l.
- HEGEDŰS Rajmund: Adalékok Esztergom művelődési viszonyainak alakulásáról (1685-1850) In: Tanulmányok 9. Kiad. az esztergomi Tanítóképző Főiskola. 1977. 5-35. l.
- HEGEDŰS Rajmund: Iskolák az ezeréves Esztergomban. In: Tanulmányok 5. Kiad. az esztergomi Tanítóképző Intézet. 1973. 14-58. l.
- HÉJNÉ DÉTÁRI Angéla: Mátyás király kincstára. = Művészet, 1965. 5. sz. 14-18. l.
- HÓMAN Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325. Bp. 1916.
- HOMOR Imre: Esztergom nevezetességei. Esztergom, 1930. Buzárovits Ny. 48., 14. l, illusztr.
- HOMOR Kálmán: Esztergom vízvezetéke. = Városkultúra, 1933. 9. sz. 104-65. l.
- HORLER Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Budapest, 1987. Helikon-Corvina. 110. l., illusztr.
- HORVÁTH István: Esztergom. A vár története. Bp. 1990. TKM Egyesület. 16. l. illusztr. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtár.)
- HORVÁTH István: A középkori Esztergom. In: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 317-352. l.
- HORVÁTH István: Az esztergomi pénzverde helyének kutatásáról. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 197-319. l.
- HORVÁTH István: Komárom megye története a honfoglalástól 1526-ig. In: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 235-243. l.
- HORVÁTH István-KELEMEN Márta-TORMA István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Bp., 1979. Akad. K. 455. l., 7 térk., illusztr.
- HORVÁTH István: Esztergom István király korában. = Forrás, 1970. 3. sz. 41-49. l.
- HORVÁTH István: Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke. In: Esztergom Évlapjai, 1979. 13-37. l.

BIBLIOGRÁFIA

HORVÁTH István: Középkori régészeti kutatások Esztergom környékén. = Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 86-91. l.

HORVÁTH István: IV. Béla sírja nyomában. = Dunakanyar, 1980. 1. sz. 88-89. l.

HORVÁTH István: Város a föld alatt. In: Régészeti barangolások Magyarországon. Bp. 1978. Panoráma. 297-343. l.

HORVÁTH István-VUKOV Konstantin: Vitéz János esztergomi palotája. Tata, 1986. Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága. 90. l., illusztr. (Tudományos Füzetek 2-3.)

HORVÁTH István-VUKOV Konstantin: Az esztergomi görögkeleti templom. = Dunakanyar 1983. 1. sz. 40-41. l. Alaprajzzal és két fényképpel

HUSZÁR Lajos: Az esztergomi középkori pénzverde. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei. 1. köt. Tata, 1968. 207-220. l.

JÓCSIK Lajos: Razziák városa - Esztergom. = Új Forrás, 1972. 2. sz. 63-72. l.

Komárom vármegye pecsétlenyomata.
1861.
(Lelőhely: Duna Múzeum, Észak-Komárom)

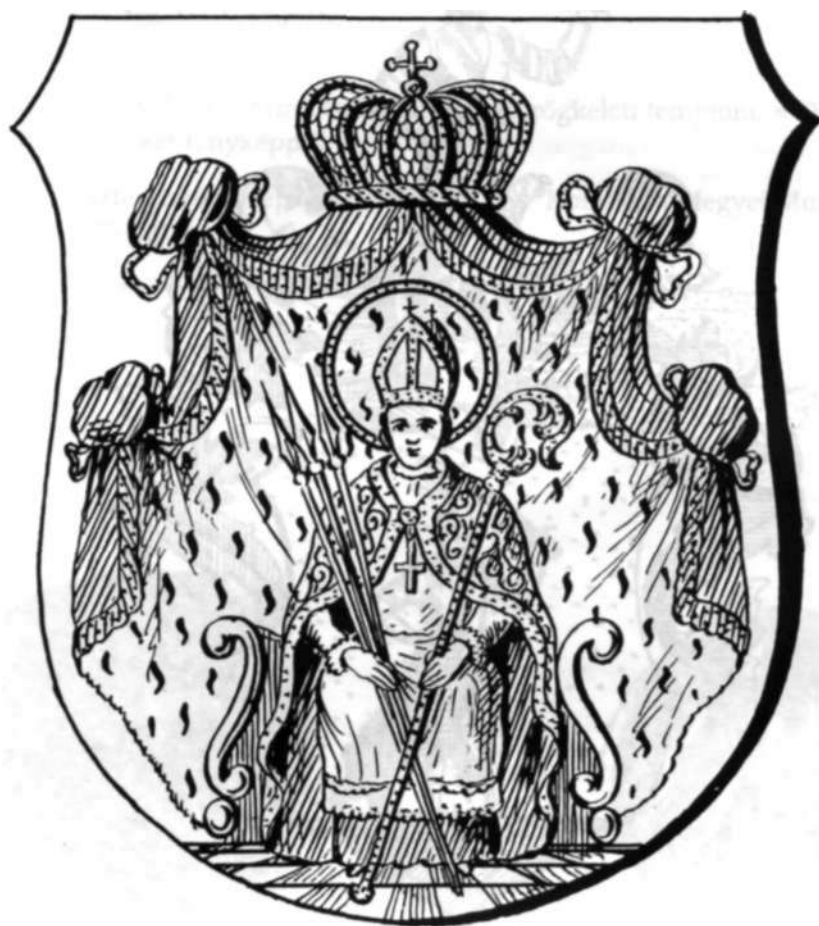

Esztergom vármegye pecsétlenyomata.
19. század
(Lelőhely: Komárom-Esztergom Megyei
Önkormányzat Levéltára)

Komárom vármegye címere, (fekete-fehér)
19. század

Jelzet: V5 17. dob. I. 16. tábla)

Esztergom vármegye címere, (fekete-fehér)
19. század

(Jelzet: V5 17. dob. I. 15. tábla)

A TELEPÜLÉSEK LEÍRÁSA ÉS BIBLIOGRÁFIÁJA

ÁCS

Nevét királyi szolgálatban álló ácsokról kapta. Fényes Elek szerint római kori neve "Ad statuas" volt, melyet később "Ads"-ra rövidítettek.

Római fa- és kőerőd maradványok is előkerültek a település területéről. A honfoglalás után hamarosan benépesült.

Okleveles említése: 1138: Olt; 1297: Alch.

Első ismert birtokosa 1346-ban nagymartom Simon fia volt. 1434-től Pál és Vilmos fraknói grófok tulajdona lett. A törökök Lovad és Vas falvakkal együtt 1540-ben teljesen elpusztították. 1590-ben mindössze 4 család élt "Ácsi" faluban. 1600 után népesült be újra Komáromból idetelepült református magyarokkal. Földesura a Hathalmy, majd a Lengyel, a Kolos és Poglányi családok voltak; később a pannonthalmi főapátság és az Esterházyak szereztek jelentős birtokrészt határában. 1824-ben Lichtenstein Alajosnak a birtoka, amit később a Zichy család szerzett meg. Határában jelentős birtokai voltak itt Szabadhegyi Móric is.

Bél Mátyás már a 18. század elején "nagy és gazdag" faluként mutatja be.

Az 1784-87-es népszámlálás szerint 674 házban 670 család élt. A népesség száma: 2895 fő. 5 papot, 129 nemest, 1 tiszviselőt, 39 polgárt, 148 parasztot, az utóbbi kettő 156 örökösét és 408 zsellért írtak össze. Ács a század végére a járás legnépesebb települése lett.

1848-ban 3800 lakosból 1128 katolikus, 2 görög óhitű, 11 ágostai evangélikus, 2435 református, 287 zsidó vallású volt.

1849. április 26-án a császáriak Ácsra visszahúzódva biztosították visszavonulásukat Bécs felé.

1849. július 2-án a szabadságharc egyik legvéresebb csatájában Görgey visszaverte a túlerőben lévő ellenség támadását, Klapka visszafoglalta Ószőnyt. Az 1849. július 2-án lezajlott csata emlékére oszlopot emeltek az ácsi erdőben.

Patzenhofer Konrád 1871-ben alapította a cukorgyárat, amelyet később fiai vezettek. Az ácsi cukorgyár a megye legrégebbi élelmiszeripari üzeme. A századfordulón már több mint 500 főt foglalkoztatott. Különleges adottsága, hogy a Bécs-Budapest vasútvonal mellett fekszik, répszükségletét négy megye elégíti ki.

Az első világháborúban 647 lakos vett részt, 215 halt hősi halált. Emléküket a "Hősök szobra", Lukácsy Lajos alkotása őrzi.

Aktív társadalmi életre utal, hogy már viszonylag korán, 1873-ban megalakult a Kaszinó jogelődje, az Olvasóegylet, majd 1911-ben a Gazdakör, 1926-ban a Levente Egyesület, 1933-ban a HONSZ ácsi fiókegylete, 1934-ben az Orthodox Zsidó Hitközség, 1935-ben az Iparoskör, 1950-ben a Vadásztársaság. Az említettekén túl említést tesznek a dokumentumok az Ácsi Cukorgyár Dalkörének működéséről is.

1927-ben kapta népkönyvtárát a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A település szőlőtermelői már a 19. századtól hegyközséggé szerveződve védték érdekeiket és javaikat.

A második világháború harcai 1945. március 26-án értek véget.

Az ácsi tsz 1952-ben, utódja, az Egyetértés 1956-ban alakult. 1978-tól 5228 hektáron gazdálkodott.

Lakossága 1990-ben 7126 fő volt, területe 10 386 hektár. 1970. január 1-jétől nagyközség. 1984-1988-ig Komárom vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A település földrajzi neveinek egy része megőrizte a történeti eseményeket: Tatár út (a hagyomány szerint innen jöttek a tatárok a faluba). Pénzvás (földművelés közben pénzt találtak itt). Utalnak a társadalmi tagozódásra, a birtokviszonyokra is: Kistag (a földosztáskor itt kis területeket osztottak ki), Vitéz telek, Nemes birtok, Zsellér földek, Dézsmás szőlők, Pápista szőlők (a református egyház bérbeadta a pannonthalmi apátságnak).

ÁCS

A község határában két különböző időben: az 1863. évi tagosztály és a két világháború közötti tagosítások, parcellázások után tizenhárom (Bakcsányi-tanya, Harmat-tanya, Jenei-tanya, Juhász-tanya, Kalina-tanya, Kocsis-tanya, Kolonics-tanya, Kopácsi-tanya, Maller-tanya, Pálfi-tanya, Pável-tanya, Rózsa-tanya, Tóth-tanya) ún. farmtanya épült.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZÖSSÉG

A 18. század elején *katolikus* vallású németeket telepítettek a faluba.

Saugh pannonhalmi főapát 1751-ben alapított plébániát, templomuk 1840-ben épült. A 19. század közepén elemi fiókiskolát, 1894-ben óvodát létesítettek. A katolikusok voltak többen, első lelkészük Nagy Pál volt. Az első katolikus anyakönyvi bejegyzés 1751-ből származik.

A *református* egyházközség megalakulásáról a 17. század elejétől vannak adataink. 1726 óta vezetik az anyakönyveket. Régi jegyzőkönyveket, gazdag levéltárat őriznek. Református népiskolája 1643-ban létesült.

Lelkészei közül Komáromi Istvánt 1674-ben a pozsonyi véstörvényszék elé idézték, és többszáz protestáns lelkésztársával együtt halálra, majd kegyelemből életfogytiglani gályarabságra ítélték.

A *zsidó hitközség* a 19. század elején alakult, 1848-ban Fényes Elek a község jelentősebb épületei közt említi zsinagógáját. Az első tűzvész pusztította el, a másodikat 1850-ben emelték. Ebben az időszakban a község 3800 lakójából 287 volt zsidó. Felekezeti iskolája 1921-ben szűnt meg. Az 1920-as évek végén önálló anyahitközség volt, hozzá tartozott Nagyigmánd, Kisigmánd, Bana, Csép és Tárkány. Temetkezési Egylet, Izraelita Nőegylet működött Ácson. 1944 júniusában hurcolták el az ácsi és ácskörnyéki zsidókat.

MŰEMLEKEK

A település egyetlen műemléke a barokk református templom, melyet 12-13. századi alapokra emeltek 1802-ben (1644). A római katolikus templom egyik oltárképe és harangja a kamalduli szerzetesek majki kolostorából származik. Figyelmet érdemlő épülete a Zichy-kastély.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

SMÉJA Miklós festőművész

1927-ben született Naszályon. 1985-ben bekövetkezett haláláig Ácson élt és dolgozott mint rajztanár.

Jenkei János: Sméja Miklós műhelyében. = Dolgozók Lapja 1970. szept. 27. 6. 1.

ÍRÓK, KÖLTŐK

PAPP (Pfeiffer) Izsák (Ács, 1884. máj. 29. - Dachau, 1945. máj. 3.)

Költő, műfordító, judaikakutató

Budapesten szerzett filozófia doktorátust 1911-ben, 1912-ben rabbidiplomát. Sümegen, Pécsen, Monoron volt rabbi. Cikkeket, értekezéseket közölt hetilapokban és folyóiratokban.

ÁCS

Művei:

Az áldozatok jelentőségének történetéről a héber irodalomban (doktori értekezés) Pápa, 1911. Új csodák jönnek. Sümeg, 1915. Imák. Sümeg, 1915. Találkozás az Úrral Bp. 1924. Jerikó kapuja előtt Bp. 1942. Énekek éneke, Ruth Könyve Bp. 1926. Martin Buber: Száz chászid történet (fordítás) Bp. 1943.

Irodalom:

Pfeiffer Izsák emléke. Szerk. Scheiber Sándor. Bp. 1949.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

THURY Etele (Zánka, 1861. okt. 14.— Pápa, 1917. április 19.): református lelkész, teológiai tanár. Akadémikus rektor. 1882-84 között Ácson volt akadémiai rektor. Könyve jelent meg Komárom megye evangélikus, református egyházainak történetéről.

KELEMEN Béla (Tarján, 1886-?): református lelkész. írásai egyházi lapokban jelentek meg.

PÉNTEK Pál (Ács, 1885-?): országgyűlési képviselő. Hosszú ideig volt a "Magyar Lobogó" c. lap gazdasági tudósítója.

gróf ZICHY Ernő József (Buzinka, 1892. júl. 20.-?): földbirtokos Ácson. A Külügyi Társaságban, a Népszövetségi Ligában a nemzeti kisebbségek érdekében munkálkodott. A Pester Lloyd, a Budapesti Hírlap felelős szerkesztője volt. 1928-tól plébános Ácson. Vallásos tárgyú könyvei jelentek meg. Állandó munkatársa volt a Napkelet és az Élet c. lapoknak.

TERMÉSZETI ÉRTEKEK

A törökmogyoró-fasor, mely a Nagyigmándra vezető bekötőút két oldalán található. A fák 40-50 évesek és 2,5-3 méter magasak. Minden évben gazdag termést adnak. A fasor folytatásaként látható a mintegy három hektárnyi területen nyárfákból, feketefenyőkből, hegyi juharokból és kocsányos tölgyekből alkotott fagyűjtemény Concópustán. A község közepén, a Concó-patak hídjához közel hét darab 25-30 méter magas kocsányos tölgy áll. A hagyomány szerint a fákat 1896-ban, a millennium évében telepítették, "Hétvezér-facsoport"-nak keresztelték.

BIBLIOGRÁFIA

DEÁK Béla: A földosztás és társadalmi következményei Ács községben. Nagyigmánd, 1976. 14. 1. - Gépirat. - Tbm.

DEÁK Béla: Egy dunántúli falu társadalmi szerkezetének alakulása ipari környezetben a két világháború között. = Új Forrás, 1980. 5. sz. 68-73. 1. - Ács, szociográfia.

FARKAS József: A 100 éves Ácsi Önkéntes Tűzoltó Egyesület története (1883-1983). Ács, 1983. 90. 1., illusztr.

FARKAS József: "Ez a föld, melyen annyiszor..." Ács nagyközség története 1150-1974. Ács, 1974. 41. 1.- Gépirat. - Tbm.

GABLER Dénes: Újabb feliratos kőemlék Ács-Vaspusztáról. Bp. 1969. ny. n.. 199-206. 1.

ÁCS-ÁCS TESZÉR

- KELEMEN Terézia: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. - Az aratás Ácson. Ács, 1975. 33. l., 6 mell. - Gépirat. - MK, TM.
- KELEMEN Terézia: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. - A szántás-vetés Ácson. Ács 1977. 63., 15. l. fotókkal. - Gépirat. - TM.
- KISS Ilona: A kovácsmesterség kialakulása Ács községben. = Limes 1. Tatabánya, 1990. 99-109. l. illusztr.
- NÉMETH Aranka: A nők helyzete és szerepe a családban Ácson. (1910-1945.) Ács, 1979. 26. l. - Gépirat. - TBM.
- MUTH Julianna: A hagyományos táplálkozás egy ácsi parasztcsaládban a 20. sz. elején. Komárom, 1985. 13. l. illusztr. - Gépirat. - MK
- PÁVEL Márta: Ács község szólásai. (Kiad. ELTE Magyar Nyelvtörténeti Tanszéke, MTA Nyelvtud. Intézet.) Bp. 1983. 66. l.
- [SZÁZ] 100 ÉVES az Ácsi Cukorgyár. 1871-1971. (Bev. Czupy Imre. Szerk.: Danis József. Fotók: Fodor Antal, Jusztin Tibor, MTI. Kiad. az Ácsi Cukorgyár.) Ács, 1971. Franklin ny. 158. l. Illusztr.
- TÓTH Klára: "Mindig rongyos az aranyász..." Egy jellegzetes népi kismesterséget folytató ember élete, anyagi és szellemi kultúrája. Ács, 1970. 34. l., illusztr. - Gépirat. - Szokolczai Antal aranymosó.
- VALTER Ilona: Az ácsi református templom feltárása. = Archeológiai Értesítő, 1963. 282-189. l.

1. Ács pecsétje. 18-19. század

ÁCS TESZÉR

A falu neve az itt lakó ácsokra utal. Magyar neve ács, míg szláv elnevezése a szintén ács jelentésű teszér (tesari = teszér).

Okleveles említése 1392: Alch Thezer.

A középkorban népes település volt. 1488-ban jobbágypénzt 27 forint rovásadóként fizettek. A törökök elpusztították, 1543-tól elnéptelenedett. A 17. századtól az Esterházy család birtokolta.

Teszér 1699-es pecsétnyomóján ekevas, fejsze és liliom látható, melyek közül a fejsze egyértelműen a famegmunkálásra, fakitermelésre utal.

ÁCS TESZÉR

A települést 1772-től kétharmad részben németek, egyharmad részben magyarok lakták, s 5-6 szlovák család is élt itt. Az 1784-87-es népszámlálás szerint a község Esterházy Klára grófnő tulajdona volt. 141 házban 175 család élt, népessége 855 fő volt. 2 polgárt, 65 parasztot, a kettő 65 örökösét és 101 zsellért írtak össze. 1836-ban 1021 fő lakta. A régi "faluhelyen" állt templom romjai alól 1801-ben egyházi öltönyös és páncélinges katona teteme került elő. 19. század elejei szülőfalujára visszaemlékezve Tánics Mihály az utcák szabályossága, a falu rendezettsége alapján megerősíti: "... a helység nem régi, új felépítmény".

A második világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a község területén.

1950-ben csatolták Veszprém megyétől Komárom megyéhez.

Az Ács teszéri Tánics Termelőszövetkezet 1960-ban alakult meg. 1977-ben egyesült az akai, a sári és a csatkai szövetkezettel. 1987-ben 4604 hektáron gazdálkodott. Területe 1773 hektár, lakossága 1990-ben 767 fő volt. 1974. december 31-ei hatállyal Ács teszér néven és székhellyel, Aka község átsatolásával községi közös tanácsá alakult, majd 1977. április 1-étől ide csatolták Súr és Csátka községeket is. 1984-1988-ig Kisbér városi jogú nagyközség vonzáskörzetéhez tartozott. 1990. január 1-jétől levált és önállósult Súr és Csátka.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a megvalósulatlan és a beteljesült földosztások emlékét: Ígérlet-föld, Proletár-sarok. A Faluhely elnevezés a település feltételezett régi helyére utal.

Az 1830-as évektől napjainkig fennmaradt a községben több három osztatú lakóház. (Pl. Tánics M. u. 23. 1855-ből)

KATOLIKUS EGYHÁZ

A település a török idők után népesült be ismét. Új lakói katolikus vallásúak voltak, akik 1785-ig Súrról és Bakonyszombathelyről kaptak lelki gondozást. Első tanítójukat 1777-ben fogadták fel. A veszprémi ferencesek is építettek templomot és plébániát, és ellátták a hívek lelki gondozását.

Anyakönyvüket 1785-től vezetik.

MŰEMLÉK

Műemlék jellegű későbarokk római katolikus temploma 1792-94 között épült. Először 1832-ben majd a 19. század végén és utoljára 1972-ben restaurálták.

KÖZTÉRI ALKOTÁS

Andreska József: Tánics Mihály (1886)

ÍRÓK, KÖLTŐK

TÁNCSICS Mihály (Ács teszér, 1799. ápr. 21.-Bp., 1884. jún. 28.)

Író, publicista, politikus.

Eredeti neve: Stancsics. Apja telkes jobbágy volt. 20 éves koráig Tánics is a falusi jobbágyfiúk életét élte. Ekkor beállt takácsinasnak, majd mint mesterlegény vándorolt külföldön. A budai tanítóképzőben tanítói oklevelet szerzett, 24 éves korában gimnáziumba iratkozott be. Ezt követően a pesti egyetemen tanult tovább, közben házitánítóskodásból tartotta fenn magát. 1831-ben jelent meg első, nyelvészeti tárgyú könyve A magyar nyelv rímmel. Ez időben magyar nyelvtankönyveket, történelmi és földrajzi

ÁCS TESZÉR

iskolakönyveket, újságcikkeket, szépirodalmi műveket írt. 1790 körül épült szülőházában 1971-ben nyílt meg a Táncsics Emlékház.

Az 1840-es években írta meg politikai elképzeléseit összefoglaló röpiratait,

Művei

Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. Párizs (valójában Lipcse) 1844. - Hunnia függetlensége. Jéna, 1847. - Nép szava Isten szava. Pest, 1848. - Kiáltó szó a kormányhoz és a népnevelőkhöz az elnémetesedés tárgyában. Pest, 1871. - T. M. Művei I-IX. köt. Bp. 1873-85. - T. M. válogatott írásai. Bp. 1957. - Életpályám. (Visszaemlékezések) (Sajtó alá rend. és jegyz. ell.: Czibor János.) Bp. 1978. Magvető.

Irodalom

Révész Mihály: Táncsics Mihály és kora. Bp. 1942.

Lestyán Sándor: Az ismeretlen Táncsics. Bp. 1945.

Sőtér István: Magyarok. Bp. 1946.

Böloni György: Hallja kend, Táncsics! (Regényes életrajz.) Bp. 1958.

Kemény G. Gábor: Táncsics Mihály. Bp. 1946.

Barabás Tibor: A szabadság magvetője. Bp. 1951.

Táncsics Mihály irodalmi munkássága, (bibliográfia) = Századok, 1949.

Vincze László: Táncsics Mihály pedagógiai nézetei. Bp. 1953.

Gerencsér Miklós: Így élt Táncsics Mihály. Életrajz. Bp. 1975.

Táncsics Mihály: Szerk.: Simonné Tigelmann Ilona. Tata, 1985. 9 3 . 1. Tudományos Füzetek. 1.

- A Táncsics Mihály tudományos ülés előadói anyaga.

BIBLIOGRÁFIA

ÁCS TESZÉR község története. Ácseszér, 1959. 2. 1. - Gépirat. - MK

TURI Róbert: Néhány adat Gyerk község néprajzához. Kerékteleki, 1962. 6 4 . 1. - Gépirat. - TM.

- Gyerkről Ácseszérrre áttelepült magyar lakosság néprajza.

2. Ácseszér pecsétje. 1851.

AKA

AKA

A település nevében az "Ak" tő a Somogy megyei Akcs (ma Buzsák) falunév szótövével azonos. A középkorban használatos Ok, Okcs férfinévek is szerepet játszhattak a névadásban. E nevek eredete tisztázatlan. Pesty Frigyes szerint nevét az Akácus nevű főnemesről kapta. Bármelyik változat lehetséges, de az kizárt, hogy a település neve a szláv oko (szem) szóból ered.

Okleveles említés 1358/1437: Aka.

Már a késő vaskorban lakott hely volt, határában 1928-ban hamvasztásos kelta sírt tártak fel.

A 14. században több kismemes birtoka. 1366-tól az Akayaké.

1488-ban egytelkes nemesek lakták. 1536-ban már elpusztult település, mintegy kétszáz évig lakatlan volt.

1676-ban Tarczy (Tarczy) János volt a birtokosa. 1760-ban Batthyányi Lajos nádoré. Később katolikus vallású szlovákokkal és németekkel népesült be. A birtokot a kisbéri uradalomhoz csatolták. Az 1784-1787-es népszámlálás szerint gróf Batthyány Tivadar birtokán 107 házban 151 család élt, népessége 751 fő volt. Ekkor a községben nem lakott sem pap, sem nemes, sem tisztviselő. 11 polgárt, 48 parasztot, a kettő 55 örökösét és 86 zsellért írtak össze. Földje kevés, közepes termékenyséű, de legelője elegendő volt, fájából még el is adhatott. 1836-ban 767, 1890-ben 941 lakost számláltak, a házak száma 1869-ben 119. A település népessége 1900-ban volt a legnagyobb, majd jelentős elvándorlás kezdődött a városokba; sokan Amerikába vándoroltak ki.

1945. március 20-án értek véget a második világháború harcai a község területén. A német nemzetiségűek kitelepítése 1946-ban tovább apasztotta a lélekszámot. Kevesebb lakója maradt a falunak, mint 120 évvel azelőtt volt.

1950-ben Veszprém megyéből Komárom megyéhez csatolták.

Az akai termelőségvetkezet 1977-ben az ácseszérivel, a súrival és a csatkaival egyesült.

Lakossága 1990-ben 312 fő volt, területe 1810 hektár. A települést 1974. december 31-ei hatállyal Ácseszérhez csatolták, 1984. január 1-jétől 1988-ig Kisbér vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei kifejezik nemzetiségi összetételét: Vassergasse, Nagybérer Wald, Krautgarten.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Régi római *katolikus* templomának alapjait 1747-ben még látták. Ez időben kis fatemplomuk volt. Faharangláb tartozott hozzá egy harangocskával.

Egyháza Súr filiája volt. A prédikációkat egyik vasárnap német, a másikon szlovák nyelven tartották. 1771-ben rektora magyarul nem tudott, s így német és szlovák nyelven tanított. 1788-tól önálló lett, első plébánosa egy ferences rendi szerzetes volt. Ő szervezte meg a kőtemplom építését, mely 1790-ben készült el. Tornyot és kórust csak 1817-ben kapott. Faszindelyes templomát 1861-ben tűz pusztította el. 1865-ben épült újjá. 1891-ben újra leégett a templom. Hamarosan újjáépítették. Utoljára 1973-ban kapott teljes külső felújítást.

Anyakönyveit 1788-tól vezetik.

AKA, ALMÁSFÜZITŐ

3. Aka pecsétje. 1790.

ALMÁSFÜZITŐ

A helységnévtár 1895-ben említi először Almásfüzitő néven.

Mai nevét voltaképpen a MÁV adta: közös megállót létesített Almás (Dunaalmás) községnek és Füzitőpusztának. A Füzitő összetett szó. Előtagja, a Füzegy a Dunába ömlő patak neve (a fűzfa nevének a származéka), utótagja, a nyelvemlékbeli "tő" a patak torkolatát jelölte.

Okleveles említése 1102: Fizic; 1175: Fizio; 1187: Fyzig; 1216: Fizigteu; 1276-78: Fuzegthu. Római kori neve Azaum.

Népvándorlás- és avar kori leletek is előkerültek területén. A pannonhalmi apátság alapítólevele 1005 körül a birtokadományok között szerepelteti Fizeg (Füzitő) falu halásznépét. IV. Béla király, aki az 1260-as években többször itt keltezte okleveleit, a tatárjárás után németekkel telepítette be. A 14. század elején egy ideig Csák Máté birtokolta. 1422-ben a komáromi várhoz tartozott, 1529-ben a török elpusztította. Az 1570-es adólajstrom szerint lakatlan volt. Az összeírás az enyészet jelképeként csupán egy "régi és rom" háromkerekű malmot jegyzett fel. 1670 körül gróf Zichy István vásárolta meg, majd református magyarokkal népesítette be. Az 1784-87-es népszámlálás adattárában pusztaként szerepel. Tulajdonosa gróf Zichy Miklós özvegye volt. 13 házban 8 család élt, népessége 32 fő, közülük 7 zsellér.

Az ipartelepítés kedvező adottságai határozták meg fejlődését. Már az 1830-as évektől keményítő-, szesz- és enyvüzem termelt a Zichy-birtokon.

1848-ban Fényes Elek iparpártoló hévvel jelentette ki: "Nevezetessé teszi e helyet a most keletkező cukorgyár, mely ez előtt a pesti gyár részére szárította a répát, jelenleg azonban nagyszerű épületei minden gyári készülékekkel egészen felszereltetvén a gyár még 1848 elején megkezdte munkáját." (Fényes, 1848. 161.) A cukorgyár (keményítőgyár) csak 1854-ig üzemelt. Az igazi iparfejlődés a Vacuum Oil Company Rt. ásványolaj-finomító megépítésével kezdődött 1904-1907-ben. A nagy gazdasági világválság hatását ez az üzem érezte meg legkevésbé megyénkben.

1900-ban a lentörőgyár telepén alakult iskolája. Az épületet 1923-ban adták át.

Egyesületi életéről csak 1923-1938-ig rendelkezünk adatokkal. 1926-ban alakult a Levente Egyesület, az Almásfüzitői Vacuum Oil Comp. Rt. /VOC/ Sportklub és a Társaskör, a VOC Rt. Üzemi Alkalmazottainak Segélyegylete.

Az Agrárexport Kft. lenfeldolgozó és borforgalmi telepet létesített 1934-ben.

ALMÁSFÜZITŐ

Timföldgyárát 1941-ben kezdték építeni német tőkerészesedéssel, de a háborús bonyadalmak következtében csak 1950-re készült el. 1982-ben az ország kalcinált timföldtermelésének 40 %-át adta.

A második világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a területén.

1958-ban önálló községgé alakult Szőny külterületi részeiből, 1970. január 1-jén nagyközség lett. 1984-1988-ig Komárom város vonzaskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 3026 fő, területe 819 hektár volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a régi ipari létesítmények emlékét: Cukorgyár, Lengyár, Gőzmalom. Néhány Duna-parti helynév pedig hajdani hálókivető helyekre utal: Görbe-szelet, Gátórházak, Foktorok, Füzi-fok alja.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Almásfüzitő-Kiskolónia, Almásfüzitő-Nagykolónia anyaegyháza Szőny. A további részek anyaegyháza Naszály, anyakönyveit is itt vezetik. 1979-ben misézőhelyet alakítottak ki.

KÖZTÉRI ALKOTÁS

Kerényi Jenő: Anya gyermekkel (1964)

BIBLIOGRÁFIA

ALMÁSFÜZITŐI Timföldgyár. In: A legújabb kori magyar fémkohászat története. írták: Kun Béla, Harsányi István stb. Szerk.: Becker Ervin. (Bp.) [1967?] (Soksz.) 139-147. l. Xerox másolat.

ALMÁSFÜZITŐI Timföldgyár. Különleges timföldek. /Az - különleges timföldgyártmányai./ (Almásfüzitő), [19] (69), (Magyar Hirdető) 8. 1. illusztr.

HÁKLÁR Piroska: Az Almásfüzitői Timföldgyár története. 1941-1971. Tata, 1977. 15. l., illusztr. - Gépirat. - T

HORVÁTH Ernő: Az Almásfüzitői Kőolajipari Vállalat története. (Tata, 1959.) 7. l. - Gépirat. - MK

HÖMÖSTREI Erzsébet: Almásfüzitői Kőolajipari Vállalat története. (Komárom, 1961. - Gépirás. 7. l., mell.: 3 grafikon. - Gépirat. - MK.

KOVÁCS Klára: Dokumentumok a "fehér gyár" történetéből. Illusztr. = Új Forrás, 1970. 1. sz. 65-80. l. - Timföldgyár

MAKKAY Zoltán: Az Almásfüzitői Kőolajipari Vállalat története az alapítástól az államosításig. 1899-1949. Almásfüzitő, 1977. 26. l., illusztr. - Gépirat. - T.

TIMFÖLDGYÁRTÁS. Írta és szerk.: az Almásfüzitői Timföldgyár műszaki kollektívája. Almásfüzitő, 1960.

1. köt. technológia, 221, [8] l.

2. köt. Timföldipari gépek.. Hőtan. Villamosság. Műszerész és automatizálás. A timföldgyártás gazdaságossága. A timföldgyártás ellenőrzése. 179 l.

ALMÁSFÜZITŐ, BÁBOLNA

VADÁSZ Éva, V.: Az őskor-kutatások legújabb eredményei Tata környékén. Illusztr. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 57-63. 1.
- Almásfüzitő (Foktorok), Vértesszőlős, Szőny, Dad

BÁBOLNA

Neve szláv eredetű, a Baba személynév változata. Jelentése: vénasszony
Okleveles említése 1268: Babuna; 1280: Tulma, Babuna; 1326: Babna; 1360: Babnya.
Szent István idején a Katapán nemzetség birtoka volt.

1529-ben elpusztult. Az 1590-es török adóösszeírás szerint mindössze 5 család élt a pusztán. 1635-től a Szapáry család birtoka.

Az 1784-87-es népszámlálás idején 31 házban 60 család élt, népessége 279 fő volt. Egy papot, 20 nemes, 1 polgárt, 48 zsellért írtak össze. 1789-ben II. József megbízásából Csekonics kapitány megvette a katonai kincstár számára. 1807-ben felállították a ménesintézetet, melynek jelentőségét az is mutatja, hogy gróf Széchenyi István is meglátogatta 1822. február 5-én. Ezt örökíti meg az 1992. február 5-án elhelyezett emléktábla. Másik nevezetes látogatója Ferenc József császár volt, aki első magyarországi körútján 1852. június 1-jén választotta szálláshelyéül a ménesintézetet.

A magyar lótenyésztés jeles központja 1869-ben került a magyar állam kezelésébe.

Az 1848. december 28-i bábolnai csata évében 283 ember élt itt. Közülük mindössze 5 a protestáns, a többi katolikus.

1873-ban a Magyar Korona Országainak Helységnevtára még a Bana faluhoz tartozó Bábolnapusztaként említi. A 19. században burgonyalisztgyár működött itt.

Az 1920-as évek közepén alakult a Levente Egyesület, 1931-ben a Polgári Lövész Egylet, 1933-ban pedig a HONSZ Bana-Bábolnai fiókegyesülete.

Területén 1945. március 26-án értek véget a második világháború harcai.

1948-ban alakult meg a Bábolnai Állami Gazdaság Nemzeti Vállalat. A hagyományos lótenyésztés háttérbe szorult, de a TETRA SL és TETRA 82 baromfihibridek, a TETRA sertés és a TETRA juh a tenyésztőmunka eredményeként nemzetközi hírnevet hozott Bábolnának. 1973-tól -elsőként az országban - kombinálttá alakult a gazdaság. Kidolgozta az iparszerű kukoricatermelő rendszert.

Bábolna 1958-ban - Bana külterületi részeinek átcsatolásával - község, 1971-ben nagyközség lett, ekkor Tárkány határának egy részét is megkapta. 1974. december 31-ei hatállyal, Bana község átcsatolásával községi közös tanácsá alakult. 1977. április 1-től Tárkány is része lett. 1984-1988-ig- két társközségével -Komárom vonzáskörzetéhez tartozott. 1990. október 1-jén Bana, majd 1991. január 1-jétől Tárkány község önállósult.

Lakóinak száma 1990-ben 3481 fő, területe 3356 hektár volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei igazolják, hogy a helység történetében főszerepet játszott az állattenyésztés: Csikótelep, Kocsisház, Keringülő (csikójárató pályák voltak itt), Dög-erdő (a múlt században marhavészben elpusztult állatokat temettek ide).

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Egy 1328-as oklevél említi Szent György tiszteletére emelt templomát és Péter nevű plébánosát. Nepomuki Szent János titulusú *katolikus* templomát 1819-ben emelték. Anyakönyveit 1798-tól vezetik.

BÁBOLNA

A megyében egyedülálló módon közös *protestáns (evangélikus és református)* egyházközség szerveződött 1922 után.

A templom 1932-1934-ben épült Petkó Szandtner Tibor ménesparancsnok adományából neoromán stílusban. A közös használatra való tekintettel úrasztalként is használható oltárt és oltárképként megjelenő üvegablakot helyeztek el a templom apszisában.

Az úrvacsorai kehely felirata: "III. Viktor Emmánuel olasz király és császár 1937. május hó 20-i látogatása alkalmával a bábolnai ménes fogatai szerencsés szereplésének emlékére adja az alezredes ménesparancsok."

A reformátusok anyakönyveit 1774-től 1944-ig Banán, 1956-ig Bábolnán majd 1956-tól ismét Banán vezetik.

MŰEMLÉK

Műemlékjellegű a ménesközponti épület (egykori Szapáry kastély). Közelében áll a Szluha Ferenc érsekújvári kapitány által a 18. század első negyedében emelt egyhajós, középtornyos, a hatszög három oldalával záródó szentélyű - gazdag berendezésű - római katolikus templom.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

RÉVÉSZ Napsugár grafikusművész

1944-ben született Bábolnapusztán. Székesfehérvárott él és alkot.

Jenkei János: Gondolatok Révész Napsugár kiállításáról. = Dolgozók Lapja, 1970. március 8. 6. 1.

Vaderna József: A Nap kísér haza. (Szabálytalan portré Révész Napsugárról + 1 vers) = Új Forrás 1982. 4. sz. 30-35. l.

MATRAY Magdolna csipkeverő

1948-ban született Tótkomlóson. 1976 óta foglalkozik textil-kézművességgel. 1990-től a Magyar Csipkekészítők Egyesületének elnöke. Bábolnán él és alkot.

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Konyorcik János: Ülő nő - **Laluja András**: Kakas - **Vastagh György**: A bábolnai fehér ló - A község központi parkjában álló **Szabó Iván** lovat ábrázoló szobra.

Az 1848-as bábolnai csata emlékére 1988-ban obeliszket emeltek, **Horváth Lajos** tervei szerint.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

KOZMA Ferenc (Somogy, 1826. - Mezőhegyes, 1892. július 6.): miniszteri tanácsos, lótenyésztő. Ménes-telepet szervezett Kisbéren és Bábolnán. Cikkei jelentek meg Bábolnáról.

SCHADL József (1871. Győr - ?): katolikus plébános, iskolaszéki elnök. Több egyházi vonatkozású cikke jelent meg különféle lapokban.

gróf **ZICHY** István (Bábolna, 1879. március 21. - Aba, 1951. január 11.): történész, grafikus, festő.

BÁBOLNA, BAJ

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Egylevelű akácból megyénkben egyetlen példány található: Bábólnán, a központi épület parkjában. Levelei az ismert akácnál nagyobbak és egyenként helyezkednek el az ágakon. Ültetési ideje ismeretlen, de nagyon öreg. Mindig nagy értéknek tartották, ezért temették el árnyékában az egyik híres bábolnai törzsmént, Obajánt, 1910-ben. A fa ágait vaspántokkal erősítették meg, odvasodó üregeit becementezték.

BIBLIOGRÁFIA

BÁBOLNA. Kiad. a Bábolnai Állami Gazdaság. Bp. é. n. Franklin ny. 84 l., illusztr.

BÁBOLNA. (Összeáll, és szerk.: Lengyel Zsuzsanna) Bp. 1988. MSZMP KB III. 1 24 . l.
(Műhelytanulmányok.)

A BÁBOLNAI Magyar Királyi Állami Ménes Intézet rövid leírása az 1896. évben. Bp. 1896. Nagy Sándor ny. 27 . l., 1 tábla.

FÉJA Géza: Új arcú mezőváros felé. = Új Forrás, 1974. 3. sz. 73-78 . l.

GALAMBOS Mihály: A bábolnai állami mezőgazdasági birtok létéről és megszervezéséről. Bábolna, 1986. 31 . l. - Gépírat. - Tbm.

GYÁSZLAPOK a magyar szabadságharc történetéből. Összeáll.: Boros Mihály. Székesfehérvár, é. n. Vörösmarty ny. 133 l.

- Bábolna, Almás, Kocs, Nagyigmánd, Oroszlány, Tata.

HANKÓ V.: A bábolnai meleg "Mátyás-forrás" és a szovátai "Fekete-tó" hideg sósforrás kémiai elemzése. Bp. 1880. M. Tud. Akadémia, 15 . l.

HECKER Walter: A bábolnai arab lótenyésztés története. (Kiad. a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát.) Bábolna, 1989. 146 l., 11 t.

HORUSITZKY Henrik: A Bábolnai Állami Ménesbirtok agrogeológiai viszonyai. Bp. 1901. ny. n. 169-202 . l., 4 t.

RUISZ Gyula: Bábolna a magyar szabadságharc idején. Komárom, 1906. Spitzer Sándor ny. 61 l.

SZABÓ Vince: A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát monográfiája. Bana, 1977. 47 . l. - Gépírat. - FT.

BAJ (BAY)

A település nevének eredete a török baj "gazdag, bő" köznévi.

Okleveles említése 1228/1491 Bay néven. 1408-ban possessio Bay.

A falu 1408-ban Garai Miklós nádor birtoka volt. A török hódoltság elején elpusztult, s csak 1622-től népesült be újra református magyarokkal. A törökök 1683-ban ismét felégették, de 1699-ben már 23 háromnegyed porta adózott. A faluról és környékéről Fényes Elek azt írja, hogy hegyes, erdős, a Kovács-hegyről a Tatai, és a Gesztesi járás falvaira lehet látni. Szántóföldjei jók, rétje, legelője kevés. A tataival összefüggő nádasa van. Legelőjének nagy része homokos, kevés fűvet hoz. A Kecsehegy alatt nagy kiterjedésű szőlője van, termése a neszmélyi után következik. Az uraság 14 ágú pincéje 40 000 akó befogadására alkalmas. A legszebb és legnagyobb egy 22 vasabroncs által övezett 2150 akós hordó volt.

BAJ

A református magyar lakosság a vallásüldözés miatt 1715-1720 között elköltözött a községből. Gróf Esterházy József Moson megyéből (Hadbaden) németekkel népesítette be a települést, amely 1742-től község.

A falu első német faliratú "Bejeer Dorf Insigel" pecsétjének évszáma 1745.

Esterházy Ferenc birtokolta a településen lévő góztéglagyárat.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 134 házban 155 család élt, népessége 738 fő. 42 parasztot, ennek 34 örökösét és 117 zsellért írtak össze. Ekkor Esterházy Ferenc birtoka volt.

1848-ban 44 jobbágygazda, 81 ház és 15 házatlan zsellér élt itt. A lakosság többsége német volt. Az első világháborúban elesettek tiszteletére 1928-ban állították fel a hősök emlékművét.

A huszas években két tantermes, 2 tanerős felekezeti iskolája volt a falunak.

1925-ben megalakult a Levente Egyesület, melyet 1926-ban követett a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, 1929-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1930-ban a Polgári Lövész Egylet. 1940-ben a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportja és végül 1942-ben a Gazdakör. A település a 30-as évektől saját népkönyvtárat működtetett.

A II. világháború harci eseményei március 20-án értek véget Bajon.

Lakóinak száma az 1990-es népszámlálási adatok szerint 2064 fő volt. Területe 2113 ha.

1975-től 1988-ig Tata városkörnyéki községe volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei általában kétnyelvűek. Pl. Kaiserbrunnen - Császárkút. (A hagyomány szerint 1897-ben, a Tata környéki hadgyakorlat során Ferenc József és Vilmos császár ittak a vizéből.); Altschmied - Öreg-kovács; E-Buchstabe (fenyőkből kialakított "E" betű, Erszébet királyné emlékére); - Puszta templom (ágonstos rendi szerzetesek laktak itt, a kolostor romjai ma is láthatóak); Meszes-bükk (a hegy mészkősziklás oldalán a csúcs felé bükköserdő húzódik).

KATOLIKUS EGYHÁZ

1730-tól lakossága katolikus vallású, s 1932-ig a tatai anyaegyházhoz tartozott.

Anyakönyvét 1932-ig Tata I. plébániáján, azóta vezetik.

Szent Ferenc tiszteletére emelt temploma (1784)-ben épült.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

PAULINI Béla (Csákvár, 1881. június 20. - Baj, 1945. január 1.) író, újságíró

Paulini Béla a "Gyöngyösbokréta" mozgalom megszervezője és elindítója Magyarországon. Az első Gyöngyösbokrétát 1931. augusztus 19-20-án mutatták be Budapesten. 1938-ban az eucharisztikus világtalálkozón közel 100 bokrétás falu együttese szerepelt az Erkel Színházban. A Gyöngyösbokrétának komoly idegenforgalmi szerepet szántak 1931-1944 között. Paulini Béla 1944-ben a német megszállást követően visszavonult, és nem szervezett több bemutatót. A szovjet csapatok bevonulása után, 1945. január 1-jén feleségével együtt öngyilkosságot követett el.

BAJ, BAJNA

BIBLIOGRÁFIA

RAMSZAUER Ferenc: Tatai 2150 akós nagy hordó. (Gr. Esterházy Miklós baji pincéjében - részletes leírás) Tata, 1833. ny. n. 2. 1.

RISCHL Éva: Gyermekjátékszerek a Komárom megyei Baj községben. Baj, 1984. 6. l., 5 t. - Gépirat.

STROBEL Árpád: A Vértes egyik gyöngyszeme Baj. Baj község monográfiája. Tata, 1982. 84. l., 1 térk., 12 t. - Gépirat. - MK.

1746.

1850 körül.

4-5. Baj pecsétjei.

BAJNA

Nevének eredetét a kutatók szeménynévhez kapcsolják.

Okleveles előfordulása 1293: Bayna, 1295: Boyna 1300/1352: Boyna, Bayna -Bajnai Péter 1293. évi birtokperéből való (a helybeliek szerint ő alapította a falut).

Közel 50 régészeti lelőhelye igazolja az ember jelenlétét az őskortól kezdve napjainkig.

Bajnai nemesek és a király birtoka volt. 1300 után a Zovárd nemzetség (utóbb Besseney) kezébe került, 1696-tól Sándor Menyhért alispán birtoka volt.

A Rákóczi szabadságharc idején 1706-ban - mivel a bajnaiak Rákóczi oldalán álltak - a rácok felgyújtották és kirabolták a falut.

Bél Mátyás szerint a 18. század elején katolikus magyarok és "tótok" lakták. Lakóinak száma 250 év alatt kétszeresére nőtt. 1755-re 1111 fő lett. 1732-ben már volt iskolamestere.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Sándor Antal birtoka. Ekkor 124 házban 321 család élt. Népesége 1429 fő. 1 papot, 37 nemeset, 1 tisztviselőt, 7 polgárt, 118 parasztot, az utóbbi kettő 96 örökösét és 157 zsellért írtak össze.

Lakóinak többsége mindig a mezőgazdaságból élt, ez kiegészült erdőgazdálkodással és vadászattal. Agyagos földjein gazdag termést hozott a burgonya és a zab, hegyes határrészeinek szőlője a 19. század derekán is "kapós bor" termőhelye volt.

A 19. század elején az uradalomban megteremtik a nemesjuhászat és a később világhírűvé vált ménes alapjait.

BAJNA

Bajnán 1847-ben indult meg a jobbágymegváltás előkészítése.

Az esztergomi járásban szinte elsőként - már a 19. század derekán— volt orvosa.

1871-től körjegyzőségi központ.

A ma is álló, 1987-ben jelentősen bővített emeletes iskoláját 1874-ben Simor János hercegprímás építtette.

Az I. világháborúban 92-en haltak meg a községből.

Az 1930-as években csaknem 500 kis- és törpebirtokosa igen jelentős állatállománnyal rendelkezett. Akkori határának (6525 kat. h.) csaknem felét a korszerűen gazdálkodó, nagy erdőségekkel rendelkező uradalom foglalta el.

Az 1930-as évektől a lakosság igényét 4 szatócsüzlet és 23 kisiparos látta el. Jelentős az 1873-ban a Kinizsi-család kezébe került szivógázmotoros malom és a 19. század derekán még bányászott "fejér"-üveghutákba kerülő-homok.

A helyi társadalom aktivitását jelzi, hogy 1897-ben jegyezték be első egyesületét, a könyvtárral is bíró Bajnai Római Katolikus Népkört. Ezt 1925-ben a Levente Egyesület, 1926-ban az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1928-ban a Vadásztársaság, 1930-ban a Polgári Lövész Egyesület, 1938-ban a Gazdasági Népház, 1940-ben a Bajna és Környéke Méhészeti Egyesület követte.

Népkönyvtárát a 30-as években kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

Ezekben az években már egészségház is működött itt.

A községben a II. világháború végén jelentős utcai harcok folytak, melyek 1945. március 21-én értek véget.

28 férfi a fronton, 19 itthon vesztette életét.

1950-ben létesült gépállomása és alakult meg az Alkotmány MgTsz, mely utóbb bekebelezte az epöli szövetkezetet.

1955-ben alakították ki a Bánhalmi-féle házból a kultúrotthont, később a könyvtár s a mozi is helyet kapott benne. 1969-ben felépült az új tanácsháza. Általános iskolája mint körzeti iskola 1962-től az epöli felső tagozatot, 1977-től Epöl újbóli önállósodásáig az alsó tagozatot is befogadta.

A második világháború utáni gazdasági fejlődés nyomán (erdészet, tsz és melléküzemei: fűrész- és mészüzem, hantospusztai külszíni széntermelés), új utcások nyíltak, "nyári művésztelep" létesült. A község mezőgazdasági jellegét máig megőrizte.

Bajna néven és székhellyel, Epöl átcsatolásával 1973. január 1-jétől közös tanács alakult. 1984—1988-ig Dorog vonzáskörzetéhez tartozott. 1989-től Epöl önállósult.

Lakóinak száma 1990-ben 2047 fő volt, területe 3755 ha.

NÉPRAJZ

A földrajzi nevek és mondák a hajdani uradalom emlékét őrzik: Nagy istálló, Vásártér, Vágóhíd, Mulató, Gyögy szem-forrás. A hétköznapi tevékenységére emlékeztetnek a Ruha vásártér, a Simító (a sárgításra használt lőszert innen szereztek be), a Csilláló (az üveghomokbánya helye) nevek. Ahol a régi vízimalom állt, ezt a területet ma is Malomnak nevezik.

A bajnai mondakör elsősorban Sándor Mórchoz, az ördöglovashoz kapcsolódik.

Kastély, Órhegy, Kereszt, Móric út. Név őrzi még Mátyás király, Toldi Miklós (Tógya dűlő), a középkori szerzetesek (Barátok árka, Benczevár), és a törökök (Kis-Tabán, Öreglyuk, ahol a néphit szerint máglyafüsttel fullasztották meg az előlük idemenekülő epölieket és bajnaiakat) jelenlétét. A középkori falvakra a Berce, Csimai Kálvária és Faluhely dűlő emlékeztet.

A temetkezésnél máig alkalmazzák a pandalba, oldalkamrában történő temetést. A községben a 19. században épült uradalmi cselédházakon előfordult a mindkét végén lekontyolt zsúptető. A szőlőhegyen a présházás pincék pincésort alkotnak.

Az 1960-as évek elejéig a bajnai asszonyok felismerhetők voltak rövid szoknyaikról és piros pettyes, kontyon viselt fejkendőjükről.

BAJNA

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A község *katolikus* plébániája középkori eredetű. E rangját később elvesztette. A 16. századból Balázs és Jeromos nevű plébánosai ismertek. A plébánia visszaállításának éve: 1688, anyakönyveit 1699-től vezetik. A 18. század derekán már Gyermely, Szomor, Héreg és Tarján anyaegyházaként működik. Hitbuzgalmi szervezetei 1947-ben: Oltáregylet, Katolikus Legényegylet, Rózsafüzér Társulat, Jézus Szíve Társulat, Skapulare, Szent Gyermekség Műve, Szívtestőrség, Csodás Érem Társulat, Hitterjesztési Társulat, KALOT.

A *református* misszió egyházközsége 1991-ben szerveződött, 150 lelket számlál. A gyülekezet megalakulásának évében lakást vásárolt a községtől, melyet imaházzá és lelkészlakká alakított át. Előtte Nagysáp filiája volt. Anyakönyveit 1783-tól 1991-ig Nagysápon, ezt követően helyben vezetik.

MŰEMLÉKEK

Az 1484-ben emelt, s a 18. században többször átalakított római katolikus templomát 1885-1891 között kereszthajóval és két mellékhajóval bővítették. Figyelmet érdemel a templom gótikus szentségfülkéje.

A 18. századi Sándor-Metternich kastély és környezete, melynek barokk tömbjét 1834-ben Hild József tervei alapján klasszicista stílusban építették át. Dísztermét freskók ékítik. 1802-ben készült a klasszicista stílusú uradalmi istállóépület.

Műemlék jellegű az 1778-ból származó barokk kőkereszt.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

KATONA István fazekas, népi iparművész

1913-ban született Jedekben (ma Románia) 1988-ban hunyt el Bajnán, ahol sok éven át élt. Lakóháza ma alkotóház.

Irodalom:

Bodri Ferenc: Katona István fazekas = Dolgozók Lapja, 1979. május 27.

ÍRÓK, KÖLTŐK

FLÓRIÁN Mária (Bajna, 1961. május 27.-)

Költő

Dorogon végezte középiskolai tanulmányait. Óvónőként dolgozott Esztergomban, majd könyvtáros lett. Írásai folyóiratokban jelennek meg, eddig elsősorban az Új Forrásban, illetve a Kötet nélkül című antológiában. (Tatabánya, 1986. Új Forrás Füzetek 1.)

Irodalom:

Fodor András: Bevezető a "Kötet nélkül" költőinek szerzői estjén. = Új Forrás, 1986. 3. sz. 25 - 31. l.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Az Őr-hegy hévíznyomokat tartalmazó barlangja; a néhai angolpark, melyet számos nagykorójánú hársfa díszít; valamint a hantospusztai alsóeocén barnakőszén külszíni fejtés.

A kastély körüli 20 holdas parkra már csak néhány idős hárs, szil, korai juhar, bokrétafa, nyugati ostorfa, erdei fenyő és fehérakác emlékeztet.

BAJNA

NEVEZETES SZEMÉLYEK

ECKERT Antal (Tatabánya, 1856. április 16.-?)

Polgári iskolai tanár, utóbb a budapesti Műegyetemen technológia és fizika kisegítő tanár és tan-könyvíró.

JUHÁSZ Mihály (?1820-?1891)

Premontrei tanár, 1866-tól főgimnáziumi igazgató Kassán, utóbb leleszi levéltáron

BIBLIOGRÁFIA

GYÜSZI László: Ipari-mezőgazdasági termelőségvetkezetek a dorogi járásban. = Új Forrás, 1983. 1. sz. 29-54. l.

IZSÓ Károly: A bajnai honismereti szakkör. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet. 1985. Tatabánya, 49-51. l.

IZSÓ Károly-SZIGETHI Gyuláné: Lakodalmi szokások Bajnán. Bajna, 1969. - Gépirat. - BM.

KISBÁN Eszter: Bajna község monográfiája. Bajna, 195? 113 l. - Gépirat. - MK.

ORTUTAY András: Falusi árvák helyzete a XVIII-XIX. század fordulóján Bajnán. In.: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv '92. Esztergom, 1992. 71-99. l.

ROZVÁNYINÉ TOMBOR Ilona: A bajnai szentségház. = Művészettörténeti Értesítő 1957. 296-297. l.

SZIGETHI Gyuláné-IZSÓ Károly: Bajnai népi földrajzi nevek gyűjteménye. Bajna, 1963-1964. 112. l. - Gépirat. - TM.

TISOVSZKI Zsuzsanna: Hasonlóságok és különbözőségek egy magyar, egy szlovák és egy német faluközösség folklórájában: Bajna, Kesztölc és Csolnok népszokásainak és hiedelemvilágának összehasonlító vizsgálata. Esztergom, 1986. 50. l. - Gépirat.

WEHNER Tibor: A bajnai kastély. (Ismertető) = Új Forrás, 1977. 3. sz. 168. l.

ZÁDOR Katalin: Egy mezőgazdasági üzem termelésének természeti és társadalmi tényezői lakóhelyemen. (Budavidéki Állami Erdő-és Vadgazdaság Erdészete, Bajna.) Tata, 1977.3.11., 8 mell. - Gépirat. - T.

6. Bajna pecsétje. 1737.

BAJÓT

BAJÓT

Egyes források szerint nevében az ótörök Baja nemzetségnevet rejti. Kézai Simon szerint a spanyol Boiot várnevet örökíti át, lévén, hogy első birtokosa e helyről származott. Más források szerint a Boyad személynév származéka. A helyiek szerint viszont a község neve azért Bajót, mert a török elől a falu feletti erdőbe menekülő lakosság azt a helyet Bujottnak nevezte, majd ők építették fel az új falut.

Okleveles említése 1200: Boyoth, 1202: Boiouth, 1202/1221: Boyouth, 1244/1356: Bayoth, 1269/1294: Boyoth, 1322: Boioth, 1325: Boyod, 1332/1337: Beyod, Boyod.

A régészeti leletek a paleolittól kezdve bizonyítják az ember jelenlétét. Kiemelkedőek a szeletai kultúrába tartozó babér alakú levélhegek a Jankovich-barlangból, az 1854-ben feltárt római sírkő, a mai Templom-dombon kialakult középkori vár és templom, amelyhez a középkori Bajót falu csatlakozott.

1202-ben Imre király engedélyével Benedek vajda feleségének adta jegybér fejében Boiouthot.

Első templomát az a spanyol származású Simon ispán építtette, aki 1242 telén íjászaival megvédte Esztergom várát a tatár hordáktól.

A község mai határában a középkorban még élő falu volt az 1265-től ismert Pél vagy Pély (ma Péliföldszentkereszt) - valaha a templomos lovagok lakhelye -, továbbá Berény (1193: Biren), korabeli földvárral.

A települést 1231-ben a Bajóti család örökölte Benedek vajdától, 1371-től királyi birtok. 1388-ban Zsigmond király Kanizsai János érsek tulajdonába adta. Ettől kezdődően a terület az 1338 óta érseki tulajdonú Péliföldszentkereszttel együtt az 1945. évi földreformig érseki birtok marad.

A török korban lakatlan (1588) volt, közel évszázad múlva (1647) települt újjá, de Pél "örökké üres falu" maradt.

A Rákóczi-szabadságharc idején újra elpusztult.

Az 1720. évi betelepítése során a 20 magyar jobbágycsalád mellé "tótok" is költöztek.

1732-től már volt iskolamestere.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 133 házban 158 család élt, népessége 723 fő volt. 2 papot, 38 parasztot, annak 33 örökösét és 121 zsellért írtak össze.

Határának csaknem felét az esztergomi érsek birtokolta. Szántóikat már a 18. század derekán erdőirtásokkal gyarapították. Ennek ellenére csak szűkösen éltek, jövedelmüket a fa eladásával egészítették ki.

1840-ben Wiesenburger Gáspár szénbányát nyitott az ún. Szarkásban. A 19. század derekán évente már 200-250 t barnaszén "ásatik" a Szakácshegyen, ahogy akkor a Szarkás-hegyet nevezték. (A közel-múltban a vájártanulók tanbányájaként működött.)

E században - az erős asszimiláció következtében - már csak magyar faluként említik. A szlovákság hajdani jelenlétéről családi nevek és a szlovákok körében használt kékítő festék, a "bajóti kék" elnevezés árulkodik. (E kifejezés Pilisszentléleken is ismert.)

Patakja a század elején még malmot hajtott, és a Cinek-hegy "fazekasföldjét" szívesen használták a helybéli mesterek.

Az I. világháborúban 30-an veszítették életüket Bajótról.

1903-ban megalakult a "Hangya" Szövetkezet, melyet 1924-ben a Gazdák Legeltetési Társulata, majd 1926-ban a Levente Egyesület, 1927-ben a Keresztényszocialista Bányamunkások helyi csoportja, 1930-ban a Polgári Lövész Egylet követett. Népkönyvtárát 1936-ban kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A Munkásotthont 1941-ben szentelték fel. Levéltári források szerint működött mindezek mellett még egy Községi Katolikus Kör is.

A második világháború végén súlyos harcok folytak a község területén is, amelyek 1945. március 22-én értek véget.

Az első tszcs 1953-ban alakult, utódját, a Béke Tsz-t a tokodival egyesítették.

Lakóinak száma 1990-ben 1488 fő volt. 1984-1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott.

BAJÓT

NÉPRAJZ

Bel- és kültelki földrajzi neveihez gazdag mondanakör fűződik. Az Árpád-korból (Berényvár, Barát-kút) és a török időkből (Török temető, Templom tér, Örsébet-kert, Jaj-hát - "Jaj, hát most nektek, magyarok!"), valamint a kuruc-labanc összecsapásokról (Rác-temető) emlékeznek e földrajzi nevek. Mások a mesterségre utalnak (Kenderföld, Cigánygödör, Harangöntő).

Híres búcsújáráhely volt Szentkereszt. Forrásvíze nélkül senki sem tért haza zarándokútjáról.

KATOLIKUS EGYHÁZ

1388-ban Zsigmond király koronázási ajándékként Kanizsai János esztergomi érseknek adományozta Bajótot. Az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékben Kelemen nevű plébánosa szerepel. 1701-ben Nyerges filiája. Ősi templomát 1223-1248 között Bajóti Simon építtette. Az 1701-es összeírások szerint elhagyatott, tetjét nád fedi. Keresztély Ágost érsek hozatta rendbe. 1771-ben átépítették, ekkortól önálló plébánia. 1899-ben leégett. A második világháború alatt is súlyos károkat szenvedett. 1981-ben újjították fel utoljára. Stációképeit Szántó Piroska festőművész festette.

Az anyakönyvek 1771-től maradtak fenn.

Filiája Péliföldszentkereszt melynek középkori templomromjai a 18. században még álltak. 1732-ben boltíves temploma dűledezett. Ekkor lelkésze Kuthy Márton Ágoston-rendi szerzetes volt.

1735-ben Esterházy Imre prímás építtette mai, műemlék jellegű barokk templomát, ő nyilvánította azt hivatalosan zarándok helyé. 1763-70 között Barkóczy Ferenc érsek kolostort építtetett itt a nazarénusoknak. A rendfeloszlátása után világi papok gondozták, majd 1867-ben Simor János prímás pálosokat telepített ide.

1913-tól a szalézi rend vette át a kegyhelyet, amely plébánia rangra emelkedett. A szaléziak teológiai főiskolát, zarándokházat, új kálváriát építettek. A műemlék jellegű kolostort 1945 után államosították. Az 1913-1970 között vezetett anyakönyveket Mogyorósbányán őrzik. A volt nazarénus rendház néhány éve szektaszzerűen működő katolikus egyházi közösségeknek ad otthont.

Hitbuzgalmi szervezetek 1947-ben: Bajóton az Oltáregylet, a Rózsafűzér Társulat, a Jézus Szíve Egylet, a Skapulare, a Szívárda, a KALÁSZ; Péliföldszentkeresztben a Katolikus Legényegylet, a Jézus Szíve Társulat, a Rózsafűzér Társulat, a Segítő Szűz Mária Társulata, a KALOT.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű épület a római katolikus templom. Tornyának és hajójának egy része a 13. században épült, román stílusban. A 15. században a gótika jegyében alakították át. Ma a hajó és a szentély nagyobb része 1771-ből származó barokk. Oltára, szószéke az 1770-es évekből való.

Jelentős Péliföldszentkereszt épületegyüttese, és a 18. századi a Kálvária-szoborcsoport.

A Szentkúttal szemben építtette fel Schmidt Sándor bányaigazgató az 1930-as években a Lourdes-i barlangot (Kőkápolna).

NEVEZETES SZEMÉLYEK

BIRKÉS Endre fővárosi vámtiszt, akinek 1835-ben keletkezett Esztergom története c. műve az első magyar nyelvű mű a városról.

KÓTAY Ernő festőművész

Lásd: Tata

BAJÓT

TERMÉSZETI ÉRTEKEK

A 375 m magas Öreg-kő ma természetvédelmi terület. 50-60 m-es kibillent dachsteini mészkőből álló, szinte merőleges sziklászirtja a fülesbagoly és a kerecsensólyom fészkelőhelye. Sziklamászó iskolaként is használják. A Gerecsében csak itt fordul elő a fűrtvirágzatú szirti ternye. Említésre méltóak ősember lakta barlangjai és hidrotermálisan keletkezett aknabarlangjai (zsombolyok). A 2. számú zsombolyból került elő hazánk legnagyobb, 5-6 cm élhosszúságú barit táblája (súlypát).

A Jankovich-barlang az Öreg-kő meredek letörésű, hatalmas mészkősziklái között nyílik. Felszakadt mennyezetű, több folyosóból és teremből álló, hévizes eredetű barlang, mely főként ősrégészeti szempontból jelentős.

BIBLIOGRÁFIA

- A BAJÓTI ezüstpénzlelet és tanulságai. (Jónás Elemér.) Bp. 1923-1926. Franklin Társ. 137-160. 1.
- BALOGH László: Az átalakuló hiedelemvilág tükröződése Bajót község népmondáiban, meséiben, babonáiban és hiedelemmondáiban. Bajót, 1962-1965. 164. 1. - Gépirat. - TM.
- BALOGH László: A barlanglakásoktól az emeletes villákig. Bajót, 1962. 26. 1., illusztr. - Gépirat. - TM.
- DRASKÓCZY István-PIFKÓ Péter: Társadalmi kapcsolatok Bajóton az 1828-1869 közötti évtizedekben. In: A Komárom megyei Levéltár dolgozóinak előadásai a VEAB-konferenciákon. 1976-1984. Esztergom, 1986. 41-61. 1.
- KÁLMÁNFI Béla: Népköltészeti emlékek és népdalok Esztergom és környékén. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 73-83. 1.
- NAGY Lajos, E.: "A legnagyobb bűn a közöny." Látogatóban Szántó Piroskánál. (Interjú.) = Új Forrás, 1988. 2. sz. 61-67. 1.
- SZÁNTÓ Piroska: A bajóti templom stációképe. (Festmény.) = Új Forrás, 1988. 2. sz. műmelléklet: 2-3.
- SZÁNTÓ Piroska: Bálám számara. Bp. 1982. Szépirod. K. 272. 1.
- ZOLNAY László: Románkori templom Bajóton. = Művészettörténeti Értesítő, 1956. 277-279. 1.

7. Bajót pecsétje. 18-19. század

BAKONYBÁNK

BAKONYBÁNK

Nevének alapjául szolgáló személynév a bán méltóságnévnek kicsinyítő képzővel ellátott származéka. A közelében fekvő Kátpusztát 1340-ben Bankfelde, 1395-ben Bankhaza néven említik.

A Bakony előtag megkülönböztetésül szolgál.

Okleveles említése 1488-ban: Bank.

1616-ban Bank aliter Bankhaza néven szerepel.

Területén római kori leletek is előkerültek. 1488-ban Bánki Márton és Mátyás bírták. Ekkor 1 kúriás és 7 portás falu. 1520-ban Bánnházi Józsa János a tulajdonosa. A törökök többször elpusztították. 1541-ben Tótrédével együtt felégették. 1635-ben ugyanez lett a sorsa, majd a felszabadító háborúk idején ismét elnéptelenedett. A 17. század első felében mások mellett az Ördöghök és a Garmaneczek is birtokosai voltak. 1773-ban katolikus és evangélikus magyarok lakták.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint Nagy Benedek és mások birtoka. Ekkor 55 házban 103 család élt, népessége 451 fő volt. A faluban 1 pap szolgált. 32 nemest, 4 polgárt, 7 parasztot, az utóbbi kettő 12 örökösét és 68 zsellért írtak össze. Földjei termékenyek, lakói fuvarozással is foglalkoztak. Az iskolai oktatás kezdete az 1740-es években kezdődik. A 19. századtól jelentősebb birtokosai az Esterházy, a Hunkár és a Stróbel, a Potyandy és a Dombay családok voltak.

Az első világháború áldozatainak emlékműve a Hősök terén látható.

A második világháború harcai 1945. március 16-án értek véget a falu területén.

A Bakonybányai Előre Termelőszövetkezet 1949-ben alakult.

1950-ben Veszprém megyéből Komárom megyéhez csatolták.

1974. december 31-ei hatállyal Bakonyszombathely néven és székhellyel községi közös tanács alakult.

1984-1988-ig - Bakonyszombathellyel és Rédével együtt - Kisbér vonzáskörzetéhez tartozott.

1984-ben emlékparkot hoztak létre Bánki Donát tiszteletére. A nagy feltaláló emlékszóbjája a községi könyvtárban tekinthető meg.

Lakossága 1990-ben 552 fő volt, területe 1507 hektár.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei hajdani történések emlékét őrzik: Tót-Réde (tótok akarták elfoglalni Bánkot, de elkergették őket), Botka (a "Botka vitézekről" monda él a faluban), Lányégető (boszorkánysággal vádolt lányt égettek itt).

KATOLIKUS EGYHÁZ

A település 1760-ig önálló plébániával rendelkezett. Ezt követően Bakonyszombathely filiája. Templomát Szent Bertalan tiszteletére szentelték. Időszakosan az *evangélikusok* is használták.

Anyakönyveit 1749-től Bakonyszombathelyen vezetik.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű az Esterházy-család által épített katolikus templom, mely 1750 körül (1700) épült, 1872-ben leégett. Mai tornya és homlokzata 1900-1912 között készült.

BAKONYBÁNK, BAKONYSÁRKÁNY

NEVEZETES SZEMÉLY

BÁNKI Donát (Bánk, 1859. június 6. - Bp. 1922. augusztus 1.) Egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, feltaláló.

Csonka Jánossal 1893-ban szabadalmaztatták a porlasztót.

BIBLIOGRÁFIA

BAKONYBANK község története. (Bakonybánk, 1959.) 200. l. - Gépirat. - MK.

BÁNKI Donát (1859-1922) Emlékkönyv születésének 125. évfordulójára. Szerk.: Terplán Jenő. Kiad.: MTESZ. Bp. 1984. 128. l.

TEBERI Erzsébet: Kenyérsütés Bakonybánkon. Bakonybánk, 1971. 3., 2. mell., - Gépirat.— MK.

8. Bakonybánk pecsétje. 18-19. század

BAKONYSÁRKÁNY

Neve személynévből keletkezhetett magyar névadással. Ennek előzménye a török eredetű sárkány főnév, melynek jelentése: mesebeli szörnyeteg. Pesty Frigyes szerint a név egy hajdan itt tanyázó sárkányra utal, A község neve 1871-ig Sárkány, 1871-től Bakony-Sárkány 1902-től Bakonysárkány.

Okleveles említése 1193: Sarkain (Sarcajn), 1269-1275: Sarkan.

Eufrozina királyné a helységet a fehérvári keresztéseknek adományozta, akiknek tulajdonjogát III. Béla 1193-ban kelt alapítólevelében megerősítette. 1247-ben IV. Béla Bencs ispánnak adományozta. 1358-ban Waranghi János fia Domonkos mester birtoka, 1387-től a csókakői vár birtok része. Az egykoriban Nagysárkánynak nevezett királyi falut Zsigmond király Paztohi Kokas fiának, Lászlónak adományozta. 1430–1493-ig Erzsébet királyné jóvoltából a Rozgonyiak birtoka. 1493-ban II. Ulászló király Egervári Lászlónak adományozta. 1521-ben Csókakővár tartozékaként Kanizsai László bírta. 1528-ban 9 egész telekkel rendelkező lakott hely. 1543-ban a székesfehérvári szandzsák része. A szüntelen csatározásoknak kitett falu

BAKONYSÁRKÁNY

lakói elmenekültek. Erre utal az a tény, mely szerint az 1582-es török adóösszeírás nem említi. 1662-ben a Csókakő várához tartozó lakatlan pusztá. 1691-ben Csókakővel együtt I. Lipót báró adományaként Hochburgi Haas Jánosé lett. 1752-ben felosztották a csókakői uradalmat. Ekkor Sárkány Berényi György gróf özvegyének birtokába került, aki 1763-ban zálogba adta gróf Berényi Erzsébetnek és báró Lusinszky György tábornoknak. 1788-tól gróf Zichy Jozefa birtoka.

A pusztá újbóli betelepítése 1747-ben kezdődött, s a század végéig folytatódott. Első telepesei valószínűleg a környékbeli magyar falvakból érkeztek. 1750-ben már annyian lakták, hogy birtokosának érdemes volt kocsmát nyitnia. A németek 1752-től kezdve települtek le Sárkányon. 1753-tól már a szlovák-cseh-délszláv betelepülés is jelentős. A magyar lakosság folyamatos elvándorlása és a németek növekvő számú betelepülése következtében 1818-ban már német lakosságú településként tartják számon.

1760-ban 38 magyar, 8 német és 8 szlovák-horvát család, 1768-ban 32 magyar, 11 német és 7 szlovák-délszláv család, 1774-ben 19 magyar, 37 német és 7 szlovák család lakta.

A falu állandó lakosainak száma 1763-ban 212, 1774-ben 320, 1785-ben 498, 1796-ban 530 fő (150 család) volt.

A falu lakói erdőirtásból, szántóföldi növények termesztéséből, (káposzta, kender, rozs, zab, búza, árpa, kukorica stb.) állattartásból éltek. 1774-ben 38 jobbágy, 17 zsellér és 7 hazátlan zsellér, 2 kézműves, 4 szolga lakott a faluban. Az itt élők összesen 40 igavonó ökröt, 28 tehenet, 36 lovat és 33 sertést tartottak. Szőlője ekkor még senkinek sem volt.

Első oskolamestere 1751-ben Selesztei József.

Zsuptetős, vályogfalú iskolája 1771-ben épült, 1847-ben átépítették. 1777-től kántortanítói rangot kap az oskolamester. 1839-től segédtanítót, 1878-tól osztálytanítót is foglalkoztattak. 1796-ban a hittan és az ének tanítása magyar és német nyelven folyt.

Lakóinak száma 1818-ban 557 fő. Ebből 130 a magyar és 427 a német anyanyelvű. 1850-ben 668-an lakják. Közülük 136 magyar, 463 német és 13 zsidó. A falu lakosságának vallási megoszlása 1870-ben a következő: 827 római katolikus, 13 református, 6 evangélikus, 14 zsidó. Írni - olvasni 340 fő tudott.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején a falu említésre méltó szerepet játszott a dunántúli hadjáratban. A Pákozdnál vereséget szenvedett Jellasics seregei október 2-án több mint 6000 Ft kárt okozva, rombolva, pusztítva vonultak végig Sárkányon. Egy esztendővel később a vesztes móri csatát követően 1849. december 30-án Perczel Mór a Mórról Bakonysárkányra vezető út mentén állította fel 5500 emberét, akik innen Mór és Csákvár irányába vonultak vissza.

A szabadságharc leverését követően a sárkányiak egy része a Székesfehérvár-Komárom vasútvonal építésénél kapott munkalehetőséget.

Határa a nemesi birtok megvásárlása révén 1872-ben került a sárkányi és a kethelyi lakosok kezébe. Utolsó birtokosa gróf Zichy Jozefa és báró Miske József fia, Imre eladósodott, s az 1600 magyar holdat kitevő birtokát 260 000 Ft-ért eladta a két falu lakóinak.

A vásárlás kapcsán vállalt teher meghaladta a sárkányiak gazdasági erejét. Ennek következtében a lakosság egy része valamennyi birtokát elvesztette.

A XX. század elejére a lakói teljesen elszegényedett. Ezt csak fokozta az 1888. augusztus 17-i és az 1889. július 11-i földrengés, valamint az 1884-1889 közötti aszály, az 1889-90-es baromfivész, az 1895-ös disznóvész, a filoxéra és a peronoszpóra.

A megélhetés nehézségei miatt 1883-1890. április 4. között 38 fő vándorolt ki Amerikába. Ez a szám 1890. október 26-ra 70 főre, 1895-re 300 főre emelkedett. 1910-ben már 400-500 személy tartózkodott Amerikában. A huszas években a kivándorlás már Kanadába és Franciaországba irányult.

Az első világháború után felerősödött a németnyelvű iskolai oktatás iránti igény. A társadalmi élet szervezettségére utaló adatok szerint a századfordulón már működött Oltáregylet, Szent József Egylet és az Önkéntes Tűzoltó Egylet. A MOVE alosztálya 1920-21-ben alakult, később működött itt a Katolikus Legényegylet, a Német Népszövetség, majd 1941 után a Volksbund.

Működött továbbá az 1920-as évektől itt a Levente Egyesület, a Földműves Egylet, valamint egy 140 kötetes Népkönyvtár is a Községházán.

BAKONYSÁRKÁNY

1929-ben újjáépítették az 1894-ben emelt iskolát.

1944 decemberében 271 német anyanyelvű lakos települt át Németországba. Érintette Bakonysárkányt a szlovák-magyar lakosságcsere is.

A gazdasági élet helyzetére jellemző, hogy Bakonysárkányon mindösszesen egy magánfejlesztő működtött 1938-ban. A lakosság fakitermeléssel és annak szállításával foglalkozott.

A második világháború harcai 1945. március 19-én értek véget a településen. A lakosság összetétele 1945-1949 között jelentősen megváltozott. A kitelepített német családok helyére az alföldről és a felvidékről mintegy száz család érkezett Bakonysárkányra.

A földművelésszövetkezet 1949-ben alakult meg.

A települést 1950-ben csatolták Fejér megyéből Komárom megyéhez. Lakossága 1990-ben 986 fő volt, területe 1413 hektár.

1984–1988-ig Kisbér vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a helyi hagyományokat: a Pör-hegy a vérteskethelyiekkel vívott pereskedésről, a Falu-hely a falu régi helyéről kapta nevét. A nemzetiségi jelleget tükrözi pl.: Kellergasse, Waldstück, Hirschacker elnevezés.

A községben az udvart keresztben, egymással érintkező pajták zárták le. Az így kialakult pajtasor erődszerűen vette körbe a települést.

A lakóházak vakolt téglaparkány alatti falsíkját, főleg az ablakok fölötti részt díszítették (Pl.: Béke u. 53.)

A német népviselet jellemző darabjai: kék jankli, kék nadrág, nyakravaló gyolcs ümög, gatya, csizma, fejér ruha, bruszlék, bárson sapka, nyakravaló, szűr, bunda, leibli, hosszú ködmen, kék ködmen, kék rékli, széles kötény, selyem keszkenő.

A népszokások közül említést érdemel a farsang.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

1528-ban már állt katolikus temploma, melynek tetejét ekkor javították. Ez a török uralom alatt valószínűleg elpusztult. A hitélet céljait 1763-ban fatoronnyal és haranglábbal bíró kápolna szolgálta. Templom építésére 1771-ben kaptak engedélyt a veszprémi püspöktől. A munka 1774-ben fejeződött be. A hívek lelki gondozását 1747-1760 között a kisbéri plébános, 1760-1788 között pedig a móri kapucinusok látták el. Első káplánja Orthner Porbhyrius. A plébánia épületét 1789-ben emelték. 1806-ban plébánia lett. 1807-ben új templom épült, melyet Szent István tiszteletére szenteltek. Emeletes plébániaháza 1822-ből való.

Anyakönyveit 1788-tól vezetik. Filiája: Felsődabas. Ellátja Akát is. Az eredetileg szinte teljes egészében római katolikus vallású községben 1949-re a betelepítések nyomán jelentős - mintegy 200 fős - református gyülekezet jött létre.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű római katolikus templomát 1774-1775 között emelték a késő barokk jegyében, majd 1804-1807 között romantikus elemekkel gazdagítva átalakították. Nevezetes épülete az 1700 körül épült Wágner-ház, melynek pincéjéből alagút vezetett a császári erdőbe. Az itt tanyázó betyárok ezen át menekülhettek el üldözőik elől.

BAKONYSÁRKÁNY, BAKONYSZOMBATHELY

ÍRÓK, KÖLTŐK

NYÁRI Ferenc (?-?)
Plébános

Műve:

Legenda sanctórum (Szentek legendája) 1857.

BIBLIOGRÁFIA

DÉR István: Bakonysárkány község története. Bakonysárkány 1959. 4. 1. - Gépirat. - MK.

KMETTY Katalin: Bakonysárkány földrajzi nevei. (Bakonyszombathely 1971.) 6 l., 1 térk. - Gépirat. - MK.

KUTI Elek: Bakonysárkány község története. Bakonysárkány, 1959. 4. 1. - Gépirat. - MK.

VADÁSZ Géza: Bakonysárkány. In.: Fejér megyei történeti évkönyv 13. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár 1979. 269-345. 1.

9. Bakonysárkány pecsétje. 18-19. század

BAKONYSZOMBATHELY

Elnevezése a szombatonkénti hetivásárra utal. Pesty Frigyes szerint előbb Szabadhelynek hívták.

Okleveles említése 1358: Sombathel, 1392-ben: Zombathel.

Területén késő avar kori sírokat tártak fel.

Birtokosa 1392-ben Garai Miklós. 1478-ban a Szécsieké, tőlük Csesznek várával együtt a Szapolyai család tulajdonába kerül.

BAKONYSZOMBATHELY

1529-ben a törökök elpusztították, de 1531-ben részben újratelepült. A hódoltság idején birtokosai az enyingi Török család, majd 1636-tól az Esterházyak voltak. 1683 után evangélikus és katolikus vallású magyarokkal telepítették be.

Földje szűkös megélhetést nyújtott. A falu déli részére Esterházy Gábor 1768 után németeket telepített. Ettől kezdve a régi települést Magyarszombathelynek, az újat Németszombathelynek hívták. Az 1784-1787-es népszámlálás szerint Magyarszombathely 183 házában 253 család élt, népessége 1145 fő volt. Két pap tevékenykedett a faluban, 14 nemes, 4 polgárt, 115 parasztot, az utóbbi kettő 103 örökösét és 93 zsellért írtak össze. Németszombathelyen 61 házban 81 család élt, népessége 351 fő volt. 40 parasztot, azok 28 örökösét, valamint 36 zsellért tarottak nyilván.

A 18. század végén a település díszes kastély és szép majorsága volt.

A két helységet 1926-ban mai nevén egyesítették.

1945 márciusában súlyos harcok színhelye volt. Ezek következtében leégett a kastély és elpusztult több mint száz lakóház.

A második világháború harcai március 22-én értek véget a község területén.

1950-ben Veszprém megyétől Komárom megyéhez csatolták. 1974. december 31-ei hatállyal Bakonybánk közösi közös tanács alakult, majd 1977. január 1-jétől ide tartozott Réde község is, amely 1989-ben önállósult. 1984-1988-ig Kisbér vonzáskörzetéhez tartozott Bakonyszombathely.

Lakóinak száma 1990-ben 1530 fő volt, területe 3653 hektár.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei régen lakott helyek nevét is őrzik: Börzse, Szentegyház (a hagyomány szerint a török időkig itt falu állt.)

Jellemző építkezési mód a községben az ágasfás-szelemenes tető. Építkezéskor a ház homlokzata közepén és hátul egy-egy ágasfát leástak. Ezek tartották a tető gerincén lévő "taréjszeleмент". A két-hosszanti falra sárgerendákat fektettek. A fődélfákat, az ún. "horogfákat" alul - a faltól jól kieresztve, hogy nagy legyen az eresz s ne ázzon el a fal alja - a sárgerendához, felül pedig a taréjszelemenhez erősítették csapolással és falszeggel. A fődélfákra szegelték a faragott léceket, s erre jött a zsúp vagy a nádfedél (Pl.: Bakonyszombathely 252. számú ház).

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

A *katolikus* híveket a bárni plébános gondozta. Esterházy Imre pálos barátból lett veszprémi pap, majd esztergomi érsek - mint kegyúr - 1762-ben felépíttette a templomot, plébániaházat, iskolát, és biztosította a plébánia fenntartását. Ezt követően Bánk filia lett, és mellé sorakozott még filiaként Réde 1920-ig, Ácsteszer 1780-ig, Kerékteleki 1950-ig.

Anyakönyveit 1749-től vezetik.

A reformáció korán tért hódít ezen a vidéken. 1654-től ismertek az *evangélikus* lelkészek nevei. Első lelkészük Balogh Ferenc volt, akit 17-en követtek napjainkig.

Nevezetes az 1672-ből való ostyasütővas és az 1695-ös évszámot viselő úrvacsorai kehely a következő felírással: "... akkor a falu bírása Maratskó István, Szeli András prédikátor idejében a szombathelyi ekléziában való kehely, Szakái Benedek törvénybíró idejében csináltatott."

Gyülekezeti anyakönyvek 1712 óta vannak. A régi iratok valószínűleg az 1792. november 4-ei tűzvészben megsemmisültek. Ekkor a parókia is leégett és az akkori lelkész, Kiss Dániel feljegyzése szerint sok fontos irat odaveszett.

A templomát régi helyén 1793-ban emelték. Új lelkészlakást 1975-ben építettek.

Filiája: Bakonybánk. Szórványok: Bársonyos, Kerékteleki, Réde.

A gyülekezet lélekszáma: helyben 500, Bakonybánkon és szórványokban mintegy 150 lélek.

1979-től a bakonyszombathelyi lelkész gondozza Hánta-Ászár és Kisbér társgyülekezeteket is.

BAKONYSZOMBATHELY

MŰEMLÉKEK

1762-ben a barokk jegyében emelték műemlékjellegű katolikus templomát.. Említésre méltó a műemlékjellegű 18. századi Nepomuki Szent János-szobor és az 1800 körül épült kora klasszicista magtár.

ÍRÓK, KÖLTŐK

PÁLOS Rozita (Bakonyszombathely, 1926. nov. 11. - Bakonyszombathely 1985. szept. 11.)

Költő, tanítónő

Tanítóképző főiskolát végzett, haláláig Bakonyszombathely általános iskolájában tanított.

Művei:

Úton. Bp. 1975. - Irgalmas szelek. Bp. 1984. - Hazatérés. Tatabánya, 1987. /Új Forrás Füzetek/

Irodalom:

Jenkei János: Úton. Feljegyzések Pálos Rozita költészetéről. = Új Forrás, 1975. 2. sz. 110-112. 1.

Mihályfi Zsuzsa: Pálos Rozita. Arcképvázlat. = Új Forrás, 1976. 2. sz. 54. 1.

Kádár Péter: Etüdök kétkben. - Riport. = Új Forrás, 1980. 1. sz. 5-13. 1.

Kovács Lajos: Pálos Rozita: Irgalmas szelek. = Új Forrás, 1984. 6. sz. 79-80. 1.

Pálos Rozita (1926-1985). Gyász hír = Új Forrás, 1985. 5. sz. 60. 1.

Monostori Imre: Pálos Rozita halálára. = Új Forrás, 1985. 6. sz. 3. 1.

Holló András: A fehér lepkék nem tévednek, ugye? = Új Forrás, 1985. 6. sz. 6-7. 1.

Böröndi Lajos: "Ha majd a gyötrelem kialszik". - Pálos Rozita lírája. = Új Forrás, 1987. 2. sz. 12-16. 1.

Vasadi Péter: Egy költői élet művéről. = Új Forrás, 1987. 5. sz. 83-84. 1.

Erdei János: Tragikum nélkül. = Élet és Irodalom, 1984. 38. sz. 11. 1.

Alföldy Jenő: Kesztyűs kézzel. = Élet és Irodalom, 1975. 32. sz. 11. 1.

Márkus Béla: Indulóban, érkezőben. = Népszava, 1975. június 22. 9. 1.

Berkes Erzsébet: Pálos Rozita: Úton. = Jelenkor, 1976. 5. sz. 478-479. 1.

Kerék Imre: Versről versre. = Műhely, 1987. 6. sz. 78-80. 1.

Éger Veronika : Pálos Rozita: Hazatérés. = Vigília, 1988. 2. sz. 156-158. 1.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Bakonyszombathelyen található a 12,9 hektár területű egykori angolpark (Szabadság park). Mintegy 30 db kétszáz évesnél öregebb kocsányos tölgy díszlik itt, és 10 db száz évesnél idősebb kislevelű hárs, A bokrétafa-együttes 80 éves lehet, míg a platán 120 év körüli. Az örökzöldek között a leghatalmasabb a 414 cm törzskörméretű lucfenyő. Egy 80 éves magaskőris mellett 90 év körüli virginiai boróka áll.

BIBLIOGRÁFIA

LIGETI Piroska: Kosárfonás Bakonyszombathelyen. Bakonyszombathely, 1977. 1.2, 6.1., illusztr. - Gépirat. - TM.

LIGETI Piroska: A mi nyelvjárásunk. (Nyelvjárás elemzés tájszógyűjtés alapján.) Bakonyszombathely, 1977. 65, 7. 1. illusztr. - Gépirat. - TR.

LIGETI Piroska: Sárházépítés Bakonyszombathelyen. Kisbér, 1977. 38., 8. rajz, illusztr. - Gépirat - MK.

BAKONYSZOMBATHELY, BANA

LIGETI Piroska: Szántás-vetés Bakonyszombathelyen. Kisbér, 197? 44. 1., illusztr. - Gépirat. - MK

TEKLOVITS Tamás: Népi vadfogás. Bakonyszombathely, 1971. 1 8 . 1., illusztr. - Gépirat. - MK.

10. Bakonyszombathely pecsétje. 1850 körül.

BANA

Neve személynévből keletkezett. Alapjául bizonyára a "bán" méltóságnév származéka szolgál. Fényes Elek a név eredetéről írja: "Közel a faluban láthatni egy dombon egy négyszegletes sánczolást, mely a régi irományban Castrum reginále de Bana név alatt említettik..."

Okleveles említése 1236 körül: Bana.

Az Árpád-korban királyi várbirtok, ispánjai a Bana grófok, akik 1276-ban Koppán (Katapán) nemzetiségbeli Paulin rokonai gyanánt szerepelnek. Az oklevelekben előforduló gyakori királyi adományok alapján Fényes Elek a banai grófokat a "legnevezetesebbek közül való"-nak nevezi.

A falu a régi temetőhelyén feküdt. 1241-ben királyi vámszedőhelyként említik. A tatárjárás alatt elpusztult a falu a várral együtt 1369-ben I. (Nagy) Lajos Némai Kolos fiának, Jakabnak adományozta. Később a Rozgonyiak és több köznemes is szereztek itt birtokot. 1529-ben a törökök pusztították el. 1631-ben az elhagyott pusztát Szilágyi János és László elzálogosította Szapáry Andrásnak és Mihálynak. 1643-tól református magyarokkal kezdett benépesülni. Bél Mátyás a 18. század első felében birtokosai között felsorolta a Somogyi és a Comaromi családot is. A század közepétől katolikus magyarok telepedtek le területén.

Az 1784-1787-es népszámlálás köznemesek birtokának mondja. 143 házában 195 család élt. A népesség 844 fő. 2 papja volt a falunak, 49 nemest, 8 polgárt, 40 parasztot, az utóbbi kettő 33 örökösét és 116 zsellért írtak össze. 1848-ban a népesség 1229 lélek. Közülük: 642 katolikus, 80 ágostai hitvallású.

Jókai szülei 1812. augusztus 12-én Banán kötöttek házasságot: "Gyallai nemzetes Jokay József úr és nemes Pulai Mária leányasszony. - Tanúk: N. Konkoly Antal és Baráth Mihály prédikátor."

Katolikus iskolájuk 1849-ben létesült, a reformátusoké 1896-tól működött.

Az első világháborúban 534 lakos vett részt, 80 hősi halált halt.

1925-ben megalakult a Levente Egyesület, 1929-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1930-ban a Református Énekkar, 1935-ben pedig a Polgári Lövész Egyesület. 1941-ben dalosünnepet szervezett itt a Komárom

BANA

Vármegyei Dalosszövetség a nagyigmándi és a Banai Római Katolikus Énekkar részvételével. Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A második világháború harcai 1945. március 26-án értek véget a falu területén.

A Banai Kinizsi Termelőszövetkezet elődje 1949-ben alakult Búzakalász néven. 1974-ben Bábolnához csatolva közös tanácsá alakult. 1990 októberétől ismét önállósulhatott, 1984-től 1988-ig Komárom vonzáskörzetéhez tartozott.

Népessége 1990-ben 1684 fő volt, területe 2516 hektár.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei gazdag történetéről sokat mondanak: Várdombdűlő (valamikor itt állt a vár), Szentegyházi-dűlő (a hagyomány szerint itt volt a régi templom), Francia-kő (a napóleoni háborúk idején eddig jutottak a franciák).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Első temploma a Szent Kereszt tiszteletére épült 1249-ben. Plébánosa 1254-ben Rianald. Régi temploma elpusztult. A mai a plébániával együtt a 18. században épült.

Az anyakönyveket 1785-től vezetik.

A *református* egyházközség meglétéről a 17. század kezdetétől vannak adataink. Az ellenreformáció idején ide jártak templomba Pér, Pázmánd, Sághegy, Órs, Alap és Bőny reformátusai is. Anyakönyvet 1709 óta vezetnek. Presbiteri jegyzőkönyveit 1804 óta őrzik.

1620-ban épült fatemplomát 1688-ban átépítették. A mai templom 1788-ban épült. Tornya 1858-ban készült el. Orgonáját 1896-ban vásárolták.

Az úrasztalának felirata: "Jöjjetek énhozzám mindnyájan." Özv. Nagy Istvánné Farkas Katalin csináltatta 1878-ban az egyház részére.

A templomban látható márvány emlékmű a reformáció (1517) négyszázéves jubileumának emlékét őrzi. Harangjai 1807-ből, illetve 1830-ból valók.

MŰEMLÉKEK

Későbarokk, műemlék jellegű római katolikus templomukat, mely 1784-1787-ben épült, 1897-ben alakították át eklektikus stílusban.

A temetőben látható a Pulay család síremléke.

NEVEZETES SZEMÉLY

PULAY Kornél (Bana, 1834.- Bp. 1893. aug. 30.)

Ügyvéd, polgármester, országgyűlési képviselő. Komárom megye aljegyzője, főügyésze.

BIBLIOGRÁFIA

CZÉRE Zsigmond-SARKADI Ferenc-SZÁLES Andor: Bana vázlatos története és jelene. Bana, 1959. 3. 1. - Gépírat. - L., MK.

BANA, BÁRSONYOS

KOVÁCS Erzsébet-CZIGÁNY Gyula: Termelészövetkezetünk múltja, alapítói. Bana, 1977. 28 l., illusztr. - Gépírat. - L.

RÓTH Erika: Házasságkötés, lakodalmi szokások Banán az 1910-1920-as években. In: Komárom-Esztergom megyei néprajzi füzetek 4. (Szerk. Körmendi Géza) Tata, 1990. 85-94. 1.

11. Bana pecsétje. 1737 vagy 1757.

BÁRSONYOS

Neve magyar eredetű. Egyes vélemények szerint 1052-ben II. Henrik visszavonuló csapatai pihenés közben magyar lovasok zavarták meg. Menekülésük oly gyors volt, hogy a császár otthagya bársonyos hintószékét. Mások valamely növény nevét vélik a szó jelentése mögött. Ezt megerősíti az, hogy az országban másutt is találkozunk a Bársonyos helynévvel.

Pesty Frigyes egy Bársonyos nevű hegyet sejt az elnevezés mögött.

Okleveles említése 1221: Barsunus; 1229: Barsun; 1488: Barsonos.

1229-ben Uros pannonhalmi apát kérésére II. András megerősíti az apátságot birtokában. 1488-ban a királynak is voltak jobbágjai itt.

A török időkben felégették, 1536 után lakatlanná vált. Két évszázad multán a főapátság mezőőrsi szőlősgazdákat, majd 1733-tól zömében a Nyitra megyei Sasvárról szlovákokat telepített a faluba. Az új Bársonyos nem a régi helyén épült fel, ahol egy 1755-ben készült térkép még jelzi az 1650-ben emelt régi templomot, hanem attól kissé délebbre. Homokos a talaja, így elsősorban a szőlőtermelésből éltek az idetelepültek. 1776-ban már szőlő borította az Öreghegy és a Kis-Strázsa-hegy lankáit. Ekkoriban elkezdtek hegyközségi szokásaik. A jövedelmező szőlő- és bortermelés viszonylagos gazdagságot hozott, ezért népessége az átlagosnál jobban nőtt. 1773-ban szlovák településként jegyzik, római katolikus lakossággal.

1771-től magyar nyelvű tanítót foglalkoztattak.

Az 1784-1787-es népszámlálás a pannonhalmi főapátság birtokán 115 házban 158 családot említett. Népessége ekkor 739 fő volt. 2 nemest, 39 parasztot, utóbbiak 35 örökösét és 102 zsellért írtak össze.

A második világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a község területén.

1950-ben Veszprém megyéből Komárom megyéhez csatolták.

A Bársonyos Gyöngye Termelészövetkezet 1959-ben alakult. 1987-ben 1364 hektáron gazdálkodott.

A település lakóinak száma 1990-ben 824 fő volt, területe 1687 hektár.

BÁRSONYOS

1977. július 1-jei hatállyal - Kerékteleki község átcsatolásával - Bársonyos néven és székhellyel közös tanácsá alakult. 1984-től 1988-ig Kisbér vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 827 fő volt, területe 1687 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei még őrzik a szlovák hagyományt (Ulicska) és a hajdani birtokviszonyok emlékét (Pap-tag, Ötholdas, Vitéz-hegy).

1772-ben kétutcás falu. A település házainak oromfala az 1920-as évekig leggyakrabban tapasztott sövényfonás (Pl. Gárdonyi Géza u. 4.). Jelentékeny paraszti szőlőművelés alapján a történelmi borvidékek közé tartozik.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Anyakönyveit 1753 óta vezetik. A hívek lelki gondozását 1985-ben Mezőörsről, ma Pannonhalmáról látják el.

MŰEMLEKEK

Katolikus templomát 1765-ben, műemlékjellegű késő klasszicista plébániaházát 1848-ban építették.

BIBLIOGRÁFIA

FEYÉR Piroska: Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp. 1970. Akad. K. 407. 1.

FRIBICZER Zsuzsanna: A mi nyelvjárásunk. Bársonyos község nyelvjárása. Kisbér, 1977. 62., 14. l. illusztr. - Gépirat. - TR.

FÜLÖP Mihály: A császár bora. (Szerk. Vass Mihály.) Tatabánya, 1986. 200. l., 10 t.

LÁSZLÓ Gizella: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. - Aratás. Bársonyos, 1977. 34., 14. l., illusztr. - Gépirat. - TM.

LÁSZLÓ Gizella: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. - Szántás-vetés Bársonyoson. Bársonyos, 1974. 43. l., 26. t. - Gépirat. - MK, TM.

LÁSZLÓ Gizella: A kádármesterség és szókincse Bársonyoson. Bársonyos, 1977. 26., 9. l. illusztr. - Gépirat. - TM.

ÓTOS Györgyné: A Bakonytól az Irtisz partjáiig. (Magnós beszélgetés Bukta Kálmánnal.) = Új Forrás, 1977. 3. sz. 65-68. l.

- Bukta Kálmán (Bársonyos, 1887. - Réde, 1976.) Az orosz hadifogságban történt eseményekről.

BÁRSONYOS, BOKOD

12. Bársonyos pecsétje. 18-19. század

BOKOD

A település neve puszta személynévből alakult, magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév (Bucud) töve némelyek szerint az ótörök guq: meghajlított, alágörbített igével hozható kapcsolatba.

A település neve 1326-ban Bokodi György királyi jegyző nevében bukkant fel.

Okleveles említése 1228: Bucud, 1237: Bukud/Buchud.

1672-ben Bokod. Széchenyi György esztergomi érsek betelepítő levelében - 1689-ben - Bodok néven említik.

Bél Mátyás szerint területe sík fekvésű, termőföldje szűkös. Birtokosa 1689-ben az esztergomi érsek. A faluhoz tartozott Szent erzsébet-, Szent györgyvár- és Kerekipuszta. A falu Pesty Frigyes leírása szerint 1689-ben a Csókakői uradalom része volt. Későbbi tulajdonosa Julius Tripsz tábornok, aki Mórról Olaszországba települt, s birtokát a Radovich családra hagyta. Ezt követően a Jeszenák - majd az Esterházy család tulajdonába került. Lakói magyarok és németek voltak.

A 18. század közepén Esterházy József a községben élő néhány magyar evangélikus közé Hont és Nyitra megyéből evangélikus szlovákokat telepített. Ezzel egy időben néhány katolikus német család is letelepedett a faluban. Az 1784-87-es népszámlálás szerint gr. Esterházy János tulajdona. 225 házban 333 család élt, népessége 1559 fő. Közülük 1 pap, 6 polgár, 77 paraszt, ez utóbbi kettő 79 örököse és 136 zsellér.

1937-ben három elemi népiskolája volt: 2 tantermes, 2 tanerős az evangélikus, 1 tantermes, 1 tanerős a katolikus és 1 tantermes, 1 tanerős a református iskola.

Társadalmi aktivitására utal az 1925-ben bejegyzett Levente Egyesület és az 1930-ban alakult Polgári Lövész Egyesület. Katolikus, evangélikus és református olvasóköri is működött a faluban.

Népkönyvtárát 1925-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A II. világháború harci eseményei 1945. március 18-án fejeződtek be a településen.

Termelőszövetkezete 1976 óta az Oroszlány Vidéke Tsz része.

Lakóinak száma 1990-ben 2240 fő volt, területe 1965 hektár, 1975-1988-ig Oroszlány vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei: Örsébet-falu, Szent Erzsébeti erdő, Templomi domb, Szent Jakab - a környező és elpusztult falvak emlékét őrzik.

BOKOD

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Az első *katolikus* templomot fából építették majd 1779-ben elkészült az új templom. 1870-ig anyaegyház, anyakönyveit ekkortól őrzi.

Az *evangélikus* gyülekezet története 1624-ig vezethető vissza, első ismert lelkészük Krasznai János volt (1628-1649).

A gyülekezet temploma kezdetétől fogva a jelenlegi helyén állott. Már az 1600-as évek elején volt itt "egy kisebb, sövényből karókra épített lutheránus templom", is egy harangláb az utca felől. Helyére 1781-ben kőből építették meg a "szentegyházat".

A harangláb helyett 1791-ben tornyot építettek, melybe két harangot helyeztek el. Az első lelkészlakás 1790-ben épült. Az iskola 1624 óta állt fenn.

1628-tól napjainkig 22 lelkésze volt a gyülekezetnek. Közülük a legnevezetesebb Smid Mihály, aki 52 évig szolgált itt. Az 1848-as szabadságharcban mint Damjanich tábornok vörös-sipkás hadnagya harcolt. Nagy tiszteletet vívott ki magának és Bokod "atyjaként" emlegették sokáig.

Reformátusok már a 17. században is éltek itt. 1801 óta református anyaegyházközség. Anyakönyveit azóta helyben vezetik.

MŰEMLEKEK

Műemlékjellegű épületei közül legrégebb a késő barokk evangélikus templom, melyet egyes források szerint 1701-ben emeltek, valószínűleg Fellner Jakab tervei alapján. Szószékoltára rokokó, a 18. század második feléből származó papi széke copf stílusú. Római katolikus templomát 1779-ben, református templomát - melynek homlokzatát a 19. század második felében romantikus stílusban átalakították - 1794-ben építették.

BIBLIOGRÁFIA

KOVÁCS Emil: Emlékezetül. Dokumentumok 1945-ből. = Forrás, 1970. 1. sz. 15-16. 1.

VARGA Gabriella: Bókod családnevei 1772 és 1800 között. = Névtani Értesítő, 1982. VII. 81-87. 1.

13. Bokod pecsétje. 1814.

BOKOD, CSÁSZÁR

VÉRTESSZENTKERESZT (Vérteskeresztúr, S. Crus in Vértes)

A Bokod határában, Oroszlánytól délre fekvő egykori monostornak ma már csak romjai láthatók.

Okleveles említése 1501: Werteshege, Vertus hege, Virtus hege, 1086: Uertus, 1135: Vertus, 1146: Wirthis, 1226: Wetus, 1228: Vertes, Vertus S. Crucem, 1239: S. Cruce Wertus, 1332-37: S. Cruce de Vertes, 1394: Wertheskerezthur.

A Vértes az Árpádok családi birtoka volt. Szent István a Csák nemzetségnek adományozta. A Vértes hegység szélén már a 12. században állt a Szent keresztől nevezett bencés monostor, melynek rangját jelzi, hogy apátja 1226-ban 1236-ban pápai megbízást teljesített Magyarországon. 1276. március 21-én IV László itt adott ki oklevelet. A vértesi birtokok 1299-ben Ugrin esztergomi érsek tulajdonába kerültek. 1326-ban Csókakő és Gesztes várával egyetemben Károly király birtokolta. Apátja 1334-ben 5 pensa kisdénár pápai tizedet fizetett. A monostor eredetileg a bencéseké volt, csak 1214-1240 között került a ciszterciek kezére. A kolostorjegyzékek 1214-re teszik a ciszterci monostor alapítását. Rómer Flóris leírása szerint a 15. század második felében lakatlan volt. A 18. században még álltak a templom falai.

BIBLIOGRÁFIA

CSÁNYI Károly-LUX Géza: A vértesszentkereszt egykori bencés apátsági templomrom. Bp. é.n., Élet Irod. és Nyomda Rt.

(A M. Kir. József Nádor Műegyetem Középkori Építészeti tanszékének közleményei.)

KOZÁK Éva, A.: A vértesszentkereszt román kori templom feltárása. = Archeológiai Értesítő, 1970. 2. sz. 272-290.1.

LUX Géza: Vértesszentkereszt. = Technika, 1940. 268-302. 1.

RÉVHELYI Elemér: A vértesszentkereszt templom újszerű megjelenése Árpád-kori építészetünkben. (Az Építőipar és Közlekedési Műszaki Egyetem tudományos ülésének előadása 1955. nov. 11-12.) Bp. 1957. 447-81.1.

RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története. H.é.n. 1. köt. 248-249. 1.

SEDLMAYER János: A vértesszentkereszt apátsági templom építészeti koncepciója. = Archeológiai Értesítő, 1970. 2. sz. 291-300. 1.

SEDLMAYER János: A vértesszentkereszt apátsági templom helyreállítási terve. = Műemlékvédelem, 1970. 4. sz. 206-215. 1.

CSÁSZÁR

Nevét a személynévként használt császár főnévből származtatják.

Okleveles említése 1233: Chasar, 1332: Chazar.

Területe régészeti leletekben gazdag. A kőkorszak emberének nyomai éppúgy előkerültek, mint kora keresztény emlékek. Az "indás" díszítésű överetek az avarok megtelepedéséről tanúskodnak. Határában, a "Komáromi-hegyen" római őrtorony állt a hagyomány szerint. Jelenleg is régészetileg számontartott hely. 1419-ben birtokosai a Héderváriak valamint köznemesek voltak. 1529-ben elpusztította a török. A 16. században a Bakith család tulajdona volt. 1622-től református vallású magyarokkal telepítették be.

1645-ben földrengés pusztította.

1690 táján az Esterházyak szerezték meg. 1705 decemberében Bottyán az itt tartózkodó császári csapatok ellen támadást indított.

CSÁSZÁR

Az 1784-87-es népszámlálás szerint gróf Esterházy János birtoka volt. 232 házban 327 család élt, népessége 1613 fő volt. Két papját ismerték. 37 nemest, 16 polgárt, 133 parasztot, az utóbbi kettő 131 örökösét, 178 zsellért írtak össze.

1848-ban Fényes Elek egy mondattal adózott a szép környezetnek is: "Regényes völgyekkel, kellemes kilátású emelkedésekkel megrakott erdeje egy a legszebbek közül a megyében." Ekkor 1995 lakosa volt, akik közül 575 katolikus, 25 evangélikus, 3 görög katolikus, 1378 református és 14 zsidó vallású.

1843-ban majd 1861-ben tűzvész pusztította el a falu nagyobb részét.

Az első világháborúban 280 császári lakos vett részt, akik közül 90 hősi halált halt.

1919. június 4-én a községben zendülésre került sor a proletárdiktatúra ellen, amelyet még aznap levertek, a plébánost kivégezték.

Társadalmi életének aktivitására utalnak az egyesületek, melyek közül 1925-ben alakult a Magyarországi Cigányzenészek Országos Egyesületének helyi csoportja, 1928-ban az Ébredő Magyarok Egyesülete helyi csoportja, 1930-ban a Polgári Lövész Egylet, 1933-ban a Gazdasági Népház. Az említetteken túl a Polgári Olvasókör és a Református Énekharang működése színesítette a helyi kulturális életet.

A református és katolikus mellett egytantermes magán elemi iskola is működött.

A második világháború harcai 1945. március 19-én értek véget a falu területén.

A Rákóczi Termelőszövetkezet 1959-ben alakult, elődje, a József Attila 1948-ban.

Lakossága 1990-ben 1974 fő volt, a község területe 6782 hektár.

1977. április 1-jei hatállyal Vérteskethely átsatolásával községi közös tanácsá alakult. 1984-től 1988-ig Kisbér vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A földrajzi nevek megőrizték a hajdani gazdaság emlékeit: Téglagyár-dűlő (1945-ig a téglagyár működött itt), Malomtói-ér (a régi malmot hajtotta), Erdő helyetti zsellérföldek, Tagosok dűlője, Falu-fődek (régen a falu közös földje volt.) Ebédlátó (a hegy tetejéről látták, amikor az ebédet hozták), Hamuház (régen fahamut készítettek), Szénégető (faszenet égettek itt).

A községben az 1910-es évek végére az állószékes tető vált általánossá. Ennél a tetőnél a szarufákat középen oldalszelemenekkel erősítették, s ezeket függőlegesen feltámasztották a minden negyedik fődémerendába csapolt székoszlopokkal. Az oszlopokat vízszintesen az ún. fogópárokhoz kötötték össze. A székes szarufás tetőszerkezetnél általános a vakolt oromfal (Pl. Kisfaludy u. 17. - 1814; Kossuth L. u. 73. -1860).

A szobában a konyhából fűtött, zöld mázas kályhaszemekből rakott szemeskályha volt, melyet a tatai fazekasok készítettek.

Ezt váltotta fel a cserépkályha, a zsellérekénél a rakott sparhelt. A konyha hátsó falához 150 cm magas és 115 cm széles, hasáb alakú kenyérsütő kemencét építettek (Pl. Kisfaludy u. 17.).

Halottaikat a 2 m mély sír mindkét oldalába ásott ún. pandalba, oldalkamrába temetik.

A két világháború között több család együttélésekor, megtartva a soros elrendezést, ún. kettes udvarok alakultak ki.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A 18. század végén *katolikus* jobbágycsaládok települtek ide, 1724-ben plébániát állítottak fel. Anyakönyveit azóta őrzik.

A község *református* gyülekezete 1580 körül alakult. Anyakönyveit 1725-től őrzik.

CSÁSZÁR

Az ellenreformáció idején sok üldöztetésben volt részük. Templomukat elvették, helyette csak az akkori faluvégen, mocsaras, ingoványos helyen építhettek újat. Szilvási István lelkészt a pozsonyi véstörvénysek elé idézték (1674) és gályarabságra ítélték. 1675. július 2-án halt mártírhalált Nápolyban.

Az épületet az 1980-as évek végén kívül-belül teljesen felújították. A templomban kétmanuális hangversenyorgona áll.

Az egyházközség lelkészi hivatalában gazdag helytörténeti, levéltári anyag található.

MŰEMLÉKEK

Katolikus műemléktemplomát Fellner Jakab építette 1771-1775 között. Barokk falképeit 1775-1776-ban Dorfmeister István festette, főoltára rokokó, szószéke copf, húsvéti gyergyatartója a 18. században készült. Klasszicista kőkeresztjét 1804-ben helyezték el.

Műemlék jellegű református templomát, melyet 1785-ben építettek át, 1748-ban emelték. Papi székei 1800 körül készültek.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

PÁLÓCZI Horváth György (?- Császár, 1788)

1761-től református lelkész Császáron. Megírta a helybeli református egyház történetét, de műve elveszett. Pálóczi Horváth Ádám költő édesapja.

HOLÉCZY Mihály (Komárom, 1795. október 6. - Császár, 1838. március 29.)

Ág. ev. lelkész, esperes, költő

Tudományos, történeti írásai Komáromról és Majkról jelentek meg.

TÓTH István (Kis-Sitke, 1821. augusztus 20.-?)

Kanonok

Császáron és Tatán volt lelkész. 1833-ban Komáromban jelent meg Nagyböjti szentbeszédék című könyve.

PÁLÓCZI Horváth Ádám (Kömlőd, 1760. máj. 11. - Nagybajom, 1820. jan. 28.)

Lásd: Kömlőd

Irodalom:

Péterffy Ida: Pálóczi Horváth Ádám a "császári fi". = Új Forrás, 1977. 3. sz. 69-80. l.

BIBLIOGRÁFIA

BEKE Zsolt: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. Szántás-vetés Császáron. Tata, 1988. 27, 7. l., illusztr. - Gépirat. - MK.

FÜLÖP Mihály: A császár bora. (Szerk: Vass Mihály.) Tatabánya, 1986. (Komárom M. Nyomda Váll.) 200. l. 10 t.

GYÜSZI László: Császári tudósítások. - Adalékok egy község életrajzához. = Új Forrás, 1977. 3. sz. 83-101. l.

CSÁSZÁR, CSATKA

RAGADVÁNY- és gúnynevek Császár községben. Kisbér, 1969. 3. 1., - Császár, 1976. 4. 1. - Gépirat. - TR.

SZÁNTÓ Irén: Császár község plébániatemploma. Adalék a magyarországi barokk művészet történetéhez. Bp. 1941. 66. 1., 18 t.

WOHLMUTH Ferenc: A császári plébánia múltjából. Emléklap a templom felszentelése századik évfordulója alkalmából. Császár, 1903. 84. 1.

14. Császár pecsétje. 1816.

CSATKA

Neve a magyar Csát személynévből keletkezett a -ka kicsinyítő képzővel.

Más magyarázat szerint a név a szlovák csádka "kormocska" szóból vagy a Scitka névből - scit=paizs - ered.

Okleveles említése 1262/1357: Chatka.

1543-ban már mezőváros volt, melyet a törökök elpusztítottak. A pápai pálosok 1724-ben telepítették be 15 katolikus vallású magyar családdal. A telepesek szívós munkával hódították vissza a termőföldet a pusztát lassan benövő erdőtől.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint a pápai pálosok birtoka. 74 házban 101 család élt, népessége 529 fő volt. Két polgárt, 48 parasztot, a kettő 47 örökösét és 47 zsellért írtak össze. Az erdő fáját építőanyagként, tüzelőként és faszénként is értékesítették. A 18. század végén kamarai birtok, a 18. század közepén Liechtenstein Alajos hercegé.

Népessége 1930-ig fokozatosan nőtt, azután apadt.

A második világháború harcai 1945. március 25-én értek véget a község területén.

1945-ig az ácseszéri körjegyzőséghez tartozott Aka kisközséggel együtt.

1950-ben Veszprém megyéből Komárom megyéhez csatolták.

A Csatkai Rákóczi Termelőszövetkezet 1977-ben egyesült az ácseszérivel, az akaival és a sűrival.

CSATKA

1977. április 1-től Ácsteszer és Aka közös tanácsú községekhez csatolták Súrral együtt.

1984-től 1988-ig Kisbér vonzaskörzetéhez tartozott.

Lakossága 1990-ben 369 fő volt, területe 1777 hektár.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a régi vallási hagyományokat: Pogányemberek, Szentkút, Baráti-dűlő.

A községtől negyedórányi távolságra a Szentkút nevű határreszen forrás és kápolna van, utóbbi alapkövét 1863-ban tették le és védőszentje Boldog Szűz Mária, Magyarország patrónája. A kegyhelyet erdő veszi körül. A néphit szerint Szent István idején keresztelő hely volt. A kút vizének gyógyító erőt tulajdonítottak, számos legenda fűződik hozzá.

A 19. század elejétől búcsújáráhely. A forrást és a templomot távolabbi vidékekről a hívek ezrei látogatták szeptember 8-án, Kisasszony-napkor. A búcsúsok feszülettel, templomi zászlókkal, előénekes irányításával a környező (Bakonysárkány, Bársonyos) és a távolabbi (Ászár, Kisbér, Nagyigmánd) falvakból gyalogosan, a cigány nemzetiségűek az ország különböző részeiből kocsikon jöttek el Csatkára.

Az a fiatal, aki először ment búcsúba, búcsúkeresztanyát választott magának, akitől emléket - ima-könyvet, szentképet - kapott. A búcsúsok az otthon maradt rokonoknak búcsúfiát vásároltak: szentképet, olvasót, mézeskalácsot, botot stb. A csatkai búcsú híres volt leányvásáraitól. A szülők gyakran ott választottak a leányuknak vőlegényt, a fiuknak menyasszonyt. A vizet a csákvári és a tatai fazekasok által készített kis korsókban vitték haza. Volt, aki egész "fűzérrel" vásárolt.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

1357-1361 között pálos monostort építtetett itt Kont Miklós nádor, 1374-ben már Szűz Mária kolostort említenek a források.

1390-ben szentelték fel a szerzetesek által épített gótikus templomot.

A betelepült *katolikusokat* 1729-ben a sűri plébánia gondozta. A hívek számára 1738-ban fatemplomot emeltek, de ez 1779-re használhatatlanná vált. A falu közepén romokban heverő gótikus templomot 1790 körül helyreállították. A négy-négy oldalkápolna - falain szűk átjáróval - a főhajóba nyílik. Így az egyhajós templom valójában háromhajósá lesz, a kápolnák átjáróinak igénybevételével a főhajó belülről megke-
rülhetővé válik.

1792-ben önálló egyházközség lett, 1805-től saját iskolával rendelkezett.

A Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt templom teljes felújítására 1970-72-ben került sor.

Anyakönyveit 1920-tól helyben vezetik.

Református lakói 1620-ban építettek templomot, mely 1680 és 1788 között háromszor is elpusztult.

Anyakönyveit 1725-1948-ig Rédén, 1951-ig Ászáron, ezt követően Kisbéren vezetik.

BIBLIOGRÁFIA

CSATKA története. Csátka, 1959. 4. 1. - Gépirat. - MK.

RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története. H.é.n. 1. köt. 282-285. 1.

CSATKA, CSÉM

VAJKAI Aurél: A csatkai búcsú. (Adatok - népi orvosláshoz.)

Bp. 1940. Akad. K.

Klny. Ethnographia - Népelet, 1940. 1. sz.

15. Csátka pecsétje. 1818.

CSÉM

Neve bizonyosan személynévre vezethető vissza, amelynek eredete, jelentése tisztázatlan.

Okleveles említése 1209: Cem, 1233: Chem, 1485-ben Chemy

Imre király 1200 körül 7 háznép galgóci várnépet adott földjükkel együtt Jób esztergomi érseknek, akik ezt követően örökletesen pohárnokként szolgálták uraikat. A pannonhalmi főapátság birtoka. 1547-ben a török elpusztította. A 18. század első felében az esztergomi érseké volt. 1848-ban 148 katolikus és 3 református lakta.

Csém pusztát 1946-ban csatolták Kisigmándhoz, korábban Mocsához tartozott. 1990-ben Csém néven önálló községgé alakult.

Lakóinak száma 1990-ben 497 fő volt.

Földrajzi nevei Ács, Komárom, Kis- és Nagyigmánd, Mocsá községeknél fordulnak elő.

KATOLIKUS EGYHÁZ

A katolikusok Szent Anna tiszteletére szentelték templomunkat. Anyaegyháza Nagyigmánd. Anyakönyveit 1955 előtt Mocsán, 1955-1977 között helyben, 1977-től Komáromban őrzik és vezetik.

NEVEZETES SZEMÉLY

RÉTHEI Prikkel Marián Lajos (Csém, 1871. augusztus 19. - Balatonfüred, 1925. november 19.)

Filológus és etnográfus, bencés paptanár Esztergomban. 1916-tól szerkesztője az "Esztergom és Vidéke" c. lapnak. Néptáncokat gyűjtött és a régi magyar nyelvet kutatta.

CSÉM, CSÉP

Művei:

RÉTHEY Prikkel Marián: A Pray-kódex Bp. 1903. - A magyar táncnyelv. Bp. 1906. Sándor István nyelvtudománya. Bp. 1909. - Csuzy Zsigmond szavai. Bp. 1909. - A magyarság táncai. Bp. 1924.

BIBLIOGRÁFIA

Lásd: Kisigmándnál.

CSÉP

A helységnév a nyelvemlékbeli Csépán (István) személynév rövidüléssel, becéző alakjából keletkezett. 1906 óta hivatalos neve Csép. Ezt megelőzően a Csep névalakot használták.

Okleveles említése 1257: Chep, 1272: Chepp, 1327: Chep.

A falu határában bronz- és honfoglaláskori leletek kerültek elő. Az Apátiak és a Rátonyiak voltak első ismert földesurai. A török-kor előtt a járás legjelentékenyebb községeként tartották számon. 1427-től a királyné birtoka lett, majd a Csépi családé 1517-ig. Ezután Vass Máté szerezte meg. 1543-ban elpusztult. 1672-1673-ban birtokosa, Pázmándy Gergely betelepítette, de a kedvezmények leteltével szlovák jobbágiai elhagyták. Maga Pázmándi 1713 körül telepedett le itt. Ezt követően majorságot hozott létre a faluban. Gyermekai nemesi közbirtokosságot szerveztek a 18. század közepén.

Az 1784-1787-es népszámláláskor 35 házban 85 család élt. A népesség száma 432 fő; 41 nemes, 5 polgárt azok 4 örökösét és 73 zsellért írtak össze. 1848-ban 588 lakosa volt, közülük 123 katolikus, 420 református, 39 evangélikus és 6 zsidó vallású. A 19. század végéig a közbirtokos nemesek irányították a település életét, mely a Bach-korszakban járási székhely is volt. A csepi közbirtokos nemesek körül többen járási és megyei vezető hivatalnoki posztot töltöttek be. E személyeknek bizonyos szerepük volt abban, hogy 1860-ban a csepi református templom adott otthont annak az egyházkerületi gyűlésnek, amelyen a jelenlévők tiltakoztak az abszolutizmus egyházpolitikája ellen.

Öt esztendővel később, 1865 áprilisában három napos gyűlést tartott Csepen a Történelmi Társulat elődje, a Dunántúli Történetírók Társasága.

A községben 1789-ben megfordult Sándor Dániel vendégeként Csokonai Vitéz Mihály

Társadalmi életének aktivitását jelzi, hogy 1925-ben megalakult a Levente Egyesület, 1933-ban az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1935-ben a Polgári Lovászegylet. Kulturális életét gazdagította a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1938-ban adományozott népkönyvtár.

A második világháború megpróbáltatásai a falu területén 1945. március 24-én értek véget.

Lakossága 1990-ben 411 fő, területe 2006 hektár volt.

1971. április 1-től Nagyigmánd székhellyel - Kisigmánnal együtt - községi közös tanácsá alakult. 1984-től 1988-ig Komárom vonáskörzetéhez tartozott. 1990-ben önállósult.

Az egykori református iskolában ma helytörténeti gyűjtemény látható.

NÉPRAJZ

Földrajzi neveinek jellegzetessége, hogy a határban egy-egy részt hatodoknak neveznek (Sándor hatod, Gergely hatod, István hatod stb.), ami a Pázmándy örökség felosztására utal.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A *katolikusok* 1896-ban emelték kápolnájukat a Szent Család tiszteletére. Anyakönyveit 1944 előtt Császáron, 1944-1977 között helyben, 1977-1990-ig Kisbéren, ettől kezdődően új anyagegyházánál, Bábólnán őrzik és vezetik.

A kismesek által lakott helyen már a 16-17. században terjedt a reformáció. A *reformátusok* temploma kora klasszicista stílusban épült 1788-ban.

Az egyházközség lelkészi hivatalában található a régi anyakönyvek, jegyzőkönyvek, és egyéb a helytörténeti kutatást segítő kéziratos anyagok.

MŰEMLÉKEK

Műemlék-jellegű épülete jeles szülöttének, Thaly Kálmánnak 19. század elején épült népies késő barokk kúriája.

ÍRÓK, KÖLTŐK

THALY Kálmán (Csép, 1839. január 3. - Zablat, 1909. szeptember 26.)

Író, költő, történetíró, az MTA tagja.

Költőnek indult, a pesti egyetemen jogot és bölcsészetet végzett. 1860-64-ben a Pesti Napló munkatársa, 1864-69-ben a pesti református főgimnázium irodalomtanára volt. 1869-75-ben a honvédelmi minisztériumban dolgozott. Osztálytanácsosi állásáról politikai nézetei miatt lemondott. 1875-től Pozsonyban élt, történelmi kutatásokkal foglalkozott, a Toldy-kör elnökeként tevékenykedett. 1878-tól haláláig országgyűlési képviselő volt.

Főbb művei:

Bottyán János. Pest, 1865. - Ocskay László. Bp. 1880. - II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Pozsony, 1881. - A Székesi gr. Bercsényi család. I—II. kötet, Bp. 1885-92. - Rodostó és a bújdosók sírjai. Bp. 1889. - Rákóczi-emlékek Törökországban. Bp. 1893. - Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. Bp. 1864. - Adalékok a Thököly- és a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Bp., 1872. (Hiteles kuruc költemények között saját verseit is közölte.) - Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885.

Vegyes kötetei: - Ne bánts a magyart! Pest, 1857. - Zengő liget. Pest, 1859. - Kárpáti kürt. Pest, 1860. - Székely kürt. Pest, 1861. - Szabadság hajnala. Pest, 1861. - Kurucvilág. Bp. 1903.

Irodalom:

Borbély Margit: T. K. mint lírikus. Pécs, 1937.

Borbély Margit: T. K történetírása. Bp., 1961. Akad. K 5 0 2 . 1.

Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Bp., 1959, 121-128. 1.

Varga Imre: A kuruc költészet hitelessége. = Irodalomtörténet, 1936.

Várkonyi Ágnes, R.: T. K. történetírása Bp. 1961.

CSAJÁGHY Laura (Csép, 1826. - Kápolnásnyék, 1882. február 15.)

Vörösmarty Mihály 1843. május 9-én vette feleségül Csajághy Laurát, akivel 1841-ben ismerkedett meg. Laura vidám kedélye, keresetlen fimonsága magával ragadta a költőt, akinek szerelmi lírája teljes pom-

CSÉP

pájában a Laurához írt versekben bontakozott ki. (A szomjú, 1842; Rád nézek, 1843; Ábránd, 1843; A merengőhöz, 1843. stb.)

NEVEZETES SZEMÉLYEK

SZABÓ Zsigmond (Csép, 1799. - Dunaföldvár, 1882.)

Honvéd ezredes, Komárom várának térparancsnoka 1849. március 13-tól a vár feladásáig.

ZÁDOR (Stettner) György (Duka, 1799. július 3. - Pest, 1866. augusztus 17.)

Jogi író, az MTA tagja, a Kisfaludy Társaság alapító tagja.

THALY Zsigmond (Csép, 1814. - Losonc, 1886. május 14.)

A szabadságharc idején alezredes, erődítési igazgató Komáromban. 1863-ig emigrációban élt. 1867-től gazdálkodó.

SZÉGNER Géza (Balassagyarmat, 1879. - ?)

A bécsi katonai építészeti mérnöki főiskolán végzett.

Az első világháború alatt ezredes, az isonzói hadosztály mérnökkari főnökhelyettese. A katonai szaklapok állandó munkatársa volt, Csépen gazdálkodott.

BIBLIOGRÁFIA

GYÜSZI László: A csépi népiskola a 19. században. Szemelvények a ref. egyházközség jegyzőkönyvéből.

Tatabánya, 1977. 42. 1. - Gépirat. - L. még: Új Forrás, 1978. 1. sz. 53-56. 1.

PÁLFI Béla: Csép község története. Csép, 1959. 6. 1. - Gépirat. - MK.

TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Honismereti szoba Csépen. = Honismeret, 1986. 1. 59-60. 1.

16. Csép pecsétje. 1850 körül.

CSOLNOK

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.

Az alapjául szolgáló személynév a szláv eredetű (csoknok=csónak) köznévből való.

Okleveles említés 1262-ben Cholnok, Cholnuk (Dág szomszédja), 1269: Cholnuc, Cholnoch, 1274: Cholnuk, 1276: Cholnuc, Cholnuk.

A királyi birtok egy részét V. István a margitszigeti apácáknak adta 1270-ben. Előtte részben birtokolták. Neve változatosan fordul elő a dokumentumokban, a 18. század végén felváltva még Csolnok, Csolnak.

Határában későbronzkori leletek kerültek elő.

A török korban lakott hely volt. Az 1647. évi összeírásban 6 portával szerepelt, de az 1696. évben már mint elpusztult helységet említették. Miután az apácák 1714-re visszaperelték régi birtokukat, bérlőjük gr. Grassalkovich Antal a magyarok mellé németeket és szlovákokat telepített.

1715-ben 13 jobbágy- és 21 zsellércsalád lakott itt, amelyek közül 26 volt a magyar és 8 a német. 1738-ban a fél évig tartó pestisjárvány a község lakóit megtizedelte, a túlélők Nagysápra, Únyra és Tinnyére költöztek. A meghalt vagy elköltözött lakosság helyére a budai apácák német nemzetiségű telepeseket hívtak be. Csolnokon - a környékbeli falvakban használatos bajor-osztrák eredetű nyelvjárástól eltérően - frank nyelvjárást beszélő németek éltek.

1755-ben már állt önálló iskolaépülete. Lehetséges, hogy a mai "öregiskola" elődje ez volt.

Szőlőhegyei már a 13. századtól sok és főleg erős bort adtak. A filoxera véget vetett jelentős borkultúrájának.

Az 1782-es nagy tűzvész során 48 ház égett le. Ezében vált birtokossá a Vallásalap a Budai Szent Klára Szerzetbéli Apácák birtokán. Ettől kezdve Csolnok, Csaba, Leányvár, Mogyorós, Kirva községek uradalmi központja lett.

Nem igazolható, de a köztudatban élő felfogás szerint a szén kitermelése azzal kezdődött, hogy 1781. január 27-én Rüschkuss Antal Ruhr-vidéki bányász megkötötte Kremf Antal bíróval a széntermelést engedélyező szerződést. Igazolható hiteles források szerint a szén Csolnok határában csak később, 1806-ban fedezték fel, a bányászat pedig 1810 körül kezdődött meg. A 19. század végéig több akna nyílt és többségük mellé kolónia (Augusztá, Reimann, IX., XII. akna) települt.

Csolnok már a 18. században a járás egyik legnépesebb faluja.

Körjegyzősége 1871-ben alakult, és 1950-ig állt fenn.

A török kor utáni időktől mindig is elegendő magyar, német és "tót" katolikus faluban a németek a 19. század derekára túlsúlyba kerültek. A faluban élő szlovákság és a magyarok a bányatelepe lakóinak kivételével - a statisztikai adatok szerint a 20. század derekáig - olvadtak a németiségbe.

Az első világháborúban 25-en veszítették életüket, emléküket a Szent Háromság tér 25 fája őrzi.

A 20. században a lakosság legnagyobb része már bányász volt, újabb kolóniák alakultak iskolákkal és munkásotthonokkal.

Élénk társadalmi életre utal nagyszámú egyesülete. 1913-ban alakult meg a Temetkezési Egylet (1943-tól Temetkezési Biztosító Egylet), 1926-ban az Augusztá Aknai Levente Egyesület, 1927-ben a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, 1930-ban a Polgári Lövész Egylet, az Augusztá-Reimann Bányatelepi Polgári Lövész Egylet, 1932-ben a Szent Imre Bányász Levente Egyesület, 1939-ben az Önkéntes Tűzoltó Egyesület és végül 1942-ben a Szent Erzsébet Leánykör, mint a Katolikus Leánykörök Szövetsége fiókegylete. Takarékpénztára a 20-as évek elején kezdte meg működését. Színvonalas dalköre is volt.

A II. világháború harcai 1945. március 24-én értek véget a község területén.

A német nemzetiségiek megkülönböztetése Csolnokon csak részben érvényesült: volt ugyan összetelepítés, de kisebb mértékű volt a kitelepítés.

CSOLNOK

Az ötvenes években munkatábort (KÖMI) telepítettek ide, mely 1956-ig működött.

Az országban szinte elsőként, 1952-ben alakult meg a német nemzetiségi együttes. A Dorogi Zeneiskola Csolnoki Tagozata kiváló zenészeket nevelt. A több mint 100 éves fúvószenekar és énekkar határainkon túl is ismert.

Önálló termelészövetkezete 1964-ben egyesült a sárisápi Új Élet Mgtysz.-szel. Melléküzemének jellegzetes terméke az alugrafika.

A szénbányászat visszafejlesztése miatt a csolnokiak többsége ma már lakóhelyén kívül talál munkát. 1984-től 1988-ig Dorog vonzaskörzetéhez tartozott.

Lakossága 1990-ben 3358 fő volt, területe 1870 hektár.

NÉPRAJZ

A dűlőnevek kétnyelvűek (magyar és német) néhány szlovák elnevezés is ismert. A Türkenfriedhof a török kort idézi, a Schüttkasten nagy gabonarakár volt, a mai pincék helyén a XII-es akna felé.

A határban levő Hamfland (Kenderes) a kenderföldekre utal. Az annavölgyi úton (Annataler Weg), az 1850-es kataszteri térkép szerint Processio csapás van, erre mentek a búcsújárók Péli-földszentkeresztre. A belterületen a Herrschafts garten (Uradalmi kert) helyére épült a mai iskola és óvoda. A Neue Zeile (a Hőrök tere déli része) egy újabb falurész volt.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Plébániája már az 1300-as években állt. 1738-tól nyerte vissza e rangját. Sárisáp, majd Leányvár anyaegyháza lett.

Plébániatemplomát a régi *katolikus* templom alapjain gróf Grassalkovich Antal építtette 1767-75 között. A második világháborúban a plébániaépület elpusztult, a templom súlyosan megrongálódott. Újjáépítésük elhúzódott: a templomé 15 évig tartott, a plébánia 1960-61-ben készült el.

Csolnok-Rákóczi telep kápolnáját 1933-ban építették.

Anyakönyvek 1738-tól találhatóak a plébánián.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Oltár Egylet, Jézus Szíve Társulat, Hitterjesztési Egylet, Temető Egylet, Leánykör.

A falut a 17. század elején még főleg *reformátusok* lakták. Templomukat a településsel együtt a törökök fölégették.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű a 19. századi népies stílusú Szentháromság-szobor. Épületei közül védelmet érdemel a katolikus templom, a Petőfi u. 70. és 78. sz. ház, a Mayer-féle három présház, a Magos-hegy északi lejtőjére húzódó Kálvária stációi, a múlt századi Öregiskola és néhány ipari létesítmény.

BIBLIOGRÁFIA

CSIFFÁRY Nándor: A dorogi barnakőszénmedence iparföldrajzi vázlata. Esztergom, 1962. 102. l., illusztr.
- Gépirat. - MK.

CSOLNOK, DAD

FEKETE Tibor: Der Janzabach entlang. A Janza patak mentén. Bp., 1977. Lehrbuchverlag.
- Csolnok bányaközség leírása és története.

KÁLMANFI Béla: A táj és történelem Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. In: Tanulmányok 1. (Esztergomi Tanítóképző Főiskola.) Esztergom, 1970. 149-178. l.

TISOVSZKI Zsuzsanna: Hasonlóságok és különbségek egy magyar, egy szlovák és egy német faluközösség folklójában: Bajna, Keszölc és Csolnok népszokásainak és hiedelemvilágának összehasonlító vizsgálata. Esztergom, 1986. 5. l. - Gépírat.

WAGENHOFFER János: A csolnoki iskola története. Esztergom, 1987. - Gépírat. Cs. I.

WAGENHOFFER, Johann: Csolnok, Leányvár, Máriahalom. In: Deutscher Kalender, 1975.

17. Csolnok pecsétje. 1744.

DAD

Valószínű, hogy az előzményül szolgáló személynév a régi magyar Tad, Tádé, Taddeus alakja.

Okleveles említése 1230: Dod; 1326: Dood; 1332: Dod; 1333: Dád, Dad.

Régi nemesi község. Előbb Fejér megyéhez, majd Gesztes várához tartozott. 1230-ban a Csat nemzetiségé, 1440-ben Gesztes várával együtt a Rozgonyi családé volt.

1517-ben Enyingi Török Imre birtoka. A törökök két ízben is elpusztították. 1635-ben 2 porta után adózott, 1640-ben elnéptelenedett, de 3 év múlva újra lakott hely lett.

Előbb Csáky László birtoka, 1693-ban azonban már Esterházy Ferenc tulajdona volt.

Fekete földje jó búzát termett, szépen művelt szőlőhegye jó bort adott.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 1020 lakosa volt. 157 házban 197 család élt: 3 papot, 95 nemeset, 1 tisztviselőt, 8 polgárt, 83 parasztot, utóbbi kettő 75 örökösét és 84 zsellért írtak össze.

Lakói a földművelés mellett marhakereskedéssel foglalkoztak, ismert volt takácsipara is. 1848-ban 73 telkesjobbágy, 58 házas és 34 házatlan zsellér lakta.

DAD

1819-ben és 1823-ban földrengés tett kárt a faluban, 1860-ban és 1873-ban tűzvész pusztított, minek következtében az épületek fele elpusztult.

Az első világháborúban Dadról 90 lakos vett részt, 34 halt hősi halált.

Első egyesületét, a Római Katolikus Ifjúsági Egyesületet 1910-ben jegyezték be. Ezt követte 1926-ban a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lövész Egyesület s az Önkéntes Tűzoltó Egyesület, mely 1956-ban alakult újjá.

A második világháború harci eseményei 1945. március 18-án értek véget a községben.

Termelőszövetkezete 1976-tól tagja az Oroszlány Vidéke Tsz-nek.

Lakóinak száma 1990-ben 1032 fő, területe 2374 hektár volt. 1984-től 1988-ig Oroszlány vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A községben még az 1920-as években is elterjedt volt a rakott banyakemence (búboskemence). Alapzata 60 cm magas, vályogból készült. Felső része csonkakúp alakú, sárral bevett vesszőfonat. A szoba melegítésére és kenyérsütésre használt kemencét a konyhából fűtötték. A szoba fala és a kemence közötti sárpadkát - a gyerekek kedvenc tartózkodási helyét - nevezték kuciknak, kuckónak.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Első *katolikus* temploma 1333-ban már állt, s a fehérvári esperességhez tartozott. A templom valószínűleg a török idők alatt pusztult el. A mai barokk templomot a 18. század végén emelték, s Szent István király tiszteletére szentelték. Anyakönyveit 1753-tól őrzi és vezeti. Filiája: Kömlőd.

A *református* egyházközség meglétéről a 17. század óta vannak adataink.

Temploma a türelmi rendeletet követően épült.

Anyakönyveit 1713 óta vezetik. Az egyházközség lelkészi hivatalában régi jegyzőkönyvek, gazdag levéltári anyag segíti a helytörténeti kutatást.

Kiemelkedő lelkipásztora volt Mikos Lajos, aki jelentős tevékenységet folytatott az egyházi ifjúsági munka területén. E témában könyvei, tanulmányai jelentek meg.

MŰEMLÉKEK

Legkorábbi műemlék jellegű épülete a Fellner Jakab tervezte, 1747-ben épült barokk stílusú sörház. Ugyancsak Fellner Jakab építette római katolikus barokk plébániaházát 1764-ben. Később barokk római katolikus templomát 1783-ban emelték. Említésre méltóak 18. századi barokk padjai és 1780 körül készült copf stílusú oltára és szószéke. Később barokk református temploma 1786-ból való, később átépítették. Rokokó szószéke a 18. századból származik.

ÍRÓK, KÖLTŐK

KISS Ádám (Garam-Kis-Sarló, 1795. december 26. - Dad, 1838. augusztus 18.)

Evangelikus lelkész, író.

DAD

1819-1821 között Szőnyben végezte a retorikát, 1824-1827-ig Csépen szolgált. Ettől az évtől haláláig Dad lelkésze volt.

Művei:

Kiss Ádám egyházi beszédei. Pest, 1835-38. 4 kötet.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

SIPECK Jónás (Fehér-hegy, 1727. - Dad, 1781.)

Jezsuita pap és tanár.

A rend feloszlatása után remeteként élt Dadon.

BIBLIOGRÁFIA

BARANYA Dezsőné: A dadi tájház. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 3. Tatabánya, 1988. 145-146. 1.

CSONKA Ferenc: Községünk, otthonunk Dad község. (Önéletrajz.) Dad 1982. 2 6 . 1. - Gépirat - TbM.

GIDAI László: Kocs-Dad-Tata környékének eocén képződményei. Bp. 1985. Akad. K. 1 2 . 1., 3. t., illusztr.

KUGLER Géza-SZÚCS Bálint: Dad 1975. december 31-ig. Dad, 1975. 15. 1., 6 mell., illusztr. - Gépirat. - MK.

VADÁSZ Éva, V: Az őskorkutatás legújabb eredményei Tata környékén. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 57-63. 1. - Almásfüzitő (Foktorok), Vértesszőlős, Szőny, Dad.

WOHLMUTH Ferenc: A császári plébánia múltjából. Emléklap a templom felszentelése százados évfordulója alkalmából. Császár, 1903. (Győregyházmegye ny.) 8 4 . 1. - Függelékben: Adatok a dadi plébánia múltjából. 79-84 1.

18. Dad pecsétje. 1806.

DÁG

DÁG

Nevének eredete ismeretlen.

Okleveles említése: 1222: Dagu, 1238: Dag, 1283: Daag 1332: Dag.

Története szorosan összefonódik a határában lévő Kiscsévpusztá helyén még 1715-1720 között is önálló község, Csév történetével. Utóbbi neve 1261-től Cheu, 1270: Chw, 1287/1334: Chew, Cheu. (E település nem azonos Piliscsévvvel.)

Már az újkőkori óta lakott hely, másutt római- és vaskori leletek kerültek elő. A mai Dágipusztán alakult ki a már templommal rendelkező középkori Dág falu.

1262-ben IV. Béla és Mária királyné Herman comes esztergomi polgárnak adományozta.

Az 1274-ben a margitszigeti apácák kezébe kerülő Csévet (előtte királyi birtok volt) 1472-ben Vitéz János az esztergomi káptalannak ajándékozta. A birtok az 1945. évi földreformig annak tulajdonában maradt.

A török korban az 1560-as évekig lakott hely, de 1570-ben Tág és Cshiv lakatlan pusztaként szerepelt a török adóösszeírásokban. A középkori Csév a mai kiscsévpusztai elágazás körül helyezkedett el. Feltehetőleg a falu templomának harangját szántotta ki 1965-ben Kovács Zsigmond únyi traktoros a mai csolnoki határban, amit lakói odamenekítettek a török elől. E harangot Magyarország legrégebb (11. sz.) harangjaként őrzik az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 67 házban 87 család élt, népessége 417 fő volt. 39 parasztot, ezek 37 örökösét s 37 zsellért írtak össze.

Iskolát 1812-ben kapott, ez feltehetőleg a mai óvoda helyén állt.

Dág a 19. század végéig "elegyes" lakosságú, de a különböző helyekről idetelepített római katolikus szlovákok voltak többségben. A 19. század második felétől három nyelvű (magyar, szlovák, német) községgé vált, a németiség túlsúlyával. Bár a lakosság 70 %-a nemzetiségi származású (német és szlovák) ez az oktatásban és társadalmi-politikai életben nem jutott kifejezésre de a mindennapi élet szokásrendszerében igen.

A településen két egyesület - az 1930-ban alakult Polgári Lövész Egylet és az 1935-ben bejegyzett Önkéntes Tűzoltó testület - működött. A II. világháború a községben 1945. március 25-én ért véget.

A települést mind a szlovák lakosságcsere, mind a német kitelepülés érintette.

1951-ben alakul meg a Jószerencsét Tszcs, amelyet 1964-ben bekebelezett a sárisápi Új Élet Mgtsz.

Lakossága 1970-ig megháromszorozódott, ugyanis a közeli bányák munkát adtak. Később a lakosság többsége Budapest és a környék ipari üzeimében kereste kenyerét.

Lakóinak száma 1990-ben 1019 fő volt, területe 1183 hektár.

1971. április 15-től Únnyal és Máriahalommal közös községi tanács alakult. 1990. január 1-től Máriahalom önállósult. 1984-től 1988-ig Dág Dorog vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A dűlőnevek a lakosság anyanyelvi megoszlása szerint háromnyelvűek. A Kiscsévpusztára vezető úttól jobbra levő Temető-dűlő a középkori Csév falu temetőhelyére utal. A templom és a temető mögötti Káptalani zabvermek határrész nemcsak a valahai jelentős zabtermelésről, hanem annak raktározásáról is tájékoztat. A hagyomány szerint a Binderpuszta feletti dűlőben (Templom feletti dűlő - Kirchenacker, Nad Kostelnikom) állt a régi falu temploma. A török kort idézi a Török-kút dűlő (Kiscsévi elágazás) és a falu Tabán nevű része. A középkori Csév emlékét a mai pusztá és az Únytól keletre levő "Csifalvai hídnál" dűlőnév őrizte meg.

A falu legszegényebb családjai löszbe vájt pincelakásokban laktak.

DÁG

KATOLIKUS EGYHÁZ

A középkori település Szent Mihályról elnevezett temploma 1262-ből ismert. Egyházközsége akkor a veszprémi püspök felügyelete alá tartozott. Az 1332-37. évi pápai tizedjegyzék szerint plébánosát Miklósnak hívták. A török időben a templom megsemmisült.

Plébániáját 1805-ben állították vissza. A község klasszicista stílusú temploma az esztergomi káptalan támogatásával épült. 1901-ben, 1928-ban és 1958-ban újjították fel.

Anyakönyveit 1789-től vezetik.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben a Rózsafüzér Társulat, a Szívgyárda, a KALÁSZ, a KALOT és az Oltár Egylet voltak.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű az 1826-ban emelt klasszicista római katolikus templom.

BIBLIOGRÁFIA

KÁLMÁRFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63 - 73. l.

KÁLMÁRFI Béla: Népköltészeti emlékek és népdalok Esztergomban és környékén. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 73 - 83. l.

PINTÉR János: Dág felszabadulása és fejlődése az elmúlt 25 évben. Márianosztra, 1972. - 6.9 l. - Gépirat, fényképekkel és grafikonokkal. - ET.

WAGENHOFFER Gizella: Dág község szociogeográfiája. Nyíregyháza, 1989. - Gépirat. BGYTK

19. Dág pecsétje. 18-19. század

DOROG

DOROG

DOROG

Dorog (Durug) puszta személynévből keletkezett magyar névadással; az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű (Drug: társ, barát, kísérő katona). A hagyomány szerint Attila egyik vezérééről, Dorogról kapta nevét.

Okleveles említése 1181: Dorogh, 1249: Durug, 1270: Durugd, 1272: Dorogh, 1278: Drug, 1278: Dorogh, 1290: Durk, 1297: Dorog.

A későbbiekben neve többféleképpen fordul elő: Borok, a török időkben Dorok. A 18. századtól kezdve egységes a Dorog írásmód.

Jelentősek a bronz-, a római- és az Árpád-kori emlékek, pl. római út (a Dorog-Aquincum közötti szakasz egy része), Nagy Constantinus pénzek.

Az Árpád-kori Dorog falu és temploma az Ódorogi-völgy területén feküdt.

Dorog a Hontpázmány nemzetség, az esztergomi káptalan, a margitszigeti apácák s átmenetileg a Csákok birtoka. Határviták miatt gyakran csaptak össze Dorog és Csolnok jobbágjai.

Buda eleste után elpusztult. 1696-ban csak néhány család élt Dorogon. 1699-ben 21 jobbágy- és zsellér családból már 17 a német, akik Pesty Frigyes szerint igen szegények voltak.

1705-ben ismét elnéptelenedett, de a káptalan a Rákóczi-szabadságharc leverése után katolikus németeket telepített a faluba. Az 1715. évi összeírás szerint már 35 jobbágycsalád élt itt.

Iskolamestert 1728-tól tartottak.

Híres postaállomása már a 18. század elején állt, rendszeres postajárat 1752-től volt.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint az esztergomi káptalan birtoka. 83 házban 96 család élt. Népesége 462 fő volt. 1 pap, 3 nemes, 1 tisztviselő, 3 polgár, 45 paraszt, utóbbi kettő 35 örököse és 41 zsellér élt itt.

Az esztergomi főkáptalan birtokában lévő dorogi és Dorog környéki területeken lévő szénvagyon jelentőségét 1808-ban alapította meg Beudant francia geológus, aki vizsgálatai során az oligocén rétegekig jutott el. Ennek ismeretében később 1845-ben Wasshuber Ferenc és Julka József János kapott itt szénkutatói jogot. E szerződést később felbontották, s a jogokat Miesbach Alajosra ruházták, aki 1851-ben kezdte meg a termelést a Henrik aknán.

A dorogi bányavidék: Csolnok, Dorog, Mogyorósbánya, Nyergesújfalu és Tokod éves termelése 1889-ben már 100 ezer tonna volt, a századfordulóra pedig elérte ennek háromszorosát. Ezen alapult a 19-20. század fordulóján Dorog ipari fejlődése, növekedése.

A szénbányászat fellendülése után igen szűk határának kisbirtokosai homokos szántóikon főként burgonyát termesztettek, és a vasút megépítéséig sok lovat tartottak.

Az első óvoda 1906-ban létesült, 1896-ban nyílt meg a bányaiskola.

Az első bányatorvos 1882-ben állt munkába, gyógyszerháza 1912-ben létesült, a Szent Borbáláról elnevezett bányakórház 1918-ban nyílt meg.

Az I. világháborúban elesettek emlékművét a templom előtti téren állították fel.

1921-ben az elsők között indult meg a Dunántúlon - az Esztergomi Népfőiskola fiókjaként - a Dorogi Bányász Népfőiskolai tanfolyam. Első egyesülete a Dorogi Atlétikai Club, 1904-ben alakult. Ezt követte 1911-ben a Polgári Kör, a Munkásotthon Önszegélyező Önművelő Egylet, 1924-ben a Bányaiskolát Végzettség Országos Egyletének helyi fiókjá, 1927-ben a Dorog és Vidéke Ipartestület, 1828-ban a Bányászzenekar, 1929-ben a Polgári Lövészegylet, 1930-ban a Dorog Községi Népház, 1933-ban a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, 1934-ben az Országos Frontharcos Szövetség helyi csoportja. 1936-ban megalakult a Munkásotthon Önszegélyező Egyesülete. 1940-ben a Magyarországi Németek Szövetségének helyi csoportja, 1948-ban a Dorogi Munkások Erdésszövetsége, a Volt Hadifoglyok helyi csoportja. Az említettek mellett több dokumentum is megemlékezik a Dorogi Bányakaszinó és a Dorogi Bányatiszti Kör működéséről.

1927-re felépült a Munkásotthon, Népkönyvtárat kapott a település a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

DOROG

1939-ben kezdte meg működését az Esztergomi Zeneiskola fiókintézménye Dorogon.

Az 1930-as évekre erősen iparosodott községében a bányászokon és gyári munkásokon kívül (erőmű, karbidgyár, stb.) jelentős a kiskereskedők és kisiparosok száma. Az Egyesült Kereskedelmi és Iparbank pedig a gazdasági fejlődést szolgálta.

Dorogon 1945. március 25-én értek véget a második világháború harcai.

1947-ben a németység egy részét kitelepítették.

1949-ben megalakult a Ktsz, 1952-ben a Szabadság Tszcs.

1950-től közigazgatási központ: átvette az Esztergomi járás székhelyének szerepét. Neve: Dorogi járás lett. 1970. január 1-jétől nagyközség 1984-től város.

1967-ben alakult meg a KÖGYŐ Vállalat (terméke a Fabulon kozmetikum), a Hanglemezgyár is jelentős üzemmé vált.

1970-től működik gimnáziuma. Lakóinak száma ebben az évben 10.744 fő volt.

Dorog az infrastruktúra fejlődésével, új lakótelepeivel, kulturális intézményeivel, kereskedelmi egységeivel a környék természetes központjává vált.

Lakóinak száma 200 év alatt közel 25-szörösére nőtt.

1990-ben 13.082 fő lakta. Területe 1256 hektár.

NÉPRAJZ

A széntermelés emlékét őrzi a Szénoltár, (helyén ma az Árvai Ferenc szobrászművész alkotta emlékmű áll), továbbá a Pernyehányó, Tömedékakna, Ágnes akna, Samu akna stb. Földrajzi nevei részben kétnyelvűek: Herrschaftshutweide - Uradalmi rétek, Grund Weingärten - Szőlőskertek, Stein Wiesen - Kórét, Haus Wiesen - Házutáni rétek, Alte Weingärten - Öregszőlők. Egy 1857-ben készült becsülevél 40 külterületi dűlőt említ. Valamennyi magyar, bár a lakosság minden bizonnyal német dűlőneveket is használt. E nevek, mint például a Szérútér, a Kuti dűlő, a Lóállási dűlő, az Irtvány, a Kukoricaföldek, a Kenderes Káptalani legelő és társai a paraszti gazdálkodást idézik.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

1181-ben nagyobbik része már az esztergomi káptalan birtoka volt. Az 1332-37. évi pápai tizedjegyzék Miklós nevű papjáról tesz említést.

1701-ben állították vissza középkori plébániáját. Ekkor egy jezsuita működését jegyezték fel az egyházvizsgálati jegyzőkönyvben. 1701-ben folytak az előkészületek új templom építésére, amelyet Szent József tiszteletére szándékoztak emelni. 1732-től Tát, Tokod és Csolnok anyaegyháza, 1735-ben megépült kicsiny temploma, melyet 1767-1775 között átalakítottak.

A kegyúr, az esztergomi káptalan 1767-ben kezdte meg a mai barokk stílusú, műemlék jellegű templom építtetését. 1775-ben Révay Antal püspök szentelte fel. Az anyakönyvek 1735-től maradtak fenn.

1923-ban külön bányalelkészt neveztek ki, s 1924-ben kezdődött a bányatemplom építése. 1931-ben szentelték fel, 1938-ban önállóvá vált. A háború idején súlyosan megrongálódott templomot 1981-ben felújították. A bányalelkészség anyakönyvei 1938-tól maradtak fenn.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: a bányatelepen a Szent Erzsébet Unió, a Rózsafüzér Társulat, az Oltáregylet, a Szívgárda; a faluban a Rózsafüzér, a Jézus Szíve Társaság (felnőtt), a Leánykör, a Szívgárda (gyerek), a Dolgozó Lányok és a Temető Egylet működött.

A kis számú *evangélikus* gyülekezet a reformátusokkal közösen birtokolja és használja a fent említett templomot.

DOROG

Az eredetileg római katolikus vallású településre a századfordulót követően, a bányaművelés fellendülése után kezdődött meg a *reformátusok* beköltözése. Korábban Esztergom szóróványa volt, 1938-ban önállósult. Ekkortól vannak meg anyakönyvei, irat-, illetve levéltára. Temploma közvetlenül a II. világháború előtt épült. Az erdélyi templomokra emlékeztet. Dorog egyben a környező települések református lakosságának a központja is.

MŰEMLEKEK

Egyetlen műemléke - a 4. századi későrómai lakóház maradványa - a Hosszúréték dűlőben található. Műemlék jellegű a 18. századi berendezésű barokk római katolikus templom. Figyelmet érdemel a Május 1. u. 32. alatt népi pince-présház, valamint az elhagyott az aknák és a szénosztályzó.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

ÁRVAI Ferenc szobrászművész

1933-ban született Kalocsán. 1946-tól Dorogon végezte iskolai tanulmányait, majd itt volt fizikai munkás. A város bányászlelművének alkotója.

[Györke Zoltán]: Dorogi származású művészek tárlata Esztergomban = Dolgozók Lapja 1977. dec. 9. 4. 1.

[Jenkey János]: Gondolatok egy oroszlanói kiállításról = Dolgozók Lapja 1971. febr. 21. 4. 1.

Csolnoki [Nagy Lajos]: Dorogi művészet - Dorogon = Dolgozók Lapja 1981. okt. 3. 4. 1.

Magyar szobrászati kiállítás (Katalógus.) Budapest, 1978. Múcsarnok.

FARKAS Éva üvegtervező iparművész

1948-ban született Bajánsenyén, iskolai tanulmányait Dorogon és Esztergomban végezte.

Dorogi képzőművészek kiállítása. 1981, József Attila Művelődési Központ. (Katalógus).

FURLÁN Ferenc grafikusművész

1935-ben született Dorogon, szülőhelyén él és alkot.

Fecske András: Bevezető Furlán Ferenc kiállításának katalógusába (Nyergesujfalu, 1978, Nagyközségi Könyvtár).

Sárándi József: "Bár ne igazolódna, minden, amit én félelemként már átéltem." (Beszélgetés F. F. grafikusművésszel.): Művészeti Műhely. Tb. 1992. 31-33. 1.

Várhelyi Vanda, M.: Furlán Ferenc. = Új Forrás, 1975. 2. sz. 119-120. 1.

KUCS Béla szobrászművész

1925-ben született Ózdon, az ötvenes években Dorogon élt és alkotott. 1984-ben hunyt el.

Hegeáús Rajmund: Jegyzetek egy kiállításról. = Komárom Megyei Dolgozók Lapja. 1963. 7. sz. 8. 1.

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Árva Ferenc: Bányászlelmű (1981.) - Furlán Ferenc: Üvegablak (1981.) (József Attila Művelődési Központ.) - Boldogfalvi Farkas Sándor: Őzek (1953.) - Zsákodi Csizsér János: Első világháborús hősi emlékmű (1928.)

ÍRÓK, KÖLTŐK

DRASCHE-Lázár Alfréd, Thordai (Dorog, 1875. június 15. - Meyerhofen, 1949. augusztus 28.). Író, diplomata, meghatalmazott miniszter.

Katonatiszti pályája balesete miatt félbeszakadt. Jogot végzett, majd a miniszterelnökségen szolgált, ahol 1914-18 között a sajtóosztályt vezette. 1918-ban a Károlyi-kormány megbízta a független magyar külügyminisztérium megszervezésével. A Tanácsköztársaság kikiáltása után lemondott. 1920-ban mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a trianoni békeszerződés egyik aláírója. 1944-től Ausztriában élt. Kiterjedt szépirodalmi tevékenységet folytatott, 1914-18-ban népszerű filmíró volt. Regényei és elbeszélései a korabeli bestsellerek stílusában íródtak.

Főbb művei:

Az az átkozott pénz (1917) - A kutyabőr (1918) - Tűzpróba (1917) - Tűzkereszt (1919) - Éva kis keze (1920) - Tegnap és ma (1926) - Az egyenes út (1933) - Boldogság (színmű) (1918).

Irodalom:

Krúdy Gyula: A Tűzpróbáról. = Magyarország, 1917. január 18. 18. sz. 7. l.

(Schöpflin Aladár): A Kutyabőrrel. = Vasárnapi Újság, 1917. 45. sz. 728-729. l.

Ignotus: A Boldogságról. = Valóság, 1918. 130. sz. 3 - 4. l.

(Sík Sándor ?) - k - r.: A Tűzkeresztről. = Irodalomtörténet, 1919. 197-299. l.

Illés Endre: Az Amyr-ról. = Nyugat, 1930. II. 790-791. l.

KOVÁCS Lajos (Piliscsaba, 1949. november 3. -)

Író, költő, kritikus, szerkesztő, tanár.

1956 óta Dorogon él. Verseit, novelláit, kritikáit folyóiratok közlik. Gyermek- és ifjúsági könyvei jelentek meg. 1985-től a Kincskereső gyermekirodalmi lap, 1989-től a Komárom-Esztergom megyei Új Forrás folyóirat szerkesztője. Társzerkesztője a Komárom-Esztergom megyei Művészeti Műhely című irodalmi, művészeti és kritikai szemlének.

Művei:

Nyolcadikba jární áprilisi tréfa. Bp. 1981. Móra K. - Megmarad a meseház. Bp. 1984. Móra K (Már tudok olvasni sorozat) - Ez mind az én kutyabajom. (Klárus-történetek és rajzok egy színes fedelű füzetből kisiskolásoknak.) Bp. 1987. Móra K. - Anyák napján szeretettel apának. Bp. 1990. Móra K.

Irodalom:

Kalász Márton: Kovács Lajos versei elé. = Új Forrás, 1977. l. sz. 31-32. l.

Kádár Péter: Kovács Lajos: Megmarad a Meseház. A meseregény ismertetése. = Új Forrás, 1984. 6. sz. 87-88. l.

Németh Tibor György: Egy "demokratikus" ifjúsági regény (Nyolcadikba jární áprilisi tréfa.) = Könyv és Nevelés, 1983. 3. sz. 112-113. l.

Baka István: A Kincskereső Kovács Lajosnál. (Interjú.) = Kincskereső, 1984. 8. sz. 39-40. l.

Böröndi Lajos: Kovács Lajos: Ez mind az én kutyabajom. (Könyvismertetés.) = Új Forrás, 1988. 3. sz. 72-73. l.

NÉMETH László (Nagybánya, 1901. április 18. - Budapest, 1975. március 3.)

Lásd Esztergomnál.

DOROG

Irodalom:

Monostori Imre: Németh László Sátorkőpusztán. (monográfia) Tatabánya, 1985.

Vekerdi László: Németh László. = Arcok és vallomások. Bp. 1970.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A Sátorkőpusztai-barlang Dorogtól északra, a Nagy-Strázsahegy keleti oldalában kialakult hidrotermális barlang. Függőleges elrendeződésű, egymásba fonódó gömbfülkék halmaza. Hossza több mint 200 m, mélysége 45 m. Hévízes ásványkincse európai hírű volt, de többszöri pusztításnak esett áldozatul. Gipsz- és anhidritkristályok, oszlopok, aragonit képződmények váltak ki a mélyből feltörő hévízekből.

Gyógyörű mészkőkristályok találhatóak a mára víz alá került dorogi bányajáratokban is.

BIBLIOGRÁFIA

BALLA András: (Mű)emlék Dorogon. Illusztr. = Új Forrás, 1981. 1.sz. 80. 1. hátsó, belső borító.

- A dorogi kápolna írásban és képekben. A szerző felvételeivel.

BUDAY Tiborné MOSONYI Klára: Dorogról a dorogiaknak. Dorog, 1972. 249. l.

CSIFFÁRY Nándor: A dorogi barnakőszénmedence iparföldrajzi vázlata. (Esztergom) 1962. - Gépirat. - MK

CSIFFÁRY Nándorné (WIEDER Katalin): Dorog környezetismereti anyaga. Esztergom, 1965. 102. l. - Kézirat. - D.

CSUHA Józsefné: Lakóhelyem társadalmi-gazdasági struktúrájának változása a felszabadulástól napjainkig, különös tekintettel a bánya fejlődésére. Esztergom, 1980. Kézirat. - D.

DELI Mária: "Az eocénprogramot folytatjuk." Dr. Kapolyi László miniszterhelyettessel - beszélget. - A riport 1980. július 3-án készült. - Dorogi, Tatabányai Szénbányák. = Új Forrás, 1981. 1. sz. 43-46. l.

DOROG története: Szerk.: Farkas Gábor. 1989. 600 l. - Gépirat. Dorog, (Dorog város önkormányzata)

DRASKÓCZY ISTVÁN: Adatok Dorog középkori történetéhez.

- Bibliográfia 56. 1. = Új Forrás, 1976. 3. sz. 46-56. l.

KOVÁCS József: Feljegyzés Dorog község 25 éves fejlődéséről. Dorog, 1970. március 26. - Gépirat. - D.

KÖVESS Tünde: Dorog társadalmi-gazdasági fejlődése 1945-1977. Esztergom, 1978. - Gépirat. - ET.

LÁNCZOS Zoltán: Adatok a Magyar Turista Egyesület Esztergomi Osztályának történetéhez. (Függelék): A dorogi és tatabányai turistaélet kezdetei. Bp. 1975. 106. l. - Gépirat. - MK.

ORTUTAY András: A dorogi bányák munkásainak bérvizonyai 1919-ben. - Bibliogr. 45-46. l. = Új Forrás, 1971. 2. sz. 39-16. l.

PÁL Dénes: [Kétszáz] 200 éves a bányászkodás a dorogi szénmedencében. 1781-1981. Dorog, 1981. 43. l.

RADOVICS Istvánné: A nemzetiségi nyelvoktatás helyzete az 1868 évi népoktatási törvény megjelenése után Komárom megye Dorog környéki nemzetiségi településeiben. Dorog, 1986. 16. l. illusztr. - Gépirat -TBM.

REISZIG Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. Bp. 1928. In: Nemesi évkönyv.

DOROG, DÖMÖS

- SCHMIDT Sándor: Az esztergomi szénmedence bányászatának ismertetése. (Dorog), 1932. (Buzárovits ny.) 210 l., 1. térk. illusztr.
- SÓFALMI Zsuzsanna: Az úttörőmozgalom kialakulása Dorogon 1946-tól napjainkig. Dorog, 1967-1970. - Gépirat. - ET.
- SZÁNTÓ Barna: Hajrá Dorog! 50 éves a Dorogi Bányász SC. Jubileumi évkönyv. Dorog, 1964. 142. l. illusztr.
- SZEPESSY Géza: Dorog és környéke. Utikalauz. Tata, 1961. 70. l. 6 t. illusztr.
- SZEPESSY Géza: Klastrompuszta a dorogi szénmedence kultúrcentruma, Dorog, 1959. (soksz.) 4. l.
- SZÉKELY Lajos: Az esztergom-vidéki szénmedence bányászatának ismertetése. Bp. 1962. Műszaki K. 431. l., 16 t. illusztr.
- TISOVSZKI Zsuzsanna: A dorogi németek kitelepítése. = Limes, 1992. 1. sz. 65-74. l.
- TISOVSZKI Zsuzsanna: Dorogi népszokások. Téli ünnepkör. In: Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek 4. (Szerk.: Körömdi Géza) Tata, 1990. 67-84. l.
- VIGH Ferenc-SZENTES Ferenc: A dorogi szénmedence hegyszerkezeti és védőréteg viszonyai különös tekintettel a karsztvízveszély elleni védekezésre. Bányászati Lapok. Bp. 1952.
- ZSOMBIK Mária: A felszabadulástól a fordulat évéig tartó ún. "szabadművelődés" időszaka Dorog történetében. Esztergom, 1989. - Gépirat. - ET.

20. Dorog pecsétje. 1740.

DÖMÖS

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév a magyar nyelvemlékbeli "Dimiter" (Dömötör) amely a Dimis-Dimus személynév becéző alakja lehetett, Pesty a név görög eredetére utal. (Themis - Demes = Dömös.)

Okleveles említése 1079: Dimis, másutt: Dumis, Demes.

Elsőként 1063-ban találkozunk nevével, amikor I. Béla királyi lakjának trónszéke, mások szerint palotája maga alá temette a királyt, aki sérüléseibe behalt.

DÖMÖS

Az őskor óta szinte folyamatosan lakott hely, melyet igazolnak a községházától délre (Táncsics M. út) mintegy 50 méterre talált őskőkori település maradványai. Az Árpád-hegyen nemcsak bronzkori földvár, hanem 12-13. századi kővár maradványaira is bukkantak. A római emlékek mellett legjelentősebbek a középkori falu leletei, amelyek a Préposthegy északi lankáin és Felsőfalu dűlőben kerültek elő.

A török korban általában lakott hely volt. 1570-ben Dimis - ahogy a törökök is nevezték -, 5 ház után adózott, 1696-ban már a császáriak szedtek adót 5 jobbágy és 10 zsellér után.

A község első iskolájáról 1736-ban írtak. 1776-ban a mai iskolával szembeni jobbágyházban működött, a jelenlegi 1812 óta áll. A századfordulón két (református és római katolikus) egytantermes iskolával rendelkezett.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint az esztergomi káptalan birtoka. 124 házban 166 család élt, népessége 784 fő volt. 1 pap, 1 polgár, 35 paraszt, az utóbbi kettő 32 örököse és 137 zsellér élt itt.

Határának (4165 kh) háromnegyede az 1945. évi földreformig az esztergomi káptalan birtoka volt, amelynek döntő többségét "roppant tölgyesek" tették ki. Mivel kevés volt a földje, a jobbágyok a 18. század elejétől a 20. század derekáig kereskedéssel is foglalkoztak.

A lakosság mindig is kiegészítette jövedelmét szőlő- és gyümölcsstermesztéssel. Szőlője ugyan nem sok a 18. század végén sem - írja Fényes Elek, de jó vörös borát száz évvel később is említik sok gyümölcsöse és gesztenyése mellett. Az 1930-as években a földieper termesztése volt a legjelentősebb. Piacra szánt áruja már kétszáz éve a "Dunán" és Esztergomban találtak gazdára.

A 19-20. század fordulóján postája és hajóállomása volt. Érdekessége, hogy vasúti megállója a Duna túlsó partján található.

Egyesületei: 1913-ban alakult a "Gondviselés" Segélyező Társaság, 1931-ben a Katolikus Ifjúsági Egyesület, 1932-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület. A 20-as évek közepétől működött a Levente Egyesület, a 30-as évek elejétől pedig a Polgári Lövész Egyesület.

1939 után lengyel tisztitábor volt a településen.

A második világháború harcaival 1944. december 24-én értek véget a községben.

Önálló tanácsa 1950-ben szerveződött s 1977-ig működött. Ezt követően Pilismarót társközsége volt. 1984-ben vált ismét önállóvá.

Az iskola a Pilismarót iskola tagiskolájaként - csak alsó tagozattal - működött 1976-tól 1990-ig, amikor újra önállósult.

1958-tól üdülőközségi jellege (1985: kemping) és szerepe erősödött. Napjainkban a Dunakanyar jelentős idegenforgalmi központja.

Lakói szinte mindvégig magyarok és többségükben római katolikusok (1937-ben 1223 lakosból 977 római katolikus, 217 református, 20 izraelita és néhány egyéb). Népessége 1990-ben 1019 fő volt, területe 2397 ha. 1984-től 1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A belterületen megkülönböztették a Felső- és Alsó-falut. A Kazal-körút a régi cséplőhely területe, a Promenáda (Hősök tere) üdülőhelyi "tartozékként" már a két világháború között alakult ki. A határában a Kenderes dűlő és a Komlós-völgy e növények termesztésére utal.

A Szekrényhegy alakjáról, a Dobogókő pedig hangjáról kapta a nevét; az Árpád-hegyen a hagyomány szerint, Árpád vára állott. A Prédikálószéket alakjáról, a Rám-hegyet a réz régi nevééről (rama) nevezték el.

KATOLIKUS ÉS REFORMÁTUS EGYHÁZ

A prépostságot Szent Margit tiszteletére 1107-ben alapította Álmos herceg. 1138-tól már 96 helyen voltak birtokai vagy szolgáló népei. 1433-ban bencés apátság, majd pálos perjelség lett. Hunyadi János

DÖMÖS

kérésére vált ismét prépostsággá. A dömösi prépost 1501-ig az esztergomi érsekséghez tartozott. Ekkor VI. Sándor pápa a nyitrai püspök fennhatósága alá rendelte, aki 1503-tól egyben a dömösi prépost rímet is viselte. 1779-ben a nyitrai püspök dömösi birtokjogát Mária Terézia az esztergomi képtalannak adományozta.

Dömös plébániáját Erdődy László Ádám nyitrai püspök alapította 1732-ben. Ő emeltette a ma is álló templomot. A plébánia épülete 1787-ben készült.

Anyakönyveit 1711-től vezetik és őrzik.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: a Rózsafüzér Társulat, a Katolikus Hitterjesztők Egyesülete, a Szívgyárda, a KALÁSZ, és az Egyházközségi férfi, fiú és leány csoport voltak.

A *protestánsok* anyaegyháza a 18. században még Tótfalu, századunk elején már Pilismarót volt.

Anyakönyveit Pilismaróton vezetik.

MŰEMLÉKEK

Az 1107-ből származó román stílusú prépostsági romok, s annak restaurált altemploma.

Műemlék jellegű az 1733 -1744 között épült barokk római katolikus templom, és a Kossuth Lajos u. 21. szám alatti ház udvarán álló klasszicista Nepomuki Szent János szobor. Ide sorolható az 1743-45 között épült Mindszentek-Mindenszentek kápolna.

Védelmet érdemel a Duna mentén a század elején épített hajóállomások egyetlen megmaradt képviselője, mely egyúttal a vasbeton építészet nemesen egyszerű alkotása.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

DOMANOVSKY Endre festőművész (Budapest, 1907 - Budapest, 1974)

A második világháború éveitől hosszabb ideig tartózkodott itt. Ez idő alatt több alkotása keletkezett Dömösön.

GLATTER Gyula festőművész (München, 1886 - Budapest, 1927)

Századunk elején a dömösi első művészcsoporthoz tagja volt. Dömösön saját műtermes házában lakott.

KERNSTOK Károly festőművész (Budapest, 1873 - Budapest, 1940) Élete során igen szoros kapcsolatban állt Dömösön. Egyik alkotói korszakát is az itt szerzett élmények határozták meg. *Irodalom:* ld. Nyergesújfalunál.

KONECSNI György grafikus, festőművész (Kiskunmajsa 1908 - Budapest 1970)

Kádár Györggyel közösen itt festette Dózsa pannóját, Pásztor János egykori műtermében.

KRUTSAY Ferenc festőművész (Csóka, 1868 - Budapest, 1924)

Az első Dömösön megtelepedett művész. Ralista szellemben alkotott képein Dömös utcáit, tájait jelenítette meg.

MARTSA István szobrászművész (Pozsony, 1912 - Budapest, 1978)

Dömösön lévő házában töltötte nyarait feleségével M. Szűcs Ilonával.

Csap Erzsébet: Martsa István emlékkiállítás. Esztergom, 1980. július-augusztus, Bp. 1980. szeptember. Kiad.: az Esztergomi Városi Tanács Vb. Esztergom, 1980. 94. I. Illusztr.

DÖMÖS

Kaposi Endre: Martsa István hatvan éves. = *Dolgozók Lapja*, 1972. jún. 18. 5. 1.

Bodri Ferenc: Martsa István mártírszobráról. = *Jelenkor* 1966. 1. sz. 49. 1.

Bodri Ferenc: Martsa István. = *Látóhatár*, 1970. 3-4. sz.

NOVAK Lajos festőművész (Baja, 1927 - Dömös, 1989)

1960-tól élete végéig Dömösön álló műteremlakásában alkotott. Szervezője alakítója volt a település művészeti életének.

Csohány Kálmán: Novák Lajos művészete. = *Új Forrás* 1976. 1. sz. 153-154. 1.

Pogány Gábor - *Szj Rezső* - *Tasnádi* Attila: Művészéletrajzok. Kortárs magyar képzőművészek. Bp. 1985.

Virág Jenő: "Ami nem mond semmit, az ellen én hadakozom." [Megőrzött beszélgetés Novák Lajos (1927-89) festőművésszel.]. = *Limes* 1992. 3. sz. 93-105. 1.

Wehner Tibor: Novák Lajos 1927-1989. = *Művészeti Műhely* 1989. 1. sz. 20. 1. Művész életrajzok.. Bp. 1985.

Wehner Tibor: Érintkezések, távolodások. Portrévázlatok Novák Lajos festőművészről. = *Új Forrás*, 1984. 2.sz. 87-92. 1.

PÁSZTOR János szobrászművész (Gyoma, 1881 - Budapest, 1945)

Dömösön épített magának műtermet, ahol számos alkotása keletkezett. Nevét emléktábla őrzi a Dömösi Galéria falán.

POLL Hugó festőművész (Pest, 1867 - Budapest, 1931)

Élete utolsó éveiben sokat időzött Dömösön. Itt alkotott művei külföldre kerültek.

PÜSPÖKY István festő- és grafikusművész (Miskolc, 1950-)

1972 óta él és alkot Dömösön.

REICH Károly grafikusművész (Balatonszemes, 1922 - Budapest, 1988)

Erős szálak kötik Dömöshöz, az itteni művésztelepen keletkezett több alkotása.

SURÁNYI Mária, N. festőművész (Csongrád, 1928 - Dömös, 1976)

Novák Lajossal együtt költözött 1960-ban Dömösre; élete végéig alkotott.

SZABÓ Vladimír festő- és grafikusművész (Balassagyarmat, 1905 - Budapest, 1992.)

Az 1980-as évek elejétől töltötte nyarait dömösi műtermes házában.

SZŰCS Ilona, M. festőművész (Pécs, 1925 -)

Férjével, Martsa Istvánnal együtt vásárolt házában tölti nyarait. Számos alkotása született Dömösön.

VERTEL Beatrix grafikusművész (Budapest, 1951—)

Férjével, Püspöky Istvánnal 1972 óta lakik Dömösön, ahol számos alkotása készült.

VERTEL József grafikusművész (Dömös, 1922 - Dömös 1993)

Rendszeresen alkot Dömösön. Meghatározó személyisége a helyi és megyei művészeti életnek.

Galambos József: Vertei József. = *Kisgrafikai Értesítő*. 1967. 3. sz. 425-428. 1.

Pogány Gábor- *Szj Rezső* - *Tasnádi* Attila: Művészéletrajzok. Kortárs magyar képzőművészek. Bp. 1985.

DÖMÖS

Losonci Miklós: A 60 éves Vertei József. = Új Forrás, 1982. 6. sz. 56-57. l.

Vertel József kiállítása. [Bev.: (Molnár László) Katalógus:] Kiad.: a Balassa Bálint Múzeum. Esztergom, 1993. - Illusztr.

ÍRÓK, KÖLTŐK

GODA GÁBOR (Budapest, 1911. április 1.-)

Író.

Költőként kezdte pályáját, majd satirikus, szenvedélyesen bíráló novelláskötetei arattak sikert.

1945-50 között a főváros kulturális életének meghatározó személyisége volt.

1957-59-ben az Élet és Irodalom szerkesztőbizottságának tagja.

Dömösi nyaralójában szívesen pihen és alkot.

Főbb művei:

Levél a pokolból. 1936. - Legendák. 1942. - A planétás ember és a többiek. 1958. - Magányos utazás. 1965. - Vallomások regénye. 1968. - Mennyei csavargók. 1975. - Szülőföldem, Bp. 1990.

Irodalom:

Simon István: Írószobák. Bp. 1976., Gondolat, 187-208. l. Fotó: u. o. 188. l.

Mészáros István: Dömösön - Goda Gábornál. (Interju) = Művészeti Műhely, 1987. 38-39. l.

KÖRÖSY (Kucsera) László (Esztergom, 1856. június 17. - Dömös, 1918. április 26.)

Író, bölcséleti doktor, főreáliskolai tanár.

Középiskoláit Esztergomban, az egyetemet Budapesten végezte, a bölcsészeti karon tanári és doktori vizsgát tett az irodalom szakon. 1880-ban házitanár lett Odescalchi Gyula herceg családjánál. Ezében változtatta meg családi nevét. 1882-ben Esztergom város meghívta reáliskolai tanárnak. Itt az Esztergom és vidéke c. lapot szerkesztette. Megalapította a Mulattató Zsebkönyvtár című szépirodalmi füzetes sorozatot, melynek 50 füzete jelent meg. Írt regényt, karcolatokat és elbeszéléseket, irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányokat.

Művei:

Berzsenyi Dániel életrajza. Pozsony, 1884. - Salamon és Markalf. Esztergom, 1885. - A kirepült galamb. Esztergom, 1887. - Esztergom történeti emlékkönyv. Esztergom, 1887.

NEDECZKY Gáspár (Virt, 1822. április 26. - Dömös, 1893. szeptember 6.)

Író, katolikus plébános.

Vácott végezte gimnáziumi és bölcséleti tanulmányait. Pesten és Győrben tett jogi vizsgát, majd Nagyszombatban teológiát tanult. Segédlelkész volt többek között Komáromban (1848). 1853. október 25-től adminisztrátor Únyon, 1854. február 7-től haláláig plébános Dömösön.

Művei:

Vasár- és ünnepnapi egyházi beszédek. Pest, 1860. - Dömös története és újabb leírása. Esztergom, 1880. - A Nedeczky-család. Bp., 1891.

DÖMÖS

Irodalom:

Zelliger Alajos: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893. 350. 1.

Bellovai Barnabás: Nedeczky Gáspár. - Gépirat.

Bellovai Barnabás: Dömös történetének egyik királya. In: Komárom Megyei Honismereti füzet. Tatabánya, 1988. 93-95. l.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

HORUSITKZY Zoltán (Pápa 1903-) zeneszerző, zongoraművész

Számos versenyművet, zenekari- és színpadi művet írt. Dömösön pihen és alkot.

SÁRKÖZI István (Pesterzsébet, 1920.) zeneszerző

Kísérőzenét, hangszeres és vokális műveket alkot.

PASTINSZKY Miklós (Budapest, 1914. - Budapest, 1986.)

Tanár, író, helytörténész, gyűjtő.

Apai ágon a barokk egyházi zene neves zeneszerzője, Bozóky Mihály Dömös-pilismaróti nótárius volt az őse. Tanulmányait Budapesten, majd Bécsben végezte, történelem-földrajz szakon. Bécsben szerezte meg a doktori címet is. Itthon a Magyar Királyi Takarékpénztár könyv- és kézirat szakértőjeként dolgozott. Számos könyvtörténeti felfedezés fűződik a nevéhez. Részben örökölt, részben saját szorgalmából gyarapított gyűjteményében oklevelek, régiségek, könyvek között több kuriózum található. Nyugdíjas éveinek megkezdése előtt a Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága és a József Attila Megyei Könyvtár helytörténeti szakértőjeként dolgozott.

Művei:

Kétszázéves magángyűjtemény. = Dolgozók Lapja, 1971. nov. 26. - Heckenast Gusztáv és Pilismarót. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet, 1986. 1. sz. 7. 1. - A Dunakanyar elfelejtett írója. Dr. Kőrössy László emlékezete. Dömös, 1978. 5. 1. - Gépirat. - MK. - A 900 éves Dömös. Vác, 1979. 8. 1., illusztr. - Tóth Lőrinc komáromi évei, irodalmi pályakezdés és politikai szereplése 1850-ig. Dömös, 1980. 32. 1. - Gépirat. - MK. - Kultsár István, a komáromi könyvtáralapító. Tatabánya, 1979. (soksz.) 29 l., illusztr. - Pastinszky Miklós-Tapolcainé Sáray Szabó Éva: Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye. Tatabánya, 1977. 309. l., 3 térk. - Szydlow-Szydłowski Stefan-Pastinszky Nicolaus. Der polnische litauische Hochadel. Verzeichnis der polnischen und litauischen Familien...Bp. 1944. Officina ny. 123 l.

Irodalom:

Zajovits Ferenc: Pastinszky Miklós (1914-1986). Nekrológ. = Dunakanyar, 1986. 1. sz. 7. 1.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Különösen vonzó kirándulóhely. Téry Ödönről (1856-1917) nevezték el az utat, mely a községből indul ki és Körtvélyespuszta érintésével kapaszkodik fel a Dobogókő (700 m) gerincére. A Szőke-forrás völgye fölé magasodó Vadálló-kövek szeszélyes alakú sziklái: az Apáca, Árpád-trónja, Barát, Bunkó, Négyújjú, Nagytuskó és a Széles-torony A Vadálló-kövekkel szemben, a Szőke-forrás völgyének másik oldalán is sziklavilágra találunk, csak hogy ezt nem a szél, hanem a víz vájta évezredek át. A Rám-szakadék - e szelíd középhegységi terület szurdoka-sziklapárkányaival, vízeseivel, sziklakapujával a környék egyik különleges természeti látványossága. A Vadálló-kövek felett magasodik a Duna-kanyar legszebb kilátópontja, Prédikálószték (641 m).

DÖMÖS, DUNAALMÁS

BIBLIOGRÁFIA

- GODA Gábor: Képzőművészek a Dömösi Galériában. = Művészeti Műhely. 1989. 2. sz. 4 - 5 . 1.
- HORVÁTH István: Dömös és környéke. = Dunakanyar Tájékoztató. 1968. 2. sz. 26 - 32 . 1.
- KALAPOS Árpádné: Emlékezésem. Dömös község közigazgatási tevékenysége 1945-1984. Dömös, 1986. 9. l., - Gépírat - Tbm.
- HORVÁTH István: Dömös és környéke. Vác, 1979. 44 . 1. - Illusztr.
- KISHONTI József: Dömös község monográfiája. (Dömös, 196?) 5. l. - Gépírat. - MK.
- KÖVESS Gyula: Adatok a dömösi szénbányászat történetéhez. = Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat. 1983. 7. sz.
- NEDECZKY Gáspár: Dömös története és újabb leírása. Esztergom, 1880.
- RIMELY Károly: Dömös. Történeti adatok után. = Családi lapok. 1853. 1. 1. sz.
- SZOBRÁSZOK, festők, grafikusok Dömösön. Bev. Kaposi Endre. Dömös, 1988. Dömös Barátainak Köre.

21. Dömös pecsétje. 1737.

DUNAALMÁS

A név utótagja almafával benőtt helyet jelöl, előtagja megkülönböztető szerepű, és folyó közelségére utal.

Okleveles említése 1093, 1216, 1225, 1237/40: Almas.

Abból a birtokból különülhetett el, melyet Szent István adott a pannonhalmi apátságnak.

Szent László a Szentmárton főapátságnak adományozta Almást. A tatárjárás idején elnéptelenedett a falu. 1342-ben ismét lakott hely, Károly Róbert egyik oklevelét innen keltezte.

Bél Mátyás leírása szerint nem volt legelője sem rétje, sovány termőföldje a szőlőhegy lejtőjén található. A település a Bécs-Budával összekötő út mellett fekszik. Lakói magyarok. Vallásukra nézve 196 katolikus, 608 református és 8 zsidó. A Duna lankás partján a tatai hőforrásokhoz hasonló eredt. Egykor híres volt a községben épült szerzeteskollégiuma. A törökök 1529-ben elpusztították a falut, 1570-ig lakatlan volt.

DUNAALMÁS

Ekkor a komáromi várparancsnokság református magyarokkal Rév-Almás néven benépesítette. A betelepített lakosok Harcsa, Barsi, Kecskeméti, Kun, Mészáros, Takács, Tar nevűek.

Híres kénes forrását a 18. században Mária Terézia is meglátogatta.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint birtokosa Zichy Miklós gróf volt. 112 házában 152 család élt, népessége 693 fő, közülük 2 pap, 33 nemes, 1 polgár, 47 paraszt, ez utóbbi kettő 45 örököse és 77 zsellér volt.

A faluban 1815-ben földrengés, 1830-ban árvíz, 1831-ben kolera pusztított.

1849-ben Klapka serege Almás faluban ütközött meg a császári csapatokkal. A község földesura korábban a gróf Zichy család volt, majd 1853-1945-ig a Klosterneuburgi Kanonok Rend birtokolta.

A dunaalmási kőfejtő már a rómaiak érdeklődését is felkeltette. A hegy vonulatában jól látható a mintegy két kilométer hosszú, régi, kőlapokkal fedett út, amely a kitermelt építőanyag szállítására szolgált.

Az itt bányászott kőből építették fel a komáromi várat. Innen szállították a kőfaragásra alkalmas mészkövet a budai királyi palota, az Országház, a budapesti Szent István bazilika és az Erzsébet-híd építéséhez is.

Említést érdemel a 19. században működő szeszyára.

Az első világháborúban a faluból 63 lakos vett részt, 26-an életüket veszítették.

A település polgárságának aktivitását jelzi az 1925-ben bejegyzett Dunaalmási Önkéntes Tűzoltó Egyesület, melyet 1926-ban a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lövész Egyesület, 1931-ben az Iparos Kör, 1933-ban a "Csokonai" Kaszinó és végül az 1934-ben létesült Gazdasági Népház követett.

Első Népkönyvtárát 1927-ben, a másodikat - amelyet a Református Leányegyletben helyeztek el - 1937-ben kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól. 1940-ben és 1941-ben karnagyképző tanfolyamot rendeztek itt 30 fő részvételével, a vármegyei Dalosbizottság szervezésében.

A második világháború harcai 1945. március 23-án értek véget a faluban.

Termelőszövetkezete 1959-től a naszályi Dunavölgye Tsz. része.

Almásneszmély néven 1977-ben egyesült Neszmély és Dunaalmás. 1991-ben szétvált a két település.

Az 1990-es népszámlálás adatai szerint Almásneszmély lakóinak száma 3026 fő volt, Dunaalmás területe 1985-ben 1481 ha volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei az elmúlt korok eseményeire és a gazdasági életre utalnak. Török malom (a zsámbéki pasa 1636-ban adományozta a falunak) Római fürdő (a gyógyfürdőt már a rómaiak is használták), Kúhordó út (a kőfejtőből ezen hordták a követ), Kis-tó-mellék jobbágyi (jobbágyoké volt), Füzek melléki nádasok (a Fényes vize itt torkollik a Dunába). A Kőpite az alakjáról kaphatta a nevét.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Az 1216-ban Szent László tiszteletére emelt *katolikus* templomát II. Ince pápa említi. Ekkor a Veszprémi püspökséghez tartozott. A török alatti elnéptelenedés után ismét katolikusok települtek ide akik, a lerombolt templom helyébe újat építettek. Anyakönyveiket 1715-től vezetik.

A *református* egyházközség 1570-ben már ismert volt.

Anyakönyvei 1801-től lelhetők fel. Régi levéltárának jelentős része a II. világháború idején elveszett, illetve megsemmisült.

Tatai Csirke András almási prédikátor volt 1749-1756 között.

Békefi Benő dunántúli református püspök 1960-1963 között volt lelkipásztor Almáson.

DUNAALMÁS

Mai templomukat 1894-ben építették. A második világháború során szétlőtt tornyát 1988-ban építették újjá. A templomban helyezték el az ország - valószínűleg - legelső cigány nyelvű, márványba vésett mondatát, mivel Wáli István almási prédikátor kutatta a cigány nyelv eredetét.

1990-ben készült el a II. világháború áldozatainak az emlékműve.

A községben alapította meg az Országos Protestáns Egyesület a Kerkápoly-Bodor Szeretetházat, amelyhez 1915-ben a Balogh Dénes Szeretetház is csatlakozott. Az intézet igazgatója Nagy Kornél református lelkész volt, akit háborúellenes magatartásáért 1944-ben a haslachi koncentrációs táborba hurcoltak és megölték.

MŰEMLEKEK

Figyelemre méltó műemlék jellegű épülete az 1754-57-ben emelt barokk római katolikus templom, melyet a 19. század végén romantikus stílusban átépítettek. Berendezése 18. századi. A református temetőben áll Vajda Júlia 1855-ben készült romantikus sírköve. Említést érdemel még szintén műemlék jellegű vízimalma, az úgynevezett Nagymalom, a volt Somogyi-malom.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

LENHARDT György festőművész

1901-ben született Komáromban, 1977-ben bekövetkezett haláláig Dunaalmáson élt és alkotott.

Vadász Éva: A tudomány segítőtársai. = Új Forrás 1974. 3. sz. 100-109 1.

KÖZTÉRI ALKOTÁS

Szabados Béla: Csokonai Vitéz Mihály (1966.)

ÍRÓK, KÖLTŐK

FERENCZY Miklós (Tokod, 1931. március 27.-)

Orvos, író, teológus

1965 óta Dunaalmáson él, körzeti orvosként tevékenykedik. Művei főleg Csokonai megyei vonatkozásaival foglalkoznak.

Művei:

Csokonai- és Lilla- emlékek Komárom megyében. Almásneszmélyi adattár. Tatabánya, 1986. - Csokonai Lillája. Tatabánya, 1968.-2. kiad. 1985. - 3. kiad. 1989. -Csokonai Komáromban. Tatabánya, 1973. Emlékek a szabadságharcról 1848-49-ben. Tatabánya, 1978. - A Lilla-per. Almásneszmély, 1982. - 2. kiad. 1985. - Dunaalmás 1848-1849-ben. Tatabánya, 1977.

HORVÁTH Sándor (Dunaalmás, 1870. szeptember 5.-?)

Tanító, költő, humorista.

Iskoláit Budapesten végezte. 1895-től a IX. kerületi Mester utcai iskolában tanított. Humoros költeményei és elbeszélései vidéki és fővárosi lapokban jelentek meg.

DUNAALMÁS

Művei:

Innen-onnan. Budapesten, 1885. - Katholikus költők - Irodalomtörténeti antológia. Esztergom, 1889.
- A szerelem örvényei. Esztergom, 1899. - Elkésett apostol. Esztergom, 1890. - Kortörténeti könyvtár.
Kortársaink. Kortások. Korrajzok. Bp. 1894-96.

WÁLI István (?-Dunaalmás, 1781. május 8.)

Református prédikátor, író.

1756-tól haláláig Dunaalmáson szolgált. Ő mutatta ki a cigány nyelv indiai eredetét.

Munkája:

Római imperátorok tüköre. Pozsony 1788.

Irodalom:

Ercsey Előd: Egy Komárom megyei tudós a felvilágosodás korában. = Új Forrás, 1971. 1. sz. 72-82. 1.

ZSOLDOS Benő (Rév-Almás Dunaalmás, 1847. október 27. - Sáropatak, 1919. június 24.)

Főgimnáziumi tanár, klasszika-filológus.

Sáropatakon volt tanár, 1907-től egyházkerületi és főiskolai levéltárnok.

Munkái:

A peloponnésosi háború története. Thykydides fordítása bevezetéssel és jegyzetekkel. Sáropatak, 1882.
Thykydides. Ford. I—III. köt. Budapest, 1887-88. - Magyarázó jegyzetek Salustius Crispus Catilina c.
művéhez. Sáropatak, 1895. - A latin irodalomtörténet vázlatos áttekintése. Sáropatak, 1898.

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók. Esztergom, 1888. 103. 1.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

VAJDA Julianna (Komárom, 1776. - Dunaalmás, 1855. február 26.) Csokonai verseinek ihletője, a Lilla-
dalok műzsája, férjhezmenetele után Dunaalmáson telepedett le, s az itteni temetőben nyugszik. Az
utókor ápolja Lilla és Csokonai emlékét: 1966-ban Dunaalmáson megnyílt az Emlékszoba, 1972-ben
Csokonai Irodalmi Kör alakult.

BIBLIOGRÁFIA

KOVÁCS György: Az ellenállási mozgalom dunaalmási mártírjai. =Új Forrás, 1969. 3. sz. 59-62. 1.

- Kiss Dezső, Nagy Kornél református lelkész, ifj. Nagy Kornél.

LÁSZLÓ Endre, N.: Az Akasztófa-hegy. Komárom, 1979. 4. l. - Gépirat. - MK.

- Mátyás királyról szóló monda Dunaalmáson és Neszmélyen.

LENHARDT György: Dunaalmás. Torkos Justus János "Thermae Almasiensis" c. fordításának felhasználásával írta. Komárom, 1942. Unio ny. 1 2 3. 1.

DUNAALMÁS, DUNASZENTMIKLÓS

ORTUTAY András-VISSI Zsuzsanna: Iratok Dunaalmás község levéltárából. = Új Forrás, 1974. 1. sz. 63-72. l.

- A község 16-18. századi története.

TATA-TÓVÁROS és környéke. Esztergom, Dunaalmás, Felsőgalla, Bánhida ismertetése. Szerk.: Kenéz József Tata, é. n. Turul ny. 47 l.

(Komárom-Esztergom megye fürdőhelyeinek útmutatója.)

VADÁSZ Éva, V.: Adatok Dunaalmás bronzkori településtörténetéhez. Lenhardt György magángyűjteménye. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 2. Tata, 1986. 15-35. l.

VADÁSZ Éva, V.: A tudomány segítői. Illusztr. = Új Forrás, 1974. 3. sz. 100-108. l.

- Lenhardt György festőművész, restaurátor régészeti gyűjteményéről.

22. A Klosterneuburgi uradalom pecsétje. 1850.

DUNASZENTMIKLÓS (NIKLO)

A Szentmiklós helynevet a falu Szent Miklós tiszteletére szentelt templomáról kapta, a Duna előtag 1913-ban - megkülönböztetésül - került elé.

Okleveles említése 1382-ben: Zenth Myklós.

Ekkor birtokosa Zentmiklói Mihály, felesége Abustian (Agostyáni) Anna. Később a tatai bencés apátság birtoka.

A területről Fényes Elek azt írta, hogy kies völgyekkel változó a határa, fele erdőség, szép hegyfokkal, déli részén szőlőhegyekkel. Rétje, legelője kevés. Szántóföldjei a dombokon vannak, földje agyagos.

1529-ben a falut a törökök elpusztították, a 18. sz. elejéig lakatlan maradt. Lakói római katolikus németek, akiket Esterházy József telepített be 1733-ban.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc birtoka. Ekkor 52 házban 80 család élt, népessége 350 fő volt. 27 paraszt, ennek 25 örököse és 43 zsellér lakott itt.

1848-ban 1 nemes, 28 jobbágy, 31 házaspár és 6 háztalan zsellércsalád élt a faluban.

Az első világháborúban 150 lakos vett részt, közülük 20-an meghaltak.

DUNASZENTMIKLÓS

A település társadalmi aktivitását jelzi az 1926-ban megalakult Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, melyet 1927-ben a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1935-ben az Önkéntes Tűzoltótestület, 1941-ben az önkéntes ifjúsági csoporttal is rendelkező Magyarországi Német Szövetsége helyi szervezete követett.

Népkönyvtárát 1937-ben kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A második világháború harci eseményei Dunaszentmiklóson 1945. március 21-én értek véget.

1945 után német nemzetiségű lakosságának egy részét kitelepítették.

Lakosainak száma 1990-ben 435 fő volt, területe 777 ha.

1974-től Szomód székhellyel községi közös tanács alakult. 1990-ben ismét önállósult. 1975-től 1988-ig Tata vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A Komárom vármegyébe érkező német telepések egy utcából álló uti falvakban éltek, ilyen település Dunaszentmiklós is.

A községben löszfalba vájva, egymástól 10-15 méterre sorakoznak a lyukpincék.

KATOLIKUS EGYHÁZ

A *katolikusok* templomul egy remete által épített kis kápolnát használtak, majd deszkából építettek újat. 1852-ben emelték kőtemplomukat. A mai templom 1911-ben épült neogót stílusban, a tatai hitbizomány áldozatkészségét bizonyítva. Előbb a tatai majd 1740-ben a süttői anyaegyház filiája lett. 1763-ban átcsatolták Szomódhoz. 1919-ben saját lelkészt kapott, és 1927-ben önálló plébániává szervezték.

Anyakönyveit is ekkortól őrzik.

BIBLIOGRÁFIA

ORTUTAY András: Dunaszentmiklós története. In: Tata Baráti Körének Tájékoztatója. 9. Tata, 1987. 71-95.1.

23. Dunaszentmiklós pecsétje. 18-19. század

EPÖL

EPÖL

Nevének eredete bizonytalan. Talán a magyar nyelvjárásbeli épely "híg sár"szóból származik. A Pély helynévvel való összekapcsolása nem meggyőző. Az őslakók szerint - az átutazók a hely nevét kérdezve e választ kapták: "hogya biz ez Eb-hely", innen Epely, később Epöl.

Okleveles említése 1225: Epely 1251: Epei, 1275: Epel, Epul, 1279: Epel, 1324: Epul.

A 19. században Epöl néven említik.

A későbronzkorban már lakott hely volt. Legjelentősebb leletei a Kőkúti-dűlő első népvándorláskori germán temetője és az Öregszentegyház-dűlő Árpád-kori településnyomai. Az utóbbi régi templomára és falujára utal. Határában létezett Bench középkori falu.

1225-ben Benedek és fia erdőt vett itt - ekkor királynéi birtok volt - de 1270-től jelentős része az esztergomi főkáptalané.

A török korban elpusztult. 1647-ben egy porta után adózott.

A 18. században szlovákokat, majd kisebb számban németeket telepített ide gr. Sándor Menyhért. Ez időtől már volt iskolája. A mait 1929. szeptember 1-jén adták át.

Az 1784-87-es népszámlálás idején az esztergomi káptalan birtoka. 87 házban 117 család élt, népessége 523 fő volt. 1 nemest, 53 parasztot, ezek 48 örökösét és 50 zsellért írtak össze.

Postája a 19. század derekán még Dorog, a századfordulón Bajna, míg vasútállomása Annavölgy-Sárisáp volt.

Határában főként rozstot termesztettek. Több vízimalma örölt még a múlt század közepén.

1871-től 1920-ig az únyi körjegyzőség tagja, 1920-tól 1950-ig a bajnai körjegyzőséghez tartozott.

Társadalmi egyesületei közül elsőként az 1925-ben alakult Levente Egyesületet jegyezték be. Ezt követte 1930-ban a Polgári Lövész egyesület, 1939-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1943-ban a Gazdakör és végül 1948-ban a Bükkfalevél Vadásztársaság.

1932-ben - több mint 650 év után - az esztergomi káptalantól megváltották földjeiket.

A második világháború harcai 1945. március 21-én értek véget Epölön.

Az 1959-ben alakult tsz utóbb a bajnai részévé vált.

A második világháború utáni évtizedekben a lakosság főként a bányánál talált munkát.

Lakóinak száma 1990-ben 641 fő, területe 1529 hektár volt. Bajna néven és székhellyel 1973. január 1-jétől községi tanácsá alakult. 1989-ben ismét önálló lett. 1984-től 1988-ig Dorog vonzaskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A Benczivár nevű dűlő a hagyomány szerint egy régi vár helye. A Nagysáp felé elhelyezkedő Juhállás és a Nagy-hegy déli lejtőjén kialakult Zsöllérpáskum dűlő a juhok delelésére, illetve a zsellérek földhasználatára utal. A Liba-mező és a Pásztor utca (mai Arany János u.) a régi életmód emlékei.

A korábbi évtizedekben állattartásáról, főleg szarvasmarhatenyésztéséről híres község településszerkezetében még ma is sok régi elemet őriz.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

1270-ben V. István koronázási ajándékként az esztergomi érseké és a káptalané, de egyes részeit a johanniták is birtokolták. Az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékben plébániaként szerepel. Plébánosa Balázs. 1699-től Bajna filiája. Középkori temploma elpusztult.

EPÖL

Az Öregfalu helyén álló, két kis kápolnával (Szent Sebestyén és Szent Rókus) bíró templomát 1802-ben lebontották, ennek anyagából épült a mai.

Anyakönyvezés 1947-től van Epölon, a korábbi anyakönyveket Bajnán vezették.

Az ellenreformáció éveiben 1713-ra elűzték Epöl *reformátusait*. Többségük Gyermelyen talált menedéket.

1947-től ismét önálló lelkészség. 1952-1969 között a templomot és a lelkészlakot felújították. Anyakönyveit 1783-tól Nagysápon, 1991-től Bajnán vezetik.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete az 1805-ben emelt későbarokk katolikus templom. Emellett figyelmet érdemel még a máriahalmi földút mellett álló kereszt is.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

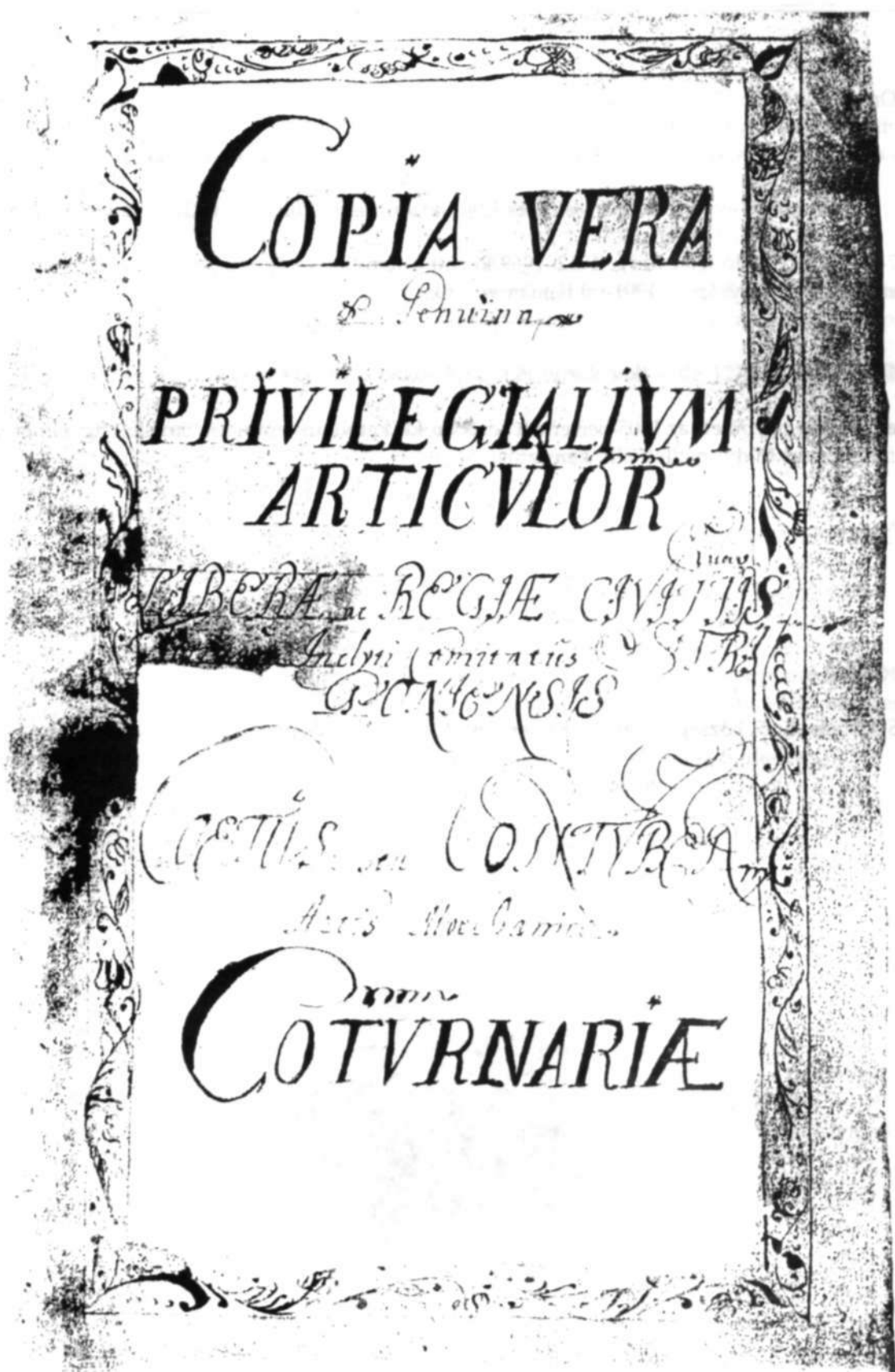
Természeti értékei közül kiemelkedő a jellegzetes Babály-szikla.

BIBLIOGRÁFIA

ERDŐS Mátyás: Epöl község története. Esztergom, 1969. 61. l. - Gépirat.

24. Epöl pecsétje. 18-19. század

Esztergomi csizmadia céh kiváltságlevelének másolata 1712. jún. 6.
(L, Esztergom sz. kir. város levéltára)

ESZTERGOM

ESZTERGOM

Esztergom nevének legvalószínűbb magyarázata a királyi udvar mellett szolgálatot teljesítő bolgár bőrpáncélkészítők bolgár-török estrigen elnevezéséből ered. Ez magyarázhatja mind a magyar Esztergom, mind a latin Strigonium nevet.

A mai Esztergom területe az őskortól lakott hely.

Már időszámításunk első évtizedeiben megjelentek a római légiók Pannónia földjén. A Duna a római birodalom határa: limes lett. Megerősített táborok és őrtornyok sorozata védte Pannóniát a barbárok betörésétől. Jelentős erődítmény állt Esztergomban is, Solvá-nak nevezték a rómaiak. Esztergomot több hadiút kötötte össze Aquincummal, a mai Óbudával. A Várhegyen álló kőerődöt több alkalommal is újjá kellett építeniük. A római alakulatok az V. században, a birodalom összeomlását követően távoztak.

A népvándorlás századai következtek. A 9. században avar és szláv népesség élt itt, a hatalmat a Keleti Frank Birodalom határgrófsága gyakorolta, a Duna másik partján pedig a Nagymorva fejedelemség rendezkedett be.

A honfoglaló magyarok 900-ban települtek le a Duna mindkét partján Esztergomnál. Az első időszakban a terület Árpád vezértársának, Kurszánnak a kezén lehetett. A honfoglaló magyarság 10. századi lakott helyeire utal a Kovácsin feltárt ötvös telep. A 970-es évek elején Géza fejedelem Esztergomba, a Várhegyre tette állandó székhelyét. Ezt indokolta jó védhetősége, a római korból megmaradt útrendszere, s az országokat összekötő Duna, mely a távolsági kereskedelem egyik legfontosabb útvonala volt.

Itt látta meg a napvilágot 975 körül Vajk, akit később Istvánnak kereszteltek.

István már koronázása előtt elkezdte az első püspökségek és várispánságok megszervezését. Uralkodása alatt mintegy 50 vármegyét hozott létre. A királyi udvar állandó székhelyén, Esztergomban állította fel az esztergomi érsekséget. 1030 nyarán II. Konrád német-római császár Magyarországra támadt. Esztergom falai alól István csapatai a sereget Bécsig üldözték.

A királyi város magja a Szent Lőrinc templom környéki udvarnok település volt. Valódi várossá a latinnak nevezett vallon kereskedők tették a 11. század folyamán. Az ő eméküket őrzi az ország első megmaradt városi pecsétnyomóján a Sigillum Latinorum, amely a 12. század végén keletkezhetett.

A latinok mellett már 1050 körül zsidó kereskedők is megtelepedtek itt, akik a Kijevi nagyfejedelemség és a Régensburg közti kereskedelmet tartották kézben.

István Esztergomban vert pénzein a Regia Civitas (Királyvár) változat is előfordult.

A várat körülölelő településeken elsősorban a királyi szolgálónépek laktak. Valószínűleg Szentkirályon volt az a királyi palota, amelyben 1038. augusztus 15-én Szent István elhunyt. Az esztergomi kereszties lovagok temploma, monostora, ispotálya (kórháza) szintén e területen állt.

Esztergom az Árpád-kori Magyarország sok fontos eseményének volt a színhelye.

Az 1172-ben elhunyt III. István királyt Esztergomban temették el. 1189-ben Barbarossa Frigyes német-római császárt és hatalmas seregét itt látta vendégül III. Béla. Erre az időre esett a várpalota és a várkapolna újjáépítése.

A tatár seregek 1242-ben nem tudták bevenni a jól megerősített várat, de a királyi város elpusztult. Lakosait 1249-ben IV Béla a várba telepítette, s ezzel egyidejűleg székhelyét Budára helyezte, majd 1256-ban engedélyezte, hogy régi városukba települjenek vissza. A királyi udvar már nem tért vissza Esztergomba, a város jelentősége csökkent, de a magyar egyház központja maradt évszázadokon keresztül, ugyanis IV Béla, aki 1270-ben halt meg a várat teljes egészében az esztergomi érseknek adományozta. Kívánságára az esztergomi minorita ferences templomban temették el fia mellé, majd feleségét is itt helyezték örök nyugalomra.

Az utolsó Árpád-házi király, III. András halálát követő trónviszályok során súlyos károkat szenvedett a város.

Esztergomban koronázta királlyá Károly Róbertet Bicskei Gergely választott esztergomi érsek 1301 májusában a Szent Korona hiányában alkalmi koronával.

ESZTERGOM

A trónkövetelő Vencel híve, Kőszegi Iván 1304-ben bevette Esztergomot, Károly Róbert és az érsek menekülni kényszerült. Csak hat évvel később sikerült Károly Róbertnek visszafoglalni a várat.

Telegdi Csanád érsek a 14. sz. első felében jelentős építkezéseket folytatott a Várhegyen. A Szent Adalbert székesegyház szentélyét újjáépítette, az érseki palotát restauráltatta, a várat megerősítette.

Esztergomnak a műveltség terjesztésében jelentős szerepe volt. A káptalani iskola létéről már a 11. század elején tudunk. Több esztergomi főpapnak volt értékes könyvtára, a 14. század végén pedig Budai János esztergomi kanonok kollégiumot alapított: "Collegium Christi pauperum scholarium" néven a szegényebb diákok külföldi iskoláztatására.

Zsigmond uralkodása kezdetén Kanizsai János érsek a Nápolyi Lászlót trónra ültetni szándékozó urakkal szemben Zsigmond számára tartotta meg a várat, ezzel segítve a trón megszilárdítását. Kanizsai utódja, Pálóczi György prímás már olyan vagyonnal és hatalommal bírt, hogy a husziták ellen 1000 lovas kiállítására kötelezték.

Albert király koronázása után a Szent Korona Esztergomba került, Pálóczi halálát követően ismét Visegrádra vitték.

Albert özvegye és az Ulászló közti harcok során Széchy Dénes érsek testvére, Tamás védte Esztergomot Ulászló hadaival szemben. Ekkor ostromolták először a Szent Tamás-hegyről az esztergomi várat.

Széchy Dénes érsek hívta 1455-ben Esztergomba Kapisztránói Jánost a török elleni harcok támogatására, szerepe volt Hunyadi Mátyás és Vitéz János váradi püspök életének megmentésében. Széchy kezdte el építtetni a Várhegyen azt a díszpalotát, amelyet utódja, Vitéz János fejezett be. Érsekként több alkalommal fogadta Mátyást esztergomi palotájában. Udvarában humanista tudósok éltek, csodálatos könyvtáráról, tudomány- és művészetpártolásáról Európa szerte híres volt. Regiomontanus itt írta meg az égitestek pályáját bemutató művét.

Vitéz János 1471-ben szembefordult Mátyás királlyal, felróva neki, hogy elhanyagolja a török elleni hadviselést. A kegyvesztett érseket néhány napi fogság után felügyelet alá helyezték. 1472-ben halt meg Esztergomban.

Mátyás 1487-ben elérte, hogy feleségének, Aragóniai Beatrixnek még gyermek unokaöccsét, Hippolitot fogadja el a pápa esztergomi érseknek. Mátyás halála után Beatrix itt kötött titkos házasságot II. Ulászlóval, később ideje nagy részét Esztergomban töltötte, mindaddig amíg 1498-ban Bakócz Tamás egri püspök nem került Hippolit helyére.

1502-ben Bakócz Tamás 4000 forintos kölcsön fejében zálogba kapta II. Ulászlótól Esztergom szabad királyi várost, melyet 1518-ban adott vissza II. Lajosnak.

A kettős királyválasztás után 1526-27 telét Szapolyai János Esztergomban töltötte, Várday Pál érsek vendégeként. 1527 nyarán Ferdinánd csapatai bevették Esztergom várát, s mint az érsek által megkoronázott király a telet most ő töltötte Esztergomban. A harcokban többször is gazdát cserélt a vár. 1541-ben, Buda eleste után végveszélybe került. 1542-ben Ferdinánd és a pápa csapatai Esztergomnál gyülekeztek, hogy Budát visszafoglalják, de súlyos vereséget szenvedtek. 1543. augusztus 9-én Szulejmán szultán rövid ostrom után bevette Esztergom várát is, melyet követően 1543-ban Esztergom a budai elajet egyik szandzsákjának központja lett, élén szandzsákbég állt, mint katonai és közigazgatási vezető. A Dunától északra 80 falu népét hódoltatták meg a törökök, s hajtották a vár megerősítésére. Erődöt emeltek a Szent Tamás-hegyen, toronnyal, rondellával erősítették meg a várat és a Víziváros falát. Még 1546-49 között palánkvárat építettek Esztergommal szemben a Duna túlsó partján, Párkánynál. Ekkor Várday Pál új várat (Érsekújvár) épített, hogy a török terjeszkedésének útját állja.

1594-ben Mátyás főherceg vette ostrom alá Esztergom várát. Az ostromló seregben ott volt Balassi Bálint, a kor legnagyobb magyar költője is. Súlyos sérülést szenvedett és meghalt. Az ostrom sikertelenül végződött. Ám a következő évben Mansfeld Károly fővezérése alatt a keresztény csapatok - a tizenöt éves háború egyik legnagyobb győzelmeként - 1595. szeptember 3-án elfoglalták a Kara Ali bég által védett várat. Pálffy Miklós ezt követően magyarokat és rácokat telepített Esztergom környékére. Tíz évvel később, 1605 végén a Bocskai István segítségére siető török csapatok ismét bevették a várat, s az ostromot követően meg is erősítették azt.

ESZTERGOM

Szobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly herceg csapatai 1683-ban döntő vereséget mértek a törökökre Párkánynál. Átkeltek a Dunán és ostrom alá vették Esztergomot. Az 5000 fős helyőrség helyzete hamar válságosra fordult. S szabad elvonulás fejében feladták a várat, ahová október 28-án bevonult a két fővezér. A Bakócz kápolnában ünnepi Te Deumot tartottak. Szobieski János még aznap levélben tájékoztatta a Pápát: "... Esztergom, Magyarország primásainak ősi székhelye, a meredek sziklán levő vár, melybe szem alig hatolhat be, mely terjedelmes adózó tartomány és a Duna felett uralkodik, nem csak a túlsó Magyarországnak, hanem Görögországnak és egyéb hatalmas országoknak kulcsa, melyek felett a porta hatalma rettenthetetlennek tartatott, a Lotharingiai fenséges hercegnek, a bajor választófejedelemnek személyes és az egész seregnek közreműködésével a kereszténységnek harmadik napra megadással birtokába jutott." (Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom, 1500. 413-414 l.)

1685-ben ismét fenyegette a török Esztergomot, de az Érsekújvárt ostromló Lotharingiai Károly felmentő csapatai Tátnál megverték a törököket. E harcokban tűnt fel először Bottyán János.

A 17. század végére a királyi városban 2000 lakos élhetett, az egész vármegyében pedig ennek mintegy ötszöröse. A város fejlődését többek között akadályozta tisztázatlan jogi helyzete. Nem kapta vissza automatikusan szabad királyi városi jogait, a várban a kicsinyes és rosszindulatú Kuckländer tábornok parancsolt, ráadásul a beszállásolt katonaságot is el kellett tartani.

Céhes élete viszonylag fejlett volt, melyet számos céhszabály megléte igazol. Legtöbbjük I. Lipót uralkodó aláírásával szerepel pl. a magyar vargák céhszabályai (1699), szabók és posztónyírók céhszabályai (1693).

1703-ban robbant ki a Rákóczi-felkelés. Bottyán János ekkor császári ezredesként élt Esztergomban. Előbb a kurucok ellen harcolt. A várparancsnok ennek ellenére 1704-ben elfogatta és Bécsbe küldette. Bottyán útközben megszökött, és a fejedelem oldalára állt.

II. Rákóczi Ferenc maga vezette csapatait 1706 augusztusában Esztergom ostromára. Augusztus 9-én kezdődött meg a vár lövetése. Kuckländer végül szeptember 16-án a vár átadására kényszerült, ahová másnap bevonult a fejedelem. A betegeskedő Bottyán már nem vállalta a vár parancsnokságát, így Rákóczi Bonafous ezredskapitányra bízta azt, majd elvonult. Ezt követően Starhemberg Guidó császári fővezér hét napos ostrom után bevette Esztergomot, szabad elvonulást biztosítva a védőknek.

1708-ban Esztergom tetemes összeg ellenében visszakapta szabad királyi városi rangját. Megindulhatott a szabad királyi város és a három mezőváros - Szentgyörgymező, Víziváros, Szenttamás - fejlődése. 1715-ig 19 céh alakult. A kereskedelemben a német, a rác és a zsidó kereskedők játszották a főszerepet. Esztergomnak hetivására és évi négy országos vására volt.

Piackörzete a város közvetlen környékére és a Garam mente településeire terjedt ki. A kereskedők és az iparosok a szabad királyi városban és Vízivárosban éltek. A 18. század egyik helyi jellegzetessége a hévízforrásokra épülő tímár, kékfestő, posztómanufaktúrák működése. A Dunára malmok települtek.

A szabad királyi város és Szentgyörgymező nagy kiterjedésű szántókkal, rétekkel és szőlőkkel rendelkezett.

E században katolikus rendházak és templomok épültek. Külön templomuk volt a görögkeleti rácoknak is. Reformátusokat sem a szabad királyi város, sem a három mezőváros földesurai nem tűrtek meg. A zsidók Vízivároson és Szenttamáson éltek.

A szabad királyi városban két elemi iskola működött: magyar és német. Nemzeti iskola a század közepére már mindhárom mezővárosban volt. A jezsuiták hatosztályú gimnáziuma 1729-ben kezdte meg a működését Vízivároson.

A szabad királyi város kiváltságait 1725-ben megerősítették.

A város főterén és néhány utcájában szép emeletes házak épültek. A város tanácsának épülete 1772/73-ban készült el mai formájában. A jezsuita rend megszüntetése után az épület egy részébe átköltözött a gimnázium, melynek vezetését az 1809-ben ide települő bencés rend vette át.

ESZTERGOM

Az 1784-87-es népszámlálás adatai

	tulajdonos	ház	család	népes- ség	pap	nemes	tisztvi- selő	polgár	pa- raszt	utóbbi kettő örökö- se	zsellér	egyéb
Szabad királyi város	esztergomi érsek	772	1294	5492	34	46	14	444	–	258	641	209
Víziváros	esztergomi érsek	87	127	568	24	6	3	51	5	18	56	25
Szent György Mezeje	esztergomi érsek	280	386	1489	–	11	–	28	72	63	238	41
Szent Tamás	esztergomi káptalan	315	398	1455	1	6	1	76	32	44	231	57
Együtt:		1454	2205	9004	59	69	18	599	109	383	1166	332

Jelentős eseménye volt a város életének, hogy 1790. február 20-án a Szent Koronát Esztergomban, pontosabban Szenttamáson a mai Vízügyi Múzeum épületében őrizték egy éjszakán át. Ezt az eseményt itt emléktábla örökíti meg.

Rudnay Sándor primás 1820-ban visszatelepítette az érsekséget és a főkáptalant Esztergomba.

1822-ben nagy erővel elkezdték a főszékesegyház építését. A tereprendezés következtében megsemmisült a Várhegy legtöbb középkori építészeti maradványa.

Ebben az időszakban a városban koncentrált Esztergom vármegye iparának jelentős része. Az iparúzó lakosság a város össznépességének mintegy 40 %-át tette ki. A megye első téglagyára is itt működött. 1812-ben létesítette Eggenhoffer Tamás.

1838. március 13-án Esztergom történetének legnagyobb természeti katasztrófája érte. Az 1809. évi, nagy károkat okozó árvizet messze meghaladó jeges ár zúdult a városra. A következő súlyos árvízről, az 1876-osról már fényképek is készültek.

Az 1848-as forradalom hírére március 18-án reagált a város. Támogatta a tizenkét pontot, Kossuth Lajos politikáját. Javasolták Esztergom és a három mezőváros egyesítését. Az elsők közt alakult meg a nemzetőrség Esztergomban, mely 1848 augusztusában részt is vett a komáromi vár biztosításában. Ugyanebben az évben szűnt meg Esztergom szabad királyi város valamint a két mezőváros földesurának pallósjoga.

1849. január 15-én császári csapatok szállták meg Esztergomot, de a Palkovics Károly vezette ellenzéki vármegyei vezetők kitartottak Kossuth mellett. 1849 áprilisának végén Palkovics Kossuth kormánybiztosaként érkezett meg Esztergomba, hogy a honvédtoborzással, készletek gyűjtésével, kórház szervezésével, a Bécsbe menekült egyházi vezetők javainak lefoglalásával támogassa a szabadságharc ügyét. Görgey csapatainak Komáromból történő visszavonulása után Esztergomba is visszatértek a császáriak.

1852-ben Ferenc József első magyarországi körútja során Esztergomot is felkereste. 1856. augusztus 31-én pedig jelen volt a főszékesegyház felszentelésén, ahol az ez alkalomra komponált Esztergomi Misét maga a szerző, Liszt Ferenc vezényelte.

1860-ban, az októberi diploma után Esztergom szabad királyi város visszaállította törvényes - 1848-as - vezetését.

1861-ben még a katonai erőszakkal szemben is kitartottak mindaddig, míg a városi közgyűlést szét nem kergették.

Az 1860-as évektől megélénkült a város élete. Egyesületek alakultak, megjelent az Esztergomi Újság.

ESZTERGOM

A kiegyezést követően 1874-ben alakult meg az Esztergomi Kereskedelmi és Iparbank, majd 1898-ban az Esztergom-vidéke Hitelbank Rt. 1898-ban nyílt mega látogatók előtt a Bibliotheka alagsori helyiségeiben az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Régiségtára, a Balassa Bálint Múzeum jogelődje.

Több kisebb gyár létesült, jelentős iparvállalat azonban egyikből sem lett. A legrégebbi az 1868-as Prímási uradalmi vasöntőde és gépüzem, mely Petz-gépgyár néven lett ismertebb, mivel az I. világháború után az ő tulajdonukba került. Ennek bővítésére épült a Táti úton 1919-ben az új Petz-gyár. További esztergomi gyárak: a Knorr János vasöntőde és gépgyár, melyet 1870-ben, a Till József-féle vasöntőde és gépgyár, melyet pedig 1889-ben alapítottak.

1869-ben indították a Mayer János-féle fémárugyárat, amely 1912-től modern gépekkel fémtömegcikkeket gyártott. Volt itt ezenkívül bádógárugyár és harangöntő üzem is. A Bazilika nagyharangját is ez a cég, név szerint Szlezák László harangöntő mester készítette egy másik műhelyében.

1840 óta működött a Komáromy Ferenc és fiai famegmunkáló telepe. 1842-ben létesítette Oltósy Pál meggyfa és szipkagyárát. Ez utóbbi szinte a világ minden tájára exportálta termékeit. Elvezeti cikkeket állított elő a Brutsy János szeszgyár, a Petz-féle Likörgyár, a Schrank likörgyár és az Eckstein és fia rum- és likörgyár. Az Esztergomi Kályha- és Agyagárugyár Rt. 1912-ben alakult, elsősorban csempekályhák gyártására. Üveggyárak is épültek Esztergomban és Tokodon, de ezekből csak a Kurczweil-féle tokodi üveggyár érte meg a 20. századot.

A közlekedés körülményei javultak: elkészült az esztergom-almásfüzítői majd az Esztergomot a fővárossal összekötő vasút. 1895-ben megépült a Nagy-Dunán átívelő Mária-Valéria-híd.

A filoxéra járvány elpusztította a szőlőket, ez a mezőgazdaságból élőket igen érzékenyen érintette.

Esztergom 1876-ban elveszítette törvényhatósági jogát, mivel lélekszáma nem érte el a 15 000 főt, s így beosztották Esztergom vármegyébe. 1895-ben egyesítették a három mezővárossal (Szenttamás, Vízi-város, Szentgyörgy mező). Nagy kiterjedésű, nehezen hasznosítható földterületet adtak bérbe a hadseregnek, s így Esztergom katonaváros lett. Nemcsak a főutcáján épült új kaszárnya, hanem egy nagy tűzészégi lőteret is telepítettek határába.

Az 1914-ben kitört I. világháború súlyos terheket rótt a településre. Az esztergomiak a 14. honvéd gyalogezredben és az esztergomi 26. császári és királyi gyalogezredben harcoltak a világháború frontjain. Az ország egyik legnagyobb hadifogolytáborában - Kenyérmezőn - már 1914 őszén kitört a kolera. Sok tízezer orosz, szerb, olasz hadifogoly szenvedett, s több ezer pusztult el itt.

Az 1918-as összeomlás zűrzavaros napjaiban órák alatt kiürült a hadifogolytábor. 1918. november 4-én megalakult az Esztergomi Nemzeti Tanács, polgárőrséget szerveztek a rend fenntartására.

1919. január 8-án cseh páncélvonat futott be Párkányba, s rövidesen lezárták az esztergomi hidat.

A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére Esztergomban is megalakult 1919. március 22-én a direktórium. Egy helyi akciót indítottak a párkányi járás visszafoglalására, de a Felvidék kiürítésekor fél kellett adni a területet.

1919. augusztus 4-én állt vissza a régi közigazgatás hatalma.

A trianoni béke igen súlyos következményekkel járt. Esztergom elveszítette természetes piackörzetét. Az infláció miatt komoly iparfejlesztésre nem lehetett gondolni.

A város vezetői az iskolaváros koncepcióban és az idegenforgalom fejlesztésében láttak lehetőségeket. Új elemi iskolák, szakiskola, a Szatmári irgalmasnővérek iskolatömbje, új egyházi tanítóképző épült.

A zenei élet is fejlődésnek indult. Bánáti Buchner Antal főszékesegyházi karnagy létrehozta az Esztergomi Zeneegyletet, majd 1928-ban megalapította a Városi Zeneiskolát, 1920-tól szerepelt a Polgári Fúvószenekar.

Az idegenforgalom fellendülését a fürdők fejlesztésével és a városnak a tömegturizmusba való bekapcsolásával támogatták. Esztergom vonzását növelték európai rangú műemlékei, valamint az 1934-1938 közötti ásatás, amely a 12-16. századi várpalota maradványait tárta fel. Az 1938-as Szent István év és az Eucharistikus Kongresszus tömegeket vonzott a városba. A város idegenforgalmi vonzerejének növekedésében az említettekén túl fontos szerepet játszott a pezsgő társadalmi élet, melyet jól érzékelt az, hogy

ESZTERGOM

1921-ben itt indult meg az ország második, s egyben a Dunántúl első Népfőiskolája. 1933-1941 között hét alkalommal rendezték meg az országos jelentőségű Katolikus Nyári Egyetemet.

Jelentős társadalmi aktivitásra utal az, hogy 1837 és 1948 között száznál több egyesület, kör, egyesület, liga, csoport jött létre és működött a városban.

Esztergomi egyesületek:

1837: Széchenyi Kaszinó, 1844: Takarékszövetkezet, 1860: Katolikus Legényegylet, 1868: Szent Erzsébet Jótékonyági Nőegylet, 1875: Kereskedelmi Társulat, 1877: Szent Benedekrendi római katolikus Főgymnásium Segélyező Egyesület, 1882: Belvárosi Katolikus Olvasókör, Önkéntes Tűzoltó Egylet, 1888: Tornaegylet, 1890: Polgári Egyesület, Kereskedő Ifjak Önképző Egyesülete, 1892: Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíjegyesülete, 1893: Esztergomi Katolikus Kör, 1894: Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat, Alreáliskolai Segítő Egyesület, 1896: Főgymnásium Czuczor Gergely Önképző Kör, 1898: Szent Péter és Pál Apostolról címzett Temetkezési Egylet, Esztergomi Tanítóképző Intézet Segítő Egyesület, 1903: Esztergomi Építőiparosok és Iparossegédek Szak- és Önképző Egylete, Esztergomi Csizmadiák Betegsegélyező és Temetkezési Egyesülete, Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűosztók Szakegyesület helyi csoportja, Esztergomi Iparosok Dalköre, 1904: Esztergom-Szenttamás és Vízivárosi Katolikus Polgári Kör, Esztergomi Munkásképző Egylet, 1905: Szent Ignác Temetkezési Egyesület, 1906: Esztergomi Függetlenségi és 48-as Kör, 1907: Esztergomi Keresztény Szociális Egyesület, 1909: Esztergom városi, Esztergom Vármegyei Vendéglősök, Kávézók és Kocsmárosok Társulata, Esztergomi Rendőrkalkalmazottak Nyugdíjpótló és Segélyező Egyesülete, a Városi Ipartestület, 1910: Gondviselés Temetkezési Egyesület, Szentgyörgymezői Katolikus Olvasókör, 1911: Magyar Túrista Egyesület Esztergomi Osztálya, 1913: Kereskedelmi Társulat, "Kitartás" Kerékpáros Kör, Esztergomi Keresztény Szeretet Országos Gyermekevédő Műve, Esztergomi Gyorsíró Egyesület, 1914: Esztergom-szászvári Bánya "Altiszi kör", 1916: Közhivatali Kezelők és Díjnokok Országos Egyesülete helyi csoportja, 1918: Esztergomi Izraelita Jótékony Nőegylet, Esztergomi Izraelita Hitközség, 1919: MOVE Esztergomi Szervezete, 1923: MOVE Sportegylet, 1925: Magyarországi Famunkások Országos Szövetségének helyi csoportja, Esztergomi Királyi Helyőrségi Tiszti Kaszinó Egyesület, Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének helyi csoportja, Esztergomi Munkástedező Egyesület, 1926: Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaság, Bencés Diákok Országos Szövetségének helyi csoportja. Esztergomi Bélyeggyűjtők Köre, 1928: Esztergomi Sport, Horgász és Halászegyesület, Vármegyék és Városok Országos Mentőegyesületének helyi csoportja, Magyar Nők Szent Korona Szövetségének helyi csoportja, 1929: Esztergomi Sportvadászok Társasága, Esztergomi Árvízmentesítő és Belvízlevezető Társulat, Esztergomi Evangélikus Nőegylet, 1930: Esztergom és Vidéke Ipartársulati Szövetség, Esztergomi Rádió Egyesület, Református Nőegylet, Katolikus Bencés Diákok Egyesülete, Helyőrségi Altiszi Kaszinó, "Jóbarát" Esztergomi Asztaltársaság, Belvárosi Lövészegylet, Szent György Polgári Lövészegylet (1936-tól Vak Bottyán Esztergomi Polgári Lövészegylet), 1932: Pádúai Szent Antal Szegénygondozó Egyesület, Postás Sportegylet, Esztergomi Gazdasági Népház (=Belvárosi Katolikus Olvasókör), 1933: Frontharcos Szövetség helyi csoportja, Esztergom-Szentgyörgy mezői Gazdasági Népház (=Szentgyörgymezői Katolikus Olvasókör), 1935: Esztergomi MÁV Nyugdíjasok Koszorú és Gyamolító Egyesülete, "Felebarát Asztaltársaság", 1937: "Falu" Magyar Gazda és Földműves Szövetség Esztergom-szentgyörgymezői fiókja, Esztergomi Tanítóképzőben Végzett Iskolatársak Szövetsége, 1938: Baross Szövetség Dohányáros Csoportja helyi fiókja, 1941: Községi Szent Imre Reáliskola és Gimnázium Volt Növendékeinek és Barátainak Szövetsége, 1943, Országos Egészségvédelmi Szövetség helyi fiókszervezete, 1947: Népi Kollégiumok Országos Szövetségének Vak Bottyán János Esztergomi Helyi Kollégiuma, 1948: Esztergomi Kereskedelmi Társulat, Esztergomi Szakszervezeti Tanács Vadásztársaság, Esztergomi Sportvadásztársaság.

Időpont nélkül: MOVE Esztergomi Hajósegylet, Ébredő Magyarok Egyesülete, Magyar Gyermektanulmányi Társaság helyi fiókköre, Magyar Vöröskereszt helyi csoportja, Magyarországi Növédő Egyesület helyi csoportja, Nyugalmazott Katonatisztek esztergomi főcsoportja, Hadirokkantak és Árvák Egyesülete, Keresztény Szociális Nemzetnevelők Országos Szervezetének esztergomi fiókja, Méhészeti Egyesület, Borászati Egylet, Polgári Zenekar, Református Keresztény Ifjúsági Egyesület, Szociális Missio Társulat, a Magyarországi Építőipari Munkások Országos Szövetsége helyi csoportja, Területvédő Liga, Állami és Törvényhatósági Altisztek Nyugdíjpótló és Segélyező Szövetségének helyi csoportja, Werbőczy Jogász Egyesület, Magyar Cionista Szövetség helyi csoportja, Esztergomi Betegsegélyező Egyesület, Volt Hadifoglyok Országos Szövetségének helyi csoportja. Stefánia Szövetség helyi csoportja.

1923-ban egyesítették a két csonka vármegyét: Esztergomot és Komáromot. A megyeközpont Esztergom lett, így a város közigazgatási szerepe is megmaradt.

1938-ban az első bécsi döntéssel visszakerültek Magyarországhoz a párkányi járás döntően magyarlakta falvai is. 1939-től ismét a történelmi vármegye székhelye Esztergom. 1941-ben, a népszámlálás során több mint 22.000 lakost írtak össze a városban.

1944-ben a német megszállás után szinte a teljes zsidó lakosságot deportálták. A front közeledtével súlyos légitámadások érték a várost.. Az orosz és német csapatok között három hónapos állóharc alakult ki, amelynek sok polgári áldozata is volt. A harcok 1945. március 21-én fejeződtek be. Legalább félezer esztergomi került sovjet hadifogságba. A háború alatti bombázások és tűzérési támadások nyomán a város 3258 lakóépületéből elpusztult 59, lakhatatlanná vált 284. Megsérült 47 középület, közöttük a Bazilika, a templomok, kulturális intézmények, a kórház a város- és a megyeháza, továbbá nyolc ipari üzem; a hidakat felrobbantották. Indokolt volt tehát a döntés, amely Esztergomot romvárossá nyilvánította. A legfontosabb épületek helyreállítása, a romok eltakarítása, két esztendő telt igénybe.

ESZTERGOM

Az élet újraindításában kiemelkedő szerepet játszott a Nemzeti Bizottság és a város vezetése, amely már 1946-ban elhatározta, hogy az új körülmények között is az iparosításra, az iskolaváros jelleg megőrzésére és az idegenforgalom fejlesztésére törekszik.

A fordulat évétől kezdődően egyházi szerepe miatt hátrányos helyzetbe került. Viszonylagos gazdasági erőtlensége, földrajzi elhelyezkedése és egyházközponti szerepköre miatt alkalmatlannak tartották a megyeszékhelyi funkcióra. A tanácsrendszer létrejöttét követően közigazgatásilag eljelentéktelenítették Esztergomot. Elvesztette mind megye, mind járási székhely rangját. Egyesek még nevét is megváltoztatták volna.

A megyei tanács még 1952-ben a Megyei Bíróság és Ügyészség pedig 1980-ban hagyta el a várost, melynek így egyetlen megyei intézménye maradt: a Levéltár.

Esztergom teljes elszigeteltsége csak az 1956-ot követő évektől oldódott. A hatvanas évek ipartelepítési politikája nyomán különösen a műszeripar és a szerszámgépgyártás indult fejlődésnek.

A volt Petz Testvérek Iparművek Rt. államosítását követően léterjött a SZIM Esztergagépgyára, 1963-tól a SZIM Esztergomi Marógépgyára. A város a műszeripar bázisa lett a megyében az alábbi üzemek révén: Labor Műszeripari Művek, Finommechanikai Vállalat 4. sz. gyára, a GRANVISUS Látszerészeti Eszközök Gyára, MEDICOR Művek Elektronikai és Finommechanikai Gyára (később MICROMED).

Az iparosítás nyomán a város lakóinak száma az 1930. évi 17 354 főről 1990-re 29 845-re emelkedett.

Esztergom életében az 1973-as millenniumi év hozott újabb fordulatot. 1974-ben a katolikus egyház ismét betöltötte az esztergomi érseki széket. Az állam és az egyház kapcsolatának folyamatos javulása kedvező lehetőséget nyújtott a város ezeréves fennállása jegyében szervezett nagyszabású rendezvénysorozat megvalósításához. Ennek egyik eredménye volt a nemzetközi gitárfesztivál és szeminárium, melyet 1973-ban - Szendrey-Karper László gitárművész vezetésével - először rendezett meg a város. Ettől kezdődően a világ művészei e fesztivál keretében két évente találkoznak Esztergomban. A politikai enyhülés nyomán növekedett a városfejlesztés lehetősége. Új lakótelepek, szálloda, áruház épült, s az adott körülményekhez viszonyítva modernizálódtak a gyárak. Növekedett az idegenforgalom, s ezzel párhuzamosan megkezdődött a város műemlékeinek felújítása is. A járások 1984-ben történt megszüntetését követően Esztergom a városkörnyékiség révén - 1988-ig - ismét regionális szerepkört kapott.

EGYHÁZTÖRTÉNET

Katolikus egyház

Esztergom történelme a kezdetektől összefonódott a magyarországi kereszténység történetével.

Már Géza fejedelem felismerte azt a tényt, hogy fennmaradásunk egyetlen lehetősége az, ha a magyar nép áttér a keresztény hitre. Egy évvel uralomra jutása után, 973-ban követeket indított Quedlinburgba, s Pilgrim passauai püspök - kérésére - hittérítőket küldött Magyarországra.

Géza fejedelem az esztergomi várhegy északi részén templomot építtetett Szent István protomártír tiszteletére. Itt keresztelték meg fiát, Vajkot. A Koppány-féle lázadás leverése után István fő célkitűzése a térítés, a keresztény egyház megszervezése volt.

Az országot 10 püspökségre osztotta. A püspökségek fölé érseket állított, akinek székhelyül szülővárosát, Esztergomot jelölte meg. A püspökségek felállítására a koronát is küldő II. Szilveszter pápától kapott felhatalmazást. István Pilgrim papjai helyett a bencés rend tagjait bízta meg a hittérítéssel. Az érseki székbe elsőként egy pannonhalmi bencés szerzetest jelölt ki, Domonkos személyében.

A püspökségek létrehozása után megkezdődött az egyházmegyék szervezése.

Szent István - hogy az esztergomi érsek tekintélyét kiemelve - egyházmegyéjének a többenél nagyobb birtokot adományozott, elsősorban Hont, Bars, Nyitra és Komárom vármegye területéről.

Az első káptalanok a 11. század végén alakultak. Tevékenységük első írásos nyoma 1143-ból való. Hogy a káptalan működését biztosítsák, szintén jelentős birtokadományban részesültek. Martyrius érsek 1156-ban 70 falu tizedét engedte át a káptalannak. III. Béla a piacvámot is a káptalannak adományozta. II. Endre az esztergomi dunai kikötő vámját adta át.

ESZTERGOM

A tatárjárás alatt az esztergomi káptalan birtokai elpusztultak, s a veszedelem elmúta után a királyok és érsek ismét jelentős adományokkal járultak hozzá működéséhez.

Egyéb egyházi intézmények is létesültek: kolostorok, monostorok és apátságok.

Több esztergomi érsek írta be nevét az ország történelmébe és Esztergom kultúrtörténetébe. Uralkodókat pártfogoltak, kiskirályokat fékeztek meg, hadjáratokban, csatákban vettek részt, iskolákat alapítottak, tudományos és művészetpártoló tevékenységet folytattak jelentős gyűjteményeket hoztak létre, templomokat emeltek, zsinatokat hívtak össze. II. Tamás érsek 1307-ben tartott zsinatán csendült fel először esti harangszó az angyali üdvözletre.

Telegdi Csanád érsek Váradon öt oltárt emeltetett, s társaskáptalant is alapított. Esztergomban az egyház javait elhanyagolva, a főtemplomot pedig romos állapotban találta. A javak nagy részét visszaszerezte, s a Szent Adalbert templomot újjáépítette.

Telegdi III. Tamás komoly gondot fordított az egyházi fegyelem fenntartására, s az egyház jogainak védelmére, felkarolta a cisztercita rendet, s több egyházi zsinatot hívott össze.

Demeter érsek zsinati határozatai a szentírást, az egyházi hagyományokat, szokásokat tárgyalták és erősítették meg. Szabályozták a papok öltözködését, viselkedését. Ekkor született határozat arra, hogy ne vízbemártással, hanem kőkútból történjen a keresztelés; továbbá intézkedtek a bérmlásról, a gyónásról, az utolsókenetről, a házasságról, az oltáriszentség elhelyezéséről s ezek liturgikus rendjéről.

1397-ben Kanizsai János állt az egyház élén. A konstanci zsinaton királyi helytartó, majd a német-római császárság kancellárja lett. 1391-ben megalapította a Szent István vértanúról címzett első prépostságot és a társaskáptalant, felépítette és helyreállította templomát. Nagyboldogasszony tiszteletére 1396-ban kápolnát építtetett, amelyet gazdag alapítvánnyal látott el. Mint a tudomány nagy pártfogója, felújította a székesegyházi iskolát is.

1440-ben Széchy Dénes egri püspök lett az érsek, aki Esztergom fényét építkezéseivel emelte. 1449-ben tartományi zsinatot hívott össze, melynek feladata a főszékesegyház helyreállításának előkészítése volt. A templom és a vár építkezéseivel az érseki vagyon mellett saját családi vagyonát is felajánlotta és felhasználta. Halála előtt 80 ezer aranyforintot hagyott a székesegyház befejezésére. Egyháztörténeti jelentősége, hogy érseksége alatt éledt újjá a bencés rend Magyarországon.

1498-tól Bakócz Tamás az esztergomi érsek. Erős kézzel hamarosan rendbehozta az érsekség gazdaságát, s magas jövedelmekre tett szert. Ő építtette 1506-ban a Boldogságos Szűz tiszteletére azt a kápolnát, melyet saját temetkezési helyéül szánt. (Bakócz kápolna). A nagynevű érsek ötvösmunkákkal és szöttekkel gazdagította a templomokat, a misekönyveket is gazdagon díszítette, különösen a nevéhez fűződő, s ma a Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött graduálét.

Szalkay László érsek (1524-26) tevékenysége a készülődő újabb török támadás megfékezésére irányult. 1000 gyalogost és 400 lovast ajánlott fel a török elleni hadjáratra. Lajos király oldalán részt vett a mohácsi csatában, ahol elesett.

Várday Pál a törökök elől az érsekséget Nagyszombatba telepítette. Munkáját Oláh Miklós, majd Pázmány Péter teljesítette ki, aki Nagyszombaton tudományegyetemet alapított. Pázmány kiemelkedő életművet hagyott hátra.

1761-ben Barkóczy Ferencet nevezték ki esztergomi érsekké. Ebből az alkalomból Mária Terézia az esztergomi várat visszaadta az érsekségnek.

A Vízivárosban 1729-ben megnyílt a jezsuiták rendháza, 1726-60 között a ferencesek is felépítették renházukat, a királyi városban templomot emeltek Szent Anna tiszteletére.

Miután az érsekség visszakapta a Várhegyet, Barkóczy Ferenc 1761-65 között építeni kezdte a törökök által elpusztított Szent Adalbert templom helyén az új székesegyházat.

Mária Terézia befolyásos érseke volt Battyhány József, ennek ellenére az ő idejében szakították ki az esztergomi egyházmegyéből a szepesi, a besztercebányai és a roznnyói püspökségeket.

1820. május 20-án beiktatták Rudnay Sándor volt erdélyi püspököt. Rudnay visszahozta Esztergomba az érsekséget és a káptalant. 1822-től folytatta a Barkóczy által megkezdett bazilika építését.

ESZTERGOM

1838-ban nevezték ki Kopácsy József veszprémi püspököt esztergomi érsekké. Ő szerkesztett először magyar nyelven egyházi körleveleket, s számos tudományos munkát is lefordított magyarra. 1842-ben megalapította a tanítóképzőt.

A szabadságharc alatt Hám János érsek, Windischgrätz herceg Budára történt bevonulása után körlevélben fordult a papsághoz, kérve, hogy híveiket a császárhoz való hűségre buzdítsák. Ezért a Honvédelmi Bizottmány minden vagyonát zár alá vette, ezért menekülni kényszerült majd lemondott székéről. Ebben az évben, 1849-ben nevezték ki helyére Scitovszky Jánost. Nevéhez fűződik a papnevelde visszahelyezése Nagyszombatból (1850), a bazilika felszentelése (1856), a Katolikus Legényegylet megalapítása, iskolák, többek között a Szatmári Irgalmas Nénék intézetének létrehozása (1865). Halála előtt ismét betelepítette a pálosokat Magyarországra, nekik adományozta a szentkereszti remeteszéket.

A dualizmus időszakának legnagyobb formátumú érseke Simor János volt. Jelentős intézményeket hozott létre Esztergomban. Új érseki palotát építtetett, megvetette a mai Keresztény Múzeum, a Simor Könyvtár, s a Prímási Levéltár alapjait, befejezte a bazilika építését és kórházat létesített (Dobozi út).

1891-től Vaszary Kolos pannonhalmi főapát lett az érsek, aki korábban az esztergomi bencés gimnázium tanára volt. Támogatta a vasútépítést, segítette a Mária Valéria-híd, a Kolos-híd és az 1902-ben alapított kórház létrejöttét. A történelmi Magyarország utolsó hercegprímása Csernoch János volt.

1927-től 1945-ig, haláláig Serédi Jusztinián, a kiváló egyházjogász volt az esztergomi érsek, akit 1945 szeptemberében követett Mindszenty József. 1948-ban koholt vádak alapján letartóztatták, s a népbíróság tanácsa életfogytiglani fegyházra ítélte. 1956-ban a forradalom oldalára állt, s ezért menedékjogot kellett kérnie az USA nagykövetségén, ahol 1971-ig tartózkodott. 1973-ig viselte az érseki rangot. 1975-ben Máriazellben halt meg. Hamvait 1992-ben a Bazilika altemplomában helyezték el. 1976-tól Lékai László az érsek. Nevéhez fűződik a római Szent Péter bazilika magyar kápolnájának létrehozása. Tevékenységével hozzájárult az állam és egyház viszonyának konszolidálódásához. 1987-től az érseki tisztet Paskai László tölti be.

Esztergom érsekei:

1000-0012: Domonkos, 1002-1007: Radla Sebestyén, 1007-1026: Anasztáz Asztrik, 1046-1055: I. Benedek, 1067-1075: Dezső, 1075-1077: Nehemiás, 1093-1094: István, 1094-1095: Acha, 1095-1104 Szerafin, 1105-1116: Lőrinc, 1117-1126: Marcell, 1127-1139: Felicián, 1142-1146: Makár, 1150-1158: Martyrius, 1158-1179: Bánfy Lukács, 1180-1183: I. Miklós, 1185-1203: Jób, 1204-?: Ugrin, 1204-1205: Kalán, 1206-1222: I. János, 1224-?: I. Tamás, 1226-1239: Róbert, 1239-1241: Mátyás, 1242-1253: II. István, 1254-1261: II. Benedek, 1262-1273: Fülöp, 1273-?: II. Miklós, 1274-1276: III. Benedek, 1277-1278: II. Miklós, 1279-1298: Lodomér, 1298-1303: Gergely, 1303-1304: Mihály, 1305-1321: II. Tamás, 1321-1328: Boleszláv, 1329-1330: Dörögdi III. Miklós, 1330-1349: Telegdi Csanád, 1350-1358: Vásáry IV. Miklós, 1358-1366: V. Miklós, 1367-1375: Telegdy III. Tamás, 1376-1378: II. János bíboros és érsek, 1378-1387: Vaskúti Dömötör, 1387-1418: III. János (Kanizsay) prímás érsek,* 1423-1439: Pálóczy I. György, 1440-1465: Széchy Dénes, 1465-1472: Vitéz János, 1472-1480: VI. János, 1480-1485: VII. János, 1486-1497: Estei Hippolit, 1497-1521: Bakócz Tamás, 1522-1524: Szatmári III. György, 1524-1526: Szalkay László, 1526-1549: Várday Pál, 1551-?: IV. György, 1553-1568: Oláh Miklós, 1569-1573: Verancsics Antal, 1573-1586: Telegdy Miklós, 1587-1592: Kutassy János, 1596-?: Fehérvény II. István, 1597-1601: Kutassy VIII. János, 1607-1615: Forgách VII. Ferenc, 1616-1637: Pázmány Péter, 1637-1642: Lósy I. Imre, 1642-1666: Lippay V György, 1666-1685: Szelepcsényi VI. György, 1685-1695: Széchenyi Gimesy György, 1695-1707: Kollonich Lipót, 1707-1725: Keresztély Ágost hercegprímás érsek, 1725-1745: Esterházy Imre, 1751-1757: Csáky Miklós, 1761-1765: Barkóczy Ferenc, 1776-1799: Battyhány József, 1808-1809: Károly Ambrus, 1819-1831: Rudnay Sándor, 1833-1847: Kopácsy József, 1848-1849: Hám János, 1849-1866: Scitovszky János, 1867-1891: Simor János, 1891-1912: Vaszary Kolos, 1913-1927: Csernoch János, 1927-1945: Serédi Jusztinián, 1945-1973: Mindszenty József, 1976-1986: Lékai László, 1987- Paskai László.

* 1394-től az esztergomi érsekek a prímási címet, 1714-től 1979-ig a hercegprímási rímet viselték.

ESZTERGOM

Plébániák

Főszékesegyházi plébánia

1856-tól a főszékesegyházi plébános a káptalan tagja. Anyakönyveit 1829-től vezetik. A plébániához tartozik a Fogadalmi kápolna.

Vízivárosi plébánia

Középkori temploma Szent László nevét viselte. A jelenlegit 1738-ban szentelték fel. Ez lett Víziváros plébániatemploma. Plébánosai 1685-től a Nagyszombatból jött kanonokok voltak.

1856-ig, a bazilika felszenteléséig ez a templom töltötte be a főszékesegyház szerepét.

A plébániához tartozik a szemináriumi templom és a Szent István kápolna.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Oltáregylet, Katolikus Egylet, Jézus Szíve társulat, Mária Congregatio, Jézus Szíve Társulat, Oltárgondozó Hölgybizottság, Szívgyárda, Szent Tamás és Vízivárosi Katolikus Polgári Olvasókör.

Belvárosi plébánia

A jelenlegi templom 1756 és 1772 között épült. Szent Péter és Pál tiszteletére szentelték fel. A templomhoz tartozik a temetőkápolna és a Jópásztor kápolna. Anyakönyveit 1709-től vezetik.

A belvárosi templomhoz tartozik a ferences Szent Anna templomigazgatóság.

A királyi városba 1224-ben telepedtek le a ferencesek. Első templomukat a tatár felégeti és IV Béla segítségével építik újjá. Mai templomukat 1700-1717 között emelték Szent Anna tiszteletére. A rendházban 1930-tól működik gimnáziumuk.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Katolikus Unió, Katolikus Mesterek Társasága, Belvárosi Földműves Ifjak Egyesülete, Mária Congregatio (két csoport), Credo Egylet, Szívgyárda.

Szent Anna plébánia

Packh János tervei alapján 1828 és 1831 között épült a Szent Anna vagy kerektemplom. 1872-ben Csatai Szabó János hittudós a templom szomszédságában lévő házát és tetemes vagyont a templomra hagyta. A 19. század végén óvodát és óvónőképzőt létesítettek mellette.

1937-ben kivált a belvárosi plébánia kötelékéből, s önállósult.

Kápolnái a Galagonyásban lévő Szent Orbán kápolna és a Dobogókői úton lévő Rozália kápolna.

Anyakönyveit 1937-től vezetik.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Rózsafűzér Társulat, Jézus Szíve Társulat, Credo Egylet, Mária Congregatio, Szívgyárda, Hitterjesztés Művek, Szent Gyermekség Művek, Szent Péter Művek, Leányok Mária Congregatiója.

Szentgyörgymező plébánia

A Szent György vértanúról elnevezett zöldségek prepostságot és társaskáptalant a hagyomány szerint Szent István alapította. A középkorban már állt temploma. Csáky Miklós primás építtette a mait, mely 1775-ben készült el. 1800-tól plébánia.

Anyakönyveit 1801-től vezetik.

1886-tól plébánosa Perger Lajos volt, akinek több drámáját is játszották. Cikkei megjelentek a korabeli lapokban.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Mária Congregatio, Szívgyárda, Rózsafűzér Társulat.

Kertvárosi plébánia

1938-ban a Szent István jubileumi év alkalmával e városrész a Szent István város nevet kapta. Goszleth Lajos tervei alapján Szent István tiszteletére templomot építtettek, amelyet 1943-ban szenteltek fel.

Anyakönyvek 1943-tól találhatók, előtte a Szent Anna plébánián vezették.

Hitbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Rózsafűzér Társulata, Dolgozó Lányok Társulat, Szívgyárda.

ESZTERGOM

Evangélikus egyház

Esztergom és vidéke egyházilag Nagyborzsönyhöz tartozott. Esztergom gondozása Nagyborzsönyből szinte lehetetlen volt, ezért az egyházi vezetés adminisztrátori megbízást adott dr. Kovács Sándornak, a későbbi teológiai tanárnak és püspöknek. Ő tartotta az első evangélikus istentiszteletet Esztergomban 1924. júniusában a református templomban. 1925-ben alakult meg az önálló evangélikus gyülekezet. 1936. október 1-jétől saját lelkészt kapott Molnár Gyula személyében. Ő szervezte azután tovább a gyülekezetet, amely Esztergom-Dorogi Misszió Egyházközség néven lépett be az egyház történetébe. Templomuk Szentelésére 1941. december 7-én került sor harangavatással és Molnár Gyula rendes lelkészi beiktatásával egybekötve.

Jelenleg új lelkészlakást, gyülekezeti termet építenek, és a templom teljes felújítása is folyik.

Református egyház

Egykorú adatok szerint a 16. században népes református gyülekezet élt Esztergomban. 1599-ben Kutassy VIII. János prímás arra kérte a királyt, hogy az "esztergomi heretikus (tévtanító) lelkészeket" karhatalommal űzesse ki a városból. Ennek megtörténte után mintegy három évszázadon keresztül protestánsoknak tilos volt letelepedniük a városban.

A múlt század második felétől kezdődően egyre több református Esztergomba. 1881. október 15-én ünnepélyesen megalakult a református egyházközség. Az első istentiszteletet másnap, október 16-án a megyeháza dísztermében tartották meg. A templom 1889-ben épült. 1949-ben bővítették, 1978-ban eklektikus stílusban tornyot építettek hozzá.

1881 óta őrzi az anyakönyveket. 1945 előtti iratait a Pápai Református Levéltárban őrzik.

Az egyházközség megalakulásakor különböző helyekről kapott ajándékba úrasztali felszerelést: egy 1704-es keltezésű kelyhet Sárospatakról s egy 1770-ből valót Átányból. Esztergom őrzi az ellenreformáció idején megszűnt és vissza sem állított szomori református egyházközség 1725-ből való ónkannáját is.

Izraelita hitközség

A magyar királyok székhelyén a 11. században megtelepedtek zsidó kereskedők és pénzváltók. A legrégebbi magyarországi zsidó hitközség már 1050 körül önálló vezetőséggel rendelkezett, a zsidók külön városrészben éltek. Imaházuk volt valamint pénztáruk a szegények és betegek támogatására. A 13. század elején rituális fürdőjük, I. Károly király 1326-ban kelt oklevele szerint külön temetőjük is volt. A 16. század elején 800 zsidó élt a városban. A török kiverését követő évtizedekben az Érseki-Vízivárosban laktak, ahonnan az esztergomi érsek 1711-ben elűzte őket. Négy évig a szabad királyi városban kereskedtek, de innen is menniük kellett. Később II. József engedélyezte megtelepedésüket, de csak egy-két család élt ezzel a lehetőséggel. A 18. század elejétől ismét kitiltották őket. Esztergom-Szenttamáson 1750 óta éltek egyre növekvő számban. 1759-ben az esztergomi székesfőkáptalan engedélyezte, hogy telket vásároljanak imaház építésére. 1827-ben a szenttamási zsidók létszámát 262-re tették, zsinagógájuk, rabbijuk volt, anyakönyvet vezettek. A 19. század második felében a szabad királyi városban kereskedők, tisztviselők, orvosok, ügyvédek telepedtek meg. 1858-ban új zsinagógát emeltek, ezt 1888-ban elbontották és helyén Baumhorn Lipót tervei szerint mór stílusú zsinagógát építettek.

1864-ben alakult meg a Betegsegélyző Egylet, 1868-ban az Izraelita Nőegylet, 1927-ben a Kultúregylet.

1895-ben az egyesült városnak kb. 800-900 zsidó lakója volt.

1868-1944 között zsidó elemi iskola működött Szenttamáson. Az első világháború után a város megváltozott gazdasági helyzete miatt sokan elköltöztek a fővárosba, 1930-ra a lélekszám 600 főre csökkent. A deportálásból visszatérők kísérletet tettek a hitközség újjászervezésére, de nem tudták fenntartani a zsinagógát. A Magyar Izraeliták Országos Központja eladta, ma a Technika Háza működik benne.

JELENTŐSEBB MŰEMLEKEK

RÓMAI KOR

Tárgyi emlékei nagyrészt az esztergomi múzeumok kőtáiraiban találhatóak: sírkövek, sírkő- és egyéb töredékek.

A Hidegtelek-kereszt-csúcson 4. századi római táborhely tornyait és zárófalát tárták fel.

A Várhegyen castrum (római vár) állhatott. Edény- és pénzleletek, tetőcserepek, téglák kerültek elő nagy számban. A város határában, a Duna partján több római őrtorony maradványai láthatók.

KÖZÉPKOR

Építészeti alkotásairól nagyrészt csak okleveles adataink vannak. 38 temploma régi metszeteken látható, vagy régészeti ásatások igazolták létezését.

Legrégebbi temploma a Szent István első vértanúnak szentelt fejedelmi házikápolna majd prépostság volt.

Szent Adalbert székesegyház

Magyarország legszebb bazilikája lehetett. Építését Szent István kezdte. 1180-ban leégett. III. Béla király idejében Jób érsek építtette újjá. A következő évszázadokban is tovább gazdagítják oldalkápolnákkal, szentélyét gótikus stílusban alakították át. A török ostromok alatt, majd a klasszicista bazilika építésekor tűnt el. Teljes lebontása előtt alaprajzát felmérték (1765).

Porta Speciosa

A székesegyház "Szép Kapuja". A nyugati főhomlokzaton az előcsarnokból nyílt, 1188-95 között épült, fehér és vörös márványból. Makettje a Vármúzeumban látható. Az "olasz típusú kaput bizánci inkrusztációs technikával, francia ikonográfiai program szerint" készítették. (Dercsényi Dezső meghatározása.)

Bakócz kápolna

A Szent Adalbert székesegyház mellett, önálló, a déli homlokzatot uraló építményként állt. Tágas bejárati nyílással szervesen kapcsolódott a székesegyház belső teréhez. Süttői vörös márványból készült, A magyarországi reneszánsz építészet legjelentősebb alkotása. Művészeti csúcspontja az oltár, Andreas Ferucci itáliai szobrász műve. Később a kápolnát 1600 darabra szétszedve építették be a Bazilikába.

Királyi, majd érseki palota

Géza fejedelemtől kezdve több periódusban építették. III. Béla király korában átalakították. Ma is látható épületrészei jórészt ebből az időből származnak. Először a várhegy déli csúcsán álló lakótorony készült el. A Fehér torony (majd Lipót bástya) szabálytalan sokszög alapú, magas sátozottal fedett monumentális építmény lehetett. Kettős bélletű kapuja volt. Később csatolták hozzá a Szent István termet, a nyugati palotaszárny helyiségeit, majd a várkápolnát.

A nyugati palotaszárny szintén több építési szakaszban formálódott.

A legnagyobb változás Vitéz János érseksége idejében történt. 1470 körül készültek el a dolgozószoba freskói. A négy erény álló alakja valószínűleg olasz mester alkotása. A helyreállított boltosított bordákon csillagképek töredékei láthatók. 1543-ban kezdődött pusztulása, mikor ágyúállássá alakították, 1605 körül földdel tömték be. Bonfini és mások leírásából alkothatunk képet arról a monumentális méretű teremről, mely freskókkal volt díszítve, és a Duna felől vörösmárvány függőfolyosók övezték. Az utóbbi évek kutatásai, feltárásai elegendő támpontot rögzítettek az esetleges rekonstrukcióhoz.

Szent István terem

Sokáig Szent István születési helyének tartották. 1874-ben kápolnává alakították. Középoszlopra boltozott négyszakaszos terem keresztboltozati bordák nélkül, oszlopfői eredeti alkotások.

A Dunára néző ablakfülke a 19. században készült.

Várkápolna

III. Béla kori építkezés eredménye. A román stílusú építészet legszebb alkotása, ahol először jelennek meg hazánkban gótikus jegyek. A viszonylag kis alapterületű kápolna, nagyszerű térélményt nyújt. A 12. század végén történt nagy átépítések legépebben megmaradt emléke. Az 1934-es feltárás, és máig példányértékű helyreállítása óta az esztergomi kőfaragó műhely sajátosságai nyilvánvalóbbá váltak. Az oszlopfők figurális díszítése, a bélietes kapu geometrikus motívumai francia mintaképekre utalnak. Belső kifestése több periódusban történt. Az Oroszlános címerkorongok 1200-ban, a hajó oldalán látható apostolfejek 1340 körül készültek.

A *török uralom* alatt a város műalkotásai csak pusztultak. A katonai létesítményeken kívül helyreállítható állapotban fennmaradt több fürdő és dzsámi a Vízivárosban. Ezenkívül főleg az iparművészet tárgyköréhez tartozó emlékek maradtak ránk.

BAROKK KOR

A *Vízivárosi plébánia templom* mozgalmas domború homlokzata római kapcsolatokat mutat. Esztergom egyik legszebb temploma. Berendezése 1945-ben pusztult el.

A *belvárosi plébánia-templom* középtengelyében elhelyezett tornya uralja a homlokzatot, a függőleges és vízszintes szerkezeti elemek harmonikus egyensúlyt teremtenek. Eredeti főoltárát a századfordulón cserélték fel a maira. A hatalmas oltárképet Vaszary János festette. A szószék 1762-1763-ban készült, rokokó munka.

Középkori kolostoruk közelében, 1700-ban kezdték építeni a *ferencesek* a *Szent Anna templomot*. Tornyát a szentély mellé építették. Egyszerű világosan szerkesztett külső és belső architektúrája kellemes benyomást kelt.

Az 1910-1914-ben végzett restaurálás megfosztotta több értékes barokk berendezési tárgytól. Az átlagon felüli művészeti értéket mutató oltárt nem érintette az átalakítás.

A kisebb léptékű építmények közül szép arányai, igényes homlokzati kiképzése miatt említésre méltó a belvárosi temetőben álló, *ravatalozónak használt kápolnát*, melyet Mayer Krisztián esztergomi mester tervei szerint építettek.

A *Szent Tamás-hegy* jelenlegi kápolnája a hegy csúcsán áll, 1823-ban készült. Szép arányú klasszicista alkotás. A hozzá vezető stációk színes barokk kőszobrai különböző korokban készültek. A kápolna előtti szoborcsoport eredetileg a Várhegyen állt.

Esztergom világi barokk épületei közül legjelentősebb a mai *városháza*. A 17. század végén épült barokk stílusban, eredetileg Bottyán János lakóháza volt. Harmonikus főhomlokzata későbarokk. Legdekoratívabb része a középrizalit, hajlított erkéllyel, alatta az árkádok mögött nyíló kapuval. A rizalitet timpanon zárja le, melynek közepén süttői márványból faragott városcímer foglal helyet barokkos keretben.

A városháza előtti térnek a 11. századtól városközponti szerepe van. Modern beépítések alig történtek, barokk, klasszicista, eklektikus épületek egységéből áll. 7. szám a *Gróf vagy Szerencsés-ház* gazdag stukkó díszítéssel, manzárdtetővel, több kis tetőablakkal 1765-1770-ben épült. A környező utcákban szintén több említésre méltó barokk palota és lakóház található. Legkiemelkedőbb a *török generális háza* (1747), Majerhoffer András műve, később vármegyeháza.

Az *Obermayer-ház* 1767-ben, a *Meszéna-ház* 1755-ben *Gróf Sándor Móricz tulajdona* 1772-ben épült jelentős barokk alkotások.

KLASSZICISTA ÉPÍTMÉNYEK

Főszékesegyház (Bazilika)

A magyarországi klasszicista építészet kiemelkedő alkotása Kühnel Pál és Packh János tervei alapján készült, Hild József tervei felhasználásával fejezték be. A kompozíció egy fő nézőpontra épült, középpontja a feljárt tengelyében álló, s az altemplom padlószintjétől mérve 100 méter magas kupola. A homlokzati tömeget oldják a két oldalt álló harangtornyok, melyek boltívekkel kötődnek a templomtesthez. Az előcsarnok szobrai Johann Hutterer és Kiss György alkotásai. A tornyok árkádjai feletti domborműveket Johann Meixner, a nyugati homlokzaton lévőket Marco Casagrande készítette. A templom belseje kereszt alaprajzú, a hosszanti térhatás az uralkodó. A belső térben is a kupola a központ. A hatalmas szentély főoltára fölött áll a Mária mennybemenetelét ábrázoló oltárkép (13x6,5 m); Tiziano festményének átfogalmazásával Grigoletti olasz festő készítette.

A székesegyház gazdag szobrai közül kiemelkednek a Pázmány Pétert és Simor Jánost mintázó alkotások. Az északi oldalkápolnában látható Szent István vértanú térdeplő alakja melyet Ferenczy István faragott. Az altemplom az egyiptomi építészeti formák felhasználásával készült.

A Várhegy régi érseki síremlékei itt kerültek kiállításra, pl. Vitéz János 1472-ben készült reneszánsz sírfedő lapja.

Kanonoki házak, segédpüspök palota, szeminárium övezi azt a mesterségesen kiépített széles feljártot, ami a homlokzati oszlopos előcsarnokhoz vezet.

A *Szent Anna plébánia templom*ot szintén Kühnel Pál bécsi építész tervei szerint építették. Valójában egy nagy kupola, magassága 38 m. A római Pantheon mintájára előcsarnoka 6 dór oszlopon nyugszik.

A Széchenyi téren található *Kollár-ház*, továbbá a vízivárosi ún. *régi prímási palota* ugyancsak szép klasszicista épületek.

Romantikus, eklektikus városrészek nem alakultak ki. A lehetőséget néhány olyan kivétel jelzi, mint például Lippert József műve, a koraeklektikus prímási palota 1870-1880-ból, a postapalota, s egy szép romantikus lakóház a Bajcsy Zsilinszky u. 22. szám alatt.

KÉPZŐMŰVÉSZET A POLGÁROSULT ESZTERGOMBAN

Az 1867-es kiegyezést követően a polgárosulás Esztergomban is megindult. 1899-ben a Széchenyi Kaszinóban megnyílt az első olyan kiállítás, melyen helyi alkotók léptek a közönség elé (pl. Einczinger Ferenc, Rainerné Istvánffy Gabriella). Az 1906. április 3-ától látható bemutatón már Bajor Ágost is jelentkezett. A helyi képzőművészek közös bemutatkozását egyéni kiállítások sora követte.

1914-ben Királyfalvi-Kraft Károly festőművész, az Érseki Tanítóképző Intézet tanára rajziskolát nyitott.

Bajor Ágost, Hellebrand Béla, Einczinger Ferenc, Pirchala Imre és Tipari Dezső elvégezte a Képzőművészeti Akadémiát, sikerrel szerepeltek a fővárosi szalonok kiállításain.

A város képzőművészeinek újabb közös kiállítására 1925-ben került sor Bajor Ágost, Koszkol Jenő, Einczinger Ferenc Hellebrand Béla, Fuchs Hajnalka, Pirchala Imre, Klomann Nándor, Nyergesi István, ifj. Vitái István és mások részvételével. 1926-ban a Balassa Társaság képzőművész tagjainak nyílt lehetőségük a bemutatkozásra.

1928-ban Serédi Jusztinián hercegprímás kezdeményezésére Esztergomban nyílt meg a II. Országos Egyházművészeti Kiállítás Bajor Ágost, Damkó József, Edvi Illés Ödön, Éber Gyula, Fuchs Hajnalka, Hellebrand Béla, Henek Vince, Hidegh Béla, Holló Kornél, Horvai János, Jaschik Álmos, Kacziány Aladár, Kampis János, Kontuly Béla, Leszevszky György, Nyergesi János, Orbán Antal, Tóth Gyula, Ungvári Sándor, ifj. Vitái István részvételével.

Négy esztendővel később, 1934-ben a helybéli hagyományokra építve Esztergomból indította országos útjára Tamás Henrik galériája azt a kiállítást, amelyen Aba-Novák Vilmos, Berény Róbert, Bernáth Aurél, Bornemissza Géza, Czóbel Béla, Csók István, Csontvári Kosztká Tivadar, Derkovits Gyula, Egry József,

ESZTERGOM

Ferenczy Károly, Fényes Adolf, Gulácsy Lajos, Iványi Grünwald Béla, Kádár Béla, Kernstok Károly, Kmetty János, Koszta József, Márffy Ödön, Mednyánszky László, Pekáry István, Perlrott Csaba Vilmos, Ripl-Rónay József, Rudnay Gyula, Szobotka Imre, Szőnyi István, Vaszary János, Ferenczy Noémi, Scheiber Hugó és mások, a magyar képzőművészet színe-java szerepelt. A kiállításon látható művek válogatásában meghatározó szerepet játszott a korábban esztergomi preparandista Kárpáti Aurél.

A jeles fényképészek sorát Beszédes Sándor nyitotta meg a 19. században. Őt 1945-ig Albrecht Ferenc majd Martsa Alajos követte a sorban.

A második világháború után a szabadiskolai hagyományokat követően 1948 nyarán művésztelep működött Ferenczy Béni vezetésével a városban Kiss Tamás, Martsa István és Vígh Tamás részvételével.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

ANDRÁSKÓ István festőművész

1930-ban született Budapesten. 1951 óta Esztergomban él és alkot.

Mucsi András: Bevezető Andráskö István kiállításának katalógusába (Esztergom, 1979. Balassa Bálint Múzeum).

Neuberger Róbert: Andráskö István festészete. = Új Forrás, 1977. 3. sz. 119-120. l.

BAJOR Ágost festőművész

1892-ben született Esztergomban és itt hunyt el 1958-ban. Számos alkotásán örökítette meg a várost, kiemelkedő jelentőségű képsorozata az "Ismeretlen Esztergom". Hagyatékát a Balassa Bálint Múzeum őrzi.

Zolnay László: Bajor Ágost festőművész emlékezete. In: Esztergom Evlapjai, 1961. 185-187. l.

Zolnay László: Bajor Ágost emlékkiállítása elé. In: Esztergom Evlapjai 1981. 101-103. l.

BARCSAI Tibor festőművész

1937-ben született Pécsen. 1967 óta Esztergomban él és alkot.

Bodri Ferenc: Barcsai Tibor. = Jelenkor. 1968. 12. sz.

Dévényi Iván: Barcsai Tibor kiállítása Esztergomban. = Művészet, 1969. 6. sz. 31. l.

Kaposi Endre: Képek várakról - várak képekről. = Új Forrás, 1981. 1. sz. 68-70. l.

BÁRDOS Annamária keramikumművész

1945-ben született Dorogon. Művészeti tanulmányainak befejezése után Esztergomban telepedett le, itt él és alkot.

Dorogi képzőművészek kiállítása. Dorog, 1981. József Attila Művelődési Központ. (Katalógus.)

CZIMBALMOS SZABÓ Kálmán festőművész

Esztergomban született 1914-ben, majd külföldön fejtette, fejteti ki munkásságát. Életművének jelentős részét a Balassa Bálint Múzeum őrzi.

Láncz Sándor: Bevezető Czibalmos Szabó Kálmán kiállításának katalógusába (Esztergom, 1985. Balassa Bálint Múzeum).

CZUCZAY József kovácsművész

1929-ben született Esztergomban. Szülővárosában él és alkot.

Bodri Ferenc: Bemutatjuk Czuczay József kovácsművészt. = Új Forrás, 1970. 2. sz. 85-88. l.

ESZTERGOM

EINCZINGER Ferenc festőművész

1879-ben született Esztergomban, szülővárosában alkotott és szervezte a város művészeti, irodalmi életét. 1950-ben hunyt el.

Bodri Ferenc: Einczinger Ferenc 1879-1950. = Limes, 1990. 1. sz. 37-40. 1.

FARAGÓ József grafikus

1866-ban született Esztergomban, külföldön fejtette ki rajzművészeti, karikaturista munkásságát, 1906-ban hunyt el Berlinben.

Földes Vilmos: Egy élc laprajzoló Esztergomból. = Művészeti Műhely, 1990. 1. sz. 11-12. 1.

Kaposi Endre: Egy rajzoló emlékére (Faragó József). Esztergomi arcképcsarnok. = Esztergom és Vidéke. 1986. március.

HAVAS Sándor textiltervező iparművész

1926-ban született, 1962-ben hunyt el. Hagyatékát a Balassa Bálint múzeum őrzi.

Jenkei János: In memoriam Havas Sándor (1926-1962). = Dolgozók Lapja, 1976. okt. 17. 4. 1.

HORVÁTH György kovácsművész

1938-ban született Esztergomban. Azóta szülővárosában él és alkot. Főbb munkái: Mátraverebély-Szentkúti barokk templom díszrácsa, II. világháborús emlékmű, Dorog, Prímás Pince Söröző kapuzata, Esztergom

KANTOR János festőművész

1947-ben született Salgótarjánban. Esztergomban él és dolgozik.

Bodri Ferenc: Kántor János. Dolgozók Lapja, 1979. dec. 12.

Bodri Ferenc: Bevezető Kántor János kiállításának katalógusába (Esztergom, 1981. Esztergomi Galéria).

KAPOSI Antal festőművész

1908-ban született Nagykanizsán. 1959-től 1978-ban bekövetkezett haláláig Esztergomban élt és alkotott, rajzpedagógusként működött.

Juhász Antal: Kaposi Antal és Végvári I. János kiállítása Esztergomban. = Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1960. 78. sz. 6. 1.

Kaposi Antal emlékkiállítása. Esztergomi képek. Esztergom, 1979. Esztergomi Galéria. (Katalógus)

KAPOSI Endre festőművész

1939-ben született Zalaegerszegen. 1959 óta él és alkot Esztergomban.

Csiffáry Tamás: Az utca másik oldalán. = Új Forrás, 1990. 2. sz. 85-95. 1.

Mucsi András: Kaposi Endre. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 89-90. 1.

Mucsi András: Kaposi Endre. = Új Forrás, 1980. 6. sz. 73-75. 1.

KAPOSI Tamás festőművész

1966-ban született Esztergomban, 1991-ben elhunyt.

Kaposi Tamás emlékkiállítása, Esztergom - Balassa Bálint Múzeum 1992. április. Kiállítási katalógus.

Kaján Imre: Fejezetek a Thébai Lord életéből. No.3. Kaposi Tamás festőművész. (1966-1991.). = Limes. 1992. 3. sz. 93-105. 1.

Klimó Károly: Kaposi Tamás emlékkiállítása. In: Művészeti Műhely. 1992. Tatabánya. 67. 1.

Wehner Tibor: Az út. Kaposi Tamás festőművész emlékkiállítása. = Új Művészet 1992. 7. sz. 58-59. 1.

ESZTERGOM

KOCSISNÉ GERENCSÉR Anna festőművész.

1911-ben született Kolozsvárott.

A Képzőművészeti Főiskolán Benkhart Ágoston tanítványa volt. Az Esztergomi Tanítóképző Főiskola tanáraként 1973-ig minden csoportos városi tárlaton szerepelt. 1971-ben önálló kiállítása volt az Amerikai Egyesült Államokban.

KOLLÁR György festőművész

1950-ben született Esztergomban. 1992-ben bekövetkezett haláláig szülővárosában élt és dolgozott.

Chikán Bálint: Kollár György alkotásai elé. = Új Forrás, 1981. 2. sz. 77-78. 1.

Csoóri Sándor: A festészet védelmében. Kollár György esztergomi kiállításáról. In: Csoóri Sándor. Készülődés a számadásra. Magvető K. Bp. (1987. 240-246. 1.)

Csoóri Sándor: Esztergom új festőt avat. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 151-152. 1.

Kollár György festőművész (1950-1992) (Szerk.: Wehner Tibor) [Kiad. a Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeuma] Esztergom 1993. 75. sz. 1. - Illusztr.

Wehner Tibor: Kollár György. - Búcsúztató. = Művészeti Műhely. Tatabánya. 1992. 65. 1.

KOVÁCS József faragó

1931-ben született Kúttej községben. 1978-tól foglalkozik aktívan a faragással. Esztergomban él és alkot.

KÖRNYEY László festőművész

1911-ben született Esztergomban, szülővárosában él és dolgozik.

Nagy Lajos Cs.: Napfényes találkozások. Seres Béla és Környey László kiállítása Esztergomban. = Dolgozók Lapja, 1981. jan. 13. 4. 1.

MAGYARÁSZ Imre festőművész

1905-ben született Esztergomban, 1972-ben hunyt el Budapesten. Hagyatékát a Keresztény Múzeum őrzi.

Dévényi Iván: Magyarász Imre (1905-1972) emlékkiállítása Esztergomban. = Új Forrás, 1973. 1. sz. 159-160. 1.

MORVAY László festőművész

1947-ben született Esztergomban, itt töltötte gyermekkorát. Napjainkban Budapesten és Pécsen él.

Morvay László grafikusművész kiállítása. Esztergom, 1977. Esztergomi Galéria. (Katalógus.)

PIRCHALA Imre festőművész

1904-ben született Nyitrapereszlényben. 1945 előtt Esztergomban élt és dolgozott.

Zentai Pál: Vasárnap nyílik Esztergomban Pirchala Imre festőművész kiállítása. = Dolgozók Lapja, 1974. okt. 17. 4. 1.

PRUNKL János festőművész

1939-ben született Tokodon. 1943 és 1964 között Dorogon, 1964 óta Esztergomban él és dolgozik.

Csoóri Sándor: Prunkl János festészete. = Új Forrás, 1988. 1. sz. 54-56. 1.

Sárándi József: Idill és valóság. Arcképvázlat Prunkl Jánosról. = Új Forrás, 1976. 2. sz. 114-115. 1.

SUTTÓ Ferenc keramikumművész

1941-ben született Ersekújvárott. Esztergomban él és dolgozik

Nagy Lajos, Cs.: Süttő kerámiai a Zodiákus Klubban. = Dolgozók Lapja, 1971. szept. 22. 4. 1.

ESZTERGOM

SZABÓ István festőművész

1927-ben született Földeákon. Az 1970-es évek óta Esztergomban él és dolgozik.

SZÉKELY Ildikó ötvösművész

1944-ben született Esztergomban, szülővárosában él és dolgozik.

Wehner Tibor: Két kiállítás Esztergomban. = *Dolgozók Lapja*, 1977. okt. 29. 4. 1.

TAMÁSI Péter festőművész

1946-ban született Bergen-Belsenben. Esztergomban él és dolgozik.

Tamási Péter kiállítása. Esztergom, 1980. Művelődési Központ Galériája. Katalógus.

VARGA Dezső restaurátor

1955 óta az esztergomi Keresztény Múzeum restaurátoraként dolgozik.

Nagyfalusi Tibor: Látogatás Varga Dezsőnél, a Keresztény Múzeum Munkácsy-díjas restaurátoránál. = *Művészeti Műhely*, 1989. 1. sz. 12-13. l.

VÉGVÁRI I. János festőművész

1927-ben született Dunaszekcsőn. 1959 óta Esztergomban él és dolgozik.

Bodri Ferenc: Jegyzetek Végvári I. János képeihez. = *Művészet*, 1966. 10. sz. 36-37. l.

Bodri Ferenc: Végvári I. János = *Jelenkor*, 1965/8. - *Dolgozók Lapja*, 1966. jan. 16. = *Dolgozók Lapja*, 1967. febr. 5. = *Dolgozók Lapja*, 1972. okt. 22. = *Jelenkor*, 1973/7-8. = *Életünk*, 1970/1. = *Új Forrás*, 1970/2. = *Magyar Műhely*, Párizs, 1968. jan. = *Rajztanítás*, 1968/1.

Bodri Ferenc: Végvári I. János művészetéről. = *Művészet*, 1975. 7. sz. 28-29. l.

Csoóri Sándor: Bevezető Végvári János kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1987. Esztergomi Vármúzeum.)

Németh Lajos: Végvári I. János 60 éves. = *Esztergom és Vidéke*. 1987. szeptember.

Fábián László: Küzdelem az Angyallal. = *Művészeti Műhely*. 1990.

VINCZE László festőművész

1934-ben született Szamoskéren 1960 óta Esztergomban él és dolgozik.

Színek, elvek, ellentmondások. Vincze László festőművész esztergomi tárlatáról. = *Dolgozók Lapja*, 1969. nov. 21. 4. l.

Bárdos István: Bevezető Vincze László festőművész kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1985. Esztergomi Galéria.)

VÖRÖS Béla szobrászművész

1899-ben született Esztergomban. 1983-ban hunyt el Franciaországban, Esztergomban helyezték örök nyugalomra. Hagyatékát a Balassa Bálint Múzeum őrzi.

Dévényi Iván: Vörös Béla. = *Új Forrás*, 1970. 3. sz. 73-74. l.

Dévényi Iván-Galambos Ferenc-Német Lajos-Parmelin Helene: Vörös Béla. Budapest, 1972. Corvina Kiadó.

Németh Lajos: Bevezető Vörös Béla gyűjteményes kiállításának katalógusába (Esztergom, 1975. Balassa Bálint Múzeum.) katalógusába.

Bodri Ferenc: Vörös Béla. = *Jelenkor*, 1975. 12. sz.

ESZTERGOM

FÉNYKÉPÉSZEK, FOTOGÁFUSOK

BALLA András fotóművész

1945-ben született Pocking-ban. 1970 óta Esztergomban él és dolgozik.

Alföldi Jenő: Balla András fotói. = Új Forrás, 1975. 1. sz. 115-116. l.

Beke László-Fábián László: Bevezető Balla András Műtárgyfotók című kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1981. Vármúzeum.)

BESZÉDES Sándor fényképész

1830-ban született, 1868-tól 1889-ben bekövetkezett haláláig Esztergomban működött.

Dévényi Iván: Megyénk múltjából. Beszédes Sándor. = Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1955. 87. sz. 4. l.

Kaposi Endre: Egy múlt századbéli esztergomi fényképész: Beszédes Sándor. = Új Forrás, 1986. 6. sz. 60-63. l.

KOLLÁR István fotóművész

1950-ben született Esztergomban, szülővárosában él és dolgozik.

Wehner Tibor: Bevezető Kollár István fotókiállításának katalógusába (Esztergom, 1979. Esztergomi Galéria.).

KOVÁCS Melinda fotóművész

1969-ben született Esztergomban Tagja az esztergomi CÉH művészeti csoportosulásnak.

Pinnyei Szilárd: Hasonlatok. (Beszélgetés Kovács Melinda fotóművésszel.) = Művészeti Műhely, Tatabánya, 1992. 11-16. l.

MARTSA Alajos fotóművész

1908-ban született Pozsonyban. Diákéveit Esztergomban töltötte, itt élt és dolgozott 1979-ben bekövetkezett haláláig.

Ballá András: A fotográfiairól. - Beszélgetés Martsa Alajossal. = Új Forrás, 1978. 1. sz. 95-100. l.

Dévényi Iván: Martsa Alajos fotóportréi. In: Esztergom Évlapjai, 1960. 117-119. l.

Zolnay László: Martsa Alajos munkássága. Budapest, 1977. Corvina Kiadó. 16. l. 64 t.

MUDRÁK ATTILA fotóművész

1958-ban született Esztergomban, azóta itt él és dolgozik.

Kaposi Endre: Az idő lassan elszivárog. (Bepillantás Mudrák Attila műhelyébe.) = Művészeti Műhely, 1989. 2. sz. 43-46. l.

SIPEKI Gyula fotóművész

1945-ben született Esztergomban, szülővárosában él és dolgozik.

Kádár Péter: Sipeki Gyula. = Dolgozók Lapja, 1988. okt. 1. 4. l.

Kaposi Endre: KÉP (p) ÉLET (t) MOTIVUM (Gondolatok Sipeki Gyula dorogi fénykép kiállításáról. In: Művészeti Műhely. 1992. Tatabánya, 55-60. l.

SZEKERES János természetfotós

1950-ben született Esztergomban. Azóta itt él és alkot.

ESZTERGOM

VIGOVSZKY István fotóművész

1930-ban született Kolozsvárott. 1952 óta Esztergomban él és dolgozik.

Bodri Ferenc: Bevezető Vigovszky István fotóművész kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1981. Esztergomi Galéria.)

Bárdos István: Vigovszky István fotóművész kiállítása. 1986. Katalógus előszó. Vármúzeum.

Bárdos István: Meditáció fekete-fehérben. (V. I. fotóiról.) = Új Forrás, 1986.6. sz. 58-60. l.

MŰVÉSZETI CSOPORTOK

SIGILLUM CSOPORT 1968-1974.

Tagjai: Barcsai Tibor, Bárdos Annamária, Kaposi Endre, Kókay Krisztina, Süttő Ferenc, Szentessy László, Székely Ildikó, Prunkl János.

Kiállítások: 1968 - Esztergom. 1970 - Esztergom-Visegrád-Bábolna. 1972 - Tata. 1974 - Esztergom.

ESZTERGOMI MŰVÉSZEK CÉHE 1991-

Tagjai: Andrászkó István, Balla András, Bárdos Annamária, Barcsai Tibor, Földes Vilmos, Furlán Ferenc, Kókay Krisztina, Kaposi Endre, Kántor János, Kovács Melinda, Mucsi András, Mudrák Attila, Morvay László, Szentessy László, Székely Ildikó, Prunkl János, Tamási Péter, Versei József, Wieszt József, Vincze László, Végvári I. János, Franta Dezső, Szabó Judit, Kollár György.

Kiállítás: 1992. Esztergom

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZEK GYŰJTŐK

BODRI Ferenc művészeti író

1931. október 31-én született Újpesten. Középiskoláit Esztergomban végezte a Szent Imre Főreálgimnáziumban 1942-1950 között. 1962-1967 között Esztergomban, 1969-től 1991-ben történt nyugdíjazásáig Dorogon középiskolai tanárként működött. 1967-től 1969-ig politikai okokból nem taníthatott. A közismert műbarát és szakíró számtalan kritikát, történeti tanulmányt jelentetett meg hazai és külföldi folyóiratokban.

Művei:

Szentessy László = Jelenkor, 1968/7-8. sz. - Szántó Piroska tárlat Esztergomban = Jelenkor, 1971/12. - Magyarász Imre kiállítása Esztergomban = Rajztanítás 1973/4. - Esztergomi híradás (tárlatok) = Jelenkor, 1973/7-8. - Ferenczy Béni tárlat Esztergomban = Jelenkor, 1973/7-8. - Galambos Tamás kiállítása Esztergomban = Jelenkor, 1973/7-8. - Kassák tárlat Esztergomban = Jelenkor, 1975/12. - André Kertész Esztergomban = Fotóművészet.. = 1977/2. - Az esztergomi Modern Képtár terve . = Művészet, 1979/5. - Ady Endre városunkban. = Új Forrás, 1988. 3. sz. 74-81. l. - Díszebéd Esztergomban -1936. = Kortárs, 1992. 8. sz. - Barta Éva. Bp. 1988. - Salvador de Madriga nálam és nálunk, értünk és velünk. I—II. = Új Forrás, 1993. 1-2. sz.

Irodalom:

Bálint Endre: Arcok és emlékek Esztergomból. = Új Forrás, 1982. 32. sz. 13-35. l. - Martsa Alajos, Dévényi Iván, Bodri Ferenc.

ESZTERGOM

DÉVÉNYI Iván művészeti író

1929-ben született Cegléden. 1951-től 1977-ben bekövetkezett haláláig Esztergomban élt és dolgozott. Jelentős modern képzőművészeti magángyűjteményt hozott létre.

Művei:

Tihanyi János Bp. 1968. - Kernstok. Bp. 1970. - Thorma János. Bp. 1976. - Kassák Lajos hét levele. = Vigília, 1977. szept.

Irodalom:

Bodri Ferenc: Dévényi Iván. = Jelenkor, 1969. 4. sz.

Bodri Ferenc: Dévényi Iván. = Jelenkor, 1971. 2. sz.

Bodri Ferenc: Dévényi Iván. = Vigília, 1985. 6. sz.

[*Huszadik*] 20. századi magyar művészek Dévényi Iván gyűjteményéből. | Szerk: Csaplár Ferenc. Kiad. a. Kassák Emlékmúzeum és Archívum Bp. 1993. 22. 1. -Katalógus. - Illusztr.

Dévényi Iván síremlékének felavatása. = Vigília, 1979. 1. sz.

Doromby Károly: Dévényi Iván. = Vigília, 1978. 1. sz.

Mucsi András: Bevezető az esztergomi Dévényi-gyűjtemény kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1983. Balassa Bálint Múzeum.)

Németh Lajos: Egy rövid élet a képzőművészet szolgálatában. = Új Forrás, 1982. 3. sz. 36 - 39. l.

Salamon Nándor: Dévényi Iván műgyűjteménye. = Művészet. 1978. 4. sz.

IPOLYI Arnold művészettörténész

1823-ban született Ipolykeszin, 1886-ban hunyt el Nagyváradon. Gazdag műgyűjteményét az esztergomi Keresztény Múzeumra hagyományozta.

Irodalom:

Ipolyi Arnold Emiékönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az Esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékünnepe anyaga. (Szerk.: Cséfalvay Pál, Ugrin Emese) Bp. 1989. Apostoli Szentszék K. 2 3 7 . 1. 1 t.

Mucsi András: Ipolyi Arnold gyűjteményei Esztergomba. = Új Forrás, 1974. 3. sz. 97 - 99. l.

Ugrin Emese: Ipolyi Arnold szerepe és tevékenysége a magyar képzőművészeti életben a kiegyezés után. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 10 - 20. l.

LEPOLD Antal művészeti író

1880-ban született Szentfülöpön. Esztergom régészetének, történetének és művészetének kutatója volt.

Irodalom:

Cséfalvay Pál: Lepold Antal és az esztergomi vár feltárása. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 34 - 51. l.

Dévényi Iván: Lepold Antal. = Művészet, 1971. 8. sz.

MUCSI András művészettörténész

1929-ben született Szentesen. Egyetemi tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. Ezt követően a Szépművészeti Múzeum, majd az esztergomi Keresztény Múzeum tudományos munkatársa lett. A hetvenes évek elején a Pest megyei Múzeumok Igazgatóságához távozott, ahol nyugdíjba vonulásáig működött.

Tanulmányai és cikkei főképpen a középkori és a XX. századi magyar művészet témaköreiben jelentek meg. Az Esztergomi Művészek Céhének elnöke.

Művei:

Az Esztergomi Keresztény Múzeum Képtára (Majzer Miklóssal) Bp. 1964. - Kolozsvári Tamás Kálvárialtára. Bp. 1978. - Magyarországi miniaturák Bp. 1970.

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Kiss György: Szentháromság szoborcsoport. (1900.) (A szoborcsoport helyén állt Rieder /Riedter/ András: Szentháromság szoborcsoportja 1723-1900 körül.) - **Ismeretlen szobrász:** Szent Vendel. (1820 körül.) /Jelenlegi helyén, a Kerek Templom mellett 1901 óta áll. Talapzata az 1723-ban emelt Szentháromság szoborcsoport korintoszi oszlopa./ - **Herceg** (bécsi szobrász): Angyalszobrok. (1837.) - **Ismeretlen szobrász:** Immaculata (1740.) - **Hebenstreit József:** Szent István és Szent László király. (1771 körül.) - **Ismeretlen szobrász:** Boldog Özséb és Kőrösi Márk. (1780 körül.) - **Ismeretlen szobrász:** Kálvária szoborcsoport. (1781.) Jelenlegi helyén 1823 óta áll. - **Schrott Andreas :** Kálvária stációk. (1838.) - **Ismeretlen szobrász:** Kucklánder Madonna. (1710.) - **Kiss György:** Nagyboldogasszony. (1905.) - **Kiss György:** Nagy Lajos király Telegdi Csanád érsek. - **Hutterer, Johann:** Hunyadi János, Széchy Dénes érsek 1874-1878. - **Kiss György:** Szent Antal. (1905.) - **Ismeretlen szobrász:** Nepomuki Szent János fülkeszobra. 18. század. - **Lányi Dezső:** Első világháborús emlékmű. (1927.) - **Zászlós István:** Szent István intelmei Szent Imre herceghez, (dombormű) (1931.) - **Zala György:** Csernoch János síremléke. (1931.) - **Körmendy-Frimm Jenő:** Sobieski emlékmű. (1933.) - **Berán János:** 14-es honvédelmemlékmű. (1933.) - **Madaras Aurél:** Bottyán János (büszt.) (1933.) - **Krasznay-Krausz Lajos:** Szent István-Szent Imre. (dombormű) (1933.) - **Dózsa Farkas András:** Balassa Bálint. (1938.) - **Antal Károly:** Szent István (dombormű) (1938.) - **Bory Jenő:** Szent István (dombormű) (1938.) - **Einczinger Ferenc-Holló Kornél:** A víztől féltő gyermekét bátorító anyja. (1939.) - **Krasznay-Krausz Lajos:** Prohászka Ottokár, (dombormű) (1941.) - **Pátzay Pál:** Szent István 1938. 1944-től városi tulajdon. - **Holló Kornél:** Petőfi dombormű. (1948.) - **Holló Kornél:** 48-as emlékmű. (1948.) - **Zala György:** Magvető szoborcsoport. (Budapest ajándékként felállítva 1948-ban.) - **Martsa István:** Kossuth dombormű. (1948.) - **Tar István:** Szent Lőrinc. (1955.) Rákóczi tér. - **Martsa István:** Anya gyerekekkel. (1962.) - **Borsos Miklós:** Babits dombormű. (1964.) - **Boldogfai Farkas Sándor:** Szoptató őz. - **Csorba Géza:** Babits Mihály büszt. Városi Könyvtár, (1971.) - Ferenci **Béni:** Babits Mihály síremlék, (másolat) Városi Könyvtár, (1971.) - **Kucs Béla:** Vízbe lépő lány. - **Vígh Tamás:** Lovagló nő. (1974.) - **Vígh Tamás:** A városalapító. (Esztergom millenniumi emlékműve.) (1980.) - **Óvári László:** Mozaik a Szakmunkásképző Intézet homlokzatán. (1974.) - **Nagy János:** Lepold Antal domborműve. Vármúzeum, (1981.) - **Borbás Tibor:** Babits Mihály mellszobra. (1983.) - **Hadik Gyula:** Julianus barát. (1985.) - **Andreas Papachristos:** Művészet. (1985.) - **Marosits István:** Liszt Ferenc. (1986.) - **Székely Ildikó:** Dombormű a József Attila Általános Iskola bejáratánál. (1987.) - **Szentirmai Zoltán:** Vitéz János emlékmű. (1988.) - **Jószai Sándor:** Díszkút. (1987.) - **Asszonyi Tamás:** Ivóút a Bazilika mellett. 1988. - **Vörös Béla:** Haldokló fiú. - **Vörös Béla:** Női akttorzó. - **Mészáros Dezső:** Férfi és nő kompozíció. - **Szabady Veronika:** Elefántos kút. - **B. Hegyi László:** Figyelő. (1986.) - **Medgyessy Ferenc:** Szent István király (másodpéldány) (1978.) - **Martsa István:** Mártíremlékmű, (másodpéldány.) (1985.) - **Martsa István:** Vak Bottyán lovasszobra. (1977.)

ÍRÓK, KÖLTŐK

BABITS Mihály (Szekszárd, 1883. november 26. - Budapest, 1941. augusztus 4.)

Költő, író, esszéista, műfordító.

Babits Mihályt, a 20. századi magyar irodalom kimagasló mestere erős szálakkal kötődött Esztergomhoz. Babits 1924-ben szoba-konyhás parasztházat és egy darabka földet vásárolt az esztergomi Előhegyen. A várost körülvevő dombok és szőlőskertek a költőt szülővárosára, Szekszárdra emlékeztették.

Itt fordította azokat a középkori latin nyelvű himnuszokat (Aquinoi Tamás, Clairvauxi Bernát, Jacopone de Todi és mások költeményei), amelyek azután az Amor Sanctus című kötetben 1933-ban jelentek meg. Itt írta az Elza pilóta vagy a Tökéletes társadalom című fantasztikus utopisztikus regényét.

ESZTERGOM

Esztergomban keletkezett emberi, művészi testamentumának tekinthető Jónás könyve. Itt, az esztergomi Előhegyen csiszolgatta - már haldokolva - Szophoklesz Oidipusz Kolonoszban című tragédiájának fordítását. Az esztergomi nyári lak kertjében javítgatta utolsó könyvének, az Írók két világháború között című kötetnek korrektúra levonatait.

Babitsot esztergomi otthonában a kor szellemi életének legkiválóbbjai: írók, kritikusok, tudósok, képzőművészek keresték fel. Illyés Gyula 1932-ben pár hetet Esztergomban töltött, Babitsék vendégeként. Ekkor írta a Hősökről beszélek című elbeszélő költeményét.

Az esztergomi házban gyakran megfordul a helybéli értelmiség köréből többek között: Bajor Ágost festőművész, Rosta József és Olajos János tanárok, dr. Leopold Antal kanonok, Bányai Kornél költő, Einczinger Sándor pékmester. Legbizalmasabb híve Einczinger Ferenc festőművész, az esztergomi takarékpénztár igazgatója volt. A Pesti Napló 1932. augusztus 14-i számában Esztergomi séta címmel egész oldalas cikke jelent meg a "magyar Firenze" múltjáról és jelenéről.

Az esztergomi Balassa Bálint Társaság a 20-as évek végén tiszteletbeli tagjává választotta Babitsot.

1934. augusztus 17-én Esztergom város a Fürdő szállóban ünnepséget rendezett a tíz éve itt nyaraló Babits Mihály tiszteletére.

1934-től súlyos beteg költő nyarait továbbra is az előhegyi kis házban töltötte. Radnóti szavával "csak csont és bőr és fájdalom" volt már, amikor 1941 tavaszán leköltözött Esztergomba. Betegen is dolgozott, fordított. Halála előtt egy nappal szállították Budapestre a Szieszta szanatóriumba, ahol augusztus 4-én meghalt.

Művei:

Versek: Levelek Írész koszorújából (Bp. 1909.) - Herceg hátha megjön a tél is (Bp. 1911.) - Recitativ (Bp. 1916.) - Nyugtalanság völgye (Bp. 1920.) - Sziget és tenger (Bp. 1925.) - Az istenek hálnak, az ember él (Bp. 1929.) - Versenyt az esztendőkkal (Bp. 1933.) - Újabb versek, Jónás könyve - Hátrahagyott versek., - Összegyűjtött versei Bp. 1977-1982. Szépirodalmi K. 714 1.

Regények, novellák, esszék, tanulmányok: A gólyakalifa (Bp. 1916.) - Karácsonyi madonna (Bp. 1920.) - Timár Virgil fia (Bp. 1922.) - Kártyavár (Bp. 1923.) - A torony árnyéka (Bp. 1931.) - Keresztülkaszul az életemen (Bp. 1939.) - Gondolat és írás (Bp. 1922.) - Élet és irodalom (Bp. 1929.) - Az európai irodalom története I—II. (Bp. 1934-35.) - Összegyűjtött munkái I-X. (Bp. 1937-39.) - Babits Mihály válogatott művei I—II. Vál. és sajtó alá rendezte: Rozgonyi Iván (Bp. 1958.) - Babits Mihály összes művei (Bp. 1959.) - Babits Mihály művei. (Szerk.: Bélia György.) Bp., 1977-1987. - Esszék, tanulmányok. I—II. Bp. 1979. - Az európai irodalom története. Bp. 1979. - Drámai és prózai fordításai. Bp. 1980. - Kisebbségek műfordításai. Bp. 1981. - Négy regény (A gólyakalifa, Timár Virgil fia, Kártyavár, Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom) Bp. 1982. - Beszélgetőfüzetek I—II. Szerk.: Bélia György. Bp. 1980. I. köt. 692. I. II. köt. 480. I.

Babits Mihály esztergomi versei: Sziget és tenger, 1925.: - Vers apostolokról - Örömről daloltok - Borús nap, de kezd már kiderülni - Ablaknégszög - Erdei lakásban - Dal az esztergomi bazilikáról - Free Trade, Csonka Magyarország - Szentkirály városa - Ádáz kutyám - Nyár - A sziget nem elég magas - Egy fonnyadó bokorhoz.

Az istenek hálnak az ember él, 1929.: Szökevény, renitens idill - Hegyi szeretők idillje - Hegytetőn - A gazda bekeríti házát - Ekloga - Rádió - Győzelmi ének - Estefelé - Ketten, messze az ég alatt... - Miért lázadsz az este ellen? - Szelek sodrában.

Versenyt az esztendőkkal, 1933.: Mint a kutya... - Gondok kereplője - Álmodok kusza kertjeiből - Introibo - Medvenóta - Levél - Holt próféta a hegyen - Dzsungel - idill - Csak egy kis méhek - Vers a csirkeház mellől - Zengő légybokor - Afrika, Afrika - A vetkőző lelkek - A Nap nem emlékszik a csillagokra - Verses napló - Mint különös hírmondó.

Újabb versek 1929.: A meglóduzott naptár - A szökevény szerelem - Restség dicséreti - Ildikó, Rímek - Esős nyár - Búcsú a nyári laktól.

Jónás könyve, 1938.

ESZTERGOM

Regényei: Halálfiái, 1927 - Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom, 1933.

Egyéb írásai: Babits és Tessitori Nóra levelezése. (Összeáll.: Téglás János.) (Kiad.: az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet.) Bp. 1983. 329. 1. - Babits Mihály. Cikkek, interjúk. (Szerk.: Téglás János.) Kiad.: az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet) Bp. 1984.

Irodalom

Apró Ferenc: Babits Szegeden. Kiad.: a Somogyi Könyvtár (Szeged, 1983.9.22.6.1.

Babits emlékkönyv. Szerk: Illyés Gyula Bp. 1941. 331.1. Nyugat K Illusztr.

Babits Emlékmúzeum Esztergom. Esztergom. 1983. 19 számozatlan 1. Illusztr.

Babits és Bálint György. Levelek, cikkek, tanulmányok. (Szerk.: Téglás János.) (Kiad. a 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet és az Athenaeum Nyomda.) Bp. 1987.245.1.

Babits és Esztergom. Vál. és összeáll.: Bodri Ferenc és Téglás János. Bp. 1983. 179.1.

Babits és Sárközi György. Levelek, tanulmányok (Szerk.: Téglás János) (Kiad. az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet.) Bp. 1985. 212.1. Illusztr.

Babits és Karinthy Frigyes. (Szerk.: Téglás János) (Kiad.: az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet.) Bp. 1988. 175.1.

Babits Mihály. Bp. 1983. NPI. 435.1. Illusztr. Fototéka sorozat.

A Babits Mihály halálának 50. évfordulójára rendezett tudományos emlékülés anyaga. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei. 4. (Szerk.: Somorjai József.) Tata, 1991. 5-31.1.

Belia György: Babits Mihály tanulóvei. Bp. 1983. Szépirodalmi K. 273. 1.

Bodri Ferenc: Babits - ház és - emlékmű. = Új Forrás. 1971. 2. sz.

Bodri Ferenc: Események, kapcsolatok Babits esztergomi életéből. In: Esztergom évlapjai 1983.79-98.1.

Csukly László: Babits Mihály és Esztergom. Tatabánya, 1980. 68. 1. Illusztr.

Dévényi Iván: Babits Mihály esztergomi napjai. = Időnk. Komárom megyei Szemle. 1963. 1. sz. 69-74.1.

Dunatáj. 1983. szept. - Babits Mihály különszám.

Főhajtás Babits Mihály centenáriumán (Ma élő írók, költők vallomásai Babits Mihályról.) (Szerk.: Bodri Ferenc. Kiad.: Esztergom Város Tanácsa és a Tolna Megyei Könyvtár) Esztergom - [Szekszárd], 1983.

Kardos Pál: Babits Mihály. Gondolat. Bp. 1972. 668.1.

Katona Jenő: Babits Mihály és Esztergom. (Kiad.: a Babits Mihály Városi Könyvtár.) Esztergom, 1971. 20.1.

Keresztury Dezső: Babits. Levelek, tanulmányok, emlékek. (Szerk.: Téglás János.) Kiad.: az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és a Zrínyi Nyomda.) Bp. 1988. 265. 1. - Illusztr.

Nagyfalusi Tibor. "Műhelyből emlékhely" In: Esztergom Évlapjai. 1983. 6-74. 1.

Pifkó Péter: Esztergom Babits Mihály Emlékmúzeum. Bp. 1991.16.1. -Illusztr. Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület

Rába György: Babits Mihály. Gondolat. Bp. 1983. 326.1. 40. t.

Szemelvények a Babits emlékkönyvből. Vál. és az utószót írta: Téglás János. Bp. 1983. 296.1. Illusztr.

Török Sophie: Babitsról. (Szerk.: Téglás János.) Kiad.: az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet és a Zrínyi Nyomda. Bp. 1983. 329.1.

Új Forrás. 1983. okt. - Babits Mihály különszám.

Zsalus-Zajovits Ferenc: A második Babits emlékkönyv sorsa, avagy egy igaz vállalkozás fiaskója. In: Esztergom évlapjai. 1983. 98-118.1.

Zsalus-Zajovits Ferenc: Levelek Babitsról. Tatabánya, 1983. 46.1. Illusztr. Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár. 10.

ESZTERGOM

BALASSI Bálint (Zólyom, 1554. október 20. - Esztergom, 1594. május 30.)

Költő.

Születési adataira 1931-ben derült fény, amikor Zákonyi Mihály meglelte a Balassi család bibliáját a Főszékesegyházi Könyvtárban.

A magyar reneszánsz nagy költője, mozgalmas élete során gyakran harcolt a török ellen.

1594 tavaszán Pálffy Miklós seregével Esztergom alá vonult. A vár török alóli felszabadításáért május 19-én indított csatában hősiiesen harcolt, mindkét lábát ellőtték. Néhány nap múlva - 1594. május 30-án - vérmérgezésben elhunyt.

Balassa versei között találunk istenes, szerelmes és vitézi énekeket. A témájukban különböző versek a reneszánsz ember életérzését tükrözik.

Művei:

Gyarmati Balassi Bálint Költeményei. Kiad. és bev.: Szilády Áron. Bp. 1879. - Balassi Bálint minden munkái. (Kiad. és bev.: Dézsi Lajos.) 1-2. köt. Bp. 1923. 796. l. - Gyarmati Balassi Bálintnak Istenes énekei. (Hasonmásban kiad.: Varjas Béla.) Bp. 1941. - Balassi Bálint összes művei. (Kiad.: Eckhardt Sándor.) 1-2. köt. Bp. 1951. - Balassi Bálint összes versei és levelei. Bp. 1955. - Gyarmati Balassi Bálint énekei. Szépirodalmi K. Bp. 1986.

Irodalom:

Féja Géza: Arcképek régi irodalmunkból. Szépirodalmi K. Bp. 1986. 167-191. l.

BÁNYAI Kornél (Újbánya, 1897. augusztus 20. - Homok, 1934. augusztus 28.)

Költő.

Tizennyolc éves korától részt vett az első világháborúban. Öt évig élt hadifogolyként Szibériában, Turkesztánban. Itt írta első verseit, melyekben főként a háború ellen tiltakozott. Első verseskötetei Omszkban, Taskentben jelentek meg. Mikor a hadifogságból hazajött, először az esztergomtábori polgári iskolában tanított, innen Homokra került. 1927-ben szerkesztője volt Esztergomban a Forrás antológiának.

Művei:

Vasénekű testvéreim. (Válogatott versek.) Bp. 1967.

Irodalom:

Bori Imre: Bányai Kornél. Hid, Bp. 1967.

Nagyfalusi Tibor: Bányai Kornél (1897-1934) = Esztergom és Vidéke 1987. szeptember. 9. l.

Féja Géza: Lázadó alkonyat. (Tanulmányok.) Bp. 1970. Szépirod. K. 148-165 l.

BERDA József (Budapest, 1902. február 1. - Budapest, 1966. július 6.)

Költő.

Fiatalkorában sok mindennel foglalkozott: volt lakatos, kifutó, könyvügynök. Újságíróként a Nyugat, a Széphalom és az Est-lapok munkatársa. Barátjának mondhatta József Attilát. Versei életörömről, az evés és ivás gyönyörűségéről beszéltek leggyakrabban, amit elsősorban sajátos alkatával, hatalmas vitalitásával magyarázhatunk. Stílusát epigrammai rövidség, egyszerűség és világosság jellemzi. Kedvelt versformája volt a szabadvers. Szívesen tartózkodott Esztergomban. Itt eltöltött idejéről több költeménye tanúskodik.

Művei:

Vérző napok. Bp. 1927. - Egyedül. Bp. 1928. - Irgalmas szépség. Bp. 1931. - Válogatott versek. Bp. 1944. - Ostor és olajág. Bp. 1957. - Így igaz. Bp. 1961. - Égni elégni. Bp. 1964.

ESZTERGOM

Irodalom:

Bálint György: Irgalmas szegénység. = Nyugat, 1931.

Cseres Tibor: Berda József emlékezete. = Élet és Irodalom, 1966. 28. sz.

CZUCZOR Gergely (Andód, 1800. december 17. - Pest, 1866. szeptember 9.)

Lásd: Komárom.

CSEPREGHY Ferenc (Szalka, 1842. augusztus 15. - Göbersdorf, 1880. február 6.)

Író.

Esztergomban asztalos mesterséget tanult. Tagja volt az esztergomi katolikus legényegyletnek, ahol megismerkedett az egyleti színjátszással. Bécsben is dolgozott, ott írta meg a Magyar fiúk Bécsben c. vígjátékát. Testvérével közösen tartotta fenn asztalosműhelyét Esztergomban. Írt drámákat, dramatizálta Verne regényeit. Legnagyobb sikereit népszínműveivel - Sárga csikó (1877), Piros bugyelláris (1878) - érte el.

Művei:

Csepreghy Ferenc összes művei. Kiad.: Rákosi Jenő. Bp. 1881.

Irodalom:

Gyárfásné Kincses Edit: Csepreghy Ferenc drámaírói pályakezdése. In: Esztergom Évtapjái. Esztergom, 1983. II. kötet. 328-357. l.

CSÓÓRI Sándor (Zámoly, 1930.-)

Költő, esszéista.

Parasztzülők gyermeke. Költői pályája 1953-ban indult, ekkor jelentek meg első versei a Csillagban és az Irodalmi Újságban. Első kötete után József Attila-díjat kapott.

A társadalmi, politikai folyamatokra érzékenyen reagáló költő többször szembekerült a hatalommal.

Az 1970-es évektől rendszeresen tart kapcsolatot esztergomi művészekkel.

1980-ban - esztergomi barátai segítségével - kis házat épített a Kettőspince fölötti dombokon. Szabadidejét rendszeresen itt tölti. Sok írása született Esztergomban.

Művei:

Fölröppen a madár. Bp. 1954. - Ördögpile. Bp. 1957. - Menekülés a magányból. Bp. 1962. - Tudósítás a toronyból. Bp. 1963. - Kubai napló. Bp. 1965. - A költő és a majompofa. Bp. 1967. - Faltól falig. Budapest, 1969. - Második születésem. Bp. 1967. - Lekvárcirkusz bohócai. Bp. 1969. - Párbeszéd sötétben. Bp. 1973. - Utazás félálomban. Bp. 1974. - Sose harmadnapon. Bp. 1976. - Látogató emlékei. Bp. 1977. - Jóslás a te idődről. Bp. 1979. - Nomád napló. Bp. 1978. - Sára Sándorral: 80 huszár. Bp. 1980. - Tizedik este. Bp. 1980. - Iszapeső (Ra-Re könyvek). Bp. 1981. - Elmaradt lázalom. Bp. 1982. - A félig bevallott élet. Bp. 1982. - Várakozás a tavaszban. Bp. 1983. - Kezemben zöld ág. Bp. 1985. - Készülődés a számadásra. Bp. 1987. - Lábonyjáró verőfény. Bp. 1987. Breviárium. Vál. és soksz.: Vasy Géza. Bp. 1988. - A világ emlékművei. Bp. 1989.

Irodalom:

Berkes Erzsébet: Vallomás és publicisztika = Új Forrás, 1975. 1. sz. 127-129. l.

Bertha Bulcsu: Csoóri Sándor. In: Délutáni beszélgetések. Bp. 1978. 62-105. l.

Czine Mihály: Hű lovasok útján. In: Nép és irodalom. Bp. 1981. l. kötet. 527-535. l.

Esztergomi töredék. (Vál. és szerk.: Nagyfalusi Tibor.) (Kiad.: Komárom-Esztergom megye Tanácsa)-Esztergom, 1990. 149. l.

Fülöp László: Vázlat Csoóri lírjáról. In: Első költészet. Bp. 1976. 419-442. l.

ESZTERGOM

Görömbei András: "Bujtogatónak lenni"; Az esszéíró Csoóri Sándor világgépe; költő a hetvenes években. In: "Ki viszi át...?" Bp. 1986. 172-209. 1.

Iszlai Zoltán: Költők besorolhatatlanul. =Új Forrás, 1978. 1. sz. 105-110. 1.

Kiss Ferenc: Csoóri Sándor. In: A magyar irodalom története 1945-75. II/2. A költészet, Bp. 1986. 820-833. 1. (bibliográfiával)

Márkus Béla: Megbéklyózva és megigazulva. (A filmíró Csoóri Sándorról.) = Tiszatáj, 1980. 2. sz.

FÉJA Géza (Szentjánospuszta Bars vármegye, 1900. december 19. - Budapest, 1978. augusztus 14.)

Író, publicista, szociográfus.

Az 1920-as évek elejétől 1932-ig az esztergomtábori polgári fiúiskolában tanároskodott. Csatlakozott Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez, majd a falukutatókhoz. A Válasz, a Szabadság, a Magyar Írás munkatársaként járja a falvakat. Az 1930-as évek elején mesegyűjteményt jelentet meg. Első jelentős műve a Viharsarok című szociográfia.

Művei:

- Viharsarok. Bp. 1937. - Bölcsődal. Életregény. Bp. 1956. - Szabadcsapat. Bp. 1965. - Lázadó alkonyat. Bp. 1970. - Esztergom, ifjúságom városa. = Új Forrás, 1972. 2. sz. 49-54. 1. - Kráterarc. Bp. (1975.) - Törzsek, hajtások. Bp. 1978. - Lapszélre. Bp. 1982. - Arcképek régi irodalmunkból. Bp. 1986.

Irodalom:

Balogh Edgár: Magyarok, románok, szlovákok. Bp. 1986. Kossuth K. 272-275. 1.

Bata Imre: Féja Géza emlékezete. Születésének 80. évrodulójára. = Kritika 1980. 12. sz. 6. 1.

Dorogi Zsigmond: Műhelybeszélgetés Féja Gézával. = Új Forrás, 1992. 2. sz. 20-28. 1. - Illusztr.

Fenyő István: Két évtized. Bp. 1968. Magvető K 455-457. 1.

Simon István: Írószobák. Interjúk. Bp. 1976. Gondolat K 111-134. 1.

Zimonyi Zoltán: Féja Géza Esztergom-táborban. I-II. = Új Forrás, 1980. 6. sz. 7-12. 1., 1981. 1. sz. 28-35. 1.

FÖLDVÁRY István (Esztergom, 1855. június 21. - Esztergom, 1910. január 13.)

Költő, jogász, a Petőfi Társaság tagja.

Régi nemesi családban született. A középiskolát Esztergomban végezte. Budapesten folytatott jogi tanulmányokat, majd visszatért szülővárosába. Fiatal ügyvédként a város kulturális életének fontos szereplője volt: a legjelentősebb egyesületek vezetőségi tagja, a kaszinó titkára, majd elnöke, az Esztergom és Vidéke munkatársa. 1887-ben lett a város főügyésze.

Verseit rendszeresen közölték a fővárosi lapokban. Álnéve ebben az időben Fütykös István volt. Halála után a város által adományozott díszsírhelyre temették.

Művei:

Költemények. Esztergom, 1878. - A boldogság útján. 1878-1890. Bp. 1891.

GALEOTTO Marzio (Narni, 1427- Csehország 1497,

Költő, bölcész.

Tanulmányait szülővárosában, Narniben kezdte, majd más itáliai városokban folytatta. 1447-ben együtt tanult Janus Pannoniusszal Ferrarában. 1456-ban meglátogatta a költőt Budán, ekkor Vitéz Jánossal is kapcsolatba került. 1465-ben ismét Magyarországra utazott. Sikerült elnyernie Mátyás király kegyét, és Vitéz János esztergomi érsek támogatását. Az emberi szervek működéséről szóló könyvét az utóbbinak ajánlotta. Mátyás királlyal baráti kapcsolatba került. Amikor az inkvizíció üldözte Mátyás is közbenjárta kiszabadításáért. Galeotto a kor valamennyi jelentős királyi udvarában megfordult. Nagy része volt a Mátyás körüli legendák kialakulásában.

ESZTERGOM

Művei:

Jellemvonások Mátyás király életéből. (Ford.: Barna Nándor.) Pest, 1862. - Galeotto Marzio könyve Mátyás király találó bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Bp. 1901.

Irodalom:

Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp. 1880. 286. l.

A renaissance Magyarországon. (Kiadja és bevezeti Kardos Tibor.) Bp. 1961. 281-331., 641-650. l.

Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadékai. Bp. 1985. 59-67. l.

JANUS Pannonius (Csezmicze, 1434. augusztus 29. - Medvevár, 1472. március 27.)

Költő.

Humanista, a magyar világi líra első jelentős képviselője. Nagybátyja, Vitéz János váradi püspök, majd esztergomi érsek Ferrarába küldte, hogy humanista műveltséget szerezzen és felkészüljön a diplomata pályára. Egyetemi tanulmányait Padovában folytatta. Mátyás hatalomra kerülése után Vitéz János hazahívta. Nagy befolyásra tett szert a király környezetében; pécsi püspök lett. Később egyre inkább elhidegült a királytól, s csatlakozott a Vitéz János által szervezett felkeléshez, ezért menekülnie kellett. Útközben a Zágráb melletti Medveváron halt meg.

Annak ellenére, hogy verseit latin nyelven írta, nagy hatással volt a magyar irodalomra.

Művei:

Janus Pannonius költeményei. (Ford.: Hegedűs István. Bev.: Huszti József.) Bp. 1938. - Janus Pannonius munkái latinul és magyarul. (Szerk.: V Kovács Sándor.) Tankönyvk. Bp. 1972.

Irodalom:

Jannus Pannonius (Tanulmányok.). Szerk.: Kardos Tibor, V Kovács Sándor. Bp. 1975. Akad. K. 600. l.

Juszt József: Janus Pannonius. Pécs, 1931.

Féja Géza: Arcképek régi irodalmunkból. Bp. 1986. Szépirodalmi K. 13-19. l.

JÓKAI Mór

Lásd: Komárom

Esztergomi vonatkozása: 1846. június 29-én Petőfivel együtt Esztergomban tanúskodott barátjuk, Várady Antal esküvőjén.

Ezt az eseményt A tengerszemű hölgy című regényében örökítette meg. Jókai később is szívesen látogatott Esztergomba fővárosi művészek társaságában. Esztergomhoz is kapcsolható művei: A tengerszemű hölgy. Bp. 1972. Akad. Kiad. - Dekameron I., Százszorszépek 1-17. 1. (Összes művei Nemzeti Kiadás, 1894.)

KÁRPÁTI Aurél (Cegléd, 1884. december 5. - Budapest, 1963. február 7.)

Író, kritikus.

Kárpáti Aurél meghatározó diákéveit Esztergomban töltötte. A bencés gimnázium, majd a tanítóképző diákja volt. Iskolái elvégzése után Budapestre került. Kezdetben verseket, novellákat majd kritikákat írt. Írásai a Magyar Szemlében, a Hazánkban a Pesti Naplóban és a Nyugatban jelentek meg. Egyik alapítója és szerkesztője volt a Kritika című lapnak. Kritikáit, aktuális eseményekről szóló cikkeit líraiság, szubjektivitás jellemezte.

Művei:

Az én örökségem. 1909. - Kaláris. 1922. - Éjszakai ballada. 1912. - A bihari remete. 1920. - A kételkedő kritikus. 1928. - Örök Shakespeare. 1948.

ESZTERGOM

Irodalom:

Demeter Imre: Születésnap beszélgetés Kárpáti Auréllal. = Film, Színház, Muzsika, 1959.

KÖRÖSY László

Lásd: Dömös

KÜKÜLLEI János (? 1359 - ? 1383.)

Író, főpap.

Voltaképpen nevén nemes Tóth-Sólymosi Árpád János. Először a királyi kancelláriában nyert alkalmazást, mint íródeák. Különböző egyházi méltóságokat viselt, végül küküllői főesperes lett.

Megírta Nagy Lajos király életrajzát, mely egyes hiányai és tévedései mellett is nélkülözhetetlen krónikája az Anjou-kornak.

Irodalom:

Pór Antal: János küküllői főesperes. Századok. 1893. évf. I.

Zelliger Alajos: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893. 2 3 3 . 1.

MAJER István (Mocsonok, 1813. augusztus 8- Esztergom, 1893. november 21.)

író, főpap.

Elemi iskoláit Érsekújváron, gimnáziumi tanulmányait Esztergomban végezte. Nagyszombaton hallgatott bölcsészetet és teológiát, majd jogi egyetemre járt.

1838-ban Esztergomba helyezték: előbb segédlelkész, majd 1842-ben a helybeli tanítóképző tanára lett. 1850-től a fővárosban működött, 1866-tól esztergomi kanonok. 1884-től érseki helynök, a következő évtől a főrendiház örökös tagja. 1886-ban a város díszpolgárává választották.

Hosszú élete során sokoldalú szervező- és irodalmi munkásságot folytatott. 1868-ban megalapította az Irodalmi Egyletet Esztergomban, amely elsősorban könyvkiadásra szerveződött. Mind a korkérdésekkel, mind a népiratokkal foglalkozó sorozatából 12–12 füzet jelent meg, 1863-ban az ő szervezésének eredményeként nyílt meg a város első óvodája, amelynek fenntartását és működését is segítette. Számos kiadványban gyűjtötte össze a hasznos ismereteket a mezőgazdaságtól az egészséges élet alapelvein keresztül az erkölcsi kérdésekig. Ezt a célt szolgálta az István Bácsi Naptára című kalendárium is, amelyet ő alapított és szerkesztett 1850-1870-ig.

Számtalan tankönyvet, pedagógiai cikket, elbeszéléseket, drámákat, útirajzokat, verseket, könyvismertetéseket, életrajzokat jelentetett meg.

Művei:

Szindarabok az ifjúság számára. Pest, 1846. - Szívmívelő beszélgetések és színjátékok. Pest, 1855.

Irodalom:

Kőhalmi-Klimstein József: Dr. Mayer István V. püspök. "István bácsi".

Afélszázados író 1835-1885 életrajzi vázlat. (Lonkay Antal kiadása.) Bp. 1885.

MASZLAGHY Ferenc (Budapest, 1839. november 14. - Esztergom, 1917. április 21.)

Író, főpap.

Budapesten végezte gimnáziumi tanulmányait. Bölcsészetet tanult Nagyszombatban, teológiát Esztergomban. 1871-ben ugyanitt kinevezték líceumi tanárnak, majd szentszéki jegyzőnek. Itt működött 1881-ig, ekkor budavári plébános lett. Útleírások, elbeszélések, művészettörténeti és irodalomtörténeti munkák is kikerültek a keze alól.

ESZTERGOM

Művei:

Rajna vidékén. Horák Egyed. Esztergom, 1874. - Dürer Albert kisebb passiója Beszédes Sándor fényvéseti utánzatai M. F. szövegével. Esztergom, 1875. - Kisebb útirajzok. Buzárovits Gusztáv. Esztergom, 1879. - Elbeszélések. Athenaeum. Budapest, 1879. - Márton úr bajai. Esztergom, Buzárovits. - Mulattató Zsebkönyvtár 7. sz. - Sarah grófnő. Esztergom, Buzárovits. - Mulattató Zsebkönyvtár 13. sz. Epigonok. Buzárovits. Esztergom, 1884. - Mai jellemek. Buzárovits. Esztergom, 1884.

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók... koszorúja. Bp. 1889. 126-128. l.

MUNKÁCSY Kálmán (Esztergom, 1866. július 31. - Esztergom, 1901. október 18.)

Író, újságíró.

Tanulmányait Kalocsán, majd Esztergomban végezte, jogot tanult. Lírai költőnek indult. Verseit először az Esztergom és Vidéke közölte, majd költeményei megjelentek a Magyar Állam, a Katolikus Család, a Katolikus Társadalom és az Összetartozás című lapokban. A nyolcvanas években jórészt külföldön tartózkodott. Megjárta Párizst, Londont, Amszterdamt. Külföldi útjáról rendszeresen tudósította a Pesti Hírlap olvasóit. 1895-től szülővárosában élt. Joggyakornok volt a Magyar Királyi Közalapítványnál. 1896-ban átvette az Esztergom és Vidéke szerkesztését

Művei:

Hóvirágok. Szüts és Társa kiadásában. Bp. 1883. - Hosszú estékre. Aigner Lajos. Bp. 1885. - A szív életéből, (beszélyek.) Aigner Lajos. Bp. 1887.

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom vármegyei írók, ...koszorúja Bp. 1888. 141. l.

NEMERE István (Pécs, 1944-)

Író, műfordító.

Apja orvos, anyja ápolónő volt. Középiszkolába Veszprémben járt. Érettségi után több helyen dolgozott, közben könyvtárosi diplomát szerzett. Hat évig Lengyelországban élt, ahol könyvtárosként, idegenvezetőként, nyelvtanárként és diplomáciai tolmácsként kereste kenyerét. Esztergomban él és dolgozik.

Gyermekkorától tudatosan írónak készült. Első regényét 1974-ben adták ki. 1991-ig 116 könyve jelent meg, közülük többet cseh, orosz és német nyelvre is lefordítottak. Ír novellákat, riportokat, képregényeket is.

Magyarul megjelent művei:

A réműlet irányítószáma, 1974. - Triton-gyilkosságok. 1977. - Műkincsrablók a kisbolygón. 1979. - A fantasztikus nagynéni. 1980. - Halj meg énekelve. 1980. - A Neutron-akció. 1982. - A kupolaváros titka. 1982. - Vak madár. 1982. - Acélcápa. 1982. - A sötétség határán. 1982. - A kozmosz korbácsa. 1982. - A rejtélyes elődök. 1983. - A várúr fia. 1983. - Kalózkodás az úrban. 1983. - Az anyák éjjel sírnak. 1984. - Elektron-expedíció. 1984. - Időtörés. 1984. - A kozmosz lovagjai. 1985. - A veszélyes rakomány. 1985. - Ébredés előtt. 1985. - A hegy. 1985. - Titkok könyve. 1986. - Holtak harca + Játszma, (két regény) 1986. - Élni életveszélyes. 1986. - Zuhanás a Napba. 1986. - Klausztropolisz. 1986. - Az utolsó bolygó. 1986. - Mindennap merénylet...(két reg.) 1986. - Új titkok könyve. 1987. - A számítógépes gyilkos. 1987. - Terra. 1987. - Az idő vándorai. 1987. - Vadak között. 1987. - Keresd meg álmodat. 1987. - Skorpió. 1987. - Csak kétszer halhatsz meg. 1987. - Lángoló rácsok. 1987. - Lenni vagy élni. 1988. - A vízlépcső. 1988. - Gránitmezőn. 1988. - Aranybolygó. 1988. - A Hidra-hadművelet. 1988. - Amíg köztünk voltál. 1988. - Láz. 1988. - Mőgötted a halál. 1988. - Senkinek se nyiss ajtót. 1988. - Tűzáldozat. 1988. - Pokoljárás. 1988.

ESZTERGOM

- Démonok órája. 1989. - A titokzatos padlás. 1989. - Alfa-művelet. 1989. - Rejtélyes előadók. - A világűr vonzásában. 1989. - UFÓ a láthatáron. 1989. - Lassan múlik az éj. 1989. - A másik oldalon. 1989. - Holnap kezdődik az élet. 1989. - Nulla óra nulla perc. 1989. - Túl a Plutón 1989. - A bumeráng-akció. 1989. - Hajnal a Trendálon. 1989. - Úgyis elvisz az ördög. 1989. - Szivárvány. 1989. - Szép lövés volt, drágám. 1989. - Visszajövök, mire felébredsz. 1989. - Mintha ember lennél. 1989. - Démonok órája. 1989. - Alfa-művelet. 1989. - A golyóálló kísértet. 1989. - Az esemény. 1989. - Tények és talányok. 1989. - Holnap már késő. 1989. - Hajóm partot ér. 1989. - Az árnyék fiai. 1989. - Sárkánysímogatók. 1989. - Gátszakadás. 1989. - Szeress reggelig. 1989. - Kondorok ellen. 1989. - Fejvadászok. 1989. - Londonba nem indul vonat. 1990. - A legnagyobb tét. 1990. - A sebesült robotrendőr. 1990. - A Titán-terv. 1990. - Sem út sem ösvény. 1990. - Kiskorú banditák. 1990. - Elszabadul a pokol. 1990. - Mull nem adja fel. 1990. - A marsi tó titka. 1990. - Hol vagytok, idegenek? 1990. - Ugrás a sötétbe. 1990. - "Aki keres, talál." 1990. - A sátán csapdája. 1990. - Aranyháló. 1990., Ha eljutunk Endorába. 1990. - Csata a stúdióban. 1990. - A kikötő hiénái. 1990. - Kettős veszélyben. 1990. - Gagarin. = kozmikus hazugság? 1990. - Tigrisléptű rettegés. 1990. - Az Atlanti-sziget. 1990. - Összecsapás a föld alatt. 1990. - Támadás Tingrában. 1990. - Világok világa. 1990. - A téridő istenei. 1990. - Suttogó bokrok. 1990. - Halálos homokvihar. 1990. - Ahol csontjaid fehérlenek. 1990. - Százezerért a lelkedet is. 1990. - Csak te hallod a dalt! 1990. - Aladin és a rendőrök. 1991. - Meghökkenő mesék. 1991. - Rejtelmes óceánok. 1991. - Az Irgell-inciden.s 1991. - Leszámolás Zürichben. 1991. - Kiléphetsz testedből? 1991. - Kevés erre egy élet. 1991. - A világ minden igazsága. 1991. - Az első 150 regényem. 1992. -Evolúció vagy teremtés? Tudományos elmélet, óriási csalás vagy tévedés? 1992. - Fedőnév nélkül. Dokumentumregény. 1992. - Hányszor élünk? 1992. -Alvilági vadászatok. (Hóhér és detektív.) 1992. - Kémvadászok. 4. A viking halálba visz. 1992. - Kémvadászok 5. Égből jött kommandó. 1992. - Kémvadászok 6. Kémösvény a hóban. 1992. - Kémvadászok 7. Csapda a szigeten. 1992. - Mit akarnak az ufók? 1992. - A rohamcsapat. 1992. - Tengeri tigris. 1992. - Válassz magadnak álarcot! 1992. - Szabadok szerelme. 1992. - Cirkáló. Bp. 1992.

Irodalom:

Kovács Lajos: Két gyermekkönyvről. - *Nemere István*: Műkincsrablók e kisbolygón. (Könyvismertetés.) = Új Forrás 1980. 5. sz. 79-80. 1.

Szentmihályi Szabó Péter: *Nemere István két regényéről.* (A Neutron-akció; Vak madár) - (Könyvismertetés.) = Új Forrás 1982. 6. sz. 63-65. 1.

NÉMETH László (Nagybánya, 1901. április 18. - Budapest, 1975. márc. 3.)
író, esszéista.

A 20. századi magyar prózairodalom kiemelkedő képviselője.

Az író 1930 és 1939 között apósa sátorkőpusztai birtokán töltött nyarait. Többször felkereste Babitsot. Itt készült a Tanú első füzeté, a Kapások, a Cseresznyés, a Bethlen Kata, részben a Magyarság és Európa valamint a Szerdai fogadónap.

Irodalom:

Mécs Miklós: Találkozás Németh Lászlóval. In: Új Forrás 1985. 6. sz. 47-49. 1.

Monostori Imre: Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása. Bp. 1989. Magvető K. 387. 1.

Monostori Imre: Sátorkőpusztán. Tatabánya, 1985. 78. 1. -Illusztr. Komárom megyei honismereti könyvtár

NYULASSY Antal Ignác (Székesfehérvár, 1820. január 19. - Bakonybél, 1900. szeptember 18.)

Tanár, költő.

Középiszkolai tanulmányait is szülővárosában végezte. Teológiát Pannonhalmán hallgatott. Pannonhalma és Sopron után került 1851-ben Esztergomba tanárnak a bencés gimnáziumba. 1856 és 1862 között Komáromban tanított, majd 1881-től Tárkányban lett plébános.

Esztergomi tanárkodása idején kitűnt alkalmi költeményeivel és élcelődő verseivel. Itt jelentek meg első munkái. Cikkeit olvashatjuk az esztergomi gimnázium értesítőiben, s írásai megjelentek a Családi

ESZTERGOM

Lapokban is. Költeményeit közölte a Honderű, a Divatcsarnok, a Pesti Napló s bekerültek István bácsi Naptárába is. Írásait gyakran álnéven közölte. Bakonyi, Remete, Bus, Öreg bíró.

Művei:

Nyulassy Antal versei. Esztergom, 1851. - Új magyar köszöntő. 1853. - Magyar és erdélyországi új- és ó-kalendárium. Szerk.: Nyulassy A. (1865-től Komárom.)

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók... koszorúja. 1888. 149 1.

ONAGY Zoltán (Budapest, 1952. december 27.-)

Író.

Nyomdaipari szakiskolát végzett, majd 1979-ig nyomdászként dolgozott. Esztergomban él, művei is jórészt a városhoz kötődnek.

Művei:

Út Eridánusba. 1980. - Vénusz beteg. 1985. - Vénusz születik. 1987. - Balladák lányai. 1989. -

Irodalom:

D. Magyar Imre: O. Z.: Út Eridánusba. - Az író első kötetének ismertetése. = Új Forrás, 1980. 4. sz., 77-78.1.

Kovács Lajos: O. Z.: Vénusz beteg. = Új Forrás, 1986. 1. sz. 26-27. 1.

Bakony István: O. Z.: Vénusz születik. = Új Forrás, 1988. 3. sz. 69-70. 1.

Kovács Lajos: O. Z.: Balladák lányai. = Új Forrás, 1989. 6. szám. 109-111. 1.

PÁZMÁNY Péter (Várad, 1570. október 4. - Pozsony, 1637. március 19.)

Író, főpap.

Esztergomi érsek, jezsuita szerzetes, a magyarországi ellenreformáció vezéralakja. Kolozsváron, Krakóban, Bécsben tanult. Igen nagy jelentőségű volt számára, hogy négy évig időzhetett Rómában, az ellenreformáció és a barokk kultúra központjában. Pályája elején Grázban teológiai, filozófiai és természettudományos munkákat írt.

1607-ben került Nagyszombatba, az esztergomi érsek udvarába, majd 1617-ben érsek lett.

Az író és hitvitázó egyházfői minőségében hatalmas szervező munkát végzett. Papneveldét létesített, majd 1635-ben egyetemet alapított Nagyszombatban. Művei az ellenreformáció jegyében születtek.

Írásai a barokk irodalom remekei.

Művei:

Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből. Győr, 1867. - Pázmány Péter válogatott egyházi beszédei. Bp. 1889. - Pázmány Péter összes munkái. I-XV. köt. 1894-1911. - Pázmány Péter válogatott írásai. Bp. 1957.

Irodalom:

Balázs Mihály: Forrásvidék. Tankönyv. Bp. 1990. 159-275. 1.

Bitskey István: Pázmány Péter. Bp. 1988. Gondolat K. 224. 1.

Féja Géza: Arcképek régi irodalmunkból. Bp. 1986. Szépirodalmi K. 201-213. 1.

Fraknói Vilmos: Pázmány Péter és kora 1-3. köt. Pest, 1868-1872.

Klanczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961.

Pulszky Ágost: Pázmány Péter. Bp. 1887.

Rónay György: Pázmány ébresztése. Bp. 1947.

ESZTERGOM

Sík Sándor: Pázmány az ember és az író. Bp. 1939.

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei... koszorúja. Bp. 1888. 3 8 8 . 1.

PERÉNYI Kálmán (Pusztamarót, 1863. június 19. - ? 1935. márc. 12.)

Író, költő.

Pusztamaróton született, középiskoláit Esztergomban végezte. Ezután jogot hallgatott, s 1887-ben az államtudományok doktorává avatták.

1901-ig az esztergomi, majd a párkányi járás szolgabírája, árvaszéki ülnök volt. 1906-ban alispán lett. Hivatali teendői mellett tevékenyen részt vett az esztergomi kulturális életben. Költeményeket, elbeszéléseket és tárcákat írt. Írásai megjelentek a győri Hazánkban, a székesfehérvári Szabadságban, a debreceni Ellenőrben és tucatnyi fővárosi lapban is.

1892-94 között szerkesztette az általa alapított Esztergomi Lapokat. Ezt követően az irodalmi tevékenységgel felhagyott.

Művei:

Lyraili költemények. (1879-1882.) Esztergom, 1883. - Mezei virágok. Esztergom, 1885. - Felhők és csillárok. (1883-1887.) Esztergom, 1888. - Fényben, árnyban. Esztergom, 1894.

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók... koszorúja. Esztergom, 1888. 1 6 4 . 1.

RÉNYI Rezső (Szklena, 1827. december 4. - ? 1899. február 23.)

Író, közhivatalnok.

Iskoláit Esztergomban végezte a bencés gimnáziumban.

1843-tól nagyszombati papnövendék volt. 1846-ban megvált az egyházi pályától, s jogi tanulmányokat folytatott. Fontos szerepet játszott életében az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc. Komárom ostrománál már főhadnagy, részt vett az ácsi csatában. A szabadságharc bukása után közhivatalokat vállalt. Esztergomban telepedett le, ahol jegyző, majd telekkönyvvezető lett. 1865-ben esztergomi városi bírónak s törvényszéki elnökké nevezték ki.

Irodalmi munkásságot is folytatott.

Művei:

Pausanias. Tragédia. Esztergom, 1866. - Egy honvéd naplója. Esztergom, 1878. - Petrarca Laurája. Esztergom, 1879.

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók ... koszorúja. Esztergom, 1888. 1 7 7 . 1.

RÉVÉSZ Béla (Esztergom, 1876. február 17. - ? 1944 nyara)

Író, újságíró.

A hazai expresszionizmus úttörője. Szülővárosában végezte középiskolai tanulmányait, majd Budapesten tanult. Párizsban és Berlinben megismerkedett a legmodernebb művészeti irányzatokkal. 1905-ben, hazatérése után megalapította és igazgatta az Új Színpadot, amelyet az új művészeti irányzatok szolgálatába állított. 1906-tól a Népszava munkatársa, majd irodalmi rovatvezetője lett.

Ady baráti köréhez tartozott.

A Tanácsköztársaság idején az Írói Direktórium tagja volt, amiért a két világháború között mellőzték. A hitleri megszállás idején származása miatt elhurcolták, és valamelyik koncentrációs táborban fejezte be életét.

ESZTERGOM

Művei:

Szegény ember dolga. Bp. 1910. - Vonagló falvak. Bp. 1914. - Egyedül mindenkivel. Bp. 1922. - Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Gyoma. 1922. - Esztergomi lélek. Bp. 1934. - S lehullanak az őszi avaron. Ady és Léda tragikus szerelmének titkai. Pozsony. 1937.

Irodalom:

Ady Endre: Révész Béla. Nyugat, 1912.

Babits Mihály: Révész Béla. Nyugat, 1922.

Böloni György: Nemzedékről nemzedékre. Bp. 1966. 1-12, 7-38, 396-401. l.

Csukly László: Emlékezés Révész Bélára. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 127-136 l.

Dévényi Iván: Révész Béla. In: A Komárom Megyei Könyvtár Evkönyve. 1952-1961. Tatabánya, 1962. 60-68. l.

Illés Endre: Krétarajzok. Bp. 1957.

Kosztolányi Dezső: Írók, festők, tudósok. I. köt. Bp. 1958. Szépirod. K. 159-161.

TEMESVÁRI Pelbárt (Temesvár, 1435 körül - Buda, 1504. január 22.)

Egyházi író és hitszónok. 1458-ban a krakkói egyetemen tanult. 1483-ban a ferencesek főiskoláján tanított Budán.

1496-ban lett esztergomi házfőnök, majd ismét Budára került. Prédikációival szónokló barátoknak igyekezett példát nyújtani. Tanítványainak készített zoltármagyarásokat. Legértékesebb művének teológiai enciklopédiáját tartják, amelynek első két kötetét teljes bizonyossággal ő írta. Művei Velencében, Strassburgban és Párizsban jelentek meg.

Művei:

- Katona Lajos: Középkori legendák és példák kódexeinkből és Temesvári Pelbárt irataiból. Bp. 1907.
- Temesvári Pelbárt műveiből Brisits Frigyes válogatásában és fordításában. Bp. 1931. - Temesvári Pelbárt munkái. Bp. 1986. 138. l.

Irodalom:

Bodri Ferenc: Temesvári Pelbárt. = Dolgozók Lapja, 1992. júl. 31.

Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Bp. 1880. Akad K. 138. l.

Szalóczi Pelbárt: A humanista Mátyás és Temesvári Pelbárt. In: A... Szent Ferenc rend esztergomi Szent Antal Gimnáziumának évkönyve. 1939-40. Esztergom. 1940. 7-19. l.

Szalóczi Pelbárt stelloviuma. In: A ... Szent Ferenc rend esztergomi Szent Antal Gimnáziumának évkönyve. 1941-1942. Esztergom, 1942. 5-13. l.

TÖRÖK Sophie: (Budapest, 1895. - Budapest, 1955. június 28.)

Költő, író.

Családi neve: Tanner Ilona. Írói nevét férjétől, Babbitstól kapta. Színes egyéniség, jellegzetesen női témákkal foglalkozott.

Művei:

Asszony a karosszékekben, 1929. - Boldog asszonyok, 1933. - Hintz tanársegéd úr, 1934. - Öröme születéssel, 1934. - Nem vagy igaz!, 1939. - Értem és helyetted, 1940. - Sirató, 1948.

Irodalom:

Török Sophie versei. Szerk.: Téglás János. Előszó: Keresztury Dezső. (Kiad.: az 54 sz. Nyomdaipari Szakközépiskola). Bp. 1986. 307. l.

ESZTERGOM

ÚJLAKI (WAYAND) Géza (Esztergom, 1857. március 6. - Budapest, 1895. december 30.)

Pap, író.

Elemi és középiskoláinak egy részét, valamint a papnevelvét Esztergomban végezte. Segédlelkész volt Dorogon és Komáromban, majd Budapestre a Terézvárosba került. Elsősorban egyházi cikkeket és értekezéseket írt. Érdemes megemlíteni pályadíjas munkáját, amelyben feldolgozta a hideglelés vagy lázkereszt mondáját.

Művei:

Intelem a fiatal szabadelvű katolikusokhoz. Esztergom, 1877. - Nagyböjti szentbeszéd. Komárom, 1882. - Rege a lázkeresztről. In: István bácsi Naptára, Esztergom 1872.

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók... koszorúja. Esztergom, 1888. 542. l.

VÁRADI ESZTER (Esztergom, 1953. -)

Író, könyvtáros.

Születésétől Esztergomban él. Könyvtárosi diplomáját Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán szerezte. Első könyve 1990-ben jelent meg. Álnéven ír.

Művei:

Peter Eastborough: Tóbiás az angyallal. Esztergom, 1991. - Peter Eastborough: Boldogság életveszélyben. Bp. 1992. - Peter East: A sátán nevében. Bp. 1992.

VÁROSI István (Esztergom, 1905. november 23. - Esztergom, 1978. december 17.)

Író, költő, teológiai tanár.

Középiskoláit szülővárosában végezte, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be, ahol teológiai tanulmányokat folytatott. 1929. június 29-én szentelték pappá. Több éves szolgálat után Esztergomba került a Hittudományi Főiskolára, ahol a morális és szónoklattan tanára lett. 1942-ben az Érseki Tanítóképző Intézet Internátusának rektorává nevezték ki. Tanári és irodalmi, költői működésének színtere Esztergom volt. Verset és prózát egyaránt írt. Költeményei a Katolikus Szemlében, a Vigiliában, valamint az Új Emberben jelentek meg. A Magyar Kultúrában a morális rovatot vezette. Szerkesztőségi tagja volt a Keresztény Remekírók sorozatának. Lefordította és 1944-ben megjelentette Szent Ágoston művét a keresztény tanításról. Az esztergomi bazilika kriptájába temették el.

Művei:

A napszemű ember. Bp. 1932. Vérzik a harangok nyelve. Esztergom, 1936. - Dimidius. Drámai költemény. Bp. 1939. Isten törvényei a világrendben. Bp. 1941. - Áldás a hegytetőről. Bp. 1942. A könyvek könyve. Bp. 1942. - A két apostolfejedelem Szent Péter és Szent Pál. Budapest, 1943. Bp. 1944. Ezeket írjuk nektek. Bp. 1944. - Hét nap. Bp. 1947. Szent Ágoston vallomásai. (Ford.) Bp. 1976.

Irodalom:

Beke Margit: Esztergomi kanonokok. (1900-1985.) Esztergom, 1989. 204. l. 3 t.

Bárdos István: Komárom-Esztergom vármegye irodalmi élete a két világháború között. (1920-1945.). = Horizont. Veszprém megyei Közművelődési Tájékoztató. 1988. 3. sz. 67-72. l.

VITÉZ János (Zredna, 1408 körül. - Esztergom, 1472. augusztus 9.)

Főpap, diplomata.

Bécsi tanulmányai utána a Hunyadiak nevelője majd kancellár lett. 1445 és 1465 között váradi püspök volt. 1465-ben foglalta el az esztergomi érseki széket. Ebben az évben hozta létre Pozsonyban az Academia Istropolitánat.

Érseksége alatt jelentősen bővítette az esztergomi várat.

ESZTERGOM

Vitéz János összegyűjtött Leveleskönyve, amelyet a kancellária tisztviselői számára példatárnak szánt, elsősorú történelmi forrás a Hunyadiak korának megismeréséhez.

Műve:

Zrednai Vitéz János politikai beszéde és Aenaeas Silvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei. Bp. 1878.

Irodalom:

Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879. 247. l.

Horváth István-Vukov Konstantin: Vitéz János esztergomi palotája. Tata, 1986. Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága 90. l. Illusztr.

Komárom Megyei Múzeumi Szervezet Tudományos Füzetek 2-3.

Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. Akad. K. 463. l.

Pál Lenke: Vitéz János (1408-1472). Bibliográfia. 1988. Esztergom, 46. l.

Esztergomi Tanítóképző Főiskola Kiskönyvtár 10.

Prokopp Gyula: Vitéz János Esztergomban. = Vigília, 1965. 9. sz.

Vitéz János emlékkönyv. Esztergom Évlapjai (Szerk.: Bárdos István) Esztergom, 1990. 181. l.

Vitéz János levelei és politikai beszédei. (Vál. bev: Boronkay Iván) Bp. 1987. Szépirod. K. 481. l., illusztr.

Vitéz János műveltségsménye. Szerk: Pál Lenke. 1989. 97. l. In: Esztergom, Esztergomi Tanítóképző Főiskola Tanulmányok 26.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A Sátorkőpusztai-barlang a Nagy-Strázsa-hegy keleti oldalán nyílik, 255 m tsz. feletti magasságban. 1946-ban kezdték meg feltárását. Tipikus hévforrás-barlang. Felfelé haladó labirintusos "gyöngyfűzér"-sorának legjellegzetesebb képződményei az ún. gömbüstök. Nagyterme mintegy 42 m hosszú, 10-12 m széles és 5-6 m magas.

Falait halványsárgától mélyvörösig a legkülönbözőbb színű és alakzatú kristályok borítják. A 60-as években barlangablók nagy kárt tettek benne.

A Strázsa-barlang a Strázsa-hegy déli oldalán nyílik. 290 m tsz. feletti magasságban. Kapcsolatban áll a Sátorkőpusztai barlanggal. Ugyancsak hévizes eredetű. Bevezető csarnokának mennyezete már több helyen beszakadt.

A város egyik ékessége a Kis-Duna-part százados platánsora.

Pilismarót és Esztergom között húzódik a Búbánat-völgy, a Kerek-tóval. A valójában három, egymással kapcsolatban álló tavacska közül a legfelső, amelyik a forrásokat befogadja, néhány jégkorszaki élőlény miatt védett.

BIBLIOGRÁFIA

BÁDY István: A bazilika árnyékában. A polgármester visszanéz. Esztergom, 1989. Gran Tours. 173. l.

BALICS Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon I–II. Bp. 1885-1890.

BALLA András-HORVÁTH István: Esztergom. Fotóalbum. Bp. 1985.

BALLA Andrásné: Esztergom temetőkultúrája. In: Komárom Megyei Honismereti Füzetek. 1987. 14-26. l.

BALOGH Albin: Esztergom Árpád-kori helyrajzáról. In: Esztergom Évlapjai 1930. 23-35. l.

BALOGH Albin: Történelmi séta Esztergomban. Esztergom, 1936. 55. l.

ESZTERGOM

- BALOGH Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Bp., 1955. Képzőművészeti Alap. (Magyar Műemlékek.) 139. l., 69 t.
- BÁRDOS István: A népfőiskolákról. = Kultúra és Közösség. 1978. 3. sz. 29-37. 1.
- BÁRDOS István: A népfőiskolákról. = Új Forrás. 1978. 1. sz. 43-52. 1.
- BÁRDOS István: V. Esztergomi Tárlat. (Katalógus előszó.) Vármúzeum, 1979. április.
- BÁRDOS István: VI. Esztergomi Tárlat, (katalógus előszó.) Vármúzeum. 1981. április.
- BÁRDOS István: Az Esztergomi Balassa Bálint Társaság működése. (1926-1946) In: Esztergom Évlapjai. 1981. 104-137. 1.
- BÁRDOS István: Az iskolán kívüli népművelés Esztergomban az 1920-as években. In: A Dunántúl településtörténete V (1900-1944.) PAB-VEAB. Veszprém, 1982. 358-370. 1.
- BÁRDOS István: Gazdaság, társadalom és művelődéspolitikai Esztergomban. (1920-1930.) In: Esztergom Évlapjai. 1983. 195-260. 1.
- BÁRDOS István: A nemzetközi gitárfesztiválról. = Népművelés, 1984. 11. sz. 42-43. 1.
- BÁRDOS István: Az esztergomi képzőművészeti kör története. Esztergom, 1986. (Soksz.) 58. l. 15 t.
- BÁRDOS István: Eredmények, gondok Esztergom alkotóművészetében. = Művészeti Műhely, 1987. 9-10. l.
- BÁRDOS István: Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat megalakulása és működése. — (1894-1948.) In: Esztergom évlapjai, 1988. 52-100. 1.
- BÁRDOS István: Az 1938-as Szent István év eseményei Esztergomban. = Új Forrás, 1988. 3. sz. 82-86. 1.
- BÁRDOS István: Képzőművészet, mecenatúra Esztergomban 1919-1945 között. = Limes, 1990. 1. sz. 23-36. 1.
- BÁRDOS István: Polgármesterválság és választások (Esztergom 1927-31.) = Új Forrás, 1990. 5. sz. 44-52. 1.
- BÁRDOS István: Színtársulatok, előadások, közönség Esztergomban. (1919-1944.) = Új Forrás, 1990. 6. sz. 44-54. 1.
- BÁRDOS István: Újságok a Horthy-korszakbeli Esztergomban. = Limes, 1990. 2. sz. 115-130. 1.
- BÁRDOS István: Képviselőválasztások Esztergomban a két világháború között. In: A Dunántúl településtörténete VIII. PAB-VEAB. 1991. 81-89. 1.
- BÁRDOS István: A katolikus legényegyletek megalakulása Németországban és Magyarországon, működése Esztergomban. (1860-1944) In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beké Margit. Esztergom, 1991. 481-487. 1.
- BÁRDOS István: Zeneművészet, zeneoktatás Esztergomban. (1919-1944.) = Esztergom és Vidéke, 1992. 2., 7., 11., 15. sz.
- BÁRDOS István: A MOVE tevékenysége Esztergomban. (1919-1944). Klny. A Dunántúl településtörténete. IX. (Szerk.: Solymosi László és Somfai Balázs) Veszprém. 1992. 271-278. 1.
- BÁRDOS István: A Frontharcos Szövetség helyi csoportja. (1933-1944.) = Limes. 1992. 4. sz. 69-75. 1.
- BÁRDOS István: Az idegenforgalom helyi és regionális irányítása. In: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv, 92. Esztergom, 1992.
- BÁRDOS István-SZABÓ Tibor-REMÉNYI Károly: Az esztergomi zeneiskola fél évszázada. Kiad.: Zeneiskola igazgatósága, Esztergom, 1979. 43. 1.

ESZTERGOM

- BEKE Margit: Az esztergomi Prímási Levéltár. = Új Forrás 1985. 1, 2, 3, 4, 5, 6. sz.
- BEKE Margit: Esztergomi kanonok. 1900-1985. H.n. 1989. Görres Gesellschaft unterhaching. 204. l.-Illusztr.
- BEKE Margit: Könyvtárunk és kincsei. Kiállítás az Esztergomi Főszékesegyházi könyvtár anyagából. Bev: Erdős Mátyás. Kiad.: a Magyar Bibliofil Társaság, a Nemzetközi Bibliofil Társaság. Illusztr.: Kass János [Bp. 1989.] 3 1 . l.
- BEKE Margit: Mátyás király és az esztergomi érsekek. In: Mátyás király és a vidéki Magyarország. Kiad.: a Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága. Tata. 1990. 28 - 35 . l.
- BÍRÓ Endre: Komárom megye a római korban. In: Komárom megye története. I. köt. Tatabánya, 1989. 107-140. l.
- BÍRÓ Endre:-HORVÁTH István: Komárom megye a török korban és a Rákóczi szabadságharc megyei eseményei. In: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya. 1989. 385-397. l.
- BÉL Mátyás: Esztergom vármegyéről írt kiadatlan művének magyar fordítása. (Ford.: Prokopp Gyula. Bev. és jegyz. ell. Zolnay László.) Tatabánya, 1957. 791. 1. 4 t.
- BODNÁR Gyula: Esztergom. (Szerk.: Dombi József.) Bp. 1942. 2 0 . l., 2 térk., illusztr.
- BODRI Ferenc: Babits ház és emlékmű. = Új Forrás, 1971. 2. sz. 79-81 . l.
- BODRI Ferenc: Esztergom századai (Oratórium-válogatás.) Kiad.: a Petőfi Sándor Művelődési Központ, Esztergom, 1973. 5 5 . l. - Soksz.
- BODRI Ferenc: A fiatal Móricz és Esztergom. Móricz Zsigmond és Esztergom vármegye monográfiája. (Kiad.: a Komárom Megyei Tanács VB. művelődési osztálya és a Hazafias Népfront Megyei Honismereti Bizottsága.) Tatabánya, 1984. (soksz.) 63 l. Illusztr.
- BODRI Ferenc: Einczinger Ferenc 1879-1950. = Limes, 1990. 1.sz. 37-40. l.
- BODRI Ferenc: Prokopp Gyula. = Dolgozók Lapja, 1983. aug. 25.
- BOSKOVITS Miklós: Korai olasz táblaképek. Bp., 1966. Corvina, 48. l., illusztr.
- BOSKOVITS Miklós: Toszkán kora reneszánsz táblaképek. Bp. 1968. Corvina. 2 5 . l., 48 t.
- BURÁNY János: Esztergom talajvizei és a vízvezeték. Esztergom, 1887. Szerző kiad. 2 1 . l.
- CSÉFALVAY Pál: Esztergom. Főszékesegyház. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára.) Bp. 1981. 16. l., illusztr.
- CSÉFALVAY Pál: Esztergom. Keresztény Múzeum. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára.) Budapest, 1984.
- CSÉFALVAY Pál: Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár. Bp. 1984. Corvina K. 3 1 . l., 64 t.
- CSÉFALVAY Pál: Lepold Antal és az esztergomi vár feltárása. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 34 - 51 . l.
- CSERNYÁNSZKY Mária: Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai. Bp. 1933. 101. l. Illusztr.
- CSILLAG Mária: Esztergom története a tizenöt éves háború alatt. Bp. Kállai ny. 1916. 3 6 . l.
- CSOMBOR Erzsébet: Lengyel katonai menetköltek Esztergomban a II. világháború idején. In: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Évkönyv 92. Esztergom, 1992. 128-151 . l.
- DÉVÉNYI Iván: Lepold Antal. = Művészet, 1971. 8. sz.
- CSORBA Csaba: Esztergom. Bp. 1982. Panoráma. 2 0 7 . l. 32 t., illusztr.

ESZTERGOM

- CSORBA Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp. 1978. Zrínyi K 2 3 5 . 1., 20 t.
- DEÁK Antal András: Magyar Vízügyi Múzeum. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet 1987. 80-83. 1.
- DERCSÉNYI Dezső: Az esztergomi várkapolna. Esztergom, 1963. Révai ny. 2 0 . 1., illusztr.
- DERCSÉNYI Dezső: Az esztergomi királyi palota. Budapest, 1975. Corvina K. 5 1 . 1. 18 t.
- DERCSÉNYI Dezső-ZOLNAY László: Esztergom. Bp. 1956. Képzőműv. Alap. 93. 1., 53 t. (Magyar műemlékek)
- DERZSÉNYI András Henrik: Az esztergomi ferences templom története. Esztergom, 1987. 15 1., illusztr.
- DOBOSI Viola, T.: Komárom megye őskőkori története. In: Komárom megye története 1. köt. Tatabánya, 1989. 17-44. 1.
- DOBOSI Viola, T.: Őskőkori vadászok a Dunakanyarban. In.: Komárom megye története 1. köt. Tatabánya, 1989. 45 - 62 . 1.
- DUTKA Mária: Az Esztergomi Keresztény Múzeum gobelinjei. Bp. 1936. Általános Nyomda. 9 5 . 1.
- DVIHALLY Géza: Esztergom szabad királyi város. Esztergom, [1912] 148 1.
- DVIHALLY Géza: Esztergom 1848-49-ben. = Esztergom 1901. máj. 26 - dec. 25. (15 részben, de csak 1848 júniusáig követi az eseményeket.)
- EDVI Illés Gyula: Az esztergomi főszékesegyház (1822-1869.) Bp. 1928. Franklin Ny. 3 2 . 1., illusztr.
- EGYHÁZAM és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. I. (1945-46.) Összegyűjtötte, bev., jegyz. ell.: Beké Margit. Kiad.: az Esztergomi Főegyházmegye. Esztergom, 1991. 260. 1. - Illusztr.
- ENTZ Géza: Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye. In: Esztergom Évlapjai, 1960. 5 - 9 . 1.
- ESZTERGOM ezer éves. (Szerk.: Ortutay András., kiad. Esztergom, Városi Tanács.) Esztergom, 1973. 1 0 6 . 1.
- ESZTERGOM Évlapjai. Annales Strigonienses. Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat közlönye. Szerk.: Sinka Ferenc Pál. 1-9. évf. 1925-1938. Esztergom, Laiszky János ny.
- ESZTERGOM ipartörténete. Esztergom Évlapjai. 1985. (Szerk. biz. Baják István, Bárdos István stb.) Közread. a Balassa Bálint Társaság Esztergom, 1986. 5 7 6 . 1. 54 t., illusztr.
- ESZTERGOM Évlapjai. Annales Strigonienses. Az esztergomi múzeumok évkönyve. Esztergom-Bp. Képzőműv. Alap. 1960. Szerk.: Zolnay László.
- ESZTERGOM Évlapjai. Annales Strigonienses. Kiad. a Balassa Bálint Társaság. Esztergom, 1979, 1981, 1983, 1986, 1988, 1990-
- ESZTERGOM sz. kir. város utcainak új elnevezése és új házszámozása. Esztergom, 1907. Laiszky J. ny. 49 1.
- ESZTERGOM színháztörténetének forrásai a Komárom Megyei Levéltárban (1816-1844). /Összeáll. és jegyzet: Pifkó Péter/ Magyar Színházi Intézet, Bp. 1983. 105. 1.
- Az ESZTERGOM-VIDÉKI Régészeti és Történelmi Társulat évkönyve. Szerk. Rózsa Vitái. Esztergom, Laiszky János ny. 1. 1896. - 2. 1898. - 3. 1900.
- Az ESZTERGOMI Árpád-kori királyi palota maradványainak helyreállítása. In: A Szent István Emlékév. Bp. 1940. 13 - 16 . 1.
- Az ESZTERGOMI Dobó Katalin Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola évkönyve. 1930-1980. Esztergom, 1981. 48 1., 3 t.

ESZTERGOM

- Az ESZTERGOMI 317. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet és Ipartechnológiai Szakközépiskola 100. tanévének évkönyve. (Szerk.: Sinkó Gyula.) Esztergom, 1984-1985. 182. l., illusztr.
- ESZTERGOMI Helikon. Irodalmunk várostörténeti olvasókönyve. (Vál. és szerk: Nagyfalusi Tibor, Virág Jenő.) /Kiad. a Komárom Megyei Tanács./ Tatabánya, 1989. 1. köt. A kezdetektől 1526-ig. 213. l.
- ESZTERGOMI helytörténeti olvasókönyv. Kézirat nevelői használatra. (Szerk.: Ortutay András) Esztergom, 1970. (soksz.) 33. l. (Szöveggyűjtemény.)
- Az általános iskolák 6. osztálya számára.
- Az ESZTERGOMI I. István Híradástechnikai Szakközépiskola jubileumi évkönyve. (1687-1987.) (Szerk.: Popovics György.) Esztergom, 1987. 94. l., illusztr.
- Az ESZTERGOMI Keresztény Múzeum képtára. (Összeáll.: Boskovits Miklós, Mojzer Miklós, Mucsi András.) Katalógus. Bp. 1964. Akad. K. 205. l., 8 t.
- Az ESZTERGOMI Keresztény Múzeum Képtárának útmutatója. Írta: (Mojzer Miklós) Bp. 1958. Athenaeum. 46. l.
- ESZTERGOMI találkozás Veres Péterrel. (Szerk.:) Gábris József. Esztergom, 1987. Tanítóképző Főiskola. 22. l. (Kiskönyvtár 8.)
- ETTER Jenő: Esztergom a magyar fürdőkéltúra szolgálatában. = Városkéltúra, 1933. 9. sz. 166-167. l.
- ETTER Jenő: Az esztergomi Széchenyi Kaszinó 100 esztendeje 1837-1937. Esztergom, 1938. 271 l.
- EVILA Cselebi török világotázó magyarországi utazásai, 1660-1664. 2. kiad. Bp. 1985. Gondolat K 622. l. (Esztergomról: 302-320. l.)
- FEHÉR Géza-PARÁDI Nándor: Esztergom-szenttamáshegyi törökkori kutatások. In: Esztergom Évtapjai, 1960. 35-44. l.
- FEKETE Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp. 1943. Athenaeum. 197. l., 10. mell.
- FETTICH Nándor: Ötvösmester hagyatéka Esztergomban a tatárjárás korából. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei. I. köt. Tata, 1968. 157-196. l.
- FILEP István: Esztergom. (Bev.:) Nagy Zoltán. Bp. 1989. Magyar Távirati Iroda. 88. l. (Színes fotóalbum.)
- FODOR Lajos: A gitáros. Szendrey-Karper László élete és művésze. [Bp.] (1991.) 48. l. - Illusztr.
- FRAKNÓI VILMOS: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879. Szent István Társulat. 247. l.
- FÜGEDI Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén. = Századok 1960. Lásd még: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981, Magvető. 117-237. l.
- GÁBRIS József: Emlékek és tanulságok. Az esztergomi népi kollégium története. Esztergom, 1986. (Zsám-béki Tanítóképző Főiskola soksz.) 96. l.
- GÁBRIS József: Mozaikok az esztergomi nevelőképzés történetéből. (Kiad. az: Esztergomi Tanítóképző Főiskola) Esztergom 1987. Soksz. 111. l.
- GERENDÁS Ernő: Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokterülete a 18. század második felében. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Bp. 1934. Buchmann ny. 175. l. 1 térk.
- GERENDÁS Ernő: Az esztergomi káptalan visszaköltözése Esztergomba 1820-ban. Bp. 1937. Királyi Magyar Egyet. Ny. 16. l.
- GEREVICH Tibor: Esztergomi műkincsek. In: Prímás album. Bp. 1928. Franklin. 179-273. l.
- GERGELY Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. (1924-44). [Bp. 1993.] Typovent K. 270. l.

ESZTERGOM

- GERŐ Győző: Az esztergom-vízivárosi Özicseli Hadzsi Ibráhím dzsámi. (Adatok Esztergom török kori topográfijához.) = *Archeológiai Értesítő*, 1965. 207-216. 1.
- GERŐ László: Magyar várak. Bp., 1968. Műszaki K. 3 2 1 . 1., illusztr.
- GINK Károly: Esztergom. Fotóalbum. Bp. 1966, Corvina. 147. 1.
- GRANASZTÓI György: A középkori magyar város. Bp. 1980. Gondolat. 2 7 5 . 1.
- GYŐRFFY György: Esztergom Árpád-kori kezdetei. In: *Esztergom Évlapjai*, 1979. 7 - 12 . 1.
- GYŐRFFY György: István király és kora. Bp. 1967. Gondolat. 6 6 7 . 1.
- HECKENAST Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp., 1970. Akad. K. 1 3 5 . 1.
- HEGEDŰS Rajmund: Fejezetek Esztergom történetéből. (1683-1705.) In: *Esztergom Évlapjai*, 1988. 172-202. 1.
- HEGEDŰS Rajmund: Adalékok Esztergom művelődési viszonyainak alakulásához a 18-19. század fordulóján. In: *A Dunántúl településtörténete 1767-1848*. Pécs, 1977. II/2. köt. 109-120. 1.
- HEGEDŰS Rajmund: Adalékok Esztergom művelődési viszonyainak alakulásáról (1685-1850) In: *Tanulmányok 9*. (Kiad. az Esztergomi Tanítóképző Főiskola.) 1977. 5-35. 1.
- HEGEDŰS Rajmund: Iskolák az ezeréves Esztergomban. In: *Tanulmányok 5*. (Kiad. az esztergomi Tanítóképző Intézet.) 1973. 14-58. 1.
- HÉJRNÉ Détári Angéla: Mátyás király kincstára. = *Művészet*, 1965. 5. sz. 14-18. 1.
- HELISCHER József: Esztergom vármegye statisztikai és helyrajzi leírása. (Latinból fordította Prokopp Gyula.) In: *Esztergom Évlapjai*, 1988. 100-149. 1.
- HÓMAN Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325. Bp. 1916. Reprint. Maecenas 1991. MTA 7 1 0 . 1.
- HOMOR Imre: Esztergom nevezetességei. Esztergom, 1930. Buzárovits ny. 48., 14. 1, illusztr.
- HOMOR Kálmán: Esztergom vízvezetéke. = *Városkultúra*, 1933. 9. sz. 104-165. 1.
- HORLER Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Bp. 1987. Helikon-Corvina. 1 1 0 . 1., illusztr.
- HORVÁTH István: Esztergom István király korában. = *Forrás*, 1970. 3. sz. 41 - 49 . 1.
- HORVÁTH István: Középkori régészeti kutatások Esztergom környékén. = *Műemlékvédelem*, 1971. 2. sz. 86-91. 1.
- HORVÁTH István: Város a föld alatt. In: *Régészeti barangolások Magyarországon*. Bp. 1978. Panoráma. 297-343. 1.
- HORVÁTH István: Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke. In: *Esztergom Évlapjai*, 1979. 13-37. 1.
- HORVÁTH István: IV Béla sírja nyomában. = *Dunakanyar*, 1980. 1. sz. 88-89. 1.
- HORVÁTH István: Az esztergomi pénzverde helyének kutatásáról. In: *Esztergom Évlapjai*, 1988. 197-319. 1.
- HORVÁTH István: A középkori Esztergom. In: *Komárom megye története*. 1. köt. Tatabánya, 1989. 317-352. 1.
- HORVÁTH István: Komárom megye története a honfoglalástól 1526-ig. In: *Komárom megye története*. 1. köt. Tatabánya, 1989. 235-243. 1.

ESZTERGOM

- HORVÁTH István: Esztergom. A vár története. Bp. 1990. TKM Egyesület. 161. illusztr. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtár.)
- HORVÁTH István: Mátyás-kori építkezés az esztergomi várban. (Az esztergomi "Vitéz palota" régészeti feltárása.) In: Mátyás király és a vidéki Magyarország. Kiad.: a Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága. Tata. 1990. 36-51. - Illusztr.
- HORVÁTH István: Templomok, kolostorok a középkori Esztergomban. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Esztergom, 1991. 131-341. 1.
- HORVÁTH István-KELEMEN Márta-TORMA István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. Bp., 1979. Akad. K. 455. L, 7 térk, illusztr.
- HORVÁTH István-VUKOV Konstantin: Az esztergomi görögkeleti templom. = Dunakanyar, 1983. 1. sz. 40-41. 1.
- HUSZÁR Lajos: Az esztergomi középkori pénzverde. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei. 1. köt. Tata, 1968. 207-220. 1.
- ILLÉS György: Mesélő könyvtárak. Bp., 1984. Móra K 171. 1. - Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár.
- JÓCSIK Lajos: Razziák városa - Esztergom. = Új Forrás, 1972. 2. sz. 63-72. 1.
- KÁDÁR Zoltán: Az esztergomi oroszlanos freskók eredetéről. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei. 1. köt. Tata, 1968. 133-156. 1.
- KÁLMÁNFI Béla: Esztergom zenei emlékei és népzeneje. (Szerk.: Gábris József.) Esztergom, 1984. 38. 1. (Soksz.)
- KAPOSI Endre: Ferenczy Béni művésztelepe Esztergomban. = Művészet, 1970. 8. sz. 11. 1.
- KAPOSI Endre: Új Babits-szobor Esztergomban. = Új Forrás 1983. 5. sz. 31-33. 1.
- KAPOSI Endre: Mozi Esztergomban. In: Tanulmányok, 23. sz. (Kiad. az: Esztergomi Tanítóképző Főiskola.) 1986. 38-92. 1.
- KAPOSI Endre: Fotográfusok Esztergomban a XIX. században. In: Esztergom Évlapjai. 1988. 21-33. 1.
- KAPOSI Endre: Fotográfusok Esztergomban a XIX. és a XX. században. (Kiad.: a Komárom Megyei Tanács VB. művelődési osztály.) Tatabánya, 1987. (Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 17.)
- KARDOS György: Esztergom XVIII. századi világi építésze. = Építészet - Építéstudomány, 1950. 1-12. sz. 737-746. 1.
- KAZINCZY Ferenc: Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. In: Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. (Szépirod. K. I. köt. 568-594. 1.
- KAPOSI Endre: Fotográfusok Esztergomban a XIX. században. In: Esztergom Évlapjai. Esztergom, 1988. 21-33. 1.
- KELEMEN Márta, H: Adatok Esztergom koracsászárkori településtörténetéhez. In: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 167-192. 1.
- KEMÉNYFY K. Dániel: Pór Antal. 1834-1911. In: Esztergom Évlapjai 1927. 1. sz. 1-11. 1.
- KOLLÁNYI Ferenc: Esztergomi kanonokok. 1100-1900. Esztergom, 1900. Buzárovits ny. LXVL, 547 1.
- KOPPÁNY Tibor: Az esztergomi Vármúzeum beépítési terve. = Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 82-85. 1. (Esztergomi vonatkozások)

ESZTERGOM

- KOTTRA Mihály: A császári és királyi 26. gyalogezred az olaszfronton. = Limes. 1992. 4. sz. 37-45. l.
- KOVÁCS Éva: A Mátyás-kálvária az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban. Bp. 1983. Helikon-Corvina K. 55. l., illusztr.
- KÖRMENDY Kinga: Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV-XVI. században. Bp. 1983. 20. l. Klny. Magyar Könyvszemle. 1983. 1. sz.
- KÖRMENDY Kinga: Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1986, Gondolat. 176-202. l.
- KÓRÖSY László: Esztergom. Esztergom, 1887. Buzárovits Ny. 456. 42. l.
- KÖVECSES VARGA Etelka: Adatok az esztergomi lábbelikészítő mesterségről. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet. Tatabánya, 1987. (Soksz.) 26-40. l.
- KÖVECSES VARGA Etelka: Az esztergomi mézesbábos és viaszkészítő mesterség története és néprajza. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 2. (Szerk.: Körmendi Géza.) Tatabánya, 1987. (Soksz.) 9-40. l.
- KÖVECSES VARGA Etelka: Adatok az esztergomi hajómolnárság történetéhez és néprajzához I—II. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek. 1990.
- KUN János-VUKOV Konstantin: Esztergom, Szent-Tamás-hegy. In: Esztergom Évlapjai. 1983. 151-180. l.
- LÁNCZOS Zoltán: Adatok a Magyar Turista Egyesület Esztergomi Osztályának történetéhez. + A dorogi és a tatabányai turistaélet kezdetei. Dorog 1986. 105. l. - Kézirat - MK.
- LÁZÁR Sarolta: Az esztergomi lakatos céh írásos emlékei a Balassa Bálint Múzeumban. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 224-242. l.
- LEEL-ÖSSY Lóránt: Húszéves az esztergomi neuropsychiatria. 1968-1988 Esztergom, 1988. Soksz. 54. l.
- LEPOLD Antal: Adatok az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Esztergom, 1929. Hunnia ny. 41. l.
- LEPOLD Antal: Az Esztergomi Keresztény Múzeum kegyérmei és történeti érmei. Esztergom, 1930. Hunnia K 112. l.
- LEPOLD Antal: Esztergom szabad királyi megyei város rövid ismertetése. Esztergom, 1931.
- LEPOLD Antal: Az esztergomi Várhegyen folyó régészeti kutatások történeti vonatkozásai. In: Esztergom Évlapjai, 1934. 34-41. l.
- LEPOLD Antal: Az esztergomi vár története. In: Esztergom Évlapjai, 1936. 1-2. sz.
- LEPOLD Antal: Esztergomi útikönyv. Esztergom, 1938. Buzárovits ny. 104. l. illusztr.
- LEPOLD Antal: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár katalógusa. (Kiad.: a Szent István Társulat.) Bp. 1942. (Athenaeum ny.) 84. l. 20 t.
- LEPOLD Antal: Esztergom régi látképei. Bp. 1944. Stephaneum ny. 62., 15. l.
- LEPOLD Antal-HOMOR Imre: Esztergomi kalauz. Esztergom város nevezetességeinek rövid ismertetése. Esztergom, 1923. Buzárovits ny. 48. l., illusztr.
- LETTRICH Edit: Esztergom a dorogi iparvidék városa. Bp., 1964. Akad. K. 181. l., illusztr.
- LIPP László: Serédi Jusztinián közéleti tevékenysége. ... In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Esztergom, 1991. 521-525. l.
- MAGYAR György: Esztergom város testkultúrájának története a dualizmus korában, (1867-1918). Doktori disszertáció. 1979. 125. l. Kézirat.

ESZTERGOM

- MAGYAR György: Az esztergomi evezés története. Esztergom, 1979. Soks. 4 3 . 1., 4 t.
- MAGYAR György: Sportágak, egyesületek kialakulása és elterjedése Esztergomban a dualizmus korában. In: Esztergom Évlapjai, 1981. 137-155. 1.
- MAGYAR György: Esztergom város testnevelés- és sporttörténete a Tanácsköztársaság leverésétől a II. világháborúig (1919-1939) In: Esztergom Évlapjai, 1983. 263-280. 1.
- MAGYAR György: Dunai szellők szárnyán. Fejezetek az esztergomi sportrepülés történetéből 1932-1988. Esztergom, 1988. 73. l., illusztr.
- MAGYAR György: A sportmozgalom kibontakozása Esztergomban a felszabadulást követő években (1945-1950) In: Esztergom Évlapjai, 1988. 320-345. 1.
- MAGYAROVICS Lászlóné: Szentgyörgymező mai ragadványnevei. Bp. 1978. ELTE. 2 1 . 1.
- MAROSI Ernő: 16. századi váraink (1521-1606). Budapest-Miskolc, 1991.
- MAROSI Ernő: Esztergom. Királyi vár. Bp. 1981. Veszprémi ny. 16. l., illusztr. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára.)
- MÉSZÁROS István: Az Esztergomi középkori Collegium Christi. Bp., é. n. 341-360. 1. Klny. Századok, 1984. 2. szám.
- MINDSZENTY-per. A dokumentumokat összeáll., az előszót és Mindszenty József életrajzát írta, jegyz. és annotált névmutatóval eL: Gergely Jenő. [Bp.] 1989. 527. 1.
- MOJZER Miklós: M. S. mester passióképei az esztergomi Keresztény Múzeumban. Bp. 1976. Helikon-Corvina K. 3 8 . 1.
- MOLNÁR Gyula: Az esztergomi evangélikus egyház története. = Limes. 4. sz. 109-126. 1.
- MOLNÁR József: Az Esztergom-Víziváros török erődítései. = Műemlékvédelem, 1967. 83-89. 1.
- MUCSI András: Magyarországi miniatúrák. 2. kiad. Bp. 1970. Képzőműv. Alap K. 64. 1., illusztr.
- MUCSI András: Az esztergomi Sigillum-csoport. = Új Forrás, 1971. 2. sz. 101-104. 1.
- MUCSI András: Gótikus és reneszánsz táblaképek az esztergomi Keresztény Múzeumban. (XIII-XVI. század). Esztergom, 1973. 20. l., 26 t.
- MUCSI András: Az Esztergomi Keresztény Múzeum Képtára. Bp. 1964. Akad. K.
- MUCSI András: Az esztergomi Keresztény Múzeum régi képtárának katalógusa. Bp. 1975. Corvina K. 65. lev. illusztr.
- MUCSI András: A százéves esztergomi Keresztény Múzeum. Válogatás a jubileumi kiállítás anyagából. Esztergom, 1975. Keresztény Múzeum.
- MUCSI András: Kolozsvári Tamás Kálvária-oltára az esztergomi Keresztény Múzeumban. Bp. 1978. Helikon-Corvina. 3 4 . 1., illusztr.
- MÜLLERNÉ SERES Ágota: A Vitéz János Tanítóképző Főiskola története, 1842-1992. Szarvas, 1992. 85., 13., 9. l. illusztr.
- NAGY Emese: Előzetes jelentés az 1964-1967. évi esztergomi várfeltárásokról. = Archaeológiai Értesítő, 1968. 1. sz. 102-109. 1.
- NAGY Zoltán: A nap diadala a Mátyás kálvária talapzatán. Klny. a Filológiai Közöny 1968. 3-4. számából.
- NAGY Zoltán: Esztergom. Bp. 1973. 152. l. (Panoráma Képeskönyvek.)

ESZTERGOM

- NÉMETH András: Esztergom szabad királyi város reformkori népoktatása. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 365-385.1.
- NÉMETH Gyöngyi: Az esztergomi református egyház első évtizede. (1881-1889) = Limes 1991/1 sz. . 71-89.1.
- NÉMETH Gyöngyi: Az esztergomi református egyház története. (1890-1918) = Limes 1991. 2. sz. 107-113.1.
- NÉMETH Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. Kiad.: az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat. Esztergom, 1900. Buzárovits ny. 416.1.
- A NÉPI építészet emlékei Esztergomban. 1975. (Katalógus) Esztergom - Bp. 1975. Balassa Bálint Múzeum - Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola. 17.1.
- ORTUTAY András: Komárom és Esztergom városok gazdasági viszonyai a 18-19. század fordulóján. In: A Dunántúl településtörténete 1867-1848. Pécs, 1977. 2/1. köt. 153-160. 1
- ORTUTAY András: Az esztergomi óvodaügy és az első esztergomi óvoda története. (Kiad.: Komárom Megyei Pedagógiai Intézet.) Tatabánya, 1985. (Soksz.) 23.1.
- ORTUTAY András: Esztergom gazdasági és társadalmi viszonyai a XIX. század közepén. In: Komárom Megyei Levéltár dolgozóinak előadásai a VEAB-konferenciákon 1976-1984. Esztergom, 1986. (Soksz.) 62-71.1.
- ORTUTAY András: Batori Schulz Bódog síremléke. In: Honismeret, 1989. 5. sz.
- ORTUTAY András: Esztergom és régiója a török időben. In: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 399-409. 1.
- ORTUTAY András: Komárom-Esztergom megye. In: Honismert. 1989. 4. sz.
- ORTUTAY András: Az Esztergom-Szenttamási zsidóság története a Bazilika építése idején. In: Egyházak a változó világban. Szerk: Bárdos István és Beke Margit. Esztergom, 1991. 477-481. 1.
- ORTUTAY Andrásné: Körözüvények 1942-47-ből. (A háború egy gimnázium körözüvényeinek tükrében.). = Limes. 1992. 4. sz. 75-87.1.
- PÁKOZDI István: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár. = Új Forrás, 1983. 2, 3, 4, 5, 6. sz.
- PÁLINKÁS László: Esztergom 18. századi művészeti emlékei. (Kiad.: a Pázmány Péter Tudományegyetem.) Bp. 1937. 95.1., 8 t, illusztr.
- PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I-II. 2. kiad. Bp. 1893. Akad. K., Bp. 1985., Reprint.
- PERGER Lajos: Esztergom-Szentgyörgymezői plébánia története 1801-1901. Esztergom, 1901. Laiszky ny. 56.1.
- PIFKÓ Péter: Esztergom utcanevei 1700-1982. (Kiad.: a Hazafias Népfront Városi Bizottsága, Komárom Megyei Levéltár, Balassa Bálint Társaság.) Esztergom, 1985. 101. 1. 3 t., illusztr.
- PIFKÓ Péter: Az 1838-as árvíz története és összeírása. Esztergom, 1988. 83.1. Kézirat. B. M
- PIFKÓ Péter: Esztergom településtörténete és társadalma 1683-1914. Történeti vázlat. = Limes, 1989. 2. sz. 39-48.1.
- PIFKÓ Péter: Színtársulatok Esztergomban a dualizmus korában. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 3. 1989. 109-119.1.

ESZTERGOM

- PIFKÓ Péter: Esztergomi utcák. 1700-1790. Esztergom, 1990. 119. 1., illusztr.
- PIFKÓ Péter-ZACHAR Anna: Magyar színészet az esztergomi színpadokon (1816-1949). In: Esztergom Évlapjai, 1983. 287-327. 1.
- PÓR Antal: Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. Kiad.: a Szent István Társaság. Bp. 1909. (Stephaneum ny.) 122. 1.
- PROHÁSZKA Ottokár: "Uraim, ez itt Szenttamás!" = Esztergomi Hírlap 1894. jan. 14., febr. 4., 11., 18.
- PROKOPP Gyula: Esztergom város 1777. évi felmérése. In: Esztergom Évlapjai, 1960. 65-79. 1.
- PROKOPP Gyula: Lucas de Schram. Klny a Művészettörténeti Értesítő 1966. 3-4. sz. 240-250. 1. - A ferences templomról.
- PROKOPP Gyula: Prokopp János. Klny. az Építés- és Építéstudomány XIII. köt. 1-2. számából. 137-157. 1.
- PROKOPP Gyula: IV. Béla király sírja. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei. 1. köt. Tata, 1968. 197-205. 1.
- PROKOPP Gyula: Barkóczy Ferenc esztergomi érsek építkezése. Klny. a Művészettörténeti Értesítő, 1977. 3-4. számából. 261-269. 1.
- PROKOPP Gyula: Packh János (1796-1839) In: Művészettörténeti Értesítő. 1974. 1. sz.
- PROKOPP Gyula: Jelínek Ferenc festő. Klny. a Művészettörténeti Értesítő 1978. 1. számából 75-78. 1. - A belvárosi templom freskóiról.
- PROKOPP Gyula: Az esztergomi Víziváros. = Művészettörténeti Értesítő, 1979. 2. sz.
- PROKOPP Gyula: Adatok Hesz János Mihály (1768-1833?) festészetéhez. Klny. Művészettörténeti Értesítő 1981. évi 3. sz. 200-205. 1.
- A bazilika tervbevett oltárképéről
- PROKOPPGyula: A 18. századi Esztergomi szabad királyi város. = Művészettörténeti Értesítő, 1981. 1.sz.
- PROKOPP Gyula: Az esztergomi Duna-híd. = Az Építés-Építéstudomány, 1982. 1-2. sz. 247-264. 1.
- PROKOPP Gyula: A volt Megyeháza (Bottyán János u. 3.) tulajdonosainak története. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 150-171. 1.
- PROKOPP Gyula: Régi esztergomiak. In: Esztergom Évlapjai, 1983. 391-405. 1.
- PROKOPP János: Esztergom, mint hajógyárnak és kikötőnek alkalmas hely. = Vasárnapi Újság, 1862.50. sz.
- PROKOPP Mária: Az esztergomi várkapolna XIV. századi falképeinek ikonográfiai vizsgálata. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei, I. köt. (1968.) 221-244. 1.
- PROKOPP Mária: A garamszentbenedeki Úrkoporsó az esztergomi Keresztény Múzeumban. Bp., 1982. Helikon-Corvina K., 3 2 . 1., illusztr.
- PROKOPP Mária: Simor János esztergomi bíboros érsek művészetpártolásáról. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Esztergom, 1991. 369-373. 1.
- PROKOPPNÉ Stengl Marianna: Az esztergomi Keresztény Múzeum története. Esztergom, 1977. 3 1 . 1., 1t.
- PROKOPPNÉ Stengl Marianna: Esztergom - Belváros. Műemléki séta. Esztergom, 1992. 120. 1. - Illusztr.
- PROKOPPNÉ STENGL Mariann: Szóaljakatok meg régi esztergomi házak! [Cikksorozat 23 folytatásban.] = Esztergom és Vidéke 1989. 3. sz. - 1991. 43-44. sz.

ESZTERGOM

- RADÓ Polikárp: Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai. Pannonhalma, 1941. (Stephaneum ny.) 5 8 .1.
Klny - Esztergom: Főszékesegyházi Könyvtár, Simor Könyvtár, Keresztény Múzeum.
- RADOCSAY Dénes: Faliképek a középkori Magyarországon. Bp. 1977. Corvina K.
- RAJCSI Péter: A "hazaáruló" Scitovszky. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Esztergom, 1991. 553-559. 1.
- RÉGÉSZETI-történeti, műemléki értékek és érdekek védelme a nagymarosi vízlépcső feletti térségben, (összeáll.: Horváth István. Kiad.: a Balassa Bálint Múzeum.) Esztergom, 1975. 24 1. 17 mell. - Esztergom és környéke.
- RUESZ József: Az Esztergomi Takarékpénztár ötven éves története. 1844-1895. Esztergom, 1895. (Czettel és Deutsch.) 3 0 0 .1., 9 mell.
- SÁNTHA József: Esztergom az 1848-as idők reformeszméinek áramlatában. In: Esztergom Évlapjai 1927. 1. sz. 19 - 3 1 .1., 1928. 35 - 45 .1.
- SCHMIDT Sándor: Az esztergomi szénmedence bányászatának ismertetése. Esztergom, 1932. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. 2 1 0 .1., 1 térk.
- SCHÜNEMANN Konrád: Esztergom keletkezése. In: Esztergom Évlapjai, 1930. 9-23. 1.
- SIMOR János emlékkönyv. Szerk: Beke Margit. Bp. 1992. 101 1. Strigonium Antiquum 1. Bibliogr.
- SIMOR János: A kereszt diadala a félhold felett. Esztergom felszabadulásának kétszázadik évfordulója alkalmából. Esztergom, 1883. Buzárovits ny. 3 8 .1.
- SOMOGYI Árpád: Az esztergomi bizánci sztaurothéka. Bp. 1959. Múzeumok Központi Propaganda Irodája. 7 9 .1.
- SOÓS Elemér: Esztergom vára és ostromai. In: Esztergom Évlapjai, 1926, 1927, 1928, 1930, 1933.
- SZABÓ János: Az EsztergomVármegyei Közléti Szövetkezet szervezete és tevékenysége. (1942-1944.) In: Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés Levéltára Évkönyv '92. Esztergom. 1992. 151-188. 1.
- SZABÓ Mária: Az esztergomi kórház történetéhez (1837-1873) - A városi könyvtár Lőrinczy emlékeinek nyomában. In: Esztergom Évlapjai, 1983. 357-374. 1.
- SZABÓ Mária: Néhaj jó Kőrösy László (1856-1918). = Esztergom és Vidéke, 1992. máj. 8. 4. 1.
- SZÁLLÁSI Árpád: Adalékok Esztergom 19. századi egészségügyéhez. In.: Esztergom Évlapjai. 1979. 38-43.1.
- SZÁLLÁSI Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története. (Kiad.: a Városi Kórház.) Esztergom, 1987. 164. 1, illusztr.
- SZÁLLÁSI Árpád: Komárom és Esztergom egészségügye a XIX. században. = Limes. 1991. 2. 48-64. 1.
- SZÁMORD Ignác: Az esztergomi Szent-Anna-templom. Esztergom 1901, Buzárovits. 6 7 .1., 5 t, illusztr.
- SZATMÁRI Sarolta: Avarkori lelőhelyek Komárom megyében. In.: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 203-233.1.
- SZATMÁRI Sarolta: Komárom megye a népvándorlás korában. In.: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 193-202.1.
- SZEDERKÉNYI János: Dokumentumok Esztergom szab. kir. város népiskoláinak történetéből. Esztergom, 1980. 2 6 1 .1. - Gépirat - E.

ESZTERGOM

- SZEDERKÉNYI János: Esztergom népoktatásügye 1868-1918 között. Esztergom, 1980. 136. 1. - Gépírat. - E.
- SZENTMISE a Szentatyával Esztergomban 1991. augusztus 16. Kiad.: a Magyar Katolikus Püspöki Kar (Bp.) 1991. 145. 1.
- SZÓDA Ferenc: Esztergom oktatási intézményeinek fejlődése. In.: Tanulmányok 8. Kiad. az Esztergomi Tanítóképző Intézet. 1975. 48-152. 1.
- THALY Kálmán: Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival. Pest, 1865, Ráth Mór, 509. 1.
- A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG napjai Esztergomban. A felső Duna-szakasz hadműveleteinek leírásával. Szerk. Zolnay László. Bp. 1960, Akad. ny. 149, XVI. 1. 2 térk. mell.
- A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG esztergomi eseményei. In: Esztergom Évlapjai, 1979. 52-65. 1.
- TANULMÁNYOK és bibliográfia Esztergom felszabadulás utáni történetéből 1945-1975. (Szerk.: Gyarmati Lajos, Nagyfalusi Tibor.) (Kiad.: az Esztergom Város Tanácsa V B. Művelődésügyi Osztálya.) Esztergom, 1979. 263. 1.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Esztergom nyomdászata. 1763-1849. In: Esztergom Évlapjai, 1988. 243-296. 1.
- TISOVSZKI Zsuzsanna: Szentgyörgymezei népszokások. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 2. (Szerk.: Körmendi Géza.) Tatabánya, 1987. 41-68. 1.
- TISOVSZKI Zsuzsanna: Népmondák és hiedelmek Esztergomban és környékén. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 3. (Szerk.: Körmendi Géza.) Tatabánya, 1988. 82-101. 1.
- TISOVSZKI Zsuzsanna: Népi orvoslás, növényismeret Esztergom-Szentgyörgymezőn. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 3. 1989. 41-52. 1.
- VARGA József: Esztergom sz. kir. város vízvezeték terveinek ismertetése. Bp. 1906. Légrádi, 45. 1.
- VÉCS Ottó: Esztergom tragédiája. Esztergom, 1930. Laiszky ny. 63. 1., illusztr.
- VÉKONY Gábor: Óskőkori népek Komárom megyében a jégkorszak után. In: Komárom megye története. 1. köt. Tatabánya, 1989. 63-78. 1.
- VÉRTES Zoárd: Az esztergomi belvárosi temető sírlámpái mellől. Esztergom, 1944. Laiszky ny. 607. 1., 1 t.
- VILLÁNYI Szaniszló: Három évtized Esztergom megye és város múltjából. (1684-1714.) Esztergom, 1892. Laiszky ny. 315. 1., illusztr.
- VILLÁNYI Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. Esztergom, 1891. Laiszky ny. 152. 1., illusztr.
- WALLON Emma, B.: Az esztergomi Széchenyi tér. Bp. 1963. Képzőművészeti Alap. (Műemlékeink.) 39. 1., illusztr.
- ZÁDOR Anna: Az esztergomi főszékesegyház. Bp. 1976. Corvina K, 291., 18. t.
- ZOLNAY László: Emléklap Esztergom második megalapításának hétszázadik évfordulóján. 1256-1956. Bp. 1957. 22. 1. 5 t.
- ZOLNAY László: Esztergom. Útikalauz. Esztergom, 1957. (TIT) 60, XII. 1.
- ZOLNAY László: Esztergomi Petőfi emlékek. In: Esztergom Évlapjai 1960, 177-179. 1.

ESZTERGOM

ZOLNAY László: Az esztergomi vár. A Bazilika, a Vármúzeum és a Főszékesegyházi Kincstár leírásával.
Bp. 1960. Múzeumok Központi Propaganda Irodája. 83. l., 6 t.

ZOLNAY László: A magyar muzsika régi századaiból. Bp. 1977, Magvető. 91-111. l.

ZOLNAY László: A középkori Esztergom. Bp. 1983. Gondolat. 264. l., illusztr.

ZOLNAY László: Hírünk és hamvunk. Bp. 1986. Magvető. 732. l. (Tények és tanúk).

25. Esztergom sz. kir. város pecsétje.
1700.

Érseki Víziváros pecsétje.
1744.

27. Szentgyörgymező mezőváros
pecsétje. 1744.

28. Szenttamás pecsétje.
1748.

29. A szenttamási bíró becsétje.
18-19. század

ESZTERGOM-PILISSZENTLÉLEK

PILISSZENTLÉLEK (HUTA)

Nevének előtagja a községtől délkeletre emelkedő Pilishegygel (a Pilis szláv eredetű szó, kopasz hegytetőt jelent), az utótag a pálosok által épített Szentlélek kolostorral függ össze. Neve 1913-ig Szent Lélek vagy Huta-Szent-Lélek. A Huta névváltozat a köznyelvben máig használatos. A 18. században üveghutájáról volt ismert. Egyes források a Bitholcz, Bitolcz nevű településsel azonosítják. Ez téves, mivel ezt a nevet egy Pilismarót mellett lévő másik település viselte.

Okleveles említése 1263-ból való. Ebben arról hallunk, hogy IV. Béla a Benedek-völgye vadászkastélyát a pálosoknak adományozta, amit a Szent Kereszt kolostor (ma Klastrompuszta) szerzetesei népesítettek be.

Régészeti leletei az őskorig igazolják az ember jelenlétét (Bivak-barlang: szeletai kőszeközök, barlangi medve nyomai), amit számos középkori emlék egészít ki (halastógát, kolostor- és templom).

A 18. század elején a pálosok a Felvidékről, Pesty szerint az Alföldről, Komáromból, Sléziából (Szilézia) római katolikus "tótokkal" népesítették be, akik nagyrészt máig megőrizték anyanyelvüket.

Az egykori Pilis vármegyei "Pesti Paulinus Atyák birtoka" a 18. század végén a Vallásalap maróti uradalmának része lett.

Az 1784-87-es népszámlálás szerint a pesti pálosok birtoka. 33 házban 45 család élt, népessége 207 fő volt. 8 parasztot, ennek 7 örökösét és 34 zsellért írtak össze.

Megélhetést mindig az erdő, a mészégetés, valamint tiszta zöld üveget készítő hutái adtak. Sovány, hegyes és igen silány szántóin zabon és rozson kívül nemigen termett más.

Első iskolája 1790-ben nyílt. 1871-től közigazgatásilag Pilismaróthoz tartozott. Óvodája már 1912-től, kéttantermes iskolája 1936-tól áll. Hangya-szövetkezete 1921-ben alakult.

A Levente Egyesületet 1926-ban, a Polgári Lovászegyletet 1935-ben, az Önkéntes Tűzoltó testületet, az Országos Stefánia Szövetség dömösi, pilismaróti és pilisszentléleki egyesülete fiókszervezetét 1936-ban jegyezték be. Népkönyvtárát ugyanebben az évben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

II. világháború idején környéke jelentős harcok színtere volt, amelyek 1944. december 26-án fejeződtek be.

1948-ban 183 szlovák lakos áttelepült Csehszlovákiába.

1950-től önálló község lett. Az 1970-es években üdülőhellyé nyilvánították.

1985-től közigazgatásilag Esztergomhoz tartozik.

Lakóinak száma 1970-ben 426 fő, területe 4419 ha. (1990-ben lásd Esztergomnál) Szlovák nemzetiségi település.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevek és a mondák kétnyelvűek (magyar-szlovák). Több dűlőnév régi foglalkozásukra utal, pl. az Öreg kemence - "Stare pece" - a mészégető kemencék helye volt. A Kesztlőre és Dorogra vezető turistaút neve: Postaút vagy Postás út mivel a postát a II. világháború előtt ezen hozták a faluba. A Két-bükkfa-nyereg két hatalmas bükkfáról kapta a nevét.

A Pilisszentlélek határában lévő barlangokhoz: Bivak (szláv: tábor), Legény (szláv: Klapac) és Leány-barlanghoz számos monda fűződik. A történelmi korokban hol védelmet adtak, hol rablótanyául szolgáltak. Régészeti feltárások és történelmi feljegyzések sejtetik, hogy a középkorban titkos pénzverde működött a Legénybarlangban.

KATOLIKUS EGYHÁZ

A vidék királyi vadászterület volt, amelyet IV Béla a pálosoknak adott. A szerzetesek monostort építettek, amely 1287-re készült el. A török időkben teljesen elpusztult a monostor és a templom is. A török kiűzése után ismét a pálosok birtokába került a terület. Kápolnát épített a lakosságnak. A pálosokat

ESZTERGOM-PILISSZENTLÉLEK, ETE

a ferendrendiek váltották fel. Az új község Csév filiája lett. Az első hutai anyakönyvi bejegyzés 1717-ben történt. 1787-ben nyerik el a plébánia rangot. Maga a plébánia 1810-ben épült. A templom 1856-ból való, s a századfordulóra a Vallásalap birtokába került. 1939-ben nyerte el mai formáját. 1962-ben művészi munkával felújították, Kákonyi Asztrik festményeivel ékesítették.

Anyakönyveit helyben 1790-től vezetik.

Hítbuzgalmi egyesületei 1947-ben: Rózsafűzér Társulat, Oltáregylet, Szent Gyermekség Műve, Szív-gárda, Jézus Szíve Társulat.

MŰEMLEKEK

Igen jelentős a 14. századi pálos kolostor romgyűttése.

Az esztergomi régészek folyamatosan restauráltatják, oltárát 1985-ben szentelték fel. A további feltárások ma is folytatódnak.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A Fekete-kő sziklája a Pilisi Biorezervátum területén belül helyezkedik el.

BIBLIOGRÁFIA

HORVÁTH István: A szentléleki rom. (Pusztuló műemlékek a Dunakanyarban.) = Dunakanyar 1982. 2. sz.

KROMPECHER László: A pilisi ciszterci apátság és a szentkeresztnek szentelt pilisi pálos kolostor építészeti maradványai. Bp. 1928. Kir. Magy. Egyes. Ny. 1 8 . 1. Illusztr.

LÁZÁR Sarolta: Régészeti - állagmegóvási munkálatok a pilisszentléleki pálos kolostor romjainál. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet, 1986. Tatabánya, 1987. (soksz.) 7 8 - 8 1 . 1.

SZÁNTÓ István: Pilisszentlélek kisközség története: - művelődési adatai, - gazdasági életének fejlődése, jelenlegi szerkezete. Pilisszentlélek, 196? 35 1. - Gépirat. - TM.

KÁLMÁNFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 6 3 - 7 3 . 1.

PAPUČEK, Gregor: Anyanyelvünk. (Vers) = Új Forrás, 1979. 2. sz. 2 1 . 1.
- Gregor Papucek Pilisszentléleken született.

ETE

Elnevezésének alapja a nyelvemlékbeli Etü személynév. Régi néphit szerint itt volt Etele udvartartása. Okleveles említése 1250: Ethem 1257: Ethey, 1535-ben Ethe néven említik.

Területén bronzkori leleteket találtak. A 13. században a szolgagyőri várjobbányok lakóhelye. 1257-ben IV Béla király Csektő szárnagy fiait, Orost és Jánost - akik királyi csőszök voltak - hűségük jutalmául nemesi rangra emelte. Az 1271-es és az 1295-ös oklevelek királyi hírnökök jelenlétéről tanúskodnak. 1277-ben IV László király a hántai prépostságot megerősítette etei tulajdonában. 1500 körül Vassdinnyi Vas János, Csepy Benedek, Bíró János, a Jakabfyak, az Örkényiek és az Akayak birtokában volt.

ETE

1529-ben a török elpusztította. 1648-ban az új földesúr, Zichy István népesítette be környékbeli protestáns magyarokkal. 1760-ban Zichy Jánostól évi 1000 forintért megváltották szolgáltatási kötelezettségeiket. 1710-ben a fél évig pusztító pestis 323 áldozatot követelt.

Az 1784-1787-es népszámlálás nemesi közbirtoknak minősítette. Ekkor 116 házban 277 család élt. Népesége 1109 fő volt. 1 pap szolgált a faluban. 21 nemes, 5 polgárt, 112 parasztot, az utóbbi kettő 109 örökösét és 112 zsellért írtak össze. 1848-ban 1158 lakója volt, akik közül 41 katolikus, 7 evangélikus, 1098 református és 7 zsidó vallású. Szorgalmas lakóiról Fényes Elek még megjegyzi: "... a körülfekvő pusztákon sokat haszonbérelnék".

A település később is megőrizte mezőgazdasági jellegét. Az 1930-as években a gazdálkodást segítette a Szejeles Gazdák és Tagos Gazdák Legeltetési Társulata, mely 1947-ben az Etei Gazdák Legeltetési Társulata néven még működött. Egyesületei közül elsőként a Községi Gazdakört jegyezték be 1925-ben, ezt követte még ugyanebben az évben a Levente Egyesület, majd 1930-ban a Polgári Lövész Egylet, 1933-ban az Önkéntes Tűzoltó Testület. 1936-ban a Keresztyén Ifjúsági Egyesület. Levéltári források megemlékeznek még az alakulás évének jelzése nélkül a Református Énakkarról is.

A második világháború harcai 1945. március 17-én értek véget a faluban.

A területén alakult Kossuth Tsz. később a kisbérihez csatlakozott, majd 1990-ben önállósult.

Népesége 1990-ben 686 fő volt, területe 2062 hektár.

1977. április 1-jétől Kisbér és Hánta közös tanácsú községekhez csatolták. 1990. január 1-jével ismét önálló község lett.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a falu birtokviszonyait és gazdaságát idézik: Jegyző-, Tanító-, Falu-földek Szélmalom-dűlő, Vermek (gabonátárolásra használták).

Az 1800-as évek elejétől napjainkig fennmaradt a községben több három osztatú lakóház. Ezek a házak deszkaoromzatúak (Pl. Kossuth L. u. 2. /1817/).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Egy 1335-ös oklevél Mindenszentek tiszteletére emelt kőtemplomát említi. Ez a török alatt elpusztult. Önálló plébánia nem szerveződött, később császár filiájaként működött. Anyakönyveit 1724-től ott vezetik.

A *református* gyülekezet a betelepítés után 1648-ban egyházközséggé szerveződött és iskolát is működtettek. Templomot 1649-ben emeltek, tornyát 1817-ben építették.

Első ismert nevű református prédikátora 1674-ben Vöröstői Pál. 1713-ban a Kocsi zsinaton Németi István etei lelkészt megfosztották hivatalától és helyette Gönczi Jánost avatták lelkésszé. Ezen a zsinaton Laki János nevű tanítójuk is részt vett. 1717-ben az ellenreformáció idején az etei lelkész ellen Komáromban vizsgálat folyt.

Anyakönyveit 1709 óta őrzi. Gazdag levél- és irattára helyben kutatható.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

BERTHA Sándor (Ete, 1796. április 7. - Budapest 1877. február 4.):

Ügyvéd, a MTA levelező tagja.

Vörösmarty Mihály és Fáy András barátja, Széchenyi István bizalmasa, Verseket, tanulmányokat írt. Bertha Sándor zeneszerző édesapja.

Irodalom:

Gyüszí László: Egy hasznos élet a haza szolgálatában. = *Új Forrás*, 1977. 3. sz. 130-133. 1.

Széchenyi István levelei Bertha Sándorhoz. (Közl.: *Gyüszí* László) In: Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Füzet. 1991. Tatabánya, 1992. 41-44. 1.

SZENTMIKLÓSSY Timót (Ete, 1754 - Ete, 1855. május 16.)

Református lelkész és egyházi író.

Debrecenben tanult, majd 1753-tól Szikszón tanított. 1789-91 között református lelkész volt Győrben. Innen került Etére, ahol 1855-ben bekövetkezett haláláig működött lelkészként.

Művei: Kathedrai gyűjtemény, vagy különféle prédikációk. I-IV. köt. Győr, 1790-92.

BIBLIOGRÁFIA

GYÜSZI László: Ete 1945-ben. Tatabánya, 1975. 25 l. - Gépirat. - MK.

- L. még: *Új Forrás*, 1975. 2. sz. 59-70. 1.

GYÜSZI László: Jegyzetek egy falu életrajzához. = *Új Forrás*, 1970. 1. sz. 81-92. 1.

GYÜSZI László: Történelmi pillanatképek a 19. századból. = *Új Forrás*, 1973. 2. sz. 64-70. 1.

- Ete, Tárkány.

MALOMSOKI István: Termelőszövetkezetünk múltja, termelőszövetkezetünk alapítói. Ete, 1977. 31. l. - Gépirat. - L.

SÁNDOR László: Egy Komárom megyei falu robotviszonyai a 18. század végén. (Forráselemzés) = *Új Forrás*, 1981. 6. sz. 71-75. 1.

- Ete 1784-1793.

SZABÓ Kálmán: Őseink lakodalma, a lakodalmak őse. Ete, 1977. 64. l., illusztr. - Gépirat. - TM.

SZABÓ Kálmán: Házassági szokások Etén. (Párvalasztástól a visszahivatóig.) Ete, 1973. 18 l. - Gépirat.

- TM., TR.

30. Ete pecsétje. 18-19. század

GYERMELY

GYERMELY

Személynévi előzménye a latin eredetű German volt.

A hagyomány szerint nevét a községben átfolyó csermelyről kapta. A települést Kiskomárom néven is említik. Határában római leletek kerültek elő.

Okleveles említése 1181/1188: Germeln, 1276: German, 1322: Gyermen.

1184-1188 között és a 14. században a veszprémi püspökség birtoka volt. 1307-től 20 évig a Csák nemzetségbeli Márk fia, István bitorolta.

A falut 1529-1541 között a törökök elfoglalták, és a 17. század elején elpusztították. Zsámbékról és Szomorrról rövidesen benépesült református magyarokkal, 1645-ben népes református egyházközségként említik.

Bél Mátyás a községről azt írta, hogy dombok között fekszik, egyikén egy templom, a másikon egy kastély romjai látszanak. A hagyomány szerint Corvin Mátyás Budáról Tatára utazván megszállt itt. Bóvizű forrása van, mely télen meleg, nyáron hideg. Az 1863. évi szárazság idején - ezt kivéve - a környék összes kútja kiapadt. A szomszédos Bajna és Szomor népe innen hordta a vizet. Említést érdemel a szőlőművelés.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Sándor báró birtokolta. Ekkor 163 házban 202 család élt, népessége 961 fő volt. 1 papot, 6 nemes, 46 parasztot, előbbi 39 örökösét és 161 zsellért írtak össze.

Később a község földesura Sándor Móric lett. 1848-ban a faluban 17 nemes, 77 házaspár és 16 háztalan zsellércsalád élt.

Gyermely határában a Károly-hegynél a 19. század végén eocénkori kőszéntelepet tártak fel. Szeszgyár is működött a faluban.

Több piacközpont: Budapest, Zsámbék, Bicske, Dorog, Tata, Esztergom között helyezkedett el, s ezt a földrajzi helyzetét előnyösen használta ki. Az asszonyok "tejhaszonnal" (túró, tejföl), tojással, baromfival, zöldséffélékkel, gyümölcssel, a férfiak gabonafélével, növendék állatokkal, rőzsével, fával jártak a piacra és a bányásztelepülésekre. A kofák jellegzetes áruja volt a "kacsafertály", (négy részbe vágott és így megsütött kacska), amelyet főleg szüret táján vittek az esztergomi piacra.

A bajnai uradalom Gyermelyen lévő területén nyári időben az aratási munkálatok, télen az erdő nyújtott kereseti lehetőséget. Sokan Budapestre mentek dolgozni, de kapcsolatukat nem szakították meg a faluval.

Szőlőhegyei jó minőségű fehér bort adnak.

A település első egyesületét, a Polgári Lovászegyletet 1930-ban jegyezték be. Ezt követte 1941-ben a Magyar Dolgozók Hivatásszervezete helyi csoportja, 1942-ben a "Falu" Magyar Gazda- és Földmunkásszövetség helyi csoportja és végül 1956-ban az Önkéntes Tűzoltó Testület.

A második világháború harci eseményei 1945. március 21-én értek véget Gyermelyen.

Termelőszövetkezete 1953-ban alakult Petőfi néven. Jelentős élelmiszeripari létesítménye a Tésztagyár.

Lakóinak száma az 1990-es népszámlálás szerint 1072 fő, területe 4494 ha.

1969-ben Gyermely néven és székhellyel, Szomor község átcsatolásával községi közös tanács alakult. 1984-től 1988-ig Tatabánya vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

A község dűlőnevei: Pénzsás (kincseket találtak ott), Jancsári dűlő (az ott garázdálkodó janicsárokról kapta a nevét), Bencevár dűlő (az Árpád-házi királyok idején itt álló várról nevezték el.)

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Első templomát 1184-88 között említik. 1276-ban a veszprémi püspökségtől az esztergomi káptalanhoz került. Ekkor két kápolnát építettek. A templom a török időkben elpusztult. Sándor Mihály, a település kegyura 1749-ben rendbehozatta az ősi templomot. Anyakönyveit 1760-tól vezetik. Jelenleg Szomor filiája.

GYERMELY

A *református* egyházközség meglétéről az 1600-as évek elejétől vannak adataink. A környék több református egyházközsége eltűnt az ellenreformáció idején. (Szomor, Bajna), a gyermelyiek a türelmi rendeletet követően újrászervezték egyházukat. A 17. században faszerkezetű templomot építettek.

Anyakönyveit 1714 óta vezetik. A gyülekezet régi iratainak egy része (az 1784-1915 közötti) a Pápai Református Gyűjteményben kutatható.

MŰEMLÉKEK

Műemléke a 15. században gótikus stílusban emelt római katolikus templom, melyet a 17-18. században átépítettek Berendezései közül a főoltár és a szószék a 18. század végén copf stílusban készült. Műemlék jellegű épületegyüttese Gyarmatpusztán, a volt Sándor Metternich - uradalomban található. Közülük figyelmet érdemel az 1850-ben épült vadászház, valamint az 1879-ben emelt római katolikus kápolna és a cselédházak.

Műemlék jellegű az 1786-ban késő barokk stílusban emelt mai kőtemplom, amelynek tornya 1816-ban készült el. Figyelemre méltó berendezési tárgya a vörösmárvány Úrasztal. A 19. század közepéről származó parókia nemesen egyszerű építészeti megformálásával emelkedik ki környezetéből.

ÍRÓK, KÖLTŐK

KARIKA János (Gyermely, 1808. október 18. - Kecskemét, 1855. augusztus 11.)

Író, református lelkész, teológiai tanár.

Alsóbb iskoláit Komáromban, középiskoláit Debrecenben végezte. 1835-ben Párizsba utazott. 1836-tól a kecskeméti főiskolán a hittudományok és a világtörténelem tanára. A főiskola felvirágoztatásában nagy érdemeket szerzett. Volt egyházmegyei könyvvizsgáló, Kecskemét országgyűlési képviselője. A szabadságharc után bujdosott, majd négy év fogságra ítélték. 1852-től ismét tanított. Jelentős szónok volt. Tanítványai számára írt világ- és egyháztörténetet, hit- és egyházszónoklattan; Tatai Andrással közösen nyerte pályaművet írt a protestáns főiskola szervezetének, tanrendjének kidolgozására, mely nyomtatásban is megjelent.

Művei:

Keresztényi egyesség. (többek beszédeivel együtt) Kecskemét, 1846. - Imádság. Kecskemét, 1847. - A körét híven betöltő lelkipásztor képe. Kecskemét, 1847.

KRATOCHVILLA Mihály (Gyermely, 1753. február 22. - Esztergom, 1829. augusztus 15.):

Író, teológus.

Alsóbb és felsőbb iskoláit Budán a jezsuitáknál végezte. 1777-ben Nagyszombatban szentelték áldozópappá. 1782-ben teológiai doktorrá avatták. 31 évig volt nagyölvédi plébános. 1817-től esztergomi kanonok, majd apát, 1823-tól nyitrai esperes lett. 1822-től a nagyszombati papnevelő rektorává nevezték ki. Gyermelyen, Ölveden, Monoron és Farnadon alapítványokat tett.

Művei:

A nagyölvédi igaz keresztényeknél szokott templom-atyjának ájtatos multságára szolgáló eredeti jámbor énekek és történetek, adatván neki és utána következőknek. 1827. E. K. K. M. néhai volt plébánosoktól. (Kéziratban)

GYERMELY, HEREG

Irodalom:

Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók... koszorúja: Esztergom, 1888. 271-272. 1.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Gyarmatpusztán és környékén a múlt században közel 2000 vadgesztenyefát ültettek, mértani rendszerben. A vadaskertben egy 250 éves kocsányos tölgy is található.

BIBLIOGRÁFIA

BARÁTH József: A gyermelyi református egyház története. Pápa, 1929. Főiskolai Könyvny. 5 0 . 1.

GYÜSZI László: Ipari-mezőgazdasági termelőségvetkezetek a dorogi járásban. = Új Forrás 1983. 1. sz.

HARMINC ÉV a gyermelyi Petőfi Termelőségvetkezetben 1953-1983. (Összeáll: Nóber Imre.) Tatabánya, 1983. 5 2 . 1., illusztr.

- Gyermely, Szomor, Héreg, Tarján.

VASS János: Gyermely Gyermely, 1989. 1 0 . 1., 6 t., illusztr. - Gépirat.

31. Gyermely pecsétje. 1850.

HEREG

A néphit szerint a falu neve kezdetben Kéreg volt, csak kezdőbetűjének véletlen elváltoztatásával írták később Hereg-, Hieregnek. Feltételezhető, hogy a német Heric személynévből keletkezett, magyar névadással. A török világban Zereg néven említik.

Okleveles említése 1326: Hereg 1332/1337: Hereeg.

1326-ban az esztergomi érsekség birtoka.

A település 1552-ig lakott hely volt. Ebben az évben a török defterek 4 házat mutattak ki.

1570-ben ugyanezen források lakatlan helyként említik, mely csak később 1662-ben települt újra a Hont megyei Agó községből református, a Komárom megyei Imely községből pedig katolikus magyarokkal. Az 1739-1740-es pestisjárványban Héregen 21-en haltak meg.

HÉREG

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint az esztergomi érsek birtoka. 129 házban 156 család élt, népessége 867 fő volt. 1 papot, 5 nemes, 1 polgárt, 58 parasztot, utóbbi kettő 49 örökösét és 182 zsellért írtak össze.

1848-ban a faluban 5 nemes, 168 házas és 10 háztalan zsellér élt.

1849-ben az osztrákok az egész falut fel akarták égetni, mert őrzőjára rálóttak.

Első egyesületét, az Önkéntes Tűzoltó Egyesületet 1912-ben jegyezték be. Ezt követte 1926-ban a Levente Egyesület, 1932-ben a Gazdakör. 1956-ban újjászerveződött az Önkéntes Tűzoltó Testület. A harmincas évektől községi fenntartású népkönyvtára működött.

A második világháború harci eseményei 1945. március 21-én értek véget a faluban.

1990-ben 1042 lakosa volt, területe 2713 ha.

1977. április 1-jétől Tarján néven és székhellyel községi közös tanácsá alakult. 1990-ben önállósult. 1984-től 1988-ig Tatabánya vonzáskörzetébe tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei részben történelmi eseményekre utalnak, Szőnyi szállás (Napoleon hadai elől ide menekültek a szőnyiek), Jusztinián-pihenő (Serédi hercegprímás kedvelt pihenőhelye volt), Király kútja a Gerecse oldalában, a hagyomány szerint Mátyás király itt ütötte fel tanyáját, ha kíséretével a vadászat után megpihent. Páterkői szikla (a szájhagyomány szerint egy remete élt itt), Faluhely (település volt, melyet a tatárok majd a törökök feldúltak), Újvilág házhelyeket osztottak itt).

A községben az 1930-as évekig megtalálható volt az ágasfás-szelemenés tető. A gabonát a házak kertjében gabonavermekben tartották. A rakott sparheltet ebben az időben felváltotta a vasból készült csikósparhelt, hogy rövid idő után végleg átadja a helyét a zománcozott asztali tűzhelynek. A községben falumúzeum működik.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Plébániája középkori eredetű, 1333-ban és 1397-ben említik. A török időkben elnéptelenedett. Plébániáját 1723-ban állították vissza, plébánosa Tardoson lakott.

1730-ban lebontották a régi templom romjait, s ennek alapjain újat építettek. Előbb Tardos fliája volt, majd 1741-től Héreg fliája lett Tardos.

Az egyházi tulajdonban levő plébániaházat az idők során átépítették, megnagyobbították. A műemléktemplomot 1828-ban és 1946-ban renoválták.

Anyakönyvek 1733-tól találhatók itt.

Hitbuzgalmi egyesületek 1947-ben: Oltáregylet, Katolikus Egylet, Gyermekek Oltári Szentség Egylete, Jézus Szíve Egylet, Rózsafűzér Társulat, KALÁSZ, Katolikus Szülők Szövetsége.

Református egyházközség több adat szerint a XVI. század óta működik Héregen. Jelenlegi temploma a türelmi rendelet után épült. 1787 óta vannak meg az anyakönyvei. Az egyházközség levél- és irattára helyben kutatható. Anyakönyveit 1787 óta vezetik.

MŰEMLÉKEK

Késő barokk katolikus műemléktemplomát 1794-ben emelték, 1825-ben bővítették. Barokk szószéke XVIII. századi. Klasszicista oltára a XIX. század első felében készült. Műemlék jellegű késő barokk református temploma 1787-ben épült, s 1862-ben alakították át. A katolikus plébániát, mely szintén műemlék jellegű, 1790 (1765) körül építették, s 1879-ben (1892) alakították át.

HÉREG, KECSKÉD

ÍRÓK, KÖLTŐK

MORVA Miklós (Selmecbánya, 1825. december 22 - ??):

Kanonok

1864-től Héregen plébános, 1873-tól alesperes.

Történelmi, társadalmi és vallási témájú cikkeket írt a korabeli lapokba.

BIBLIOGRÁFIA

BALOGH Judit: Néphit és népszokások Héregen. Héreg. 1972. 301. l. - Gépirat. - TM.

HARMINC ÉV a gyermelyi Petőfi Termelőszövetkezetben. 1953-1983. (Összeáll.: Nóber Imre.) Tatabánya, 1983. 52. l., illusztr.

- Gyermely, Szomor, Héreg, Tarján.

KOVÁCS Adam: Lieber Historia Parochia Hereg 1787-1828 kézirat. (Lelőhely: Főszékesegyházi Könyvtár Esztergom)

SERES Ferenc: Héreg község története. Héreg. 1970. 17. l. Gépirat. - TM.

32. Héreg pecsétje. 1850 körül

KECSKÉD (KÄTSCSKA)

A név eredete a magyar kecske főnévnek -d képzős származéka. A néphagyomány a falu nevéből azt tartja, hogy a második betelepítéssel ideérkező svábok olyan szegények voltak, hogy csak kecskét tudtak tartani. Ez azonban nem helytálló.

Már a rómaiak idejében lakott hely volt.

A török hódoltság idején, az 1529-es és az 1541-es hadjáratok során elpusztult.

A XVII. században a gesztesi uradalommal együtt az Esterházy család birtokába került. Bél Mátyás a gesztesi uradalomhoz tartozó pusztaként említi.

KECSKÉD

Esterházy József 1735-ben württembergi németekkel telepítette be. 1744-ben a Fertő-tó környékéről magyar, osztrák és horvát telepesek is jöttek a községbe. A falu főutcájában laktak a telkesek, a keresztutcában a házas zsellérek.

1773-ban a Lexikon Locorum Ketsckr néven említi.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 96 házban 111 család élt, összesen 597 lakót számláltak, közülük 1 pap, 1 tisztviselő, 5 polgár, 52 paraszt, ezek 67 örököse, továbbá 60 zsellér volt.

Iskolájukat az 1750-es években alapították, a községi óvodát 1896-ban. Az óvodába 60-70 gyermek járt. Iskolája kezdetben egytanerős, 1890-ben azonban már két tanítóról szólnak a források. A tanítás magyar és német nyelven folyt.

A falu határa - melyhez 1885-ig Majk is hozzátartozott - sík és dombos, maga a falu délről kissé emelkedő síkon fekszik. 1833-ban az Oroszlányi patak és a Majki patak vize két lisztörő malmot hajtott. Több tava volt, legnagyobb a Szabó Pál-tava. Rétsége kevés, a föld minősége közepes.

Lakóinak száma a 19. század közepén 679 fő volt. Többségük, 672 fő katolikus vallású, 7 református.

A helyi társadalom polgárosulására utal, hogy 1926-ban megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, 1927-ben a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1935-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1940-ben a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesület, a Magyarországi Németek helyi csoportja, 1956-ban újjáalakult az Önkéntes Tűzoltó Testület.

Népkönyvtárát 1935-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A községben 1945. március 18-án értek véget a II. világháború harcai.

Repülőtere a vitorlázórepülés fontos bázisa, rangos repülőbemutatók helyszíne.

Termelőszövetkezete, a Vörös Mező valószínűleg 1952-ben alakult. 1976-ban az Oroszlány és Vidéke Tsz. részévé vált.

Lakóinak száma 1990-ben 1723 fő volt, területe 1110 ha. 1974-től 1988-ig Oroszlány vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei: Szabó Pál-tó (Szabó Pál nevű molnárról kapta a nevét); Kápolnás (nagybőjt idején ide jártak templomba).

KATOLIKUS EGYHÁZ

A katolikus németek a betelepedést követően plébániát kaptak, majd Szent Anna tiszteletére templomot emeltek. Anyakönyveiket 1750-től vezetik.

MŰEMLEKÉK

Katolikus barokk műemléktemplomát 1760-1764 között építették. Barokk fő- és mellékoltárai, padjai és szobrai a 18. században készültek. Itt helyezték el a majki kamalduli kolostorból származó két ereklyetartót. Műemlék jellegű barokk kálváriáját a 18. században, ennek feszületét 1956-ban alkották.

BIBLIOGRÁFIA

DÉVAI Judit: Kecskéd község dolgozóinak művelődési szokásai. Tatabánya, 1985. 101. l. - Gépirat. - MK.

DUŠEK, MikulaS: A kecskédi és a monostori bronzkori temető. Kiad. a Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Múzeum. Bp. 1960. 54. l., 20 t. Illusztr. Klny. Régészeti füzetek, Ser. II-8.

GRUBER György: Adatok Kecskéd község történetéhez. Kecskéd, 1987-1988. 51. l. 25 t. - Gépirat. - MK.

KECSKÉD, KERÉKTELEKI

33. Kecskéd pecsétje. 18-19. század

KERÉKTELEKI

Az Árpád-kori település neve egyes források szerint a telek közszóból származik. Az utótagként szereplő "telek" köznév valószínűleg "elpusztult, üresen álló falu" jelentéssel bír. Az előtag pedig azzal hozható kapcsolatba, hogy 1453-ban a Teleki család itteni birtokát Kerekes Pál tatai várkapitány kapta királyi adományul. A helyi hagyomány Mária Teréziának tulajdonítja a névadást. Az erre járó uralkodónő kocsijának kereke eltörött, és a helybeliek adtak helyette újat. A császárnő hálából telkeket adományozott nekik, és Kerékteleknek nevezte el a falut.

Okleveles említése 1237: Keregj, 1452: Theledy, 1453: Theleky.

Valószínűleg a település lassan elnéptelenedett. 1488-ban már mindössze egyetlen adózó nemes lakja.

A 16-17. században a rovásösszeírásban nem szerepelt. Ezt követően a levéltári források 1739-ben említik ismét. A kuruc időköt követően települt meg itt nemes Takó István, mint első lakos s egyben birtokos.

Benépesülése az 1720-as évek táján indult. Lakói uradalmi házakban kaptak helyet, napszámból, részaratásból, szőlőművelésből, cséplésből éltek mint zsellérek.

Az 1784-1787-es népszámlálás gróf Batthyány Tivadar, Bíró Farkas és mások birtokának mondja. Ekkor 66 házban 145 család élt, népessége 640 fő volt. 28 nemes, 1 tisztviselőt és 97 zsellért írtak össze a nemesi faluban. Az 1785-ös adatok szerint lakosságának egyharmada zsidó volt. A lakosság e csoportja pálinkafőzéssel foglalkozott. Ezt támasztja alá Vályi András, aki szerint "zsidó lakói rozs pályinka moslékon számos ökröket hizlalnak". (Vályi: III. 474.)

A 18. században nemesi közbirtokosság alakult. A kevés erdővel, legelővel, de jó földdel rendelkező hely pusztája jellege az összeírásokban még akkor is megmaradt, amikor már több mint 100 család lakta. Pesty Frigyes szerint a mai község Teleki- nevű, Börösháza- nevű, Szolgagyőr- nevű, Nyeszkenye- nevű és Tarcs- nevű puszták egyesülése nyomán jött létre.

Kerékteleki 1945 előtt uradalmi község volt, 1910-ben mindössze 13-an rendelkeztek 100 kat. holdnál kisebb birtokkal. 1925-ben 5119 kat. holdnyi határából 4305 nagybirtokként funkcionált. 1935-ben ebből 2236 kat. hold az Állami Ménesbirtok tulajdona volt.

KERÉKTELEKI

A második világháború harcai a község területén 1945. március 26-án értek véget. 1950-ben Veszprém megyétől Komárom megyéhez csatolták. A Kerékteleki Béke Termelőszövetkezet 1978-ban csatlakozott az ászárihoz. Népessége 1960-ig kisebb megszakításokkal gyarapodott, ettől kezdve csökkent. Lakossága 1990-ben 733 fő volt, területe 2946 hektár. 1977. április 1-jétől Bársonyos néven és székhellyel községi közös tanács alakult. 1984-től 1988-ig Kisbér vonzaskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a régi tulajdonosok, illetve a település részeit idézik. A Stekenich-ház barokk kismemesi lakóház, a régi tulajdonos Stekenich János nevét őrzi, így a János-domb is. Tarcs (Kis-Tarcs, Ó-Tarcs) - 1848 előtt Batthyány-uradalom - régebben önálló iskolával rendelkező puszta volt. Börcsháza (Felső- és Kis-Börcsháza), Nyeszkenye (a kisbéri ménesházhoz tartozó puszta volt); Szolgagyőr (a hagyomány szerint Gyórhöz tartozó erődítmény, Pesty szerint Mátyás király idejében vár állt itt.)

A községben az 1830-as évektől napjainkig fennmaradt néhány háromosztatú deszkaoromzatú lakóház (Pl. Kossuth L. u. 13. /1839/). Szép íves-karéjos barokk oromfala van a Rakovszky-háznak.

KATOLIKUS EGYHÁZ

1756-tól Bársonyos, 1779-ben Bakonyszombathely filiája volt. 1950-ben plébániai rangot kapott. A temetőkápolnát Stekenich János győri kanonok építtette. Jelenleg ez a község temploma. Anyakönyveit 1951-től vezetik.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű épülete az 1746-ban emelt római katolikus barokk kápolna.

BIBLIOGRÁFIA

- A KERÉKTELEKI gyermekekjátékszerei. A kerékteleki néprajzi szakkör munkája. Kerékteleki, 1963. 20. 1. - Gépírat. - MK.
- TURI RÓBERT: Adatok Kerékteleki néprajzához. Kerékteleki, 1964. 47. 1. (ism. lapszám. - Gépírat. - MK.
- TURI RÓBERT: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. (Határhasználat. A nyomás, forduló gazdálkodás.) Kerékteleki, 1964. 16. 1. - Gépírat. - MK.

34. Kerékteleki pecsétje. 1852.

KESZTÖLC (KESTÚC)

Nevét szláv eredetűnek tartják. Kostolac kis várat, erődtemplomot, zárdát jelent. Nevéhez a Clastrum, Kloster, Kostel kicsinyített alakján keresztül is el lehet jutni. Német eredetét Osváth a 12-15. századra vezeti vissza. Borovszky szerint az elzászi Kestenholz nevére emlékeztet, ami gesztenyefát jelent. Pesty szerint a múlt század közepén a "tótok" Kesztelecznek - ma Kesztucnak - mondják, míg a németek Gesticznek ismerték (német neve máig így ismert). Az oklevelekben sokféleképpen írt falunevet 1907-ig szinte minden feldolgozás Kesztölcznek írja.

Okleveles említése 1075: Kostelci, 1169: Kezthelz, 1294: Keztelch, 1304: Kezteulch, 1333: Keztelch, 1336: Keztewlcz.

I. Géza király 1075-ben a gamszentbenedeki apátságnak adományozta. A 13. századtól határának része az esztergomi főkáptalan kezébe került és ott is maradt az 1945. évi földreformig.

Kesztölcön és határában a rézkortól kezdve szinte minden kultúra nyomát megtaláljuk. Az akkor Pilis vármegyéhez tartozó középkori falu a maitól kissé délre, az Új-hegy lejtőjén terült el, az ún. Magasok I. régészeti lelőhelyen.

Itt 11-12. századi templomot és települést feltételez a kutatás. E helyen - a mai falutól 150 méterre - állt még 1732-ben is a későbbi fatornyú templom.

Mint az esztergomi szandzsákhöz tartozó település, többnyire lakott a török időkben. 1570-ben a török adószedő Kesztölcön 12 ház adózóit írta össze. 1696-ban a 18 adózó család még mind magyar.

1715-ben 13, 1720-ban 26 jobbágycsalád lakta. Az 1716-tól kezdődő telepítés hatására 1732-ben már vegyes magyar és szlovák anyanyelvű település volt, mivel az esztergomi káptalan 1722-ben szlovákokat telepített ide.

1732-ben említik első iskolamesterét, de iskolát csak 1755-ben kapott. 1786-ban már mint szlovák település szerepelt az összeírásokban. A 18. században a járás népesebb községei közé tartozott.

Az 1784—87-es népszámlálás adatai szerint az esztergomi káptalan birtoka. 158 házban 187 család élt, népessége 864 fő volt. 68 paraszt, ennek 59 örököse és 103 zsellér élt itt.

A 18. században római katolikus lakossága vegyes, magyar és tót, 1859-ben ismét magyarnak írják, utóbb vegyes, a szlovákság túlsúlyával (magyar, német, zsidó).

A község kevés szántóján jó rozstot, de kevés búzát termeltek. Már a középkortól kezdve nagy kiterjedésű szőlői és gyümölcsösei voltak, a 19. században kitűnő bor termelt itt.

KESZTÖLC

Római katolikus iskolájának új épületei 1893 és 1905 között épültek.

A múlt század derekán még Dorogra jártak postáért, a századfordulón viszont már a távíróállomással együtt helyben volt 1905-ben épült az új községháza (1905); 1909-ben a Hangya, 1912-ben Hitelszövetkezet alakult meg.

A társadalmi élet aktivitását jelezte az 1895-ben alakult Önkéntes Tűzoltó Egylet, melyet 1926-ban a Levente Egyesület, 1930-ban pedig a Polgári Lövészegylet követett a sorban. Munkásotthona 1932-ben épült. Népkönyvtárat 1937-ben kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A korábbi évtizedekben kis- és törpebirtokosai fakitermeléssel és mészégetéssel foglalkoztak.

Az 1920-as években sokan dolgoztak Belgium és Franciaország szénbányáiban. 1930-ban a férfi lakoságnak mintegy felét már a dorogi bányák foglalkoztatták.

A szovjet hadsereg 1944. december 30-án 320 férfit elvezényelt "malenkij robotra". Az 1945 januárjában Csévre kilakoltatott kesztölciek csak hat hét múlva térhettek haza.

1946 és 1948 között mintegy 180 család (kb. 250 fő) Szlovákiába települt. A lakosság 84 %-a ennek ellenére megmaradt ma is szlovák anyanyelvűnek. A faluban jelentős a nemzetiségi oktatás és a nemzetiségi kultúra ápolása (táncsoport, énekkar).

1949-ben alakult meg - az elsők között a megyében - a Jószerencsét MgTsz, mely utóbb bekebelezte Csévet és Leányvárt. Tapétaüzeme országos hírvé.

A szőlőművelés hagyományait felelevenítendő, 90 hold szőlőt telepítettek határában.

1962-ben kezdték a falumúzeum kialakítását.

Lakóinak száma 1990-ben 2322 fő volt, területe 2198 ha. 1984-től 1988-ig Dorog vonzáskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi neveire jellemző a kétnyelvűség (szlovák-magyar). Pl. Reichtorské roll - tanítói illetményföld, Ostrihomska cesta - Esztergom felé vezető hadiút. A dűlőnevek közül a Tatárszállás dűlő a tatárjárásra, a Malom utca elnevezés pedig az egykori malomra utal.

Az idősebbek szívesen emlékeznek vissza a Luca-napi szokásokra.

Kesztölcön "kis Luca-járásról" (dec. 12.) és nagy Luca-járásról (dec. 13.) is beszélnek.

Kis Lucakor gyerekek jártak házról házra. Tollseprő, kiskosár volt a kezükben, amibe aszalt szilvát, diót, pattogatott kukoricát, cukorkát kaptak a házaknál. Öltözékük fehér ruha volt, arcukat fehér fátyol fedte, megszólalniuk nem volt szabad.

December 13-án a felnőtt Lucák, lányok, legények maskarázta. Ők is fehér ruhában jártak, fehér, hímzett kendőt borítottak a fejükre, alá teaszűrőt tettek, hogy magasabbak és felismerhetlenebbek legyenek. Minden házhoz igyekeztek bejutni - a haragosaikhoz is, bosszút állni: összetörtek a házban valamit: lámpát stb. A férfi Lucáknál meszelő volt, védelmi vagy harci eszközként. Az is megtörtént, hogy a Lucák mikor betódultak a fosztóba, bepakolták kosaraikba az összes ott található enni- és innivalót. Harapnivaló volt bőven az utolsó tollfosztó napon, mivel a háziasszony előtte egy hétig sütötte a különféle kalácsokat, káposztás bugyellárist, buktát, pogácsát. Főtt kukoricát és bort kínáltak a fosztóknak.

Mint az emlékezetekből kiderül, a nagy Lucák igen féktelen szórakozást engedtek meg maguknak - ellentétben a szelíd kis Lucákkal.

Karácsony szentestéjén és pünkösdkor volt szokásban a pásztorok adományszerző veszőhordása.

Farsang keddjén kecskebőrbe, lóborbe, medvének, asszonynak öltözött legények, maskarások járták a falut. Este minden magas növésű férfinak el kellett mennie a kocsmái táncmulatságba, "mert akkor nagyra fog nőni a kender."

KATOLIKUS EGYHÁZ

Első *katolikus* temploma minden bizonnyal az Árpád-korban épült. Írásos említése 1349-ből ismert. Plébániája a középkorban a veszprémi püspökséghez tartozott, 1397-ben viszont már az esztergomi érsekség része. Lelkipásztori ellátása a török kiűzését követően változó.

1732-ben a falun kívül állt a Szent Kelemen tiszteletére szentelt fatornyos temploma. A falu közepén harangláb volt.

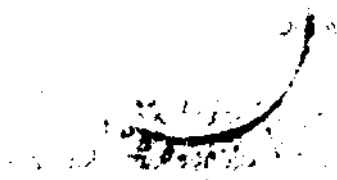
1787-ig Csév filiája volt, ez évben állították vissza plébániáját. Ekkor épült a plébánia épülete is. Anyakönyveit ettől kezdve vezetik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Oltár Egylet, Rózsafüzér Társulat, Scapulare Társulat, Fiatalok Köre, Lányok Köre, Szívőárda, Szív Társaság.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű az 1790 körül készült, népies későbarokk kőkereszt, amelyen Krisztus, alatta pedig Mária alakja látható. Az 1800-as évek elején faragott Szent Orbán szobor a népies barokk stílusjegyeit viseli; 1787-ben emelt későbarokk, egyhajós, homlokzati római katolikus temploma is műemlék jellegű.

Figyelmet érdemlő épülete a falumúzeumnak otthont adó 18. századi parasztház és néhány népi építészeti emlékként számontartható pince.

35. Keszthely pecsétje. 18-19. század

KLASTROMPUSZTA

A Keszthelyhez tartozó terület e néven a török idők után említik, mint az esztergomi káptalan majorságát. Korábban itt állott a magyar alapítású Pálos rend Szent Kereszt monostora, mely 1250-1304-ig a rend központja volt. 1287-ben e monostor szerzeteseivel népesítették be a Pilisszentlélek határában lévő Szent Lélek monostort. A Szent Kereszt Monostorban temették el a rend alapítóját Özsébet, Benedeket és Istvánt, a rend generálisait. Az 1300-ban elhunyt István generális utódja, Lőrinc 1304-ben új monostort alapított Buda mellett. Kevéssel utóbb ez vette át Szent Kereszt szerepét, s a rend végleges központjává vált. De a klastrompusztai monostor ezt követően is működött. 1471-72-ben Szántói Ambrus esztergomi prépost ámbitust építtetett itt.

KESZTÖLC

Az épületegyüttes valószínűleg 1526-ban semmisült meg, akkor amikor a többi pilisi monostort is felégette a török. A lassan pusztuló romok 1570 táján még megláthatóak voltak. Ez idő tájt Szent Kereszt puszta néven említették. A földdel egyenlővé vált területen az 1686 után visszatérő pálosok nem ismerték fel a Szent Kereszt monostort, és azt a Pilis keleti lábánál fekvő egykori cisztercita apátság romjaival azonosították. Így került végül az egykori cisztercita kolostor a pálos rend birtokába. Szent Kereszt nem épült újjá. Romjai a Klastrompusztai völgyben találhatóak.

Tehát tévesnek mondható az az 1960-as években elterjedt feltételezés, amely Gertrudis meggyilkolását Klastrompusztához kapcsolja. Ennek színhelye a Pilis keleti lábánál fekvő egykori cisztercita apátság volt.

MŰEMLEKEK

Műemléke a kolostorrom. Magát a kolostort a 13. századból származó gótikus épület felhasználásával építették a 14-16. században. A klastrom templomát 1961-ben tárták fel.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A Pilis nyugati oldalán, a Csévi-szirtek között pillanthatjuk meg a közigazgatásilag Pilisszentlélekhez tartozó Legény-barlang bejárati csarnokát, 420 m tengerszint feletti magasságban, Klastrompuszta fölött. A dachsteini mészkőben kialakult barlang többféle karsztosító tényezőnek köszönheti jelenlegi alakját. Tektonikusan preformált, eredetileg hévizes barlang, amelyet később hidegvizes karszthatások is alakítottak.

BIBLIOGRÁFIA

BALLA András: Kesztyölczi és leányvári sírkövek. (Fotó) = Új Forrás, 1979. 3. sz. 80. 1.

A BÁNK bán tragédia igaz története. (Anyagközlés.) Bev: Jakab József. Kiad. a Dorogi József Attila Műv. Ház. Dorog, 1960. Komáromi Ny. 35. 1.

GYÜSZI László: Ipari-mezőgazdasági termelősövetkezetek a dorogi járásban. = Új Forrás, 1983. 1. sz. 29-54. 1.

HORVÁTH István: A klastrompusztai rom eredete. (Adatok a pálos rend történetéhez.) In: Esztergom Évlapjai, 1981. 59-76. 1.

KÁLMÁNFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63-73. 1.

KÁLMÁNFI Béla: Népköltészeti emlékek és népdalok Esztergomban és környékén. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 73-83. 1.

MÉRI István: A klastrompusztai legendák nyomában. - Megszólalnak az évszázados romok. Kiad. a Dorogi József Attila Műv. Ház. (Dorog, 196?) (Soksz.) 27. 1., 1 térk.

ORTUTAY András: Lakosságcsere Kesztyölcön. = Limes 1992. 1. sz. 20-27. 1.

PETRIK József: Munkásmozgalmak története. Kesztyölc község története 1870-1964-ig. Kesztyölc, 1964. - Gépirat fényképmelléklettel.

PETRIK József: Egy kis helység falumúzeumának története. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet, 1986. Tatabánya, 1987. 58-61. 1.

KESZTOLC

PETRIK József: Kesztlöc története. Kesztlöc, 1991. - Gépirat.

RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története, h.é.n. 1. köt. 244. l.

SZEPESSY Géza: Dorog és környéke. Útikalauz. Tata, 1961. 37. l.

SZEPESSY Géza: Klastrompuszta, a dorogi szénmedence kultúrrezervátuma. (Kiad. a József Attila Műv. Ház.) (Dorog, 1959?) (Soksz.) 4. l.

SZLOVÁK nemzetiségi népdalok és népballadák. - Kálmánfi Béla Rozmarin Zeleny című gyűjteményéből ford. Györy László. = Új Forrás, 1979. 3. sz. 23-24. l.

VARGA Csaba: A falusi munkásság eresz alá áll. Szociográfia. A kesztölci Józserencsét tsz-ről és tapétaüzeméről, munkásainak élet- és munkakörülményeiről. = Új Forrás, 1983. 2. sz. 17-34. l., 1983. 4. sz. 33-45. l.

VEREBÉLY Erika: Szlovák női viseletek Komárom megyében. Tata, 1978. 4. l. - Gépirat. - TM.

ZOLNAY László: Klastrompuszta múltjából. = Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1955. szeptember 14.

1785 August 4.

Liste über 18 (von Franz von Blanc in Spaichingen geworbene und)
in das Königreich Hungarn ziehende Familien.

(Galizische Domänen, Fasc. 8, 67 ex August 1785.)

<p>6 Lorenz Hummel, 3 P., Bauer Peter Freudenmann, 9 P., Bauer Hanns Martin Kocher, 3 P., Bauer</p>	}	<p>von Höllstein¹ aus dem Hohenzollern- Neckungischen Gebiete.</p>	<p>Johannes Schäfer, 2 P., Bauer Johannes Görlé, 8 P., Bauer Fidelis Pfeifer, 4 P., Bauer Anton Görlé, 7 P., Bauer Joseph Werz, 7 P., Bauer Noam Weber, 7 P., Bauer Johannes Hummel, 2 P., Bauer</p>	}	<p>von Hirschwag² aus dem Hohenzollern- Neckungischen Gebiete.</p>
<p>10 Christian Hummel, 4 P., Bauer Fidel Naigle, 4 P., Bauer Christian Holzbauer, 4 P., Bauer</p>	}	<p>von Hirschwag² aus dem Hohenzollern- Neckungischen Gebiete.</p>	<p>Aloisius Steinhart, 4 P., Bauer, von Felsöhausen³ Romanus Ederle, 8 P., Bauer, von Harthausen⁴</p>	}	<p>aus dem Freiberger Spethischen Gebiete.</p>
<p>15 Hanns Michel Baldauf, 2 P., Bauer</p>	}	<p>von Hirschwag² aus dem Hohenzollern- Neckungischen Gebiete.</p>			

1785. aug. 4-én a németországi Spaichingenben magyarországi betelepülésre
jelentkezett 18 család névsora.

(Utóbb mind Kirvára kerültek.)

A másolat Wagenhoffer Vilmos tulajdona.

KISBÉR

KISBÉR

KISBÉR

Neve pusztaszemélynév eredetű.

Ósidők óta lakott hely, területéről csiszolt kőkori leletek, egy rézcsákány, bronz tőr, a korai vaskorból vasrudacsákák, a római korból fibulák, pénzérmék kerültek elő.

Okieves említése 1277: Beyr, 1358: Kysbeyr.

IV. László király a Beyr (Bér) nevű három falu földjét, amelyen egykor szakács-népek és más hercegi udvarnokok éltek, a hántai prépostságnak adományozta.

1529-ben a törökök felégették a szomszédos Nagybérrel, Kis- és Nagybattyánnal, valamint Ivánkával együtt, de Kisbér már 1531-ben részben újjáépült. A törökidőkben elpusztult. A lakatlan birtokot Enyingi Török István a gesztesi várhoz csatolta. Török Istvántól Balogfalvi Siey János a győri vár lovashadnagya vásárolta meg és telepítette be jobbágyokkal. 1621-ben, amikor a királytól a vásárlásra jóváhagyást kért, a birtokba iktatást Herovits Mátyás fehérvári őrkanonok - régi jogaira hivatkozva - megtámadta. A bíróság előtt peregyezséget kötöttek, amelynek értelmében a telepítés költségeinek fejében Siey 20 évre birtokjogot nyert. A szerződés letelte után 1641-ben Goruß Ferenc őrkanonok a birtokot visszavette Siey özvegyétől Wragovitz Magdolnától és 1669-ben a győri szemináriumnak (papnevelő intézet, ajándékozta. 1686-ban a Bécs alól visszavonuló török hadak ismét elpusztították a falut, lakói elmenekültek.

A Rákóczi szabadságharc alatt 1706. december 23-án és 24-én jelentős ütközet zajlott le Kisbér határában. A lesben álló kurucok, mint Bottyán János generális írja: "ötszáz egynéhány ráczot" vágta le. 1709-ben a kivonuló kuruc csapatok felégették a falut.

1749-ben Mária Terézia elvette a birtokot a győri szemináriumtól és Tarcs-, Alsó-, Felsővasdinnye-, Battyán-, Ivánka-, Nagybér-, Aka-, Nádasd-, Hántapusztával együtt a francia származású Toussaint József Ferenc bárónak - Ferenc császár kincstárnokának - ajándékozta. Az így kialakult nagybirtok központja Kisbér lett.

A bárótól 1755-ben Bélai Horváth József vásárolta meg, akitől kölcsöntartozása fejében 1759-ben gróf Németújvári Batthyány Lajos nádor tulajdonába került.

1760 körül kezdik el építeni barokk stílusú kastélyai.

A nádor halála után 1765-ben a birtokot legkisebb fia: Batthyány Tódor (József hercegprímás öccse) örökölte, aki mintagazdasággá fejlesztette. Itt termesztettek hazánkban először dohányt nagyüzemileg. Svájci tehenészete és német juhtenyésztése elsők között volt az országban. Kartonfestő-, majolika-, posztó- és sörfőző üzemisműködött itt. Az 1784-87-es népszámláláskor 206 házban 314 család élt. Népessége 1426 fő. 2 papot, 1 tisztviselőt, 26 polgárt, 65 parasztot, az utóbbi kettő 82 örökösét és 229 zsellért írtak össze. 1797-ben mezővárosi rangot, évi négy nagyvásárra és heti egy piacnapra privilégiumot kapott.

A napóleoni háború idején 1809-ben a magyar seregek főhadiszállása egy ideig Kisbéren volt.

A 19. század elején Batthyány Antal József az angol kertben színházat, a kastéllyal szemben hatalmas kupolás üvegházat építtetett. Itt fogadta Mária Ludovika császár- és királynét. Halála után a birtokot 1828-ban fiai: Gusztáv és Kázmér grófok örökölték. Kezdetben együtt gazdálkodtak. Gusztáv honosította meg Kisbéren 1830 körül az angol telivér tenyésztést. 1838-ban birtokaikon igazságosan megosztottak, a kisbéri birtok Kázmér tulajdonába került.

1831-ben a kolerajárvány sok áldozatot szedett. 1848-ban a mezővárosban 2085 ember lakott.. A településen 57 kézműves élt, 29 mesterséget képviselve. 2 orvos, 2 bába és gyógyszertár is működött itt. 1848-ban egy legelőelkülönítési per miatt parasztmegmozdulásra került sor, melyet a kivezényelt katonaság csillapított le. 1848. december 30-án Perczel Mór csapatainak utóvédje a móri csata előtt itt táborozott.

Batthány Kázmér reformpolitikus Kossuth politikáját támogatta. A legváltáságosabb időkben a Szemere kormány külügyminisztere volt. A szabadságharc bukása után Kossuth-tal Törökországba emigrált. Birtokait elkobozták, és császári rendeletre 1853-ban Kisbéren katonai ménest hoztak létre. A szervezést Ritter Ferenc altábornagyra bízták. Ő építtette ma is álló impozáns épületegyüttest. Katonai célú kórháza is ekkoriban létesült.

KISBÉR

1868-ban a ménes a magyar állam tulajdonába került. Az uradalom 1870-ben kettévált. A ménesbirtokon szarvasmarha-, juh-, sertésenyésztés és vetőmag termesztés folyt, míg a ménesintézet továbbra is katonai felügyelet alatt angol telivér- és félvér ló tenyésztésével foglalkozott. A világhírű versenylovak - Buccaneer, Cambussan, Kisbér, Kincsem, Imperiál tették ismertté Kisbér nevét szerte a világon.

A ménes alapítását követően sok iparos és zsidó kereskedő telepedett le. Kisbér lakóinak száma a századfordulón 3835 fő, ebből iparos 452. Téglagyára, vaj- és sajtgyára, hengermalma működött. Az 1862-ben megépült Komárom-Székesfehérvár déli vasut, majd az 1902-ben átadott Bánhida-Pápa hely-érdekű vasúttal a település fejlődése még inkább felgyorsult.

A 19. század közepén a lakosság felekezeti megoszlása: 1840 katolikus, 210 református, 20 evangélikus, 15 zsidó volt. 1900-ban a településen 3026 katolikus, 356 református, 142 evangélikus és 311 zsidó vallású élt.

A településen 57 kézműves élt, 29 mesterséget képviselve.

1892-ben a régi helyén új négytantermes iskolát építettek, melyet 1910-ben kultúrteremmel bővítettek. Az iskola emeletráépítéssel, 1930-ban tovább bővült. Ma itt működik a gimnázium.

A reformátusok 1900-ban építettek új iskolát, ma ez ad otthont a zeneiskolának.

A zsidó hitközség 1875-ben létesített iskolát, de ez szűknek bizonyult, 1881-ben újat építettek, amely 1927-ig működött.

A szakmunkás iskola 1888-ban alakult. 1906/1907-es tanévben a tanoncok száma: 106 fő, melyből 94 iparos és 12 kereskedő volt.

A polgári fiú és leányiskola 1934-ben alakult, és 1948-ig működött.

Két-foglalkoztatótermes óvodáját 1940-ben építették, azóta többször bővítették.

1892-től 1948-ig nyomdája, 1892-1915 között hetilapja is volt. Az 1867-ben alapított ipartársulat 1889-ben alakult át ipartestületté, ide tartozott: Ászár, Ete, Tárkány, Vérteskethely és Császár iparos közössége.

Az első világháború 194 hősi halottjának 1933-ban állítottak emlékművet.

Városias fejlődése az 1920-as években indult el. 1930-ban villanyhálózat, közkutak, egészségház, mentőegyesület létesült. Három kövezett utca, járdák, parkosított közterek, szálloda, vendégfogadók várták a világ minden tájáról ide érkező látogatókat.

A társadalmi élet polgárosulására számos egyesület - Izraelita Nőegylet, Önkéntes Tőzoltó Egylet, Kisbéri Dalegylet, Kisbér és Vidéke Ipartestület, Vöröskereszt Egyesület, Iparos és Kereskedő Ifjúsági Kör, Levente Egyesület, Polgári Lovászegylet, a "Falu" Országos Földműves Szövetség helyi csoportja, a Római Katolikus Egyházközség Népháza, a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Árvák Országos Szövetségének helyi csoportja, Magyarországi Katolikus Legényegylet Kisbéri Fiókszövetsége stb. - utal.

Népkönyvtárat 1927- és 1931-ben kapott a Vallás és Közoktatásügyi, valamint a Földművelésügyi Minisztériumtól.

A zeneoktatás 1937-ben kezdődött, a komáromi zeneiskola fiókinézményében.

A virágzó kisváros fejlődését a második világháború törte meg. 1944-ben a ménes értékebb lóállományát Németországba menekítették.

Kisbér ostroma 1945. március 19-én kezdődött és 26-ig tartott. A volt kisbéri ménesgazdaságot 1947-ben Bábolnához csatolták.

A megmaradt lóállományt 1947-ben Németországból hazaszállították, és 1948-ban méntelepet alapítottak. A versenylótenyésztés 1953-ban indult be újra, de az eredményesen működő ménest 1961-ben megszüntették.

Mai kórházát a volt Batthyány kastélyban 1946-ban létesítették.

1949-ben alakult meg a Virágzó Termelőszövetkezet., amely 1987-ben 4074 hektáron gazdálkodott. A Kisbéri Állami Gazdaságot 1962-ben alapították.

A 70-es években legjelentősebb ipari üzemei: a Gamma Művek Kisbéri Gyáregysége, Alfa Ipari Szövetkezet, Téglagyár, Hengermalom, Műanyag Üzem.

1951-ben létesült a Tánacsics Mihály Gimnázium és Kollégium, 1975-ben az Állami Zeneiskola. 1986-ban új 16 tantermes általános iskolát és sportcsarnok épült.

KISBÉR

Kisbér 1970-től nagyközség. 1972-ben Kisbér és Hánta, majd 1977-től Kisbér, Hánta, Ete, Ászár közös tanácsú községek. Ete 1992-től ismét önállóvá vált.

Kisbért 1986. január 1-jén avatták várossá.

Lakossága 1990-ben 7532 fő volt, területe 3662 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a múltat idézik: Ivánka, régen Iwanka theleke (1525) Török Bálint-ere, Feketevíz, Kő-haraszt-alatt (1668) Sós-tó (1671) Kert-alja, Pörös-föld, Kis-hegy (1759) Öreg-hegy, Páskom, Káposztáskertek, Kender-föld (1768). A Talpasberek egy kuruc-labanc ütközet emlékét őrzi.

Közigazgatási bíraskodásra utal: Vesztőhely Lótenyésztés emlékét őrzi: Ló-kert (itt tartották a lóversenyeket), Dögtemető. Kolera-bódé (helyén a múlt század végéig kolera elkülönítő volt). Ezeréves (az ezeréves millennium emlékére fenyőcsemetékből formálták ki az 1000-es számot).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

A török hódoltság után alakult meg a katolikus egyház, erről az 1714-ben végzett canonica visitatio tanúskodik. Ekkor még temploma nem volt, az istentiszteleteket egy jobbágyházban tartották. A lakók református, másik fele katolikus volt. Az anyakönyveket 1722-től, vezetik. Első templomát 1740 körül építették, ez még fából sövényből készült. 1768-ban már kőből épült temploma van, mai temploma 1783-ban épült. Ugyanekkor bővítették és alakították át a volt vendégfogadó épületét plébániaházzá.

Lakói a török háborúk alatt *reformátusok* voltak. Marosi István kisbéri prédikátort is megidéztek 1674-ben a pozsonyi véstörtvényyszék elé.

A reformátusok 1792-ben alakították Ászárral társegyházat, de templomot csak 1941-ben építettek. A templom az erdélyi templomok stílusában, Szeghalmi Bálint tervei alapján létrejött. Önálló anyaegyházát 1951-ben alakították. Anyakönyveit 1951-ig Ászáron, azóta Kisbéren vezetik.

Kisbéren, a piaccal bíró településen a 18. század végén telepedtek meg a *zsidók*. 1840 körül még csak néhány család élt itt. 1848 után nőtt meg a betelepülők száma. 1851-ben alapították meg a hitközséget, temetőt alakítottak ki, létrejött a Chevra Kadisa. 1875-ben zsinagógát építettek.

A 20. században anyakönyvi kerületéhez Ászár, Ete és Vérteskethely tartozott. 1938-ban a kisbéri izraelita hitközség lélekszáma 198 fő volt. 1944-ben az itteni gettóban gyűjtötték össze a környék zsidóságát is, s 1944 júniusában Németországba deportálták őket. 1945-ben a hitközség már nem alakult újjá. A zsinagógát 1945 után lebontották.

MŰEMLEKEK

Az 1760-65 körül emelt barokk majd 1840 táján klasszicista stílusban átépített Batthyány kastély, védett kertjével.

Műemlék jellegű az 1783-ban emelt barokk katolikus templom, melyet 1828-ban klasszicista stílusban átépítve toronnyal bővítettek. Figyelemre méltóak az 1820 körül készült klasszicista fő- és mellékoltárai, 18 századvégi copf stílusú szószéke, mellékoltárképe - Krisztus a kereszten - a bécsi Johann Carl Auerbach műve 1778-ból. Freskóit 1938-ban Döbrentey Gábor készítette. A templom közelében áll a barokk jegyében, a 18. század végén átépített római katolikus plébániaház.

KISBÉR

Műemlék jellegű a lótenyésztés emlékét őrző ménes-birtok épületegyüttese, középpont a volt Királyi Lovardával, amely akkoriban Közép-Európa legnagyobb fesztávolságú lovardája volt. Figyelemre méltó alkotás a lovarda előtt álló Wenckheim szobor (1902), amely Fadrusz János alkotása, és a kastély mellett álló Kozma szobor (1896, Horváth Adorján műve). Műemlék jellegű az 1770 körül készült Nepomuki Szent János szobor.

KÉPZŐMŰVÉSZEK, ÉPÍTÉSZEK

ANDRÉ Rezső festő és grafikus

1873-ban született Kisbéren, majd 1920-ban halt meg Nürnbergben.

HÉRICS Nándor grafikusművész

1956-ban született Kisbéren. Művészeti tanulmányait Kerti Károly tatai szakkörében kezdte, majd Dorogon lakott, jelenleg Budapesten él és dolgozik.

Lóska Lajos: Hérics Nándor. = Művészet, 1989. 8. sz. 32-33. 1.

Wehner Tibor: Bevezető Hérics Nándor kiállításának katalógusába. Budapest, 1990.

BAUMHORN Lipót (Kisbér, 1860. december 28. - Kisbér, 1932. július 8.)

Számos hazai zsinagóga tervezője volt.

SZAKÍRÓK

HODEK József (Kurtakeszi, 1906. március 17. - Kisbér, 1968. május 17.):

Kossuth-díjas tsz-elnök

Műve:

Vihar és szivárvány. Egy tsz-elnök visszaemlékezései. Bp. 1967. Kossuth K 328. 1.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A 18. század végén a Batthyány-kastély köré telepített angolkert már jórészt a múlté. A régi telepítésből még meglévő 339 fa közül legértékesebbek ősplatánjai, továbbá a kastély körül található évszázados vadgesztenyék. Figyelemre méltó a park melletti 5 kh területű 1750 körül épített halastó, melyet 1992-ben mederkotrással, partépítéssel rendbehoztak.

BIBLIOGRÁFIA

ÁDÁM Éva-BALOGH Attila: Kisbér 1277-1977. (Szerk. Gombkötő Gábor.) Kisbér, 1977. 167. 1., illusztr.

CSEB Beatrix-SZABÓ Erika-TELEKES Andrea: Hagyományos épületek Kisbéren. Kisbér, 1972. 11. 1. - Gépirat. - TR.

CSEB Tamás: Kisbér nagyközség a városodás útján. Bakonysárákány 1976. 35, 20. 1. - Gépirat. - MK.

GÚNY és ragadványnevek Hanta. I—II. Kisbér, Réde és Ászár községekben. Kisbér, 1971. 42., 22. 1., illusztr. - Gépirat. - MK.

KISBÉR

- HEGEDŰS Pál: Hat évszázad krónikája. Kisbér a honfoglalástól a török háborúig. Kisbér, 1991. 16. 1. - Gépirat. - Szerző tul.
- HEGEDŰS Pál: Két világbirodalom igája alatt. Kisbér és környéke a török hódoltság korában. Kisbér 1991. 42. 1. - Gépirat. - Szerző tul.
- HEGEDŰS Pál: A nagybirtok szerepe Kisbér fejlődésében. Tanulmány Kisbér 18–19. századi történetéhez. Kisbér, 1992. 30. 1. - Kézirat. - Szerző tul.
- HÉRICHS Nándor: A kosárfonás Kisbéren. Kisbér, 1973. 42. 1., illusztr. - Gépirat. - TM., TR.
- HORVÁTH Károly: A kisbéri kocsi szerkezete és részei. Kisbér, 1969-1970. 7., 6. 1., illusztr. - Gépirat. - TM., TR.
- HORUSITZKY Henrik: A kisbéri Magy. Kir. Állami Ménesbirtok agrogeológiai viszonyai, Bp. 1912. Földtani Intézet. 127-187. 1., 4 térk. - Illusztr.
- Klny a M. Kir. Földtani Intézet Evkönyve 20. köt. 4. füzet.
- KARDOS Ildikó: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincese. Kisbér, 1973. 180. 1., illusztr. - Gépirat. - TM.
- KATONA Ágnes-MAROSI Mariann-TURI Teodóra: Negyvennégy népi gyermekjáték a Komárom megyei Kisbéren. Kisbér, 1975. 19 l., 8 mell. - Gépirat. - MK, TM.
- KISBÉRI Honismereti Füzetek 1. (Szerk. Koncz József.) Kisbér, 1988. Kisbér Városi Tanács, HNF Városi Biz., 142., 14. 1., illusztr.
- A KISBÉRI M. Kir. Áll. Ménes-Intézet rövid leírása az 1896. évben. Bp. 1897. Nagy Sándor ny. 44. 1.
- A KISBÉRI Táncsics Mihály Gimnázium jubileumi évkönyve. 1951-1976. (Szerk. biz. vez.: Turi Róbert.) Kisbér, 1976. 159. 1., illusztr.
- KUGLICS Judit-LUX Mária-VARGA Tamás: A szarvasmarha tartás Kisbéren. Kisbér, 1975. 24. 1., 10 mell. - Gépirat. - MK., TM.
- NÉMETH Mihályné: Kisbér települése, elemző kimutatása. Urbanisztikai tanulmány. Kisbér, 1978. 39. 1.— Gépirat. - MK.
- ÓCSAG Imre: A kisbéri félvér. Bp. 1989. Mezőgazd. K. 174. 1., illusztr.
- POZSGAI Ildikó: Egy kisbéri csizmadia és munkája. Kisbér, 197? 16. 1., illusztr. - Gépirat. - MK.
- PROSTEK Gabriella-SZAKÁCS Mónika: A kötélverés Kisbéren. Kisbér, 1975. 10. 1., mell. - Gépirat. - MK., TM.
- TÍZ éves a Kisbéri Zeneiskola. 1975/85. (Szerk. Pálföldi Rudolfné.) Kisbér, 1986. 16. 1., illusztr.
- TURI Róbert: Gyermekmondókák, kiszámolók és játékok. (Kisbéren és környékén.) Kisbér, 197? 33. 1., - Gépirat. - TR.
- TURI Róbert: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincese. A szántás-vetés Kisbéren. Kisbér, 1970. 152. 1., illusztr. - Gépirat. - MK, TM.
- TURI Róbert: A kisbéri nyelvjárás hangtani vizsgálata. Kisbér, 1977. 286, 19. 1., illusztr. - Gépirat. - TR.
- TURI Róbert: A kisbéri Táncsics Mihály Gimnázium néprajzi szakkörének munkájáról. Kisbér, 1975. - Gépirat. - MK.
- TURI Teodóra: A szíjgyártás és szókincese Kisbéren. Kisbér, 1977. 23., 8. 1., illusztr. - Gépirat. - TM., TR.
- VARGÁNÉ MÜRKL Klára: Kisbéri lovarda. Kisbér, 1986. 10. 1. - Gépirat. - TBM.

KISBÉR-ÁSZÁR

36. Kisbér pecsétje. 1850 körül.

ÁSZÁR

Neve talán a nyelvemlékbeli Azarias személynévből keletkezett rövidítéssel: Azar. A török hódoltság alatt Aszap-nak hívták.

Már a csiszolt kőkorban lakott hely volt. A bronzkorban és a késő vaskorban is lakták. Az itt előkerült i.n. 148-ból származó római katonai diploma az illír nép azal törzsének megtelepedését bizonyítja. Az őslakosság telepéből jelentős római helység fejlődött ki, ezt több e korból származó kincslelet is bizonyítja. Területén középvavarkori leleteket is találtak.

Okleveles említése 1394-ben Azar.

1268-ban nemesi névben fordul elő első ízben. Ekkor a birtok György fia Márton ispán tulajdonában volt. 1327-ben királynéi birtok. Területéből 1358-ban jelentős birtokrészt Hántához csatoltak. 1394-ben Zsigmond király Kanizsai János fiainak; Miklósnak és Istvánnak... adományozta." 1456-ban a Kanizsaiak 4000 arany értékben a Rozgonyiaknak zálogosították el, tőlük szintén zálogként Bajnai Both Ambrus tulajdonába került. 1495-ben Both András hasonló feltételekkel Somi Józsa délvidék főkapitányának adta zálogba. Ő csatolta a birtokot a gesztesi váruradalomhoz, mely Somi Józstól a geszti várral együtt 1513-ban Enyingi Török Imre, majd fia Török Bálint kezére került.

1529-ben a törökök elpusztították, de 1531-ben újraterlepték. 1581-ben török földesura Mehmed szpáhi.

Enyingi Török István halála után a gesztesi uradalommal együtt leányágon Bedeghy Nyári Pálné Török Zsuzsanna gyermekei birtokolták. Tőlük 1628-ban gróf Galántai Esterházy Miklós nádor vásárolta meg. 1660-ban osztozkodás folytán Esterházy Ferencé. Ekkor a gesztesi vár javaihoz tartoztak: Ászár, Császár, Igmánd, Dad, Szák és Szend helységek. 1712-ben Esterházy Józsefé.

A 18. sz. közepétől jelentős sörfőző üzeme volt.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint a község birtokosa gróf Esterházy János. Ekkor 122 házban 166 család élt, népessége 866 fő volt. 7 nemes, 13 polgárt, 59 parasztot, az utóbbi kettő 70 örökösét és 119 zsellért írtak össze. 1848-ban már 1515 lakója volt. Földesura gróf Esterházy Miklós.

Felekezeti megoszlása 1848-ban: 715 katolikus, 604 református, 190 evangélikus és 6 zsidó volt.

Katolikus iskola a 18. század elejétől működik a községben. Az 1714. évi canonica visitatio megállapította: "Tanító: Dravarics György, nyelvészeti osztályt végzett. Mivel egyetlen gyerek sem jár iskolába,

KISBÉR-ÁSZÁR

tanítói fizetést nem kap." Mai iskoláját 1892-ben - Hérics Márton plébános kezdeményezésére - építették, 1961-ben bővítették. Református elemi népiskola az egyházközség megalapításától, evangélikus elemi népiskola 1810-től működik a községben.

1890-ben alapították a Kisbér-fűzitői Egyesült Gyár Rt. burgonyakeményítő-, szörpgyárat. 1896-ban hozta létre Ászáron híres ménesét Schwarzenberg Alajos herceg.

Jelentékeny paraszti szőlőkultúrája alapján a történelmi (Ászár-Bársonyosi) borvidékhez tartozik.

Társadalmi életének mozgalmasságára utal az 1929-ben alakult Ászári Önkéntes Tűzoltó Testület, majd 1930-ban a Polgári Lovászegylet, 1934-ben a Római Katolikus Ifjúsági Egyesület. Az említettekén túl dokumentumok tanúskodnak az Ászári Katolikus Leánykör működéséről.

Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A második világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a falu területén.

Az Ászári Aranykalász Termelőszövetkezet 1950-ben alakult. 1978-ban csatlakozott hozzá a Kerékteleki Béke Tsz.

A Hősök terén 1989 októberében avatták fel a II. világháború áldozatainak emlékművét.

Lakossága 1970-ben 1774 fő volt, területe 1869 ha. 1977. április 1-jétől Kisbér és Hánta közös tanácsú nagyközséghez csatolták.

NÉPRAJZ

A község földrajzi nevei felidézik a történelmet. Legrégibb földrajzi neve Cherfew (Cserfő) 1358-ban már szerepel. Ma ezt a területet Cserkúti-dűlőnek hívják. Bács-szőlők, Bács-tag a középkori Bács (1460 Boach) falu helyére utal. Huszár erdő (1848-ban hondvédekem temettek ide). A régi tulajdonviszonyokra utal: Tanító-dűlő, Kántor-dűlő, Pap-dűlő, Jegyző-tag, Harangozó-föld.

Általánosan elterjedt építkezési mód volt a községben az ágasfás-szelemenes tető (Pl. József Attila u. 18. /1862/, Kossuth Lajos u. 17. /1861/). A konyha tüzelőberendezésére jellemző a hátsó falhoz épített 150 cm magas és 115 cm széles, hasáb alakú kenyérsütő kemence, (Pl. Jászai Mari tér 2.).

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS ÉS REFORMÁTUS EGYHÁZ

Oklevelekben az "ászári parokiális egyház rektorát" már 1410-ben említik. A templom később a reformátusoké, majd a 18. század elejétől ismét a *katolikusoké*. Az 1714. évi canonica visitatio említi: "Temploma van, de a török háborúk alatt szinte teljesen tönrement. Szent György tiszteletére van szentelve" 1740 körül újították fel. 1777-ben Fellner Jakab tervei alapján építették ma is álló templomukat, melyet szintén Szent György tiszteletére szenteltek. 1803-ig a kisbéri anyaegyházhoz tartozott, azóta önálló. Az anyakönyveket 1783-tól vezetik.

A kevés számú *evangélikus* Bakonyszombathely leányegyházaként kapott lelki gondozást.

Református gyülekezete valószínűleg még Török Bálint idejében alakult. Első ismert nevű prédikátora Pápai Halász György, akit 1621-ben választottak meg. 1674-ben Virágh János ászári prédikátor is megjelent a pozsonyi véstörvényszék előtt. A 17-18. századfordulón az erősödő ellenreformáció hatására Esterházy elűzte a református prédikátort, s a templomot visszaadta a katolikus egyháznak, holott "a lakosság nagyrésze eretnek, kisebb része katolikus" volt.

A türelmi rendeletet követően az első istentiszteletet Kovács Mihályék pajtájában tartották 1787. június 13-án. Az első anyakönyvi bejegyzés dátuma: 1787. június 21. A templom alapkövetétele: 1793. március 19. a templomszentelésre 1793. november 24-én került sor.

KISBÉR-ÁSZÁR

MŰEMLÉKEK

Műemlék az 1777-ben copfstílusban emelt katolikus templom. Figyelmet érdemel a 18. század második feléből származó barokk oltár és szószék.

Műemlék jellegű a templomkertben álló, 1778-as évszámot viselő sírkő, mely Petrus Kulingernek állít emléket. Műemlékjellegű a szabadkéményes konyhával, kemencével rendelkező, 1863-ban épült lakóház a Dózsa György út 2. szám alatt. Jászai Mari szülőháza ma emlékmúzeum. Az 1760-1769 között Fellner Jakab által épített barokk borpince, egykori sörház. Az 1831-ben emelt késő klasszicista evangélikus templom 1932-ben épült tornyával. Berendezése az 1830 körüli évekből származó klasszicista oltár és szószék.

KÖZTÉRI ALKOTÁS

Szunyogh László: Jászai Mari. 1985 körül.

IRODALOMTÖRTÉNET

JÁSZAI Mari (Ászár, 1850. - Bp. 1926. október 5.)

Színésznő, a legnagyobb magyar tragika, író. Hányatott gyermekkor után Székesfehérváron kezdte a színészpályát, majd a budai Népszínházban és Kolozsvárott játszott. 1872-től a Nemzeti Színházhoz hívták, 1901-től örökös, 1922-től tiszteletbeli tagja maradt haláláig.

Számos irodalmi, főként színházi vonatkozású cikket írt, ezeknek egy része A tükröm c. kötetben is megjelent 1909-ben. Legértékesebb tanulmányait és szerepelemzéseit a Színész és közönség (1918) c. kötet tartalmazza.

Művei:

Jászai Mari emlékiratai. Bp. 1927. - Jászai Mari írásai. Vál. és bev. Debreczeni Ferenc. Bp. 1955.

Irodalom:

Lehel István: Jászai Mari utolsó szerepe. Bp. 1931.

Rédey Mária: Kassainé ifiasszony. Bp. 1935.

Ráskay Ferenc: Áram a tengerben. Bp. 1938.

Kárpáti Aurél: Jászai Mari. Bp. 1958.

Pécsi Blanka: Jászai Mari. Bp. 1959.

BIBLIOGRÁFIA

EMLÉKIRAT a magyar burgonyakeményítő és szörpiparról, különös tekintettel a Kisbér-Fűzitői Egyesült Gyári Rt. helyzetére. (Ászári Keményítőgyár.) Kisbér, 1939. 19 . 1. - Gépirat. - L.

ERDÉLYI Zoltán: Népi építészet emlékei Ászáron. Ászár, 1975. 48 . 1. - Gépirat. - TM.

GÚNY- és ragadványnevek Hánta. I—II. Kisbér, Réde és Ászár községekben. Készítette a kisbéri Táncsics Mihály Gimnázium honismereti szakköre, Kisbér, 1971. 31 . 1. - Gépirat. - MK.

HEGEDŰS Pál: Kisbér környéke a középkorban. Kisbér, 1989. 15 . 1. - Gépirat. - Szerző tul.

KISBÉR-ÁSZÁR-HÁNTA

HEGEDŰS Pál: Vallási küzdelmek Kisbér és környékén a török hódoltság alatt. Kisbér, 1989. 4. 1. - Gépirat.
- Szerző tul.

HEGEDŰS Pál: Két világbirodalom igája alatt. Kisbér és környéke a török hódoltság korában. Kisbér 1992.
- Gépirat. Szerző tul.

LIGETI Bálint: Leánykérés és lakodalom Ászáron. Ászár, 1971. 1 7 . 1., 4 kotta mell. - Gépirat. - MK.

MOLNÁR Anikó, F: Jászai Mari. Illusztr. = Új Forrás, 1978. 1. sz. 145-156. 1.

SIMON István: "... hinnünk is kellett, hogy szabad akaratunk van". = Új Forrás, 1985. 1. sz. 15-17. 1.

SZKOCSEK Mária: A mi nyelvjárásunk. (Nyelvjáráselemzés, tájszógyűjtés alapján.) - Ászár község nyelvjárása. Kisbér, 1977. 3 9 . 1. - Gépirat. - TR.

37. Ászár pecsétje. 1774.

HÁNTA

Neve személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév a magyar nyelvemlékbeli hant, népies "hánt" (göröngy, földkupac jelentésű) főnévvel hozható kapcsolatba.

1282-ben Erzsébet királynétól kiváltságlevelet kapott, amit Károly Róbert 1326-ban megújított.

1435-ben a Hántához tartozó Vizslást a Garaiak cseszneki várnagya, az ászári részbirtokot a Kanizsaiak, az etei földeket az etei nemesek foglalták el.

Néhány békés évtized után, 1514. július 13-án a keresztes hadak rátörtek a prépost házára, július 15-én pedig a Győr megyei nemesek fosztották ki a prépostságot.

A törökök 1543-ban elpusztították, s több mint két évszázadig lakatlan volt. Földjeit a 18. század közepéig a kisbéri jobbágyok bérelték, erdeit a győri szeminárium évente makkoltatásra, favágásra bérbe adta.

1749-ben Kisbérrel együtt báró Toussaint József Ferenc majd 1755-től Horváth József bírta. 1759-ben került a Batthyány család tulajdonába. Az 1760-as úrbéri összeírás szerint a hántai és nádasdi jobbágyok 26 napi robotot és minden egy lépés föld után 4 denárt tartoztak fizetni.

A Batthyány-család 1761-ben kezdte betelepíteni 1773-ban katolikusok és evangélikusok éltek a községben. Ekkor már saját tanítójuk is volt.

KISBÉR-HÁNTA

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint gróf Batthyány Tivadar birtokán 95 házban 132 család lakik. Népesége 596 fő. 3 nemest, 11 polgárt (kézművest), 34 parasztot, az utóbbi kettő 37 örökösét és 78 zsellért írnak össze. A 18. század végén jó gabonája terem. Szőlője kevés, fája, legelője bőségesen van. Már ekkor kendert is termesztettek.

Lélekszáma 1930-ig lassan emelkedett, utána folyamatosan csökkent.

A II. világháború harcai a község területén 1945. március 25-én érnek véget.

1950-ben Veszprém megyétől Komárom megyéhez csatolták.

Területe 1555 hektár, lakossága 1970-ben 699 fő volt.

1977. április 1-jétől a Kisbérhez tartozik.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei: Nádasd (1663), Bálint ér, régen Anda Bálint-ere (1727) Harangláb (1763).

Régi tulajdonosra utaló (Tiussaint báró): Bárói-lapos.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

A középkorban a mai Komárom megye déli felének (akkor Veszprém megye) legnagyobb egyházi intézménye, a Szent Mihály Arkangyalról elnevezett hántai társaskáptalan és prépostság volt. Alapításának pontos időpontja nem ismeretes. Első hiteles forrás, amely megemlíti, 1239-ből származik. Az oklevelet IV. Béla király adta ki, amikor visszaadta a hántai Szent Mihály egyháznak a korábban elvett osztári és paloznaki szőlőket.

Első ismert prépostja Smaragd 1244-53. Monostorát 1253-ban említik első ízben. Egy falmaradványa a mai Nádasd pusztán 1853-ban még állt. Romer Flóris határozta meg pontos helyét és méreteit.

A hántai prépostok több esetben a király vagy a királyné személyes szolgálatában állottak, ezért több esetben birtok adományokban részesültek (Kisbér, Nagybér, ászári-, osztári-, etei részbirtokok).

1273-ban a győri várat megszállva tartó osztrák portyázó csapatok, majd 1276 nyarán Csák Péter hadai fosztották ki, s mint az egykorú okiratban olvasható: "Hánta egyház javaitól, jogaitól, kegytárgyaitól, szent ruháitól és felszentelt edényeitől, ékességeitől súlyosan és nyomorúságosan megfosztott és terhes állapotban van, és elszegényedvén csaknem végső szükségre jutott."

Páduai Szent Antal tiszteletére emelt *katolikus* templomát 1828-ban emelték.

A 18. század második felében betelepített *evangélikusok* eleinte Magyarszombathelyre jártak istentiszteletre. 1786-tól szervezkedtek leánygyülekezet, s ugyanebben az évben a "Hántai evangélikusoknak iskola-tanító béhozására engedelem adatik". 1789-ben szerezték a lelkészlak mostani helyét 1/4 telek földdel együtt. 1801-ben templom építéséért folyamodtak: "Alább írottak alázatosan jelentjük a T N. Vármegyének: Isten jóvoltából a 9-ik esztendőtt számláljuk, miulta béjött közénk vallásunk gyakorlása s Istentiszteletünket mind ez ideig egy rozzant hajlékban tartjuk, mely ezelőtt istálló. Hogy ennél már valahára nagyobb és tisztább oratóriumot készíthessünk, benyújtottuk ez iránt instantiánkat a közelebb múlt ősszel Botyáni Teodor kegyelmes Földes Urunkhoz." (Ehmei lt. XXVIII, XXIX. 2.)

A templom 1802-ben épült meg. 1805-ben már önálló anyagyülekezetté alakult Hánta, melynek licenctiátusa ez évben Torkos Ádám. Az 1900. évben kezdett a gyülekezet új templom-építési alapot gyűjteni, mely pénz azonban a háború miatt nagyon elértéktelenedett. Új, szép iskola 1913-ban épült. Ma Kisbér-Ászár-Hánta evangélikus társközséget alkotnak. Lelki gondozásukat a bakonyszombathelyi lelkész látja el.

KISBÉR-HÁNTA, KISIGMÁND

MŰEMLÉK

Műemlék jellegű a kora klasszicista evangélikus templom, melynek székkoltára a 19. század elején készült.

BIBLIOGRÁFIA

HEGEDŰS Pál: A hántai káptalan és prépostság története. Kisbér, 1989. 10. l. - Gépirat. A szerző tulajdona

KOVÁCS György Vadfogás házilag készíthető eszközökkel Hántán. Hánta, 1974. 6. l., 4 mell. - Gépirat. - MK. - TM.

NÉPRAJZI tárgyak rajzos és fényképes feldolgozása. (A Hánta községben gyűjtött anyag feldolgozása.) Kisbér, 1969. 22., 5., 16. l. - Gépirat. - TR.

RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története. 1. köt. H.é.n. 464-466. l.

SAMU Józsefné: Hánta község története és lakosságának élete régen. Hánta, 1963. 8, 15. l. - Autográfia. - TM.

VÉRTES Gusztáv: Hánta község története. Hánta, 1959. 4. l. - Gépirat. - MK.

38. A hántai prépostság pecsétje. 1280.

KISIGMÁND

Nevének előzményeül a német Wigman személynév szolgál.

A Kis-előtag Nagyigmánttól különbözteti meg. A jövevény Wigman nemzetség az ezredforduló táján kapott itt birtokot.

Okleveles említések: 1440-1466 között Kyswygman, 1453-ban Kis-Wigman.

Területén több római kori lelet is előkerült. Korakeresztény emlék: Péter és Pál apostolok kőlapba karcolt ábrázolása.

A 13. században az Igmánd nemzetségé. V. László király a Rozgonyiaknak adományozta. 1511-ben Both András birtokrészébe Bakócz Tamás érseket iktatták be.

KISIGMÁND

1543-ban a török teljesen elpusztította. A 17. század végén református vallású magyarokkal települt be.

Nemesi közbirtokossága a bajnai Bothok leszármazottja.

Birtokosai között találjuk Csejtey Jánost, Eötvös Sámuel, Boday Mihályt, Matocsányi Gáspárt és Nagy Mihályt.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint 31 házban 97 család élt. Népesége 439 fő. 55 nemes és 70 zsellért írtak össze. 1848-ban 653 lakosa volt, ebből 148 katolikus, 476 református és 29 zsidó vallású. 1848 után Kisigmándhoz csatolták Szentmihályt, amely a középkorban Kisigmándnál jóval népesebb volt. A 19. század végén a Boday, a Ghyczy és a Thaly családok voltak a falu birtokosai.

Községi elemi népiskola 1892-től működött a faluban.

Az I. világháborúban 80 kisigmándi lakos vett részt, 31 meghalt.

Társadalmi életének szerveződésére utal az 1926-ban alakult Levente Egyesület, melyet 1930-ban a Polgári Lövészegyelet, 1933-ban pedig az Önkéntes Tűzoltó Egylet követett.

Népkönyvtárát 1937-ben kapta a vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A II. világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a község területén.

1946-ban Csémpusztát Kisigmándhoz csatolták, amely 1990-ben - Csém néven - önálló község lett. Termelészövetkezete a nagyigmándihoz csatlakozott.

Lakossága 1990-ben 534 fő volt, területe 1985-ben 1937 hektár.

Nagyigmánd néven és székhellyel, Kisigmánd és Csém községek átcsatolásával, 1971. április 1-jei hatállyal községi közös tanács alakult. 1984-től 1988-ig Komárom vonzáskörzetéhez tartozott.

1990-ben ismét önállósult.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a napóleoni háború emlékét: Franciasánc (a francia seregek ellen emelt földsánc), a Csúcsoshegy tetején: Francia-kő.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A katolikusoknak csak kápolnájuk van, amely Nagyigmándhoz tartozik.

A *reformátusok* 1796-ban szerveződtek önálló egyházközséggé. Ekkor épült egyszerű templomuk. 1800 óta őrzik az anyakönyveket.

Az egyházközség irat- és levéltára Nagyigmándon kutatható.

MŰEMLÉKEK

Kisigmánd műemlék jellegű későbarokk református templomát 1796-ban emelték, tornyát 1914-ben építették. A katolikus kápolna az elpusztult szentmihályi templom köveinek felhasználásával készült.

BIBLIOGRÁFIA

KISIGMÁND község története. Kisigmánd, 1959. 3. 1., - Gépirat. - MK

PAULOVICS István: Római kőemlékek a kisigmándi temetőben. Pécs, 1936. 11. 1., 5. t. Illusztr.

TELEKY-VÁMOSSY Árpád: Kisigmánd. A község története 1241-1945-ig. Kisigmánd, 1972. 16. 1., illusztr. 21. térk. mell. - Gépirat. - TM.

KOCS

KOCS

Az elnevezés alapjául szolgáló személynév a török eredetű kos főnévre vezethető vissza. Bél Mátyás szerint a falu nevét a lakosok változtatták Koss-ból Kocsra. A Koss elnevezést egy pecséten lévő – valószínűleg kost ábrázoló - ábra igazolja.

A község területén római település nyomai is találhatóak.

Okleveles említése 1237: Ruch, Kuch 1325: Kwch, 1332: Kooch.

1325-ben Fekete Pál birtoka. 1332-ben vámoshely. Róbert Károlytól kapott vámjogot, melyet később Nagy Lajos király is megerősített.

A település 1372-ben a Pokiak, később az Enyingi Török és Héderváry-Battyáni Benedek birtoka volt, majd 1526-ban Bakity Pálé, aki királyi adományként kapta.

A falu az 1529-es Bécs elleni török hadjárat során elpusztult, de lakói többször is visszatértek. Teljes elnéptelenedésére 1594-ben került sor, amikor Szinán pasa csapatai feldúlták és lerombolták. 1612-ig az egész vidék pusztta volt. 1612-ben Enyingi Török István a Kiskunságból református magyar telepeseket hívott a faluba, azzal az ígérettel, hogy 6 évig az adófizetés és a szolgálat alól mentesülnek.

Jelentős könyvtárral bíró református elemi iskolája az 1600-as években alakult.

1715-ben 70 jobbágy- és 14 zsellércsaládot írtak össze Kocson. 1727-től a falu földesura Esterházy József.

1747 tavaszán a faluban tűzvész pusztított, ekkor sok ház elpusztult.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc birtoka. 363 házban 510 család élt, népessége 2351 fő volt. 3 papot, 102 nemeset, 21 polgárt, 189 parasztot, az utóbbi kettő 196 örökösét és 289 zsellért írtak össze.

Fényes Elek 1848-as leírása szerint a falu környezete sík, néhol dombos. Két szőlőhegye van, az egyik a Nagy- vagy Lencsehegy, a másik a Badacsony. Közeliében található a régi Tekevár maradványa. Jó szántói, két legelője és egy salétromfőzője van. A telkes gazdák száma 217, házas zsellér 136, házatlan 33, nemes 86.

1850 után Kocs egy ideig a járási főszolgabíróság székhelye volt.

Társadalmi, gazdasági és kulturális életének mozgalmasságára utal, hogy már 1907-ben bejegyezték a Komáromi Kir. Törvénysszéken a Kocsi Hitelszövetkezetet, 1911-ben a Kisgazda Kört, 1923-ban a Római Katolikus Ifjúsági Egyesületet, 1924-ben a Levente Egyesületet, 1926-ban a Református Ifjúsági Egyesületet, 1927-ben az Iparos Kört, 1929-ben a Református Leánykört, a Stefánia Szövetség helyi fiókját, 1930-ban a Polgári Lovászegyletet, 1934-ben az Önkéntes Tűzoltó Testületet. Az említetteken túl sikerrel működött 1941-ben az Andics József vezette énekkar. 1948-ban létesült a Vadásztársaság. A 30-as évektől saját fenntartású népkönyvtárat működtetett a település.

Nevezetessége a keserűvíz-forrás, melyet Corvin Mátyásról neveztek el. Az itt palackozott vizet még Amerikába is szállították.

A II. világháború harci eseményei 1945. március 19-én értek véget a faluban.

Több termelőség szövetkezete Aranykalász néven 1963-ban egyesült.

1975-től 1988-ig Tata városkörnyéki települése volt.

Lakóinak száma 1990-ben 2738 fő volt, területe 5832 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a történelmet és a területi adottságokat idézik. Burgundia (az 1600-as évek elején Bajorországból jött telepesek nevezték el így); Sóstói-dűlő (a keserűsóról kapta a nevét) Csicsó (a török hódoltság idején elpusztult községről); Keserűvíz-telep; Istenkúti-nádas vagy Sírás kert (1683-ban Kara Musztafa elől a lakosság ide menekült, a törökök a nádaszt felgyújtották).

A kocsit vagy könnyű szekeret Kocs - kézműves kisiparosai (bognár, kerékgyártó, kovács) fejlesztették ki. Először 1267-ben említették. A koczy alak első előfordulása 1469-ből való. A kocsit részletesen 1518-ban

KOCS

Sigmund von Herberstein írta le. Mátyás király szorgalmazta a könnyű teherszállító kocsi használatát. A király maga is szívesen utazott Bécsbe a gyors kocsiszekéren.

A község jellegzetes csoportos település (Burgundia, Öreg utca, Kis utca), katolikus temploma mellett van a temető. Halottaikat ún. pandalba, oldalkamrába temetik. A község határában két különböző időben: az 1883. évi tagosztály és a két világháború közötti tagosítások után huszonkét ún. farmtanya épült.

A községben a sövénykémény az 1930-as évekig megmaradt. A tető elkészítése előtt a pitvar mögötti konyha, az ún. kéményaljára fölé a két kőlábon álló bolthajtásra négyszögletes kéménykalodát állítottak, melynek a négy sarkába szúrt karók között fűzfavesszővel befonták és kívülről sárral kétszer megtapasztották.

A község református népességének nagypénteki böjti eledele a csiripiszli. Csíráztatott gabonából (búza, rozs) készítik. A kicsírázott gabonát húsdarálón megdarálják, kiáztatják, s a fehér színű lébe búza- vagy rozslisztet kevernek, majd cseréptepsibe öntve kemencében megsütik.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Szent Mihály tiszteletére szentelt temploma már 1325-ben állt. Plébánosát 1398-ban említik a források.

A reformációval szinte egyidős a *református* egyházközség. 1526-tól kimutatható - más források szerint 1612-től - a reformátusok léte.

A "Kocsi" előnévű - minden bizonnyal Kocsról elszármazott - jelentősebb egyházi személyek közül jelenleg ismertebbek: Kocsi Major Ferenc (18. sz.) Érsekújvár, Csákvár, Dunavecse, Cegléd, Pánd, végül Pócsmegyer lelkésze; Kocsi Major István (18. sz.) dunántúli püspök.

A kocsi temetőben nyugszik László Zsigmond, a pápai református nőnevelő intézet megalapítója.

A templom 1768-ban épült.

Az egyházközség anyakönyveit 1713-tól őrzik. Gazdag levéltára helyben kutatható. Irattárának egy része a Pápai Református Levéltárban található.

Anyakönyveit 1927-ig Szomódon, azóta helyben vezetik.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű római katolikus plébániaháza - valószínűleg Fellner Jakab műve - 1749-ben készült a barokk jegyében. A Szentháromság tiszteletére szentelt templom barokk tornyát 1759-ben emelték. A Kocsimajor (raktár) 18. század végi barokk; a volt kúria 1820-ban épült. 1887-ben átépített tömbje klasszicista.

ÍRÓK, KÖLTŐK

ÁCS Károly (Lepsény, 1819. május 20.-?)

Református lelkész

1845-1847-ben kocsi akadémikus rektor volt.

Művei:

Ne felejtse az Istent! Pápa, 1855. - Egészségtudomány versben. (?)

BELICZAY (Bellicz) Jónás (Kocs, 1764. november 10. - Kemenes-Hőgyész, 1845. december 19.)

Ág. ev. prédikátor, író

KOCS

1780-ban fejezte be a retorikai iskolát. Szentlőrincen, Szentandrásán, Nagygeresden tanítóskodott. Szentantalfán, Nagyalásonyban, Kemeneshőgyészen lelkész volt.

Művei:

Örvendező versek. Sopron, 1796. - Örömmre buzdító kegyes múzsa. Sopron, 1812. - Keresztény halotti énekeskönyv. Sopron, 1815. - Halotti és ünnepi beszédek. (?)

CSERGŐ (Kocsi) János (Kocs ?-Debrecen, 1711.)

Hittudós, ref. püspök

Debrecenben és külföldi akadémiákon tanult. Hazatérve Szatmárban és Debrecenben tevékenykedett. Hittudományi munkái, néhány verse és levele maradt fenn.

KEMPF (Kemenes) József (Kocs, 1854. január 18. - Budapest, 1922. március 23.)

Műfordító, tanár

Iskolait Tatán, a kegyesrendiek gimnáziumában és Győrött a bencéseknel végezte; ugyanott teológiát tanult. Budapesten 1881-ben tanári oklevelet nyert görögből és latinból. Budapesti gimnáziumokban tanított.

Az ókori művészet és irodalom témakörében több tanulmánya jelent meg.

Művei:

Ciceró leveleiből. Pozsony, 1890. - Homeros Iliása ford. és magyarázó jegyzetek. Pozsony, 1893. - Homeros Iliása az eredeti versmértékben. Bp. 1893. - Homeros Odysseája. Bp. 1893. - Euripides: Iphigenia Taurisban. Bp. 1895. - Croiset: A görög eposz története. Bp. 1898. (Ford.)

KOCSI CSERGŐ Bálint (Kocs, 1647. augusztus - Hosszúpályi, 1698 után)

Református prédikátor és tanár, emlékiratíró

1664-től 1670-ig a debreceni főiskolán tanult. 1670-ben a munkácsi iskola igazgatója. 1671-től Pápan iskolaigazgató. 1674-ben a pozsonyi judícium delegatum elé idézték, és a Wesselényi-féle összeesküvésben való állítólagos részvétele miatt gályarabságra ítélték 1676-ban, de Ruyter holland tengernagy több lelkésztársával együtt őt is kiszabadította. Svájcba ment, majd 1678-ban hazatért. Gályarabságának történetét megörökítő *Narratio brevis de opressione libertatis...c.* műve az OSZK kéziratárában található. Első kiadása: Utrecht, 1728. A szöveget Bod Péter fordította magyarra: Kősziklán épült ház ostroma. (Kiadta: Szilágyi Sándor) Pest, 1866.

Irodalom:

A gályarabok lelke. Szemelvények Kocsi Csergő Bálint "Narratio Brevis"-éből. 1676. Debrecen, 1936. Városi ny. 23. 1.

- Klny Az Igazság és az Élet 1935. évfolyamából

Harsányi István: Új adatok Kocsi Csergő Bálint eredeti kéziratosa munkája történetéhez. (Sárospataki L. 1917.)

Körös Endre: Kocsi Csergő Bálint. Verses elbeszélés. Pápa, 1910. Főiskolai ny. 16. 1.

Makkai László: Galéria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete. Bp. 1976. Helikon-Európa. 164. 1., illusztr.

Moldova György: Negyven prédikátor. (Történelmi regény.) Bp. 1973. Szépirod. K. 320. 1.

Récz Kálmán: Kocsi Csergő Bálint regényes életrajza (Debrecen, 1933.)

KOCS

KOMÁROMI Pál

Ref. lelkész

1713—1733-ig Kocson volt kántor. 1724-ben magyar nyelvű, az egyházközségre vonatkozó följegyzéseket készített, melynek kéziratos másolata a Magyar Nemzeti Múzeumban található Tóth Ferenc Analectái között.

NAGY Mihály (Rétalap, 1788. december 14. - Tállya, 1877. szeptember 8.)

Ev. ref. püspök

Tanulmányait Pápán, Bécsben, Jénában és Göttingában végezte. 1821-től Kocs lelkésze lett, 1822-től a megye jegyzője, 1826-ban helyettes esperes, 1827-ben rendes esperes. Egyházi beszédek és egyéb egyházi vonatkozású munkákat írt.

PÁLÓCZY HORVÁTH Ádám

Lásd: Kömlőd

NEVEZETES SZEMÉLYEK

BÁTKY Zsigmond (Kocs, 1874. január 5. - Bp. 1939. március 2.)

Néprajzkutató.

Irodalom:

Gunda Béla: Bátky Zsigmond emléktáblája előtt. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek. 1. (Szerk.: Körmendi Géza). Tatabánya, 1985. 7-11. 1.

VINCE Imre (Kalotaszentmihály, 1891. október 22. - Kocs. 1979. december 20.)

1924-ben költözött Kocsra, kántortanító volt. Akadémikus rektor lett. Nevéhez fűződik a takarékszövetkezet és a községi könyvtár megalapítása. Az általános iskola az ő nevét vette fel.

VINCE Imre (Kocs, 1926. november 26. - Bp. 1979. május 3.)

Zeneszerző.

A Zeneművészeti Főiskolán Szabó Ferenc tanítványa volt. Szimfonikus műveket és filmzenét írt.

BIBLIOGRÁFIA

BAKONY Dezső: Kocs. A község lakóinak eredete. Kocs, 1974. 2 2 . 1.— Gépirat. - TM.

BARANYAI József: Kocs község és a kocsi. Komárom, 1912. Unio ny. 1 6 . 1.

FÉL Edit: Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. (Kiad. M. Kir. Pázmány Péter Tudomány Egyetem.) Bp. 1941. (Dunántúli Pécsi Egyet. ny.) 2 2 8 . 1. Reprint kiadása: 1992.

GIDAI László: Kocs-Dad-Tata környékének eocén képződményei. Bp. 1985. Akad. K. 1 2 . 1., 3 t., illusztr.

GYÓRY Csaba: Kocs községről és a kocsiról. Tata, 1958. 4. 1. - Gépirat. - MK.

JUHÁSZ Katalin: A Komárom megyei Kocs 25 éves fejlődésének története. Kocs, 1970. 2 1 . 1.-Gépirat.-T.

39. Kocs pecsétje. 1806.

Vándorlókönyv,
a Felső, Királyi Magyar Helytartó
Tanács 1816-ik Eszt. 16-ik Juli 21080-ik
szám alatt költ rendelése szerint.

Tart 48 oldal leveleket.

22^a Szám.

Tóth Emre
melhár legény
számára.

Kómáromban,
WEINMÜLLER FRANZISKA cz. kir. Szabadékos
Könyvnyomtató-Intézetében 1843.

Wanderbuch
nach der
höhen königl. hung. Statthalterey-Ber-
ordnung vom 16-ten July 1816. Nr. 21080.

48 paginierte Seiten enthaltend.

Nro.

8út

K o m o r n,
gedruckt bey Franziska Weinmüller k. k.
priv. Buchdruckerey 1843.

Vándorkönyv 1843-ból
Esztergom vármegye iratai
Lelőhely: Kuny Domokos Múzeum, Tata.

Komárom rendithetlen varából a feldunai hív magyar néphez!

Aldott legyen a nap testvéreink és osztályosaink a szabadság és testvériségben!

Aldott! mert győzelmet s ödvét hirdetünk nektek.

Győzelmet, melyet a komáromi sereg a folyóhoz 3. sivatá ellenállhatatlanul; csapást és veszteséget melynek hírére a sarga fokoték nyomorú kobeletében megáland a lelekzet.

Őt pánszóják a szétvert zsoldosoknak maradványai leszárt fűvel már Pozsony vagy Bécs falai alatt rémült utasnak futásukat a veszteségüket.

Mondhatják: vészítettünk.

30 s pedig többnyire 24 fontos ágyúkat, többeket futásközben a Dunába is taszítván be.

5000 löfegyvereket

30 telli löszer kocsiakat, s azonkívül rakéta készleteket.

Legalább 50 megrakott társzekereket.

2624 vágó ökröket,

804 hízó sertéseket.

35 mindennemű élelmi cikkkel s felszerelési szerelkekkel terhelt hajókat.

Elbullottak s foglyokká lettek körünk eszenkint.

Igy jaldulnak fel a nyomorú németek, — és mi örvendünk.

Igen is atyánkfial, veszítettek mindent, mi velök volt; — mert ki győzött a tömérdek zsákmány közt mindent előszámlálni.

Csak a becsületet nem veszíték, — de miért nem?

Mert ki pusztá zsoldért a népek leigazása végett botor és ciég merész küzdeni, annak becsülete nem lehet.

A becsület a mi részünkön van, mert nép jog és egyenlőségért vívunk.

És azért áldja meg az igazságos Isten fegyvereinket.

Légyen Isten után köszönet érte vitéz seregünknek!

De azért atyánkfial pusztá köszönettel be ne érjék!

A kigyónak, ha fejét öszvezűzzák is, teste napostig mozog. —

Szabadság harcruknak dicsőségteljes napja a fáradalom után pihenésig szánt alkonyatba még nem közelit, — s a kigyó kinyitva farkát ló s tovább variálja még.

Ha valaha, most kell gyámolítani seregünket, — szaporítani a nép számát kerjaival.

Még egy erő kifejtés — nemzetünk! — és biztosítva leszünk apánk földje s szernokok bitorlásától.

Biztosítva szabadságunk, melyért már annyi ezer drága rokonunk vércse folyt.

E vér, bosznéri és elégtételért kiált föl hőzzsók sírhalmaj alól.

Csatlakozzék tehát a sereghes minden háztól egy férő, hol többen vannak egy hajlék alatt, — kinek kora a 30 évet felül nem mulja.

Gyakorlott, s már barcz edzett honvédeink oldalán mindenki köztüök vitéz lehet.

Ezt tartja Aug. 5. kiadott rendeletünk is mallyre az ország kormányzó oszko által fel vagyunk hatalmazva.

De hiszünk, nektek rendelet sem kell; mert magyarok vagytok, és nem engedhetitek, hogy ezen édes szülőföld a német vért és pénzt szívó anyija legyen.

Éljen a szabad hazá, s annak hajthatlan kormánya!

Kelt Komáromban Augusztus 6. 1848

Önkormányzat, s felső sereghell t. h. kormánybiztos

Újházy László m. k.

Klapka György m. k.

Önkormányzat.

KOMÁROM

ÉSZAK-KOMÁROM

KOMÁROM

A megye legsajátosabb sorsú városa, mely évezredek óta lakott hely. Otthonra letek itt, a folyók találkozásánál a kelták, a rómaiak s a honfoglaló magyarok is. Komárom várát és a köréje szerveződött várispánságot már 1037-ben említik az oklevelek.

A vár neve vitatott eredetű. Egyes források szerint a Kamár személynév, mások szerint a szláv komár (szúnyog) szó származéka. Találkozunk olyan magyarázatokkal is, mely szerint a komora, komorin, azaz kamarai hely megjelölést rögzíti.

A várral szemben, a két part közötti átkelőhely déli pontján szintén kialakult egy település a 11-16. században, melyet Rév-Komáromnak is neveztek. Ez elnéptelenedett, majd a 18. század elején a mai Erzsébet híd déli hídfőjénél "Rév" elnevezéssel újból benépesült.

Az évszázadok során, egészen az 1740-es évekig főleg a Duna bal partján fekvő várat övező város fejlődött, mint a nevéől jegyzett vármegye székhelye. Még e században a két part között repülőhíd révén összeköttetés jött létre. A Duna jobb partján található hídfő újból benépesült, melyet ebben az időszakban Újszőny néven említettek, lévén, hogy Szőny mellett létesült. Ennek hatására Szőnyt a 18. században Ószőnyként különböztették meg a kialakuló, fejlődő Újszőnytől. Tőle nyugatra feküdt Koppánmonostor (Katapánmonostor). A török idők alatt elpusztult majd ismét benépesült kis település 0-, majd Újszőny részeként élte életét.

1900-ban Újszőny és Komárom - melyet Rév-Komárom előnévvel is illettek - egyesült. Az első világháború után a - a trianoni békeszerződés értelmében - ismét különválasztották. Az ősi város, Komárom (Rév-Komárom Észak-Komárom) a Komarno nevet kapta, s határainkon kívülre került. A volt Újszőny (Újkomárom, Dél-Komárom megnevezés is ismeretes) lett a magyarországi Komárom. Az 1938-as első bécsi döntést követően a Duna két partján fekvő város ismét egyesült, majd 1945-ben szétvált. A jelenleg is fennálló helyzetet a Párizs környéki békeszerződés rögzítette. A Duna jobb partján lévő Komárom, mely magában foglalta Koppánymonostort, megőrizte városi rangját. 1977-ben Komáromhoz csatolták a korábban önálló Szőnyt.

ÉSZAK-KOMÁROM

A honfoglaló magyarok 900 táján foglalták el a Duna mindkét partját. A törzsek vezetői szereztek birtokot az akkor a Camaronak nevezett, különösen fontos területen. Keveset tudunk a honfoglalást követő évszázad eseményeiről, de az bizonyos, hogy az esztergomhoz hasonlóan szervezte meg Szent István a királyi várispánságot Komárom vára köré is.

Okleveles említése 1037: Camarin, 1075/1124/1217: Camorun, 1244: Kamarun, 1286: Camarum, 1306: Kamaron.

Anonymus Gesta Hungarorum így szól a komáromi vár alapításáról: "De nemcsak ezt kapta Ketel, hanem jóval többet, mivel Árpád vezér egész Pannónia meghódítása után hűséges szolgálatáért nagy földet adott neki a Duna mellett, ott, hol a Vág folyó beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia, Alaptolma, várat épített, és ezt Komáromnak nevezte. Ennek a várnak szolgálatára odaadta mind a magával hozott, mind pedig a vezértől nyert népek kétharmadát." (Anonymus: Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadás. Pais Dezső fordítása. Magyar Helikon. Bp. 1975. 94. l.)

A Duna által szétválasztott megye történetében jelentős szerepet játszott, hogy a betörő ellenség pusztításának a folyó gátat szabott. Ugyanakkor az átkelőhely városszervező erővé vált. Komáromnál is hasonló volt a helyzet. A Vág és a Duna összefolyásánál az év minden szakában járható átkelőhely alakult ki. Itt találkoztak a Vág, a Nyitra és a Zsitva völgyéből délre vezető utak, itt keresztelték azt az ókori nemzetközi kereskedelmi utat, amely az európai folyam déli partja mentén húzódott.

KOMÁROM, ÉSZAK-KOMÁROM

E jelentős forgalmi és kereskedelmi csomópont birtoklása együtt járt a környék feletti uralommal. Mind Komárom, mind Esztergom vára királyi birtok volt. A nyugatról induló támadások fő útvonalán feküdtek, természetes tehát, hogy évszázadokon át állandóan erősítették, építették azokat.

A kővárakkal kevésbé védett területen nagy pusztítást okozott a tatárjárás, Esztergom és Komárom várát azonban sikerült megvédeni.

IV. Béla 1265-ben kiváltságokat adományozott Komárom városának.

1317-ben Csák Máté kezén volt a vár. Visszafoglalása után adott a király kiváltságlevelet a komáromi polgároknak: "... Komárom városunkat népessé és népek sokaságával ékessé akarván tenni, említett városunk népeit és polgárait abban a kegyben és különleges kiváltságban részesítettük, hogy bármilyen perükben vagy annak bármely szakaszában egy komáromi ispán vagy ugyanazon hely várának az élén vagy oda állítandó várnagya se merjen, illetve merészellen felettük ítékezni... megengedtük nekik ezenfelül, hogy a Vág folyón túl levő területeken, saját szükségletükre, szénát és nádat szabadon használhatnak... Elrendeljük tehát és mindnyájatoknak, kik országunk tisztségeit viselitek, hogy különösen pedig a komáromi ispánnak jelen oklevelünk által szigorúan megparancsoljuk, hogy említett komáromi polgárainkat és népeinket az általunk nekik engedélyezett ezen szabadságuk sérelmére soha, semmiképpen se merészeljétek háborgatni..." (Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Vál. és szerk: Ortutay András. Tatabánya, 1988. 58 - 59. l.)

1333-ban a várat Dancs mester kapta meg a királytól. Újabb tulajdonosa 1387-ben Laczkfi István nádor lett, aki végig kitartott Zsigmond király mellett.

A komáromi vár ebben az időszakban elvesztette védelmi funkcióit, Mátyás király idején inkább a király mulató-, pihenőhelye lett. Bonfini írja erről: "Kissé odább, a sziget szögletében, a nagy területen épült Komárom vára látható. Tágas udvarain nagyméretű paloták emelkednek, mindenhol roppant költséggel készült, gerendázatos mennyezetekkel."

Az egykori nyugati támadásokkal szemben épült Komárom 1526 után új helyzetbe került. Ferdinánd király ide hirdette meg országgyűlését. Buda még magyar kézen volt, de Komárom sorsa már kockázatosná vált. 1527-ben Szapolyai János hadai védték az ostromló Ferdinánddal szemben a várat, mely a mindössze fél napig tartó ostrom után elesett. 1528-ban Ferdinánd kapitányai megerősítették a várat, a vár és a város között sáncot emeltek. 1529-ben Szulejmán szultán Bécsot ostromló hadainak nem állt ellen a vár, de véglegesen nem is került török kézre.

Az, hogy Esztergom 1543-ban elesett, Komáromnak is új jelentőséget adott. Komárom a Bécs felé vezető út egyik fontos állomása lett. 1546-ban kezdték el építeni olasz mérnökök tervei szerint a ma is álló Öregvárat. A Dunán inneni terület jelentős része akkor már török hódoltsági terület volt. A következő században Komáromot szükséges volt megerősíteni, hiszen a török már a hátába került. 1663-1673 között épült meg a korszerű Újvár, mely biztosította az Óvár védhetőségét. Komárom 1594-ben vészelté át a legnagyobb ostromot, midőn Szimán basa 100 ezer főt számláló seregével közel egy hónapon át támadta.

A Rákóczi-szabadságharc alatt a vár végéig a császáriak kezén maradt, komoly ostromra sor sem került, Bottyán János kurucak akadályozták az utánpótlási vonalakat.

1710-ben a pestis szörnyű pusztítást vitt végbe. A környékbeli falvak szinte teljesen kihaltak. Komárom városa a közlekedési tilalmat csak 1711-ben oldotta fel.

A korabeli források a város három státusú gyűléséről, hármas jogokkal rendelkező népességről beszélnek: katonák, nemesek, polgárok. Külön szerveződtek, külön választottak előljárókat. A földrajzi, közlekedési helyzetét tekintve kitűnő fekvésű Komárom évtizedes harcba kezdett, hogy a szabad királyi város rangját elnyerje.

Komárom fejlődésében fontos szerepet játszott a kereskedelem. Az 1715-ben összeírt kereskedők számát tekintve Komárom az ország második városa. Egyedül Debrecen előzte meg. A kereskedők éves jövedelmét tekintve az első volt az országban.

Az 1720-ban készült országos összeírás ennek ellenére Komáromról lehangoló képet festett: "A város külső képe igen szegényes volt s a tanács az 1720-i összeírást kísérő felterjesztésében azt mondja, hogy a házak nem hasonlók a szabad királyi városok házához. Nagyrészt apró házikók s még a nagyobbak

ÉSZAK-KOMÁROM

is csekély értéket képviselnek, s a szabad királyi városokban egy jobb karban lévő ház annyit ér, mint Komáromban 40 vagy több: a nagyobbakat sem véve ki. A házak többnyire, még a jobbak is, nádból és sövényből készítvék és igen silányak."(Acsády Igánc: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720-21. Bp. 1896. 436.1.)

Az 1720-as összeírást áttekintve kiderül, hogy sem Esztergom, sem Komárom környékének nem volt más reális piacközpontja, mint maga a megyeszékhely. Komárom sajátosságai pl. a halászat, a molnárság, a hajóvontatás, a hajókészítés, a hajóvontatásra és egyéb szállításra is szerveződött szekeresgazdák köre. A Komárom vármegyei falvakon túl több Esztergom vármegyei falu is Komáromot tekintette piacának: Kőhídgyarmat, Kicsind, Sárkány, Kisújfalu. A kiváló minőségű földeken gazdálkodó párkányi és csallóközi jobbágynak termékeik értékesítése problémát jelentett, mivel a nagy gabonafelvásárló helyek Győrben és Pesten működtek.

1745. március 16-án adta meg Mária Terézia Komáromnak a szabad királyi városi jogokat, amelyet az országgyűlés 1751-ben emelt törvényerőre.

A város külső képének alakulását természeti katasztrófák is befolyásolták. 1718-ban, majd 1767-1768-ban tűzvész, 1763-ban földrengés pusztított a városban, ami a korabeli leírás szerint: "Csaknem az egész várost... kőrakássá változtatta... a városháza is összeomlott és a magisztrátus a maga üléseit..., a ... Csejtey Kertben tartani kénytelenítettett,... az épületekben vallott károk becsületét,... mely is 1169 házakban az akkori olcsóság szerint is 160 165 forintra tétetett. Némely még életben levő tisztos öregnek állítása szerint az összedült épületek omladványai között elvesztették életüket 85 személyek, a megsebesítetteknek nincsen száma." Trócsányi Zoltán: Az 1783. évi földrengés után, amikor a fél város elpusztult, az uralkodó át akarta telepíteni a várost a Duna jobb partjára, ahol a földrengés hatása mérsékeltebb volt. A komáromiak azonban az ősi helyen maradtak, ott építették újjá városukat.

Az 1784-1787-es első magyarországi népszámlálás szerint 1424 házban 2736 család élt, népessége 11 970 fő volt. 61 papot, 797 nemest, 21 tisztviselőt, 664 polgárt, 1 parasztot, ez utóbbi kettő 474 örökösét, 1657 zsellért írtak össze. Népességszáma alapján a magyarországi városok sorrendjében a 14. helyen állt, Komáromban többek között takácsok, mészárosok, gombkötők, sebészek, serfőzők, csizmadiák, fazekások, molnárok, szűcsök dolgoztak. Lakosai közül több mint ezer embernek adott munkát az ipar (504 mester, 419 segéd, 128 inas).

A megye faipara a 17-18. században fellendült fakereskedelemből nőtt ki. Ennek központja Komárom lett. A komáromi hajóácsok és asztalosok híresek voltak. Tíz gőzüzemű fűrésztelepről tudunk, ebből is a leghíresebb a komáromi Milch-féle gőzfűrésztelep. 1820-ban Komárom városában már 4 hajóépítő céh működött, amely régi hajókjavítása mellett már újak építését is vállalta. Említést érdemel a 18. században alakult molnár céh.

A későbbiekben, a napóleoni háborúk tanulságait levonva, Komáromot az ország legnagyobb katonai központjává fejlesztették ki. Az Óvárat és az Újvárat körülvevő erődrendszer a 20. század elejéig épült. A Nádor vonal - amelyet József nádorról neveztek el - már a napóleoni háborúk alatt készen állt.

A két főváros, Bécs és Buda között Komáromnak volt a legnagyobb stratégiai szerepe. Ez igazolódott be az 1848-49-es szabadságharc idején. Komárom várának védelmében több mint ezer Esztergom vármegyei és majd kétezer Komárom vármegyei polgár is részt vett. A komáromi helyőrség létszáma a szabadságharc alatt elérte a 30 000 főt. 1849. áprilisában a Görgey Artúr vezette felvidéki hadsereg is ideérkezett, s így Komáromban és környékén mintegy 60 000 fős magyar sereg összpontosult. Vele szemben állott a 80 000 fős osztrák-országi sereg. E jelentős erők ütköztek meg 1849. április 26-án, július 2-án, 11-én és augusztus 3-án. 1849-ben a vár erődítményeire támaszkodva Klapka György tábornok csapatai a hadtörténelemben ritka, ún. védekező ütközeteket vívtak. A világosi fegyverletétel után még hetekig állt Komárom vára. 1849. szeptemberében maga Haynau érkezett falai alá, és személyesen vezette az átadásról szóló tárgyalásokat. Klapka ezen nem volt hajlandó részt venni. A vár 1849. szeptember 27-én került osztrák kézre. A megállapodás értelmében a várat elhagyó legénység és tisztikar menlevelet kapott.

A város a kiegyezést követően megindult a modern iparosodás útján. A fejlődés fő iránya a hajózás és a textilipar lett. A "Magyar folyam- és tengerhajózási Rt." 1898-ban Komáromban épített hajóműhelyt.

ÉSZAK-KOMÁROM

A 19. század végére a 20. század elejére Komárom a megye textiliparának központjává vált. 1901-ben épült a legmodernebb angol gépekkel felszerelt selyemfonó, mely 3000 nőnek adott munkát. 1905-ben létesült a Fiedler-féle lenfonógyár, majd 1908-ban a lőszergyár.

A polgárosodás szellemének megfelelően az ipari fejlődéssel párhuzamosan megjelentek a kor művelődési intézményei is. Nyilvános könyvtárának alapjait Kultsár István vetette meg 1827-ben, amikor is Komárom vármegyének adományozta mintegy 4000 kötetes gyűjteményét. Állománya 1888-ban a Ghyczy Kálmán, Szinnyi József és Palkovics Viktor hagyatékaként idekerült nagyértékű könyvtárral kiegészülve mintegy 25 000 kötetet számlált. 1914-től a három évvel korábban alapított Jókai Közművelődési Múzeum Egyesület számára épített új Kultúrközpontban fogadta az érdeklődőket.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS, GÖRÖGKELETI EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

Szent Andrásnak szentelt templomának papját az 1333. évi pápai tizedjegyzék említi. Ez a templom elpusztult, a helyére emelt pedig az 1594. évi török ostrom áldozata lett. A 17. században csak tornyát állították helyre.

1723-1733 között a régi templom mellett egy nagyobbat emelt a város, ami rövidesen összeomlott. A mai templomot 1748-1756 között építették a jezsuiták. Ezt 1848. szeptember 17-én a tűzvész elpusztította, s jelentős anyagi áldozatokkal lehetett csak helyreállítani. 1860. október 28-án szentelte újra Scitovszky János hercegprímás.

A 19. század első felében Packh János tervei szerint építették a Rozália kápolnát, melyet az 1848-as tűzvész utáni időben templomként használtak. 1860-ig plébániatemplom volt, a 20. század elején a katonaság használta.

Az evangélikusok 1666-ban elvett templomuk helyett 1783-ra újat építettek.

Az ellenreformáció sok megpróbáltatást hozott. A gyülekezet megfogyatkozott, a 17. század közepén csak 47 családot számlált. A 20. század elején megalakult az Evangélikus Nőegylet. 1940-ben a Komárom törvényhatósági jogú városban működő két evangélikus egyház és a Dél-komáromi evangélikus egyház egyesült a délkomáromi egyház lelkészének vezetése mellett. 1943-ban ellátták a katonai kórház betegeknek lelki gondozását is. 1944-ben alakították meg az Evangélikus Diákszövetséget. 1945 után ismét kettévált Észak- és Dél-Komárom evangélikus egyháza.

A reformáció tanait a 16. század elején az idetelepített német őrsereg katonái terjesztették el. Első templomukat 1527-ben emelték a vár területén. Huszár Gál, a magyar reformáció ismert személyisége alapította meg a *református* egyházközséget az 1550-es években. Ettől kezdve Komárom az Észak-dunántúli reformátusság egyik szellemi központja lett.

Számos, egyházi tekintetben kiemelkedő, "Komáromi" előnevű család szülővárosa. A 17. század elején már mind a református, mind az evangélikus egyház hívei jelen voltak a város életében. 1666-ban a reformátusok és az evangélikusok templomát elvették, lelkészeiket a pozsonyi törvényszék elé idézték, többüket gályarabságra ítélték. Száki János ekeli református lelkészt és Suri Lőrinc lelkész özvegyét kivégezték. A reformátusok új temploma néhány évvel később, 1788-ban épült. Iskolájukat 1797-ben nyitották meg. Újabb jelentős változást az első világháborút követő trianoni békeszerződés, majd az 1938-as bécsi döntés hozott. Ezt követően az 5000 főt számláló református gyülekezet lelkészi feladatait továbbra is az 1925-től szolgáló Galambos Zoltán látta el, változó létszámú segédlelkésszel, egy hitoktatóval, táborigazgatóval és árvaházi lelkésszel. Ezekben az években Izsa község, a benei Imaház, Orsóújfalu, Kavapuszta és Partosújtelep anyaegyháza Komárom. Gazdag közösségi életre utal 11 bibliaköre, Erdemes Csizmadia Társulata, az Erdemes Kőműves Társulata, az Erdemes Szekeresgazdák Társulata, az Erdemes Iparos Társulat, valamint a Szeretet Takarékoság Asztaltársasága. Az egyházközségben az említetteken

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

túl négy énekkar - Iparos Férfikar, Gazdák Férfikara, az Ifjúsági Egyesület és a Leánykör Vegyeskara, valamint a Timoteus Árvaház Fiúkara - is működött.

A *görökkeletiek* temploma 1754-ben épült a vár területén. Az 1849-es tűzvészben leégett, s 1851-re állították helyre. A hívek a 20. századra jelentősen megfogyatkoztak, ezért külön papjuk nem volt, főkegyházként működtek.

Komáromban volt az ország egyik legrégebbi *zsidó* hitközsége. 1264-ben IV. Béla király Komáromot és a hozzá tartozó egész várbirtokot elzálogosította Henuk zsidó kamaraispánnak. Ettől kezdve több évszázadon keresztül népes hitközség működött Komáromban. Zsidó kereskedők a 17-18. században is nagy számban éltek a vár tövében. A kereskedelemben a görögkeleti kereskedőkkel osztozva vezető szerepet vittek.

Az 1848-as tűzvész során elpusztult a zsinagógában őrzött régi irattár, de a temető köveiből tudjuk, hogy a Chevra Kadisa évszázadokon keresztül működött. A Duna északi partján fekvő városban a mai zsinagógát 1863-ban építették. 1869-ben alakult meg az Izraelita Nőegylet, a Gemilusz Cheszed Egylet, amely menházat épített szegény zsidók számára. Az 1930-as években Ifjúsági Egylet és egy Deborah leányegyesület működött. Az első világháborúban elesett 45 komáromi zsidó katona nevét emléktábla örökítette meg.

KÉPZŐMŰVÉSZET A POLGÁRUSOLT ÉSZAK-KOMÁROMBAN

A város kulturális életében - a könyvtár mellett - meghatározó szerepet játszott az 1911-ben alakult Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület. Székháza, az 1914-ben épült Kultúrpalota, melyben színházterem, őslénytár, római, középkor- és újabbkori, 1848-as, valamint néprajzi anyagot őrző múzeum, Jókai-emlékszoba, képtár, levéltár és a már említett könyvtár kapott helyet, méltán állott a helyi közélet centrumában.

A kultúrpalotában öt szakosztály - irodalmi, szépművészeti, zenei, közművelődési és múzeumi - működött. Első bemutatkozásuk az 1939 nyarán megnyitott "Komárom az újabb történelemben" című kiállítás, ahol 1848-as emlékekkel, az I. világháború relikviáival, s a város ezt követő történelmével ismerkedhetett meg a látogató. 1940 tavaszától jeles magyar írók sora - Zilahi Lajos, Féja Géza, Szabó Lőrinc, Keresztury Dezső, Nagy István - és mások látogatták meg a várost. A szépművészeti osztály 1939-ben kiállítást rendezett Aba Novák Vilmos, majd Harnos Károly festőművész alkotásaiból. 1941 tavaszán pedig 22 komáromi származású festő és két grafikus számára rendeztek kiállítást.

Művészettörténeti jelentőségű vállalkozásként tarthatjuk számon azt az országos képzőművészeti kiállítást, amelyet a Komáromi Művészeti Hetek keretében 1941 végén nyitottak meg. Ez alkalommal Medgyessy Ferenc, Kocsis András, N. Kovács Mária, Jálícs Ernő, Antal Károly, Csúcs Ferenc, B. Lőte Éva, Madarassy Valter, Berecz Gyula, Csicsátkó Ottokár, Gaál Ferenc, Juszko Béla, Krusnyák Károly, Mikola András, Remsey Jenő, Szőnyi István s a Római iskola: Aba-Novák Vilmos, Molnár C. Pál, Jeges Ernő, Kontuly Béla, Basilides Barna, Basilides Sándor, A. Czene János, ifj. Czene Béla, Deéd Dex Ferenc, Iván Szilárd, Ernőd Aurél; Kárpátaljáról: Endrédi György, Mannojló Fedor, Erdélyi Béla s természetesen a helyiek szerepeltek.

A város következő jelentős vállalkozása az 1943 júniusában megnyitott II. Országos Művészeti Fényképképző kiállítás, amelyre 57 város 177 alkotója összesen 927 képet juttatott el.

Komárom eddig említett két művésze, Harnos Károly és Berecz Gyula mellett figyelmet érdemel Rafael Győző, aki a komáromi Mayláth-féle képzőművészeti iskolában kezdte tanulmányait, majd Párizsban és Kairóban folytatta azt. Dolgozott Bagdadban, Szíriában és másutt. Hazatérve Budapesten telepedett le, majd 1944 januárjában nagyszabású kiállítással örvendeztette meg szülővárosát.

Jelentős mecenatúrára utal, hogy 1940-ben megbízást adtak Berecz Gyula szobrászművésznek arra, hogy készítse el Czuczor Gergely, Feszty Árpád, Gyulai Rudolf, Hetényi János, Jászai Mari, Jókai Mór,

ÉSZAK-KOMÁROM-KOMÁROM

Konkoly-Thege Miklós, Kultsár István, Ribáry Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Szinnyei József, Pázmándy Dénes, Ghyczy Kálmán, Takács Sándor és Thaly Kálmán gipszszobrait. 1941-ben a Jókai Egyesület dísztermében elhelyezték a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ajándékát, Deéd Dex Ferenc "Szent István megalapítja Komárom vármegyét" című alkotását, s felavatták Pátzay Pál "12-es ezred" emlékművét.

A város zenei élete is jelentős volt. Zeneiskoláját az 1880-1890-es években alapították. Fontos szerepet játszott hangversenyéletének alakulásában a már említett Jókai Egyesület Zenei Osztálya, s a Komáromi Dalosegyesület.

KOMÁROM (Újszöny Újkomárom, Komárom-Újváros, Dél-Komárom)

A Duna jobb partján fekvő településrész közigazgatásilag Szönyhöz tartozott. Fejlődését elősegítette a Bécs-budai országút közelsége, és a szönyi uradalom terjeszkedése is. Hajóvontatók, fuvarosok telepedtek le itt. 1764-ben már 242 lakosa volt. 1777-ben Újszöny néven önálló község lett. Itt volt az Ács és Neszmély közötti posta váltóállomása is.

Újszöny a szabadságharcban csaknem teljesen elpusztult. A rövidesen megkezdett újjáépítés során a tervek már a Duna mindkét partjára kiterjedő, egységes Komárom gondolatának jegyében készültek.

A trianoni békeszerződés nyomán a magyar területen maradt Dél-Komárom önálló várossá lett. Az önálló városi léthez szükséges középületek, a gazdasági és egyéb feltételek azonban hiányoztak.

Az 1919-1938 közötti időszakot az építkezések jellemezték. Ekkor épült a városháza, a polgári iskola (ma: Petőfi Sándor Általános Iskola), a katolikus iskola (ma: Klapka György Általános Iskola) a rendőrség, a járásbíróház, a strand és egyéb középületek.

Egyesületi élete a trianoni döntést követően indult fejlődésnek. Elsőként a Komáromi Aero Szövetséget jegyezték be 1924-ben. Ezt követte 1925-ben a Football Club, 1927-ben a Levente Egyesület, 1930-ban a Katolikus Kör, a Katolikus Ifjúsági Egyesület, a Polgári Lovászegylet, a Ház- és Telektulajdonosok Egyesülete, 1931-ben a Máv Vasutasok Egyesülete, az Önkéntes Tűzoltóegylet, 1932-ben a Református Ifjúsági Egyesület, a Pénzügyi Fogalmazók Országos Egyesületének helyi köre, 1934-ben a Postás Sportegyesület helyi csoportja, az Országos Frontharcos Szövetség helyi csoportja, 1935-ben a Gazdakör, 1936-ban a Szent Imre Dalkör, 1948-ban a Volt Hadifoglyok Szövetségének helyi csoportja, 1949-ben a Társaskör és a Komáromi Szakszervezed Vadásztársaság.

Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. Magán-zeneiskolája 1937-ben kezdte meg működését.

1922-ben Szöny határából nagy területeket csatoltak Komáromhoz, a külső képében is városiasodó település lakossága 1938-ban 8000 fő volt. Ekkor a városhoz tartozott Koppánymonostor, a Csillag-, az Igmándi- és a Monostori várerőd is.

1938-1945 között - a felvidéki részek visszacsatolásával - ismét egyesült a két város.

A II. világháború súlyos károkat okozott. A visszavonuló német csapatok a hidakat felrobbantották, a város víz nélkül maradt. Ebben a helyzetben az erődöknek különleges szerep jutott. Az Igmándi-erődben helyezték el 1939-ben a Magyarországra menekült lengyel katonaság egyes alakulatait, a Csillag-erőd egy ideig lőszerraktár, majd a munkaszolgálatosok laktanyája lett. A Monostori-erődben a nyilasok internáló tábor rendeztek be.

A város 8000 lakosából 3700 maradt a megrongált, tönkretett településen.

Az újjáépítés leírhatatlan nehézségek árán indult meg. Csehszlovákiából sok önként eljött valamint kitelepített család költözött ide, a lakásínségben még az erődök egészségtelen kazamatái is megteltek. Az 1950-es évek elején indult meg a lakásépítés, majd elkészült a város rendezési terve. A régiék mellett új üzemek létesültek. Az idegenforgalmat a termálfürdő is megnövelte.

A város 1919-ben rövid ideig Komárom vármegye székhelye volt, 1950-ig a gesztesi, ugyanez év június 1-jétől a komáromi járás székhelye lett és maradt a járások megszüntetéséig.

KOMÁROM

Lakóinak száma 1990-ben 19 532 fő volt, a területe 4342 ha.

1977. április 1-jén Szőny nagyközséget Komáromhoz csatolták. Ezzel az ősi névadó település beleolvadt a később keletkezett új városba.

NÉPRAJZ

Földrajzi neveinek nagy része a történelmet idézi, pl. az Erzsébet tér. (Erzsébet királyné első magyarországi látogatásának emlékét őrzi); Koponyás-domb (a szabadságharc idején földerőd volt, 1930 körül sok csontvázat találtak alatta); Puskaporos (régii katonai lőszerraktár volt, védősánca még látható); Herkály (Klapka és Haynau itt írták alá a vár feladásának okmányát); Ulánus temető (a szabadságharcban elesett császári katonák temetője). A város iparával kapcsolatos nevek: pl. Milik (A Milch-féle faüzem helye); Keserűvíz-telep (az I. világháborúig a világhírű keserűvíztöltő-telep volt, ma nyomda).

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS, BAPTISTA EGYHÁZAK, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

Katolikus egyháza kezdetben a szőnyi plébánia filiája volt, mely a trianoni békekötést követően, 1921-től káptalansággként működött. Első lelkésze Surányi Ferenc volt. Kis-templomát 1892-ben, a modern nagytemplomot 1937-ben szentelték fel. Egy fiú- és egy leányiskolát, valamint óvodát működtettek. A fiúiskola adott otthont a Szent Imre Dalkörnek és a Boldog Margit Vegyeskarnak.

Anyakönyveit 1922-ig Szőnyben, ettől kezdve helyben vezetik. Filijája: Csém.

Evangélikus egyháza 1928-ban alakult, és ellátta Ács, Nagyigmánd, Kisigmánd, Almásfüzitő, Mocska, Szőny és Dunaalmás lakóit, továbbá 1928-1947 között a komáromi evangélikus lelkész szolgálta Tata és Tóváros híveit is.

Jelenleg az egyházközséghez tartozik Ács, Almásfüzitő, Bábolna, Nagyigmánd gyülekezete. Imaháza 1930-ban épült. A hitélet erősítését szolgálta az 1930-as években alakult Evangélikus Nőegylet.

Anyakönyveit 1928-tól vezeti.

A komáromi *református* egyház 1919-ben alakult, s 1924-ben vált önálló anyaegyházzá. Neoromán stílusban épült templomát 1928-ban avatták, iskolájukat 1923-ban nyitották meg. Egyesületei voltak: Leányegyesület, Nőegylet, Ifjúsági Énekkar, Ifjúsági Egyesület.

Anyakönyveit 1927-től helyben vezetik.

A *baptista* gyülekezet 1913-ban alakult Krotkovszky Ernő és Pék Sándor kezdeményezésére. 1920-tól hivatásos lelkipásztora Boros Mihály. Imaháza 1929-ben épült. Ekkor a komáromiak mellett ellátta Őrszentiván, Nagyszentjános, Ács, Szőny, Neszmély, Nyergesújfalu, Bajót, Nagysáp, Tokod, Annavölgy, Sárísáp és Esztergom összesen 77 hívőjét is.

A *zsidó* hitközség imaháza 1926-ban épült közadakozásból. A hitközséghez tartozott Almásfüzitő és Szőny. Szentegylet és Nőegylet működött itt. A harmincas évek végén 192 zsidó tagja volt a hitközségnek. 1944. júniusában a komáromi gettóból félezer zsidót deportáltak. 1945 után a magyar Komáromban nem alakult újjá a hitközség.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű építménye a Csillag erőd, valamint az 1871-1877 között emelt Igmándi erőd.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

KÉPZŐMŰVÉSZEK

ANGYAL Kálmán festőművész

1900-ban született Nagymenyeren, 1965-ben hunyt el Tatán.

1927-től a komáromi polgári fiúiskolában (ma Petőfi Sándor Általános Iskola) rajzot tanított.

Emlékkiállítás Angyal Kálmán műveiből. = Dolgozók Lapja, 1966. ápr. 6. 8. 1.

A Komárom megyei képzőművészet 25 éve (1945-1970). (Bev.: Győry Csaba.) *Esztergom*, 1970. Balassa Bálint Múzeum. (Katalógus.)

HUTTINGER István fotóművész

1936-ban született, 1981-ben hunyt el. Komáromban élt és dolgozott.

Vaderna József: A fotózás filozófusa. Huttinger István (1936-1981) emlékkiállítása. = Művészeti Műhely, 1987. 17 - 18. 1.

KECSKÉS Ágnes textiltervező iparművész

1942-ben született Komáromban. Iskoláinak befejezése óta Budapesten él és dolgozik.

Koczogh Ákos: "Minden arcához öltött más mezet". Beszélgetés Kecskés Ágnes textiltervező iparművésszel. = Új Forrás, 1985. 6. sz. 62-66. 1.

Magyar gobelin 1945-1985. Budapest, 1985. Műcsarnok. (Katalógus.)

Pálosi Judit: Bevezető Kecskés Ágnes kiállításának katalógusába. (Tata, 1980. Kony Domokos Múzeum)

KOMÁROMI KATZ Endre festőművész

1880-ban született Rév-Komáromban. Budapesten dolgozott, 1969-ben hunyt el Balatonalmádiban.

In memoriam Komáromi-Katz Endre. = Művészet, 1969. 11. sz. 30. 1.

ÖLVECZKY Gábor grafikusművész

1955-ben született Komáromban. Azóta ott él és dolgozik.

Nagyné Nyikus Anna: Szabálytalan beszélgetés: Ölveczky Gábor grafikussal. = Művészeti Műhely, 1990 1. sz. 20-21. 1.

PATAY László festőművész

1932-ben született Komáromban. Budapesten él és dolgozik.

Fecske András: A kép és hátországa. Beszélgetés Patay Lászlóval "szubjektív tabló" című képével kapcsolatban. = Új Forrás, 1980. 2. sz. 76-79. 1.

RAFAEL Győző Viktor festőművész

1900-ban született Rév-Komáromban. 1981-ben hunyt el Budapesten.

Dévényi Iván: Rafael Győző. = Művészet, 1970, 10. sz. 23-24. 1.

Heitler László: Festőpálya Rév-Komáromtól Bagdadig. - Ráfael Viktor életéről és művészetéről. = Új Forrás, 1985. 3. sz. 54-58. 1.

Mészáros Júlia, N.: Bevezető Ráfael Győző Viktor kiállításának katalógusába. (Győr, 1990. Xantus János Múzeum)

VARGA Géza szobrászművész

1951-ben született Komáromban. Gyermekkorát szülővárosában töltötte, napjainkban Békéscsabán él és dolgozik.

Varga Géza szobrászművész kiállítása. Tata, 1982. Komrom megyei Művelődési Központ. (Katalógus.)

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

VIDA Zsuzsa üvegtervező iparművész

1944-ben született Komáromban. Budapesten él és dolgozik.

Koczogh Ákos: Vida Zsuzsával beszélget az üvegművészetről. = Új Forrás, 1980. 4. sz. 63-66. 1.

Vida Zsuzsa iparművész kiállítása. Oroszlány, 1977. (Katalógus.)

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Észak-Komárom:

Szenháromság szobor (1715) - Róna József: Klapka György (1896) - Berecz Gyula: Jókai Mór (1937) - Nagy János: A család (?) - Venkov Emil: Lehár Ferenc (1980)

Komárom:

Szandai Sándor: Jókai Mór mellszobra - Pándi Kiss János: Kendőt lengető lány - Vilt Tibor: Tanuló fiú és lány; Dombormű Krisztusról - Laborecz Ferenc: Zsezsemadár - Bondor István: Szinnyei József-dombormű - Salló István: Széchenyi-emlékoszlop - Csúcs Ferenc: Fáy András-dombormű - Tengerészemlékmű - Szentgyörgyi István: Radeckzy-huszárok emlékműve - Zsákodi Csiszér János: I. világháborús hősi emlékmű - Lovas tűzérek emlékműve.

ÍRÓK, KÖLTŐK

ALAPY (ALAPI) Gyula (Komárom, 1872. okt. 20. - Komárom, 1936. jan. 30.)

Író, újságíró, levéltáros

Iskoláit Komáromban és Esztergomban végezte. 1900-ban állt Komárom vármegye szolgálatába, amikor megyei főlevéltárossá nevezték ki. 1910-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Disszertációjának témáját Kultsár István, a komáromi könyvtáralapító és hírlapszerkesztő élete adta. Munkásságát szépirodalmi tevékenységgel kezdte, később történelmi és archeológiai tanulmányokat folytatott. Irodalmi és történelmi kutatásai mellett fontos és eredményes szervező munkát is végzett. Csaknem 40 éven át fogta össze s irányította Komárom szellemi életét. Az 1911-ben megalakult Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület főtitkára volt 20 éven át. Trianon után megváltozott egyénisége lett a kisebbségi sorsba került komáromi magyarság.

Újságírói tevékenysége is széles körű. A következő lapoknak volt szerkesztője: Múzeumi Értesítő, Komáromi Újság, Komáromi Lapok, Komárom, Levéltárosok Lapja, Magyar Vasárnap, Nemzeti Kultúra.

Főbb művei:

Kultsár István 1760-1828. Komárom, 1911. - Bűbajosok és boszorkányok Komárom vármegyében. Komárom, 1914. - A hazajáró lélek. Vígjáték Jókai Mór hasonló című elbeszélése után. Komárom, 1925. - A szülőföld Jókai regényeiben. Komárom, 1925. Spitzer ny -Jókai-emlékkönyv. Komárom 1925. (Társ-szerkesztő: Fülöp Zsigmond) - Kultsár István és könyvtára. Komárom, 1928. - Komárom vármegye nemesi családjai. Komárom, 1911. - A Jókai Egyesület 15 éve. Komárom, 1927. - A csallóközi halászat története. Komárom, 1933. - Komárom vármegye levéltárának középkori oklevelei. Komárom, 1917.

BARANYAI József (Kamocsa, 1876. szept. 8. - Tany, 1951. dec. 31.)

Író, publicista

A gimnáziumot Komáromban és Pápán végezte. Pesten jogi tanulmányokat folytatott és államtudományi doktorátust szerzett. Jogi gyakorlatot azonban sohasem folytatott: egész életére az újságírással, a

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

könyvtárral és az irodalommal jegyezte el magát. 1906-ban lépett Komárom város szolgálatába mint könyvtáros, s e munkakörében megmaradt 1945-ig. A következő lapoknak és kiadványoknak volt szerkesztője: Komáromi Újság, Csallóközi Lapok, Komáromi Lapok, Barázda, Vagyunk, Komáromi Kalendárium, Csallóközi Naptár, Barázda Naptár. Szépirodalmi és történetírói munkássága szintén jelentős.

1945 után, mint minden magyar nemzetiségű köztisztviselőt megfosztottak állásától. Rokonainál, a szomszédos Tany községben meghúzta magát fizetés és nyugdíj nélkül. A megszállott kutató és író tétlenségre lett kárhozható. Kívánsága szerint Komáromban temették el.

Főbb művei:

Mici, Gizi meg a Böske és egyéb elbeszélések. Győr, 1902. - Lucifer kisasszony és más egyebek. Komárom, 1908. - Balogh Etus éjszakai és egyéb történetek. Komárom, 1920. - Atlantisz, az elsüllyedt világrész. Komárom, 1920.-Komárom a magyar népdalokban. Komárom, 1911.- A csallóközi aranymosás. Komárom, 1911. - A régi Csallóköz. Komárom, 1911. -Fejedelmjárás Komárom megyében. Hazai, külföldi és exotikus fejedelmek, uralkodók, főhercegek, diplomáciai követek tartózkodása Komáromban és Komárom vármegyében a rómaiak korától egész napjainkig. Komárom, 1912. - A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története. Komárom, 1914. - Régi utazások Komárom vármegyében. Komárom, 1928. - A komáromi magyar színészet története 1811-1941. Komárom, 1941. - A veszthelytől az internálótáborig. Komárom, 1943.

BARÓTI SZABÓ Dávid (Bárót, 1739. ápr. 10. - Virt, 1819. nov. 22.)

A "klasszikus triász" egyik költője, műfordító, nyelvészeti író, jezsuita pap, tanár

Iskoláit Székelyudvarhelyt végezte. 18 éves korában a jezsuita rend tagja lett. Tanított Nagyszombatban, Székesfehérvárott, Kolozsvárott, Egerben, Nagyváradon, Besztercebányán, majd - a jezsuita rend feloszlása után - a komáromi gimnáziumban 1773-1777-ig. Ekkor írta első nagyjelentőségű művét "Új mértékre vett külön-külön verseknek három könyve" címmel, melyet Kassán adott ki 1777-ben. Az 1763-as komáromi földrengésről terjedelmes epikus költeményt írt (A komáromi földrengésről). 1777-ben Kassára került. Kassai tartózkodása alatt sem szakadt el Komáromtól. Tevékeny kapcsolatban állt a Komáromi Tudós Társasággal, s annak folyóiratával, a Mindenest Gyűjteménnyel. Nyugállományba vonulása után visszatért Komáromba, pontosabban Virt községbe, a Pyber családdhoz. Eletének hátralevő 20 esztendejét a tevékeny munka töltötte ki. Akkori legnagyobb fordítói vállalkozása Vergilius Aeneis c. eposzának és 10 eklogájának lefordítása (Bécs, 1810; Pest, 1813). 1803-ban írta s Komáromban jelentette meg A magyarság virágai című nyelvművelő művét. A Pyber-kastélyban írta az Orthográfia és grammaticabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt című tudományos értekezését is (Komárom, 1800).

Művei:

Új mértékre vett külön-külön verseknek három könyve. Kassa, 1777. - Megjobbított s bővített költeményes munkái. I—III. Komárom, 1802. - Ki nyertes a hangmértéklésben. Kassa, 1787. - Orthographia- és grammaticabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt. Komárom, 1800. - A magyarság virágai. Komárom, 1803.

BENYÁK BERNÁT József (Komárom, 1745. dec. 6. - Selmechánya, 1829. márc. 1.)

Író, költő, nyelvész, jezsuita tanár

1779-ben a pesti líceumban ő tanította először magyarul a filozófiát. Ő sürgette először az állami tanárképzés létrehozását és az ország tanügyének egységesítését. 200-nál több munkája maradt fenn, többségüket anyagiak hiányában nem tudta kiadni. Írt magyar bölcsészettörténetet, logikát, erkölcsant, magyar és francia nyelvtant, magyar és latin politikai és hazafias verseket, zenedarabokat és mintegy 20 iskoladramát.

Irodalom:

Takács Sándor: Benyák Bernát József és a magyar oktatásügy. Bp. 1891.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

BEÖTHY LÁSZLÓ: (Komárom, 1826. máj. 1. - Pest, 1857. máj. 20.)

Író, humorista, ügyvéd

Iskoláit a komáromi református kollégiumban kezdte, majd Pozsonyban, Pápán és Kecskeméten fejezte be. Jókai Mór barátja volt. A kecskeméti jogi akadémia elvégzése után 1847-ben visszatért Komáromba. Főhadnagyként szolgált Klapka seregében egészen a kapitulációig, ezért kapta meg a komáromi menlevelet. Komárom ostromának közepette írta meg Ostromállapot című humoreszkjét, amelyet a Komáromi Lapok 1849. augusztus 11-én közölt. Világos után előbb a színpad, majd az irodalom felé fordult. Rövid színészi próbálkozás után visszatért Komáromba. Ekkor írta meg a Miss Fanny c. elbeszélését (1850). Komáromban jelentette meg a Romemlékek című gyűjteményes kötetét 1851-ben, Az ördög naplója című önéletrajzi írását és Puncs című elbeszélés-gyűjteményét (1853-1855). Életének utolsó öt évét Pesten töltötte. Első humoreszkje 1845-ben jelent meg a Pesti Divatlapban, attól kezdve közölték írásait a lapok, folyóiratok. Különösen sokat publikált a Hölgyfutár, a Szépirodalmi Lapok, a Délibáb és a Nővilág hasábjain.

Főbb művei:

Hajnalka. Kecskemét, 1846. - Lacikonyha. Pest, 1855. - Beszélyek. Pest, 1855. - Beöthy László, mint pesti arszlán. Pest, 1856- Aki vesz, annak lesz. (Humorisztikus naptár 1857-re.) Pest, 1857. - A puszták fia. Pest, 1857. - Válogatott művei. (Kiadta: Beöthy Zsolt) Pest, 1859. - Menyasszony 1881. - Özvegy és proletár (Vígjáték) Pest, 1856.

BEÖTHY Zsigmond (Komárom, 1819. febr. 17. - Komárom, 1886. jan. 2.)

Író, költő, történész, jogi szakíró

Iskoláit a komáromi református kollégiumban kezdte. Jogot tanult Pozsonyban, majd Pesten. 1840-ben Komárom vármegye aljegyzőjévé, később szolgabírójává választották. Az első felelős kormány megalakulásakor, 1848-ban a Közoktatási Minisztérium magasrangú közhivatalnokává nevezte ki Eötvös József.

Az ötvenes években Komáromban volt ügyvéd. 1861-től nyugdíjazásáig Pesten élt, magas bírói tisztéseket látott el.

A lapok rendszeresen közölték verseit, elbeszéléseit, cikkeit. Költeményeiben a reformkor eszméit szóltatta meg

Szülővárosáról, melyet Emléklapok Komárom történetéből című tanulmányában emlékezett meg, és öccse, Beöthy László: Romemlékek (Komárom, 1851.) c. kötetében tette közzé.

Úttörő jellegű munkái: ifjúsági művei, valamint az első magyar nyelvű jogtudományi mű (Elemi magyar közjog. Pest, 1846.).

Művei:

Koszorú. Pozsony, 1837. - Beszélytár gyermekek számára. Pozsony, 1839-1842. - Jurista és a kisleány. 1839. - Kóbor Istók. Pozsony, 1840. - Követválasztás. Pápa, 1844. - Összes költeményei. Pest, 1851. - Beszélyei. Pest, 1855. - Újabb költeményei. Bp. 1880.

BEÖTHY Zsolt (Buda, 1848. szept. 4. - Budapest, 1922. ápr. 18.)

Író, irodalomtörténész, esztéta, tanár, az MTA tagja

Komáromot vallotta szülőföldjének. Gyermekkorát itt töltötte, a komáromi bencés gimnázium növendéke volt. Pesten jogot tanult. 1871-ben megszerezte ügyvédi oklevelét és a Pénzügyminisztériumban kapott állást. Ekkor már cikkek, kritikák, elbeszélések szerzőjeként ismerték. Tanári működését a pesti Gyár utcai reáliskolában kezdte. 1877-ben bölcsészettudományi szigorlatot tett, majd az MTA tagjává választották. 1878-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára, 1882-ben az esztétikai tanszék tanára, 1890-től több cikluson át a bölcsészkar dékánja, majd 1915-16-ban rektora lett Tanár, szépíró, kritikus, irodalomtörténész és irodalomszervező volt. Számos tanári kézikönyvet is írt. 1876-ban a Kisfaludy Társaság tagja, 1879-től titkára, 1900-tól pedig elnöke volt. Nevéhez fűződik a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalakulása, melynek 1911-től 1919-ig elnöke volt.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

Komárommal élete végéig szoros kapcsolatot tartott. Gyakran tartózkodott az Erzsébet-szigeten lévő villájában. Itt ünnepelte minden évben a születésnapját. Megfordult itt Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Pósa Lajos, Molnár Ferenc, Eötvös Károly is. A komáromi Jókai Egyesület első elnökeként részt vett a város kulturális életében.

Művei:

A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Bp. 1877-1879. - A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. Bp. 1886-1887. - A tragikum. Bp. 1885. - Magyar balladák. Bp. 1885. - A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban. Bp. 1888. - A magyar irodalom kistükre. Bp. 1896. - Kálozdy Béla. Bp. 1875. - Ráskay Lea. Bp. 1881. - Romemlékek. Bp. 1923.

Irodalom:

Beöthy Zsolt Emlékkönyv. Bp. 1908. Athenaeum, 679. l.
Kéky Lajos: Beöthy Zsolt. Bp. 1924. (Teljes bibliográfiai anyaggal) Franklin, 256. l.
Négyessy László: Beöthy Zsolt emlékezete. Bp. 1924. Franklin, 34. l.
Németh G. Béla: Mű és személyiség. (Beöthy Zsolt.) Bp. 1970.

BORKA Géza (Gúta, 1894. júl. 11. - ?)

Középiskoláit Komáromban végezte. 1923-ban a komáromi bencés gimnázium latin-magyar szakos tanára.

Versei jelentek meg a Komáromi Lapokban, valamint könyvei Komáromban az 1920, 1925, 1927, 1932. évben. 15 éven át gyermeklapot szerkesztett.

CSENGEY Gusztáv (Komárom, 1842. aug. 8. - Miskolc, 1925. ?)

Író, tanár

Az aszódi evangélikus főgimnázium tanára, majd igazgatója volt. Sokirányú irodalmi tevékenységet fejtett ki. Regényeket, elbeszéléseket, verseket írt, s 1865-1866-ig szerkesztette az első magyar gyermekújságot, a Gyermekbarátot.

Művelte a korábban divatos verses regény, elbeszélés műfaját is. Nevét elsősorban A fogoly lengyel című balladája (1863) tette ismertté, mely később lengyelül és szlovákul is megjelent.

Művei:

Hullámok közt. Pest, 1871. - Eszter. Esztergom, 1876. - A gavallérok. Bp. 1877. - Bokrétás világ. Bp. 1878. - Elbeszélések. Bp. 1889. - A mocsarak királya. Bp. 1889. - Ida emléke. Bp. 1897. - A vadonban. Bp. 1899. - Don Quijote. Bp. 1903.

CSÉPÁNY István (Komárom, 1758? - Jákó, 1830. febr. 13.)

Író, jogász

Verseket írt, németből fordított. A Komáromi Tudós Társaság tagja, a Mindenes Gyűjtemény munkatársa volt. Jelentős könyvtárral rendelkezett.

Művei:

Zrínyi Miklós, avagy Szigetvárnak veszedelme. Komárom, 1790. - Szerentsét kívánó versek magyarokhoz. Komárom, 1790.

CSOKONAI VITÉZ Mihály (Debrecen, 1773. nov. 17. - Debrecen, 1805. jan. 28.)

Költő

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

1797. február 14-én érkezett Komáromba Laky Bálint szolgabíró meghívására. Azt remélte, hogy a Péczeli halálával megszűnt Mindenés Gyűjtemény utódként megindíthatja a Nyájas Múzsza c. folyóiratot. Szép tervét anyagiak hiányában nem tudta megvalósítani. Kilenc hónapig tarózkodott Komáromban. A Napóleon ellen hadba gyülekezőkhöz lelkesítő ódát írt "A nemes magyarságnak felülésére" címmel. Ezt a verset Vajda Júlia szavalta 1797. ápr. 26-án, a felkelők zászlóavató ünnepségén. Később ismerkedtek össze.

A Gvadányival levelező költőnő, Fábíán Julianna ismertette meg Csokonait Juliannal, Csokonai Lilla-verseinek ihletőjével. A költő Az esküvés c. versében már a közös jövőről álmodozik. A Duna nimfája, A fekete pecsét, a Hálaének, a Vénus oltáránál, a Komárom, 1798. február 16. és az Utolsó szerencsétlenség c. verset a Lilla-szerelem egy-egy konkrét komáromi epizódja ihlette.

Lillát apja 1798. március 30-án férjhezadta Lévai István dunaalmási kereskedőhöz.

Csokonai ekkor elhagyta a várost, de 1802-ben. Itt rendezte sajtó alá "A tavasz" c. munkáját, melyet Kleist nyomán fordított magyarra.

Irodalom:

Ferenczy Miklós: Csokonai Lillája. (3. kiad.) Dunaalmás, 1989.

Ferenczy Miklós: Csokonai Komáromban. Tatabánya, 1973.

Ferenczy Miklós: A Lilla-per (2. kiad.) Tatabánya, 1985.

Szénássy Zoltán: Új Komáromi Olimpos. Tatabánya, 1987, 46-60. l.

Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp. 1981.

Vargha Balázs: Csokonai- emlékek. Bp. 1960.

Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1974.

CSORBA Géza (Ekel, 1849. dec. 17. - Szeghalom, 1908. szept. 16.)

Újságíró, lapszerkesztő, ügyvéd

Komáromban tanult. 1877-1879-ig, majd 1882 márciusától a 80-as évek végéig Komáromban ügyvédkedett. Írt politikai cikkeket a Komárom és a Komárom és Vidéke c. lapokba, ez utóbbinak szerkesztője volt 1883-1884-ben.

CZUCZOR Gergely (Andód, 1800. dec. 17. - Pest, 1866. szept. 9.)

Költő, nyelvész, tanár, az MTA tagja.

1829 őszétől 1835-ig tanított a komáromi bencés gimnáziumban, s egyben szerkesztette a híres Komáromi Kalendáriumot, amelyben népies verseit is közölte. A Komárom c. lapba is írt Cz. jeggyel, a Honderű című pesti folyóiratban megjelentette színikritikáit a komáromi színházi előadásokról. Sokat tett a város kulturális életének fejlődéséért.

A Komáromban eltöltött hat esztendő alatt írta Botond című eposzát (1833), A megvigasztalt atya c. elbeszéléskötetét (1830), Poétai munkáit (1836), egy tanulmányt Hunyadi János viselt dolgai címmel (1832) és a befejezetlenül maradt Hunyadiász c. eposz első felét (1834). 1835-ben, amikor az MTA titkára lett, Pestre költözött.

Művei:

Czuczor Gergely poétai munkái. Pest, 1836. - Czuczor Gergely költeményi. Pest, 1858. - Czuczor Gergely összes költői művei. Bp. 1899. - A magyar nyelv szótára I-IV köt.

Irodalom:

Bayer Ferenc: Czuczor Gergely élete és költészete. Bp. 1879.

Kelemen Károly: Czuczor Gerely életrajza. Pécs, 1880.

Koltai Virgil: Czuczor Gergely élete és munkái. Bp. 1885.

Irodalomtörténeti kistükör. = Új Forrás, 1988. 6. sz. 9 5 . l.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

DÖME Károly (Komárom, 1768. jan. 26. - Pozsony, 1845. máj. 22.)

Író, fordító, kanonok, az MTA tagja. Pozsonyban mint papnövendék irodalmi kört alakított. Itt ismerkedett meg Kazinczyval; hatására az irodalom szorgalmas munkása lett. Baróti Szabó Dáviddal is kapcsolatba került. Kevés verse maradt fenn.

A Komáromi Tudós Társaság tagja, a Mindenés Gyűjtemény munkatársa volt. Lefordította Ovidius, Tibullus költeményeit és Metastasio olasz író 12 művét. 1802-ben fordítása jelent meg: Metastasiusnak egynéhány játék darabjai. (Komárom, 1802.)

Irodalom:

Irodalomtörténeti kistükör. = Új Forrás, 1986. 6. sz. 93. l.

FÁBIÁN Julianna (BÉDI Jánosné) (Komárom, 1765? - Komárom, 1810. márc. 10.)

Költő

Komáromban élt, Bédi János csizmadiamester felesége volt. A város tehetős asszonyai szívesen keresték fel varrodáját, amely a nagy műveltségű asszony szellemiségének hatására "irodalmi szalonná" vált.

Tagja volt Péczeli József komáromi tudós körének. Verseket írt Gvadányi Józsefhez, aki leveleiket "Verses levelezés" címen ki is adta (Pozsony, 1798.). Ebben található Fábrián Julianna verses beszámolója a komáromi földrengésről. Csokonai nála találkozott először, 1797-ben Lillával.

FÖLDES Sándor (Temesvár, 1895. - Budapest, 1968.)

Író, költő

1920-tól néhány évig Komáromban működött. Az I. világháború frontjain, a mongóliai, mandzsúriai hadifogságban szerzett élményei hatására a kollektív-szociális törekvésű irodalmi irányzat művelője lett. Leveleivel nagy hatást gyakorolt kortársaira, pl. Fábry Zoltánra.

Művei:

Emberország. Komárom, 1922. - Tömeg. Komárom, 1923. - Én öltelek meg? Komárom. 1926. - Némák indulója. Pozsony, 1935. - Új játékok új színpadon Komárom, 1926. - Római nagypéntek. Bp. 1964. - Ember? Bp. 1967.

GODA Gábor:

Lásd Dömösnél.

GODA Géza (Komárom, 1874. júl. - Budapest, 1954. szept. 28.)

Író, újságíró, műfordító

Komáromi születésű. 1898-tól a Budapesti Napló munkatársa volt, ott ismerkedett meg Ady Endrével. Az I. világháború után a Világ munkatársa lett. Csehov egyik első magyar fordítója volt. Goda Gábor író apja.

Művei:

Római nagypéntek. Bp. 1964. - Emberkalitkák. Bp. 1967.

ILLEI János (Komárom, 1725. jan. 3. - Komárom, 1794. jan. 24.)

Iskoladráma-író, jezsuita tanár, szerzetes

A jezsuita iskoladráma-írás kiemelkedő alakja. Tagja volt a Komáromi Tudós Társaságnak. Tornyos Péter c. farsangi játékanak komáromi polgárok a szereplői.

Művei:

Salamon, Ptolomaius, Titus. Kassa, 1767. - Tornyos Péter. Komárom és Pozsony, 1789. - Ludi tragici. Komárom, 1791.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

Irodalom:

Alszeghy Zsolt: Illei János élete és írói működése. Nagyszombat, 1908. Winter, 1 2 2 . 1.
Irodalomtörténeti kistükör. = Új Forrás, 1986. 6. sz. 9 3 . 1.

JÓKAI Mór (Komárom, 1825. febr. 18. - Budapest, 1904. máj. 5.)

Író, költő

Gyermek- és ifjúkorát kisebb megszakításokkal Komáromban töltötte, a komáromi református kollégium diákja volt. Bár húsz évesen elhagyta a várost, mégis egy életen át táplálkozott a szülőföld adta élményekből.

A természeti szépségeiről híres komáromi Duna-szigeten lévő családi kert csöndjében írta meg első regényét, a Hétköznapiakat. Itt szövődött az Asztalos Etelka iránti szerelem, amelynek A tengerszemű hölgy és a Kárpáty Zoltán (Kőcserepi Vilma) c. regényeiben állított emléket.

Az arany ember című regény Senki szigetének leírása is ezt a helyet idézi (l. Esti Hírlap, 1978. máj. 26.). Itt írta a Nepean-sziget és a Sonkolnyi Gergely című elbeszéléseit. Komáromi vonatkozások fedezhetők fel Az elátkozott család, a Politikai divatok, A szatyor, A jó öregasszony, A három királyok csillaga, a Komárom, a Megtörtént regék, Az én színpadi életem, A női honvédhadnagy, Az én életem regénye, Az a leghátsó pad, Hogy kezdődött az a dolog? Egy sziget története, Hogy kezdem én a kertészkedést? Az én gyermekkori játszótársaim, A papír rongyok, A szabadságharc hősei, A mi lengyelünk c. műveiben.

Irodalom:

Alapy Gyula: A szülőföld Jókai regényeiben. Komárom, 1925.

Eötvös Károly: A Jókay-nemzetség. Bp. 1906.

Erdélyi Pál: Jókai útja Rév-Komáromtól Pestig a bölcsőtől a babérokig. Komárom, 1939.

Jókai-emlékkönyv. (Szerk.: Alapy Gyula, Fülöp Zsigmond) Komárom, 1925.

Jókai és Komárom. In: Szénássy Zoltán: Új komáromi Olympos. 2. átdolg., bőv. kiad. Tatabánya, 1987. 123-127. l.

Kecskés László: Komárom irodalmi élete. Tatabánya, 1979. 52-53. l.

Lengyel Dénes: Jókai Mór. Debrecen, 1968.

Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp. 1906.

Nagy Miklós: Jókai. A regényíró útja 1868-ig. Bp. 1968.

Sikabonyi Antal: Jókai szülővárosa. Bp. 1925.

Szénássy Zoltán: Jókai nyomában. Komárno, Madách, 1982.

Vály Mari: Emlékeim Jókai Mórról. Bp. 1955.

KACZ Lajos (Komárom, 1844. nov. 9.-?)

Író, újságíró, városi tanácsos

Komáromban magántanító volt, majd szülővárosa aljegyzővé választotta, 1877-ben főjegyző, 1884-ben tanácsos lett. Írásai jelentek meg a Komáromi Lapokban, amelynek főmunkatársa volt: 1884. ápr. 5-től 1885. dec. 25-ig Hídvégi álnév alatt szerkesztette.

KÁDÁR Imre (Komárom, 1894. - Budapest, 1972.)

Költő, író, műfordító, újságíró

Első műve, az Arany ösztentsége c. verseskötet Komáromban jelent meg 1912-ben. 1919-ben Kolozsvárra költözött, ahol alapítója lett az Erdélyi Szépművészeti Céhnek. 1933-tól 1942-ig a kolozsvári Magyar Színház igazgatója volt, majd református lelkész lett. A budapesti református teológián tanított.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

Művei:

Arary őszentsége. Komárom, 1912. - Az idegen katona. Kolozsvár, 1922. - A százegyedik. Kolozsvár. 1922. - Bujdosó ének. Kolozsvár. 1925. - Nászrepülés. Kolozsvár. 1927. - Fekete bárány. Kolozsvár. 1930. - A havas balladáái. (Műfordítások.) Kolozsvár, 1932- Egyház a viharban. Bp. 1957.

KATONA Mihály (Szatmár, 1764. okt. 9. - Búcs, 1822. máj. 9.)

Szakíró, tanár, ref. lelkész

A debreceni kollégiumban, majd Frankfurtban, Lipcsében, Jénában tanult. Szellemi kiválóságának híre Komáromba is eljutott, s a komáromi református eklézsia felajánlotta számára a professzori hivatalt. Így 1796 szeptemberében az újjáépült főiskola rektora lett. Csokonaival baráti kapcsolatba került. A földrajztudományok terén kifejtett munkásságával országos hírnévre tett szert. 1803-tól haláláig Búcs községben teljesített szolgálatot.

Komáromban kinyomtatott könyvei: Búcsúzó prédikáció. (Komárom, 1803.); A föld matematikai leírása a világ alkotmányával együtt. Rajzolatokkal. (Révkomárom, 1814.)

KAZINCZY Ferenc (Érsemlyén, 1759. okt. 27. - Széphalom, 1831. aug. 22.)

Költő, író, irodalomszervező, a nyelvújítás vezéralakja. A tudós komáromi református lelkész, Péczeli József kritikus. Helikoni virágok c. műve Pozsonyban és Komáromban jelent meg, 1791-ben.

KOMÁROMI CSIPKÉS György (Komárom, 1628. ? - Debrecen, 1678. okt. 6.)

Egyházi író, bibliafordító, nyelvtanító, református prédikátor

Komáromi és sárospataki tanulmányok és kassai tanárkodás után több évig tanult Utrechtben és 1652-ben Angliában. Hazatérve debreceni teológiai tanár, majd lelkész lett. Nagyszámú latin és magyar nyelvű prédikációját Debrecenben tette közzé. Héber és magyar nyelvtant szerkesztett, és ő írta meg az első magyarországi angol nyelvtant. Kéziratban hátrahagyta a Biblia teljes fordítását. Ezt halála után Debrecen városa 1718-ban Leidenben kinyomtatta, de a hazahozott példányokat Erdődy Gábor egri püspök a jezsuita cenzúra javaslatára megsemmisítette. A külföldön rekedt példányokat Debrecen városa csak 1789-ben tudta megkapni. (A ritkaságnak számító kiadvány egy példánya a tatabányai megyei könyvtárban megtalálható.)

Művei:

Hungaria illustrata. Utrecht, 1655. Újra kiadta: Toldy Ferenc: Pest, 1866. - Anglicum Specilegium. Debrecen, 1664. - Bibliafordítás. Leiden, 1718.

Irodalom

Szimonidesz Lajos: A "debreceni biblia" viszontagságai és elnyomása. = Egyháztörténet, 1945.

Berg Pál: Angol hatások a 17. századi irodalmunkban. Bp. 1946.

Márkus Mihály: Komáromi Csipkés György. Egyháztörténeti tanulmány. Tata, 1979. 346. l. - Gépirat. - MK.

KULTSÁR István (Komárom, 1760. szept. 16. - Pest, 1828. márc. 30.)

Író, szerkesztő tanár.

1770-1778-ig szülővárosában tanult. Előbb papi pályára lépett, majd amikor II. József feloszlatta a szerzetes rendeket, a tanári katedrát választotta hivatásul. Tanárkodásának első állomása Komárom volt. 1789-ben Szombathelyre helyezték. 1794-ben szerezte meg és adta ki Mikes Kelemen Törökországi leveleit. Kiadói tevékenysége felbecsülhetetlen értékű. 1799-től 1806-ig a Festetics és a Viczay családnál dolgozott nevelőként, egyúttal ellátta a titkári tisztséget gróf Széchényi Ferenc mellett, aki Csokonai mecénása is volt. Kultsár Széchényi titkáráként kezdett levelezést Csokonaival.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

1806 januárjában megindította az első hosszabb életű fővárosi hírlapot, a Hazai Tudósításokat (1808-tól Hazai és Külföldi Tudósítások). Lapja haláláig fennállt, később felesége vitte tovább a lapot 1848-ig, Nemzeti Újság címen. A magyar színészet terén kifejtett tevékenysége is jelentős. 1811–1815-ig a pesti Magyar Színház vezetője. Telket vásárolt a Hatvani utcában és ellenszolgáltatás nélkül átengedte azt Pest vármegyének színházépítés céljaira 1814-ben.

4000 kötetes könyvtárát 1827-ben Komárom vármegyének ajándékozta egy "Komáromban közhasználásra megnyitandó Bibliotheka felállítására".

A magyar nyelv és kultúra fejlődéséért tevékenykedő Kultsár írásai közül megemlítendő a B. Laudonak nándorfehérvári győzelme c. dicsőítő költemény (Szombathely, 1790.).

Irodalom:

Alápy Gyula: Kultsár István 1760-1828. Komárom, 1911. Spitzer ny. 5 1 . 1.

Alápy Gyula: Kultsár István és könyvtára. Komárom, 1928. Spitzer ny. 211. 1.

Pastinszky Miklós: Kultsár István, a komáromi könyvtáralapító. Tatabánya. 1979. (Soksz.) 2 9 . 1. Illusztr.

Toldy Ferenc: Irodalmi társasköreink. Kisfaludy Társaság évlapjai, 1875.

Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Bp. 1935.

MINDSZENTHY Sámuel (Püspökladány, 1751? - Komárom, 1806. nov. 5.)

Író, református lelkész

Péczei József lelkésztestvére, a Mindenés Gyűjtemény munkatársa, a Komáromi Tudós Társaság tagja.

Lefordította és kiadta Broughtonnak a religióról való történelmi lexikonát 3 kötetben (Komárom, 1793. A lexikont kiegészítette magyar vonatkozású anyaggal is.

Életének fő műve a *Ladvocat-féle történelmi lexikon*, amelyet franciából fordított. Ez az első magyar nyelvű egyetemes történelmi lexikon. A *(Ladvocat apátúrnak... történelmi dictionáriuma... 1-6. köt. Komárom 1795-1797. A mű 7-8. kötetét fia, Mindszenty Antal jelentette meg 1809-ben Pozsonyban, édesapja életrajzával kiegészítve.)*

Csokonai komáromi tartózkodása idején Mindszentyvel is barátságot kötött. Versben fejezte ki elismerését "Broughton religiói lexiconára" címmel.

PÉCZELI József (Putnok, 1750. - Komárom, 1792. dec. 4.)

Író, szerkesztő, ref. lelkész

A vallásüldözések megszűnése után, 1783-ban a komáromi református gyülekezet őt választotta meg papjának. A németországi és hollandiai egyetemeken tanult, rendkívüli képzettségű, híres szónok újjászervezte az egyházat, és közadakozásból felépíttette a templomot 1788-ban. A város és a környék szellemi kiválóságai közül megszervezte a Komáromi Tudós Társaságot. Péczei József indította meg 1789-ben a felvilágosodás szellemében szerkesztett első magyar nyelvű, ismeretterjesztő folyóiratot, a Mindenés Gyűjteményt, amelyben történelmi, földrajzi, gazdasági, egészségügyi és irodalmi tárgyú cikkeket közölt. A folyóirat Péczei halálával megszűnt. Az ő érdeme, hogy Komáromba *Wéber Simon Péter* jött, a kitűnő nyomdász. Munkáinak nagy része fordítás és átdolgozás. *Voltaire: Zayr*. Győr, 1784. - *Voltaire: Henrias*. Győr és Komárom, 1786. - *Voltaire: Alzir, vagy az amerikusok*. Komárom, 1790. - *Szomorú játékok*. Komárom, 1789.

Művei:

Haszonnal mulattató mesék. Győr, 1788. - II. József életének rövid leírása. Komárom. 1790. - *Ama jószívű s embereket szerető II. Józsefnek... halálát kesergő versek*. Komárom. 1790. - *Erkölcsei prédikációk*. I–II. Győr, 1790. - *Örvendező verseny...* Komárom, 1791.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

Irodalom:

- Gulyás Pál*: Id. Péczeli József élete és jellemzése. Bp. 1902. Szent László ny. 66. 1.
Irodalomtörténeti kistükör. = Új Forrás, 1986. 5. sz. 94-95. 1.
Márkus Mihály: Péczeli József (1750-1792) teológiai nézetei. = Limes, 1990. 2. sz. 38-43. 1.
Takáts Sándor: Péczeli József meséi. Bp. 1887.
Tapolcai Ernőné: Péczeli József költőre és műfordítóira emlékezünk. = Komárom megyei Könyvtáros, 1972. 15. sz. 51. 1.

PÉCSELI KIRÁLY Imre (Pécsei, 16 sz. vége - Érsekújvár, 1641.)

Költő, református prédikátor

Iskoláit a csallóközi Somorján és Pápán végezte, majd a komáromi iskola rektora lett. Közben 1609-ben a heidelbergi egyetemre iratkozott be, s tanulmányai befejeztével Komáromba tért vissza 1611-ben. 1622-től Érsekújvárt működtött. Írt latin nyelven egy retorikai kézikönyvet, egy hitvitázó művet és egy ábécés-könyvet, magyarul pedig egy katekizmust. Tizenöt vallásos versének nagyobb része Balassi és Rimay istenes énekeivel együtt, azok függelékeként jelent meg nyomtatásban. Megtalálható: Dézsi Lajos: Balassa Bálint minden munkái c. mű függelékében. Bp. 1923. Pécseli a 17. sz. első felének legjelentősebb protestáns költője - Szenczi Molnár Albert mellett.

Irodalom:

Vásary Dániel: Pécseli király Imre élete és énekei. Esztergom. 1907. Laiszky ny. 62. 1.

PERLAKY Dávid (Gergelyi, 1754. júl. 19. - Nemesdömölk, 1802.)

Író, ág. ev. lelkész

1783-ban komáromi lelkész, 1786-ban esperes. Cikkei és költeményei jelentek meg a Mindenest Gyűjteményben (1789-1790.), a Hadi Történetekben (1791.) és a Magyar Hírmondóban (1795.).

Művei:

Testvéri szeretet oszlopa. 1786. - Felséges II. Leopold római császárnak... Komárom, 1790. - II. József életének és halálának emlékezete. Komárom, 1790. - A gyermekeknek a jó nevelésről való rövid oktatás... Komárom, 1793. - Karcsai Antal halálára írt versek. Szombathely, 1800.

PETŐFI Sándor (Kiskőrös, 1823. jan. 1. - Segesvár, 1849. júl. 31.)

Költő

A feljegyzések szerint Petőfi kétszer volt látogatóban Jókaiéknál Komáromban. Először 1842 nyarán járt itt Orlai Petrich Somával együtt. Ezt örökítette meg A Dunán c. versében.

Második komáromi látogatása 1844 nyarán történt Vály Mari visszaemlékezése szerint. (Vály Mari: Emlékeim Jókai Mórról. Bp. 1955.) Petőfi Akasszátok fel a királyokat c. versét a Komáromi Lapok is közölte 1849-ben. Jókai Mór A tengerszemű hölgy c. regényében megörökíti Petőfi látogatását is.

RÁSKAI (RÁSKAY) Ferenc (Komárom, 1883. nov. 23. - Budapest, 1942. okt. 30.)

Író, költő újságíró

A középiskoláit Komáromban és Budapesten végezte. Budapesten jogott hallgatott, majd újságíró lett. 1903-tól 1936-ig a Pesti Hírlap munkatársa volt. Közben 1904-1905-ben szerkesztette a Magyar Mesemondó c. gyermeklapot is. Írásai szórakoztató jellegűek. Első verseskötete 1901-ben Komáromban jelent meg Ötlet és anxiz címmel.

Művei:

A zongora dalai. Bp. 1901. - Élni tovább. Bp. 1903. - Hét esztendő. Bp. 1907.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

SAMARJAY (Samarjai) Károly (Komárom, 1821. ápr. 6. - Pozsony, 1894. ápr. 27.)

Költő, ügyvéd

Komáromban végezte tanulmányait. Az 1840-es évektől publikálta írásait a divatlapokban. Baráti kapcsolat fűzte Petőfihez. Német és magyar nyelvkönyveket is írt. 1854-től Pozsonyban ügyvéd, 1886-tól a pozsonyi Toldy Kör elnöke volt.

Művei:

Költemények. Buda, 1845. - Dalok az Alföldről. Pest, 1847. Kelet gyöngyei. Pest, 1847. - Szabadság és csata-dalok. Temesvár, 1848. - Az aesthetika fő tárgyai. Komárom, 1853.

SIKABONYI Antal (Komárom, 1886. nov. 24. - Budapest, 1948. dec. 29.)

Irodalomtörténész, kritikus, könyvtáros

Miután a budapesti egyetemen bölcsészdoktori oklevelet szerzett, az Országos Széchenyi Könyvtár, majd a Külügyminisztérium könyvtárosa lett.

Kezdetben verseket és novellákat írt, később inkább irodalom- és művészettörténeti munkákat. Szerkesztette a Magyar Bibliofil Szemlét. Jókai szülővárosa címmel könyvet írt Komáromról (Bp. 1925.).

Művei:

Komjáthy Jenő. Bp. 1909. - Könyvtári kérdésekről. Bp. 1913. - Az alkotó lélek és a háború. Bp. 1918. - Az irodalom és a művészetek hivatásáról. Bp. 1921. - Petőfi és Arany barátsága. Bp. 1923. - Rákosi Jenő, a publicista. Bp. 1930. - Az 1940. évi külpolitikai értékű irodalom. Bp. 1941.

SIMAI Kristóf (Komárom, 1742. nov. 8. - Selmecebánya, 1833. aug. 12.)

Író, szótáríró, tanár, piarista szerzetes

A gimnáziumot szülővárosában végezte, piarista szerzetes lett, 1775-ben Pestre került, Később Kassán, Körmöcbányán és Selmecebányán működött.

Többnyire idegen írók - köztük Moliere - műveit dolgozta át. Vigjátékai átmenetet jelentenek az iskoladráma és a világi dráma között. Legtöbbet emlegetett darabja az Igaz-Házi (Kassa, 1790.) Budán az első magyar színelőadásán Kelemen László színtársulata mutatta be. A legnépszerűbb műve a Házi orvosság (1793) volt.

Egész életén át gyűjtötte a magyar nyelv adatait. Ennek eredménye a Vég tagokra szedett szótár (I–II. köt., 1809-1810) és a befejezetlenül maradt Gazdag szótár.

Irodalom:

Ernyei István: Simai Kristóf élete és munkái. Nagybecskerek, 1892.

Bayer József: A magyar drámai irodalom története. Bp. 1897.

Prónai Antal: A piaristák színjátéka Pesten a 18. században. In: A Budapesti Kegyesrendi Főgimnázium értesítője. Bp. 1907.

Gáldi László: Régi magyar drámai emlékek. Bp. 1960.

SZEKÉR Joákim Alajos (Komárom, 1752. júl. 5. - Kolozsvár, 1810. szept. 26.)

Író, történetíró

A Komáromi Tudós Társaság tagja, a Mindenest Gyűjtemény munkatársa volt. Iskoláit valószínűleg Komáromban kezdte, 1768-tól ferences szerzetes. Nagyszombatban és a budai egyetemen tanult, a szombathelyi gimnáziumban tanított. Itt írta meg történelemkönyvét, az első népszerű magyar történelmet: Magyarok eredete, a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb cselekedeteivel együtt (I–II. köt. Pozsony-Komárom, 1791.). 1794-ben kilépett a ferencesektől; táborigyelmező lett, élményeiről könyveket írt.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

Művei:

Marengói Tsata és azt megelőző körülmények. 1807. - Magyar Robinson vagy-is Újvárosi és Miskei Magyar Vitézeknek Viszontagságai. (1808-1809).

Irodalom:

Turóczi-Trostler József: Magyar Robinzonok. Bp. 1924.

Sinkó Ferenc: A magyar Robinson és írója. = Vigília, 1953.

Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959.

SZINNYEI József, idősb. (Komárom, 1830. márc. 18. - Bp. 1913. aug. 9.)

Író, bibliográfus, irodalomtörténész, könyvtáros

Gyermek- és ifjúkorát Komáromban töltötte, a bencés gimnázium tanulója volt. A szabadságharcot szülővárosában küzdötte végig. Híres naplójegyzetében (Komárom 1848/49-ben, Bp. 1887.) a szemtanú hitelességével számol be az ország legnagyobb erődítményének életéről.

Ügyvéd, majd biztosítási tisztviselő lett előbb Pozsonyban, majd 1869-től Pesten. 1872-től a Nemzeti Könyvtár tisztjévé nevezték ki. Ő fedezte fel a hírlapok és folyóiratok rendkívüli történeti jelentőségét a tudományos kutatás számára. Nevéhez fűződik az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának megalapítása. Számos bibliográfiai munkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett. Jegyzeteiben - melyeknek túlnyomó része kéziratban maradt - óriási anyagot gyűjtött össze Komáromról.

Művei:

A jó öreg Gisztl bácsi. Komárom, 1884. - Egy polgártemetés 1835-ben. Komárom, 1886. - A Tímár-ház (Naplójegyzetek 1835-1848.) Komárom, 1889-1907. - Komárom 1848/49-ben. Bp. 1887. - Bach-korszak. Naplójegyzetek 1849-51. Komárom, 1908-1909. - A magyar írók élete és munkái. I-XIV köt. Bp. 1891-1914.

SZOMBATHY Viktor (Rimaszombat, 1902. ápr. 8. - Budapest, 1987. aug. 12.)

Író, újságíró

Az 1930-as években Komáromban élt. Vezető tevékenységet fejtett ki a csehszlovákiai magyar kulturális és irodalmi életben. Igazgatója volt a komáromi Jókai Múzeumnak, szerkesztője a Komáromi Lapoknak, főtítkára a Jókai Egyesületnek és a szlovákiai Magyar Kultúregyesületnek.

1940-től Budapesten élt, főleg ifjúsági regényeket írt. Komáromi tárgyú műve Az Őrnaszád foglyai c. ifjúsági regény (Bp. 1977.)

TAKÁTS Sándor (Komárom, 1860. dec. 7. - Budapest, 1932. dec. 21.)

Író, történetíró, levéltáros, az MTA tagja

A gimnázium alsóbb osztályait a komáromi bencés rend iskolájában végezte, a felsőbb évfolyamokat Pozsonyban fejezte be, majd a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult. Közben belépett a piarista rendbe. Nyitrán, majd Budapesten volt tanár. 1893-1903 között a bécsi kamarai levéltárban dolgozott, 1910-től haláláig a magyar képviselőház levéltárosa volt. Sokat és szívesen időzött szűkebb pátriájában, Komáromban. Gyakran idézte fel a Duna-menti kisváros múltjának véres epizódjait. Joggal nevezhetjük őt Komárom krónikásának.

Komáromi vonatkozású művei:

A komáromi nemesek viszálya a polgársággal 1610-ben. 1884. - Komárom IV Béla alatt. Bp. 1885. - Lapok egy kisváros múltjából. Komárom, 1886. - Komáromi daliák a XVI. században. Bp. 1909. - Péczeli József meséi. Bp. 1887.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

TÓTH Lőrinc (Komárom, 1814. dec. 17. - Budapest, 1903. márc. 17.)

Író, jogtudós

Iskoláit a komáromi kollégiumban kezdte, majd Pozsonyban és Pesten folytatta. Verseket is írt, de igazi műfaja a dráma volt. 1836-ban több pesti íróval társaságot alapított, és megindították a Történeti Színművek című előadássorozatot.

Hunyadi László drámája alapján írta Egressy Béni Erkel Ferenc operájának szöveggönyvét.

Ő fedezte fel Jókai tehetségét.

A forradalom után Komárom országgyűlési képviselője volt.

Művei:

Drámák - Átok. Bp. 1835. - Vata. Bp. 1836. - Ekebontó Borbála. Bp. 1837. - Az atyátlan. Bp. 1839. - Hunyadi László. Bp. 1839.

Verseik: - Szívhangok. Bp. 1838. - Méhek. Budapest, 1882.

Novellák: - Úti novellák. Bp. 1851. - Sötét időkből. Bp. 1882.

Irodalom:

Vécsey Tamás: Tóth Lőrinc emlékezete. Bp. 1903.

Pastinszky Miklós: Tóth Lőrinc komáromi évei, irodalmi pályakezdése és politikai szereplése 1850-ig. Dömös, 1980. 3 2 . 1. - Gépirat. M.K.

TUBA Károly (Komárom, 1879. aug. 13. - Bp. 1958. aug. 10.)

Költő, tanító, újságíró

Komáromban, majd Budapesten tanított. Már a század elején feltűnt lelkes hangú, bátor, gyakran népdalokra emlékeztető verseivel. Hamarosan a munkásmozgalom ismert alakja lett. Munkatársa volt a Komáromi Lapoknak, írt a Komáromi Újságba is. Szerkesztette a Komáromi Tanító Egyesület közlönyét, Az Iskolát.

Művei:

Színek harca. Komárom, 1902. - Hallgassatok meg. Bp. 1905. - Ködön át. 1910. - Álmodok hegedűjén. 1918. - Megváltó viharban 1914-1918. 1919. - Börtönszonettek. 1924.

VADÁSZ Ferenc (Komárom, 1916. jún. 22. -)

Író, újságíró

1936-tól 1938-ig a lap betiltásáig a csehszlovákiai Magyar Nap c. napilap munkatársa volt. Riportokat írt a Csallóköz magyar munkásságának és szegényparasztosságának életéről. Többször letartóztatták. 1945 után több lapnak munkatársa, 1950-1957-ig a MUOSZ főtárgyalója, 1957-től a Népszabadság rovatvezetője volt.

Művei:

Szeged, Csillagbörtön. Bp. 1949. - A harcnak nincs vége. Bp. 1952., Pozsony 1954. - Harcunk a magyar pokollal. Bp. 1961. - Kettő a Remete utcából. Bp. 1962. - A tizenharmadik tél. Bp. 1963. - Megáll a szél. Bp. 1968. - Föld alól a fénybe. Bp. 1969. - Tenyéri éj. Bp. 1970. - Ma mások halnak meg. Bp. 1972. - Legenda nélkül. Bp. 1975. - A védő Bp - Pozsony. 1975. - Karolina negyvenkilenc szeptember. Bp. 1976.

ZSOLT Béla (Komárom, 1895. jan. 8. - Bp., 1949. febr.6.)

Újságíró, költő, író

Gimnáziumba Komáromban, egyetemre Budapesten járt. 1918-ban Nagyváradra került, 1921-ben Budapestre. Különböző lapok munkatársa. 1942-ben munkaszolgálatra vitték Ukrajnába, 1944-ben Németországba. Sikertelen Svájcba jutnia, ahonnan 1945-ben hazatért.

ÉSZAK-KOMÁROM, KOMÁROM

Művei:

Zsolt Béla verseskönyve. Bp. 1915. - Lohengrin bukása. Bp. 1918. - Forgószél. Nagyvárad, 1919. - Hiába minden. Bp. 1921. - Igaz könyv. Bp. 1924. - Házassággal végződik. Bp. 1926. - Erzsébetváros. Bp. 1928. - Gerson és neje. Bp. 1930. - Bellegarde. Bp. 1932. - Oktogon. Bp. 1932. - Kínos ügy. Bp. 1935. - A dunaparti nő. Bp. 1936. - A Wesselényi utcai összeesküvés. Bp. 1937. - Villámcsapás. Bp. 1937. - Kakasviadal. Bp. 1939. - Kőért kenyér. Bp. 1939. - Tanulságok és reménységek. Nagyvárad, 1942. - Polgári házasság. Bp. 1943. - Napraforgó. Bp. 1943. - Nemzeti drogéria. Bp. 1947. - Kilenc koffer. Bp. 1947.

Irodalom:

Nagy Sz. Péter: Zsolt Béla Bp. 1990. - Kortársaink.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A téltemető virág megterem Komáromban. A tavasz korai és ritka hírnöke a sárga virágú, lágyszárú, dél-európai növény. Minden koratavaszi növényt megelőzve a hó alól bújik elő. Az enyhe napsugár hatására bontja szirmait, de mihelyt hidegebbre fordul az idő, összecukódik.

Ugyancsak Komárom határában, az Erdőcsárda körül néhány km hosszúságban és szélességben több száz kocsányos tölgy, úgynevezett hagyásfa található. Életkoruk 100-250 év, magasságuk 25-30 m. A vasútvonal túlsó oldalán is található hasonló, csak kisebb területen.

KOPPÁNYMONOSTOR

A közigazgatásilag Komáromhoz tartozó települést a Katapán nemzetség egyik tagja alapította.

Oklevélben 1222: Monasterium de Koppan, 1413: Koppanmonostor néven fordul elő.

A 12. század végén vagy a 13. század elején a (Katapán/Katpán) Koppán nemzetség egyik tagja monostort alapított, amely a monostori sziget alsó vége feletti magas ponton állott. A Pannonhalmához tartozó boldogságos Szűz Máriáról címzett Szent Benedek-rendi apátság monostor többször cserélt gazdát, 1592-től a Komáromi várhoz tartozott. A török időkben elpusztult települést Pesty Frigyes (1864) „Monostor Puszta, Puszta Monostor” néven említi. 1757-ben még romjaiban is felismerhető volt. Köveit széthordták, emléket a koppánymonostori apáti rím és a település neve őrzi.

Az 1740-es évek elején indult meg újból az élet, amikor a módosabb komáromi gazdák szőlőt telepítettek ide. Első állandó lakói a vincellérek voltak.

A reformkorban fontos központja volt Komárom irodalmi életének. A településrész egyetlen egyesületét, a Férfikart 1935-ben vették nyilvántartásba.

Újabb fejlődése az 1920-as években kezdődött, amikor a földeket parcellázták. 1938-ban már 1800 lakosa volt. Az elmúlt évtizedekben a festői szépségű környezet - újabb parcellázások és építkezések révén - a város egyik legszebb része lett.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a település és Komárom történetére utalnak. Pl.: Posta-út (hajóvontató lovak és postalovak váltóhelye), Kővári domb (római őrtorony, majd a monostor állt itt); A Monostori vámháznál szedték a kövezetvámot, az Árkásztábor az erődrendszerhez tartozó régi gyakorlótér és tábor volt; Határtanya (Koppánymonostor és Ács határában).

KOMÁROM, ÉSZAK-KOMÁROM

KATOLIKUS EGYHÁZ

Lelkészységét Ácsról látják el. Anyakönyveit 1959 előtt Komáromban, azóta helyben vezetik.

MŰEMLEKEK

Műemlékjellegű a komáromi erődrendszer utolsóként épült grandiózus erődítménye, az ún. Monostori erőd, az ácsi erdőben található 1849-es hősi emlékmű, valamint az 1719-ben készült barokk Nepomuki Szent János szobor és annak neobarokk védőépülete.

BIBLIOGRÁFIA

- AMBRUS Zoltán: A komáromi szükségpénzek 1849. Bp. 1977. Soks. 100-106. l., illusztr.
- BÁRDOS László István-PISKOLTI Béla: Komárom az 1848-1849. évi szabadságharcban. - A komáromi "magánakció". (Észak-Dunántúl munkássága az 1919. évi komáromi felszabadítási kísérletben.) (Kiad. a Komáromi Városi Tanács V. B.) Komárom, 1960. 86. l., 7 térk.
- BARANYAY József: Komárom a magyar népdalokban. Komárom, 1979. 3 3 . l.
- BARANYAY József: A komáromi magyar színészet története. 1811-1941. Komárom, 1941. Unió ny. 8 2 . l.
- BARANYAY József: A komáromi révek, hidak, kompok. Komárom, é.n. 5. l. - Másolat. - MK.
- BOHONY Nándor: A Komáromi Lenfonógyár története. (1903-1960) Komárom, 1 7 . l. - Gépirat. - MK.
- BORSODY Béla, BEVILAQUA: A magyar serfőzés története. Művelődéstörténeti és kézművesség-történeti tanulmány, Bp. 1931. 512-656. l. - A komáromi serfőzésről, a céhéről.
- CSEPI Dani: Emléklapok a komáromi első takarékpénztár ötvenéves történetéből. 1845. július 1-jétől 1896. június 30-ig. Komárom, 1896. Schönwald Tivadar ny. 168. l., 3. mell.
- EGRESSY Ernesztina: A komáromi Mindenes Gyűjtemény (1789-1792) nyelvhasználata és művelődéstörténeti jelentősége. Tatabánya, 1981. 233. l. - Bölcsészdoktori disszertáció. - Gépirat. - MK. L. még: Limes, 1990. 2. sz. 20 - 33 . l.
- ÉRSEK János: Komáromi útmutató. (Kiad. a Komáromi Megyei Lapkiadó Váll.) Komárom, 1978. 88. l., illusztr.
- ÉRSEKÚJVÁR, Komárom. (Szerk.: Bodnár Gyula.) Bp. 1939. (Bp. ny.) 16 l., illusztr.
- FÜLÖP Zsigmond: A Jókai Egyesület huszonöt éve. (1911-1936.) Komárno-Komárom, 1937. (Metlesich ny.) 1 6 0 . l., 4 t.
- GYŐRFFY János-ZELLIGER Arnold: Komárom vármegye és Komárom város rövid földrajza. Komárom vármegyei népiskolák III. osztályos tanulói számára. Bp. 1914. Szent István Társ. 64 l.
- HAMARY Dániel: Komáromi napok 1849-ben Klapka György honvédtábornok alatt. Pest, 1869. Heckenast ny. 135. l.
- HEGEDŰS Béla: A Komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár helyismereti gyűjteményének katalógusa. (Összeáll. és szerk.:-. Borítóterv: Ölveczky Gábor. Kiad. a Komáromi Városi Tanács V. B., Jókai Mór Városi Könyvtár.) Komárom, 1986. 131. l.

KOMÁROM, ÉSZAK-KOMÁROM

- HEGEDŰS Béla-KECSKÉS László: Komárom város utcanévadóí, műemlékei és emlékművei. (Kiad. a Komárom Városi Tanács, Jókai Mór Városi-Járási Könyvtár.) Komárom, 1975. 45. l., 1 térk.
- HOFBAUER László: Vidéki irodalmi társaságaink története a 18. század végétől a 19. század végéig. Bp. 1930. Élet Irodalmi és Ny. Rt. 1 0 3 . 1.
- Komáromi Tudós Társaság 1789-1792.
- HORUSITZKY Henrik: Komárom város és környéke hidrográfiai és agrogeológiai viszonyai. Bp. 1900. (ny. n.) 75-245. l.
- 25 éves a Komáromi Kőolajipari Vállalat. 1962-1987. (Szerk.: Gombkötő Gábor. Kiad. a Komáromi Kőolajipari Vállalat.) Komárom, 1987. 159., 8. l., illusztr.
- A JÓKAI Közművelődési és Múzeum Egyesület évkönyvei 1913-1916.
- KECSKÉS László: Az 1848-49-es szabadságharc komáromi eseményei. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 84-96. l.
- KECSKÉS László: Huszonöt éves a komáromi Klapka György Múzeum. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet. Tatabánya, 1988. 51-56. l.
- KECSKÉS László: Irodalomtörténeti kistükör. V. = Új Forrás, 1986. 5. sz. 92-96. l.
- Komárom, irodalmi élete a szabadságharcig.
- KECSKÉS László: Irodalomtörténeti kistükör. VI. - Irodalom és irodalmi élet Komáromban a szabadságharctól 1920-ig. = Új Forrás, 1986. 6. sz. 94-96. l.
- KECSKÉS László: Komárom. Útikalauz. (Térk.: Török Viktória. Fotók: Dvihalny Edömér, Kecskés László stb. Kiad. a Komárom Megyei Idegenforgalmi Hivatal.) Komárom, 1985. 95. l., 16 mell., illusztr.
- KECSKÉS László: Komárom az erődök városa. Bp. 1984. Zrínyi K 2 3 1 . 1. 52 t.
- KECSKÉS László: Komárom híres kertjei. Irodalmi emlékhelyek. = Limes, 1. sz. Tatabánya, 1990. 11-22. l., illusztr.
- KECSKÉS László: Komárom irodalmi élete. (Kiad. a Komárom Megyei Tanács Művelődési Osztálya, a Hazafias Népfront Megyei Honismereti Bizottsága.) Tatabánya, 1979. (soksz.) 78 l.
- KECSKÉS László: Komárom erődrendszere. = Műemlékvédelem, 1978. 3. sz. 193-222. l.
- KECSKÉS László: Komáromi földrengések. = Irodalmi Szemle, 1973. 10. sz. 919-923. l.
- KECSKÉS László: Komárom története. Kiad. a Komáromi Városi Tanács V B. Művelődésügyi Osztálya, a Hazafias Népfront Városi Bizottsága.) Komárom, 1973. 56. l.
- KECSKÉS László: Komáromi vízimolnárok. = Új Forrás, 1975. 2. sz. 51-58. l.
- KECSKÉS László: Komáromi mesterségek. Bp-Bratislava, 1978. Madách-Gondolat. 265. l., illusztr.
- KECSKÉS László: A Monostori várerőd. = Új Forrás, 1991. 12. sz. 15-22. l. Illusztr.
- KISS Gyula: Komáromi almanach. Vázlatok, apróságok egy kisváros életéből. (Komárom) 1919. Spitzer ny. 285. l.
- KÓKAY György: A Mindenés Gyűjtemény és a korabeli magyar sajtó. = Limes, 1990. 2. sz. 5-10. l.
- KLAPKA György: Emlékeimből. (Bev., jegyz. ell.: Katona Tamás.) Bp. 1986. Szépirod. K. 637. l.
- KOMÁRNO és vidékének műemlékei. (Összeáll.: Kajtár József.) Komarno, 1976. (Nyugat-Szlovákiai Ny.) 53. l., illusztr.

KOMÁROM, ÉSZAK-KOMÁROM

- A KOMÁROMI Jókai-gyűjtemény katalógusa. (Összeáll.: Hegedűs Béla. 4. Kiad. a Komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár.) Komárom, 1979. soks. 4 3 . 1., illusztr.
- A KOMÁROMI múzeum száz éve. (összeáll.: Fehérváry Magda, Ratimorsky Pirooska.) Bratislava, 1986. Madách K. 1 8 7 . 1., 48 t.
- KOMÁROM Vármegyei Történeti és Régészeti Egylet éves jelentései, évkönyvei 1886-1909 között.
- KORDA Rudolfné: Komáromi Lapok. 1880-1884. Repertórium. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1980. (Soks.) 2 2 5 . 1.
- KORDA Rudolfné: Komáromi Lapok. 1885-1888. Repertórium. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1980. (Soks.) 2 6 1 . 1.
- KUR Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Kiad. a Komáromi Ref. Egyházmegye. Komárom, 1936. Puzsér testvérek ny. 1. köt. 262., 2. 1.
- MÁCZA Mihály: Komárom. Történeti séták a városban. (Pozsony/Bratislava. 1992. Madách Könyv- és Lapkiadó.) 92. 1., 88 t. Illusztr.
- MAGYARY Szulpic: Adatok a komáromi Szent András-templom történetéhez. Komárom, 1884. Ziegler ny. 4 0 . 1.
- A MINDENES Gyűjtemény repertórium 1789-1792. (A bev. tanulmányt írta és összeáll.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtartudományi és Módszertani Központ, József Attila Megyei Könyvtár.) Bp. - Tatabánya 1979. (Soks.) 4., 2 3 0 . 1.
- NYÁRY Pál: Komárom sz. kir. város és Komárom-Újváros története. Komárom, 1979. 25. 1. - Gépirat. - MK
- ORTUTAY András: Komárom a 18. század első kétharmadában. = Limes, 2. sz. Tatabánya, 1989. 7 - 2 1 . 1.
- PAYR Sándor: Dunántúli Egyháztörténeti Emlékek. Sopron, 1924.
- PROKOPP Gyula: Komárom városképe a XVIII. század első feléből. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 71-72. 1.
- PYBER Kálmán: Komárom keletkezésének és fejlődésének rövid összefoglaló ismertetése. Komárom, 1953. 2 5 . 1.
- RÉTHLY Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800-ig. Bp. 1970. Akad. K 6 2 2 . 1.
- RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története. H.é.n. 1. köt. második fele 484-485. 1.
- SCHENK Lászlóné: A Komáromi Lapok repertórium 1871. Tatabánya, 1979. 9 3 . 1. - Gépirat. - MK
- SÖRÖS Pongrác: Komárom megyei bencés apátságok. Komárom, 1905. Spitzer ny. 2 2 . 1.
- [SZÁZ] 100 éves a komáromi Erzsébet-híd. (Írták: Agócs Zoltán, Apáthy Árpád, Kolozsi Gyula stb.) (Kiad.: a Tatabányai Közúti Igazgatóság.) [Komárom] (1992.) 76. 1. - Illusztr.
- SZÉNÁSSY Árpád: Feszty Adolf élete és pályája. Bp. 1993. 1 3 1 . 1. Illusztr.
- SZÉNÁSSY Zoltán: Komárom ostroma 1849-ben. (Kiad. a Városi Tanács.) Komárom, 1989. 2 5 6 . 1., illusztr.
- SZÉNÁSSY Zoltán: Új Komáromi Olympos. (2. átdolg., bőv. kiad. Kiad. a Komárom Megyei Tanács.) Tatabánya, 1987. 1 9 8 . 1., illusztr.
- SZENTKLÁRAY Jenő: A dunai hajóhadak története. Bp. 1886. Akad. K. 4 3 3 . 1.
- SZÍJ Béla: Jókai Mór és a képzőművészet. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 3. (1989.) 179-198.1.

KOMÁROM, ÉSZAK-KOMÁROM

- SZINNYEI József: A komáromi magyar színészet története. Komárom, 1881. Zeigler ny. 246. l.
- TAKATS Sándor: Komárom vidéke és Brigetio a XVIII. század közepén = Komáromi Múzeum Egyesület 1903/4. XVIII. évf. 25-33. l.
- TAKÁTS Sándor: Lapok egy kisváros múltjából. Komárom, 1886. Stegler ny. 176. l.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: A Komáromi Mindenest Gyűjtemény megjelenésének körülményei és jellege. In: Limes, 1990. 2. sz. 11-19. l.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Laura. 1824. - Komárom megye első irdodalmi folyóiratáról. = Új Forrás. 1983. 1. sz. 79-80. l.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: A komáromi nyomdászat és sajtó 1849-ben. (Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya, a Hazafias Népfront megyei Honismereti Bizottsága.) Tatabánya, 1987. (Soksz.) 74. l.
- TRÓCSÁNYI Zoltán: Kirándulás a magyar múltba. Bp. 1937.
- TOK Béla: A komáromi erődítmény. Komarno, 1974. (Dunamenti Múzeum 2.)
- TOK Béla: A komáromi szabók céhkönyve 1687-1875. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 2. sz. Tatabánya, 1987. 96-107. l.
- TOK Béla: Komáromi céhek a 15-19. században. Kiad. a Dunamenti Múzeum. Komarno, 1975. 9. l., illusztr.
- VIRÁGH József: A komáromi magyar színészet története 1792-1918. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1981. 55. l., 8 t.

40. Komárom sz. kir. város
(Észak-Komárom)
pecsétje. 18-19. század

41. Komárom (Újszóny) pecsétje.
1850.

KOMÁROM-SZŐNY

SZŐNY

Neve a magyar nyelvemlékbeli "sző" melléknév származéka, amelynek jelentése: fehéres, szőke.

Okleveles említése 1249: Sceun, 1397: Zywn, 1422: Zewn.

A római korban fontos stratégiai pont volt Pannónia északi határán. Neve Brigetio, és mint légiószállás összeköttetésben állt Aquincummal. Gallienus császári hatalmát a brigetioi légió védte meg. Valentinianus császár itt halt meg 375-ben a quad követekkel folytatott tárgyalások közben

A polgári és katonai településről valamint temetőiből gazdag - a római kultúra és művészetek sokszínűségét bemutató - leletanyag került elő.

1249-ben az esztergomi érsek tulajdona volt, aki elcserélte IV. Béla királlyal egy másik faluért. 1422-ben a komáromi várhoz tartozott. 1529-ben az akkor már jelentős mezővárost a törökök elpusztították. 1627. szeptember 13-án II. Ferdinánd és IV. Murad megbízottjai Szőnyben megújították a békét. A 17. század első felében református vallású magyarokkal népesült be.

1700-ban Mátyás Pál felesége Zsuzsanna, szíami ikreket szül. A gyerekeket nyilvánosan körbehordozták Európában, majd elvették a szülőktől, és a pozsonyi Orsolyák zárdájába kerültek.

Az 1763. június 28-i földrengés sok lakóházat rongált meg. Az 1784-1787-es népszámlálás szerint gróf Zichy Miklós özvegyének birtoka. 266 házban 339 család élt, népessége 1638 fő. 2 papot, 122 nemest, 17 polgárt, 90 parasztot, az utóbbi kettő 100 örökösét és 188 zsellért írtak össze.

A szabadságharc alatt, a Komáromért vívott harcok során sokat szenvedett a település. 1859-ben 1789 lakójából 1013 református, 764 katolikus és 12 zsidó volt. A népoktatást katolikus és református elemi iskolák szolgálták.

Vendégfogadója, sörháza volt és szeszgyára üzemelt ekkor. Fő terményei: zab, búza, kukorica, burgonya, repce. Később az ácsi cukorgyár közelsége miatt szívesen termesztettek cukorrépat is. A vasútvonalak megnyitásáig jól jövedelmezett a fuvarozás. A Zichy-birtokon jelentős birkatenyésztés folyt. 1860-ban megnyitották az Újszőny-Székesfehérvár vasútvonalat. 1884-ben a Budapest-Újszőny vasútvonal átadásával létrejött az összeköttetés Budapest és Bécs között a Duna jobb partján.

Az I. világháborúban 750 szőnyi vett részt, 160 halt hősi halált.

Társadalmi életének aktivitását jelzi, hogy Gazdakörét 1919-ben, Levente Egyesületét 1925-ben, Önkéntes Tűzoltó Testületét, Polgári Lövészegyletét, Iparos Körét 1930-ban, míg a Szőnyi Football Clubot 1935-ben jegyezték be.

A jól működő Szőnyi Férfikar és a Gesztesi járás énekkar 1937-ben itt rendezték dalosünnepélyüket. Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A kőolajfinomító építése 1942-ben kezdődött és a II. világháború idején már termelt. 1944-45-ben több bombatámadás érte.

A II. világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a község területén.

A Szőnyi Szabadság Termelőszövetkezet 1950-ben alakult meg.

A települést 1977-ben egyesítették Komárommal.

Lakossága 1970-ben 5104 fő volt, területe: 2636 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a múltat. Pl. Cége (a halászok lejárója a Dunára), Serfőző-kert (az egykori sörfőző házhoz tartozott), Kastély (Gyürky-kastély, a 20. század elején épült a Serfőző kertben), Várhíd (az uradalom 1890-ig itt szedte a vámot), Malom-állás (az egykori szőnyi dunai molnárok állásai voltak), Nadrágsziji (a lóvasút helye, ezen szállították az erődítési munkálatokhoz a kőbányákból a követ.) A történelmet idézi a Cirónia (a régi Brigetio polgárvárosa a mai Vásártér helyén), Pannonia (régii kőerődítmény nyomainak vannak a föld alatt, a feltételezések szerint itt halt meg Valentinianus császár), Országúti

KOMÁROM-SZŐNY

dűlő (a hagyomány szerint 1627-ben itt kötötték meg a szőnyi békét), Puszkaporos dűlő (a Csillagvár egyik ide épített puszkaporos raktáráról), Töröklesi (a törökök hordták össze a dombot, leshelynek).

A községben a deszka oromzatú házakra jellemző az ún. állóhézagos oromfal. Amikor a ház elejéről elkerült az ágasfa, akkor a ház deszka oromfalára tették a padlásajtót (Pl. Kossuth L. u. 59.).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Az 1741-től betelepülő római *katolikusoknak* előbb fiókegyházuk alakult, ezt szervezték plébániává 1787-ben. Az ősi háromhajós templom az 1763-as földrengéskor elpusztult, s az új 1777-ben készült el. Anyakönyveit 1741-től őrzi.

A *református* egyház meglétéről 1624 óta vannak adataink.

Az 1681. évi törvény felsorolta a szabad vallásgyakorlattal rendelkező települések sorában ("artikuláris hely"). Jeles lelkipásztorai voltak Alistáli György, aki 1674-1676 között gályarabságot szenvedett; a szintén gályarabságra ítélt Csúzi Cseh Jakab 1686-1692 között volt szőnyi lelkész, innen Pápára került, 1693-tól püspök lett; Pap Gábor 1875-1878 között lelkész, később dunántúli püspök volt.

Az anyakönyvek 1705-től, a régi jegyzőkönyvek az 1700-as évek közepétől vannak meg. Értékesebb iratok: II. Rákóczi Ferenc levele a szőnyi egyházhoz, Rabatta generális oltalomlevele 1688-ból, s még egy oltalomlevél 1707-ből. A templom 1787-ben épült. 1870-1880 között átépítették, ekkor nyerte el mai formáját.

MŰEMLÉKEK

Műemléke az 1763-ban romba dőlt helyett - valószínűleg Fellner Jakab tervei szerint 1774-1777 között - emelt barokk katolikus templom. Fő- és mellékoltárai, valamint a szószék a 18. században készült a rokokó jegyében. A templom falában a szabadságharc idején becsapódott ágyúgolyók láthatók.

Műemlékjellegű az 1774-ben készült barokk plébániaház, valamint a Gyürky-kastély kertjében látható, 1763-ban emelt barokk Szentháromság-szobor.

KÖZTÉRI ALKOTÁS

Martsa István: Olajöntő lány. (1970 ?)

ÍRÓK, KÖLTŐK

BOROSS Mihály (Ószőny, 1815. jan. 9. - Sárbogárd, 1899. márc. 5.)

Író, politikus

A szőnyi népiskola elvégzése után a ceglédi, a nagykőrösi gimnáziumban tanult tovább. 1836-tól a pápai kollégium diákja volt. Egy évig Tatán tanított. 1842 őszétől Pesten jurátus, részt vett a közéletben és irodalmi tevékenységet is folytatott. 1848. március 15-én Petőfi, Egressy és Irinyi társaságában részese volt az eseményeknek; a szabadságharc alatt Fejér megye másodkapitánya lett. A bukás után elfogták, bebörtönözték, 1855. dec. 22-én szabadult. Jókai a Vasárnapi Újságnál alkalmazta.

Ekkor kezdődött irodalmi tevékenysége. Könyvei igen népszerűek és olvasottak lettek.

Írói álneve: Bökfy.

KOMÁROM-SZŐNY

Művei:

Béthel. Székesfehérvár, 1844. - Politikai labdacok. Székesfehérvár, 1848. - Szabadság, egyenlőség, testvériség. Székesfehérvár. 1848. - Eke, kard és könyv. Székesfehérvár. 1848. - Szabad föld és szabad földműves. Székesfehérvár, 1848. - Istennek új szövetsége a magyar ügygel. Székesfehérvár, 1848. - Politikai kis káté a nép számára. Pest, 1848. - Házasság spekulációból. Pest, 1850. - Egy nyomorult története. Pest, 1856. - András, a szolgálégény. Pest, 1857. - Magyar Krónika. Pozsony, 1862. - A volt jobbágyság hármaskönyve. Székesfehérvár, 1866. - Gyászlapok a szabadságharc történetéből. Székesfehérvár, 1880. - Élményeim 1848-61. (2 füzet) Székesfehérvár, 1881-1882.

Irodalom:

Vámosi László: Szőnytől Sárbogárdig. . . Boross Mihály élete, irodalmi és politikai munkássága. Tata, 1975. 120. l. - Gépírat. - MK.

Vámosi László: "Őszöny szült engem..." (Adalékok Boross Mihály életének tanulmányozásához.) In: Komárom Megyei Honismereti Füzetek, 1986. Tatabánya. 118-129. l.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Az egykori Gyürky-kastély körüli parkban (ma kórházkert): kocsányos tölgyeket, tornyos tölgyeket, törökmogyorót, páfrányfenyőt, tiszafát, szilt, japánakácot, húspiros virágú bokrétafát találhatunk. Az aljnövényzet ritkasága a téltemető.

BIBLIOGRÁFIA

BARKÓCZY László: Brigetio 1-2. köt. Bp. 1951. Közokt. K. 79. l., illusztr.

BOHONY Nándor: A családszerkezet Szőnyön 1758-ban. Eger, 1984. 100. l.
(Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola füzetei.)

BRIGETIO: Egy pannoniai város élete. Kállay Ödön régészeti gyűjteményének kiállítása. Tata, 1990. Kuny Domokos Múzeum. Katalógus.

FITZ Jenő: Pannonok évszázada. Pannonia 193-284. Bp. 1982. Corvina. 78. l., 8 t, illusztr.

HARMINCÖT év a Szőnyi Mezőgazdasági Termelészövetkezetben 1950-1985. (Írta és szerk.: Nóber Imre. Kiad. a Szőnyi Mg. Termelészövetkezet.) Komárom, 1985. 96., 54. l., illusztr.

LIFFA Aurél: Földtani jegyzetek Tata és Szőny vidékéről. Bp. 1910. 141-150. l.

MAJLÁTH Béla: Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története. Bp. 1885. MTA. 122. l.

ORTUTAY András: Dobi István és Szőny 1945-ben. = Új Forrás, 1978. 3. sz. 52-56. l.

PÖLÖSKEI Ferenc-TAKÁCS Ferenc: Ahol a Barátság Olajvezeték véget ér. = Új Forrás, 1975. 1. sz. 93-105. l.

- A Vacuum Oil Company Rt., a Komáromi Kőolajipari Vállalat története.

PAULOVICS István: A szőnyi törvénytábla. Bp. 1936. Magyar Történeti Múzeum 68. l., 11. t.

RADNÓTI Aladár: A pannóniai római bronzedények. Bp. 1938. Egyet. ny. 146. l., 57 t.
- Ászár, Bakonybánk, Brigetio (Szőny), Környe, Pusztasomodor.

STEINDL Márta: A szőnyi általános iskola története megalakulásától napjainkig. Szőny, 1970. 44., 2. l., illusztr. - Gépírat. - MK.

KOMÁROM-SZŐNY, KÖMLŐD

SZŐNY község története, a szőnyi mezőgazdasági tsz. élete. Komárom, 1977. 22. 2. 1., illusztr. - Gépirat. - MK.

VADÁSZ Éva, V.: Az őskutatások legújabb eredményei Tata környékén. Illusztr. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 57-63.1.

- Almásfüzitő (Foktorok), Vértesszőlős, Szőny, Dad.

42. Szőny pecsétje. 18-19. század

KÖMLŐD

A helység neve a magyar komló növénynevből keletkezhetett, később -d képző járult hozzá. Feltehető az is, hogy a magyar hírszerző - régiesen kémelő, kémlelő - rejlik benne.

Okleveles említése 1439: Kemlew.

A Szapolyaiak alatt Kemelű alakban szerepel. Fényes Elek Geográfiai szótárában a falut Kimling néven említi.

A falu részben nemesi birtok volt, részben Gesztes várához tartozott. 1541-ben 17 portával adózott.

A törökök 1543-ban a szomszéd Parnakkal együtt feldúlták. Parnak nem épült újjá. 1650-ben Pázmándy Gergely szerezte meg Kömlődöt zálogjogon, és benépesítette. A terület ezt követően a Káposztás családé, a Pázmándyaké, majd a Pálffy, Szemerey, Sárközy, Scaffaltzky, Baditz, Szabó s több nemes család birtoka. Hosszú ideig megőrizte nemesi jellegét, melyet elősegített az is, hogy a nemesség a 18. század közepén közbirtokossággá szerveződött.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 112 házban 197 család élt, népessége 818 fő volt. 1 papot, 141 nemest, 11 polgárt, ennek 8 örökösét és 131 zsellért számláltak össze.

1851-ben 126 nemesi család lakta.

Földjéről Fényes Elek azt írja, hogy jó minőségű fekete homok, jól terem, igen szép az árpa és a búza, hasonlóan a burgonya is. A takarmánytermesztés is sikeres. Szőlőhegye jó bort teremne, de hanyagul művelik. Kiemeli Sárközy József 17 holdra terjedő kertjét, a tagyosi határban lévő majorját, melyek a megyében az első helyen állnak. Külön említést tesz Sárközy József érem- és fegyvergyűjteményéről is.

A faluban lévő gőzerőműves szeszgyár 36 mérő burgonyát dolgozott fel naponta. Halastavát birka-úsztatásra is használták.

Első egyesületét, a Levente Egyesületet 1924-ben alapították. Ezt 1929-ben követte a Polgári Lövészegylet, 1930-ban az Önkéntes Tűzoltó Egyesület. Ez utóbbi 1956-ban újjáalakult.

A II. világháború harcai 1945. március 18-án értek véget a községben.

KÖMLŐD

Az 1990-es népszámlálás idején lakóinak száma 1079 fő volt, területe 2282 ha. 1974-től 1988-ig Oroszlány városkörnyéki községe volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a tulajdonosok, a gazdasági tevékenység emlékeit: Simítós (innen vitték az agyagot a földes szoba simítására), Tófalva, Paplak, Fekető (itt tanyázott a konda), Gróf-kert alja (a kastélypark mögötti út), Konkoly-tag (a Konkoly-Thege család földjei voltak) Szikesi csapás (nehezen művelhető földhöz vezetett).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A kevés számú *katolikus* lelki gondozását Dad plébániájáról látják el. Temploma 1973-ban épült.

A *református* egyház meglétéről 1700 óta vannak adataink.

Anyakönyveit 1740 óta vezetik. Varjú József 1934-ben megjelent füzetében: "Kömlőd község és a református egyház története" jó összefoglalása az egyházközség történetének is.

A község a dunántúli református egyházkerületnek három főgondnokot adott: Pázmándy Józsefet, Pázmándy Dénest és Sárközi Józsefet (aki Perczel Mór apósa volt). Nevezetes lelkészei voltak Czibor Ferenc (1796-1886), Deáky Gedeon (1784-1835).

Az egyházközség irat- és levéltára helyben kutatható.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete a 18. századi barokk református lelkészlak, az 1760 körül emelt késő barokk református templom, melynek tornya 1829-1830-ban épült. Rokokó szószerkét 1760 körül, copf keresztelőkútját a 18. század végén készítették. Figyelemre méltó a Hugonnay-kúria 1820 körüli klasszicista épülete, valamint a copf stílusú, 18. század végi Perczel-kúria, annak ellenére, hogy mindkettőt átépítették.

KÉPZŐMŰVÉSZET

SOMOGYI István naiv rajzoló

1898-ban született Kömlődön. 1981-ben hunyt el szülőhelyén.

Élete utolsó két évtizedében foglalkozott rajzolással.

Bodri Ferenc: Bevezető Somogyi István naiv rajzoló emlékkiállításának katalógusába. (Tatabánya, 1982. Kernstok Terem)

Bodri Ferenc: Töredékek és helyzetjelentés létről és elmúlásról. (Somogyi István naiv művész 1898-1981.) = Új Forrás, 1982. 1. sz. 76-77. l.

Wehner Tibor: "A fáradt madárkák hajóra szálltak..." = Új Forrás, 1975. 2. sz. 95-96. l.

ÍRÓK, KÖLTŐK

OBERNYIK Károly (Kömlőd, 1814. október 22.- Pest, 1855. augusztus 17.)

Író

Apja evangélikus lelkész volt. Halála után anyjával Kömlődről Hajdúnánásra költöztek. Alsóbb iskoláit itt végezte, majd Debrecenben folytatta tanulmányait. 1837-től Csekén Kölcsey Ferenc unokaöccsének,

KÖMLÓD

Kálmánnak volt a nevelője. Kölcsey felkeltette benne az írói ambíciót. A francia romantikusok, különösen Victor Hugo hatottak rá. A magyar társadalmi drámaírás úttörője. Az 1840-es évek elejére került Pestre, 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Megismerkedett Czuczor Gergellyel és Vahot Imrével, barátságot kötött Petőfivel. Tagja volt a Tízek Társaságának. Szerepe volt az 1848-as márciusi forradalom előkészítésében. Szülőházának, a kömlődi lelkészlaknak falán tábla őrzi emlékét.

Művei:

Főúr és pór. **Buda**, 1844. - Örökség. Pest, **1845**. - Nőtlen férj. Pest, 1846. - Beszélyek. (Abafi Lajos életrajzi tanulmányával) Bp. 1875. - Obernyik Károly szépirodalmi összes munkái. (Sajtó alá rend. és életrajzzal kiég. Ferenczy József) I-IV. Bp. 1878-79.

Irodalom:

Luxemberger Irén: Obernyik Károly élete és munkái. Bp. 1929. 5 2 . 1.

Galamb Sándor: A magyar drámairodalom története. Bp. 1947.

Hegedűs Géza-Kónya Judit: A magyar dráma útja. Bp. 1964.

PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám (Kömlőd, 1760. május 11. - Nagybajom, 1820. január 18.)

Költő

Elemi iskoláit szülőfalujában, Császáron és Kocson végezte.

Szüleinek egyetlen gyermeke volt, apja "korlátozni nem tudta", talán ez is oka volt gyakori iskolaváltoztatásainak.

1773-tól a debreceni református kollégiumban tanult. Mivel a papi pályához nem érzett kedvet, 1780-ban kimaradt, s még abban az évben ügyvédi és mérnöki vizsgát tett. Rövid földmérés és mérnöki működés után, 1783-tól élete végéig Somogy, illetve Zala megyei községekben gazdálkodott.

1790 táján már országszerte ismert költő volt. Kazinczy Ferencsel éveken át levelezett. Csokonait bizalmas barátjává fogadta, költői nagyságát elsőként ismerte fel. Legmaradandóbb munkája az 1813-ban összeállított "0 és új mintegy ötödfélszáz énekek" című kéziratos énekeskönyve, amelyben saját költői termésének javát, valamint a régi és új népdalokat gyűjtötte össze dallamaikkal együtt. A dalgyűjtemény első és egyben kritikai kiadását az MTA 1953-ban jelentette meg Bartha Dénes és Kiss József gondozásában, részletes forrás és irodalomjegyzékkel.

Művei:

Hunniás. Győr, 1787. - Felfedezett titok. 1792. - Holmi. I—III. köt. Pest. Győr, 1788-1793. - A tétényi leány Mátyás királynál. Pest, 1816. - Rudolphias. Bécs, 1817. - Ötödfélszáz énekek Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Bp. 1953.

Irodalom:

Garda Samu: Horváth Ádám életrajza. Nagyenyed, 1890. 1 7 2 . 1.

Galamb Sándor: A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczitól Petőfiig. Bp. 1907. Stephaneum. 7 0 . 1.

Kubáss Margit: Pálóczi Horváth Ádám és a nyelvújítás. Bp. 1910. 2 2 . 1.

Hegyi Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám. Debrecen, 1939. Lehotár ny. 1 0 6 . 1.

Vörös Károly: Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez. Bp. 1958. Akad. K 7 2 . 1.

Tapolcai Ernőné: Pálóczi Horváth Ádám. In. József Attila Megyei Könyvtár évkönyve. (Szerk. Horváth Géza) 1965. Tatabánya, 1966. 7 5 - 9 5 . 1.

Péterffy Ida: Pálóczi Horváth Ádám; a "császári fi.". = Új Forrás, 1973. 3. sz. 69 - 80 . 1.

KÖMLŐD

PÁZMÁNDY Dénes (Kömlőd, 1848. július 10. - Budapest, 1936. - ?)

Politikus, publicista, országgyűlési képviselő

A Függetlenségi Párt Ugon Gábor vezette szárnyához tartozott.

Publicisztikai tevékenységet is folytatott. A Delejtű és Haladás című lapok szerkesztője volt.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

CZIBOR Ferenc (? 1796?. - Kömlőd, 1886. március 21.)

Ref. lelkész

1839-től Pápán volt tanár, azután Kömlődön lett református lelkész.

DEÁKY Gedeon(Kömlőd, 1784. - Nagysarló, 1835. okt. 31.)

Református lelkész, író

PAZMANDY Dénes (Kömlőd, 1781. március 10. - Baracska, 1854. február 1.)

A főrendiház tagja, 1848-1849-ben megyei főispán, Komárom vármegye követe.

PÁZMÁNDY Dénes (Kömlőd, 1816. április 7. - Baracska, 1856. január 24.)

Politikus, 1848-1849-ben a képviselőház elnöke, Komáromvármegye alispánja.

BIBLIOGRÁFIA

25 ÉVES a kömlődi Foglalkoztató Iskola és nevelőotthon. Jubileumi kiadvány. (Szerk. Csapocska Ferenc-né) Kömlőd, 1979. 128. l., 9 t., illusztr.

NAGY Katalin: Kömlőd község földrajzi nevei. (Gyermely), 1979. 97. l. - Gépírat. - MK

43. Kömlőd pecsétje. 1850 körül.

KÖRNYE

Már az őskorban lakott település volt. A rómaiak idejében Quirinum néven említették. Fényes Elek leírása szerint itt nagykiterjedésű római város volt. Az ásatások során előkerült leletekből is erre következtethetünk (kőkorsók, áldozóoltárok stb.). Bél Mátyás Quiriniának, illetve Cyreniának említi a várost, melynek falaiból a majski kamalduli zárdát és templomot építették.

A honfoglalás utáni településnév szláv eredetű személynévből alakult ki, a magyar névadás szabályai szerint.

Okleveles említése 1326: Cernee, 1383: Kernye.

1446-tól vámjával együtt Geszteshez, 1495-től a Fejér megyei Gerencsérvárhoz tartozott.

1529-ben a törökök a települést feldúlták.

1643-ban Csáki László Bars megyéből református magyarokat telepített ide. 1699-ben már 77 háromnegyed porta után adóztak.

A 18. század elején Esterházy József elűzte a protestáns magyarokat a faluból, és helyükre 1745-ben Moson megyei katolikus németeket telepített.

Nyugati határán folyik az Által-ér, mely a falu alatt nagy halastavat képez. Kétkerekű, felülcsapós vízimalmát említik a források.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc birtoka volt. 133 házban 160 család élt, népessége 820 fő volt. 1 papot, 2 nemeset, 1 tisztviselőt 7 polgárt, 79 parasztot, az utóbbi kettő 72 örökösét és 85 zsellért írtak össze. Az 1836-os adatok 827 katolikus és 112 református vallásúról tájékoztatnak.

1841-ben Környén 79 telkes gazdaság volt, s 47 házas és 14 házatlan zsellér élt itt.

Ipari üzemei közül említendő a Hoffart-féle hengermalom, melyet 1916-ban Kerner Jakab és Társai alapítottak, és 1917-ben kezdte meg működését.

Az első világháborúban 300 katona vonult be Környéről, s közülük negyvenen estek el a harctéren. Nevüket 1921-től emléktábla őrzi.

1920-at követően több egyesület is szerveződött a településen. 1922-ben alakult a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége helyi csoportja, 1928-ban a Keresztényszocialista Bánya- és Kohómunkások helyi csoportja (mint utódszervezet), 1926-ban a Levente Egyesület, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, 1930-ban a Polgári Lovászegylet, 1944-ben a "Falu" Magyar Gazda- és Földmunkásszövetség helyi csoportja, 1956-ban az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1957-ben a Gazdakör. Népkönyvtárat 1936-ban kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A II. világháború harci eseményei 1945. március 19-én értek véget Környén. A harcokban elesettek emlékét 1990 óta emlékoszlop örökíti meg a katolikus templom mellett.

Termelőszövetkezete 1949-ben alakult Vörös csillag néven. Országos hírű üzeme a Környei Mezőgazdasági Kombinát.

Lakóinak száma 1990-ben 4115 fő volt, területe 4537 ha. 1974-től 1988-ig Tatabánya városkörnyéki községe volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a község külterületi részeire és tulajdonosaira utalnak: Szentgyörgypuszta (az Esterházy grófok majorja volt,) Környebánya (a bányában dolgozók települése.) Hat -fa - tábla (hat hatalmas nyárfa állt itt), Grófi kunyhó (Esterházy gróf házának csúfneve volt), Agyaggödri dűlő (innen vitték az agyagot tapasztáshoz).

KÖRNYE

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Plébániáját az 1700-as évek közepén szervezték, anyakönyveit 1746-tól őrzik.

A környei *református* egyházközség megalapításáról hiteles írott forrásanyag nem áll rendelkezésünkre. Az egyházközség viszont őriz két régi úrasztali (úrvacsorai) edényt, amelyen 1678, illetve 1682-es évszám olvasható. Írott forrás 1689-ben jelzi a református iskola működését. Ezek közvetett bizonyítékai az egyházközség létének.

Feltehetően a Rákóczi-féle szabadságharcot követő ún. "vértelen" ellenreformáció idején szűnt meg a református vallásgyakorlat, majd 1933-ban kezdődött meg ismét.

Templomuk 1950-1951-ben épült.

Anyakönyveit 1933-tól vezetik.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete a valószínűleg Ybl Miklós által tervezett, 1865-1866-ban épített katolikus templom. Barokk mellékoltára a 18. században, klasszicista főoltára és orgonája a 19. század első felében készült. Az 1820-as években átalakított késő barokk katolikus plébániaházát 1780 körül emelték. Figyelemre méltó ezeken túl az 1855-ből való késő klasszicista Konkoly-Thege kastély, valamint a vértessomlói műút mellett található, 13. század közepéről fennmaradt román stílusú templomrom.

KÉPZŐMŰVÉSZET

JÓKAI Kornél fotóművész

1953-ban született Környén, azóta ott él és alkot.

Wehner Tibor: Színdinamikai kísérletek polarizált fényben. Jókai Kornél fényképsorozata. = Új Forrás, 1989. 4.sz. 88-89. l.

ÍRÓK, KÖLTŐK

KOCH Adolf (Kismarton, 1839. május 28. - Környe, 1890. március 26.)

Író, katolikus plébános

Plébános volt Környén az 1860-as évektől haláláig. Cikkeket írt a *Religióba*, a *Győri Közlönybe*, s később a *Tata-Tóváros c. lapba*; egyházi beszédei a *Jó Pásztorban* (1884-1885) találhatók.

BIBLIOGRÁFIA

KARDOS László: Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról. (Szentgyörgypusztá.) Bp. 1955. 225-344. l. - Klny. Az *Ethnographia* 1955. 1-4. számából.

TANKÓ Mária: A mezőgazdaság fejlődése Szentgyörgypusztán, a 19. század második felében. Tatabánya, 1986. 28. l., illusztr. - Gépirat.

KUCSERA Károly: Adatok a környei iskolai oktatás történetéhez. Környe. 1987. 9. l. - Gépirat. - Tbm.

WEISZ János: Adatok a környei plébánia történetéből. Várgesztes, 1971. 220. l. - Gépirat. - MK.

44. Környe pecsétje. 18-19. század

LÁBATLAN

A község neve a magyar láb főnév fosztóképzős származéka. Utalhat térszíni formára, de kapcsolódhat földrajzi névhez (Lábatlan-hegy) is. Pesty szerint a község Mátyás király diplomatájának, az egykori birtokos, Lábatlan György nevét viseli.

A monda szerint Mátyás király egyszer úgy szabadult meg fogságából, hogy a vele egy gúzsba kötött vitéze levágta saját lábát. Önfeláldozását birtokokkal hálálta meg a király, ezért Lábatlan a község neve.

Az újkorban három neve élt: Nagy- és Kis Lábatlan, Biczfürt, Pesty szerint Ciczfürt.

Az újkortól kezdődően lakott hely. Jelentősebbek római és középkori leletei (villa- és kolostorromok).

Okleveles említése 1267: Lábatlan, 1280: Labothlon, 1283: Labothlan, 1322: Labatlan.

1267-ben IV. Béla Miklós királyi főlovászmesternek 18 ekényi földet adományozott.

Zsigmond király Wechei Jánosnak juttatta. A Zovárd nemzetségen kívül ezt követően még számos történelmi személyiség osztozott a birtokjogon.

A középkori Lábatlan, mely a református templom körül terült el, a 16. századig Esztergom vármegyéhez tartozott.

A török korban is lakott hely volt.

Az 1559-ben Komárom megyéhez sorolt Lábatlant 1876-ban csatolták vissza Esztergom megyéhez.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 139 házban 858 lakos volt. Közülük 1 pap, 5 nemes, 118 paraszt, ezek 121 örököse és 133 zsellér élt itt.

Egykor jelentős volt szőlőművelése. Fehér bora a neszmélyivei vetekedett. Érdekes, hogy bár a filoxéra-pusztítás után a szőlőt új helyre kellett telepíteniük, a pincék és a préházak a régi helyen maradtak.

A kicsévelt gabonát a múlt században még itt is vermekben tárolták: nagyobb gazdáknál már előfordult a magtár is, amelyet "pévás"-nak vagy "iszling"-nek hívtak.

Piac Dorog és Tata volt, itt adták el fölösleges gabonakészletüket. Őrltetni a nyergesi hengermalomba és a dunai hajómalomba jártak.

Az 1869-ben alapított cementgyár ipartörténelmi jelentősége, hogy itt kezdték el Magyarországon a portland-cement gyártását. A Berzsek-hegyi alsóliász (jurakor) márgabányával 3,5 km-es drótkötélpálya kötötte össze a gyárat.

LÁBATLAN

A 19. században ismert 3 kőszénfeltárása, de egy sem fejlődött bányává, mészkő- (szürke márvány) és márgalelőhelyei viszont igen. Ezekre a 19. és a 20. században országos jelentőségű építőanyag-ipar települt.

1906-ban épült fel 4 tantermes állami elemi iskolája, amely az 1930-as években már 700 kötetes könyvtárral is rendelkezett.

Társadalmi egyesületei közül előbb 1918-ban a Hangya Szövetkezet, 1925-ben a Levente Egyesület, 1927-ben a Sport Club és az Önkéntes Tűzoltó Egylet, a Keresztény Szocialista Bánya és Kohómunkások helyi csoportja, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1932-ben a "Testvériség" Asztaltársaság, 1935-ben a Katolikus Olvasókör, 1940-ben a Magyar Katolikus Nőegyesület Országos Szövetségének helyi csoportja, végül 1950-ben a Magyar Szabadságharcos Szövetség Lábatalani Cementgyári üzemi csoportja alakult meg. Más források említést tesznek még a Gazdakör és a Magyarországi Építőmunkások Szakszervezetének működéséről is.

Lábatlan területén 1945. március 26-án értek véget a második világháború harcai.

Az 1950-es években alakult meg az Ipari Termelőszövetkezet. Az 1960-as években épületelem-gyártó üzeme volt. Az 1951-ben létesült termelőszövetkezete később a TÁTI Vörös Csillag MgTsz részévé vált. 1970-73. között épült fel Piszke határában a Lábatalani Papírgyár.

Piszkét 1950-ben csatolták Lábatlanhoz. 1984-től 1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott. Lakóinak száma 1990-ben 5690 fő volt, területe 2635 ha.

NÉPRAJZ

A földrajzi nevek egyrészt a község ipari létesítményeihez kötődnek Vaskapu, Cementgyár Rongygyár (a tulajdonos neve Rohn volt), másrészt a történeti múlthoz (Klastromkertek, Apácakert és Klastromdűlő) kötődnek. Cigány lakosságára utal a Lábatalani Harlem és a Cigány-gödör falurész.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Az 1400-ban említett Szent Mihály-kápolnának István pap volt az igazgatója. 1519-ben Bakócz Tamás érseknek is volt lábatalani birtoka. 1732-ben kevés volt a *katolikus* Lábatlanon. A 15. században épült templom ekkor a reformátusok birtokába került.

A katolikusok anyaegyháza 1732-től Nyergesújfalu, 1927-től pedig Piszke.

1720 körül a település határában állott a Visitatio-templom, melyet nagy számban kerestek fel zarándokok. E templom a 15. századból származó domonkos kolostor köveiből épült. E kolostor a török időkben erődített támaszpont volt, mely a harcok során elpusztult.

Mai temploma 1938-ban épült, utoljára 1978-ban újították fel.

1927-től Piszke filiája. Anyakönyveit 1927-ig Nyergesújfalun, azóta Piszken vezetik.

A *református* egyházzól, a reformáció kezdetétől, 1550 tájáról őrzik az első feljegyzéseket.

1732-ben a falu lakóinak többsége református volt.

Anyakönyveit 1713-tól őrzik.

Az egyházközség irattára régi jegyzőkönyveket, protokollumokat őriz.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete a sokszögű szentéllyel rendelkező, 15. századi eredetű, gótikus elemeket magában foglaló református templom, mely mai formáját erőteljes átalakítást követően 1894-ben nyerte el.

LÁBATLAN

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Rózsa Péten Papíröntők. 1976 körül. - Hajdú László: Mozaikfal, Papírgyár. 1970.

ÍRÓK, KÖLTŐK

HALASI István (Lábatlan, 1822. február 7. - Pápa, 1894. december 1.

Költő, tankönyvíró, református népiskolai tanító

Losoncon kezdte tanulmányait. Eleinte a kisdedóvó kötötte le figyelmét, majd tanítói oklevelet szerzett. 1847-ben Budán német gyerekeket tanított magyar nyelvre. 1848-ban nemzetőr lett, majd a Közlöny szerkesztőségében kapott állást. A zaklatások elől szülőföldjére vonult vissza. Később a tanítást folytatta. Írva olvasó módszerével a tanügyi bizottság előtt pályázott. Költeményt írt az Életképekbe (1846), a Hölgyfutárba pedig (1849 után) Komárom megyei tudósításokat.

Számos magyar nyelvű tankönyv szerzője. 1858-tól szerkesztette Pápán az Egyházmegyei Népiskolai Közlöny című folyóiratot.

BIBLIOGRÁFIA

ALBERT Andrea: Lábatlan község története 1945-1962. Esztergom, 1988. - Gépirat. - ET.

BALOGH László: Mondák, mesék, babonák, történetek és hiedelmek Lábatlan községből. Lábatlan, 1970. 9 1 .1. - Gépirat.-TM.

BALOGH László: Adatok Lábatlan nagyközség felszabadulásának történetéhez. Lábatlan, 1975. 84. 1. - Gépirat. - MK.

BALOGH László: Adatok a lábatlani református iskolának a mai 1. sz. Általános Iskola elődjének 18. századi történetéhez. Lábatlan, 1978. 2 1 .1. - Gépirat. - TM.

BALOGH László: Cigány történetek, hiedelmek Lábatlan községből. Lábatlan, 1978. 43. 1. - Gépirat. - TM.

BALOGH László: Piszke és Lábatlan községek egyesítése következtében alakult Lábatlan nagyközség története. 1267-1949. Lábatlan, 1986. 2 1 7 .1. - Gépirat. - TBM.

BALOGH László-TÖRÖK Gézáné: Iskolatörténet. Lábatlan 1877-1886. Lábatlan, 1978. 2 8 .1. - Gépirat. - TM.

DELI Mária: Lábatlan, Vékonypapírgyár - 1971. (Szociográfia) = Új Forrás, 1971. 3. sz. 89-100. 1.

HENTZ Lajos: Lakóhelyismereti pályamunka. (Lábatlan község története és néprajza.) Lábatlan, 1954. - Gépirat. - MK.

KÁDÁR Péter: Papírról-papírra. (Riport) = Új Forrás 1981. 3. sz. 54-60. 1.

KÉNER Mária: Lábatlan óvodáinak története. Az 1-3-as sz. óvoda története. Lábatlan, 1975. - Gépirat. ET.

LÁBATLANI mesék, hiedelemmondák, babonás történetek. Lábatlani 1. sz. Ált. Iskola gyűjtése. Lábatlan 1966-1967. 4 1 .1. - Gépirat. - TM.

LATORCAI Erzsébet: Lábatlan felszabadulásának története. Esztergom, 1980. - Gépirat. ET.

NÁDASI Lászlóné: Lábatlani népszokások, népélet. Lábatlan, é.n. - Gépirat. - BM.

LÁBATLAN-PISZKE

RÁBL Tiborné: Lábatlan nagyközség gazdasági és kulturális fejlődése a felszabadulástól napjainkig. Lábatlan, 1976. Illusztr. - Gépirat. - ET.

SARLÓS János: 100 éves a Cement- és Mészművek Lábatlani Gyára. Bp. 1968. Műszaki K. 48. 1. Illusztr.

45. Lábatlan pecsétje. 1860.

PISZKE

Neve valószínűleg szláv eredetű (Pesek, Pijeske) ami homokot jelent és a Duna aranytartalmú homokjával hozható kapcsolatba.

Okleveles említése 1300: Pyzke, 1332/1337: Pizke.

A középkori Piszke 1385-ben Lábatlani Henslini Pál birtoka volt.

Birtokosai között találjuk 1452-ben Pyzkei Györgyöt, 1519-ben Bakócz Tamást, 1678-ban Nagybaráti Huszár Istvánt és 1691-ben a Sándor családot.

A török időkben elpusztult. A középkori Piszke helyére a mai falurésztől délre fekvő Pusztá Piszke határrész valamint templommaradványa utal.

Lábatlan és Piszke a 17. század közepéig Esztergom vármegye része volt, majd Komárom megyéhez csatolták. Ebben jelentős szerepe lehetett a Komárom vármegyei tisztviselőket adó Nedeczky családnak.

1732-ben Elzászból, 1750-ben "Bajorhonból" németeket telepítettek ide. Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint főleg közbirtokosság, de Nedeczky Ferencnek, a későbbi alispánnak is vannak birtokai itt. 55 házban 90 család élt, népessége 363 fő volt. Közülük 92 zsellér. 1836-ban 1536 fő lakta. 1852-ben kapott önálló községi rangot. Szőlőművelés, "márványkő törése", mézesgetés és mészkereskedés nyújt biztos anyagi alapot a lakosságnak. "Szőlei számosak" - és a neszmélyihez hasonló jó borokat teremnek már a 18. század végén, írja Fényes Elek.

Úgy tűnik, hogy a 18. és 19. században két Piszke volt: a kialakuló falu és Pusztá Piszke.

A dualizmus korában a vörös "márványkő ásása" a bányatulajdonos Gerenday család kezdeményezésére fellendült, ami a gazdasági és társadalmi élet gyors fejlődését eredményezte. Igen korán, 1870-ben alakult meg a szántóföldi termelést és 1884-ben az erdőgazdálkodást irányító helyi társaság. A Gerenday-arborétum már 1890-ben nagy hírű faiskolával bírt.

Piszkrét 1876-ban Komárom megyéből visszacsatolták Esztergom megyéhez.

1903-ban római katolikus iskolája állami iskolává alakult át.

LÁBATLAN-PISZKE

A századfordulón virágzó ipara volt. E korszakban a 300-400 m hosszú pisznicei bánya adta - számos más mellett, pl. Ördögát - "a hazai legjobb márványanyagot... túlnyomóan vörösmárványt". Hajóállomásáról Németország, Svájc és Dánia felé is indultak szállítmányok. 1905-ben modern felszerelésű kőfaragó üzemet létesített Fellegi Antal. Miskolczi József gépészmérnök 1907-ben alapította "Terrenol" védjegyű azbeszt-cementgyárát (kiváló fal- és bútorburkolási anyag került ki innen). 1925-ben létesült a község papírgyártó üze me.

Társadalmi életének aktivitását jelzi az 1868-ban bejegyzett piszke-karvai Olvasó kör, az 1926-ban megalakult Levente Egyesület, melyet 1927-ben követett a Piszkei Kereskedelmi Iparosok Ifjúsági Egylete, 1930-ban a Polgári Lovászegylet, az Önkéntes Fáklya Egyesület, 1935-ben a Piszkei Katolikus Iparosok Egyesülete és végül 1939-ben a Katolikus Leánykör.

Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A II. világháború harcai 1945. március 26-án értek véget a község területén.

1950-ben közigazgatásilag Lábatlanhoz csatolták.

Lakóinak száma 1970-ben 5567 fő volt. 1990-ben Lábatlannal együtt szerepel.

NÉPRAJZ

A földrajzi nevek egy része az ipari üzemek (pl. Kőfaragó, Új gyár), mások a régi tulajdonosok nevét (Tulasai vagy Sziklai-patak, Gerenday-kert, -arborétum) örökítették át. Egyes dűlőkhöz mondák kötődnek: a Bánomi dűlő a régi harcok azon embereire emlékeztet, akik megbánták, hogy arra mentek. A Stárzsahegy dűlőben állítólag 1809-ben, a francia háború idején örök voltak felállítva. A Hajdútemető dűlőben temették el a hajdúkat, tartja a hagyomány.

Nevezetes volt egykor az úgynevezett "fokhagymás búcsú", amelyet július 2-án tartottak. Ekkor a tataiak füzérekben, "fentőkben" árusították itt mázsaszám a fokhagymát.

KATOLIKUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

Középkori templomának romjai a múlt században még láthatók voltak. Az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékben olvashatunk Piszkeről: plébánosát Lászlónak nevezi.

A török után betelepült német lakosság először 1792-ben emelt templomot. Ennek helyére épült 1900-ban a mai szentegyház, mely 1930-ban lett plébánia. Előtte Nyerges filiája volt.

A II. világháború okozta károkat 1947-ben javították ki. 1970-ben és 1975-ben belső átalakítást végeztek. Az új plébániaépület 1977-ben épült.

Anyakönyveket 1927-től találunk, előtte Nyergesújfalun anyakönyveztek.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületek: Jézus Szíve Társulat, Hitterjesztés Művek, Szívgyárda, Szív Testőrség.

1892-ben jegyezték be az *izraelita hitközséget*.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Nevezetességei és természeti értékei felhagyott kőbányái, a Nagy-Pisznice (544 m). Védett a Pisznice Denevér-barlangja, amely a Gerecse leghosszabb barlangjai közé tartozik (250 m). A Magas-Gerecse egyik legimpozánsabb mészkőrögének délnyugati oldalában, az évszázadok óta művelt jura kori mészkőbánya mellett nyílik. Folyosói, járatai vízszintes irányban terjednek ki. A régebbi járatok képződményben nem gazdagok, a hidrotermális oldásformák szépek, az új, alsóbb járatszakaszokban több helyen érdekesen színezett cseppkövek láthatók. A század elején guanót bányásztak itt.

BIBLIOGRÁFIA

- VÍGH Gyula: A piszkei "Sárkánylyuk"-i kőfejtő egykori barlangjai. = Barlangkutató, 1922-1925. 1-4. évf. 30-31. l.
- VOGH Viktor: A piszkei bryzoás márga faunája. Bp. 1910. Franklin ny. 176-204. l.
- Klny. a M. Kir. Földtani Intézet Évkönyve, 18. köt. 3.

46. Piszke pecsétje. 18-19. század

LEÁNYVÁR (LEINWAR)

Az összetétel előtagja a 17. században keletkezhetett, és a budai klarisszák klostromában élt apácákkal hozható kapcsolatba, míg az utótagot az Ulmodvár helynévből kölcsönözték. A helység határában lévő Kolostorhegyen hajdan apácakolostor, valamint egy Árpád-kori megerősített szálláshely: Valmot/Ulmod(vár) állt. (A 18. század elején még általános a falu Ulmodvár elnevezése.) Neve a cséviiek szerint így magyarázható: Az országúton egy leány ment és valaki fölkiáltott: "leány, várj", így lett "Leányvár" a falu. Németül Leinwar.

Okleveles említése: 1270 ? 1297 Wolmoth.

Közelében, a Templom-hegy mögötti védett völgyben 1327-től létezett a királyi erdőőrök faluja, Aberth is. 1278 után a margitszigeti apácák kaptak itt birtokot.

A Vaskapusztától délre húzódó völgyben a rézkortól kezdve egymást követik a különböző népek (rómaiak, avarok, magyarok) településnyomai és tárgyi emlékei (földvár). A mai falu nyílt helyét a korábbi évszázadokban elkerülte az ember.

A középkorban Pilis vármegyéhez tartozott. Neve Walmód (Bolnuch, Wolmoth) volt - a Volmód nemzetségbeliek birtokának és földvárának neve után.

1570-ben az esztergomi szandzsák része, az adóösszeírásban Valmód néven említik, lakatlan falu mely átmenetileg Dorog pusztájává vált. Csak a 18. században népesült be újra, de nem az eredet helyén.

1608-ban II. Mátyás adományaként a mai Leányvár területe a budai klarisszák birtokába került.

1732-ben a Sándor család a klarissza birtok bérlője. 1755 körül Grassalkovich Antal katolikus németeket telepített ide, ők kezdtek építkezni a mai falu helyén. Kezdetben egyházilag Doroghoz tartozott. 1782-től az új birtokos a Vallásalap lett, amelynek uradalmi és egyházi központja Csolnok volt.

LEÁNYVÁR

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint a Kamara tulajdona, 90 házban 110 család élt, népessége 500 fő volt; 1 polgár, 24 paraszt, ez utóbbi kettő 23 örököse és 87 zsellér élt itt.

Hegyes-völgyes határa Vályi szerint "igen sekélyen terem", de szőlői jók. Híres boruk a 18. században Pozsony és Győr megyéig is eljutott.

Iskolát a Vallásalap létesített és tartott fenn 1857-ig, majd 1904-ben épült fel a község kéttantermes iskolája.

Önálló vasútállomást 1895-ben kapott.

A 19. század végétől egyre többen dolgoznak a környékbeli bányákban.

Az I. világháborúban elesettek emlékművét 1937-ben avatták fel. Említésre méltó a József főherceg 1908. április 21-i szerencsés kiemenetelű balesete után állított emlékoszlop is.

Társadalmi életének aktivitását jelzi az 1880-as években megalakult fúvószenekar, az 1925-ben létesült a Hitelszövetkezet s a Levente Egyesület. 1926-ban a "Falu" Országos Földműves Szövetség fiókja, 1929-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1940-ben a Római Katolikus Agrár-Ifjúsági Legényegylet, a Magyarországi Németek Szövetségének helyi csoportja és végül 1943-ban a Leányvári Osztatlan Közös Legelőkből Erdekeit Legeltetési Társulat jött létre. Az alapítás évének említése nélkül jelzik a levéltári források a helyi kultúrotthon működését is.

Munkalehetőséget jelentett az 1929-ben üzembe helyezett ásványórló mű a hozzácsatolt mészkeszemen-cével.

A II. világháború harcai a településen 1945. március 22-én értek véget. Német anyanyelvű lakosságának 60 %-át 1945-1947-ben kitelepítették.

Az 1950-es évektől kezdve ápolják a nemzetiségi kultúrát és nyelvet az óvodában, az iskolában és a felnőtt lakosság körében is.

Önálló termelészövetkezetét a kesztölci kebelezte be. A híres kesztölci tapétaüzem a Leányvárhoz tartozó Vaskapuzstán létesült.

1984-től 1988-ig Dorog vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakossága 1990-ben 1544 fő volt, területe 725 ha.

NÉPRAJZ

A dűlőnevek természetesen kétnyelvűek. A belterületen a Baumschule (Faiskola) iskolai gyakorlókert volt. A Rét-dűlő (Slowakenwiese) Piliscsév szlovák nyelvű lakóira utal. A Vaskapuzsztat ("Pussta") valaha az uradalmi major helye. A Hármashatár (Dreihotter aecker) Leányvár, Dág, Csolnok határának találkozási helye.

A legtöbb monda a Kolostorhegyhez kötődik.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Csolnok filiájából 1803-ban lett önálló plébánia. Temploma 1823-ban (1806) épült.

Anyakönyveit 1803-tól vezetik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Jézus Szíve Társulat, Oltár Egylet, Egyházközségi Ifjúsági Énekkar, Szívgyárda.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű épülete a klasszicista római katolikus templom, a keresztelőkút és az orgona.

LEÁNYVÁR

KÉPZŐMŰVÉSZEK

TIMÁR Zsuzsa 1951-ben született Esztergomban.

Népi iparművész, akinek kerámiái, használati tárgyai a mai kor igényét és a hagyományt művészi erővel ötvözik.

A Korondról Bajnára települt Katona István tanítványa. 1976 óta Leányváron él és dolgozik.

Irodalom:

Bodri Ferenc: Tímár Zsuzsa fazekas kiállítása. Katalógus. Tatabánya, 1981. ápr. 21-től. Kertvárosi Galéria. Tatabánya.

Koczogh Ákos: Beszélgetés Tímár Zsuzsával a fazekasmesterségről. Illusztr. (Riport) = Új Forrás, 1982. 1. sz. 83-88. l.

Rózsa András: Tímár Zsuzsa üzenetei. = Nők Lapja. 1987. 28. sz. 14-15. l.

Rózsa András: Asszony, aki agyagból alkot. = Pesti Hírlap. 1991. 36. sz. 11. l.

ÍRÓK, KÖLTŐK

SÁRÁNDI (Papp) József (Cserepes, 1945. március. 8.-)

Költő, író

Leányváron él. 1979-1984 között az Új Forrás főmunkatársa volt.

Művei:

Vándor az aszályban. Bp. 1973. - Tűzoltók napja. Bp. 1976. - A barbárság kora. Bp. 1980. - A teljesítmény gyönyöre. Bp. 1983. - Útszéli történetek. Bp. 1984. - Felelet a kérdezőnek. Bp. 1987. - Egy esélytelen magánszáma. Bp. 1989.

Irodalom:

Angyal János: Portrévázlat Sárándi Józsefről. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 6-8. l.

Marafkó László: Költő, vállán a történelemmel. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 134-135. l.

Reuter Lajos: Tűzoltók napja. Jegyzetek Sárándi József új kötetéről. = Új Forrás, 1976. 2. sz. 136-137. l.

Kádár Péter: Sárándi József pörei. - Riport. = Új Forrás, 1980. 3. sz. 5-12. l.

Körmendy Zsuzsanna: A személyiség vesztőhelyein. - Jegyzetek Sárándi József verseiről. A Barbárság kora. = Új Forrás, 1980. 4. sz. 73-75. l.

Sándor György: Sárándi József: Útszéli történetek. = Új Forrás, 1984. 6. sz. 81-82. l.

Pomogáts Béla: Felelet a kérdezőnek. - Sárándi József versei. = Új Forrás, 1987. 6. sz. 76-77. l.

Monostori Imre: A felfokozott éntudat drámája. = Forrás, 1981. 1. sz. 87-88. l.

Jobbágy Tihamér: "Kelet-európai pillanatkép" (kritika). = Művészeti Műhely 1990. 1. sz. 48-50.

BIBLIOGRÁFIA

BALLA András: Kesztlői és leányvári sírkövek. (Fotó) = Új Forrás, 1979. 3. sz. 80. l.

BALOGH Béni: "Svábkérdés" Kitelepítés Leányváron. = Limes 1992. 1. sz. 57-65. l.

GERSTNER Károly: Leányvár név- és településtörténete. = Új Forrás, 1979. 3. sz. 40-44. l.

GERSTNER Károly: A nyelvi egység fölbomlása és a kétnyelvűség foka Leányváron. = Új Forrás, 1976. 3. sz. 83-88. l.

LEÁNYVÁR, MÁRIHALOM

KÁLMÁNFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63-70. l.

NAGYNE ENGLER Zsuzsa: A társadalmi nevelés színterei Leányváron. Esztergom, 1984. - Gépirat.

WAGENHOFFER, Johann: Csolnok, Leányvár, Máriahalom. In. Deutscher Kalender, 1975.

47. Leányvár pecsétje. 18-19. század

MÁRIHALOM (KIRWA)

A község eredeti neve Kirva, mely valószínűleg a szláv krvat (görbe) szóból származik. A község neve helybeli elterjedéssel Kirval, ami a szomszédos Perbál áthallásából következhet.

Nevének eredetét két monda is magyarázza. Az egyik szerint a mai templom helyén elterülő erdőben valaha egy kápolna állott, így a Kirche (templom) és a Wald (erdő) szavak összekapcsolásával alakult ki a község Kirwal neve. A másik szerint a szomszédos erdőben talált romok egy téglájára írt Kriw szóból ered, amit a magyarok Kérvének, a "tótok" Kerwának, a németek Kirwalnak ejtettek. 1936-tól kezdődően viseli a Máriahalom nevet, melyben a Mária személynév a Mária-kultusszal, a halom főnév dimbes-dombos határával függhet össze.

Okleveles említése 1255: Kirua, 1262: Kerva, 1263/ 1270/ 1275: Keroa, 1271/72: Kerwa, 1273: Kerowa, 1312: Korua. Első pecsétjén a Kerwa névalak áll.

A községre vonatkozó legkorábbi írott adatunk az esztergomi keresztesek birtoklásáról szól, akik 1255-ben Simon szervienseknek szőlőt ajándékoznak Kirván.

Területe a későbronzkortól - Ebbenhöch szerint már az újkőkor óta lakott. Római és középkori leletei az Esztergomi Vármúzeum állandó régészeti kiállítását gazdagítják.

A középkori birtoka 1273-ban az óbudai klarisszák kezébe került. 1570-ben a török adóösszeírásokban lakott helyként szerepelt.

A 16. században Úny birtokosai szerezték meg (Nagy- és Kis-Kirvapuszta), akik még a 18. század elején "Kerváknak mind főgyét, réttyét és erdejét szabadossan" bírták. 1715-ben 11 szlovák háztartást írtak össze. Az apácák jogos tulajdonukat 1719-ben visszaperelték, és 1782-ig gazdálkodtak itt. II. József alatt vette át a Vallásalap, amely 1906-ban magánszemélynek adta el. Későbbi tulajdonosáról, dr. Keresztesi Ödöntől kapta a Keresztespuszta a nevét.

1785-1786-ban elsősorban Württemberg tartományból németeket telepítettek ide. Ezen időtől a kitelepítésig katolikus vallású németek lakták.

MÁRIAHALOM

Az 1784-87-es népszámláláskor Csolnokkal együtt írták össze.

Lakóinak száma 1836-ban 483 fő volt.

Iskolája 1786-ban nyílt meg, végleges épülete 1812-re készült el. 1904-ben bővült, 1939-ben nyerte el mai formáját.

A hagyomány szerint 1849-ben a Buda ostromára készülők Görgey csapatai átvonultak a községen. 1848 októberében Jellasicsot feltartóztatandó népfelkelést terveztek Kirva és Epöl község közötti gyülekezőhellyel.

1861-ben és 1876-ban a kirvaiak megvették a somodon határrészt.

A XVIII. század elején ideérkező német lakosság a hagyomány szerint az erdőkből, nádasokból irtással nyerte a szőlő telepítésére alkalmas területeket. A filoxera pusztítása előtti időkben a híres kirvai fehér bor eljutott Pozsonyon át Bécsig, még az elemi iskolai tankönyv is említette. Emeletes présházai és a bálványos prések fejlett szőlő- és borkultúrájának bizonyítékai.

Jelentős volt gyümölcsstermelése is. A körtét, almát, szilvát nagy, kerek kosarakba téve, kocsival vitték eladni Dorogra és Esztergomba. Más falvakból, pl. Pilisvörösvárról, Piliscsabáról, Óbudáról is jöttek ide felvásárolni a gyümölcsöt. Igen nagy mennyiséget aszaltak télire (körte, szilva, őszibarack). A kétemeletes présházák felső szintjét takarmányfélék és gabona tárolására használták, az almát és a körtét is itt tárolták a gabonafélék között.

A község 1871-1950-ig az únyi körjegyzőség tagja volt.

A múlt században postája Dorog, a századfordulón Tinnye, 1947-től Úny, míg az 1960-as évek végétől helyben van. Vasútállomása Piliscsaba-Jászfalu 1895-től. 1950-ig csak gyalog vagy lovaskocsival lehetett megközelíteni a községet.

A közös Úny-Kirvai Tűzoltótestület 1891-ben jött létre.

1895-ben állították föl a Kirva - Úny Községi Hitelszövetkezetet. 1920-ban létesült a Hangya Szövetkezet és a Temetkezési Egylet, melyet 1925-ben követett a Levente Egyesület, 1928-ban a "Falu" Országos Földműves Szövetség helyi fiókjá, a Polgári Lövészegylet, 1940-ben pedig a Magyarországi Németek Szövetségének Máriahalmi helyi csoportja.

Az I. világháborúban elesettek emlékművét 1936-ban avatták fel.

Az 1930-as években lakosságának 80 %-a még szőlő- és földműveléssel foglalkozott, másik része bányászatból élt.

A II. világháború harcai 1944. december 25-étől 1945. március 23-áig tartottak a községben és határában. 1946. április 2-án kitelepítettek 640 főt, a lakosság 3/4 részét.

1950-ben megindult a rendszeres autóbusz-közlekedés Esztergomba, megalakult a Szabadság Tszcs, amely 1961-ben egyesül Únnyal, 1964-ben Sárisáppal (Új Élet MgTsz).

1953-ban fejlődésnek indult az 1948-ban államosított általános iskolában a német nemzetiségi oktatás és a nemzetiségi kultúra ápolása. Ez bizonyosan szerepet játszik abban, hogy az 1970-es évek végén lakosságának csaknem fele német nemzetiségűnek vallotta magát.

1950 és 1971 között önálló tanácsú község, 1971-től 1990-ig Dág Községi Közös Tanácsának tagja, 1990. január 1-jétől újra önálló.

Napjainkban Máriahalom üdülőhelyi szerepe egyre inkább meghatározóvá válik.

Lakóinak száma 1990-ben 559 fő volt, területe 1803 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei kétnyelvűek (magyar, német). Idézik a történelmi múltat (Török-kút). Alt-Kirva-Ókirva (régészeti leletek helye). A paraszti gazdálkodásra utalnak: Csolnoker Aecker (még a betelepítés előtt a csolnokiak művelték), Trettplatz Aecker (Szérűk), Szőlő-hegy (ahova a 18. században az első szőlőket telepítették).

MÁRIAHALOM

KATOLIKUS EGYHÁZ

1255-ben az esztergomi keresztesek birtoka volt.

Az egyházi anyakönyveket 1785-1787 között Csabán és Csolnokon, 1787-1805 között Únyon - ekkor Kirva Úny filiája - vezették. Plébániája 1805-ben alakult, plébániaháza 1808-ban épült. Az 1831-es kole-rajárvány után a hívek felépítették a faszindelyes Mária-káponát. A község területén két kápolnát találunk melyeket Sarlós Boldogasszony és Szent Vendel tiszteletére emelte.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Katolikus Egylet, Rózsafüzér Társulat, Hitterjesztési Mű-vek, Szívárdá, Oltár Egylet, Leányok Jézus Szíve Szövetsége.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű katolikus temploma 1821-1825 között épült a későbarokk jegyében. Barokk fő- és mellékoltára, szószéke 18. századi. Említést érdemelnek a Széchenyi utca 25., 28. és 65. sz. házai és a népi pincék. A volt Scháffer utóbb Kocsis-ház ajóbéllétei népi iparművészeti alkotások. Védelmet érdemelne az Ó- és Középső temető valamint Scháffer Pál emeletes présháza. Ederle Ádám bálványos prése (1883) ma a Tatai Nemzetiségi Múzeum díszé.

BIBLIOGRÁFIA

HISTORIA Domus (egyházközség története). Máriahalom, Plébánia Hivatal. Az ún. "Zöldkönyv" őrzi a község gazdáinak jegyzékét a századfordulóról.

KALMÁNFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom-környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63 - 73. l.

LOCHER János: Kirva község bírójának naplója, 1926. A gótbetűs német nyelvű kézirat a helyi História Domus és személyes visszaemlékezések alapján írja meg a község történetét krónikaszerűen.

MAROSI György: Szülőföldem múltjából. (Máriahalom) (Győr 195?) - Gépirat. - MK.

SCHILLING Rogerius: Zur Siedlungsgeschichte der Gemeinde Kirva. Mitteilungen Deutsch-Ungarische Heimatsblätter (DUHB). 1930. 3 Heft. 217. l.

WAGENHOFFER János: Szülőfalum, Máriahalom története. Máriahalom, 1958. - Kézirat.

WAGENHOFFER, Johann: Csolnok, Leányvár, Máriahalom. In: Deutscher Kalender, 1975. Bp.

WAGENHOFFER Vilmos: Kirvától Máriahalomig. Esztergom, 1984-1990. (Máriahalom község története) Németre ford. - Gépirat. A szerző tulajdona.

WAGENHOFFER Vilmos: Máriahalom - Kirva község a 19. században. Helye és szerepe szomszédai környezetében. Esztergom, 1986. 255. l. - Gépirat. - MK.

WAGENHOFFER Vilmos: Máriahalom (Kirva) község története a 18. században. Máriahalom, 1984. 129. l., illusztr. - Gépirat. - TBM.

WAGENHOFFER Vilmos: Népszécsere Máriahalmon 1945-1949 között. = Limes. 1992. 1. sz. 84-111. l.

MÁRIAHALOM, MOCSA

48. Máriahalom (Kirva) pecsétje. 1796.

MOCSA

A név szláv eredetű személynévnek becéző képzővel ellátott származéka. A helyi hagyomány szerint a környékbeli mocsarokról nevezték el.

Okleveles előfordulása: 1237/1240: Macha, 1291: Mocha.

Az Árpádok korában királyi birtok volt, jövedelmét a királynék udvartartására rendelték. 1291-ben a királyné az esztergomi érseknek adományozta és mindvégig az érsekség tulajdonában maradt.

Tárkány és Mocsá határában a 20. századig létezett egy *Tömörd* nevű falu. Tömörd neve az ótörök eredetű Tömör személynév -d képzős származéka. Okleveles említések: 1216: Temerd, 1237: Temurd. A középkorban népes falu volt. 1547-ben pusztították el a törökök. A pannonhalmi főapátság birtoka volt. 1785-ben 86 fő lakta, közülük 3 nemes, 16 zsellér. 1848-ban 132 lakóját vették számba. A 19. század végétől bencés alapítású uradalmi elemi népiskola is működött a pusztán. Keserűvízforrásának vizét "Pannonia Keserűvíz" néven forgalmazták.

A törökök Mocsát már 1543-ban elpusztították. 1570-ben még lakatlan volt, de tíz év múlva 25 adófizetőt említenek. 1622-ben református magyarokkal népesült be.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint 298 házban 511 család élt, népessége 2456 fő volt. 3 papot, 4 nemest, 1 tisztviselőt, 31 polgárt, 148 parasztot, az utóbbi kettő 52 örökösét és 339 zsellért írtak össze. 1848-ban 2677 lakója volt, ebből 1337 református, 1330 katolikus, 3 "görög óhitű", 7 zsidó vallású.

A felsorolt adatok arról tanúskodnak, hogy e település nagy határa és ehhez mérten magas lélekszáma következtében nem a dunántúli, hanem a kislalföldi településtípust képviseli.

Az úrbéri eljárás során évtizedekig tartó vita alakult ki a lakosság és az esztergomi érsekség között. 1860-ban több mint száz embert megbotoztak. Ez még az adott korszakban is kirívó közigazgatási eljárásnak minősült. Termékeny földjét népe szorgalmasan művelte. Szőlőt, cukorrépat termesztettek, birkát tartottak, fuvaroztak. A szarvasmarha mellett később lovat is tenyésztettek.

Református és katolikus elemi népiskola egyaránt működött a faluban.

Egyesületei közül az Iparosok Társkörét 1919-ben, a "Falu" Országos Gazdaszövetség helyi fiókját 1927-ben, a Stefánia Szövetség helyi fiókját és a Polgári Lovászegyletet 1930-ban, a "Honsz" helyi fiókját 1933-ban, a Gazdakört 1934-ben a Katolikus Leánykört 1937-ben jegyezték be. A harmincas években ismert

MOCSA

volt a Községi Dalegyesület is. Népkönyvtárát 1936-ban kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A második világháború harcai 1945. március 24-én értek véget a községben.

A Mocσαι Búzakalász Termelőszövetkezet 1959-ben alakult.

1984-től 1988-ig Komárom vonzáskörzetéhez tartozott.

A település lakossága 1990-ben 2367 fő, területe 6760 hektár volt.

NÉPRAJZ

Pusztanevek őrzik a hajdani településszerkezet emlékeit: Boldogasszonypuszta (a primáciai birtok központja volt).

A község határában az 1920-as évek közepén végzett tagosítás és parcellázás után tizenhárom ún. farmtanya épült (Berczeli-, Bereznai-, Bondor-, Hartmann-, Hörömpüli-, Kiss-, Király-, Lunczer-, Roboz-, Semsei-, Varga-, és a két Karsai tanya).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A plébánia 1700-ban létesült. Templomát Rózsafüzér királynéja tiszteletére szentelték. Anyakönyveket 1700-tól vezetik.

A *református* egyházközség a 17. században keletkezett. 1715-ben a primás betiltotta a református istentiszteletet és egyházközségüket is feloszlatta. 1782-től működtek újra, 1783-ban templomot építettek.

1783-tól őrzik az anyakönyveket, jegyzőkönyveket és egyéb levéltári anyagokat az egyházközség irattárában. Kéziratos gyülekezettörténet is rendelkezésére áll a múltat kutatóknak.

Az egyházközségnek az elmúlt évszázadok során több temploma is volt. A jelenlegi 1952-1954 között épült. A tornyot 1968-ban emelték.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű római katolikus templomát a barokk jegyében építették 1758-ban. Bővítésére 1851-ben és 1903-ban került sor. Berendezése 18. századi barokk. A község területén álló Szentháromságszobor 1824-ben készült.

ÍRÓK, KÖLTŐK

HOLLÓ András (Mocsa, 1953. május 25. - 1992. szeptember 11.)

Költő

Középiskoláit Komáromban végezte, majd 1977-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar-orsz szakán szerzett diplomát. Három évig Komáromban, egy évig Esztergomban tanított. Szellemi szabadfoglalkozásuként Mocsaan élt.

Művei:

Holló András: Szándékaim és lehetőségeim. = Új Forrás, 1984. 2. sz. 5 - 6. l. - Préselt lepke. Bp. 1987. - Iszapfalvi legendák. Tatabánya, 1988. - Előszüret. Tatabánya, 1990. - A költészet másnapja. (Válogatás fiatal költők műveiből.) Bp. 1986.

MOCSA

Irodalom:

Marno János: Az idegen. = *Mozgó Világ*, 1983. 11. sz. 34-40. l.

Fodor András: Bevezető a "Kötet nélkül" költőinek szerzői estjén. = *Új Forrás*, 1986. 3. sz. 25-31. l.

Vasadi Péter: "Másról van szó." Holló András költészetéről. = *Új Forrás*, 1987. 4. sz. 57-59. l.

Pécsi György: Holló András: Préselt lepke. = *Új Forrás*, 1987. 4. sz. 60. l.

Deák László: Behátrálás az irodalomba. = *Alföld*, 1987. 12. sz. 104-111. l.

Jász Attila: Bizonytalan szorongás (Holló András halálhírére. = *Művészeti Műhely*, Tatabánya, 1992. 68. l.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

BARBAY István (Mocsa, 1764. május 30. - Szend, 1838. febr. 10.)

Író, jegyző

A gimnáziumot Komáromban és Tatán végezte. 1783-ban Banán majd Kocson volt iskolamester. 1790-ben Szenden jegyző lett. Szend történetével foglalkozott.

PERESZLÉNYI János (Ipoly-Pásztó, 1831. december 15. - Győr, 1894. január 12.)

Református lelkész, Császáron is tanított. 1861-től volt a mocsaiak lelkésze.

Művei:

Kazinczy Ferenc emléke Tatán (Komárom, 1864.) - Egyházi emlékbeszéd (Komárom, 1864.) - Kovács Pál 50 éves írói jubileumára (Komárom, 1877.)

BIBLIOGRÁFIA

GUTAI István: Mocsai mozaik. Fejezetek Mocsa község régebbi és újabb kori történetéből. 1209-1989. (Szerk.: Nóber Imre.) Mocsa, 1988. 191. l., illusztr.

KRÓNIKÁS lapok a mocsai Búzakalász Termelőszövetkezet életéből. 1959-1984. (Összeáll.: Nóber Imre.) Mocsa, 1984. 257. l. illusztr.

MOCSA község történetének felkutatása. Mocsa, 1959. 5. l. - Gépirat. - MK.

SZÁNTÓ Ferenc: Pillanatfelvétel a szocialista demokrácia lakossági hátteréről. Egy közvéleménykutatás eredményei. = *Új Forrás*, 1973. 3. sz. 97-108. l.

49. Mocsa pecsétje. 18-19. század

MOGYORÓSBÁNYA

A Mogyorós helynév mogyoróbokrokkal benőtt területet jelent, a bánya utótag a bányászatra utal.

Okleveles említése: 1269: Munorod, Munoros, Monoros, 1277.: Moniorus, 1281: Monuros, 1356: Mogyoros.

A középkori Mogyorós falu a mai templom körül helyezkedett el.

1570-től egységesen Mogyoros vagy Mogyorós.

Emberi település nyomai az őskortól megtalálható. Ezt bizonyítják a csiszolt kőeszközök, az Óhegy bronzkori földvára, római kori edények, avarkorei leletek.

A középkorban királynéi birtok volt, melyet 1269-ben Mária királyné Benedek veszprémi ispánnak ajándékozott. Később 1283-ban a Zovárd nembéli Miklós tulajdonába került.

1307-ben a Zovárd nemzetségi birtokokat átmenetileg a Csákok bírják. Mellettük az óbudai apácák (klarisszák) is birtokjogot szereznek 1473-ban amit a rend 1782. évi feloszlataáig tartottak a kezükben. Attól kezdődően egészen 1945-ig a földesúri jogokat a Vallásalap gyakorolta. Az uradalom központja Csolnok volt.

A törökök a környéket feldúlták, így 1570-ben lakatlan pusztá lett, amit szomszédai bekebeleztek. Nem maradt örökké "üres falu", mint a szomszédos Pél. A 18. század elején az apácák "tótokat" és németeket telepítettek ide. 1907-től a község neve Mogyorósbánya, addig Mogyorós.

1720-ban főleg szlovák és német anyanyelvű családok éltek itt. Lakóinak száma 1732-ben 257 fő volt.

A falu pecsétjében az elnevezésre utaló mogyoróbokor a 18. század elején jelent meg.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 70 házban 81 család élt, népessége 380 fő volt. Közülük paraszt 44, örököse 33, zsellér pedig 37 volt.

Barnakőszentet először 1819-ben tártak fel Szarkáson, ahol a kitermelés 1889-től vett lendületet. A 19. század derekán már működött bányakórháza.

1862-ben építtetett kastélyt Brzorár Rezső, a Felvidékről ideszármazott kisnemes, a híres szobrászművész, Bezerédi Gyula apja.

Mogyorós a megye egyik legkisebb határu községe volt. A lakosság nagy részének már a 20. század elejétől megélhetést jelentett a "kőszán ásása", az Esztergomban is felhasznált "jó fazekasoknak való agyag föld" kibányászása és a mészkőfejtés. 1907-től neve: Mogyorósbánya.

Az első világháborúban elesettek emlékművét 1935-ben emelték.

Az 1930-as években már a bányászoknak is volt általában 2-3 hold földje, a hiányzó terményeket a földműves lakosságnál vállalt részesmunkával szerezték be.

Társadalmi életének aktivitására utal az 1927-ben bejegyzett Levente Egyesület, melyet 1930-ban követett a Polgári Lovászegylet, 1938-ban az Önkéntes Tűzoltótestület, és végül 1942-ben a Katolikus Leánykörök Szövetségének helyi csoportja. Levéltári források említést tesznek még a "Stefánia" Szövetségről is. 1928-ban épült a Magyar Túrta Egyesület Esztergomi Osztályának menedékháza, iskoláját az 1930-as években emelték.

1945. március 25-én értek véget a második világháború harcai a településen. Bányászközség jellege a szénbányászat visszafejlesztéséig megmaradt.

Közigazgatási önállóságát 1971-ben veszítette el, ekkor lett Tát Nagyközségi Közös Tanács tagja, de az 1990. évi helyhatósági választások után visszaállt önkormányzata.

Katolikus lakossága az újjátelepítés óta vegyes anyanyelvű maradt. 1978-ban lakóinak 13,2 %-a vallotta magát szlováknak.

A szlovák nemzetiségi kultúrát az asszonykórus és a fúvószenekar révén ápolják.

1984-től 1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 819 fő volt, területe 733 hektár.

MOGYORÓSBÁNYA

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei többnyire kétnyelvűek Szőlő-sor (Winohradek) Ábel völgye (Ábelova dolina). A nevek a gazdálkodásra (Káposztások, Szántók az almafánál - a hajdani sok almafa miatt), a bányászatra (Salakhányó), a lakosság összetételére (Sváb utca a mai Petőfi S. u.) utalnak.

A múlt században jellemzőek voltak a három és négyosztatú házak. A szabadkéményes konyhában hasáb alakú kenyérsütő kemence állt, amelynek felső részébe a szabadkémények megszűnése után hús füstölésére szolgáló részt, ún. "vindófnit" építettek. A szobában álló kemencét a konyhából fűtötték.

A ház építőanyagát legtöbbször magából a telekből termelték ki. Eleinte rakott sárfal, majd vályogtáglavolt a fő építőanyag. A szarufás tetőszerkezetet zsúppal fedték, de korábban a zsidely és a nád is előfordult.

Szép pincesorában állóhézagos faormzatú, évszámmal ellátott, faajtós, emeletes, zsúpfedelű présházak is találhatóak, melyek műemléki védelemre javasoltak.

A "Cservenyica" nevű falurészen "sárga földet" termeltek ki, amelyet a kemencék és a házak vakolásához használtak, de szállították ezt a tati pékek számára is kemencéik javításához. Feltételezhető, hogy innen bányászták régen a fazekasagyagot is.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékben Miklós nevű papját említik. A veszprémi püspökség alá tartozó falunak ekkor már állt temploma. A török időkben a község plébániája megszűnt.

1701-ben Nyerges filiája volt. 1771-től Bajóthoz tartozott. 1914 és 1970 között Péli földszentkereszt fiókegyháza, s csak 1970-től lett önálló plébánia.

Anyakönyveit 1970-től vezetik.

MŰEMLEKEK

Régi épületei közül a pestisjárvány emlékét őrző, 1755-ben a tati út mellett emelt hálaadó kápolna (ún. kolerakápolna) érdemel említést. Az 1862-ben Brzorár Rezső által építtetett romantikus stílusú úgynevezett Bezerédi kastélyt sajnos lebontották.

Természeti értékei közül védeltséget élvez a Kő-hegy barlangja.

KÉPZŐMŰVÉSZET

BEZERÉDI Gyula (Mogyorós, 1858. április 9. - Budapest 1925. június 31.) szobrászművész. 1873-tól a bécsi akadémián tanult. Főleg zsánerfigurákat, emlékműveket készített. Ő alkotta a budapesti Washington szobrot és megmintázta Tinódi Sebestyén alakját is. Az általános iskola 1990-ben felvette híres szülöttének nevét.

BIBLIOGRÁFIA

KÁLMÁNFI Béla: Népköltészeti emlékek és népdalok Esztergomban és környékén. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 73-83. 1.

KÖVECSESE-VARGA Etelka: Mogyorósbánya népi építésze. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei. 4. Tata, 1991. 149-187. 1.

50. Mogyorósbánya pecsétje.

NAGYIGMÁND

Nevét a német Wigman személynévből kapta. A Nagy - előtag Kisigmándtól különbözteti meg.

Okleveles említése: 1233: Wygman, Huigman, 1234: Vigmam, 1236: Vigman, 1257: Wigman, 1270: Wygman, 1290: Wygmand, 1332: Vigman.

Igmánd az Árpád-korban az egyfalus kisnemesi Wigman - Igmánd - nemzetség tulajdona. 1332-ben Károly király Tamás csókakői várnagynak adományozta.

1400 körül a Zichyek tartották igényt a falura. A 16. század elején a Hédervári családé. 1526-ban Bakith Pál és testvérei kapták királyi adományként.

Néhány év múlva a szomszédos Csanak és Csicsó helységekkel együtt a törökök elpusztították.

1643-ban települt be református vallású magyarokkal. Ekkor Csáky László birtokaként a gesztesi várhoz tartozott. 1676-ban a Ghyczyek is birtokrészt szereztek. Bél Mátyás a megélhetés nehézségeiről ír: "A föld szűkének a következménye, hogy a lakosok kénytelenek Csanag és Csicsó pusztákat is művelni évi bérösszegért".

A 17. század végén a gesztesi uradalommal együtt az Esterházy család birtokába került.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint 214 házban 304 család élt. A népesség 1382 fő volt. 20 nemes, 3 tisztviselőt, 12 polgárt, 111 parasztot, az utóbbi kettő 104 örökösét és 162 zsellért írtak össze. 1848-ban a lakosság száma 2306, ebből 615 katolikus, 12 ágostai evangélikus, 1632 református és 11 zsidó vallású volt.

1849. júliusában a császári csapatok elől Komáromba menekült Stetner Ignác református lelkész. Parókiáját a katonák feldúlták, börtönné alakították. Itt ülésezett Haynau haditörvényszéke, melynek ítélete nyomán 1849. július 12-én a parókia udvarán kivégezték a tatai születésű Mansbart Antal csákberényi plébánost és Szikszay János magyaralmási református lelkészt, mert kihirdették templomukban a debreceni kormány toborzó rendeletét és a Függetlenségi Nyilatkozatot. 1908-ban emlékoszlopot emeltek tiszteletükre a templom mellett.

1863-ban Schmidthauer Antal komáromi gyógyszerész rátalált a világhírű igmándi keserűvíz első forrására. Fia, Schmidthauer Lajos tárta fel a forrás ereit.

A falu lakói a 18. századtól kezdve kitűntek szorgalmukkal a lótenyésztés, a zöldség- és gyümölcsstermesztés terén.

NAGYIGMÁND

Katolikus és református népiskoláját az egyházak megalakulásakor hozták létre.

Az első világháborúban 300-an vettek részt, a hősi halottak száma 96.

Első gazdaköre - melynek elődje a helybéli Népkönyvtár Egyesület volt - 1904-ben alakult.

Ezt követően aktivitását jelzi az 1926-ban jegyezték be a Levente Egyesületet, melyet 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1932-ben az Ipartestület, 1948-ban a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége helyi csoportja, 1949-ben a Nagyigmánd és Vidéke Vadásztársaság követett. Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól. 1928-tól működik Gazdasági Népháza, s a harmincas évektől ismert a Nagyigmándi Római Katolikus Énekkar is.

A második világháború harca 1945. március 26-án értek véget a településeken.

1971. április 15-én Kisigmánd és Csép csatlakozott Nagyigmándhoz, mellyel ettől kezdődően közös tanácsot alkotott. 1972-ben Nagyigmánd nagyközsége lett. 1984-től 1988-ig Komárom vonzáskörzetéhez tartozott. 1990-ben Kisigmánd és Csép ismét önállósult.

Lakossága 1990-ben 3207 fő, területe 5139 hektár volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik az öt körülvevő egykori települések neveit: Csanakpuszta, Csicsó. Utalnak a régi birtokosokra: "Ghyczypusztá, Thalypusztá", Szijj-tagok (Szijj Bálintról elnevezve), Keserű-kutak. Az Ördög-tó és az Ördög-hegy nevéhez helyi monda is fűződik.

A községben gyakori volt az ollóágasos-szelemenes tető. A taréjszeleмент alul, a faltól egy méterrel beljebb a keresztgerendákba csapolt, felül a torokgerendával, másnéven kakasülővel megerősített három, néha több ollófa tartotta. Az egymástól 70-100 cm távolságra levő horogfákat az ágasfás-szelemenes tetőhöz hasonlóan rakták fel.

A ház mestergerendájába a szobaajtó felőli oldalra felvésték az építető nevét és a ház építésének az évszámát Pl.: Papoi János Anno 1802. (Bálint Pál háza, Rákóczi u. 7.)

A deszka oromfalú házakon előfordult, hogy az oromfalra tették a padlásajtót (Thalypusztá).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

Esterházy József római *katolikus* plébániát állított fel. Ehhez tartoztak Tárkány, Bábólna, Ács, Kocs községek fiókegyházai. Anyakönyveit 1724-től vezetik.

A *református* egyház meglétéről 1670 óta vannak adataink. Anyakönyveit 1728-tól kezdődően őrzik.

A reformátusok - az 1748-ban Esterházy József által a katolikusoknak adományozott templomuk - helyett új templomot emeltek, amelyet 1848-ban építettek át.

Az egyházközség irattárában régi jegyzőkönyvek, protokollumok, gazdag iratanyag segíti a helytörténeti kutatást.

A lelkészlak falán emléktábla őrzi az 1849-ben itt kivégzettek emlékét.

Anyakönyveit 1728-tól őrzik.

A Nagyigmándon élő *zsidók* az ácsi hitközséghez tartoztak. Fiókhitközségük 1883-ban alakult meg, ebben az évben készült a Kellner és Bergl család által építtetett imaház is, mely 1901-ben került át a hitközség tulajdonába. A mintegy 80 főnyi zsidóság deportálást túlélt tagjai 1945 után nem tértek vissza a faluba.

NAGYIGMÁND

MŰEMLEKEK

A katolikus egyház barokk plébániaháza - melyet többször is átépítettek - Fellner Jakab tervei szerint készült 1749-ben. Ugyancsak ő tervezte az 1775-76-ban emelt római katolikus templom barokk épületét is, melynek rokokó mellékoltára és szószéke 18. századi.

Figyelemre méltó a műemlék jellegű, 1820 körül faragott Nepomuki Szent János szobor. Érdekessége, hogy a szokásostól eltérően Nepomuki Szent János ujjait a szájához emeli.

ÍRÓK KÖLTŐK

HARSÁNYI Lajos (Nagyigmánd, 1883. szeptember 29. - Győr, 1985. október 3.)

Író, költő, győri kanonok.

Győri székesegyházi hitszónok a Dunántúli Hírlap felelős szerkesztője. Misztikus belső világát, istenkereső vívódásait szimbolikus költői képekkel fejezi ki. Sík Sándor mellett a katolikus költészet legihlettebb művelője. Versei több nyelven is megjelentek.

Művei:

Új vizeken. 1908. - Az életem muzsikája. 1909. - A Napkirály rokona. 1911. - Toronyzene. 1917. - A boldog költő. 1926. - Mi Cha Él. 1933. - Holdtölte. 1936. - Az elragadott herceg. 1930. - A nem porladó kezű király. 1934. - Hagia Sophia. 1913. - Válogatott költeményei Bp. 1935. - Égi és földi szerelem. Bp. 1940.

Irodalom:

Magasi Artúr: Harsányi Lajos. In: Esztergomi Szentbenedek-rend Katolikus Szent István Gimnázium. 1932/33. évi Értesítője. Esztergom, 1933. 7 - 28. l.

Bánhegyi Jób: Harsányi Lajos költészete. Bp. 1934.

Sík Sándor: Harsányi Lajos ajánlása. In: Kisfaludi Társaság Évlapjai. Bp. 1936.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

KÁBIK J. Géza (Nagyigmánd, 1863. április 15. - ?) plébános, író, lapszerkesztő, plébános.

PÁPAI József (Nagyigmánd, 1873. július 1. - Debrecen, 1931. június 9.) nyelvész, egyetemi tanár. A finnugor népek kutatója, az MTA levelező tagja.

SZENTKÚTI KISS Károly (Pozba, 1841. október 18. - Nagyigmánd, 1928. január 22.) evangélikus lelkész Nagyigmándon 1888-tól. A Barsi református egyházmegyéről írt tanulmánykötetet. 1892-ben Komáromban megjelentette "Töredékek Nagy-Igmánd és vidéke múltjából" c. munkája Kéziratos munkáját. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzik kiadatlan művét, a Krónikát. (Adalékok a nagyigmándi református egyházközség történetéhez).

SZIJJ Bálint (Nagyigmánd, 1868. február 4. - ?) földműves származású kiscgazda politikus. Elnöke is volt a pártnak. 1927-től örökös felsőházi tag.

THALY Ferenc (Jersey szigete, 1862. augusztus 5. - Budapest, 1929. június 19.) politikus, országgyűlési képviselő.

Thaly Zsigmond fia. Pusztamihályon gazdálkodott. A felsőház alelnökének is megválasztották.

NAGYIGMÁND

BIBLIOGRÁFIA

- BALÁZS János-PAPP Endre-PAPP Endréné: Nagyigmánd története. Nagyigmánd, 1959. 4 l. - Gépirat. - MK
- HARIS Sándor: A gyógynövénytermesztés hagyományai lakóhelyem környékén. Tata, é. n., 10 l. illusztr. - Gépirat.
- GYÁSZLAPOK a magyar szabadságharc történetéből. Összeáll: Boross Mihály Székesfehérvár, é. n. Vörösmarty ny. 133 l.
- HÉRICCS Mária: Szülőfalum, Nagyigmánd gazdasági, társadalmi fejlődése a felszabadulástól napjainkig. Nagyigmánd, 1973. 22 l., illusztr. - Gépirat. - ET.
- ILLÉS Éva: Téli foglalataskodások Nagyigmándon. Komárom, 1983. 12 l., illusztr. - Gépirat.
- NAGY István: Házikönyvtárak Nagyigmándon. Vizsgálódás. Nagyigmánd, 1971. 34 l., illusztr. - Gépirat. - MK.
- NÓBER Imre: Együtt. Dokumentumok a Nagyigmándi Új Élet Termelőszövetkezet történetéből. Illusztr. = Új Forrás, 1972. 3. sz. 71-86. l.
- NYÁRÁDINÉ BOJTOR Rozália: Nagyigmánd személynevei. (Kiad.: az ELTE Magyar Nyelvészeti Tan-
székcsoport Névkutató Munkaközössége.) Bp., 1987. 194 l.
(Magyar névtani dolgozatok 65.)
- SZANDI Anna: Lépésváltásban. (Kiad.: a Komárom Megyei Termelőszövetkezetek Szövetsége.) Komárom, 1978. 248., 32 l., illusztr.
- A nagyigmándi Új Élet Tsz. jogelődje, a Thalypusztai Petőfi Tsz. története 1948-1978.
- SZENTKUTI KISS Károly: Töredékek Nagyigmánd és vidéke múltjából. Komárom. 1892. Ziegler Károly ny. 116 l. - Mikrofilm. - MK.
- VEREBÉLYI József: A nagyigmándi ásványvíz. Figyelmeztetés egy korunkban nem régen felfedezett és gyógyhasználatra ajánlott gyógyforrásra és készítményre. H. n., 1865. (?) 2. l.
- VEREBÉLYI József: Die Nagy-Igmänder kohlen-saure Bitterwasser-Quelle in Ungarn und deren pharmazeutische Produkte. Comorn, 1875. 8. l.

51. Nagyigmánd pecsétje. 18-19. század

NAGYSÁP

NAGYSÁP

Neve vitatott eredetű. Talán a sápad, sápaszt igéből vált tulajdonnévvé. Lehetséges, hogy a Sáp helynév a német eredetű magyar "sáf" dézsa, "sajtár" főnévből alakult. A Nagy előtag megkülönbözteti Nagysápot a történelmi Őrisáptól. Pesty nevének eredetét így tudja: régen a helység vizes, tavas volt, - valóban tökéletes löszmedencében fekszik - ezért lett a neve Nagy Sár (utóbb Nagy Sáp). A helyi hagyomány szerint a zsellérektől sok adót, nagy sápot szedtek.

Okleveles említése: 1181: Sapy, 1262: Sap, 1276: Saap-Sap, 1340:Sap.

A királyi és hercegi birtokként emlegetett Ursápot (Wrsaap) már 1193-ban említi oklevél.

Az őskortól az Árpád-kor végéig tartó időkből 24 helyen kerültek elő emberi település nyomai. Kiemelkedőek az őskori, a római kori, az Árpád-kori leletek (földvár és templomrom a Gedáshegyen).

A Gedáshegy északi dombhátán fekvő mai "Kurtaszeg" a középkori Sáp falu helye, melyet 1248-ban említenek, mint a Baar-Kaan nemzetség birtokát.

A török korban elpusztult, majd 1696-ban Sándor Menyhért alispáné lett.

Lakossága 1715-ben még szintiszta magyar. A Rákóczi-szabadságharc alatt sokat szenvedtek a rá-coktól.

1732-ben már volt római katolikus iskolamesterük. A reformátusok iskolája 1777-ben készült el. 19. századi iratanyagát a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár őrzi.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Sándor Antal báró birtoka. 134 házban 190 család élt, népessége 890 fő volt. 1 papot, 1 polgárt, 64 parasztot, utóbbi kettő 66 örökösét és 106 zsellért írtak össze.

A 18. század végén jelentős összetűzésre került sor a Sándor-uradalom és a nagysápi jobbágyok között.

A földművelő lakosság jövedelmét már a 18. század derekától új szőlőhegyén ("Román") termő jó fehér, s veres borból származtatta, mert e borokat a komáromi, győri és pozsonyi borkereskedők "szokták elhordani".

1924-ben jelentős földosztásra került sor. A község határának csaknem fele azonban a Sándor-Metter-nich családé maradt az 1930-as évekig. Az uradalmi birtokon kívül több mint 300 törpe- és kisbirtokos gazdálkodott fekete agyagos földjein.

A 20. század első gazdasági szervezetei közül a Legeltetési Társulat emelhető ki. Volt 50 kötetes népkönyvtára és egyházi egyesülete is.

1927-ben jegyezték be Önkéntes Tűzoltó Egyesületét, 1929-ben Polgári Lövészegyletét, 1930-ban pedig a Gazdakört.

Az 1930-as években egy-egy felekezeti iskolája volt. Ekkor már egyre többen keresték kenyerüket a bányánál.

Nagysápon 1945. március 22-én értek véget a második világháború harcai.

1950-ben alakult meg a Búzakalász Mgtsz. Ez utóbb beleolvadt a tokodi tsz-be.

Az első és a második világháborúban elesettek emlékművét 1990-ben avatták.

1984-től 1988-ig Dorog vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 1518 fő volt, területe 2462 hektár.

NÉPRAJZ

A község dűlőnevei utalnak a történelmi időkre - a rómaiakra (Romma), a régi templom helyére (Templom-alja kertek - 1889-ig itt állt a katolikus templom), a gazdálkodó ember mindennapi életére (Kenderes, Vágások, Malomtó, Sár-köz).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A község plébániája középkori eredetű, 1332-37 között Kelemen a plébános. Szent Márton tiszteletére szentelt templomának romjait 1701-ben említik.

NAGYSÁP, NASZÁLY

Katolikus templomát 1732-ben kezdte építtetni Sándor Mihály. Ez 1887-ben leégett. A ma álló templom 1890-ben készült el. Az egyházközség 1923-ig Bajna filiája volt.

Anyakönyveit 1923-tól helyben vezetik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Rózsafüzér Társulat, Szívgyárda, Kalász, Oltár Egylet, Credo Egyesület.

A *református* egyházközség 16-17. századi eredetű. A szájhagyomány szerint az ellenreformáció idején magánházaknál gyűltek össze imádkozni, bibliát olvasni.

A türelmi rendeletet követően szerveződött újra az egyház. 1783-tól vannak meg anyakönyvei, régi jegyzőkönyvekkel, iratokkal együtt.

A zindelytetős református templom 1777-ben készült el.

Műemléke nincs. Figyelmet érdemlő épülete a Reviczky u. 37. szám alatti lakóház és a Petőfi S. u. 6. szám alatti pajta.

52. Nagysáp pecsétje. 1748.

NASZÁLY

A falu neve a szláv Nosál személynévből keletkezett magyar névadással.

A Naszály név első előfordulásáról a 11. századból vannak adataink. Ekkor egy Nógrád megyei helység viselte azt.

Okleveles említése: 1269: Keurus, 1284: Nostan (Noscan).

1628-ban és 1703 körül Naszal néven említik.

A területről Fényes Elek azt írta, hogy kis szőlőhegye van: a grébcisi és a billegi határszélen a Grébcisi-hegy, valamint rétje, a Vörös-Nadrág. Szántó földjei szárazak. Bél Mátyás leírásából tudjuk, hogy a falu magaslaton épült, a Zúgó-patakon malmai vannak, ezek közül egy gabonaőrítő. a többi ványoló.

A török időben a falu elpusztult, az 1643. évi összeírásakor azonban már Noszály néven szerepelt, és gróf Zichy Ferenc volt a birtokosa. 1645 körül a községbe nagyobb számban költöztek református magyarok.

NASZÁLY

A 17-18. században a Bécsbe irányuló marhakereskedelem miatt a törököktől elpusztított középkori települések (Ladamér, Boldog-asszony) nagyobb részét pusztaként használták. Birtokosai között találjuk 1700-ban Pechy Menyhértet, 3 évvel később Krapf Ferenc Józsefet, majd 1727-től Esterházy Józsefet.

1768-as urbáriumban 65 jobbágy és 3 házas zsellér szerepel, de mellettük viszonylag jelentős számban éltek itt szegény nemesek is.

Eszterháznak a Naszályhoz tartozó Grébicsen szeszyára volt.

Az első világháborúban elesetteknek 1920-ban állítottak emlékművet.

Társadalmi életének szerveződését jelzi az 1925-ben bejegyzett Levente Egyesület, melyet 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1933-ban a Gazdakör, 1935-ben a "falú" Magyar Gazda és Földművelésügyi helyi csoportja követett, Önkéntes Tűzoltó Testületére - mely 1956-ban alakult újjá - évszám nélkül utalnak a levéltári források.

A második világháború harcai 1945. március 20-án értek véget a településen.

Termelőszövetkezete 1959 elején alakult Dunavölgye néven a Dunaalmási Dózsa és a Grébics-pusztai Új élet egyesüléséből.

1975-től 1988-ig Tata vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 2271 fő, területe 3029 ha volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei az elpusztult települések emlékét (Almás-pusztá), valamint a helyi gazdálkodás emlékeit (Disznódelelő, Nagy-rét, Bikaréti-tábla) őrzik.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A faluhoz tartozó Billepusztán jobbára katolikusok éltek. Ez, Csatkához hasonlóan búcsújáró hely volt.

Naszály *katolikus* temploma 1948-ban épült, Krisztus Király tiszteletére szentelték.

A *református* egyházközség létéről az 1600-as évek második felétől vannak adataink, első ismert lelkésze Keresztes Márton (1675-1689) volt. 1713-tól őrzik az anyakönyveket, jegyzőkönyveket, irattári anyagokat a lelkészi hivatalban.

Az 1787-ben emelt templom a népi barokk egyszerű alkotása. 1859-ben történt restaurálása után nyerte el mai formáját.

A templom előtti kis kertben mind az első, mind a második világháború áldozatainak emlékművet állítottak.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű az 1765-ben készített barokk temetőkereszt, a malomudvar téglahidja és a vízimalom, Billepusztán a 18. századi volt Esterházy-kuria barokk tömbje, Friedrich Jakab 1802-ből származó sírkeresztje és a 19. századi klasszicista sírkövek.

NASZÁLY

NEVEZETES SZEMÉLYISÉG

ANGYALFFY Mátyás András (Naszály, 1776. február 5. - Pozsony, 1839.) tanár, mezőgazdasági szakíró, újságíró. A MTA levelező tagja.

A helyi általános iskola 1989 óta viseli nevét.

Kubina Lajosné: Angyalffy Mátyás András. In: Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Füzetek. 199. 1. Tatabánya, 1992. 45 - 56. 1., illusztr.

BIBLIOGRÁFIA

"ERŐS várunk nekünk az Isten." Naszály egyháztörténete. Gyűjtötte és összeáll.: Tímár Ágnes. Naszály, 1993. 92. 1. Illusztr.

KUBINA Lajosné: A naszályi malom története. 1639-1890. In: Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Füzet, 1989-1990. Tatabánya, 46 - 50. 1.

SÜVEG Zoltán: Földközelben Naszályon. "Naszályi mesék naszályi szemmel." (Kiad.: a Naszály Községi Tanács és a Duna völgye MgTsz. [Naszály] (1990.) 99. 1., illusztr.

- Függelékben: Levéltári másolatok 1771—1945-ig terjedő időszakon belül gr. Esterházy-uradalom iratairól. 104. 1.

SÜVEG Zoltán: "Szolgamultra szabadságra" és a naszályi fiatalok. Dokumentum másolat. Naszály, 1984. 28. 1. - TBM

53. Naszály pecsétje. 1808.

NESZMÉLY

NESZMÉLY

A falu neve szláv személynévből alakulhatott magyar névadással. A szó jelentése: "az, aki nem bátor, aki félenk".

Már a vaskorban lakott hely volt, számos lelet tanúskodik erről. Leggazdagabb leletanyaga azonban a római korból maradt ránk.

Okleveles említése: 1237/1240: Nezmel, 1341: Neszmel, 1342: Nesmel.

1341-ben Miklós comes birtoka volt. 1359-ben a neszmélyi Hanczkó családé, majd 1422 körül a komáromi várbirtok részévé vált.

1364-ben oppidium (város). Ebben az időben Hosszúfalu, illetve Langendorf néven ismert. 1471-ben latin néven, Longa villa-ként említik.

1347-től Neszmély két évszázadig vámhely volt.

Mátyás királytól 1471-ben mezővárosi kiváltságot kapott, melyet egy 1505-ben kelt oklevél megerősített. E jellegét a középkor végéig megtartotta. A török hódoltság idejében a falu lakott hely, de 1556 és 1622 között mindössze 1-2 házzal írták össze. Valamennyi forrás megemlíti, hogy 1439. október 27-én Neszmélyen halt meg Albert magyar király. Halálának körülményeiről olvasható az is, hogy már betegen indult Bécsbe, és útközben Neszmélyen érte a halál.

Fényes Elek geográfiai szótárában részletes leírást ad a tájról, miszerint hegyes-völgyes a terület, a falu a Dunára terjeszkedő lankán fekszik. Többnyire agyaggal kevert homok a földje, jó a termése rozsból, zabból. Legelője gyenge, az állattenyésztéssel nem igen dicsekedhetnek. Fő kincse a bora, bár a legnagyobb szorgalom mellett is kevés terem. Neszmély bora a rajnai borokhoz hasonlóan 7-8 év alatt érik be.

Református település, 1755-ben 1040 református, 217 katolikus és 6 zsidó lakta. Az 1784-87-es népszámlálás szerint Zichy Miklós gróf birtoka. 189 házban 278 család élt, népessége 1250 fő volt. 1 papot, 23 nemest, 1 polgárt, 94 parasztot, utóbbi kettő 88 örökösét és 163 zsellért írtak össze. A 18. század végén a református magyar jobbágyok mellett egyre több nemes élt a faluban. Számuk 1831-ben elérte a 96-ot.

A község mögötti várhegyen a hagyomány szerint apácakolostor volt, amelyet a törökök feldúltak.

A helység pecsétnyomóján a felirat 1710-ben: "Sigilium civitatis nostrae Neszmely".

A település hírneve valamennyi forrás szerint a borához kötődik. Ez olykor komoly feszültséget is okozott. 1850. október 2-án a község parasztjai megtámadták a bordézsmá beszedőit.

Az első világháborúban 200-an vettek részt, 51-en haltak hősi halált.

Jelentősebb ipari létesítménye az 1922-ben Hacker Ödön által alapított cserép- és téglagyár, mely átlagosan 70-80 munkást foglalkoztatott.

Első egyesületét, a Levente Egyesületet 1925-ben jegyezték be. Ezt követte 1930-ban a Polgári Lovászegylet, majd 1933-ban a Gazdakör. Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A településen a második világháború harcai 1945. március 21-én értek véget.

Neszmély 1977-ben Dunaalmással egyesült Almásneszmély néven.

1975-től 1988-ig Tata városkörnyéki települése volt.

A két település 1991-ben szétvált.

Lakóinak száma 1990-ben 3026 fő volt (Dunaalmással együtt), területe 2777 hektár.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei főként a község történetére utalnak, pl. Pörös, Pörösi út (ez a terület per útján került - Süttő községtől - a neszmélyiek birtokába). Az Akasztó-hegyen - a népmonda szerint - a Mátyás királyt megszaroló révészt akasztották fel; a Király-kút vizéből Albert király ivott.

A község szélén löszfalba vájva egymástól 10-15 méterre sorakoznak a bor tárolására használt lyuk-pincék. Jelentékeny paraszti szőlőkultúrája alapján a történelmi borvidékek közé tartozott.

NESZMÉLY

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A *katolikusok* kis létszámuk miatt Dunaalmáshoz tartoztak. Templomot 1894-ben emeltek. Anyakönyveit 1715 óta Dunaalmáson vezetik.

A *református* egyházközség meglétére 1570-es adat utal először. 1774 óta őrzi anyakönyveit.

MŰEMLÉKEK

Műemléke a 15. századi eredetű, gótikus elemeket magában foglaló református templom, amelyet a 18. században barokk stílusban építettek át.

Műemlék jellegű a 15. századi úgynevezett Király-kút, valamint az akasztó-hegyi 15. századi várrom, mely ma már alig ismerhető fel.

KÉPZŐMŰVÉSZET

SZENTEESY László grafikusművész

1938-ban született Esztergomban. 1966-tól 1993-ig Neszmélyen, azóta Tatán él és dolgozik, rajzpedagógus.

Irodalom:

Bodri Ferenc: Szentessy László. = Jelenkor, 1968. 7-8. sz.

Kaposi Endre: Szentessy László. = Új Forrás, 1975. 1. sz. 117-118. l.

Nagy Lajos E.: "... be nagy mán." - Szentessy László grafikái a tatabányai várban. = Új Forrás, 1988. 6. sz. 66-69. l.

Schenk Lea: Vizuális Carmina Burana. Szentessy László tollrajz-sorozata a tatabányai Kernstok Teremben. = Új Forrás, 1981. 3. sz. 76-78. l.

Wehner Tibor: A múlt ígézetében. Barcsay Tibor és Szentessy László művészete. = Új Forrás, 1984. 5. sz. 70-74. l. Illusztr.

ÍRÓK, KÖLTŐK

FEKETE János (Kápolnásnyék, 1817. december 11. - Székesfehérvár, 1877. április 3.)

Költő, író, főjegyző, levéltáros

Gyönkön, Kecskeméten és Pápán tanult. 1839 és 1841 között Neszmélyen élt. 1843-ban ügyvédi vizsgát tett. 1843 és 1848 között ügyvéd volt Székesfehérváron. Világos után bujdosnia kellett. 1861-től a vármegye főjegyzője, majd levéltárosa lett. A korabeli lapokban számos humoros, népies hangú, továbbá egy népoktató jellegű nagyobb verses írása jelent meg. Munkatársa volt a Pesti Divatlapnak.

Műve:

Életiskola a magyar nép számára. Pest. 1858.

TAKÁCS Ádám (Neszmély, ? - Gyón, 1797. április 16.)

Prédikátor., egyházi író.

Művei:

A keresztyéni inneplérsről. Vác. 1782. - Feleségének halálán. Vác, 1786. - Azokkal való vetélkedés. Pest, 1784. - Olyan édes anyának, h.n. 1788. - Halotti huszonöt prédikációk. Pest, Pozsony, 1790-96. - Gottholdnak különb-különbféle dolgokról. Pozsony, 1796. - Nagy karácsonyi, prédikációk Pozsony, Pest, 1797.

NESZMÉLY

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A neszmélyi téglagyár és a süttöi vasútállomás között található a lösz- és homokpusztai gyepmaradvány, számos növényfaj társulása. Jellemzőbb növényei a csenkesz, a homoki ternye, homoki gyopár, nap virág, homoki varjúháj és homoki szegni.

BIBLIOGRÁFIA

- FEYÉR Piroska: Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp. 1970. Akad. K. 407. 1. - Neszmélyi, Ászári, bársonyosi borvidék.
- FÜLÖP Mihály: A császár bora. (Szerk.: Vass Mihály.) Tatabánya, 1986. 200. 1., 10 t.
- Komárom megye borvidékei. - Ászár, Neszmély, Bársonyos, Császár.
- FÜLÖP Mihály: Az egykori Neszmélyi borvidék rekonstrukciója. Bp. 1970. 244. 1., illusztr. - Gépirat. Doktori értekezés. - MK
- GYÜSZI László: Mi csak prolik vagyunk. (Beszélgetések a neszmélyi téglagyárban.) = Új Forrás, 1981. 2. sz. 40-53. 1.
- KECSKEMÉTI Irma: A paraszti gazdálkodás szokincse Neszmélyen. (Szántás-vetés.) Neszmély, 1969. 7. 1. - Autográfia. - TM.
- LÁSZLÓ Endre, N.: Az Akasztófa-hegy. Komárom, 1979. 4. 1. - Gépirat. - MK.
- Mátyás királyról szóló monda, Dunaalmáson és Neszmélyen.
- ORTUTAY András: Neszmély mezőváros oklevele. In.: Mátyás király és a vidéki Magyarország. (Kiad.: a Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok igazgatósága.) 20-27. 1. (Tudományos Füzetek 6.)
- SPERL Vilmosné: Bepillantás Neszmély népi hagyományába és dallamvilágába. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet, 1973. 2. sz. Tatabánya, 1974. (Soksz.) 25-168. 1.
- SPERL Vilmosné: Neszmély dallamvilága. Neszmély, 1968. 137., illusztr., kotta mell. - Gépirat. - MK.
- SPERL Zsuzsanna: Hogyan tükrözik lakóhelyemen található és a mindennapi életben használatos tárgyi és írásos emlékek korunk társadalmi életét. - Neszmély község viszonylatában. Neszmély, 1971. 29. 1. - Gépirat. - MK.
- SZENTESSY László: Neszmély község monográfiája. Neszmély 1975. 62. 1. - Gépirat.
- SZENTESSY László: Neszmély község története. In: Tata Barátai Körének Tájékoztatója 3. (1981.) 165-178. 1.
- WEHNER Tibor: A neszmélyi református templom. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 167-168. 1. Illusztr.

54. Neszmély pecsétje. 1710.

NYERGESÚJFALU

NYERGESÚJFALU

NYERGESÚJFALU

Nevének több változata maradt fenn. Mai alakja többszörös szóösszetétel eredménye. Előzményei: Nyergedszeg, Negedsceg. Az előtag a hegynyereg értelemben használt nyereg szó -d képzős származéka; a szeg házcsoportot, falurészt jelent. Az újfalu egy új településrész megjelölésére szolgál.

A török elleni felszabadító harcok után betelepült németek egyszerűen lefordították a falu nevét, s Neudorf néven maradt meg máig a köznyelvben.

Okleveles említése: 1283: Nergedscheg, 1280/1283: Wyfalu, 1285: Non a Villa, 1332: Nova-Villa.

1283-ban a Zovárd nembéli Miklós fiai, Csák és Zovárd birtokolták. Pusztamarót ekkor a Tardos nemzetség tulajdona volt. 1388-ban Zsigmond koronázási ajándékként az esztergomi érsekségnek adományozta, s ez az állapot fennállt az 1945. évi földbirtokrendezésig.

Kisebb-nagyobb megszakításokkal lakott hely volt. Ezt 28 régészeti lelőhelye is bizonyítja. Jelentősek az újkőkori, a hajdani római településnek és erődjének (Crumerum) tárgyi emlékei, valamint az Árpád-kori Újfalu maradványai. Az 1281-ben először említett Marót falu érseki vadászkastélyának leletei a mai Pusztamarót környékén - Nyergesújfalu határában - kerültek elő.

E két falut a középkorban több földesúr, köztük az esztergomi érsek bírta. 1483-ban révet létesítettek a Dunán. S a század végén erődített helyé vált.

A török korban végig lakott hely. Dobozi Mihály tragédiája történelileg bizonyíthatóan Pusztamarót közelében zajlott le 1526-ban.

A török elleni felszabadító harcok során elpusztult. 1696-ban lakatlan, romos helyként említik.

Az 1700-as évek elején az esztergomi érsekség németeket telepített a környező falvakból beköltözött magyar lakosság közé.

Későbbi lendületes fejlődését jelzi, hogy a 17. században postaállomása és lóváltóhelye volt a Buda-Dorog-Dunaalmás-Bécs útvonalon. A "híres gyors kocsisok" 3 óra alatt repítették utasaikat Pestre.

A település szerepet játszott a Rákóczi szabadságharc csatáiban is. A harcok során 1704-ben fogságba esett Bottyán Jánost nagy fufanggal szabadították ki a császáriak kezéből a helybéli parasztok. 1706-ban a Sánc-hegyen lévő őrséget kardélre hányták a császáriak.

1728-ban nagy tűzvész pusztított a községben. Lakóinak száma 1755-ben 907 fő volt.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint tulajdonosa az esztergomi érsek volt. 198 házban 282 család élt, népessége 1279 fő. Közülük 1 pap volt 1 tisztviselő, 7 polgár, 103 paraszt, utóbbinak 78 örököse és 169 zsellér.

A 18. század végétől a község egészségügyét "Ispotály", illetve "szegényápoloda" szolgálta.

Az 1831. évi kolerajárvány Nyergesen igen sok áldozatot szedett.

Nagy határának (7104 kh) csaknem felét az érseki uradalom foglalta el. Gyümölcsöse messze földön híres volt. Iskolát is tartott fenn Pusztamaróton. A vasút megépítéséig a lakosság fele fuvarozásból élt. Már jóval korábban "híressé tették" parasztpostásai, akik nyilván jó lovakat tartottak.

A Duna közelsége valamint agyagásványai és a mészkeő teremtették meg az iparosodás feltételeit. A megye egyik legnagyobb téglagyára, amely az "Egyesült téglá és cementgyár Rt." tulajdona volt, a századfordulón évente 12 millió téglát gyártott.

1868-ban Benkó Károly megalapította - a Márton-kúti agyagásványokra alapozva - a cementgyárat; Hatschek Lajos Eternitgyárat létesített 1902-ben.

Nyergesújfalun 1910-ben létesült a 8 tantermes állami elemi iskola.

Az első világháborúban elesettek emlékműve a Kálvária dombon áll.

Önkéntes Tűzoltó Egyesülete 1885-ben, Hangya Fogyasztási Szövetkezete 1905-ben alakult. Ezt követte 1911-ben a "Gondoskodás" Temetkezési Egylet, 1912-ben az Iparoskör (elnöke: Kernstok Károly), 1922-ben a Nyergesújfalu és Vidéke Ipartestület, 1926-ban a Levente Egyesület, 1933-ban a Kultúrkör, a Polgári Lövészegylet, 1944-ben az Eternit Önszegélyző, Önképző és Sport Egyesület, 1947-ben a Magyar Viscosa Rt. Munkás, Önképző és Sportegyesülete valamint a Nyergesújfalui Vadásztársaság.

NYERGESÚJFALU

Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A közművelődést szolgálta Munkásotthona. Szociális intézményei szintén jelentősek voltak.

1920-ban létesült és 1950-ig működött a Szalézi Intézet (és internátus) 1-5. osztályos gimnáziuma, valamint az 1934-től jegyzett római katolikus polgári leányiskola, két óvoda és iparostanonc iskola.

A nagy létszámú gyári munkásság mellett a 30-as években 70 kisiparos, köztük több kőfaragó (pl. a Schulhof család) élt a községben.

1941-ben kezdett termelni a Magyar Viscosagyár, amely a hazai műszálgártás központjává fejlődött.

1945. március 26-án értek véget a második világháború harcai a község területén.

1987-ben önálló zeneiskolája lett, s ekkor avatták fel a Nyergesi János emlékházat is.

1971-ben nagyközségi, majd 1989-től városi rangot kapott.

1984-től 1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 7815 fő, területe 3950 hektár volt.

NÉPRAJZ

A lakosság anyanyelvi összetétele szerint a belterületi részek és dűlőnevek kétnyelvűek (Kálvária-domb - Kalvarienberg). A belterület több elnevezése utal régi és új szerepére (Oncsa-telep, íjásztelep - nevezetesen voltak a nyergesi íjászok), a történeti múltra (Sánc-hegy) és a hozzákapcsolódó mondákra (Kecskekő-, Kádár-domb, a határában a Hajdúugrató és a Barát-kút).

KATOLIKUS EGYHÁZ

Plébániája középkori eredetű. Az 1332-37-es pápai tizedjegyzék szerint a veszprémi egyházmegye budai főespereséhez tartozott. Az 1647-ben elrendelt plébánia összeírás adatai szerint ekkor már az esztergomi főesperességhez került át.

1700 körül Péliföldszentkereszt, Lábatlan, Piszke, Mogyorós, Karva és Bajót anyaegyháza. Régi templomát rendbehozták. Ezt követően kétszer is leégett. Először Keresztély Ágost állíttatta helyre, majd amikor 1747-ben ismét a lángok martaléka lett, Mária Terézia szorgalmazta újjáépítését. Így került kapuja fölé az 1770-es évszám és a királynő rímere. Plébániaháza 1779-ben épült. Az új liturgikus teret 1976-ban alakították ki. A szalézi rend 1919-ben telepedett le Nyergesújfalun. Az angolkisasszonyok 1920-32 között, az Isteni Szeretet leányai pedig 1933-1950 között működtek a plébánián. A római katolikus iskola jeles tanáráként tanított itt 1903-1906 között Harmat Artúr zeneszerző.

Anyakönyveit 1730-tól vezetik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Credo Egyesület, Oltár Egylet, Mária Congregatio, Szív-gárda.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű az 1770-1771-ben épült római katolikus barokk templom és 18. századi berendezése. A Sánchegyen 1730-ban (1739) épült barokk kápolna romjai, az 1823-ban készült kőkereszt valamint az 1779-1780-ból származó, 1835-ben átépített barokk stílusú római katolikus plébániaház.

KÉPZŐMŰVÉSZEK

KERNSTOK Károly festőművész

1873-ban született Budapesten, gyermekkorát Nyergesújfalun töltötte.

Később a helyi Iparos Kör elnökeként, a vármegyei törvényhatósági bizottság tagjaként vett részt a közéletben. 1919-ben képzőművészeti szabadiskolát alapított, melyet Kun Béla és Szamuely Tibor is meglátogatott, Ady Endre szintén több alkalommal volt vendége Kernstok Károlynak, aki a Tanácsköztársaság ideje alatt kifejtett tevékenysége miatt néhány esztendei emigrációra kényszerült.

NYERGESÚJFALU

1940-ben bekövetkezett haláláig gyakran tért vissza Nyergesújfalura alkotni. A festészetet Párizsban és Münchenben tanulta.

Ma általános iskola őrzi nevét.

Dévényi Iván: Kernstok Károly. Bp. 1970. Corvina. 29. l., 7 t. (A művészet kiskönyvtára U. f. 55.)

Dévényi Iván: Kernstok-kiállítás Esztergomban. = *Művészet*, 1969. 4. sz. 38-39. l.

Horváth Béla: Kernstok, a demokratikus forradalmár. In: *Esztergom Évlapjai 1960.* 105. l.

Horváth Béla: Kernstok Károly. Tb. 1993. 48. l. 32 t. Illusztr.

Körmendi András: Kernstok Károly (Kiad. Bisztrai Farkas Ferenc.) Bp. 1936. 30. l.

Ortutay András: Kernstok Károly politikai szerepe Nyergesújfalun 1918-19-ben. = *Új Forrás*, 1976. 1. sz. 77-78. l.

Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete. Bp. 1967. Corvina.

LŐCSEI Krisztina: keramikus

1972-ben született Esztergomban. Mestere Tímár Zsuzsa volt.

NYERGESI István festőművész

1900-ban született Nyergesújfalun, 1989-ben bekövetkezett haláláig itt élt és dolgozott.

Bodri Ferenc: Nyergesi István 80 esztendeje. Pályakép. = *Új Forrás*, 1980. 4. sz. 35-38. l.

Bodri Ferenc: Nyergesi István "naiv" festő és szobrász. = *Új Forrás*, 1972. 3. sz. 103-104. l.

Bodri Ferenc: Nyergesi István 1900-1989. = *Dolgozók Lapja*, 1989. febr. 18.

NYERGESI János festőművész

1895-ben született Nyergesújfalun, 1982-ben bekövetkezett haláláig itt élt és dolgozott.

Dévényi Iván: Nyergesi János 75 éves. = *Művészet*, 1970. 4. sz. 30. l.

Frank János: Nyergesi János. = *Művészet*, 1963. 5. sz. 43. l.

Rabinovszky Máriusz: Nyergesi tájképei. = *Magyar Grafika*, 1926. május-június 97-98. l.

Heitler László: Festő Nyergesújfalun: Nyergesi János. - Adatok és sejtések életéről és életművéről. = *Új Forrás*, 1981. 6. sz. 44-52. l.

Havasházi László: Arcképféle Nyergesi Jánosról. Illusztr. = *Új Forrás*, 1969. 1. sz. 61-68. l.

SZALAY Zoltán festőművész

1919-ben született Székesfehérvárott. 1945 és 1958 között Nyergesújfalun élt és dolgozott.

Dévényi Iván: Látogatás Szalay Zoltán festőművésznél. = *Dolgozók Lapja*, 1955. 99. sz. 4. l.

VECSÉSI Sándor festőművész

1930-ban született Nyergesújfalun. Budapesten él és dolgozik.

Losonci Miklós: Vecsési Sándor művészetének forrásai. = *Új Forrás*, 1976. 3. sz. 73-74. l.

Fecske András: Gyermekkorról - festészetéről. - Beszélgetés Vecsési Sándor festőművésszel. = *Új Forrás*, 1977. 1. sz. 135-138. l.

Havas Valéria: Bevezető Vecsési Sándor festőművész gyűjteményes kiállításának katalógusába. (Budapest, 1987. Ernst Múzeum)

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Fekete László: Térplasztika, Viscosa-lakótelep. - Millenniumi emlékmű 1896.

NYERGESÚJFALU

ÍRÓK, KÖLTŐK

JÓZSEF Attila (Budapest, 1905. április 11. - Balatonszárszó, 1937. december 3.)

Költő.

1919-ben Makay Ödön beírta a szaléziánusok intézetébe. Rövid itt tartózkodása után - más vallású lévén - elhagyta a rendet.

MEISERMANN Ignác (Nyergesújfalu, 1835. október 11. -?)

Esperes, számos ima- és misekönyv szerzője volt a múlt században.

BIBLIOGRÁFIA

BENKÓ Géza: Településtörténet. Nyergesújfalu fejlődését befolyásoló történelmi múlt. Nyergesújfalu, 1989.

BRESTYÁNSZKY Iлона, R: Kernstok, Derkovits, Dési Huber. Bp. 1967. Képzőműv. Alap. 30. 1. 18. mell. (Az én múzeumom 23.)

DÉVÉNYI Iván: Néhány adat Gross Arnoldról. = Új Forrás, 1977., 3. sz. 158-160. 1.

KOVÁCS Lajos: Csak egy Viscosánk van. (Riport) = Új Forrás, 1981. 5. sz. 73-78. 1.

KOTTRA Mihály: Nyergesújfalu a történelem tükrében. (Kiad.: a Nagyközségi Tanács.) Nyergesújfalu, 1985. 74. 1., 48 t., illusztr.

ORTUTAY Andrásné: Nyergesújfalu a 18. század végén. Esztergom, 1990. 96. 1. - Gépirat. - MK

ORTUTAY Andrásné: Nyergesújfalu az 1784-87-es összeírás tükrében. = Limes 1991. 2. 90-106. 1.

TÓTH Gábor: A mai Nyergesújfalu kialakulása. Nyergesújfalu, 1955. 47. 1. 13. mell., illusztr. -Gépirat. - MK

TÓTH Gábor: Telepítés Nyergesújfalu a 18. században. - Bibliogr. 74. 1. = Új Forrás, 1970. 2. sz. 57-66. 1.

TÓTH Gábor: Vak Bottyán kiszabadítása Kucklánder fogságából. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 71-74. 1.

ZSILINSZKY József: Komárom-Nyergesújfalu ipari terület népessége. = Új Forrás, 1970. 2. sz. 73-82. 1.

55. Nyergesújfalu pecsétje. 1748.

OROSZLÁNY

OROSZLÁNY

OROSZLÁNY

Neve a Vértesben és környékén birtokos Csák nemzetség címerállatát is jelölő oroszlán és a hegyi várak jelölésére is használt kő főnévnek az összetételéből keletkezett.

Okleveles említése 1289: Vruslanku, 1326: Orozlanku, Chet.

A Cset falu fölötti Oroszlánkő nevű várat a Csák nemzetségbeli Márk vagy atyja, Máté építtette, majd III. Endre 1295 után leromboltatta. Márk fiai - Péter és István - a falut Károly királynak adták.

Egyes források szerint viszont Oláh Miklós 1536-ban még említette a várat, s ezt csak a következő évből pusztították el a faluval együtt a törökök. Bél Mátyás a települést Oroszlánykő néven említi, utal arra is, hogy régebben Oroszleánykának hívták, és mint a gesztesi uradalom faluja szerepelt. Ekkor a vár mindenfelől mély árokkal és sánccal volt körülvéve. Vérteskozma határában található romjait mára benőtte az erdő.

A falu a törökdúlás idején elpusztult, s 1701-ig néptelen maradt. Ekkor Esterházy Antal Pozsony, Nyitra, Trencsén megyéből evangélikus szlovákokat telepített a faluba, 4 évi adómentességet és szabad vallásgyakorlatot biztosítva nekik.

1715-ben 19 jobbágy és 12 zsellér, 1720-ban 24 jobbágycsalád élt a faluban. Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy János birtoka. 199 házban 251 család élt. A lakossága ekkor 1434 fő volt. Közülük 115 paraszt, az utóbbi 106 örököse, 161 zsellér élt itt.

1818-ban 1764 fő, 1828-ban 1810 fő, 1836-ban 1601 fő lakta Oroszlányt. Közülük 1460 evangélikus, 40 református, 101 katolikus vallású volt.

Az 1846-os adatok szerint 112 telkes jobbágy, 55 házas zsellér, 46 félházas zsellér és 85 házatlan zsellér élt itt.

A falu lakói mészégetéssel, szénégetéssel, hamuzsírforrással és szekérfuvarozással foglalkoztak. Az Esterházy uradalomnak ekkoriban olajgyára volt itt-

A 20. században Oroszlány fejlődését a szénbányászat határozta meg. Az első kutatófúrások 1915-ben kezdődtek el. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. egyaránt törekedett a szénmedence szénkutatói és bányászati jogának megszerzésére. 1927-től kezdődően a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elvonult a területről, s a MÁK Rt. egyedül folytatta a feltárást, melynek eredményeképpen 1929-ben megkötötte a községgel a bányászati szerződést. 1931-ben jelentős eocén kori szénvagyongra bukkantak. Az első segédaknák megnyitására 1937. december 4-én került sor. A kitermelt szenet Tatabányára szállító drótkötélpálya 1941-ben épült meg.

1899-ben jegyezték be első egyesületét, az Oroszlány Községi Hitelszövetkezetet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagját, 1909-ben az Oroszlány és Vidéke Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetet (később az Oroszlányi Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet), 1911-ben az Önkéntes Tűzoltó Testületet, 1912-ben a Gazda- és Olvasókört, 1913-ban a "Falu" Országos Földműves Szövetség helyi csoportját, 1925-ben a Levente Egyesületet, 1930-ban a Polgári Lovászegyletet, 1935-ben az Evangélikus Ifjúsági Egyesületet, 1937-ben a Magyar Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége helyi csoportját, 1947-ben a Munkás és Torna Egyletet.

Népkönyvtárát 1937-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A II. világháború harca 1945. március 17-én értek véget Oroszlányban. Az I. és a II. világháborúban elesettek emlékét az evangélikus templom falán emléktáblák őrzik.

Az első TSz. 1949-ben alakult 12 családból, 20 taggal. A Jószerencsét TSz. 1959-ben jött létre. Ez 1976-ban egyesült a bokodi, a dadi, a kömlődi és a kecskédi termelőszövetkezetekkel Oroszlány és Vidéke Mg. Tsz. néven. Az egyesített gazdaság 7098 hektár területen gazdálkodott.

A bányák államosítását követően újabb bányüzemek létesültek, melynek következtében az ország egyik legkorszerűbb bányája lett az oroszlányi. Ekkor a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalathoz tartozott, s 1957-ben vált önállóvá.

1951-ben épült meg a Budapest - Hegyeshalom közötti vasútvonal Tatabánya - Oroszlány közötti szárnyvonala. A helyi autóbussz közlekedés 1958-ban indult meg.

OROSZLÁNY

A széntermelésre települt az Oroszlányi Hőerőmű, melynek építését 1958-ban kezdték meg. Első gyáregységét 1961-ben kapcsolták rá az országos hálózatra, a másodikat 1962-ben, a harmadikat egy évvel később, 1963-ban.

Az 1954. február 1-jén városi rangot kapó település életét kedvezőtlenül befolyásolta a szénbányászat visszafejlesztése. A foglalkoztatási gondok megoldása érdekében újabb ipari üzemeket telepítettek ide. 1971-ben a 19-es akna bezárását követően kezdődött meg például a Duna Cipőgyár Oroszlányi Telepének kiépítése. Néhány évvel később 1975-ben bezárt a 17-es akna is. Épületeibe a Kontakta Gyár oroszlányi egysége költözött.

A település intézményeinek kiépülése 1945 nyarán indult meg a városiasodás jegyében. 1953-ban szakrendelő, 1960-ban ifjúsági ház, 1963-ban művelődési otthon, 1974-ben művelődési központ valamint könyvtár épült.

Az iskolahálózat fejlesztése 1947-ben kezdődött. 1950-ben a József Attila Általános Iskolát, 1958 januárjában az Arany János Általános Iskolát, a későbbiekben további két általános iskolát adtak át. 1953-ban kezdte meg működését az MTH iparitanuló iskola, és 1962-ben kezdődött meg a gimnáziumi oktatás a József Attila iskola termeiben, 1966-ban települt át új önálló épületébe.

Lakóinak száma 1990-ben 21 053 fő, területe 7615 ha volt.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A *katolikusok* kápolnájukat 1876-ban építették, Kecskéd filiájaként működtek. 1952-től plébánia. Anyakönyveit előtte Kecskéden, azóta helyben vezetik.

Az *evangélikus* egyházközség 1702-ben alakult. 1701-ben a gyülekezet templomot és iskolát épített. Első lelkészüknek Szampiás Sámuel, tanítójuknak pedig Lehotzky Jánost hívták meg.

II. József császár türelmi rendelete Oroszlányban is új lehetőségeket teremtett. 1777-ben iskolát, 1844-ben lelkészlakot emeltek. A régi iskolát 1858-ban újjáépítették.

1785-ben új templom építéséről határoztak. Olyan lelkesedéssel fogtak hozzá a munkához, hogy 1787. szeptember 16-án, a Szentháromság ünnepe utáni 15. vasárnapon felszentelheték a 800-900 gyülekezeti tag befogadására alkalmas épületet.

Ez a megye egyik legszebb evangélikus temploma. Értékes szószéke és oltára a majki kamalduli szerzetesrend lebontásra került kolostorából való.

Filiái: Környe, Vértessomló, Várgesztes, Környebánya, Kecskéd.

A *református* gyülekezet 1933-1990 között Környével alkotott egyházközséget. A 20. századi bányaművelés fellendülése idején indult meg a református lakosok beköltözése. 1929. advent 3. vasárnapjától csak bizonyos vasárnapokon, 1955 óta minden vasárnap tartanak istentiszteletet.

Az egyházközség temploma 1983-1984-ben épült.

Anyakönyveit 1990-ig Környén, azóta helyben vezetik.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete az evangélikus templom és az 1977-ben megszüntetett 16. aknához tartozó építményekkel együtt látható Bányászati Múzeum.

OROSZLÁNY

KÉPZŐMŰVÉSZEK

ZÁMBÓ Kornél festőművész

1938-ban született Téten. 1962 és 1969 között Tatán dolgozott, 1969 óta Oroszlányban él és alkot.

Borbély László: Bevezető Zámbó Kornél festőművész kiállításának katalógusába. (Tata, 1978. Kuny Domokos Múzeum)

Győry Csaba: Zámbó Kornél festőművész. = Új Forrás, 1974. 1. sz. 87-89. 1.

Jenkei János: Az ember két lábra áll. Zámbó Kornél kiállítása. = Dolgozók Lapja, 1973. márc. 4., 5. 1.

Losonci Miklós: Oroszlányi Munkásarcok Galériája. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 120-123. 1.

MOLNÁR Mihályné naiv rajzoló

1901-ben született, Oroszlányban élt és dolgozott 1980 körül bekövetkezett haláláig.

Wehner Tibor: Szívből jövő látások. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 91-92. 1.

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK:

Sóváry János: Bányásztanulók (1953.) - **Krizsán János**: Bányász (1956.) - **Jálics Ernő**: Vetkőző nő (1957.) - **Lux Alice**: Korsós nő (1958.) - **Sóváry János**: Leányka őzzel (1959.) - **Lessenyei Márta**: József Attila mellszobra (1961.) - **Vígh Tamás**: Fiú csikóval (1964.) - **Kerényi Jenő**: Olvasó lányok (1965.) - **Vasas Károly**: Bányászemlékmű (1976.) - **Szabady Veronika**: Nőalak (1976.) - **Nagy Benedek**: Bányászemlékmű (1985.) - **Gáti Gábor**: Az oroszlányi bányászat 50 éves jubileumára (1989.)

ÍRÓK, KÖLTŐK

KÓNYA Lajos

Lásd: Tatabánya

UHRINYI János (Gyula, 1942. május 27.-)

1961-ben segédvájári, 1966-ban mélyépítő technikus oklevelet szerzett.

Volt vájár, aknász, rajzoló és technikus.

1976-ban - három hónapig - az oroszlányi bányában dolgozott. Ez ihlette Leszállás című novellagyűjteményét.

Művei:

Leszállás. (Elbeszélések). Bp. 1986. Szépirod. K 136. 1.

Irodalom:

Nagy Lajos, E.: A tehetség sújtólégrobbanása. = Új Forrás, 1987. 2. sz. 91-92. 1.

Juhász Erzsébet, B.: = Kritika, 1987. 7. sz. 39-40. 1.

Tarján Tamás: Könyvszemle. = Népszabadság, 1986. november 18., 7. 1.

BIBLIOGRÁFIA

BÁNYÁSZATI Múzeum érem- és plakettgyűjteménye. Oroszlány. (Összeáll.: Széles Lajosné.) Oroszlány, 1982. Oroszlányi Bányászati Múzeum. 44. 1., illusztr.

OROSZLÁNY

- BERÉNYI György: Kamaszváros. Bp. 1965. Kossuth K. 3 1 3 . 1., 8 t.
- BOKROS Albert: 40 év piros-fehérben. Hajrá, OBSK! Bp. 1989. Mercurius. 147. 1., illusztr.
- Az Oroszlányi Bányász Sportklub története.
- DANIS József: Szlovák tájház Oroszlányban. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 3. Tata, 1988. 143–144. 1.
- ÉVFORDULÓK. 1987. (Az Oroszlányi Helytörténeti Kör kiadványa.) Szerk: Móczik Andrásné. Kiad. az Oroszlányi Városi Tanács VB. Városi Könyvtára.) Oroszlány 1987. 5 1 . 1.
Oroszlányi Helytörténeti Füzetek 1.
- FÖLDI Józsefné: Köztéri alkotások, emléktáblák, gyűjtemények Oroszlányban. (Kiad. az Oroszlányi Városi Tanács V B. Városi Könyvtára.) Oroszlány, 1989. 6 9 . 1., illusztr.
Oroszlányi Helytörténeti Füzetek 3.
- GOMBKÖTŐ Gábor: Vallomások Oroszlányról. = Új Forrás, 1974. 2. sz. 83-99. 1.
- GOMBKÖTŐ Gábor-HAVASHÁZI László: Város született. Riportkönyv Oroszlányról. (Fotók: Krasznai Oszkár. Kiad. az Oroszlányi Városi Tanács V. B.) Oroszlány, 1964. 2 3 2 . 1.
- GONDA János: Oroszlány műemlékei és a bányaművelés. Oroszlány, 1973. 1 4 . 1. - Gépirat. - TM.
- GYÜSZI László: Szabados Pál oroszlányi lelkész feljegyzései a jobbágyszabadításról. = Agrártörténeti Szemle, 1972. 3-4. sz.
- GYÜSZI László: Az oroszlányi jobbágyok harca a földért a XIX. században. In: Komárom megyei Honismereti Füzet 1973. Tatabánya, 1974. 11-60. 1.
- GYÜSZI László: Gazdasági és társadalmi változások Oroszlányon az 1848-as forradalom utáni évtizedekben. In: A Dunántúl Településtörténete 1848-1867. Székesfehérvár, MTA PAB-VEAB 1978.
- GYÜSZI László: Oroszlánkő puszta benépesítése. - Részlet a szerző Oroszlány története c. monográfiájából. = Új Forrás, 1979. 3. sz. 33-39. 1.
- GYÜSZI László: Az oroszlányi parasztzendülés. = Új Forrás, 1980. 6. sz. 65-69. 1.
- GYÜSZI László: Gazdasági és társadalmi viszonyok Oroszlányban a jobbágyszabadítás után. In: A Dunántúl településtörténete. 1867-1900. Pécs, MTA PAB-VEAB. 1982. 103-113. 1.
- GYÜSZI László: Tagosítás Oroszlány községben. (1928-1944) In: A Dunántúl Településtörténete V. 1900-1944. Veszprém MTA PAB-VEAB. 1982. 91-101. 1.
- GYÜSZI László: Az oroszlányi pánszláv ügyről - Száz év távlatából. = Új Forrás, 1987. 5. sz. 55-62. 1.
- GYÜSZI László: Oroszlány a 18-19. században. (Kiad. az Oroszlányi Városi Tanács.) Oroszlány, 1988. 189. 1.
- HARASZTI Mihály: Kolónia, bányatelep, város. Városismereti séta Oroszlányban, térben és időben. Tata, 1986. 6 6 . 1. - Gépirat. - TM., MK
- HELYTÖRTÉNETI Olvasókönyv Oroszlány történetének tanulmányozásához. (Szerk.: Földi Józsefné) Kiad. az: Oroszlányi Helytörténeti Kör és az Oroszlányi Polgármesteri Hivatal. Oroszlány, 1991. 196. 1. 1. köt. - Illusztr.
- A kezdetektől a 19. század végéig.
- JAKAB Vilma: Oroszlány szénbányászatának gazdasági fejlődése felszabadulásunk után napjainkig. Oroszlány, 1974. 5 0 . 1., illusztr. - Gépirat. - ET.

OROSZLÁNY

- KOVÁCS J.-REMÉNYI V.-VARGA A.: Bemutatjuk az Oroszlányi Szénbányákat. = Bányászati lapok, 1976. 9. sz.
- MÚLTUNK 1988. (Az Oroszlányi Helytörténeti Kör kiadványa.) Szerk.: Móczik Andrásné. Kiad. az Oroszlányi Városi Tanács V B. Oroszlány, 1989. 67. 1. Oroszlányi Helytörténeti Füzetek 2.
- MURA József: Oroszlány. (Fotók: Fehér István.) Tata, 1986. Komárom Megyei Idegenforgalmi Hivatal 6 5 . 1. - Városismertető.
- MURA József: 50 éves az oroszlányi szénbányászat. (Fotók: Rimár Tibor. Kiad. az Oroszlányi Szénbányák Vállalat megbízásából a Komárom Megyei Lapkiadó Vállalat.) Tatabánya, 1978. 2 4 . 1., illusztr.
- OROSZLÁNY és környéke bányászatának (Vértessomló, Környe, Mór, Pusztavám) és Oroszlány városának eseménynaplója. (Összeáll.: Kőbányai Ferenc. Kiad. az Oroszlányi Szénbányák.) Oroszlány, 1987. 1 7 5 . 1., illusztr.
- AZ OROSZLÁNYI szénbányászat irodalma. Repertórium. A Bányászati és Kohászati Lapok (BKL) és a BKL-Bányászat 1937-1987. anyagából. (Közread. az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület oroszlányi szervezete történeti szakcsoportja.) Oroszlány, 1987. 4 0 . 1.
- SZÉKELY József: Márkushegyi bányauzem. Oroszlány, 1981. 5 9 . 1., soksz.
- SZILI József: Oroszlányi XVII. akna története. = BKL., Bányászat, 1985. 1. sz. 55-62. 1.
- UGRIK Aliz: Népi élet, népviselet, népszokások a régi Oroszlányon. Oroszlány, 1965. 17. 1. - Gépirat. - 0., TM.
- VASS László: Az oroszlányi szénmedence bányászatának fejlődése és fejlesztési lehetőségei. = Bányászati Lapok, 1964. 4. sz.
- ZÁBORSZKY Miklós: Egy falusi iskola története, Oroszlány, 1874. 29. 1., illusztr. - Gépirat. - TM.
- ZÁBORSZKY Miklós: Az oroszlányi iskola története 1900-ig. In: A Dunántúl településtörténete 1867-1900. Pécs, 1982. MTA PAB-VEAB. 3 1 3 - 3 1 9 . 1.
- ZÁMBÓ Erika-LUKÁCS Teréz-DÉR Judit: Szlovák népviselet és népszokások Oroszlányban. Oroszlány, 1978. 11. 1., illusztr. - Autográfia. - TM.

56. Oroszlány pecsétje. 18-19. század

OROSZLÁNY

MAJK

Közigazgatásilag 1885-től tartozik Oroszlányhoz. Az 1252 előtt alapított Boldogságos Szűz Máriáról címzett pusztamonostori prépostság, kolostora és temploma volt itt.

Okleveles említése 1234: Moyc, 1251: Moyk, 1280/90: Moik (Moich), 1301: Moik, 1332: Mik.

Majk egy 1281-ből fennmaradt pecsét szerint hiteles hely volt. A török hódoltság idejében elpusztult. Esterházy József 1733-1769 között új rendházat és templomot építtetett Nepomuki Szent Jánosról címzett a kamalduli szerkezeteseknek, s az egész pusztát 4 halastóval, 3 malommal nekik ajándékozta. II. József 1782-ben a rendet eltörölte, birtokuk a királyi kamara kezébe került. Többszöri tulajdonosváltás után az 1820-as évek közepén Esterházy Miklós Nagyszentjános pusztáért elcserélte. Ekkor posztógyár működött Majkon. A 19. század második felében Esterházy Móric a kolostort kastéllá alakíttatta. Később az épületegyüttes volt üdülő, szakmunkásképző iskola, úttörőtábor. Az 1980-as években a cellaházakat - az eredeti formájukat megtartva - üdülő-, ÜL pihenőházakká alakították át. Az egyikben múzeumot rendeztek be.

MŰEMLÉKEK

Majk műemléke az egykori kamalduli remeteség barokk épületegyüttese a kastély, a remeteházak (cellák) és a templom megmaradt tornya, mely 1733-1769 között épült. A munkálatok, melyek F. A. Pilgram tervei alapján kezdődtek, Fellner Jakab közreműködésével fejeződtek be.

Az egykori rendház refektóriumában és annak előterében 18. századi barokk falképek találhatók. A műemlékegyüttes szerves részét képezik a kerítések és a kapuk szobrai, melyek J. Sartory alkotásai.

A környéken található 17. századi vízimalom műemlék jellegű.

NEVEZETES SZEMÉLY

ESTERHÁZY Móric (Pusztamajk, 1881. április 21. - Bécs, 1960. június 28.)

Nagybirtokos, miniszterelnök

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A Majki Parkerdő a hegység észak-nyugati nyúlványán, az Oroszlányhoz tartozó Majkpuszta körül fekszik, 152 hektáron. Az erdő nagy részét csertölgy alkotja, kisebb kocsányos tölgy, gyertyán, kőris, akác és égerfa csoportokkal. A parkerdőben található az 1748-1749-ben épült kolostor és rendház, a remeteházakkal és kápolnával. A kastély körül 1860-ban parkot létesítettek, amelyben ma is különleges fák és cserjék találhatók. Igen szép a hárs- és vadgesztenye fasor. Az örökzöldek közül a boróka, a mocsári ciprus, a japán ciprus és az idős lucfenyő érdemel figyelmet. Érdekes és értékes a templomtorony falára felfutott öreg borostyán. A parkot északon és keleten felduzzasztott tó határolja. Partján pihenésre és sétára alkalmas utakat, műtárgyakat építettek.

BIBLIOGRÁFIA

KULCSÁR Emil Miklós: Majk története. (Kiad. Oroszlányi Hőerőmű Vállalat.) Tatabánya, 1989. 26. l., illusztr.

OROSZLÁNY, PILISCSEV

NITSCH Árpád János: Majk, a Bold. Szűz Majki Premontrei Prépostságának, majd a Nepomuki Szent Jánosról nevezett Kamalduli remetességnek története. Győr, 1910. (Győregyházmegyei, ny.) 64. l., illusztr. - Mikrofilm. - MK.

RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története 1. h. é. n. 495-498. l.

VOYT Pál: A majki műemlékegyüttes. = Magyar Műemlékvédelem, 1961-1962. 201. l.

WEHNER Tibor: Majk. = Új Forrás, 1974. 1. sz. 124. l., 127-128. l.

PILISCSEV (ČIV)

A Csév helynév puszta személynévből származott magyar névadással. A név eredete tisztázatlan. Előtagja a Pilis hegységre utal.

A középkori Csév a mai Piliscsévtől mintegy hat kilométernyire feküdt Csolnok, Sáp, Dág és Csaba között.

A mai Csév neve a monda szerint a Civitas Strigoniensis Esztergom vármegye négy első betűjének összevonásából keletkezett. Régen Nagy és Boldog Csévnek nevezték, pecsétnyomóján (1787) is ez áll.

Okleveles említése 1262: Chw, Cheu.

Az őskortól az Árpád-korig terjedő időből Cséven és határában 12 helyen bukkantak leletekre, melyek bizonyítják az ember jelenlétét (római mérföldkövek, őrtorony-maradványok, terra sigillata, Nagy Constantin-féle pénzérme).

A 17-18. század fordulójától az esztergomi káptalan (kegyúr) birtoka. A török időkben elnéptelenedett. Az esztergomi káptalan 1699-1711 között tótokat telepített ide Felső-Magyarország különböző részeiből. Lakossága ekkor 6 magyar és 16 szlovák nevű jobbágyból és egy nemesből állt.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint 144 házban 184 család élt, népessége 900 fő volt. 1 pap, 1 polgár, 63 paraszt, utóbbi kettő 52 örököse és 119 zsellér lakta.

1820-ban a fél falu leégett. Iskolája 1836-ban épült.

1838-ban már működött az uradalmi faiskola, hogy elegendő facsemetét biztosítson az utak mellé.

A századfordulón nagyközség lett.

Nagy kiterjedésű határának köves szántóin inkább csak a rozs termett meg. Lakói fa- és mészégetéssel, valamint máshol vállalt szőlőmunkával és aratással keresték kenyerüket.

A csévi mészégetők a II. világháború előtt bejárták a környéket, szekérről árulták az oltani való meszet.

1906-ban jegyezték be az Erdőbirtokosságot és a Legeltetési Társaságot, majd az 1926-tól működő "Falu" Országos Földműves Szövetség helyi csoportját, a Levente Egyesületet; ezt követte 1928-ban a Csévi "Magyarország Nagyasszonyához" címzett Temetkezési Egylet, 1935-ben a Polgári Lövészegylet és végül 1942-ben a Katolikus Leánykörök Országos Szövetségének helyi csoportja. 1927-ben a Vallás-és Közoktatási Minisztériumtól kapott népkönyvtárat.

Az 1930-as évektől öttantermes, 7 tanerős állami iskola működött a községben.

Piliscséven 1944. december 25-én fejeződtek be a II. világháború harcai. 1946-ban lakosainak egy része Szlovákiába települt át.

Az iskolában évtizedek óta folyik szlovák nyelvoktatás, a nemzetiségi kultúrát, hagyományokat ápolják.

Az 1970-ben megalakult asszonykórus Kálmánfi Béla munkája nyomán országos hírűvé vált. Hang-lemezüket a legszebb szlovák nyelvű népdalokat örökíti meg.

A Kopasz-hegy déli lejtőjén kialakított motocross-pálya (70-es évek vége) országosan ismertté tette a község nevét.

Ma Piliscsév alvóközség keresőképes lakosságának jelentős része Budapest üzemeiben dolgozik.

1984-től 1988-ig Dorog vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 2314 fő, területe 2490 ha volt.

PILISCSÉV

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei többnyire szlovák nyelvűek.: Kapusznycice - Káposztásföldek, Contorin - Temető-út, Nád pivnyicami - Pincesor fölötti rész, Koszelné role - Templomi föld.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Plébániája 1715-ben létesült.

Anyakönyvei is ettől az évtől kezdve maradtak fenn. Az 1732. évi Canonica visitatio szerint templomát az "Angyalok Királynéja" tiszteletére szentelték.

A csévi anyaegyházból 1787-ben kivált Keszölc, Úny, Pilisszentlélek és Dág.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete az 1763-1780 közötti valószínűleg a korábbi alapokra épült - azóta jelentősen átalakított - katolikus templom. Berendezése 18. századi barokk főoltár, 18. század végi copf szószék és a 19. század első felében készült keresztelőkút.

BIBLIOGRÁFIA

KÁLMANFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63 - 73. l.

MIHALOVIČ, Alexander: Zemepisné mená Čivu ... Jazykovedné studia. (Publikácia Demokratickeho Zväzu Slovakov v Madarsku) Bp. 1987. Tankönyv. K. 147. l., illusztr.

- Piliscsév földrajzi nevei.

57. Piliscsév pecsétje. 1741.

PILISMARÓT

PILISMARÓT

A Marót helynév személynévből keletkezett magyar névadással. E személynév szláv eredetű (Moravec jelentése: morva ember). Más források szerint a helynév előzménye a magyar nyelvemlékbeli "marót-morva" népnév az ógermán Marhold vagy Marolt nevének egyszerű variánsa.

Okleveles említése 1138/1329: Maraut.

A helynév előtagja a Pilis hegységre utal.

Ember az őskortól lakta. A határában 37 helyen előkerült leletek közül a legjelentősebbek a római őrtornyok, tábor, temető és település nyomai (római kori neve Ad Herculem); a Pángor-domb középkori temploma; a Malom-patak mentén (mai Dózsa György út) a középkori (Nagy- vagy Felső-Marót) településének és temetőjének maradványai.

Eredetileg királyi és királynéi birtok volt, melyből 1138-ban II./Vak/ Béla szolgálókat adományozott a dömösi prépostságnak. Egy része 1260-ban királynői adományként a visegrádi Szent András monostor birtokába került, mely később velük együtt a pálosok tulajdona lett.

A török időkben (1570) 16 házat írtak össze.

A 18. század végétől Marót a nagy kiterjedésű Vallásalap (7482 k.h.) központja, hozzá tartozik Szentlélek, Mogyorós, Csolnok és Kirva.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint birtokosai a pesti pálosok. 187 házban 261 család élt, népessége 1180 fő volt. 1 tisztviselő, 2 polgár, 59 paraszt, utóbbi kettő 52 örököse és 196 zsellér lakta.

Határának nagy része hegyes, erdős volt, ezért a gabonatermő földeket irtással növelték. Számos dűlőnév utal erre a tényre.

A gyümölcsösök, szilvások már a XVIII. sz. úrbéri irataiban szerepeltek, később a 19. sz. első felében gesztenyéséről vált híressé. A szilvát nagy mennyiségben szállították Pestre lovas kocsival, vagy a dömösi hajóállomásról a kofahajóval.

A basaharci rész híres bortermő hely volt már a 19. sz. első felében.

Az 1830-as években az 1828 lelket számláló településen mindössze 10 német és hat szlovák ajkú lakost találunk.

A 19. század végén alakult és a második világháborúig működött itt az úgynevezett "István Rt." féle téglagyár.

Megélhetésük alapja: a fa, a rőzse /"süge"/ fuvarozása, eladása Pesten, Esztergomban és Dorogon. A két világháború között ez az erdő a M.Kir. Közalapítvány tulajdona volt. Telenként a lakosok részben irtották a fát, amelyből "fát csináltak", azaz aprófát, rőzsét aprogattak.

Társadalmi életének aktivitását jelzi az 1891-ben alakult Önkéntes Tűzoltótestület, az 1911-ben bejegyzett Társaskör, melyet 1912-ben a "Gondviselés" Temetkezési Társulat, 1919-ben a Hangya Szövetkezet, 1926-ban a Levente Egyesület, 1935-ben a Sport Club, és végül 1936-ban a Polgári Lovászegylet követett.

Az 1930-as években alakult ki Pilismaróton a Duna "aranypartja": a kitűnő strand sokakat vonzott ide, üdülőtelep is épült a közelében.

1944. december 26-án értek véget a II. világháború harcai a község területén.

Az 1950-ben megalakult "Lenin Útja" MgTsz. 500 k.h.-on gazdálkodott, utóbb egyesült Dömössel, Esztergommal, Sárísáppal.

1976 és 1984 között Dömössel közös tanácsa volt. 1984-től 1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1784 fő, területe 1990-ben 4419 k.h., nagy része erdő.

NÉPRAJZ

Földrajzi neve Vár utca - a római várra utal; Miklós deák-völgy - Mátyás íródeákját, Basaharc - Dobozy hőstettét idézi. A Dobozy-tisztelet rendületlen Pilismaróton, bár a valós történelmi helyszín Pusztamarót.

PILISMARÓT

(Lásd Nyergesújfalunál). A római katolikus templom mögötti parkban áll szobra - talapzatán a két világháború áldozatainak nevei olvashatók. Monda fűződik az 1784-ben felállított Hideglelős keresztnek és a Kishegyhez is. Korábbi malmai adták a Malom-patak nevét.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A királyi birtokot Mária királyné 1260-ban a visegrádi Szent András monostornak adományozta, majd 1493-ban a pálosok birtokába került.

Később reformátusok használták a Szent Lőrinc tiszteletére épült középkori templomot, majd újra a pálosok vették birtokukba.

1810-ig Dömös filiája, ekkor plébánia szerveződött Maróton, templom és plébániaház is épült.

Anyakönyveit 1787-től vezetik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Rózsafűzér Társulat, Jézus Szíve Társulat, Oltár Egylet, Szívgyárda, Egyházközségi Férficsoport, Paraszt Ifjúsági Egylet, Legényegylet.

A török hódoltság első szakaszában, 1560-1590 között szerveződött meg a *református* egyházközség. A "maróti eklézsia prédikátoráról", Marussy Mihályról 1626-ban jegyezték fel, hogy részt vett a ráckevei zsinaton. 1787 óta található meg anyakönyveik. A gyülekezet régi iratanyagának egy része (az 1783-1926 közötti) a Pápai Református Levéltárban kutatható.

A pálos rend megszüntetésének következményeként 1786-ban a Vallásalap tulajdonába került a falu középkori temploma. Ezt 1788-ban megvásárolták a reformátusok, majd 1816-ban renoválták és bővítették. Ekkor nyerte el mai formáját. 1921-ben villámcsapás következtében a toronysisak leégett, az akkori helyreállítás nyomán épült a mai.

A templomot körülveszi a temető. Érdekessége az ún. "papsor" - a gyülekezetben szolgált és elhunyt lelkészeknek egymás mellett álló síremlékei.

A lelkészek, segédlelkészek, oskolamesterek névsora 1626 óta (kisebb hiányokkal) ismert. Gyülekezet-története a lelkészi hivatalban olvasható.

MŰEMLÉKEK

Műemléke az 1860 körül a romantika jegyében épült volt Heckenast-kúria.

Műemlék jellegű az 1810-ben emelt római katolikus templom, melynek fő- és mellékoltárai, valamint szószéke 1810 körül készültek. Az 1800 körül készült késő barokk Nepomuki Szent János-szobor, valamint az 1685-ben emelt, majd 1820-ban klasszicista stílusban átépített református templom.

A Kishegyen jelentős méretű római erődítmény /castrum/ maradványai találhatóak.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

BOZÓKY Mihály (Kicsind, 1755. - Pilismarót, 1839.)

Író, kántor és jegyző

Az első katolikus énekeskönyv szerzője.

Művei:

Faon és Hersze. Széphalom, 1803. - Téli rege. Pozsony, 1804. - Katolikus karbéli nótás énekeskönyv. Vác, 1797. - A jól meghalásra serkentő egyházi énekeskönyv. Vác, 1806.

PILISMARÓT

KONYORCSIK János szobrászművész

1926-ban született Pesterzsébeten, a nyolcvanas évek közepén Pilismaróton telepedett le.
Konyorcsik János Munkácsy-díjas szobrászművész kiállítása. Pilismarót, 1981. Katalógus.

TERMÉSZETI ÉRTEKEK

A Malom-völgyből indulva a Hosszú-hegyen át innen is megközelíthető a Dobogókő. A Miklós deák-völgyből pedig a Hirsch-rom (451 m), a Maróti-hegycsoport teljes körkilátást adó magaslata. A Bitóci-lőszdombokon át szép séta tehető a Basaharc-völgybe, vagy az Esztergom fölötti Vaskapura, a hegység távolabbi pontjára. Jelentős értékei még a források (pl. Hoffmann-forrás) és sziklái (Hamvaskő).

BIBLIOGRÁFIA

BAGYARI Simon: Dobozi Mihály tragédiája. (Történelmi tanulmány) Pilismarót, Pusztamaróth. In: *Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedekrend Esztergomi Katholikus Főgimnáziumáról, 1907-1908.* Közzéteszi: Hollósi Rupert. Esztergom, 1908. 3-16. l.

BELLOVAI Barnabás: Séta a Limes mentén. In: *A Tatai Hermann Ottó Kör munkái 1976.* 5. sz. Tata, 1976. 189-192. l.

FETTICH Nándor: *Das Avarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc.* (Avarkori sírleletek Pilismaróton és Basaharcon) Bp. 1965. Akad. K. (Studia archeologica 3.) 152. l.

PASTINSZKY Miklós: Heckenast Gusztáv és Pilismarót. In: *Komárom Megyei Honismereti Füzet, 1986.* Tatabánya, 1987. 129-133. l.

SZÉKELY Géza: Pilismarót. = *Idegenforgalmi Tájékoztató, 1955.* 4. sz. 30-31. l.

58. Pilismarót pecsétje. 1741.

RÉDE

RÉDE

A legkorábbi Ráda névváltozat szláv, szerb-horvát személynévből származik.

Okleveles említések 1234-1240: Ráda, 1323: Rede, 1392: Nog Rede, 1488: Kys Rede.

További névváltozatai: 1546: Reede, 1640: Nemes Rede, 1649: Alsó Nemes Rede, 1668: Nemes Kis Réde, 1774: Magyar Réde.

Csesznek várához tartozó részét Nagy-Rédének, a másik részt Kis v. Tótrédének nevezték. (Ez utóbbiak ma Bakonybánk közigazgatási határán belül vannak.

1392-ben a Garaiak tulajdona.

A 15. században a Szapolyai családé lett. Ekkor a környék legnagyobb települése volt.

1529-ben a törökök elpusztították. Rövidesen újratelepült, de 1554-ben pestisjárvány sújtotta. Az adójegyzékekben csak 1626-ban jelent meg ismét. 1536-ban az Enyingi Török család tulajdonába jutott. 1636-ban a király Csesznek várát és tartozékait Esterházy Dánielnek (Esterházy Miklós nádor testvére) ajándékozta. Ő az alapítója az Esterházyak rédei ágának. Sokat szenvedett a török elleni felszabadító háború alatt, majd 1704-ben Heister tábornok is feldúlta. Ez magyarázza, hogy még 1720-ban is kevesen lakták. A falu egy részét a 16-17. században nemesek bírták, 1768-ban ezt is megvásárolta a paraszti Rédét birtokló Esterházy család. Katolikus lakóinak száma 1747-ben 24, 1785-ben 165, többségük német, de később elmagyarosodtak.

1771-ben református és római katolikus rektora volt.

Esterházy Imre 1780-ban Pilgram tervei alapján kastélyt építtetett. Az 1784-1787-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Imre tulajdona. 154 házban 233 család élt, népessége 1170 fő volt. 1 papot, 16 nemeset, 2 polgárt, 89 parasztot, az utóbbi kettő 86 örökösét és 132 zsellért írtak össze.

Réde lakói földművelésből éltek. Futóhomokos földjeiben nagy károkat tettek a záporok, folyóvizek és a szél. Emiatt több telepes is elhagyta. Előnyös volt a falu számára a ritka katonai beszállásolás. Csatkán is béreltek legelőt. Borméréssel, fakereskedelemmel is foglalkoztak. Terményeiket Győr piacán értékesítették.

Lesalhapusztán 1926-tól keményítőgyár működött.

Lakossága 1930-ra meghaladta az 1800 főt.

A II. világháború harcai község területén 1945. március 24-én értek véget.

1950-ben csatolták Veszprém megyétől Komárom megyéhez.

1977-ben Bakonyszombathely közös tanácsú községhez kapcsolták. 1989-ben ismét önálló lett. Szövetkezete 1976-ban egyesült a Bakonyszombathelyi Bakonyi Termelőszövetkezettel.

Lakossága 1990-ben 1573 fő, területe 4589 ha volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a régi gazdaság emlékeit is őrzik: Ülepítő, Lórévasút, Kenderföldek, Kölesföldek.

A község házaiban a 20. század elején elterjedt a zártkéményes konyha kamin vagy mászókémenyes változata Pl. Arany J. u. 34., Kossuth L. u. 20.).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

1439-ben már temploma volt, melyet Szent György tiszteletére szenteltek. 1542-ben elpusztult. 1525-ben plébánosa Márton.

Mai barokk templomát Esterházy Imre birtokos építtette. 1777-ig a győri egyházmegyéhez tartozott. A Bakonyszombathelyi plébánia gondozta. 1920-ban plébániai rangra emelkedett, azóta anyakönyveit helyben vezetik.

RÉDE

A rédei *református* egyházközség a 16. században alakult. 1629-től ismert lelkészeinek névsora, 1783-tól a református tanítók névsora is.

Templomuk 1815-ben épült. A lelkészi hivatalban olvasható a kézzel írt egyházközség-történet: A rédei szent eklésia emlékezet-könyve. A pápai református könyvtárban található Pethő Zsigmond 1808-ból származó kéziratos egyházközség-története, valamint Warga Lajos 1878-ból, Lampért Lajos 1917-ből való, hasonló témájú munkája.

Az egyházközség anyakönyveit 1725-től őrzi.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű római katolikus templomát 1767-ben emelték. A templomhajó boltozatán 18. századi barokk falkép látható. Altemplomában található Esterházy Imre 1792-ben készült síremléke.

ÍRÓK, KÖLTŐK

ÉJSZAKI Károly (Réde, 1818. okt. 2. - Kolozsvár, 1907. jan. 26.)

Író.

A tatai gimnáziumban tanult. Jogi és mérnöki diplomája volt. 1849-ben Csány László közlekedési miniszter mellett működött a Szemere kormányban 1860-tól újból közhivatalt vállalt. A kiegyezés híve volt.

1877-ben a Kisfaludy Társaság elnöke lett. Első vígjátékát 1848-ban írta Szerelem és tobzódás címen. A század végső harmadában népszerűek voltak vígjátékai és bohózatai.

Legjelentékenyebb műve a Cydoni alma c. 3 felvonásos drámai játéka (Pest. 1855. Bemutató: 1869-ben).

Előadott vígjátékai:

Egy éj a Bastille-ban - Páris almája - Egy lengyel követ Budán - Gyámság, aggság.

Cikkeit, emlékezéseit a Koszorú, a Szépirodalmi Közlöny, a Fővárosi Lapok és más újságok közölték.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A 18. századból származó kastélykert ma parkerdőként a község védett területe (5,8 ha). A bokrétafa, a korai juhar, a nagylevelű hárs, a kocsányos tölgy, a szivarfa, a boglárfa mellett erdei- fekete- és vörösfenyő is található. Legszébb a 24 egyedből álló "Rédei fenyők" csoportja. Öreg fáit 60-130 évesek.

NEVEZETES SZEMÉLY

CSUZI CSEH József (Komárom, ? - Réde, 1391. ápr. 22.)

Orvos, református lelkész.

PÖLÖSKEI Ferenc (Réde, 1930. ápr. 6.-)

Történész. A MTA Lev. Tagja. Hét könyve és több mint 200 tanulmánya jelent meg a jog, az agrár- és politikai tudományok köréből.

Műve:

Tisza István. Bp. 1985. Gondolat K. 280. 1.

RÉDE

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH Éva: A mi nyelvjárásunk. - Réde község nyelvjárása. Kisbér, 1977. 56. l., illusztr.— Gépirat. - TR.
- CSEHRHALMI Kornélia - GÓSZ Zsuzsa - MAZÁN Lujza: Népi gyógyítás és hiedelemmondák. Réde, 1975. 16. l. - TM.
- ERDÉLYI Zoltán: Népi építészet emlékei Rédén. Réde, 1975. 53. l., illusztr. - Autográfia. - TM.
- GÚNY- és ragadványnevek Hánta (I—II.), Kisbér, Réde és Ászár községekben. Kisbér, 1971. 32. l. - Gépirat. - MK.
- HISTÓRIÁS Kalendárium 1989. Bakonybánk, Bakonyszombathely, Réde. (Szerk. Tóth Jenő. Kiad. a Községi Közös Tanács) Bakonyszombathely, 1989. 208. l., illusztr.
- KELEMEN Terézia - LÁSZLÓ Gizella - NEMES Edit: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szóincse. Szántás-vetés Rédén. Kisbér, 1975. 45. l. illusztr. - Gépirat. - ML., TM.
- ÓTOS Györgyné: A Bakonytól az Irtisz partjáig. (Magnós beszélgetés Bukta Kálmánnal.) = Új Forrás, 1977. 3. sz. 65-68. l.
- PINTÉR Zsuzsa-RIEGLER Hilda-LUNK Zsuzsa: Népi gyógyászat és hiedelem. Réde, 1975. 17. l. - Autográfia. - TM.
- RÉDE községben használatos gúny- és ragadványnevek. Kisbér, 1969. 3. l. - Gépirat.
- SOÓS Erzsébet: 234 közmondás, szólás és szóláshasználat Rédéről. Réde, 1975. 9. l. - Gépirat. - TM., TR.
- SPERL Vilmosné: Gyermekjátékok Réde községben. Réde, 1975. 50. l., kottamell. - Gépirat. - TM.
- SZÁNTÓ Ferenc: Réde község története. Réde, 1959. 5. l. - Gépirat. - MK.
- WEHNER Tibor: A rédei kastélyrom. (Ismertető) = Új Forrás, 1980. 5. sz. 80. l.

59. Réde pecsétje. 18-19. század

SÁRISÁP

SÁRISÁP

Nevének előtagja bizonyára a Sár víznév származéka, Horváth szerint a "Sári" előnevet - az Öregárok középkori nevéből kapta.

Okleveles említése 1181: Sapy, 1262: Sap. 1275: Saap.

A falu neve a későbbiekben Sári-Sáp vagy Sári Sáp, de a 18. század elején már Sárisáp.

A mai Sárisáp határában több középkori falu létezett: Ugan (Vgan: 1181), Munkád (1269) és Kövi (Kuvy) királynéi birtok a "Sápi-völgyben", amelynek helyén 1570-ben "Bobál" puszta jelenik meg. A Dedinszko-Faluhely dúlő e régi falura emlékeztet.

Az újkőkortól kezdve lakott hely. Legjelentősebbek Quadriburg római kori település maradványai (sírkövek, villák, pénzek, őskeresztény freskótöredékek, fürdőmaradvány). Árpád-kori emlékek (telep- és templommaradványok. Ez utóbbiak a beltelki részeken kerültek elő.

Sárisáp 1453-ban Újlaki Miklós erdélyi vajda kezébe került.

A török korban lakatlan puszta volt, de már 1647-ben új földesura, Sándor Menyhért Esztergom megyei alispán birtokán 7 portán éltek. Házasság révén a Sándor birtok a 19. században Metternich kézre szállt, nevüket a Paulina-major őrzi.

A 17. század végi törökellenes háborúk miatt lakóik - átmenetileg - Nagysápra és Bajnára menekültek. 1715-ben 20 magyar és 13 "tót" család lakta, többségükben jobbágyok, zsellérek. A szlovákokat Sándor Menyhért Nyitra megyéből telepítette be.

1732-ben már volt iskolamesterük.

A 18. század végén patakjának felduzzasztott vize a megye egyik legnagyobb tavát alkotta (805 k. h.). 200 éve még állt "fördő háza" sárgálló timsós vize pedig gyógyvízként szolgált.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Sádor Antal báró birtoka. 117 házban 131 család élt, népessége 579 fő volt. 53 parasztot, ennek 37 örökösét és 67 zsellért írtak össze.

Jelentős változást hozott a község életében az 1807-ben Annavölgyön feltárt kőszén. A kitermelés csak 1833-ban vette kezdetét. A bánya közelében új településrész alakult ki.

1847-ben szabályozták először mérnöki tervek alapján az Öregárkot - hivatalosan Unyi-patakot.

1871-től (a 20. század elejéig) a község Csolnok körjegyzőségéhez tartozott.

Lakossága a betelepítés óta mindig vegyes anyanyelvű: magyar-szlovák-német. A döntően római katolikus lakosságú falut hol "tót"-nak, hol "tót-német"-nek, sokkal inkább "tót-magyar"-nak írták.

A katolikus iskola 1903-ban állami kézbe került. A múlt században még két nyelven folyó oktatás (magyar, szlovák) később megszűnt. Az annavölgyi 4 tantermes és tanerős iskolát ekkor a bánya tartotta fenn. Az 1920-ban már létező óvoda viszont állami kézbe került.

Már a 19. században megalakult a bányász fúvószenekekar Annavölgyön; a két háború között Gáldi Ernő vezette. Az együttes szerepét utóbb a sárisápi vette át.

Társadalmi gazdasági életének aktivitását jelzi az 1918-ban bejegyzett Hangya Szövetkezet, 1928-ban az Önkéntes Tűzoltóegyesület, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1947-ben a Zsellér és Uradalmi legelőben Erdekeit Birtokosság Legeltetési Egyesülete. Az 1930-as években már működött a Községi Kultúrotthon, a Bányamunkások Otthona, az Iskolai és Népkönyvtár.

Annavölgyön elsőként a Bányász Ifjak Olvasóköre alakult meg 1907-ben. Ezt követte 1930-ban a Sárisáp-Annavölgyi Polgári Lövészegylet, 1943-ban pedig a Sport Egyesület.

Az 1930-as években 3365 magyar mellett csupán 50 szlovákról írnak, holott ezekben az években is az egyik mise szlovák, a másik német nyelven folyt.

A község határában lévő Sándor-Metternich uradalmi birtokon (3179 kh.) a múlt század végéig mintagazdaságot teremtettek tehenészet, merinói juhászat, szeszgyár).

Lakosságának többsége kis- és törpebirtokosokból állt, akik a lapályosabb szántókon a járás egyik legszebb "szép tiszta búzáját és legjobb szénáját" termesztették. Az 1930-as évektől sokan keresték kenyerüket a bányában.

A II. világháború idején többször gazdát cserélő Sárisápon 1945. március 21-én értek véget a harcok.

SÁRISÁP

1946-ban lakóinak 20 %-a áttelepült Csehszlovákiába, Handlova környékére.

A szénbányászat csökkenésével a feleslegessé vált munkaerőt a kaolinbánya és a Tsz melléküzemágai foglalkoztatták, a többség ma másutt talál munkát.

1959-ben megalakult az Új Élet MgTsz, amely 1964-ben bekebelezte 5, majd 1971-ben Dömösig bezárólag további települések határait. 1991 elején Esztergom és Pilismarót kivált. Az 1840-ben alapított és 1950-ben megszüntetett téglagyárat a Tsz melléküzemei (pl. Alugrafika) vették birtokukba.

1984-től 1988-ig Dorog vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 3515 fő volt, területe 1907 ha. 1978-ban a lakosság 16,2 %-a szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei magyar és szlovák nyelvűek. Bel- és külterületén utalnak a régi gazdasági élet színhe-lyére és a tevékenységre, pl. Annavölgyön a Kórháztér, Rampa (Na Rampe), Alagút (Tunel) Kőszénbá-nya-dűlő, a faluban Kunyhós (lőszbevajt "lakások"), Vermes (itt vermelték el valaha a búzát), Molnár-hegy (a hegy alatt működött a malom), Melegforrások (az 1783. évi térkép is jelzi); az Öregárok neve valaha Régi száraz árok.

Egyes dűlőkhöz, határrészekhez mondák fűződnek. Öregtó, Ördögő, Rablótanya, Pokol-völgy.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Plébániája középkori eredetű. Az 1332-1337-es tizedjegyzék Pál nevű plébánosáról tesz említést. A török alatt a plébánia elpusztult. Középkori temploma Szent Imre tiszteletére épült. 1732-ben emelték, fatornyú templomát. A mai 1766-ban készült.

1787-től helyi lelkészség. 1811-től kapta vissza plébániai rangját. A plébániaházat egy 1750-ből származó kocsmából alakították ki.

A II. világháború alatt a templom súlyosan megrongálódott, 1964-ben renoválták.

Anyakönyveit 1787-től őrzik. Ezt megelőzően Bajna, majd Csolnok filiája volt.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Katolikus Egylet, Rózsafűzér Társulat, Scapulare Társulat, Jézus Szíve Társulat, Oltár Egylet, Szívgyárda, KALÁSZ.

Annavölgy kápolnáját 1926-ban egy irodaépületből alakították ki. Sárísáphoz tartozott, 1957-től lett önálló lelkészség. 1974-ben új kápolnát és lelkészlak épült.

Az anyakönyveket 1947-től helyben, előtte Sárísápon vezették.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete az 1766-ban épült katolikus barokk templom. Ez évből származó ezüstkelyhe figyelemreméltó műremek, 18. század közepéről származó rokokó főoltára és keresztelőkútja ugyancsak műemlék jellegű. Értékeihez sorolhatjuk még plébániaépületét, valamint a "Pri svaetom N Jáne" feliratú Nepomuki Szent János-szobrot, mely az Öregárok hídját őrzi. E szoborhoz gyakran vezettek körmeneteket.

BIBLIOGRÁFIA

GURIN Gabriella: Sárísáp gazdasági és kulturális fejlődése a felszabadulástól napjainkig. (Sárísáp), 1973. 4 3 . 1. illusztr. - Gépírat. - ET.

SÁRISÁP, SÚR

- GYÜSZI László: Ipari- mezőgazdasági Termelőszövetkezetek a dorogi járásban. = Új Forrás, 1983. 1. sz.
- KÁLMÁNFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63-73. l.
- KÁLMÁNFI Béla: Népköltészeti emlékek és népdalok Esztergom és környékén. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 73-83. l.
- KOVÁCS Anna: Sárisáp község története. 1828-1975. 3 2 . l., illusztr. - Gépirat. - MK., TM.
- LÁNCZOS Zoltán: Az 1903. évi annavölgyi bányászstrájk. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 73-76. l.
- MAGYARFALVI Imréné: Sárisáp község ragadványnevek Sárisáp, 1977. 8. l. - Gépirat. - TM.
- PAUER Gyula: Az annavölgyi barnaszénbánya. - Bányászati Kohászati Lapok, 38. köt. Bp. 1905.

60. Sárisáp pecsétje. 18-19. század

SÚR

Neve személynevből keletkezett magyar névadással. Súr nevű vezért már a 955-ös augsburgi csatánál is említenek. Ismerünk szláv eredetű Súr személynevet is. Hasonló nevű a Pozsony megyei magyar Súr. Okleveles említése 1436: Swr.

1441-től a porvai pálosoké volt, a 16. századra elnéptelenedett. Az 1536. évi adójegyzék pusztának minősítette. Az elpusztult faluhelyet újabb betelepítésre tették alkalmassá nagy kiterjedésű makkos és egyéb erdői, legelői.

1650-től a Zichy család birtokába került. Zichy Imre és János 1716-ban szlovákokat telepített ide. 1724-ben az új falu már 20 teleppel bírt, akik erdőirtással növelték határukat. A földterület ennek ellenére kevés volt a kétnyomásos gazdálkodás meghonosításához, ezért Répce prédiám földjeit is kiosztották a súriak között. A jobbágytelkekhez minden esetben gyümölcsös, veteményes, káposztás, kukorica és kenderföld tartozott. 1750 után szőlőt is telepítettek Répcepusztán. 1765-ben már öt utcája volt.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint Zichy Miklós birtokán 211 házban 289 család élt. Népessége 1349 fő volt. 2 papot, 3 nembest, 1 tisztviselőt, 26 polgárt, 78 parasztot, az utóbbi kettő 91 örökösét és 710 zsellért írtak össze.

SÚR

Határa átlagos mennyiségű termést adott. Földjein főleg rozstot termeltek. Lakosainak egy része letelepülésétől fogva szenet égetett. A zsellérek nyaranta eljártak részarató és cséplőmunkára. Kézművesei közül a takácsok nevezetesek. Termékeiket Veszprém, Győr és Székesfehérvár piacán értékesítették.

Az 1836-os helységnévtár magyar-szlovák faluként említi. Betelepült lakosai római katolikus és evangélikus vallású szlovákok. A prédikációkat magyar és szlovák nyelven tartották.

1848-ban Turcsányi Gyula szabadcsapatot szervezett a faluban a császáriak ellen.

Határában jelentős birtoka volt a klosterneuburgi kanonokrendnek.

A II. világháború harcai a településen 1945. március 21-én értek véget.

1950-ben Veszprém megyétől Komárom megyéhez csatolták.

1977-től Ácsteszer társközsége lett. A sári szövetkezet 1977-ben egyesült az Ácsteszeri Táncsics Termelőszövetkezettel.

Néhány éve épült felvonós sípályája, így ma a környék téli sportjának központja.

1990-ben önállósult.

Lakossága 1990-ben 1316 fő volt, területe 3737 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei több hajdani falu emlékét őrzik: Kisfaluhely, Faluhely, Csépi-dűlő, Csatárpuszta.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

Katolikus egyházáról 1491-ben már vannak adatok. 1875-ben a klosterneuburgi ágostonrendiek kezén találjuk, ők voltak a birtokosok a legújabb időkig. A plébániát Acsády püspök szervezte 1739-ben. Anyakönyveit ettől kezdve helyben vezetik. Ekkor még Szápár, Csesznek és nyolc más falu tartozott hozzá. 1741-ben Szent Mihály tiszteletére avatott temlomáról tudunk.

1747-ben zsúppal fedett, s a Szeplőtlen Fogantatás tiszteletére szentelt fatemplomát említik. Négy-szögletes harangtornya szintén fából készült. 1781-ben rossz állapota miatt be kellett zárni. Mai temploma a hívek és a Zichyek összefogása nyomán épült.

1608-ban keletkezett az *evangélikus* egyház, de egyes feltevések szerint csak az 1700-as évek után (talán Bakonycsernyével együtt, 1724 körül). Károly István esperesjegyzőkönyve 1730-ban a sári rektor, 1737-ben pedig a sári prédikátor fizetését említi. Gróf Zichy Jánoshoz és Istvánhoz 1748-ban a sáriak alázatos instanciát intéztek, melyben már második "lelki tanító" behozatalát kérelmezik. Az anyakönyvek vezetése - mint az 1792. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv megállapítja - 1741-ben kezdődött.

A szabad vallásgyakorlat 1767. április 6-án időszakosan megszűnt.

Jelenlegi temploma 1785-ből való. Újabb iskolájuk 1908-ban épült.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű épülete az 1784-ben emelt késő barokk római katolikus templom, melynek tornyát 1798-ban építették. Főhomlokzatát a 19. század elején a kora klasszicista stílus jegyében alakították át.

BIBLIOGRÁFIA

KLUPÁCS Antalné NAGY Hajnalka: A sári iskola története. Súr, 1974. 3. 1. - Gépirat. - ET.

SÚR község története. Súr, 1959. 5. 1. - Gépirat. - MK.

SÚR, SÜTTŐ

ZÁBORSZKY Miklós: Parasztcsaládok története Súron 1849-ig. Oroszlány, 1977. 23. 1. - Gépirat. - TM.

ZÁBORSZKY Miklós: Egy súri parasztcsalád életútja a 18. század végén, a 19. század elején. In: A Dunántúl településtörténete. 1767-1848. Pécs, 1977. 2/2. 147-156. l.

61. Súr pecsétje. 18-19. század

SÜTTŐ

A kutatók szerint a község neve a séd "kis patak", valamint a tő, torkolat főnevek összetételével keletkezett. A település a Dunába ömlő Bikol-patak torkolatánál fekszik. A hagyomány szerint a török kor előtt a falu lakói "kenyérsütögetők" voltak, akik a kenyeret messzi vidékre szállították. A nép száján megmaradt a Sütő, az elpusztult református magyar falu neve. Dombját mindmáig Kálvinista Temető-nek hívják.

Okleveles említése 1295: Sedthury, 1335: Sed [tu], 1336/42: Setthu.

A népvándorlás kora kivételével folyamatosan lakott hely volt. A térség legjelentősebb földvárait (Bronzkori "Sáncok", Árpád-kori Leányvár) itt tárták fel.

A középkorban 2 falu volt a szomszédságában, templommal is rendelkeztek Alsóvadács (Wodashu, Wadashu, Wadasu, Wodach - 1138) és Bikolpuszta. (Bykol, Bykul, Bikly - 1267).

1295-ben a Csák nemzetség birtoka. 1388-ban Zsigmond király koronázási ajándékként Kanizsai János érseknek adományozta. E tulajdonjog az 1945-ös földreformig fennmaradt.

A török korban "vándorló" falu lett, többnyire lakott; hol a törökök, hol a császáriak adóztatták meg. 1699-ben magyarok és német telepesek népesítették be.

A 18. század elején a falu református magyar lakossága Neszmély, valamint a Duna bal partján levő Mocs községbe költözött. A Rákóczi-szabadságharc idején újra elpusztult. Elzászból ismét németeket telepített ide az érsekség. 1720-ban még 5 magyar család élt a 24 német mellett. 1732-ben viszont — ekkor van iskolamestere is - az itt lakók már "mind németek".

A betelepített németiség révén a 18. század 30-as éveitől kezdve hol német, hol német-magyar (1837), ill. "tót" faluként említik. A 18. század végén népesebb településnek számított.

SÜTTŐ

Az 1784-87-es népszámláláskor az esztergomi érsek birtoka volt. 147 házban 207 család élt, népessége 948 fő volt. 1 papot, 1 tisztviselőt, 18 polgárt, 49 parasztot, ez utóbbi kettő 46 örökösét és 132 zsellért írtak össze. E században a Gerecse-patak - akkor még Gerecseny - számos molnárnak adott kenyeret.

A század elején jó szénát és kiváló árpát takarítottak be Bikolon. A múlt század derekán szántói felét kitevő szőlőhegyei a megye egyik legjobb borát adták.

Hatalmas erdősége és a Gerecse oldalán elhelyezkedő pihenőkastélya 1945 előtt a primásé volt. A századfordulón a Reviczkyek kezén lévő 1654 holdas birtokon az esztergomi járás legjelentősebb sertés-telepét alakították ki, emellett már a 19. század első felében is híres volt gyümölcsöse is.

A rómaiak óta használt "szép veres márványa", ... annak ... "faragói és simítói" a 18. században is messze földön ismertek voltak. Ezekben az évtizedekben német és olasz kőfaragók (marmoráriói) bérelték a bányákat (pl. a Harasztot). Mesterségük apáról fiúra szállt (leszármazottaik egy része ma is itt él: Giacinto család). Termékeik már a század elején eljutottak Német- és Olaszországba.

A települést 1876-ban Esztergom megyéhez csatolták. A legtöbben 1890-ben lakták.

A 19. század derekán a megyében az elsők között vasárnapi (ismétlő) iskolát szerveztek. Az 1853 óta önálló római katolikus iskolája 1910-ben állami kézbe került.

A megyében itt robbant ki az első sztrájk: a kőfaragók szervezték 1890-ben. 1891-ben megünnepelték május 1-jét.

Az első világháború áldozatainak emlékművét Hikisch Rezső műépítész tervezte.

1922-ben kezdte meg termelését a Süttői Hercegprimási Mésztelep és Terméskőbánya.

Fejlett kőfeldolgozó ipara korán megteremtette gazdasági és társadalmi szervezeteit. 1922-ben az Esztergomi Népfőiskola egyik helyi tanfolyamát rendezték meg itt. 1924-ben jegyezték be a Süttő és Vidéke Ipartestületet, 1926-ban a Levente Egyesületet, az Országos Stefánia Szövetség helyi fiókját, 1931-ben a Polgári Lovászegyletet, 1936-ban a Dalkört, 1939-ben az Önkéntes Tűzoltóegyesületet, 1941-ben pedig a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportját. Kulturális életének fontos tényezője volt a kaszinó és a hitelszövetkezet.

Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

Az 1930-as évek közel 500 kis- és törpebirtokosa jelentős szarvasmarha- és sertésállománnyal rendelkezett.

A második világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a község területén. Az áldozatok nevét az 1992-ben felállított emlékmű őrzi.

1951-ben alakult Dunavölgye Tsz. szántóföldjeit később bekebelezte a táti Vörös Csillag Mgtsz.

A korábbi Holdampf-féle kőfaragóüzem 1956-ban szerveződött át. A Süttői Kőfaragó és Épületszobrászati Vállalat Közép-Európa legjelentősebb kőfaragóüzemévé fejlődött.

Ma is meghatározó a kőfaragás, de nem olyan jelentős mint a 19. század második felében volt, amikor a lakosság nagyobb része ebből élt.

Századunk elején lakóinak 72 %-a, a 30-as években 60 %-a vallotta magát németnek. Mai arányuk is hasonló lehet, bár egyes források 1978-ban már nem sorolják már a nemzetiségi községek közé.

1984-től 1988-ig Esztergom vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 2036 fő volt, területe 3451 ha.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei közül a dűlőnevek magyar- és német nyelvűek (Malom utca-Mühlgasse). Utalnak a népesség foglalkozására (Malom, Paraszt, Szobrász utca), a mindennapi életre (Vásártér, Trettplatz-Szérük), vallásukra (Zsidó, Kálvinista Temető), a történeti múltra (Sánc-földek, Hajdútemető).

Mondák fűződnek a Szépasszony-forráshoz és a Rákóczi-fához.

SÜTTŐ

KATOLIKUS EGYHÁZ

1617-22 között még állt az elhanyagolt középkori templom. 1731-ben valószínűleg alakították ki templomot, Szent Lipót tiszteletére szentelve azt.

Mai barokk templomát Batthyány József hercegprímás építtette, a plébánia épülete 1772-ből származik. A Kálvária-dombon 1748-ban emeltek kápolnát Szent Ilona tiszteletére.

Anyakönyveit 1716-tól őrzik.

A Süttőhöz tartozó Bicolpuszta temploma 1755-ben már állt.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Jézus Szíve Társulat, Rózsafűzér Társulat, Oltár Egylet, Szent Gyermekség Művek, Hitterjesztés Művek, Kalász, Szívgyárda, Katolikus Szülők Szövetsége.

MŰEMLÉKEK

A műemlék jellegű épületek között tartják számon az 1777-1779 (1778) között emelt későbarokk katolikus templomot 18. századi berendezésével, valamint Giacinto Jakab kőfaragó 19. század közepén épült házáét. Udvarán volt a 18. századi barokk "Királykút", amely néhány éve az esztergomi Prímás Pince előtti teret ékíti.

Bicolpuszta barokk műemlék jellegű épülete az 1760 körül épült barokk, volt Reviczky-kúria.

KÖZTÉRI ALKOTÁS

Váró Márton: Ülő nő

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Löszszakadékaiban a gyurgyalag talál menedéket.

A védett természeti értékek közé tartozik a főtéren látható kislevelű, ún. Rákóczi-hárs. A 6 méter törzskerületű faóriás életkorát 400 évre becsülik.

BIBLIOGRÁFIA

BALLA András: Gondolatok idős fákról, a süttői hárs ürügyén.

Illusztr.= Új Forrás, 1981. 2. sz. 80. l.

BALLABÁS Sarolta: Süttő község története. Esztergom, 1958. 10. l. - Autográfia. - MK

GYÜSZI László: Kő és üveg. - Két ősi iparág a Duna-mentén. (Riport) = Új Forrás, 1981. 6. sz. 53-67. l.

RAVASZ Éva: Egy szakszervezet megalakulásának története. A megyei kőfaragó munkások szerveződésének küzdelmes kezdete. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 67-76. l.

RIEGLER László: Süttő község kőfejtő és kőfaragó iparának rövid története. = Időnk, Komárom Megyei Szemle, 1963. 34-43. l.

VADÁSZ Éva: Egy vaskori halomsír feltárása Süttő határában. - Illusztr.= Új Forrás, 1983. 1. sz. 74-78. l.

SÜTTŐ, SZÁKSZEND

62. Süttő pecsétje. 18-19. század

SZÁKSZEND

SZÁK

Neve a magyar nyelvemlékbeli Szák személynévből keletkezett, amely talán szláv eredetű. Pesty Frigyes és Fényes Elek szerint régi neve Szuk.

Okleveles említése: 1281: Zaak, 1326: Zak.

Területén előkerültek római kori leletek is. Feltártak egy 5. századból való germán házat, határában avarkori temető került napvilágra.

A 11. századtól a Szák nemzetség egyik fészke lehetett a tolnai Szák falun túl. Vélhetően a nemzetség nyári szállásául szolgált 1326-ban a Csák nemzetség birtokolta, s a királynak adományozta.

1541-ben még 6 porta után adózott, de két év múlva elpusztult.

Benépesítését 1630 körül gróf Nádasdy Ferenc kezdte meg Nyitra megyei evangélikus vallású szlovákokkal. A 18. században már az Esterházy család birtoka.

1739. május 23. - október 12. között 303-an haltak meg pestisben.

A 18. század közepén református magyarok és katolikus németek is települtek a szlovák lakosság közé.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint Esterházy János birtoka. 109 házban 145 család élt, népessége 675 fő volt. A faluban 1 papot, 5 nemest, 10 polgárt, 58 parasztot, az utóbbi kettő 58 örökösét és 84 zsellért írtak össze. 1848-ban 878 lakójából 490 evangélikus, 310 katolikus, 75 református, 3 zsidó vallású. A lakosság gabonatermesztésből, szőlőművelésből élt, de az erdő is nagy hasznot hozott. Az uradalomnak halastava, vízimalma, fűrészüzeme volt. Ipartelepén "a legjobb téгла készül a megyében".

1892-ben tűzvész pusztította el a falu nagyobb részét.

A településen evangélikus és katolikus elemi iskola működött.

Az első világháborúban 130 száki vett részt. 32-en hősi halált haltak.

A társadalmi élet szerveződésének jeleként jegyezték be 1926-ban Levente Egyesületét, majd 1927-ben Önkéntes Tűzoltóegyletét, 1928-ban a "Falu" Földműves Szövetség helyi csoportját, végül 1930-ban Polgári Lövészegyletet.

A második világháború harcai 1945. március 19-én értek véget a község területén.

SZÁKSZEND-SZÁK

A 2817 hektáros termelőszövetkezet 1977-ben alakult ki az Új Élet, az Új Tavasz, a Béke és Barátság tsz-ek összevonásával.

Az 1970-től községi közös tanács alakult. 1984-ben egyesült Szenddel Szákszend néven.

1984-től 1988-ig Oroszlány vonzáskörzetéhez tartozik.

Területe 1218 hektár (Szend nélkül), lakossága 1990-ben 1643 fő (Szenddel együtt).

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a régi birtokviszonyok emlékét: Urasági-föld, Vitéz-föld, Jegyző-föld stb. A Rohadt-saroknak nevezett határrész felől jövő felhők gyakran nagy esőt hoztak.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

A *katolikus* templomot a falun kívül lévő dombra építették, ahol egy templárius régi zárda romjai álltak.

Anyakönyveit 1772-1953-ig Szenden, 1953-1977-ig helyben, 1977-től ismét Szenden vezetik. Anyaegyháza Szend.

Evangélikus gyülekezete a török világban osztozott a Komárom megyei gyülekezetek sorsában. Első templomuk 1610-ben épült. Szákot és a közeli Szendet a 17. században mint társgyülekezetet említik. Ma, mint több esetben történelme során, a szendi lelkész gondozza.

Anyakönyveit 1776-tól vezetik.

Szák filiája Vérteskethely, szórvány: Császár.

MŰEMLEKEK

Műemléke a gótikus eredetű, 1500 körül emelt római katolikus templom, mely 1766-ban Fellner Jakab tervei alapján nyerte el mai formáját. Említést érdemelnek a szentélyben látható 18. századi barokk mennyezetfreskók, a szintén e korból származó barokk szószék és a 19. század végi copf-stílusú padok.

A klasszicista evangélikus templomot 1848-ban emelték. Copf szószéke a 18. század végétől származik.

Az 1755-ben épült barokk magtárat Fellner Jakab tervezte.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

GYURÓI NAGY Lajos (Szák, 1883. május 11. - ? 1970?) költő, evangélikus lelkész.

BIBLIOGRÁFIA

MÉSZÁROS Zsuzsanna: Szák. Komárom megye.= Néprajzi Közlemények, 1974. 104-109. 1.

MÉSZÁROS Zsuzsanna: Szák község bel- és külterületének földrajzi nevei. Kisbér, 1973. 8., 3. 1., 1 térk. - Gépirat.-MK.-TM.

ROZVÁNYINÉ TOMBOR Ilona: Dunántúli falusi műemlékeink. A száki templom. = Műemlékvédelem, 1964. 24-27. 1.

SZÁK község múltjából. Szák, 1957. 1. 1.- Gépirat. - MK

WEHNER Tibor: A száki templom. = Új Forrás, 1980. 4. sz. 80. 1.

SZÁKSZEND-SZEND

SZEND

A nevének alapjául szolgáló Zemd személynév a magyar szem főnévből keletkezett.

Okleveles említése: 1421: Zend.

Területén a római korból is leletek kerültek elő.

Zsigmond király 1435-ben Fancs fia Lászlónak adományozott részbirtokot. 1543-ban a törökök elpusztították. Ezt hitelesíti a 18. században az ingoványban talált harang, amit bizonyára a törökök elől menekülve rejtettek el. 1516-ban Sárközi Ambrus, majd a Bán és az Enyingi Török család szerzett itt birtokot. Utóbbi később az Esterházyak kezére került.

1643 után népesült be református magyarokkal és evangélikus szlovákokkal. A katolikusok a 18. század közepétől telepedtek le itt.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint közbirtokosság. 35 házban 85 család élt. Népesége 432 fő. 41 nemest, 5 polgárt, annak 4 örökösét tüntették fel az adatok. 73 zsellért írtak össze, viszont parasztot egyet sem.

1809-ben megszállták a franciák.

1848-ban 1181-en éltek a faluban. 492 evangélikus, 486 katolikus, 178 református és 15 zsidó vallású lakosa volt ekkor.

Földje igen jó minőségű. Népe jeleskedett a szarvasmarha- és lótenyésztésben is.

1856. augusztus 30-án iszonyú tűzvészben elhamvadt 66 ház. A 20. század elején jelentős mértékű kivándorlás apasztotta a lélekszámot.

Az első világháborúban 171 lakos vett részt, közülük 34 hősi halált halt. Emlékművük 1926-ban készült el.

A településen három egyesületet jegyeztek be a két világháború között. 1926-ban a Levente Egyesületet, 1930-ban a Tűzoltóegyletet és a Polgári Lövészegyletet.

Az 1930-as években állami elemi iskola látta el a népoktatást.

A második világháború harcai 1945. március 19-én értek véget a község területén.

A szendi Új Tavasz Termelőszövetkezet 1977-ben egyesült a Száki Új Élettel.

Lakossága 1970-ben 1039 fő, 1990-ben 1643 fő (Szákkal együtt), területe 2374 hektár (Szák nélkül).

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a hajdani birtokviszonyokat is tükrözik: Zsellértag, Pap-földek (egyházi birtok volt), Gyülekezet-tag (a református egyházé volt), Vitéz telkek (az első világháború után vitézi rangot kapott személyek tulajdona volt).

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A középkorban már templomos hely volt. 1543-ban a török elpusztította. A *katolikusok* a 18. század közepétől költöztek ide. Templomukat Esterházy János építtette Szent József tiszteletére.

Anyakönyveit 1772-től vezetik.

Evangélikus gyülekezete 1786-ig Szák társgyülekezeteként - ettől kezdődően anyaegyházként működött. 1789-ben már volt külön *evangélikus* templom is. Jelenlegi temploma 1857-1860 között épült. Az utóbbi időben a szendi lelkész egyben a száki gyülekezet beiktatott lelkésze is. Híres lelkészük volt Gödörházi Gödör József.

A *református* egyházközség meglétéről 1614 óta vannak adatok. Anyakönyveit 1712-től őrzik. Jegyzőkönyvek, régi iratok a lelkészi hivatalban kutathatók.

SZÁKSZEND

Az egyházközség lelkésze volt Szomódi (Szomory) János, akit 1674-ben a pozsonyi véstörvényszék elé idéztek, és gályarabságra ítélték.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű barokk katolikus temploma 1747-ben épült, s röviddel utána, 1790-ben átépítették. A templom belső három boltozatmezőjében láthatók Prokop Péter 1955-ben készült freskói. Barokk református templomuk, melyet 1934-ben építettek át, eredetileg 1789-ben készült.

ÍRÓK, KÖLTŐK

GÖDÖRHÁZI GÖDÖR József (Szakony, 1795 ? - Szend, 1866. október 19.)

Költő, evangélikus lelkész.

1824-ben a komáromi Weinmüller Nyomdában Laura címmel mulattató szépirodalmi folyóiratot indított. Szervezési és anyagi nehézségek miatt a második szám megjelentése után kénytelen volt beszüntetni a vállalkozást.

Irodalom:

Tapolcainé Sáray Szabó Éva: Laura 1824. = Új Forrás, 1983. 1. sz. 79-81. 1.

BIBLIOGRÁFIA

MÜLLER Márton: Szend története napjainkig. Esztergom, 1988. 44. l., 6 t., illusztr. - Gépirat.

PÉCSVÁRADI József: Szend község keletkezésének és fejlődésének története. Szend, 1959. 2. l., - Gépirat. - MK.

WOHLMUTH Ferenc: A császári plébánia múltjából. Emléklap a templom százados felszentelése századik évfordulója alkalmából. Császár, 1903. 84. l.

71-78. l.: Adatok a szendi plébánia múltjából.

63. Szák pecsétje. 18-19. század

64. Szend pecsétje. 1771.

SZOMÓD

SZOMÓD

Neve a magyar nyelvemlékbeli Szomol személynévből képződhetett -d képzővel. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű.

Okleveles említése: 1225: Zumuld, 1237/1247: Sumuld, 1327: Chumuld.

Már a rómaiak idejében is lakott hely lehetett. 1269-ben a Csák nemzetségbeli Vgrun /Ugrin/ és a majki prépost birtokolta.

Szomód 1446-ban a Rozgonyi család birtoka volt és a tatái várhoz tartozott. Az 1529. évi török hadjáratot túlélte, 1541-ben még 6 porta után adózott, 1543-ban azonban elpusztult.

A török hódoltság után Tisza-melléki református magyarok telepedtek itt le, s 1699-ben már 40 porta után adóztak.

Az 1740-es évek végén Esterházy József Württembergből katolikus németeket telepített a községbe.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc gróf birtoka. 160 házban 194 család élt, népessége 1036 fő volt. 2 papot, 21 nemes, 1 polgárt, 110 parasztot, utóbbi kettő 98 örökösét és 94 zsellért számláltak össze.

A településről Bél Mátyás a következőket mondja: "... egy domb alján, Tatával szemben van Szomód, magyarok lakják. Kis szántóföld övezi, köves, nem termékeny. Szép halastava van. A szájhagyomány szerint a Szőny felé vezető útnál Salamon egykori várának romjai találhatóak. Ezt a földet Salamon földjének nevezik."

1848-ban 21 nemes család, 112 telkes jobbágy, 54 házas és 36 házatlan zsellércsalád élt a faluban.

Két tanítós kéttantermes iskolája 1912-ben épült.

Az első világháborúba a faluból 350-en indultak, ám 41-en nem tértek vissza soha.

1898-ban jegyezték be az Önkéntes Tűzoltó Egyletet, melyet 1919-ben Katolikus Ifjúsági Egylet, 1927-ben a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1941-ben az Országos Egészségvédelmi Szövetség helyi fiókszövetsége, 1943-ban a Gazdakör követett.

A második világháború harci eseményei Szomódon 1945. március 20-án értek véget. 1974-ben - Dunaszentmiklós átcsatolásával - községi közös tanácsá alakult, 1990-ben önálló lett.

Lakossága 1990-ben 1850 fő volt, területe 2824 hektár.

1975-től 1988-ig Tata városkörnyéki települése volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a település kialakulásának és a hajdani gazdálkodásnak emlékeit őrzik. Német utca, Jéger utca, Újtelep, Büdös kút, Ebgondóta (kavicsbánya), Diósi lapos, Vitéz földek, Zsöllér tag, Vájogvető, Lúdmező, Kenderáztató, Kákás tó.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A katolikusok 1763-ban Mária Terézia rendelete alapján visszavették régi templomukat a reformátusoktól, s plébániát szerveztek. Később a katolikusok új templomot építettek melyet Szent Jakab tiszteletére szentelték.

Anyakönyveit 1773-ig Tata I. plébánián, ezt követően helyben vezetik.

A református egyházzal az első adat 1603-ból való. A keleti országrészből ideköltöző reformátusok néhány év múlva ún. sövény-templomot építettek, majd a római katolikus templomot használták. E 1763-1784 között lelkészt sem hívhattak a faluba (árva eklézsiává lettek).

SZOMÓD, SZOMOR

A türelmi rendelet kiadása után ismét sövény-templomot építettek. 1796-ban kőtemplomot emeltek. 1889-ben épült a ma is álló templom, eklektikus stílusban.

A református temetőben nyugszik Vajda Sámuel református lekipásztor, Csokonai Lillájának a testvérbátyja.

Az egyházközségnek 1718-tól vannak anyakönyvei. Régi iratainak egy része - az 1780-1892 között keletkezettek - a Pápai Református Levéltárban kutathatók.

Anyakönyveit 1773-ig Tata I. plébánián, ezt követően helyben vezetik.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű az 1708-ban készült barokk Nepomuki Szent János szobor. Fellner Jakab tervezte a katolikus templomot, mely a barokk jegyében épült 1775-1778 között. Tornyát 1832-ben emelték, berendezése a 18. század végén keletkezett. Ugyancsak műemlék jellegű a Betlehempusztán található, 1840-1850-es évekből származó erdészház a melléképületekkel.

Figyelemre méltó a református templom kertjében álló 1819-ben készült kőkereszt, melyet néhány éve hoztak be az úgynevezett öregtemetőből.

BIBLIOGRÁFIA

DORNYAY Béla: Szomódi romanizált kelta feliratos kő. Tata, 1926. Engländer ny. 20. 1.

HORVÁTH Éva: A mi nyelvjárásunk. Nyelvjárás elemzés tájszógyűjtés alapján. - A szomódi nyelvjárás. Szomód, 1977. 31., 4. 1. - Gépirat. - MK.

KÁBIK J. Géza: A szomódi római katolikus plébánia története. Tata-Tóváros, 1913. Lindenberg ny. 4 8 . 1.

SZOMOR

Valószínűleg puszta személynévből keletkezett magyar névadással. A helység nevének eredetét máshol a szomjas, szomjú melléknév - szom- előtagjának származékaként említik.

Okleveles említése: 1269: Zumur, 1275: Zamur, 1281: Zumur, 1295: Zomur, 1327: Zumur alakban.

A kőkorszak óta lakott hely. A róma kor emlékét a Somodorpusztán kiásott római kori kocsi őrzi. (Ma a Nemzeti Múzeumban található.)

1269-ben két falut említenek Szomor mellett. Az egyik Chak (Csák) birtoka, a másik köznemeseké. (Symegh és Simodor v. Somodor.) A török időben mindkét falu elpusztult.

Egy 1275-ben kelt oklevél szerint Izabella királynő a szigeti apácáknak adományozta itteni birtokát. Lakosai királyi vincellérek.

Később Gyöngyösi Nagy János kapitány tulajdonába került, akitől 1690-ben Pázmándy Gergely vásárolta meg. 1744-ben a Pázmándyak átengedték báró Sándor Mihálynak, az ő tulajdonát képező kömlődi birtokrészek fejében.

Az 1720-as összeírás református magyar népességet tüntetett fel. Az új birtokos azonban elüldözte a református vallású magyar jobbágyokat, s helyettük katolikus németeket telepített ide.

1739. április 12-től október 28-ig a faluban 169-en haltak meg pestisben.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Sándor báró tulajdona. 97 házban 127 család élt, népessége 660 fő volt. 1 papot, 1 polgárt, 56 parasztot, utóbbi kettő 47 örökösét és 81 zsellért írtak össze.

Az 1848-49-es szabadságharc előtt Guyon Richard hosszabb ideig vendégeskedett Kézdi-Vásárhelyi Imrénél, a község földbirtokosánál.

Az első világháborúban 37-en haltak hősi halált.

SZOMOR

A társadalmi élet szerveződését a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület 1925-ben történt bejegyzése jelzi. Ezt követte 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1956-ban pedig az Önkéntes Tűzoltó Testület megalakulása.

A II. világháború harcai 1945. március 16-án értek véget a község területén.

1946-ban a német anyanyelvű falu 90 %-át 164 családot telepítettek ki. Helyükre magyarok, német családok költöztek.

1969-ben Gyermellyel közös tanácsú községet alkotott, 1990-től ismét önálló lett.

Lakóinak száma 1990-ben 886 fő, területe 1349 hektár volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi neveinek többsége kétnyelvű (magyar és német), a tulajdonosok neveit, a gazdálkodás emlékeit őrzik. (Pl. Zweiter Kleinacker elnevezése a nyomásos gazdálkodás idejéből maradt fenn) az Omladék - a monda szerint a törökök itt mecsetet építettek.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Plébániáját 1759-ben alapították. Előtte Bajna filiája volt. A mai templomot 1747-ben vették vissza a reformátusoktól. Anyakönyveit 1760-tól vezetik.

A gótikus eredetű katolikus templomot egy ideig a reformátusok használták.

A második világháborúban a templom súlyos károkat szenvedett.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Katolikus Egylet, Rózsafűzér Társulat, Ima-Apostolság Társulata, Scapulare Társulat, Hitterjesztés Művek, Szívárdá.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű gótikus eredetű katolikus templomát a későbarokk jegyében a 18. században építették, majd a század végén átépítették. A későbarokk Nepomuki Szent János szobor 1807-ben készült. Copf stílusú római katolikus kápolnáját Schemberg Félix tervei alapján 1811-ben emelték.

BIBLIOGRÁFIA

BARÁTH József: A gyermelyi református egyház története. Pápa, 1919. Főiskolai Könyvny. 5 0 . 1.

Függelékben: a szomori református egyház története.

HARMINC év a Gyermelyi Termelőszövetkezetben. 1953-1983. (Összeáll.: Nóber Imre.) Tatabánya, 1983. 5 2 . 1., illusztr.

- Gyermely, Szomor, Héreg, Tarján.

65. Szomor pecsétje. 1744.

TARDOS

A Tardos helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással.

Az 1954-1993-ig Tardosbánya néven szerepelt.

Okleveles említése: 1217: Turdos, 1266: Tordas.

Márványbányáit már a rómaiak is használták. Erről tanúskodik a márványszállító út, melyet a rómaiak építettek Tardos és a dunaalmási Duna-part között kb. Ezt használták később Mátyás király kőfaragói is.

1204-ben Imre király a bányát az esztergomi káptalannak adományozta. A jura-kori mészkövet a középkorban is bányászták. Beatrix királynő 40 hajónyi követ vitetett a budai és a visegrádi palota díszítésére. A barokk kor világi és egyházi építésze újra felfedezte a "magyar márványt", mely szépségét tekintve vetekedett a híres carraraival, és amelyet Nagyszombattól Székesfehérvárig, Győrtől Budáig több helyen megtalálunk lépcsők, korlátok, falburkolatok, szarkofágok, díszítőelemek formájában.

A község lakói fuvarozással és bányamunkával szereztek kenyerüket. Katolikusokon kívül néhány református és zsidó lakta a falut.

A község a török hadjáratok során elpusztult, és 1720-ig lakatlan volt. Ekkor az érsekség katolikus szlovákokkal népesítette be, de azok nem az egykori falu helyére települtek.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint az esztergomi érsek tulajdona. 118 házban 154 család élt, népessége 866 fő volt. 1 papot, 52 parasztot, az utóbbi 50 örökösét és 123 zsellért írtak össze.

A település iskolájáról a legrégebbi adat 1846-ból való.

A községben 1870-ben és 1905-ben tűzvész pusztított.

Az első világháborúba 450-en indultak el, 57-en haltak hősi halált.

A Gerecse völgyében települt község utcája orsószerűen kiszélesedik, a térre katolikus templomot, hősi emlékművet építettek.

A világháborút követő társadalmi éledés jeleként 1926-ban létrejött a Levente Egyesület, melyet 1929-ben a Polgári Kör, 1930-ban a Polgári Lovászegylet, az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1936-ban az Építőipari Munkások Szövetsége, a "Falu" Gazdaszövetség megalakulása követett.

Azon kevés település közé tartozott, ahol már a 30-as évektől saját fenntartású népkönyvtár működött.

A második világháború harci eseményei 1945. március 21-én értek véget Tardoson.

1945 után 350 ember települt át a községből Szlovákiába.

TARDOS

1960-ban alakult termelőszövetkezete, a Gerecse. Ez 1964-ben egyesült Gerecsevölgye Tsz néven a vértestolnai tsz-el. Később a szomódi tsz is csatlakozott hozzá.

1975-től 1984-ig Tata városkörnyéki települése volt.

Lakóinak száma 1990-ben 1611 fő, területe 2332 hektár volt.

Vértestolna 1977-ben történt átcsatolásával községi közös tanács lett. 1990-ben ismét önállóvá vált.

NÉPRAJZ

A földrajzi nevek a település jellegének megfelelően kétnyelvűek (magyar és szlovák), a hagyományokra utalnak. Malomvölgy - a vízimalom duzzasztója; Márvány utca - a község határában bányászott vörösmárványról; Sztári depó - a megszüntetett erdei kisvasút legrégebbi rakodója; Ófalu, Stará dedina - Kis- és Nagy ófalu; Fellner-kút - a hagyomány szerint Fellner Jakab építtette; Tatár-kút - a hagyomány szerint itt táboroztak a tatárok, amikor a falut feldúlták.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Plébániája középkori eredetű, az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékben már szerepelt. A török időkben megszűnt. 1733-ban nyerte vissza plébániai rangját. 1742-64 között Héreg filiája volt. Az 1775-ből származó plébániaház helyébe 1972-ben építettek újat.

Az anyakönyveket 1764-től őrzik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Katolikus Egylet, Jézis Szíve Egylet, Rózsafűzér Társulat, Scapulare Társulat, Oltár Egylet, Hitterjesztési Társulat, Szívgárda, Leányegylet.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű barokk katolikustemplomát 1775-ben emelték, s az 1970-es években renoválták.

NEVEZETES SZEMÉLY

FEKETE Lajos (Tardos, 1891. június 12. - Budapest, 1969. május 16.) turkologus, történész, paleográfus, egyetemi tanár, az MTA tagja. - Szülőházában emlékszóbat rendeztek be.

BIBLIOGRÁFIA

GÚTAY János: A tardosi vöröskő Tata építészetében. A kő útja és megmunkálása. = Rajztanítás, 1981. 3. sz. 8-11. 1.

GYÜSZI László: Kő és üveg. - Két ősi iparág a Duna mentén. (Riport) = Új Forrás, 1981. 6. sz. 53-67. 1.

NAGY Endre: Kenyér és kalács... Egy falukutató szociálkrónikája Tardosbányáról és népéről. = Új Forrás, 1987. 2. sz. 36-44. 1.

ZICHO Zoltán: A kádármesterség Tardosbányán. Tardosbánya, 1984. 6. 1., 8 t. - Gépirat.

66. Tardos pecsétje. 18-19. század

TARJÁN (TARIAN)

Neve a magyar Tarján törzsnévből származik.

Okleveles említése 1262: Tarian, 1268: Turyan.

Már a rómaiak idejében is lakott hely volt. 1326-ban Pál mester birtokaként említik. A település a török időben elpusztult. Vára a közeli Somlóhegyen állt és maradványa ma is látható. 1640 körül népesült be újra református magyarokkal.

Az 1720-as összeírás szerint csak magyarok lakták. 1727-től az Esterházy uradalom egyik faluja volt. Esterházy József az 1730-as évek végén, a pestisben megfogyatkozott (1739. októberétől 1740. január 25-éig 87-en haltak meg) magyar lakosság helyére Schwarzwaldból 40 német családot telepített le. A betelepített családok 6 évi adómentességet, szabad költözési jogot és a család nagyságától függően 1/2 vagy egész jobbágytelket kaptak; a korábban idetelepült magyarok viszont továbbra is földhöz kötöttek maradtak.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc gróf birtoka volt. 241 házban 317 család élt, népessége 1531 fő volt. 1 papot, 1 nemest 3 polgárt, 91 parasztot, utóbbi kettő 79 örökösét és 239 zsellért számláltak össze.

Fényes Elek említést tesz a falu csekély mélységű halastaváról, két szőlőhegyéről, híres búzájáról, hamuzsírfőzőjéről és pálinkaházáról.

1848-ban a községben 1488 katolikus 365 református és 8 zsidó vallású élt.

Az 1848-as szabadságharc utáni évtizedekben országos állat és kirakodóvásáraitól lett híres. Évente négy alkalommal rendeztek vásárt. Ezidőben 50 kézműves, kisiparos tevékenykedett a községben. 1945-ig a lakosság zöme földműves volt.

Az első világháborúban 84-en hősi halált haltak a fronton.

A helyi társadalom aktivitását jelzi az 1899-ben megalakult "Szent József" Temetkezési Egylet, melyet 1925-ben a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lovászegylet, 1940-ben a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportja, 1941-ben az Országos Egészségügyi Védelmi Szövetség helyi fiókja, és a "Falu" Magyar Gazda és Földművesszövetség helyi csoportja és végül 1956-ban az Önkéntes Községi Tűzoltótestület követett. Azon kevés települések közé tartozott a megyében, amely már a 30-as években saját fenntartású népkönyvtárat működtetett.

A második világháború harci eseményei 1945. március 21-én fejeződtek be Tarjánban.

TARJÁN

A falu német nemzetiségű lakosainak egy részét a negyvenes évek második felében kitelepítették. Termelőszövetkezeti csoportja, a Haladás 1950-ben alakult.

1977-től - Héreg község átcsatolásával - községi közös tanács jött létre. 1990-ben ismét önállóvá vált. 1984-től 1988-ig Tatabánya vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1657 fő volt 1990-ben, területe 4307 hektár.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei kétnyelvűek (magyar és német), általában a gazdálkodással, tulajdonosokkal kapcsolatosak. Obergasse - ma Jókai út, Steinbruch - Kőbánya, Kleegarten - Heréskert. A Fakó-hegy nevét az ott termő árvalányhaj színéről kapta; Cserkészkert — a Cserkész Szövetség tulajdona volt; Vitéz-telek—ketten kaptak a községben vitézi címmel járó földet.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Tarján a török kiűzése után Héreg filiájaként szerepelt, 1756-tól plébánia. Katolikus templomát Esterházy József építtette - tornyát utóbb -, 1863-ban emelték az orsószerűen kiszélesedő főutcából keletkezett térre. A templom titulását 1961-ben Szent Györgyről Krisztus királyra változtatták. Plébániaháza az 1750-es évekből származik, 1885-ben bővítették. Iskolájukat 1756-ban létesítették. Anyakönyveiket 1756-tól őrzik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Katolikus Egylet, Oltár Egylet, Rózsafüzér Társulat.

A *református* egyházközség létéről 1682-től vannak adatok. Ekkor létesült iskolájuk is. Az anyakönyvezése 1732-től folyamatos.

Temploma a türelmi rendelet kiadását követően épült.

Az egyházközség irat- és levéltára helyben kutatható.

MŰEMLÉKEK

Műemlék a Fellner Jakab tervei szerint 1775-1778 között emelt barokk katolikus templom. Főoltára a 18. század végén készült copf stílusban. Műemlék jellegű az 1785-ben épített későbarokk református templom és a 18. század végén faragott népies barokk Szentháromság-szobor. A Somlóhegyen gótikus 15. századi várromok láthatók.

NEVEZETES SZEMÉLY

GYÓRY Sándor (Tarján, 1795. április 15. - Pest, 1870. március 9.) mérnök, matematikus, műszaki író, az MTA tagja.

Nevét a helyi általános iskola 1990 óta viseli.

BIBLIOGRÁFIA

BIRKÁS Gábor-LIPKA József: Állattenyésztés, földművelés Tarjánban. Tarján, 1976. 6. 1. - Gépirat. - MK.

GYÜSZI László: A Komárom megyei nemzetiségek identitástudatáról. = Új Forrás, 1988. 5. sz. 57-61. 1.

KLINGER Lőrincné: Általános iskolai szakkör Tarjánban. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 1. Tatabánya, 1985. 76-77. 1.

TARJÁN, TÁRKÁNY

KOVÁCS Katalin-BEKE Kornélia: Építkezés, táplálkozás, viselet Tarjánban. Tarján, 1976. 7. 1. - Gépirat. - TM.

SZEGEDI Jánosné: Tarján község története (1326-1967). Tarján, 1967. 3 4 . 1. - Gépirat. - MK.

SZEGEDI Jánosné: Német tájház Tarjánban. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 1. Tatabánya, 1985. 7 4 . 1.

TÚRI Róbert: Népi szokások Tarjánban. Tarján, 1976. 7. 1. - Gépirat. - TK.

67. Tarján pecsétje. 1850 körül.

TÁRKÁNY

Elnevezése feltehetően török eredetű, az ótörök tarqan főember, alkirály jelentésű főnévre vezethető vissza. Felmerülhet a személynévből való származtatás lehetősége is. A törökből átvett tárkány a kerszténység felvétele előtt kovácsot jelent.

Okleveles említése: 1237: Tarcan, 1327: Tarkan, 1332: Tharkan.

A tárkányi nemeseket 1327-től említik.

1368-ban Tárkányi Finta özvegye birtokát unokájának, Mohi Gergelynek adományozta. 1492-ben Tárkányi András eladta itteni jószágát Tarch Mártonnak.

1543-ban a törökök elpusztították Vasdinnye és Ölbő falvakkal együtt. Ölbő neve török eredetű személynévből keletkezett magyar névadással. Okleveles említése 1210: Ilbeni, 1221: Elby. 1210-ben Opus, 1213-ban Catlu nevű birtokosai hagyták javadalmaikat a pannonhalmi főapátságra. 1848-ban 56-an lakták. 1960-ban 12 házban 24-en éltek.

Vasdinnye nevének előtagja hajdani tulajdonosára, a Vas családra utal. Okleveles említése: 1093: Dinna. A pannonhalmi főapátság birtoka volt. A 12. században Szent Márton tiszteletére emelt temploma állott, 1543-ban pusztult el. A hódoltság után birtokrésze volt itt a Kulcsár, a Gyárfás, az Iványi, a Bükki Nagy, a Tarczay és a Némái családnak. 1755-ben az egész pusztát a Battyhányiak szerezték meg. Tőlük 1851-ben kobozták el, és előbb a kincstár, majd a kisbéri ménesbirtok tulajdonába ment át.

1650 után földesura - a pannonhalmi főapátság- többszöri eredménytelen kísérlet után tudta csak betelepíteni többségükben református magyarokkal. Református elemi iskola az egyház megalapításától, katolikus 1807-től működött a községben.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint 136 házban 205 család élt, népessége 1170 fő volt. 1 papot, 3 nemest, 10 polgárt, 80 parasztot, utóbbi kettő 86 örökösét és 131 zsellért írtak össze. 1848-ban 1551-en

TÁRKÁNY

lakták, közülük 1208 katolikus, 311 református, 24 zsidó és 15 evangélikus vallású. Ekkor 64 úrbéri telke volt. Szőlővel, erdővel, bő legelővel rendelkezett. Az 1908-as tűzvészben a község nagyobb része leégett.

Az első világháborúban mintegy 500 tárkányi vett részt, közülük 140 hősi halált halt. 1924-ben hősi emlékművet állítottak.

A község társadalmának aktivitását jelzi, hogy 1928-ban megalakult a Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetségének helyi csoportja. Ezt követte 1930-ban az Önkéntes Tűzoltótestület, majd 1949-ben a Vadásztársaság.

A második világháború harcai 1945. március 27-én értek véget a falu területén.

A Tárkányi Egyetértés Termelőszövetkezet 1959-ben alakult meg. 1987-ben 2493 hektáron gazdálkodott.

1970-ben határának egy részét Bábolnához csatolták, 1977-ben Bábolnával közös tanácsú községgé alakult, 1991-ben lett ismét önálló.

Lakossága 1990-ben 1697 fő, területe 6499 hektár volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei őrzik a régi településszerkezet emlékeit: utalnak a régi volt tulajdonosokra. Pusztaszentegyház (a helyi hagyomány szerint a falu régi helye), Oncsa-házak (Dózsa Gy. út.), Szabadosok (az illetményföldek neve), Csepi-földek (régen a csépieké volt).

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A katolikusok 1684 után költöztek a faluba. A katolikus plébánia megszervezése után Saugh pannonhalmi főapát 1734-ben építtetett templomot. Ezt később valószínűleg lebontották, amikor - 1790 táján - újat emeltek. A Szent László király tiszteletére szentelt templomot 1881-82-ben átépítették.

Ayakönyveit 1722-től vezetik.

Az 1670-es évektől főleg *reformátusok* települtek ide. A betelepülést követően gyülekezetet alkottak, erre utalnak a szórványosan fennmaradt források, de a vallásüldözés miatt 1722-1787 között egyházuk nem működhetett, templomukat a főapát elvette.

Anyakönyveiket 1787 óta őrzik. Irat- és levéltáruk helyben kutatható. Jelenlegi templomuk 1800-ban épült.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épület a copf stílusú 1775-ben épült római katolikus plébániaház, és az 1790-ben emelt, 1881-82-ben átépített későbarokk katolikus templom. Figyelemre méltó a templom kerítéséhez kapcsolódó kis védőépületben elhelyezett feszület és korpusz.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

SENNYEY László (Tárkány, 1632. május 6. - Nagyszombat, 1702. január 13.) jezsuita szerzetes, egyetemi tanár, történetíró.

MÁTUSZ György (Komárom, 1887. január 3. -?) bencés gimnáziumi tanár, plébános Tárkányon. Egyházi író és publicista.

TÁRKÁNY, TÁT

BIBLIOGRÁFIA

GYÜSZI László: Történelmi pillanatképek a 19. századból. = Új Forrás, 1973. 2. sz. 64-70. l.
- Ete, Tárkány.

HORVÁTH Jolán: Lakóhelyem gazdasági-társadalmi fejlődése a felszabadulástól napjainkig. Tárkány, 1968-1969. 33 l., illusztr. - Gépirat. - ET

LÁNCZOS Zoltán: A tárkányi Egyetértés Mg. Termelőszövetkezet Bp., 1985. 20. l. - Gépirat. - MK.

TÁRKÁNY község történetének áttekintése. Tárkány, 1959. 1. l. - Gépirat. - MK.

68. Tárkány pecsétje. 1810.

TÁT

Neve személynévből alakult magyar névadással, amely több forrásból is származtatható. Utalhat "tolvaj" jelentésű szláv főnévre, vagy "békés" jelentésű török melléknévre, de az adományozóra is. Ma használatos névalakját a török kiűzése óta viseli.

Okleveles említése: 1146: That, (?) 1181: Taath, 1187: Tat, 1193: Tatu, 1269: Tath, 1276: Taat, 1304: Taath, 1329: Thaath.

1181-ben III. Béla az addigi királyi birtokot az esztergomi szentkirályi kereszteseknek adományozta. 1276-ban IV. László itt adott ki oklevelet.

A viszonylag szerény régészeti feltárások is bizonyítják, hogy kis megszakításokkal az őskortól lakott hely. A jelentős római leletek mellett az Árpád-koriak a legfontosabbak.

A középkori Tát a mai iskola és templom körüli belterületen feküdt.

Birtokosai többször változtak az évszázadok során. A keresztesek után az esztergomi káptalan birtokolta, 1566-tól az esztergomi szeminárium kezébe került, és ott is maradt az 1945. évi földreformig.

1288-tól vámszedési jogot kapott: a Tát-Bánhida úton Esztergomot elkerülő szekeresektől, árusoktól itt szedtek teljes vámot.

A török korban sokáig lakott hely volt. Az 1570-es defteriben 10 házzal szerepelt. 1685 augusztus 15-16-án Lotharingiai Károly Tát mellett verte meg Saiton Ibrahim pasa seregét. Ezt követően rövid időre elnéptelenedett a falu.

1699-ben már újra magyar családok lakták, akik mellé 1722-ben katolikus németeket telepítettek be, a Fekete-erdő vidékéről. 1701-ben már volt iskolamestere.

Az 1784–87-es népszámláláskor tulajdonosa az esztergomi szeminárium. 95 házban 110 család élt, népessége 545 fő volt. 3 polgára, 58 parasztot, a kettő 51 örökösét és 49 zsellért írtak össze.

TÁT

Patakjai már a 18. században híressé vált malmokat hajtottak. Szántóin a több mint 400 kis- és törpebirtokos a múlt században többségében rozstot és kukoricát termesztett, szarvasmarhát tartott. 1850 körül téglagyára működött.

A társadalmi, gazdasági élet aktivitásának jeleként 1890-ben létrejött az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1918-ban a "Hangya" Szövetkezet, majd a Gazdakör, 1925-ben a Levente Egyesület, 1926-ban az Iparosok és Kereskedők Olvasóköre, 1928-ban Stefánia Anya és Csecsemővédő Egyesület helyi csoportja, 1933-ban a Katolikus Legényegylet, 1941-ben a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportja. Levéltári források utalnak még cserkészcsapat és fúvószenekar működésére is. Népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

Az első világháborúban elesett hősök szobra, melyet 1930-ban állítottak Szódy Szilárd alkotása.

Az 1930-40-es évekig a lakosság többsége földművelésből élt. A táti malom ekkorra jelentős gabonafeldolgozó üzemmé bővült.

Az 1930-as években egy katolikus elemi és gazdasági ismétlőiskola működött Táton. Az 1948. évi államosítás után emeletet építettek rá.

A Nyergesújfalu és Tát között 1927-1930-ban kiépített első magyarországi betonúton több ("automobil") sebességi világrekordot állítottak fel.

A második világháború harcai 1945. március 23-án értek véget a község területén. A második világháború áldozatainak száma 60 fő volt. Az ezt követő néhány évben éles ellentétek jellemezték a közeletet a német lakosság diszkriminációja és a kitelepítések miatt.

1949-ben megalakult a táti Vörös Csillag Mgtsz.

1950-től családi házas beépítés kezdődött a vasúti sínek két oldalán. 1956-tól a dorogi szénmedence bányászai számára új lakásokat építettek. 1959-ben elkészült Újtelepen - ma Tát-kertváros - egy 14 tantermes iskola.

Utóbb a Községi Tanács (mai Polgármesteri Hivatal) és a Művelődési otthon (1990-1991) is idekerült.

Tát 1971. január 1-jétől nagyközség lett.

Bár 1978-ban csak a lakosság 6,65 %-a vallotta magát németnek, társadalmi súlyuk és a hagyományörzés ennél jelentősebb. Jó színvonalon működő asszonykórusa, fúvószenekara van, gyümölcsöző testvérkapcsolatokat ápolnak német városokkal.

1984-től 1988-ig Esztergom vonzaskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 5286 fő volt, területe 1178 ha.

NÉPRAJZ

Jellegzetes Duna-parti település, a folyó vonalát kísérő főutcával.

Földrajzi nevei kétnyelvűek (magyar-német). Éppúgy utalnak a gazdálkodásra (Magtár, Szénmérleg), mint a mindennapi életre (Járvány Kórház, Régi temető, Árvízi házak). Az Únyi patakot vagy Öregárkot - korábbi szerepe miatt - inkább Malom-pataknak ismerik.

Mint a németek lakta falvakban általában, itt is hagyománya volt a farsangi kakasütésnek, kakasnyakzásnak.

KATOLIKUS EGYHÁZ

1271-ben az esztergomi keresztetek birtoka volt. Szent György tiszteletére emelt első temploma 1181-ben már állt. Később az esztergomi káptalan tulajdonába került. A középkori Szent György templomot a török időkben is használták, 1747-re újjáépítették. 1768-ban földrengés rongálta meg. A kegyúr, a Szent Istvánról elnevezett papnevelde 1860-ban a mai formájában építtette újjá. 1919-ig Dorog filiája, 1924-ben lett plébánia lett. A plébániaház 1976-ban épült.

Anyakönyveket 1920-tól találhatunk, előtte Dorogon anyakönyveztek.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Oltár Egylet, Egyházközségi Legényegylet, Egyházközségi Leányegylet, Szívárdá.

TÁT

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű az 1846-ban épült klasszicista stílusú magtár, valamint a 19. század második felében emelt Szentháromság-kápolna. Említést érdemel az előtte álló 1793-ból származó kereszt.

BIBLIOGRÁFIA

- GYÜSZI László: Ipari-mezőgazdasági termelészövetkezetek a dorogi járásban. = Új Forrás 1983. 1. sz. 29-54. l.
- HORVÁTH István: Egy falusi néptanító pedagógiai munkássága. (A táti iskola és Seres Ferenc tanító.) Tát, 1979. - Gépirat.
- KÁLMÁNFI Béla: A hajdani parasztsors és a régi bányászélet emlékei Esztergom környéke nemzetiségi népköltészetében. = Új Forrás, 1969. 3. sz. 63-73. l.
- KÁTAI Ferenc: Tát története. (1181-1981) Nyolc évszázad krónikája. (Szerk.: Gombkötő Gábor. Kiad.: a Komárom Megyei Nyomda Váll. Lapnyomdája.) 95 l., 24 t, illusztr.
- KÁTAI Ferencné: Tát könyvtári életének fejlődése a felszabadulás után. Szakdolgozat. Esztergom, 1980. - Gépirat. ET.
- KOCH Róbert: Adalékok Tát község történetéhez I. rész. Ősze gyűjt. - Táti iskolaszéki elnök. Tát, 1936. (Buzárovits ny.) 23 lev. - Fotómásolat.
- KÖVECSES-Varga Etelka: Adatok a táti szigetek haszonvételeiről In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Szerk: Halász Péter Bp., 1991. 171-178. old.
- KÖVECSES-Varga Etelka: Tát község a Volksbund és a sváb lakosság kollektív büntetésének éveiben. = LIMES 1992. 1. sz. 74-83. l.
- ORTUTAY András: Tát község könyörgő levele 1731-ből. = Új Forrás, 1981. 3. sz. 79-80. l.
- REISZIG Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. 2. rész. Bp., 1928. 206. l.
- SZEKERESNÉ NISZLER Mária: A táti hídfő Esztergom és környékének felszabadítása. Kiad. a Komárom megyei Tanács VB. Műv. Osztálya, a HNF Komárom Megyei Bizottsága. Tatabánya, 1984. 74. l. Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár.)

69. Tát pecsétje. 1737.

A tatai mészárosceh tanulólevele 1817-ből
 Lelőhely: Kuny Domokos Múzeum, Tata.

TATA

TATA

TATA

Neve valószínűleg személynévből keletkezett, magyar névadással.

A Tata magyar személynév előzménye a (kereszt-) apa jelentésű magyar "tata" vagy a délolasz tata "apa" volt.

Okleveles említése 1093: Tata, 1152/1221: Tota, 1233: Thata, 1260: Tatha, Tata.

1459-ben Magyar- és Tót-Tata, 1489-ben Tothwaros-alakban olvasható a település neve, mégpedig a tót (szlovák) népnévnek és a város főnévnek azösszetételeként. Később a Tatát Tóvárostól elválasztó Öreg-tó névadó hatása lett erősebb: a Tótváros névalak Tóvárosra módosult.

A terület az őskortól lakott. Szinte minden Észak-Dunántúlon honos kultúra emlékei megtalálhatók itt. Ezek egyik jeles darabja a Cseke-tó melletti homokdombból előkerült téglavörös, agyag fűvóshangszer, az okarina.

A Képes Krónika leírása szerint Tata kezdeteit a bencés apátság létrejöttétől számíthatjuk. Az első adat melyből a tatái apátság meglétére következtethetünk, a pannonhalmi apátság 1093-beli birtokösszeírásában olvasható. Ebben Tata neve ugyan nem szerepel, de Szent Péter monostoráé igen, ami minden bizonnyal az itteni Szent Péter és Pál bencés apátságra utal. Ez az apátság a mai Tata területén, a Fürdő utcai bölcsőde térségében helyezkedett el. A 13. század elején már két Tata nevű faluról is megemlékeznek a krónikák. Mindkettő hivatalos ügyeit az apátság intézte. 1250 körül a Csák nemzetségből származó Máté fia, István elvette Tatát a bencésektől. Maga a monostor azonban hiteleshely maradt a 13-14. században is. 1388-ban Zsigmond király ismét megerősítette az apátság jogait Alsó- és Felsőfalú birtokában, valamint hegyjogukban, szántóiakban és malmaikban. Fontos kiváltsággént vámszedési jogot is élveztek, melyet a 15. század elején a vértesszentkereszti apátsággal megosztva gyakoroltak. A később teljesen elszegényedett apátságban 1508-ban már csak egy szerzetes élt.

A 14. század második felére megépült a vár, amely Tata legjelentősebb középkori épülete, meghatározta a környezetében lévő Ó- és Újtata életét. Károly Róbert uralkodása idején - 1326-tól - királyi birtokká vált. Zsigmond itt keltezett oklevelei bizonyítják, hogy sokat tartózkodott a vár falai között. 1412-ben már állhatott a korábbinál nagyobb, 50-60 helyiséget magában foglaló királyi vár, melynek építése vélhetően 1425-ben fejeződött be. Albert király is többször látogatott Tatára. Amikor a két pártra szakadt magyar nemesség a későbbi V. Lászlót kívánta trónra emelni Ulászlóval szemben, László hívei két napot tartózkodtak itt, Szent István koronáját maguknál tartva.

Mátyás 1464-1465 táján visszaváltotta Tatát, s újjáépíttette a várat. Mátyás és Beatrix 1472-1490 között pünkösöd táján évente visszalátogatott a megszüpített épületegyüttesbe. Mátyás halálát követően fia, Corvin János birtokolta a várat, mely 1494-től II. Ulászlóé lett, aki 1495. július 15-én oklevelet adott ki e helyen, 1496-ban itt fogadta a pestis elől menekülő pápai nunciust, 1506-ban pedig Cuspinianust, Miksa császár követét.

1510-ben a Bakócz Tamás vezette országgyűlésre érkezőknek adott otthont a vár.

Ettől kezdve szerepe csökkent. Azonban, mint katonailag fontos építmény még a török időkben is támadások sorát élte át, s többször is gazdát cserélt.

Az apátsághoz és a várhoz sok szállal kötődő Tata, valamint a középkorban a Kálvária-dombon plébánia-templommal rendelkező, s különböző neveken említett Szent Iván 1526-ig terjedő történetére kevés írásos emlék utal.

A régészeti leletek tanúsága szerint a legkorábbi település központja az apátság közelében lehetett, s vélhetően az 1100-as években keletkezett. Sajátossága - a kezdetektől meglévő kettősség - a földrajzi adottságokkal magyarázható. A települések közé épült vár, s a kereskedelmi útvonalak közelsége egyként hozzájárultak fejlődéséhez. A források 1357-ben még villa- (falu)ként említették, 1387-ben azonban már tatái civisekről (polgár) és hospesekről (vendég) írnak. 1387-ben két plébániája volt. 1388-ban az apátság számára készült kiváltságlevél már külön említette Tatát (civitas, város), és Alsófalut (Tóvárost), továbbá Felsőfalut (minden bizonnyal Szent Iván hegyét). Mezővárosi jogait feltehetően 1457-1487 között nyerte el. Egy 1459-es birtokmegerősítő levél tanúsága szerint Ótata Magyar, míg Újtata Tót előnevet viselt.

A ferences rend Zsigmond korában telepedett meg Újtatán. Kolostoruk a mai Országgyűlés tér környékén volt. A 15. századi oklevelek mindkét Tata esetében vegyesen használják az "oppidium" és a "civitas" elnevezést.

Zsigmond és Mátyás építkezései hatására jelentős kézműves réteg telepedett meg a városban. 15. századi fejlettséget mutatja, hogy számosan tanultak lakói közül külföldön. Így például Anthonius de Tata (Tatai Antal) 1464-ben még diák, 1469-ben már magister a bécsi egyetemen; Matheus de Tata (Tatai Máté) 1468-ban diák, 1472-ben prior szintén Bécsben; de megfordultak tatai diákok a perugiai egyetemen is.

A város fejlődése a 15. század végén, a 16. század elején megtört, s a török háborúk alatt teljesen leállt. A zsitvatoroki békét követően a tatai vár királyi birtok volt, de a töröknek is adózott. E miatt a terület újbóli benépesítése mindkét fél számára fontos volt. A betelepítés gyakorlati szervezője és irányítója Csáthy Gergely, aki 1608-ban a vele betelepülő 30 családdal együtt Ali Budai basától adómentességet, Prayner győri főkapitánytól pedig malomépítési engedélyt kapott. 1614-ben már 72 család lakta Tatát. Az új telepések mezőgazdasági termeléssel foglalkoztak, de megjelentek a lakosok között a kézművesek is.

Az adómentesség megszűnését követően 1623-ban ismét elnéptelenedett a település. Újabb benépesülésére a nikolsburgi békét követően került sor. 1666-ban már ismét pecséttel bíró település lett. A török kiűzését követően egyenletessé vált a település fejlődése. Az 1700-as években készült összeírás - amely egységes településként kezeli Tatát - adatai már 223 családról adnak számot, akik közül 19 egész telkes, 1 család 3/4 telkes, 43 család 1/2 telkes míg 160 familia 1/4 telkes volt.

A kézművesek közül a csapómesterek, a molnárok, ácsok, kovácsok, szabók, gombkötők, csizmadiák, vargák, s nem utolsósorban a fazekasok jelenlétéről tudósítanak az összeírások. A település birtokosai gyakran változtak: 1646-ban a Csákyaké, 1698-ban Krafft Ferenc Józsefé majd fiáé Gásparé, végül 1727-től az Esterházy családé lett.

A várost birtokló új földesúr Tatával "ideiglenes", míg Tóvárossal "örökös" szerződést kötött, melyet 1747-ben, 1757-ben és 1762-ben újítottak meg. A szerződésben rögzített és teljesített robot megteremtette a nagyobb méretű csatornázások és építkezések feltételeit. A vízrendezési, csatornázási tervek elkészítésére és a munkálatok vezetésére Mikoviny Sámuel kapott megbízást Esterházy Józseftől. Az első eredmények 1747-ben éreztették hatásukat, a naszályi csatorna megépítése nyomán.

A gazdasági gyarapodás többek között összefüggött a további betelepítésekkel is. 1733-1750 között 50-60 német katolikus család költözött Tatára, ők a magyar protestáns jobbágyok által lakott Kertalja településrészen kívül, a Kocs felé eső Újtelepen kaptak házépítési lehetőséget. E terület máig megőrízte német nevének (Neu Stift) magyarosuk változatát (Nájstik). Ebben a korszakban cseh és morva iparosok is érkeztek. Az 1763-as összeírás Tata, Tóváros és Váralja összesen 664 házában 3986 lakost számlált. A szlovákoknak az össznépelesen belüli súlyát jelzi, hogy 1776-ban a tóvárosi kapucinus templomban hetente tartottak szlovák nyelvű istentiszteleteket.

Esterházy József, majd Miklós a vízgazdálkodási munkák és betelepítések mellett F. A. Pilgram, majd Fellner Jakab vezetésével olyan épületek sorát hozta létre, melyek máig meghatározzák Tata arculatát. A nevük által fémjelzett évtizedekben készült el a plébániatemplom, a két saroktoronnyal szegélyezett kastély, Balogh Ferenc régens lakása, a lovarda, s egyéb építmények. Esterházy Ferenc megépítette az angolparkot a Cseke tó partján, s annak részeként az úgynevezett "műromokat".

Tata gazdasági életét a mezőgazdaság mellett a manufaktúrák és a céhek működése jellemezte. Számos malma és céhe (bognár, szűcs, varga, kerékgyártó, molnár, asztalos, lakatos, csizmadia, gombkötő, puskaműves és borbélysebész) fontos szerepet játszott a környék életében.

Leghíresebb azonban a fazekassága. Céhagyományaikra támaszkodva hozta létre Esterházy II. József gróf 1758-ban a majolika manufaktúrát, melyet 1759-1762 között a Holicsból szegődttetett Pfeiffer Sebestyén vezetett. A majolika manufaktúra helyébe a 19. század elején az 1824-ben telepített, Fischer Mózes Áron tulajdonát képező kőedénygyár lépett. A gyár legjelesebb - s máig fennmaradt edényei— Schweiger Antal és Schlägl György munkásságát dicsérik.

TATA

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint:

	tulajdonos	ház	család	népes- ség	pap	nemes	tisztvi- selő	polgár	paraszt	utóbbi 2 örö- köse	zsellér	egyéb
Tata	Esterházy Ferenc gróf	543	830	3717	11	85	4	123	185	258	392	94
Tóváros	"	421	712	3015	18	19	2	126	-	91	541	81
Váralja	"	83	128	592	-	8	2	16	-	14	110	20
		1047	1670	7324	29	112	8	265	185	363	1043	195

A 18-19. század fordulóján a nemesi felkelések egyikének, az 1797. évinek Komárom és Tata volt a kijelölt gyülekezési helye. A Komárom vármegyei nemesi felkelők itt tették le az esküt 1797. június 10-én.

A franciákkal létrejött fegyverszünet idején - 1809. augusztus 22-től november 21-ig - ismét királyi vendége volt Tatának I. Ferenc császár személyében, aki itt - az Esterházy kastély keleti tornyának szobájában - írta alá október 14-én a schönbrunni békét.

Tatát 1811-ben Esterházy Miklós örökölte az uradalommal együtt.

A 19. század elejének jellemző adatait az 1818. évi összeírás tartalmazza. Mindhárom városrész külön tanáccsal rendelkezett. Tata határa 11 900, Váraljáié 850, Tóvárosé 2540 holdnyi területet foglalt magában. Említi továbbá a 600 holdas Nagy- vagy Öregtavat, az annak nyugati partján álló várat, továbbá a vár tövében fakadó melegvízű forrást, a 30 holdnyi területű Cseke tavat, valamint nyolc kalló és három egyéb malmot.

Váralját 1836-ban Tatához csatolták. Ettől kezdődően Tata és Tóváros egyre inkább elkülönült egymástól.

A település a 17-19. században a gazdaság mellett iskolái révén is fontos szerepet játszott a környék életében. Első iskoláját, melyet 1612-ben Senczi Molnár Albert is meglátogatott, 1608-tól a reformátusok működtették a Szent Ilona templommal szemben lévő két házban. Ezt az 1670-es években a debreceni református kollégium partikuláris iskolájaként középfokúvá fejlesztették. Csáky László, Tata földesura az iskolát elvette a reformátusoktól, majd 600 forintért visszaadta; 1759-ben Komárom vármegye immár véglegesen elvette azt a reformátusoktól. Szerepét 1765-től a piaristák hatosztályos gimnáziuma vette át.

A 19. század elején egy-egy tanítóval összesen három "nemzeti iskola" működött a két mezővárosban, de létezett egy negyedik is 1736-1835 között a németek lakta Neustiftben.

A 18. század végétől már volt orvosuk. 1831-ben két gyógyszerháza, s a századelőn már ispotálya is működött. Tata 1848-49-es szerepét az aulikus Esterházy család jelenléte és érdekeltsége határozta meg. A tatai származású Hamary Dániel, a márciusi ifjak jeles egyénisége a március 15-ét követő napokban társaival együtt gyújtó hangú beszédekkel lelkesítette Tata polgárait. Sajátos módon éppen Esterházy Pál vezetésével - elsőként Komárom vármegyében - itt alakult meg a nemzetőrség. A család feje, Esterházy Miklós és legidősebb fia, Miklós Ferenc ezzel szemben a számító óvatosság szellemében politizált. Az 1848. november 12-ei windischgrätzi proklamációt követően az Esterházy-uradalom gabonaszállításaival nyíltan a Habsburg- ház mellé állt. A család, Esterházy Pál nemzetőrparancsnoki szereplése ellenére teljes mértékben élvezte a császári ház bizalmát. A császári csapatok 1848 decemberétől 1849 áprilisának végéig tartózkodtak a tatai uradalmi központban. Ez lehetővé tette, hogy az Esterházyak határozottan lépjenek fel a forradalom és szabadságharc mellett álló paraszttal szemben.

1849. május 23-án Esterházy Miklós gróf kiáltványban szólította fel birtokostársait a szabadságharc elleni szervezkedésre.

A szabadságharc leverését megelőző hónapoktól Komárom várának elestéig többször megfordult a várkastélyban Görgey, Windischgrätz és Haynau is. Tata ez idő tájt nem hadi fontossága, inkább pihenést adó nyugalma révén játszott szerepet a szembenálló hadak vezetőinek életében.

A közigazgatás 19. századi modernizálódása folyamatosan ébren tartotta a községek egyesítésének gondolatát, mely különböző okok miatt ütközött az Esterházyak érdekeivel. Az egyesítésre 1853. június 23-án mégis sor került. A két település 1859-ig élt együtt. Az egyesítés gondolata 1887-ben ismét felvetődött, megvalósítására azonban ekkor nem került sor.

Az 1860-as évekre alakultak ki azok a polgári birtokviszonyok, amelyek 1945-ig meghatározták a földesúri és a paraszti gazdálkodás fejlődését. Tata határát az 1880-as évekig a háromnyomásos gazdálkodás szabályai szerint művelték. Az 1800-as éveket megelőzően a gabonafélék - búza, rozs - termelése volt a meghatározó. Ezt követően terjedtek el a kapásnövények, főleg a kukorica és a burgonya, majd a cukorrépa. Fontos szerepet játszott a termelési ágak között a szőlő-, a gyümölcsstermesztés és az állattenyésztés. Ez utóbbit a szarvasmarha-, ló-, juh-, sertés-, baromfitartás és a méhészet túlsúlya jellemezte.

Két cukorgyára is működött az 1850-es években; a 19. század végére mindkettőt bezárták. A közelgő ezredforduló változást hozott az ipar más területein is. A kőedénygyár helyébe a Hardtmudt-féle kályhagyár lépett. 1853-tól itt üzemelt az ország hatodik bőrgyára, melyet 1891-ben Mehlschmidt Gyula és örökösének bőrgyárai váltottak fel. A helyi kézműipari hagyományokra épült a pokróc-, tarisznya- és szőnyeggyár, a pezsgógyár, a szappangyár, a szeszgyár valamint a Stark és Stumfold-féle kékfestő üzem. 1883-ban megnyitották az "ipartanodát", melynek első két osztályába 200 tanonc járt.

A kereskedelem az 1890-es évek végén indult látványos fejlődésnek. 1900-ban 256, 1910-ben 311 fő űzte ezt a foglalkozást. Fellendülését segítette az 1869-ben alapított Tata és Tóvárosi Takarékpénztár.

A városiasodás jeleként 1882-1913 között új utcák nyíltak, 1886-ban megépült a Tatát Tatatóvárossal összekötő út, 1869-ben felépült a Kaszinó és 1885-1886-ban az új városháza. 1883-ban indult a város további fejlődését elősegítő Budapest-Bicske-Galla-Tata-Győr vasútvonal építése.

A 19. század közepén, 1856-ban a 6-12 éves kort magában foglaló iskolakötelezettség teljesítését Tatán katolikus, valamint református elemi, izraelita főelemi és egy magán-leánynevelde, míg Tóvároson egy katolikus elemi iskola biztosította. Ehhez csatlakozott 1875-ben a nyilvános elemi leány népiskola. Tata község gazdasági népiskolája 1906 őszén nyitotta meg kapuit. Tata első nyilvános jellegű polgári leányiskolája 1903-tól működött. 1850-ben gróf Thun Leo rendelete nyomán az egykori hat osztályos piarista gimnázium négyosztályos kisgimnáziummá vált. A fejlődést az 1891. szeptember 11-én felavatott új gimnáziumi épület biztosította, mely végül 1911-ben nyerte el a főgimnáziumi rangot. Az első egyházi óvodát 1884 július 22-én létesítette Esterházy Miklós. A községi óvoda 1912-ben kezdte meg működését.

A századfordulón 1307-en dolgoztak a mezőgazdaságban, 1621-en az iparban és 218-an a közszolgáltatásban. A nagybirtokosokat az Esterházyak képviselték, a középosztály - melynek java része kisiparos volt— a lakosság 45 %-át képezte. A zsidóság az 1880-as években az összlakosság 10,1 %-át adta. A település életében fontos szerepet játszott a honvédség, mely 14,1 %-ot tett ki.

Tata és Tóváros sok katonát küldött az első világháború frontjaira, közülük 102 tatai és 154 tóvárosi elesett.

A tanácsköztársaságot követően 1920 februárjában vette át az uradalom igazgatását gróf Esterházy Ferenc. Tata 1919-ben rövid ideig román megszállás alatt volt. 1921. október 24-én - a sikertelen királypuccsot követően - itt vették őrizetbe a várkastélyban meghúzódó IV. Károlyt és Zita királynét.

A két világháború között az üzemek általában 20-30 munkást foglalkoztattak. A harmincas években Tatán 304, Tóvároson 272 iparos működött. 1930-ban a gyárak által foglalkoztatottak a családtagokkal együtt mintegy 20 %-át képezték a lakosságnak.

A helyi társadalom fejlettségére utal az egyesületi élet gazdasága. 1872-től folyamatosan mintegy hatvan egyesületet, együletet, társaságot jegyeztek be.

TATA

1872-1901: Tatai és Tóvárosi Polgári Olvasókör, Tatai és Tóvárosi Jótékony Nőegylet, Tatai és Tóvárosi Önkéntes Tűzoltó Egylet, Tatai és Tóvárosi Katolikus Legényegylet, Tata-tóvárosi, Tatai Járási Ipartestület, Tatai Polgári Temetkezési Szövetkezet, Tatai és Tóvárosi Nőegylet, Tata és Vidéke Ipartestület, 1902- 1909: Tata-tóvárosi Kereskedők Egyesülete, Magyarországi Famunkások Szövetkezete, 1905: Keresztény Polgári Kör, Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíjas Egyletének fiókja, Tatatóvárosi és Tatavidéki Keresztény Szocialista Munkásegylet, Tatai Polgári Olvasókör, 1910-1919: Magyarországi Rokkantségélyező Egylet 357. sz. fiókpénztára, Gazdakör, Kereskedők Egyesülete, Tata-tóvárosi Építőmunkások Asztaltársasága, Tatai Patronáns Egyesület, 1920-1929: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége Tatai Csoportja, Tata és Tóvárosi Casino Egylet, Tata Helyőrségi Tudományos Kaszinó Egyesület, a "Honsz" fiókja, Tata-tóvárosi Atletikai Club, Hadiözvegyek és Hadiárvák tatai fiókcsoportja, az Országos Frontharcos Szövetség helyi csoportja, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége Tata-tóvárosi helyi csoportja, Tata-tóvárosi Atletikai Club, Tatai Creatív Egylet, Magyarországi Építőmunkások Tata-tóvárosi helyi csoportja, Országos Iparos Párt Tatai Alakulat, Levente Egyesület Tata, Levente Egyesület Tata-tóváros, Tata és Tóvárosi Katolikus Kör, Tatai Gazdakör Tejszövetkezete, Frontharcos Szövetség helyi csoportja, Tata-tóváros és Vidéke Temetkezési Egylet, Tata-tóvárosi és Tatai Járási Anya- és Csecsemővédelmi Egyesület, mint az Országos Stefániaszövetség helyi csoportja, Magyarországi Bőripari Munkások Szövetsége Tóvárosi helyi csoportja, 1930-1947: Tóvárosi Polgári Lövészegylet, Tatai Polgári Lövészegylet, Piarista Diákszövetség, Tata-tóvárosi Építőipari Munkások Szövetségének helyi csoportja, Tata-tóvárosi Helyőrségi Tudományos Kaszinó Egyesület, Katolikus Legényegylet, Magyar Parasztszövetség helyi csoportja, Tatai Gazdakör, Magyar Királyi Postatisztek Országos Egyesületének helyi csoportja, 1948-1950: Tata és Vidéke Temetkezési, Biztosító Egyesület, Tata és Vidéke Kiskereskedők Egyesülete, mint a Kereskedők Országos Szabadszervezetének helyi csoportja, Tatai Kisiparosok Országos Szabadszervezetének helyi csoportja. Levéltári források utalnak még a Tatai Református Leánykör és a Tata-tóvárosi Vöröskereszt fiókegyletének működésére.

Az említett egyesületek mellett több énekkarról is tudunk. Ezek voltak többek között a Tata-tóvárosi Keresztény Polgári Dalkör, a Tata és Vidéke Ipartestület Dalárdája, a Tatai Református Férfikar, a Tatai Piaristák Dalköre, a Tatai Keresztény Polgári Dalkör.

Az idegenforgalom fejlesztésének igénye Tata és Tóváros részéről egybeesett az uradalmat bíró Esterházy Ferenc törekvéseivel.

A továbblépés csak a két település egyesülése révén volt biztosítható. Erre 1938-ban kerülhetett ismét sor.

A vármegye iskolán kívüli népművelésének központja nem a megyeszékhelyen, azaz Esztergomban, hanem Tatán volt. 1929-től szabadegyetemet szerveztek Tatán, s Esterházy Ferenc kezdeményezésére 1934-1936 között három egymást követő nyáron megrendezték a "Tata-tóvárosi Ünnepi Játékok"-at, amelyek részét képezték a "Budapesti Ünnepi Hetek" programjának. Az első, mintegy ötezer látogatót vonzó esten Leoncavallo: Bajazzók című operája, valamint Weiner Leó: Csongor és Tündéje került színre. 1935-ben Wagner Tannhäuserjét - magyarországi szabadtéri ősbemutató - adták elő Ferencsik János vezényletével.

Az idegenforgalom érdekeit szolgálta az, hogy a korábban zárt körű gimnáziumi múzeumot 1934-ben megnyitották a nagyközönség előtt 1936. szeptember 10-én zeneiskola létesült. Tata szellemi kisugárzó hatásának felerősödésében fontos szerepet játszott az 1940-1944 között Benda Kálmán vezetésével működő népfőiskola, s a Baj, Kocs és Vértestolna lakosságát ellátó Népkönyvtár.

A II. világháború harcai 1945. március 19-én értek véget Tatán. A háború során viszonylag kevés kár keletkezett a városban. A veszteségek nem érték el a 13 %-ot sem.

A háborús károk felszámolásához, az élet normalizálódásához viszonylag kevés idő kellett. Megalakult a járási Nemzeti Bizottság és megkezdődtek Tatán a megyei Nemzeti Bizottság létrehozására az előkészületek. Elérkezettnek látták az időt arra, hogy megszerezzék a város számára a megyeszékhelyi szerepkört. Erre 1946 október 4-én hivatalosan is bejelentették igényüket.

A döntés nyomán azonban nem Tata, hanem Tatabánya lett a megye székhelye. Tata fejlődés nem állt meg. 1954-ben városi rangra emelték. A megyeszékhely közelsége, a szép természeti környezet egyként hozzájárult ahhoz, hogy arányosan fejlett kisvárossá váljék. A később itt megépített Megyei Művelődési Központ, a Megyei Múzeumi Szervezet, az Edzőtábor, a tópartra települt országos képző- és továbbképző központok fontos szerepet biztosítottak a város számára az ország szellemi és sportéletében.

1974-ig megtartotta járási székhely rangját az ehhez szükséges intézményekkel egyetemben. A tatai születésű, nemzetközi hírű közigazgatástudományi szakember, Magyar Zoltán kezdeményezésére a

TATA

közigazgatásban már a 30-as években is újjító szerepet vállaló Tata kivívta magának a jogot arra, hogy a járások felszámolására irányuló országos kísérlet egyik tagjaként 1975-től mint vonzáskörzeti központ működjön. Ezt a szerepkörét e közigazgatási modell működésének megszűntéig (1988) megőrizte.

Mindezek együttesen azt eredményezték, hogy lakosságának száma az 1941. évi 12 328-cal szemben, 1990-re elérte a 25 049 főt. Területe 6897 ha volt.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

A 11. században Szent Péter és Pál tiszteletére bencés apátság épült, e köré települt Tata. Fénykorában, a 15-16. században a Szent Iván hegyen állt Szent János temploma, és Szent Balázs tiszteletére is emeltek templomot. Tóváros területén a ferencrendiek kolostorát ismerjük.

1751-1784 között kezdték építeni a tatai nagytemplomot. Esterházy Miklós 1743-ban Tóvárosra a kapucinusoknak, 1766-ban Tatán a kegyesrendieknek épített templomot. Neki köszönhető a kegyesrendi szerzetesek zárdájának építése is. 1761-ben 25-30 növendék nevelőintézete volt itt.

Tata 1689-ben kapott plébániát. (Tata I.) Ettől kezdve vezeti anyakönyveit. Tóváros egyházközsége 1932-ben önállósult. Azóta itt, a kapucinus rendház kebelében működő plébánián is anyakönyveznek. (Tata II.)

Az *evangélikus* gyülekezet története szorosan összefügg a helyi reformátusokéval. A török időkben Komárom várparancsnoka nagyobb számú vegyes, magyar és német csapatot küldött fiókvárának, Tatának megerősítésére, akik magukkal hozták az "új hitet". 1578-ban a vár helyőrségének evangélikusai Péter balfi lelkészt kérik tábori papjuknak. 1580-ban a rostocki Schubert János győri tábori pap került Tatára. Istentiszteleteiket a Quadrupalota kápolnájában tartották, mert az 1577 körüli építéseknel Süess Orbán építési főfelügyelő tanácsára "minden közelben levő hidat és templomot lerombolnak, hogy azokban az ellenség meg ne vonhassa magát." Az 1608-ban újratelepült Tata lakosai evangélikusok és reformátusok voltak, felesen. 1624-től egy ideig az evangélikusoknak és a reformátusoknak Mányoky Mihály református lelkész személyében közös lelkipásztoruk volt. Istentiszteleteiket a "Szent Balázs" templomban tartották. Volt paplakjuk, iskolájuk és tanítójuk is.

Az evangélikus gyülekezet 1919 után átmenetileg Komárom, majd az 1926-ban történt önállósodásig Szend leányegyháza. Saját imaházuk 1927-ben épült. Anyakönyveiket ekkortól vezetik.

Filiái: Vértesszőlős, Dunaalmás, Kocs, Szomód, Naszály, Neszmély.

A *reformátusok* már 1608-ban iskolarektort hoztak Komáromból: Pécseli Király Imre, a jeles egyházi énekíró személyében. A fent említett Mányoky Mihályt (az ő fia volt Mányoky Ádám festőművész) Szenczi Száki János felsődunamelléki püspök követte.

Az 1674. évi pozsonyi véisztörvényszék elé idézték a püspököt és az iskolamestert is, majd száműzték őket. Szenczi 1675-ben Velencében hunyt el. Az üldözések során elvett templomot egy évtizeddel később még visszakapták. (Ez azonos a középkori eredetű, később lebontott Szent Balázs templommal, mely a mai Mária-szobor helyén állt.) 1699-ben a földesúr a katolikus egyháznak adatta vissza a templomot. A reformátusok ekkor a mai helyén "fából és sövényből" oratóriumot (templomot) és iskolát építettek.

A Rákóczi-szabadságharc leverését követően átmenetileg fellendült az egyházi élet: iskolája középiskolává fejlődött.

Mária Terézia uralkodása idején, 1744-től a "csendes ellenreformáció" előbb az iskolát sorvasztotta vissza elemi fokúra, majd 1759. augusztus 23-24-én a templomot a reformátusoktól elvették, földig lerombolták, a lelkészt és az iskolamestert a városból kitiltották. A türelmi rendelet kihirdetéséig az egyház az ún. "árva eklézsiák" sorsára jutott.

TATA

1783 után az egyház iskolát, templomot, tanító- és lelkészlakást épített. A 20. század elején a korábbi két tantermes iskolát újabb kettővel bővítették, az utcafronton új tanítólakásokat, illetve lelkészlakást építettek.

Az egyházközség 1946-ban vásárolta meg a Somogyi Béla u. 5. sz. alatti lakóházat, és alakította át imaházzá.

Anyakönyveit 1713-tól őrzi. Régi levéltárának egy része a Pápai Egyházkerületi Levéltárban, másik része a Lelkészi Hivatalban kutatható. Legrégibb úrasztali kelyhe középkori gótikus mestermunka. Értékesek régi hímezett úrasztali terítői.

Tata azok közé a települések közé tartozik, ahol feltehetően már a XIII. században megtelepedtek a *zsidók*.

1360-ban Nagy Lajos király rendeletével kiűzték őket, de 1364-ben visszatelepedhettek. Mátyás halála után a város ismét menekülésre kényszerítette őket. Ezt a város földesura, Corvin János is helyeselte, várnagyát is zsidó házakkal jutalmazta. 1518-ban már újra voltak zsidó lakosai Tatának. A szatmári béke után új zsidó lakosok érkeztek Cseh- és Németországból. Egy sírkő 1740-ből utal jelenlétükre. Zsinagógájukat 1749-ben tatarozni kellett, tehát jóval korábban épülhetett. Az Esterházy-uradalommal való szerződéseik 1758-ból, 1806-ból maradtak fent. 1770-ben Tatán 310, Tóvároson 70 zsidó lakott. 1843-ból az összesített adatok ezer főt is meghaladó zsidó népességet regisztráltak. A korábbi magániskolák helyett 1851-ben egységes zsidó iskola jött létre.

A mai zsinagóga épületét 1861-ben a - régi átalakításával - Wechselmann Ignác tervezte. A Nőegylet 1878-ban, a Poel Cedek 1893-ban kezdte meg működését. A tatai zsidók jelentős szerepet játszottak a két település: Tata és Tóváros gazdasági és közéletében is. Már a XIX. század második felében elkezdődött a fővárosba költözés. A magyarországi kapitalizmus egyik sajátossága lett, hogy a korábbi vidéki kereskedelmi centrumok veszítettek súlyukból. 1938-ban, a két település egyesítésekor Tatatóvárosnak 658 zsidó lakója volt, akiket később deportáltak.

MŰEMLEKEK

Számos műemlék és műemlék jellegű épület őrzi az elmúlt évszázadok emlékét. Közülük a legrégebbi a 13. századi eredetű Öregvár, melyet a 18. században előbb a barokk, majd 1815 után Charles Moreau, illetve Schmidt Frigyes tervei szerint a romantika jegyében építettek át.

A török hódoltságig meglévő szobrok, ötvösremek, művészi alkotások a 150 éves megszállás és a fel-fellángoló harcok alatt majdnem teljesen elpusztultak, s csak töredékek kerültek elő az ásatások során.

A törökök kiűzése után a művészeket, építészeket (Fellner Jakab, Schweiger Antal, Grossmann József) Esterházy József gróf hívta Tatára, ők a 18. század második felében alkottak maradandót (templomok, kastély, rendház, malmok, házak, számos lakóház, szobrok) a városban. Tata barokk hangulata az ő munkásságuk nyomán alakult ki. A volt Esterházy-kastély és melléképületei, az ún. Kis-kastély, az angolkert szökőkútja, az F. A. Pilgram és Fellner Jakab tervei szerint 1751-1787 között emelt római katolikus plébániatemplom, az egykori Miklós-malom, a Nepomuki Szent János-híd, a Kálvária-szoborcsoport meghatározó városképi jelentőségű alkotások. A város egyik jelképe, az ún. Óratorony 1763-ban készült Eder József ácsmester műhelyében.

KÉPZŐMŰVÉSZET

A két világháború között Dobroszláv Lajos és Hessky Iván révén Esztergommal is kapcsolatot tartó tatai képzőművészeti élet a Vaszary-villához kötődött. Vaszary János 1930-ban néhány növendékével, közöttük a Párizsból hazalátogató Vörös Bélával, valamint Berta Lászlóval a nagybányai művésztelep utódját kívánta itt megteremtetni. A kezdeményezést nyolc esztendővel később gróf Esterházy Ferenc

TATA

folytatta, több festőművészt látva vendégül Tatán. A meghívottak biztatására elhatározta, hogy a jövőben évente három író, három képzőművészt és három muzsikust lát vendégül tatai birtokán. Nemzetközi fotókiállítást is rendeztek Tatatóvároson. E kiállításra 29 országból érkeztek alkotások.

1945 után számos képző- és iparművész keresett és talált otthont Tatán. A Jel, a Horizont és az Art 6. művészcsoporthoz, valamint az újjáéledő fazekas- és fafaragó művészet (Cs. Kiss Ernő, Csiszár József, Végh Ákos és mások) méltatása a jövő műértőinek feladata.

FESTŐK, GRAFIKUSOK

ÁRENDÁS József grafikusművész

1946-ban született Imelyen. Iskoláit Tatán végezte, és itt kezdte meg művészeti tanulmányait Kerti Károly szakkörében.

Árendás József grafikusművész kiállítása. Tata, 1985. Kuny Domokos Múzeum. (Katalógus.)

BÁLINT Árpád festőművész

1870-ben született Tatatóvároson, főként állatképeket festett. Az 1930-as években hunyt el.

Régi tatai festők. (Bev. Bíró Endre.) Tata, 1986. Kuny Domokos Múzeum. (Katalógus.)

BLASKOVITS Ferenc festőművész

1859-ben született Bécsben. Az 1890-es évektől 1931-ben bekövetkezett haláláig Tatán élt és alkotott.

DOBROSLÁV József festőművész

1932-ben született Felsőgallán, 1943-tól Tatán élt, itt végezte iskolai tanulmányait. Napjainkban Budapesten él és alkot.

Dobrosláv József festőművész kiállítása. Tata, 1981. Komárom Megyei Művelődési Központ. (Katalógus.)

Ury Ibolya: Dobrosláv József festőművész kiállítása. Katalógus. (Győr, 1987. XI. 19.-XII. 2. Képcsarnok Bemutató-terem)

DOBROSLÁV Lajos festőművész

1902-ben született Vingán, 1926-tól 1942-ig Tatabányán, 1942-től 1986-ban bekövetkezett haláláig Tatán élt és alkotott.

Losonci Miklós: Dobrosláv Lajos képei a Csontváry-teremben. (1982. január-február.) = Új Forrás, 1982. 3. sz. 75-77. 1.

Láncz Sándor: Dobrosláv Lajos emlékkiállítása. Katalógus. (Tata, 1987. Kuny Domokos Múzeum)

Tibély Gábor: Dobrosláv Lajos számadása. = Művészet, 1972. 4. sz. 33-35. 1.

Urbach Zsuzsanna: Dobrosláv Lajos. = Szabad Művészet, 1955. 8. sz. 382-383. 1.

Ury Ibolya: Dobrosláv Lajos festőművész (1902-1986) emlékkiállítása. Katalógus. (Budapest, 1988. Csók Galéria)

HESSKY Iván festőművész

1890-ben született Nagylángon, rajztanárként Tatán működött, 1950-ben bekövetkezett haláláig.

Green László: Hessky Iván. In: A Tatai Kegyeztanítói rendi gróf Eszterházy Miklós Gimnázium évkönyve 1942-43. iskolai évről. 4-5. 1.

Körmendi Géza: Bevezető Hessky Iván kiállításának katalógusába. (Tata, 1978. Eötvös József Gimnázium díszterme)

TATA

HOFBAUER Imre festőművész

1905-ben született Mitrovicán, gyermekkorát, iskolaéveit Tatán töltötte, az 1930-as évek óta Londonban él és dolgozik.

Hofbauer Imre kiállítása. Bp. 1964. Kulturális Kapcsolatok Intézete. (Katalógus.)

HORVÁTH Ferenc festőművész

1933-ban született Tatán, Tatabányán kezdte művészeti munkásságát, majd 1991-ben bekövezett haláláig Budapesten élt és alkotott.

Németh Lajos: Bevezető Horváth Ferenc kiállításának katalógusába. (Tata, 1983. Kuny Domokos Múzeum)

Bevezető Horváth Ferenc kiállításának katalógusába. (Székesfehérvár, 1968. István Király Múzeum)

Wehner Tibor: Bevezető Horváth Ferenc kiállításának katalógusába. (Tata, Kuny Domokos Múzeum)

JAKUS Sándor festőművész

1906-ban született Győrött. 1910-től az 1988-ban bekövetkezett haláláig Tatán élt és dolgozott.

A hétköznapok festője. Jakus Sándor kiállítása elé. = *Dolgozók Lapja*, 1980. január 31. 4. 1.

JUSZKÓ Béla festőművész

1877-ben született Tatán, Budapesten élt és dolgozott, 1969-ben hunyt el Bregenzben.

Ámon Vilmosné: Beszélgetés Juszkó Bélával. = *Élet*, 1924. 158-159. 1.

KERTI Károly grafikusművész

1917-ben született Magyarbólyon. 1957-től 1986-ban bekövetkezett haláláig Tatán élt, rajzpedagógusként működött.

Baranyai Judit, B.: Kerti Károly kiállításáról. = *Művészet*, 1961. 5. sz. 36-37. 1.

Kerti Károly-Kóthay Ernő kiállítása 1969. (Katalógus.)

Kovács Péter: Kései levél Kerti Károlyhoz. = *Új Forrás*, 1987. 6. sz. 50-52. 1.

Szabó László, Z.: Variációk az emberről. Kerti Károly grafikái. = *Új Forrás*, 1969. 2. sz. 59-62. 1.

Wehner Tibor: Életutam mentén. Utolsó beszélgetés Kerti Károllyal. = *Új Forrás*, 1987. 2. sz. 60-64. 1.

Wehner Tibor: Bevezető Kerti Károly grafikusművész kiállításának katalógusába. (Tata, 1975. Kuny Domokos Múzeum)

Wehner Tibor: Tata - rajzokban. = *Új Forrás*, 1976. 1. sz. 147-150. 1.

Wehner Tibor: Bevezető Kerti Károly (1917-1986) grafikusművész emlékkiállítása katalógusába. (Tata, 1987. IX. 6.-X. 11. Kuny Domokos Múzeum)

Wehner Tibor összefoglalója és Vaderna József verse Kerti Károly veszprémi kiállításának katalógusában. (1983. VI. 10.-VII. 17.)

KÓTHAY Ernő festőművész

1926-ban született Bajóton, 1952-től az 1982-ben bekövetkezett haláláig Tatán élt és alkotott.

Kerti Károly-Kóthay Ernő kiállítása Tata város 10 éves jubileuma alkalmából 1964. Kuny Domokos Múzeum, Tata. (Katalógus.)

Kóthay Ernő gyűjteményes kiállítása 1968. Kuny Domokos Múzeum, Tata. (Katalógus.)

Tatai képzőművészek kiállítása. 1969. (Katalógus.)

Fehér Zsuzsa, D.: Kóthay Ernő kiállításáról. = *Művészet*, 1969. 2. sz. 47. 1.

TATA

Szabó László, Z.: Kóthay Ernőről. = Új Forrás, 1971. 3. sz. 101-102. 1.

Vecsési Sándor: Búcsú Kóthay Ernőtől. = Új Forrás, 1982. 4. sz. 28-29. 1.

Wehner Tibor: Bevezető Kóthay Ernő festőművész kiállításának katalógusába. (Tata, 1974. Kuny Domokos Múzeum)

KÓTHAY Péter festőművész

1954-ben született Tatán, szülővárosában él és alkot.

Képek, szobrok. = Dolgozók Lapja, 1985. március 6. 4. 1.

Szirtes László: Ajánlás a Horizont Képzőművész csoport kiállításának katalógusába. (Tata, 1986. Művelődési Ház)

Mlakár Anna: Bevezető az ART 6 képzőművészeti csoport kiállításának (Tata, 1990. Művelődési Ház) katalógusába.

Wehner Tibor: Fiatal Komárom megyei képzőművészek kiállítása. (Tatabánya, 1987. I. 16.-II.7. Közművelődés Háza) Katalógus.

KOVÁCS István grafikusművész

1942-ben született Budapesten, a hetvenes években Tatabányán, 1982 óta Tatán él és dolgozik.

Kovács István grafikái. = Dolgozók Lapja, 1978. október 17. 4. 1.

Wehner Tibor: Kovács István. Tata, 1989. (Katalógus.)

Szirtes László: Ajánlás a Horizont képzőművészeti csoport kiállításának katalógusában. (Tata, 1986. Művelődési Ház)

MARTYN Ferenc festőművész

1899-ben született Kaposvárott, 1986-ban hunyt el Pécsen. Élete utolsó periódusában többször időzött és dolgozott Tatán.

Bertalan Vilmos: Bevezető Martyn Ferenc életmű-kiállításának katalógusába. (Budapest, 1978, Budapesti Történelmi Múzeum)

Hárs Éva: Martyn Ferenc. Bp. 1975. Képzőművészeti Alap. 293. 1.

NAGY János festőművész

1922-ben született Debrecenben, 1948 és 1957 között Tatán élt és dolgozott.

Dékány István: A gyógyulás öröme. Látogatás Nagy János festőművésznél. = Dolgozók Lapja, 1955. 2. sz. 4. 1.

Nagy János önéletrajza a Kuny Domokos Múzeum adattárában.

NAGYNÉ NYIKUS Anna szövő és hímző népi iparművész

1951-ben született Szőnyben. Tatán él és alkot.

NEUBERGER István festőművész

1953-ban született Tatán, itt kezdte meg művészeti tanulmányait. Budapesten él és dolgozik.

Schenk Lea: Közéltések. Neuberger István festményei a Kernstok Teremben. = Dolgozók Lapja, 1981. május 8. 4. sz.

Wehner Tibor: "Matatás T Bu Ede körül." Neuberger István festészete. = Művészet, 1985. 8. sz. 13-15. 1.

Wehner Tibor: Bevezető a fiatal Komárom megyei képzőművészek kiállításának katalógusában. (Tatabánya, 1987. I. 16.—II. 7. Közművelődés Háza)

TATA

PÁLLIK Béla festőművész

1845-ben született Nagymihályiban, 1908-ban hunyt el Budapesten. 1887-től néhány évig Tatán élt és dolgozott.

Lyka Károly: Pállik Béla. = Művészet, 1908. 384-389. 1.

PAP Emil festőművész

1884-ben született Szolnokon. 1910-től, 1949-ben bekövetkezett haláláig Tatán élt és dolgozott.

Régi tatai festők. (Bev. Bíró Endre.) Tata, 1986. Kuny Domokos Múzeum. (Katalógus.)

STECH Alajos festőművész

1813-ban született Sasvárott. 1865-től 1887-ben bekövetkezett haláláig Tatán dolgozott.

Pruzsinszky: Stech Alajos 1813-1887. In: A Magyarországi Kegyestanítórend Tatai Algimnáziumának értesítője az 1886-87. tanévéről. Tata 1887. Kopasz J. ny 3-6. 1.

Wehner Tibor: Egy múlt századi naiv festő, Stech Alajos. In: Tata Barátainak Köre tájékoztatója 5.sz. Tata. (1983.) 97-105. 1.

SCHADL János festőművész

1892-ben született Keszthelyen. Az 1920-as évektől 1944-ben bekövetkezett haláláig Tatán élt és alkotott.

Szabó Júlia: Schadl János 1892-1944. = Művészet, 1966. 3. sz. 25-28. 1.

SZÉCSI Magda grafikusművész

Budapesten született 1958-ban.

1985-től Tatán él és dolgozik.

Lakatos László: Bemutatjuk Szécsi Magda grafikáit. = Művészeti Műhely, 1989. 2. sz. 19. 1.

TROJKÓ Imre festőművész

1882-ben született Tatán. 1978-ban bekövetkezett haláláig itt élt és dolgozott.

Bucholz /özsef: Megyei képzőművészek arcképcsarnoka. VII. Trojkó Imre. = Dolgozók Lapja, 1958. 62. sz. 6. 1.

Trojkó Imre életrajza a Kuny Domokos Múzeum adattárában.

VASZARY János festőművész

1867-ben született Kaposvárott. 1912-től 1939-ben bekövetkezett haláláig gyakran időzött, dolgozott Tatán.

Petrovics Elek-Kárpáti Aurél-Vaszary. Bp. 1941. Athenaeum.

Vaszary János biográfia és bibliográfia. Kaposvár, 1970. Palmiro Togliatti Könyvtár. 170. 1.

Haulisch Lenke: Vaszary János. Bp. 1978. Képzőművészeti Alap. 294. 1. - Illusztr.

Wehner Tibor: Vaszary, Vaszary-tanítványok. Illusztr. = Új Forrás, 1978. 2. sz. 76-83. 1.

Szűj Béla: Vaszary János. In: Tata Barátainak Köre tájékoztatója 1984. 72-77. 1.

Pogány Gábor: Ötven éve halt meg Vaszary János. In.: Tata Barátainak Köre tájékoztatója 11. Tata. 1989. 59-64. 1.

Hommage áVaszary. Kortárs képzőművészeti kiállítás katalógusa. Tata. 1993. 37. 1. Illusztr.

ZILAHY György festőművész

1929-ben született Tatán. 1966-ban hunyt el Budapesten.

Hagyatékát a tatai Kuny Domokos Múzeum őrzi.

TATA

Dávid Katalin: Zilahy György műtermében. = *Művészet*, 1964. 6. sz. 28. 1.

Kerékyártó István: Zilahy György művészetéről. = *Művészet*, 1969. 6. sz. 37-38. 1.

Németh Lajos: Bevezető Zilahy György kiállításának katalógusába. (Bp. 1966. Csók István Galéria)

Wehner Tibor: Bevezető Zilahy György emlékkiállításának katalógusába. (Tata, 1976. Kuny Domokos Múzeum)

Wehner Tibor: Zilahy György. (Szerk.: Virág Jenő) Tatabánya, 1985. 5 6. 1. - Illusztr. Komárom megyei Honismereti Kiskönyvtár

Wehner Tibor: Emlékezés Zilahy Györgyre. Jegyzet a művész emlékkiállításáról. = *Új Forrás*, 1976. 3. sz. 75-78. 1.

SZOBRÁSZOK, IPARMŰVÉSZEK

BOTTOS Gerő

1947-ben Tatán született, itt járt általános iskolába, majd a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban érettségizett.

A Képzőművészeti Főiskolán Szabó István volt a mestere.

Rendszeres résztvevője országos tárlatoknak.

FARKASHÁZY FISCHER Dezső

1827-ben született Tatán, itt is halt meg 1914-ben.

Porcelánfestő és gyáros, a tatai porcelánműhely alapítója.

FARKASHÁZY FISCHER Mór keramikus

1779 vagy 1780-ban született Tatán. A herendi porcelángyár tulajdonosa, majd a tatai majolikagyár festője volt.

1880-ban Tatán hunyt el.

Molnár László: Farkasházy Fischer Mór emlékezete. = *Új Forrás*, 1882. 6. sz. 72-76. 1.

FARKASHÁZY FISCHER Vilmos

1839-ben Tatán született, 1921-ben Budapesten halt meg. Porcelánfestő és gyáros volt.

GAÁL Zsuzsa textiltervező iparművész

1940-ben született Győrben, gyermekkorát Tatán töltötte, az Eötvös József Gimnáziumban érettségizett. Budapesten él és dolgozik.

Gaál Zsuzsa iparművész katalógusa. Tata, 1978. Kuny Domokos Múzeum.

Wehner Tibor: Textil síkban és térben. = *Dolgozók Lapja*, 1978. márc. 26. 4. 1.

KUNGL György keramikusművész

1955-ben született Tatán, napjainkban Zsámbékon él és dolgozik.

Lóska Lajos: Kerámiagroteszkek. Kungl György művészetéről. = *Művészet*, 1989. 1. sz. 41-43. 1.

Wehner Tibor: Direktsnassz. Kungl György kerámiaszobrászata. = *Új Forrás*, 1988. 3. sz. 41-43. 1.

KUNY Domokos keramikus

1754-ben született Durlachban. Holicson és Tatán nevelkedett, Budán fajanszüzemet alapított. 1822-ben hunyt el Bécsben. A tatai múzeum az ő nevét viseli.

TATA

Siklóssy László: Kuny Domokos. Egy budai keramikus a XVIII. században. Ipartörténeti tanulmány. Bp. 1917. Szent-György-Czéh-Magyar-Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete. 172 l., illusztr.

LAJOS Béla szobrászművész

1899-ben született Tatán és 1933-ban itt hunyt el.

Művészeti tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán végezte 1919 és 1926 között, ahol Radnai Béla tanítványa volt. Rendszeresen szerepelt a Tavaszi Szalon kiállításán. Több alkalommal elnyerte a Szinnyi Társaság ösztöndíját. Tagja volt az Új Művészek Egyesületének. Az 1931-ben felállított tóvárosi I. világháborús emlékmű az ő alkotása.

Lyka Károly: Lajos Béla (1899-1933). = Magyar Művészet, 1933. 250. 1.

NAGY Katalin textiltervező iparművész

1952-ben született Budapesten. 1982 óta Tatán él és dolgozik.

Schenk Lea: Az ember repülni tanul. B. Hegyi László, Kiss Ilona és Nagy Katalin kiállításáról. (Kernstok terem, Tatabánya, 1981. május 22.-július 21.) = Művészet, 1988. 11. sz. 34-36. l.

Wehner Tibor: Nagy Katalin. Tata, 1987. (Katalógus)

SCHWEIGER (SCHWAIGER) Antal (1728-1802) keramikus, szobrász.

1764-68 között a holicai, 1768-tól haláláig a tatai fajansz üzemben dolgozott. 1770-től Tatán murális alkotásokat is készített.

Szabó László: Egy elfelejtett tatai szobrász. Schweiger Antal. = Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1955. 32. sz. 4. l.

Wehner Tibor: Schweiger Antal tatai szobrász. = Új Forrás, 1980. 2. sz. 80. 1.

SZABÓ Margit, E. textiltervező iparművész

1945-ben született Tatán, itt végezte tanulmányait. Napjainkban Budapesten él és alkot.

Körmendi Géza: Bevezető E. Szabó Margit kiállításának katalógusába. (Tata, 1974. Komárom megyei Művelődési Központ)

SZEMEREKI Teréz keramikusművész

1947-ben született Tatán. Budapesten él és dolgozik.

Az V. *Országos* kerámia biennálé katalógusa. (Bevezető: Hárs Éva.) Pécs, 1978. Janus Pannonius Múzeum.

Koczogh Ákos: Beszélgetés Szemereki Terézzel a mai kerámiáról. = Új Forrás, 1980. 1. sz. 63-67. l.

MŰVÉSZETI CSOPORTOK

JEL 1971-1976.

Tagjai: Kerti Károly, Kóthay Ernő, Krajcsirovits Henrik, Végvári János.

Wehner Tibor: Jel 1971-1972. = Új Forrás, 1972. 2. sz. 137-140. l.

Kiállítási katalógus. Bevezető: Wehner Tibor. Tata, 1976. Komárom Megyei Művelődési Központ.

HORIZONT 1985. - (1987-től: ART 6.)

Tagjai: Barcsa Pál, Gútay János, Keményné Pongó Anna, Kóthay Péter, Lengyel Gábor.

Szirtes László: Ajánlás a Horizont képzőművészeti csoport kiállításának katalógusában. (Tata, 1986. Komárom Megyei Művelődési Központ.)

ART 6. (1987-ig: HORIZONT)

Tagjai: Barcsa Pál, Gútay János, Keményné Pongó Anna, Kóthay Péter, Lengyel Gábor, Réti András.

Mlakár Anna: Bevezető az ART 6. képzőművészeti csoport kiállításának katalógusában. (Tata, 1990. Komárom Megyei Múzeumi Központ)

NÉPI IPARMŰVÉSZEK

CSISZÁR József (Tata, 1909. - Tata, 1990.)

Fazekas

A mesterséget Berkó Mihály tatai fazekastól tanulta. 1926-ban segédként dolgozott a családi műhelyekben. Munkáiban megőrizte a tatai fazekasközpont mesterei által megteremtett edényformákat és az írókával készült mintakincset.

Csiszár József fazekas kiállításának katalógusa. (Tatabánya, 1986. X. 5.-XI. 5.)

Az utolsó fazekas. = Dolgozók Lapja, 1959. december 22.

A tatai népi fazekasság. Kiállítás Tatán. = Dolgozók Lapja 1959. október 3. sz.

Fatuska János: Csiszár József tatai fazekasmester. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 110-114. 1.

Körmendi Géza: A tatai fazekasság története. Tatabánya, 1988. 58-63. 1. Komárom megyei honismereti kiskönyvtár 19.

Körmendi Géza: Bevezető a Komárom megyei népi iparművészek kiállításának katalógusában. (Esztergom, 1987. X. 16.-XII. 1. Balassa Bálint Múzeum)

Körmendi Géza: Csiszár József fazekas. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 3. Tatabánya, 1988. 148-150.1.

Körmendi Géza: Elment az öreg, tatai fazekas. (Csiszár József halálára) In: Tata Barátainak Köre tájékoztatója. Tata, 1990. 65-66.1.

ifj. CSISZÁR József (Tata, 1948.-)

Fazekas

Kerámiakészítő szakmunkásként apja mesterségét folytatja. Skoflek István néprajzi gyűjtései során értékes motívumkincset tárt fel. Edényein e minták, motívumok jelennek meg.

Ifj. Csiszár József fazekas kiállításának katalógusa (Tatabánya, 1986. X. 5.)

Kálmán Attila: Tatai fazekasok híre külföldön. = Dolgozók Lapja, 1984. október 10.

Körmendi Géza: A tatai fazekasság története. Tatabánya, 1988. 63-66. 1. Komárom megyei honismereti kiskönyvtár 19.

Körmendi Géza: Csiszár József fazekas. In: Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek 4. Tata, 1990. 116 l.

Körmendi Géza: Bevezető a fazekas kiállítás katalógusába. (Tata, Kuny Domokos Múzeum 1991. VIII. 14.-VIII. 8.)

KISS Ernő, Cs. (Csíkjenőfalva, 1929-) fafaragó

1950-ban telepedett le Tatán. Azóta itt él és itt alkot. Az 1960-as évektől kezdődően foglalkozik aktívan fafaragással.

Körmendi Géza: Bevezető a Komárom megyei népi iparművészek kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1987. X. 16.-XII. 1. Balassa Bálint Múzeum)

Körmendi Géza: Cs. Kiss Ernő fafaragó. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 2. Tatabánya, 1987. 116-117.1.

TATA

VÉGH Ákos (Tata, 1959-)

Munkássága a fekete kerámiák előállításához kapcsolódik. A tatai hagyományok folytatása mellett azok megújítására is törekszik. Őrzi a tatai kerámia formavilágát, s ugyanakkor füstös mázas égetéssel gazdagítja azt.

Kálmán Attila: Tatai fazekasok híre külföldön. = Dolgozók Lapja, 1984. október 10.

Körmendi Géza: A tatai fazekasság története. Tatabánya, 1988. 67 - 71. 1. Komárom megyei honismereti kiskönyvtár 19.

Körmendi Géza: Végh Ákos fazekas. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 2. Tatabánya 1987. 118. 1.

Körmendi Géza: Bevezető a Komárom megyei népi iparművészek kiállításának katalógusába. (Esztergom, 1987. X. 16.-XII. 1. Balassa Bálint Múzeum)

Körmendi Géza: Bevezető a fazekas kiállítás katalógusába. (Tata, Kuny Domokos Múzeum 1991. VII. 14.-VIII. 8.)

Végh Ákos kerámikusművész kiállításának katalógusa. (Tatabánya, 1982. IV. 13.-V. 2. Kertvárosi Galéria)

ÉPÍTÉSZEK

FELLNER Jakab építőművész

1722-ben született Nikolsburgban, 1744-ben telepedett le Tatán, 1780-ban bekövetkezett haláláig itt dolgozott. A 18. századi barokk építőművészet legjelentősebb hazai mestere. Megyénkben számos műemlék fűződik nevéhez.

Dornyay Béla: Fellenthali Fellner Jakab tatai építőművészeiről. Bp. 1930. Kir. Magy. Egyet. Ny. 26 1.

Révhelyi Elemér: Fellner Jakab életműve - a kezdetektől az 1760-as évek közepéig. (Sajtó alá rend.: Haris Andrea.) In: Révhelyi Elemér munkássága. Tata, 1988. Komárom megyei Múzeumi Szervezet. 11 - 34. 1.

Zádor Anna: Fellner Jakab 1722-1780. In: Tata Barátainak Köre Tájékoztatója. Tata, 1981. 30 - 38. 1.

MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZEK

PASTEINER Gyula művészettörténész

1846-ban született Tatán, 1924-ben hunyt el Budapesten.

Gerevich Tibor: Pasteiner Gyula emlékezete. Bp. Kiad. az MTA. 1933. Főiskolai ny. Pápa.

Telepi Katalin: Dr. Pasteiner Gyula művészettörténész. In: Tata Barátainak Köre Tájékoztatója 1982. 4. 25 - 33. 1.

RÉVHELYI Elemér művészettörténész

1889-1976. Budapesten. Számos tatai témájú művészettörténeti tanulmány szerzője volt.

Hajnóczy Gyula: Dr. Révhelyi Elemér. = Magyar Építőművészet, 1976. 6. sz. 64. 1.

Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Tata, 1988. Komárom megyei Múzeumok Szervezete. (Tudományos Füzetek 4.)

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Schweiger Antal: Kálvária-szoborcsoportozat (1770 körül), Nepomuki Szent János (1770 körül), Immaculata emlék (1780 körül), Griffek (1801), - Ismeretlen **művész** népies Pieta szobra az 1780-as évekből - **Ungvári Lajos:** Fellner Jakab egészalakos szobra (1940). Felirata: Fellenthali Fellner Jakab 1722-1780. - **Brém Ferenc:** Vízbenező lány (1964), Eötvös József. Dombormű (1971). - **Melocco Miklós:** Végvári vitéz. (1968) - **Gáti Gábor** Halas szobor (1971) - **Rácz Edit:** Tata (1971) - **Váradai Sándor:** Haldokló szarvas (1971) - **Borbás Tibor** Öreg halász (1974) - **Engert Judit** : Ülő fiú (1979) - **Kovács Mária:** Keresztelő Szent János (1988 - újraállítás) - **Krajcsirovits Henrik:** Életfa-secco (1984) - **Kerti Károly:** Térforma (1982). - **W. Kálmán Anikó:** Kerámia falikép (1977). - **Várady Sándor** Petőfi (1989) - **Tóth Béla:** Tatai Diana (1988) - **Szervátiusz Tibor** Eötvös József-emlékmű (1988) - **Varga Bencsik József:** Faintarzia (1983) - Cs. **Kiss Ernő:** Jávorka-emlékoszlop. (1983).

ÍRÓK, KÖLTŐK

ALMADY Károly (Tata, 1906. márc. 10. - ?)

Ügyvéd, költő, újságíró

Középiskoláit Tatán, a jogot Budapesten végezte. 1934-ben Tatán ügyvédi irodát nyitott.

Vezércikkei, versei és riportjai jelentek meg a Komárom-Esztergom Vármegyei Hírlapban, a Tata-Tóvárosi Híradóban, ez utóbbinak 1930-tól szerkesztője volt.

Műve:

Porszemek. Tata, 1932.

BÁTKY Lajos (Tata, 1863. nov. 8. - 1902?)

Ref. néptanító, költő, újságíró, a Tata-Tóvárosi Híradó állandó munkatársa.

Műve:

Etele halála. Tata, 1888.

CZIMMER György (Komárom, 1813. - Tata-Tóváros, 1889. jan. 13.)

Történész, költő

A gimnázium hat osztályát Tatán végezte. 1854-től haláláig Tata-Tóvárosban élt teljes visszavonultságban. Kora számos hazai és külföldi írójával levelezett.

Mintegy 30 kötetnyi német, latin és magyar nyelvű írása maradt fenn.

Művei:

Kain áldozata, Zaránd és Aranka. 1847.

CSERHALMI József: (Boldogasszony, 1846. jún. 29. - ?)

Történész, tanár

Tata történetéről írt monográfiája a tatai gimnázium értesítőjében jelent meg 1874-1876-ban.

DARNAY-DORNYAI Béla (Keszthely, 1887. márc. 23. - 1965. ápr. 5.)

Tanár, muzeológus

Megalapította a Tatai Múzeumot. A Komárom vármegyei Múzeum tiszteletbeli őre. Archeológiai, művelődéstörténeti és természettudományi cikkei jelentek meg a Tata-Tóvárosi Híradóban, a Komáromban, a Tata-Tóvárosban, a Tata-Tóvárosi Hírlapban.

TATA

Művei:

Adatok Tata-Tóváros irodalomtörténetéhez. Tata, 1913. Engländer ny. 29. 1. - Adatok Tata-Tóváros néprajzához. Tata, é. n. Engländer ny. 23. 1. - Kazinczy Ferenc és Tata-Tóváros. Tata, 1931. Engländer ny. 29. 1. - Régi tatai várképek. Ikonográfiai tanulmány. Tata, 1936. Engländer ny. 86. 1. - A tatai piaristák alapítójának emlékére 1755-ből. Tata, 1938. Engländer ny. 17. 1.

FUCHS (FALUDI) János

Lásd: Agostyán

FUTÓ Ferenc (Tata, 1852. máj. 28. - ? 1911.)

Hírlapíró, jogász

Tatán született, a kegyesrendiekénél és az esztergomi bencésekénél végezte a gimnáziumot.

1877-től a budapesti törvényszéken működött. Számos hírlapi cikket és humoreszket írt fővárosi és vidéki lapokba. A tatai sajtónak állandó munkatársa volt és számottevő monográfus.

Művei:

Justitia asszonyságnál. Bp. 1890. Szép asszonyok kocsisa. Bp. 1894.

GIESSWEIN Sándor (Tata, 1856. febr. 4. - Budapest, 1923. ápr. 15.)

Püspök, pápai prelátus, publicista, politikus, író, az MTA I. tagja.

Tatán végezte a középiskola alsó osztályait. 1878-ban szentelték pappá, 1897-ben kanonok, 1902-ben apát, 1909-ben pápai prelátus lett. A keresztényszocialista mozgalom egyik megalapítója Magyarországon. A Szent István Akadémia és a Magyar Békeegyesület elnöke.

Főbb munkái:

Az ó-egyiptomi halottak könyve. Bp. 1890. - Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890. - Egyiptom és a biblia. Bp. 1909. - Világegyetem és a lélek világa. Bp. 1913. - Új idők küszöbén. Bp. 1918.

HAMARY (HAMAR) Dániel (Tata, 1826. márc. 25.-Bp. 1892. febr. 21.)

Író, orvos.

A tatai gimnáziumba járt. 1847-ben beiratkozott a pesti orvosi egyetemre. 1848-ban belépett a tatai nemzetőrök közé és részt vett a schwechati csatában. Ezután a komáromi vártűzészégnél szolgált a vár feladásáig.

1854-ben orvos-sebész doktorrá avatták. Tatán működött mint gyakorló orvos. 1870-ben honvéd ezredorvossá nevezték ki, a tatai kaszinó és a ref. iskolaszék elnöke lett. Már kora ifjúságától kezdve foglalkozott irodalommal, s orvostudományi könyveken kívül verseket, tárcákat és színdarabokat írt.

Művei:

Komáromi napok 1849-ben, Klapka György honvédtábornok alatt. Pest, 1859. Heckenast ny. 135. 1. - Nem kell szerzetesrend. Pest, 1848. - Tüskés dalok. Győr, 1863. (Borongó álnéven) - Apró életképek. Székesfehérvár, 1879.

Irodalom:

Patonay József: Dr. Hamary Dániel. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 89-92. 1.

HUSZÁR Imre (Tata, 1838. nov. 2. - Bécs, 1916. febr. 10.)

Újságíró, műfordító

Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. Irodalmi működését 1853-ban a Divatcsarnok c. lapban kezdte. 1861-ben Komárom vármegye aljegyzője, a provizórium kezdetekor azonban lemondott állásáról. 1866-ban Torontál vármegye törvényszéki ülnöke, 1867-től főjegyzője lett.

TATA

1869-től 1880-ig függetlenségi programmal a zombolyai, majd a billédi kerület képviselője. 1877-1878-ban a meginduló Wodianer-féle néplap, a Budapest felelős szerkesztője. 1880-ig Párizsban élt és publicisztikai tevékenységet folytatott. 1886-tól haláláig Bécsben a közös külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozott. Közel száz regényt fordított oroszról, németből, angolból és franciából.

A Nemzeti Színház műfordítója volt. Verne Gyula majdnem minden regényét lefordította.

IGMÁNDI Mihály (Tata, 1863. aug. 25. - ?)

Költő, biztosítási főhivatalnok

Tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte, azután magánhivatalnok lett.

Humorisztikus verseket és epigrammákat, tárcákat írt a Jókai által szerkesztett Üstökösbe, valamint a Bolond Istókba, a Borsszem Jankóba, az Ország-Világba, a Magyar Geniusba, a Magyar Szalonba.

Munkája:

Igmándi Mihály költeményei. Budapest, 1884. - Magyar szellemélet. Bp. 1892.

JALLOSICS Endre (János) (Tata, 1791. nov. 30. - Buda, 1862. jún. 19.)

Költő, tanár

Kegyesrendi gimnáziumi igazgató és kormánytanácsos. Szülővárosában járt gimnáziumba, majd 1821-től itt tanár. Latin nyelvű költeményei Rómába is eljutottak, ahol a Tiberi Akadémia levelező taggá választotta.

KÁBIK József Géza (Nagyigmánd, 1863. ápr. 15.-?)

Író, hírlapíró

Szomódon volt plébános. 1890. október 1-jén megalapította a Tata-Tóváros és Vidéke c. hetilapot és szerkesztette 1892 végéig, melybe szépirodalmi, társadalmi, gúnyoros és íránycikket írt.

Művei:

Az iszákos. (Fordítás A. J. Steitzig regényéből) Tata, 1910.

KAMONDY László (1960-ig Tóth László) (Balatonmagyaród, 1928. nov. 27. - ? 1972. okt. 23.)

Író, színműíró

Életéből 6 évet töltött Tatán, ahol gimnáziumba járt és érettségizett. Budapesten, az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanári diplomát szerzett. 1951-től 1960-ig a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora, majd a Vígszínház, a Madách Színház, utóbb a MAFILM dramaturgia volt. Tragikus körülmények között hunyt el.

Művei:

Fekete galambok. Bp. 1957. - Apostolok utóda. Bp. 1960. - Megdézsmált örömök. 1953-1963. Bp. 1964. Szöktetés albérletbe vagy szemérmes ateisták. Bp. 1965., 1973. - Vád és varázslat - Lány az asztalfőn. Bp. 1965. - Ádám apja. Bp. 1968. - Feltételes vallomás. Bp. 1969. - Kancsal tündér. Bp. 1970. - Szerelmes házastársak. Bp. 1973.

Irodalom:

Abody Béla: Kamondy László (József Attila-díjas -1965.) = *Élet és Irodalom*, 1965. 14. sz. 4. 1.

Nagy László, B.: *Ars critica*. In: B. Nagy László: *A teremtés kezdetén. Tanulmányok, esszék, kritikák*. Bp. 1966. 394-399. 1.

Cseres Tibor: Kamondy László. *Elveszített és megőrzött képek*. Bp. 1978. 257-260. 1.

Cseres Tibor: Kamondy László. (Nekrológ) = *Élet és Irodalom*. 1972. 44. sz. 2. 1.

TATA

- Lengyel Péter*: Kamondy László. In: *Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai*. Bp. 1971. 396-403.
1. - Műveinek jegyzéke és fényképe 576-577. 1.
Márkus Béla: Az agyonhallgatott író. = *Új Forrás*, 1980. 5. sz. 11. l.
Jenkei János: Kamondy László ígérete. = *Forrás*, 1970. 1. sz. 107-112. l.
Végh Antal levele Kamondy Lászlóhoz. (Nekrológ) = *Új Forrás*, 1972. 3. sz. 145. l.

KEMPF (KEMENES) József

Lásd: Kocs

KONCZ NEP. János (Tata, 1801. máj. 13.-Székesfehérvár, 1876. jan. 4.)

Költő, kegyestanítórendi áldozópap és tanár,

Tatán született és itt tanított a gimnáziumban 1843-47 és 1848-59 között. Költeményei jelentek meg 1848-ban Komáromban is.

MACHER Ede

Lásd: Tatabánya

PAAL Gyula (Tata, 1852. aug. 29.-?)

Író, hírlapíró, tanító

Tatán született és iskolái egy részét is itt végezte.

1885-től Rimaszombaton tanított. Dolgozott fővárosi irodalmi és számos vidéki lapba. Több színdarabot írt, amiket Komáromban, Rimaszombaton és a Kolozsvári Nemzeti Színházban adtak elő. Kiadott verseket, elbeszéléseket és regényeket is.

Munkái:

Téli esték. Komárom, 1881. - Elbeszélések. Rimaszombat, 1890. - Kandalló mellett. Rimaszombat, 1892. - Vaskeresztesek. Rimaszombat, 1896-1897. - Tarka képek. Rimaszombat, 1899. - Őszi rózsák. Rimaszombat, 1900.

PÁLFFY Sámuel (Tata, 1774. vagy 1775. - Tóti, 1835. jún. 26.)

Író

Tatán, majd 1815-től Tótiban gazdálkodott. Részt vett őrnagyként a napóleoni háborúban. Nagy műveltségű, széles látókörű személyiség volt.

Művei:

Német eredeti regények alapján készültek: *Erbia* vagy *Abules és Agétás szívreható története*. Pest, 1811. - *Zomilla*. Pest, 1824.

RIGÓ József (Tata, 1965. máj. 7. -)

Költő

Tizenegy éves koráig Kömlődön, 1976 óta Tatán él. Verseivel 1983-ban lépett először nyilvánosság elé a rádióban, televízióban. A Ságvári Írók Köre által Alapművelet címen kiadott antológiában is szerepelt írásaival. Versei a *Kötet nélkül* (Fiatalkor Komárom megyei költők) című könyvben jelentek meg. (Tatabánya, 1986.)

Irodalom:

Fodor András: Bevezető a "Kötet nélkül" költőinek szerzői estjén. = *Új Forrás*, 1986. 3. sz. 25-31. l.

Sárándi József:... szólt imigyen, seregletéhez a Rigó. (ceruzavázlat) = *Új Forrás*, 1985. 1. sz. 9-10. l.

TATA

ROHRBACHER (REDEY) Miklós (Tata, 1868. dec. 7. - ?)

Történész, újságíró
Tatáról írt monográfiát.

TATAI (Goldschmidt) Sándor (Bakonytamási, 1910. máj. 6. - Badacsony, 1991.)

Író

Második hazájának tekintette Tatát, ahol kölcsönkönyvtárat és papírkereskedést nyitott. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem soproni teológiai karának, majd pécsi bölcsészkarának hallgatója volt, ez utóbbin magyar-német szakot végzett.

Tanulmányai közben gyalog bejárta Európa nagy részét. A harmincas évek derekán Budapestre ment, szellemi és fizikai alkalmi munkákat vállalt. 1936 és 1938 között a Kelet Népe című folyóiratot szerkesztette. Ezt követően textilgyári alkalmazott lett, később könyvkereskedést, majd kiadót alapított. 1944-től 1953-ig a badacsonyi túristaház gondnokaként dolgozott, ezután írói munkásságából élt. Életművét a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozza.

Fő művei:

Az eke. 1931. - Jelek a porban. 1939. - Zápor. 1941. - Kinizsi Pál. 1955. - A Simeon-család. 1960. - Puskák és galambok. 1960. - Meglepetéseim könyve. 1974.

Irodalom:

Ács Pál: Tatai Sándor: Bonifác. = Kortárs, 1980. 12. sz. 1995-1996. 1.

Bertha Bulcsu: Interjú Tatai Sándorral. Illusztr. = Jelenkor, 1972. 12. sz. 1063-1070. 1.

Mezei András: Megkérdeztük. (Interjúk) Bp. 1976. 180-184. 1.

Pályám emlékezete. Tatai Sándor: Ne lepődjék meg az olvasó. Illusztr. = Új Írás, 1976. 1. sz. 117-128. 1.

Varga Domokos: Tatai Sándor. In: Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai. (Szerk. Lengyel Péter) Bp. 1971. 166-173. 1.

TURCZI István (Tata, 1957. okt. 17. -)

Író, költő, műfordító

1983-ban szerzett az ELTE BTK-n magyar-angol szakos tanári, illetve finnugor szakos előadói diplomát. 1988-ig a Művelődési Minisztérium irodalmi és művészettájékoztatási osztályának munkatársa volt, majd szellemi szabadfoglalkozású lett.

1981 óta ír antológiákba, irodalmi folyóiratokba, műfordítóként elsősorban az izraeli irodalom tolmácsolója. Az Új Forrásban rendszeresen publikál. Verseket, regényeket ír.

Művei:

Segédmúzsák fekete lakkcipőben. Bp. 1985. - Mennyei egyetem. Bp. 1987.

Irodalom:

Sáráncsi József: Jelenlét tegnap és ma. Turczi István versei elé. = Új Forrás, 1983. 1. sz. 4 - 5. 1.

WEHNER Tibor (Sopron, 1948. szept. 9. -)

Író, művészettörténész

1971 óta 1982-ig Tatán, 1984-ig Tatabányán lakott, jelenleg Budapesten él. Nyarait Dunaszentmiklóson tölti.

Iskoláit Budapesten végezte, majd 1971-ben a Szombathelyi Felsőfokú Tanítóképző Intézetben szerzett népművelés-könyvtár szakos oklevelet. 1982-ben az ELTE BTK művészettörténeti szakán végzett.

1971 és 1983 között muzeológus-művészettörténész volt Tatán, a Megyei Múzeumok Igazgatóságán, 1987 óta az Új Forrás című folyóirat művészeti rovatának gondozója. Szépirodalmi tevékenységet is folytat.

Művei:

A japán tűzoltók. Bp. 1980. - Köztéri szobraink. Bp. 1986. - A hetvenes-nyolcvanas évek. Vonások Komárom-Esztergom megyei művészek arcképeihez. Tatabánya, 1991. - A babaszemfestő pillantása. Tatabánya, 1991.

Irodalom:

Bérczes László: Egy bonyolult fejreállítás megnyilvánulásai. = *Mozgó Világ*, 1982. 12. sz. 92-93. l.

Makai Tóth Mária: A japán tűzoltók. = *Új Forrás*, 1981. 1. sz. 70-71. l.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Tata természeti értékekben gazdag város. A Kálvária-domb kőbányájában működő Földtani Intézet Geológiai Kutatóállomása a földtörténeti korok kőzetmaradványait természetes környezetben mutatja be. A terület érdekessége az ősember tartózkodási helyének és tűzkőbányájának maradványa. A bemutatóhely az országos jelentőségű természetvédelmi területek közé tartozik.

A Cseke-tó partján lévő parkot a 18. században alakították ki. Az egykori főúri park magán viseli az angolkert ismert jegyeit: műromok, kanyargós utak, műbarlangok, kerti lak és kis-kastély. Értékesek a park facsoportjai: platánok, juhar-, fenyőfélék, kőrisek és fűzek.

Az Öreg-tó partján áll és kórházként működik az egykori grófi kastély, parkja védett angolkert.

A Öreg-tó számtalan átvonuló vízimadár pihenőhelye és több madárfaj letelepedési helye is. A tó környékén az évszázados fák aljában sok páfrányfaj él, közülük néhány hazai ritkaság.

Figyelemre méltó az Öreg-tó mellett lévő mintegy 50 hektárnyi fekete- és erdeifenyő-állomány.

Az egykori híres források vidékén ma a Fényes-fürdő és a kemping található. Az utóbbi években a bányászat következményeként a források szinte elapadtak, a tavak vízszintje jelentősen csökkent, vízminősége romlott. A természeti egyensúly helyreállítására több terv készült.

Tata-Tóvároskert vasútállomásnál látható a 113 fából álló idős hársfasor. Érdekessége, hogy a fák iker-ültetésűek. Egykor a grófi pezsgőgyárhoz vezető lovas- és hintóút volt.

Az Angyal-forrás-barlang 4-6 m magas forrásbarlang-terem. Tata belterületén található. Különlegessége, hogy a hévíz nem mészkőben, hanem mészkötésű kavicskonglomerátumban alakította ki. Jégkorszaki faunamaradványok, régészeti leletek tömege került elő belőle.

A Megalodus-barlangra 1971-ben egy robbantás alkalmával a Kálvária-dombi kőfejtőben bukkantak rá. Hévízes eredetű üregrendszer. A többszintes, 280 méter összhosszúságú labirintusszerű barlang nem is oly régen még a híres tatai forrásrendszer egyik aktív vízjárata volt. Egyes járatszakaszok mennyezetén százsámra láthatók a hévíz által kipreparált, a valamikori Tethysben élt vastaghéjú kagylók, a Megalodusok keresztmetszetei. A barlang a nevét erről a kb. 190 millió éves ökölnyi-gyermekfejnyi kagylóról kapta. A barlang falait paplanszerű, kalcitkristályok milliárdjaiból álló kéreg borítja.

A Tükör-forrás-barlang voltaképpen egy 20 m mélységű forráskürtő. A Cseke-tó közelében az 1970-es években víznyerési céllal tárták fel. Geológiai érdekessége, hogy nem mészkőben, hanem kavicskonglomerátum, mésztufa, agyag, sőt vékony széntelepeket tartalmazó rétegek összességében alakult ki.

BIBLIOGRÁFIA

BÁRDOS Kornél: A tatai Esterházyak zenéje 1727-1846. (Kiad. az MTA Zenetudományi Intézet) Bp. 1978.

BÍRÓ Endre: Tata műemlékei és a város jövője. = *Műemlékvédelem*, 1971. 2. sz. 74-76. l.

TATA

- CSÁTH Géza: A barokk építészet emlékei Tatán. Bp. 1939. (Élet és Irodalom Nyomda Rt.) 8. 1.
A Piarista Öregdiákok Szövetségének kiadványa 2.
- DIVALD Kornél - SIKLÓSSY László - RÉDEY Miklós - TÖRÖK Kálmán: Holics, Tata, Stomfa. Bp. 1971.
Szent György Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete. 76. 1., 16 t.
A Magyar Keramika Története.
- DORNYAY Béla: Tata műemlékei Rados (Jenő) és Szőnyi (Ottó) könyveiben. Tata 1934. Engländer Ny. 19. 1.
- DORNYAY Béla: Tata várának Süess Orbán-féle alaprajza 1572-ből. Tata. 1936. Engländer ny. 24. 1., 1 térk.
- DORNYAY Béla: Tata várának ún. "huszárvára". Tata. 1938. Engländer ny. 23. 1.
- DORNYAY Béla: Tata-Tóváros hőforrásai és közgazdasági jövőjük. Tata, 1925. (Engländer ny.) 75. 1.,
illusztr.
- DORNYAY Béla: Tata és Tóváros 1848-ban. Tata, 1938. Engländer ny. 56. 1.
- ERDEI Ferenc: A tatai vár helyreállítása. = Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 80-82. 1.
- FALLER Jenő: Süess Orbán építészeti főfelügyelő 1577. évi jelentése Tata várának építkezéseiről. Tata,
1936. Engländer ny. 22. 1.
- FALLER Jenő: Adatok Tata-Tóváros irodalmához. Tata, 1937. Engländer ny. 31. 1.
- GIDAI László: Kocs-Tata-Dad környékének eocén képződményei. Bp. 1985. 12. 1., 3 t.
- GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei I. köt. Dunántúl. Bp. 1950. 379-389. 1.
- GERŐ László: Magyar várak. Bp. 1968. Műszaki K. 321. 1.
- GÖRÖG-RÓMAI szobormásolatok múzeuma. Tata. Bev. Bíró Endre. (Katalógus.)
- GROFCSIK János-REICHARD Ernő: A magyar finomkerámiaipar története. Bp. 1973. 323. 1.
- GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp. 1987. 564. 1.
- GYÜSZI László: Képek a tatai edzőtábor történetéhez. = Új Forrás, 1980. 3. sz. 34-41. 1.
- GYÜSZI László, ifj.: Adalékok és dokumentumok a tatai zsidóság múltjából. = Limes, 1991. 1. sz.
- GYÜSZI László, ifj.: A nemzetőrség szervezése Tatán és környékén 1848-ban. Tata. - Gépirat. - T.
- HORUSITZKY Henrik: Tata és Tóváros hévforrásvizeinek hidrológiája és közgazdasági jövője. Bp. 1923.
Földtani Intézet. 87. 1.
- A HŰTŐTECHNIKA negyedévszázada. Tragacsgyártástól a hűtőtechnikáig. Tata, 1979. Jubileumi kiad-
vány.
- JAKUS Lajos: Tata városa és malma 1586-ban. (Tata) 1937. Engländer ny. 25. 1.
- JAKUS Lajos: A tatai református egyház története. 1977. 99. 1. - Gépirat. Református Lelkészi Hivatal,
Tata
- JENEI Ferenc: A tatai vár. Bp. 1956. 41. 1., illusztr.
(Műemlékeink.)
- KÁLMÁN Attila: Irodalmi élet Tatán és környékén 1849-ig. = Új Forrás, 1987. 1. sz. 94-96. 1.
- KÖRMENDI Géza: Irodalmi élet Tatán és környékén 1849-1919. = Új Forrás, 1987. 2. sz. 93-96. 1.
- KATONA Imre: A tatai fajansz-kőedény és porcelán készítés múltja. Tata Barátainak Köre Tájékoztatója,
Tata. 1984.

TATA

- KAZINCZY Ferenc: Pályám emlékezete. Bp. 1979. Szépirod. K. 395-396. 1.
- KISBÁN Eszter: A XVIII. századi vágóhíd Tatán. = Múzeumi Közlemények, 1982. 2. 78-89. 1.
- KISS Ákos: Barokk fajanszművészet Magyarországon. Holics és Tata. Bp. 1966. 53, 40. 1.
- KOMÁROMI Károly: A tatai völgy földrajzi viszonyainak ismertetése. Tata, é. n., Engländer és Társa ny. 23. 1.
- KOPPÁNY Tibor: A tatai vár helyreállítása. = Műemlékvédelem, 1971. 1. sz. 80-85. 1.
- KORMOS Tivadar: A tatai őskori telep. Bp. 1912. (Franklin ny.) 66. 1., 3 t, illusztr.
(A magy. Kir. Földtani Intézet Évkönyve 20. köt. 1. füz.)
- KÖRMENDI Géza: Nádvgás a tatai tavakon. Tata, 1972. 181-190. 1. A tatai Herman Ottó Természetudományi Stúdió munkái. 2.
- KÖRMENDI Géza: Tata. (Térk. Török Viktória. Fotó: Fehér István. Kiad. a Komárom Megyei Idegenforgalmi Hivatal.) Tata, 1985. 62. 1., 16 mell., illusztr.
- KÖRMENDI Géza: Sportegyesületek és sportélet Tata-Tóvároson. 1810-1985. (Kiad. a Tatai Atlétikai Klub.) Tata, 1987. 148. 1., illusztr.
- KÖRMENDI Géza: A tatai fazekasság története. (Fotók: Körmendi Géza, Haraszti Norbert. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya.) Tatabánya, 1988. 116. 1., illusztr.
- KÖRMENDI Géza: A tatai vízimalmok. (Fotók: Körmendi Géza, Bratánovics Mihály. Kiad. a HNF Tata Városi Bizottsága.) Tata, 1988. 58. 1., illusztr.
- KÖRMENDI Géza: Az utolsó tatai szíjgyártómester. Tatabánya, 1988. In: Komárom Megyei Néprajzi Füzetek. 3. 107-135. 1.
- KÖRMENDI Géza: Jégvágás a tatai Nagy-tavon. Tatabánya, = Limes 1991. 2. sz. 65-79. 1.
- KRING Miklós: A tatai csapómesterek. Helytörténeti adatok a magyar posztószövőipar múltjából. Bp. 1937. Kir. Magy. Egyet. Ny. 35. 1., 1 t.
- LAKATOS Erika: Tata utcanevei. Bp. 1989. 97. 1. (Magyar névtani dolgozatok 83.)
- LOVÁSZ János: Magyary Zoltán és a Tatai medence. = Új Forrás, 1986. 3. sz. 78-81. 1.
- LÜKŐ Gábor: Tata és az ugor teremtmítosz. Illusztr. = Új Forrás, 1976. 1. sz. 137-146. 1.
- MAGYARY Zoltán munkássága. Az 1988. május 28-án, Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga. (Szerk.: Gyenisné Landes Edit-Somorjai József.) Kiad. a Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tata, 1990. 58. 1.
- MAGYARY Zoltán-KISS István: A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról. Kiad. a Magyar Közigazgatástudományi Intézet. Bp. 1939. Dunántúli Pécsi Egyet. Ny. 377. 1., 11 t.
- MÁRKUS Jenő: A tatai protestáns egyházak története a reformáció és az ellenreformáció korában. Egyháztörténeti dolgozatok. Tata, é. n. 74. 1., - Gépírat. - MK.
- MOHL Adolf: Középkori kolostorok és templomok Tatán. In: A Komáromvármegyei és Városi Múzeum Egylet Értesítője. 1903/1904. 84-86. 1.
- MOHL Adolf: A tatai plébánia története. Győr, 1909. Győregyházmegyei Ny. 266. 1.
- MOHL Adolf: Szenthelyek a tatai plébánia területén. Kiad. a tatai róm. kat. plébániatemplom. Győr., 1916. Győregyházmegyei Ny. 76. 1.

TATA

- NÉMET Nemzetiségi Múzeum, Tata. Ungarndeutsches Museum Tata. Forgatókönyv és katalógusszöveg: Fatuska János. Fotó: Lantos Miklós, Somogyi László. Tata, 1985. 51. 1., illusztr.
- ORTUTAY András: Tata és Tóváros egyesítése 1853-ban. = Új Forrás, 1974. 2. sz. 73-81. 1.
- PARÁDI Nándor: Tata várabrázolója Matrakcsi Nászuh krónikájában. = Történelmi Szemle, 1973. 1-2. sz. 141-147. 1.
- PATONAY József: Kalászkok a tatai tarlón. Tata, 1966-1967. 41, 23, 117. 1. - Gépirat. - T
- PAYER Gábor: A Fellner Jakab Kulturális Egyesület kiállítása. Magyary Zoltán Művelődési Központ. Tata., 1993. ápr. 16. - máj. 10. (Tata. 1993. 7. 1.) - Illusztr.
- Fellner Jakab munkásságáról
- POLGÁRDY Géza: Tatatóváros és környéke utikalauza. (A város térképével. Illusztr.: Lux Géza, Iser József.) Bp. 1939. Élet ny. 17. 1.
- RADOS Jenő: Tata. Bp. 1964. 223. 1., illusztr.
- RÉGI és/vagy új reneszánsz. Vaszary János összegyűjtött írásai. Összeáll., szerk. bev: Mezei Ottó. (Kiad.: a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága) [Tata, 1993] 206. 1. Tudományos Füzetek 8.
- REVHELYI Elemér: Tata a művészetben. Bp. 1938.
- RÉVHELYI Elemér: A tatai majolika története. - Die Geschichte der Majolika Fabrik in Tata. Bp. 1941. Magyar Történelmi Múzeum. (Kertész József ny. Karcag.) 180. 1., 24 t.
- RÉVHELYI Elemér munkássága a tatai Múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. (Szerk.: Payer Gábor. Kiad. a Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága.) Tata, 1988. 30. 1. Tudományos Füzetek 4.
- ROHRBACHER (RÉDEY) Miklós: Tata története. Tata. 1888-1889. 242., 144. 1.
- SZABAD György: A tatai és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957. 592. 1. 5 t., 1 térk.
- SZABÓ László: A tatai vár a XVI. században. = Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 1. sz. 317-335. 1.
- SZATMÁRI Sarolta, B.: A tatai vár ásatásának történelmi és idegenforgalmi jelentősége. = Forrás, 1969. 2. sz. 43-50. 1.
- SZATMÁRI Sarolta, B.: A tatai vár feltárása. = Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 76-80. 1.
- SZATMÁRI Sarolta, B.: Előzetes jelentés a tatai vár ásatásáról. = Archaelógiai Értesítő. 1974. 1. sz. 45-54. 1.
- SZATMÁRY Sarolta: Tata. Vár. 4. (Kiad. Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület.) Bp. 1989. 16. 1., illusztr.
- SZÉKELY Géza: Tata. (Kiad. a Komárom megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala.) Tata, 1963. 91. 1., illusztr.
- TATA. Görög-római Szobormásolatmúzeum (Szerk.: Bíró Endre.) 2. Kiadó. Bp. 1990. - TKM 16. 1. Illusztr.
- TATA műemlékei. Diaképek. Készítette: Nóber Imre. Tatabánya, 1983. Száz diakép és szövegkönyv. - MK.
- TATA története. I. köt. Az őskortól 1727-ig. (Szerk.: Bíró Endre. Főszerk.: Kovács Emil. Írták: Bíró Endre, B. Szatmári Sarolta, Keller György, T. Dobosi Viola, V Vadász Éva, Vékony Gábor, Kiad. Tata Város Tanácsa.) Tata, 1979. 240. 1., illusztr.
- TATA története. II. köt. 1727-1970. (Írták: Körmendi Géza, G. Dián Éva, Bártfai Ilona, Gerelyes Ede, Biczó Sándor. Kiad. Tata Város Tanácsa.) Tata, 1984. 280. 1., illusztr.

TATA

- A TATAI EÖTVÖS József Gimnázium jubileumi évkönyve. 200 év. 1765-1965. (Szerk. Keller György, Kovács Gáborné, Körmendi Géza). Tata, 1966. 103 .l., illusztr.
- A TATAI Gimnázium Öregdiákjainak évkönyve az iskola fennállásának 225 éves jubileuma alkalmából. (Szerk. Körmendi Géza) Tata, 1990. 31 .l., illusztr.
- A TATAI Népfőiskola (1940-1944. emlékeiből.) (Szerk.: Kálmán Attila, Kocsis Lászlóné. Kiad. a Komárom Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya, a Hazafias Népfront Komárom megyei Honismereti Bizottsága.) Tatabánya, 1987. (soksz.) 105 .l., 7 t., illusztr. (Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 16.)
- A TATAI Piarista Rendház és Múzeum. (Összeáll.: Balogh Jolán, Révhelyi Elemér.) Tata, 1938. 58 .l., 32 t. (A Tatai Piarista Öregdiákok Szövetsége Kiadványai 1.)
- TATA-Tóváros írásban és képekben. Kalauz a kirándulók számára. 29 képpel. (Kiad. a Móricz Zsigmond Városi Könyvtár.) Tata, 1987. 53 .l., 12 fől., illusztr.
- Az 1888-ban Tatán, özv. Kopasz Józsefné által kiadott mű hasonmás kiadása.
- TATA-Tóváros és környéke. Esztergom, Dunaalmás, Felsőgalla, Bánhida ismertetésével. (Szerk. Kenéz József.) Tata. é. n. Turul ny. 47 .l.
(Komárom-Esztergom megye fürdőhelyeinek útmutatója.)
- VARGA Csaba: Tata a fejlett várossá válás útján. Illusztr. =Új Forrás, 1974. 2. sz. 100-106. l.
- WEHNER Tibor: A Kálvária-kápolna, Tata. (Ismerető és fotók.) = Új Forrás, 1974. 2. sz. 146-148. l.
- WEHNER Tibor: Tatai szobrok, emlékművek, emléktáblák. (Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1980. (soksz.) 83 l., illusztr.
(Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár.)
- WEHNER Tibor: A tatai műrom. Illusztr. = Új Forrás, 1977. l. sz. 144. l.
- WEHNER Tibor: Tata a képzőművészetben. In: Tata Barátainak Köre Tájékoztatója. Tata, 1980. 138-191. l.
(Komárom megyei Művészeti Kiskönyvtár.)
- WENZEL Gusztáv: Tata fénykora. 1412-1542. Bp. 1879. MTA. Athenaeum Ny. 64 .l.
- ZÁDOR Anna: Az angolkert Magyarországon. = Építés-Építészettudomány. 1973. 5 - 81 .l.

TATA-AGOSTYÁN

70. Tata pecsétje. 1769.

71. Tata pecsétje. 1840.

72. (Tata) Tóváros. pecsétje. 1806.

73. Tata pecsétje. 1853.

AGOSTYÁN (AGUSTIN)

A település nevének eredete tisztázatlan.

Okleveles említése 1343-1385 között Abustyan.

1383-ban possessió Abostyan, az Abustyáni család birtoka. Egykor puszta volt és Szomódhoz tartozott.

Agostyán birtokosa 1446-ban a Rozgonyi család. A törökök 1543-ban elpusztították. Agostyán 1727-ben került az Esterházy család tulajdonába. Az elnéptelenedett falu betelepítését 1733-ban kezdték meg. Esterházy József katolikus németeket telepített ide a Würzburgi püspökségből és Bamberg vidékéről, Elzászból. 1735-ben az Agostyánban letelepedettekkel - 36 jobbágy és 16 házas zsellér - ún. "örökös szerződést" kötött Esterházy. Ezt követően a települést Augusztnin néven is említik.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint tulajdonosa Esterházy Ferenc volt. 74 házban 97 család élt, népessége 457 fő volt. 1 polgárt, 49 parasztot, a kettő 38 örökösét és 40 zsellért írtak össze.

1899-ben a község nagy részét tűzvész pusztította el.

TATA-AGOSTYÁN

Az első világháborúban 100 fő vett részt a faluból, 18-an meghaltak. 1928-ban hősi emlékművet állítottak nekik. Lakói iparosok, bér munkások és földművesek. Az elemi oktatást 2 katolikus iskolában (mindkettő 1 tantermes, 1 tanerős) látták el. Átlag 50-50 gyerek tanult egy iskolában.

A lakosság társadalmi aktivitásának eredményeképpen 1926 után megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, a Levente Egyesület, a Polgári Lovászegylet, az Építőipari Munkások Országos Szövetségének helyi csoportja, 1940-ben a Magyarországi Németek Szövetségének helyi csoportja, a "Falu" Magyar Gazda Földmunkás Szövetség helyi csoportja.

A második világháború harcai 1945. március 19-én értek véget a község területén. Lakóinak száma az 1970-es népszámlálás idején 579 fő volt.

A községet 1985. január 1-jétől közigazgatásilag Tatahoz csatolták.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei kétnyelvűek (magyar és német). Fenersteinberg - Tűzkőhegy (fekete követ találtak itt, amely acélvassal összeverve szikrázott, régen gyufa helyett használták) Schlossberg (a néphagyomány szerint hajdan kolostor állt itt) Eierberg: a néphagyomány szerint húsvétkor a falu lakói tojásgurító versenyt rendeztek itt.

A falun átfolyó patak két oldalán épült házsorral alakult ki a völgyi település. A község szélén lévő löszfalba vájt, bor tárolására használt lyukpincék találhatóak. A házak udvarát egymással összeérő pajtasor választotta el a kertektől, mely erődszerűen vette körbe a települést.

KATOLIKUS EGYHÁZ

A katolikusok lakta település 1809-ben emelt templomát Szent Ágoston tiszteletére szentelték fel. Anyae gyháza Szomód. Anyakönyveit 1944-ig Szomódon, azóta helyben a lelkészségen vezetik.

ÍRÓK, KÖLTŐK

FUCHS (FALUDI) János (Agostyán, 1836. március 10.-?)

Tankönyvíró, szakíró, tanító.

1846-ban a kegyesrendiek tatai gimnáziumában tanult, ahol 4 osztályt végzett. 34 tankönyvet, szakmai munkát írt.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Az Agostyáni Arborétum a község határában, a festői Bocsájtó-völgyben fekszik. 1954-ben 25 hektáron 350 faj telepítésével vetették meg a gyűjtemény alapját. A főként fenyőfélékből álló együttes ma elsősorban erdészeti kutatásokat szolgál.

BIBLIOGRÁFIA

KÁBIK J. Géza: Adatok Agostyán történetéhez. Tata, é. n. 7. 1.

- A község történetének kronológiája 1918-1942.

KISS Miklós: Agostyáni arborétum. (Szerk.: László György. Fotó: Ferencz László, Kiss Miklós. Kiad.: a Vértesi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság.) Tatabánya, 1980. 2 8 . 1., illusztr.

újszólás az irógiára készített eredeti példányról!

Jegyzőkönyv

Készült Tatabányán 1947 évi május hó 9-én a község képviselőtestületének rendkívüli közgyűlésén.

Jelen vannak: Dr. Tóth László járási főjegyző, mint elnök, Szalai János főnök, Turbacs Lajos, Csere Róza, Patáky Lili, Bertók István, Vertényi Ernő, Várfás Kalmár, dr. Kóli Péter, Szalé József, dr. Kriegler György, Zsigó Sándor, Pederkényi Lili, Fikler Ferenc, dr. Virágh Gyula, Szepka Kalmár, Gebhardt Sándor, Moskovits Sándor, Döllner József, Fluváth Imre, Fencsik József, és Liszák József községi képviselők, illetve elöljárók.

Elnöklő járási főjegyző megállapítja, hogy a közgyűlés ... alapszabályában hivatott egybe, az illető megnyitja. Megállapítja a határozat képviselőit. A jegyzőkönyv hitelesítésére Pederkényi Lili és Fluváth Imre képviselőtestületi tagokat kéri fel. Együttel felkéri Fikler Ferenc községi főjegyzőt a tárgyszorokban felvett tárgyak ismertetésére.

48 kg/1947. Tárgy: Felügyelőségnek a be-
redekletük ismertetése a bá-
nyaközségek egyesítéséről és megyei
várossá alakításáról tárgyában.

Előadó főjegyző feljebb elolvassa
a Felügyelőségnek 179.258/1947. m. s. 3. M. nu.
rendeletét, amelyben Alsógalca, Felsőgalca, Ta-
tabánya és Székelykő községek egyesítéséről és
megyei várossá alakításáról mondja ki.

Elnöklő járási főjegyző feltérli a kérdést,
van-e képviselőtestületnek az ismertetett rende-
let ellen valamilyen ellenvetése.

Előadó főjegyzőnek szövege mellett nem
fűzött, képviselőtestület meghozta kivételről
határozatát:

Határozat.

Képviselőtestület egyhangú határozatával
tudomásul veszi az előadó javaslatában ismer-
tetett felügyelőségi rendeletet.

49 kg/1947. Tárgy: Községi vágyalmának
egyesítése.

Elnöklő járási főjegyző kéri a képviselő-
testületet, - mondja ki a 48 kg/1947 sa. alatt
hozott határozat alapján az egyesített községek
vágyalmának Tatabányán megyei várossá alakításáról.

Részlet Tatabánya várossá alapításának jegyzőkönyvéből (1947)

Lelőhely: Tatabányai Fiókleveletár

TATABÁNYA

TATABÁNYA-BÁNHIDA

TATABÁNYA

A város és közvetlen környéke - kedvező természeti adottságai miatt - ősidők óta lakott hely. Régészeti leletek - népvándorlás-, avar-, honfoglalás- és Árpád-kori - a várost alkotó települések mindegyikében bizonyítják az ember jelenlétét.

Tatabánya város létesült 1947. október 10-én Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya egyesítésével jöttek létre. 1950-től Komárom ma Komárom-Esztergom megye székhelye. 1991-től megyei jogú város.

BÁNHIDA

Neve a személynévként is használt bán méltóságnév és a birtokos személyranggal ellátott híd főnév összetétele, amely eredetileg az Átaléren keresztül vezető hídra vonatkozott.

Okleveles említése:1283: Banhida, 1332: Banchida.

Kézai Simon krónikája szerint a honfoglaló Árpád seregei itt győzték le Szvatopluk szláv fejedelem hadait. (A krónika eme megállapítását a későbbi kutatások cáfolták, lévén, hogy a fejedelem a honfoglalás idején már nem élt.) A csata emlékét őrzi a Kő-hegy tetején a millenium alkalmából felállított - egyetlen máig is megmaradt Turul-emlékmű (Donáth Gyula alkotása), valamint Feszty Árpád Bánhidai csata című festménye. (Eredetije Észak-Komáromban, a Dunamenti Múzeumban található.) Az emlékmű melletti Szelim barlangban - a hagyományok szerint - a török időkben hét falu népe keresett menedéket; az ellenség felfedezte a rejtkehelyet és elpusztította a bentlövőket. Bél Mátyás a Kő-hegyet Szent Vitt, ill. "Vittlyuk-hegy" néven említi, mivel a barlangban egy a hagyomány szerint egy Szent Vid néven ismert remete élt.

Bánhida 1426-ig Tatához, később Vitány várához tartozott.

1541-ben még 15 adózó portát írtak össze a faluban. A török hódoltság idején, 1543-ban elpusztult, 1622-ben települt újra, jobbra református magyarokkal. A török zaklatásai miatt még 1693-ban is csak 5 jobbágycsalád lakott itt. Az 1733-46 közötti években új birtokosa, Esterházy József, szlovák telepesekkel népesítette be, 1768-ban 75 jobbágycsalád élt Bánhidán.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc gróf tulajdona volt. 156 házban 207 család élt, népessége 1158 fő volt. 1 papot, 6 polgárt 77 parasztot, utóbbi kettő 79 örökösét és 136 zsellért írtak össze.

A gyors fejlődésnek induló települést Fényes Elek "vegyes magyar-tót" faluként említi 1848-ban.

A település fejlődése 1896-tól, a szénbányászat megkezdésétől felgyorsult. Jelentőségét bizonyítja, hogy a Győr-Ószőny közötti vasútvonalon (1884) önálló állomása volt, majd 1902-ben adták át a forgalomnak a Bánhida-Pápa közötti vasútvonalat.

Az első világháború áldozatainak a község 1928-ban hősi emlékművet állíttatott. Mellette 1989-ben 1848-as emlékművet avattak. Az első világháború után szociális intézmények, középületek egész sora létesült.

Társadalmi életének aktivitását jelzik az egyesületek, melyek közül az elsőt, az Önkéntes Tűzoltó Egyletet 1886-ban jegyezték be. Ezt követte közel négy évtizeddel később 1924-ben a Levente Egyesület, majd 1925-ben az Országos Zenészsövetség helyi csoportja, 1928-ban az Iparosok és Kereskedők Olvasóköre, 1930-ban a Polgári Lövészegylet, 1933-ban a Magyar Keresztényszocialista Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének helyi csoportja, 1934-ben a Bánhiadi Sport Egyesület, 1935-ben az Országos Frontharcos Szövetség helyi csoportja, 1937-ben a Gazdakör, 1948-ban pedig a "Sólyom" Vadásztársaság. Az említetteken túl jelen volt a helyi közéletben a Katolikus Ifjúsági Egyesület. A zeneiskola, a tatai Esterházy Ferenc zeneiskola tagozataként 1937-ben fogadta az első növendékeket.

1930-tól működött a Bánhidai Erőmű, melyet a Magyar Dunántúli Villamossági Rt. angol kölcsönrel épített Verebely István tervei alapján. Ez a létesítmény tette lehetővé a Budapest-Hegyeshalom közötti vasútvonal villamosítását 1932-34 között. Környezetében 1927 után korszerű lakótelep alakult ki.

TATABÁNYA-BÁNHIDA, ALSÓGALLA

A község lakossága 1930-ban 9800 fő, 1941-ben 11 763 fő volt. Ma Tatabánya II. körzete. A városfejlesztés során a kertesi családi házak helyén lakótelep épült 1980-tól, amely a hagyományörzés jegyében a honfoglaláskori faluról kapta a nevét.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

Bánhida *katolikus* egyházigazgatási szempontból a középkorban a budai főesperességhez tartozott. Papja 1332-ben 16, 1334-ben 6 garas pápai tizedet fizetett. 1402-ben temploma és plébániája is volt. Papja Nikolaus de Bánhyda. 1686-ban egy esztendeig ismeretlen nevű plébános nyújtott lelki gondozást a kevés számú itt élőknek. A Szent Mihály főangyal tiszteletére szentelt, a valószínűleg a török idők előtt épült templomát 1732-ben még használták.

Anyakönyveit is ez időtől vezetik. 1732-ben filliája Szentgyörgypusztá, ésa Síkvölgypusztá, valamint Szőlős, melynek saját temploma is volt.

Fellner Jakab tervei szerint épült a barokk plébániaház. Ezzel szinte egyidőben ugyancsak Fellner tervei alapján átépítették a templomot is.

A templom újabb átépítésére 1885-ben került sor Feszty Adolf tervei alapján. A megújult épület a neoromán jegyeit viseli. A templomot építő alkotások közül a szószék, a feszület és két mellékalakja Szűz Mária és Szent János a majki remeteségből származik.

Az 1948-as államosítások előtt három épületben 2 iskolája működött a katolikus egyháznak.

Filiája nincs. Nagy László c. prépost-plébános működése alatt épült 1989-ben Kis András tervei szerint a Tatabánya-kertvárosi templom, melynek stációit Szakái Ernő készítette.

A bánhidai *Evangélikus* Fiókegyház 1932-ben alakult meg a Tatabánya-Felsőgallai Missziós Evangélikus gyülekezet részeként. Templomuk alapkövét 1936-ban rakták le, s 1937. december 19-én szentelték fel. Ezt megelőzően a község háza tanácstermében tartották istentiszteleteiket. Figyelemre méltó az oltár fölött elhelyezett késő barokk feszület.

Bánhida *református* gyülekezete 1930-ban jött létre, s 1957-ig Környe filiájaként működött. Első lelkésze Somogyi István volt. Az erdélyi fatemplomok stílusjegyeit viselő temploma 1939-ben épült fel Szeghalmy Bálint miskolci építész tervei szerint. Az eredeti épület a gyülekezeti termen túl tanítói lakást és iskolai tantermet foglalt magában. A református elemi népiskola 1939-1948 között működött, amikor is sajátos módon nem államosították, hanem megszüntették. A torony, mely nem azonos a Szeghalmy Bálint által tervezettel, 1950-ben épült meg. Az irat, illetve levéltári anyag egy része Pápan, az egyházkerületi levéltárban kutatható.

ALSÓGALLA (UNTERGALLA)

Neve a Galla személynévből keletkezett magyar névadással. A név a Gál személynév származéka. Az alsó előtag megkülönböztető szerepű.

Okleveles említése 1251: Gala, 1325: Gaala, 1391: Galya, 1440: Kysgallya.

Felső- és Alsógallát az oklevelekben általában együtt említik. Felsőgallával együtt Vitány várához tartozott. A 14-15. században királyi birtok volt. A török hódoltság idején - 1529-ben - elnéptelenedett falut, Esterházy József 1735-től Würzburgból és Elzászból katolikus vallású németekkel telepítette be.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc gróf birtoka volt. 76 házban 112 család élt, népessége 573 fő volt. 41 parasztot, 36 örökösét és 66 zsellért írtak össze.

Az 1896-ban a község határában örökszerződés alapján megnyitott bánya nagyban elősegítette fejlődését. A bányatelepekből alakult ki Tatabánya község, amely 1902-ig Alsógallához tartozott.

TATABÁNYA-ALSÓGALLA-FELSŐGALLA

1926-ban állíttatta a község lakossága az első világháborús hősi emlékművet a templom előtt, a főutcán (ez volt régen a budai országút).

A társadalmi aktivitás eredményeként első egyesületét az Alsógallai Községi Gazdakört 1912-ben jegyezték be. Ezt követte 1918-ban a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Szövetsége helyi csoportja, 1924-ben az Iparosok és Kereskedők Olvasóköre, a Levente Egyesület, 1928-ban az Alsó és Felsőgallai Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, 1931-ben a Polgári Lovászegylet, 1932-ben az Önkéntes Tűzoltótestület, 1934-ben a Szent János Temetkezési Egyesület, 1940-ben a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportja és végül 1942-ben a "Falu" Magyar Gazda és Földműves Szövetség helyi csoportja. A két világháború között figyelemreméltó tevékenyságet fejtett ki az Iparos és Kereskedő Dalkör. Népkönyvtárát - mely Héreget is ellátta - 1927-ben kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

Lakossága 1930-ban 1358 fő volt, 1941-ben 1770.

KATOLIKUS EGYHÁZ

1763-ban még csak kápolnája volt a településnek. 1800 decembere előtt Bánhida, majd Felsőgalla filiája volt. Ekkor anyakönyvi kerületté szervezték, plébániai rangot kapott. Anyakönyveit 1742-1800 között Felsőgallán - 1799-ben már külön kezelve - vezették. A plébánia rangot 1800-ban nyerte el. Első plébánosa az 1801-1802 között itt működő Zetykó János lett.

A plébániához kapcsolódott az Alsógallai Katolikus Elemi Népiskola.

Ledniczky József plébános 1940-42 között építtette Alsógallán a Szent István tiszteletére szentelt templomot, melyhez szintén elemi népiskola tartozott.

A templom stációképeit Feszty Masa festette. Alsógalla tardosi márványból készült kálváriáját Frank János és felesége készítette 1890-ben.

FELSŐGALLA (OBERGALLA)

Felsőgalla középkori története szinte azonos Alsógalláéval. A mohácsi vész után, 1529-ben elpusztult honfoglaláskori települést 1733-ban telepítette be földesura, Esterházy József - Würzburgból, Elzászból és Strassburgból - katolikus vallású németekkel, akik telepítési kedvezményt is kaptak. 1768-ban 41 telkes jobbágyot, 38 házas és 9 házatlan zsellért írtak össze. Az 1784-87-es népszámláláskor a birtokos Esterházy Ferenc. Ekkor 106 házban 154 család élt, népessége 833 fő volt. 1 papot, 1 tisztviselőt, 4 polgárt, 41 parasztot, ez utóbbi kettő 30 örökösét és 123 zsellért írtak össze.

1896-tól fordulópontot jelentett a község életében a szénbányák megnyitása. A bányatelepek közelsége sok iparost és kereskedőt vonzott.

Felsőgalla területén épült a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) cementgyára (1911) nyílt meg kőszénbányája (1902), a mészégető telep (1905., 1913), a téglagyár, a karbidgyár és a kátrányfeldolgozó üzem. Napjainkra ezek - főleg a környezet szennyezése miatt - megszűntek.

Az első világháborús hősi emlékművet Zsákodi Csiszér János alkotását 1929-ben állíttatta a község lakossága.

Felsőgalla a térség legpolgárosodottabb települése, melyet bizonyít, hogy 1913-1948 között nyomdája, polgári iskolája is volt, emellett számos szociális, kulturális, kereskedelmi intézménye, szervezete alakult ki.

A 20. század első felében az egyesületi élet fellendült. 1911-től 1949-ig 25 egyesület, csoport, szövetség alakult és működött Felsőgallán.

1911-ben bejegyezték az Iparosok és Kereskedők Körét, 1913-ban a Magyarországi Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak helyi csoportját, a Polgári Kört, 1917-ben a Keresztény Szocialista Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége helyi csoportját, a Keresztényszocialista Szervezetet, 1925-ben a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Árvák Nemzeti Szövetségének helyi fiókját, 1926-ban a Levente Egyesületet, 1927-ben az Ébredő Magyarok Egyesülete helyi

TATABÁNYA-FELSŐGALLA

csoportját, a Keresztényszodalista Gyermekvédő Szervezet helyi csoportját, 1928-ban a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete Alsó és Felsőgallai helyi csoportját, 1930-ban a Polgári Lovászegyletet, a Felsőgalla és Vidéke Ipartestületet, 1931-ben az Izraelita Jótékony Nőegyletet, a "Columbia" Postagalamb Sportegyesület helyi szervezetét. 1932-ben a Gazdakört, 1935-ben az Országos Frontharcos Szövetség helyi csoportját, a "Honsz" helyi csoportját, 1936-ban a Hargitaváralja Jelképes Székely Községek Felsőgallai-Tatabányai fiókszervezetét, a Légtöltési Ligát, 1939-ben a Katolikus Legényegyletet, az Országos Tűzharcos Szövetség körzeti csoportját, 1940-ben a Magyarországi Munkaközpont Magyar Munkások Országos Szövetsége helyi szervezetét, 1949-ben pedig az Ipari Üzemek Felsőgalla-Mésztelepi Vegyeskarát.

Népkönyvtárát - mely Tarját is ellátta - 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A kolóniákat a lakások korszerűtlensége és a bányaművelés okozta károsodás miatt 1968-1978 között folyamatosan felszámolták.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, BAPTISTA EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

A 18. század első felében letelepült *katolikus* németek egyháza Bánhida filiájaként működött. Felsőgalla 1742-ben kapott plébániai rangot, a plébánosa egyidejűleg Alsógallát is ellátta. Első plébánosa, a korábbi bánhidai káplán, Hinterreiter József lett. A plébánia működésének feltételeit Esterházy József és a két település lakói együttesen biztosították.

A plébánia alapításával egyidejűleg kezdte meg működését az elemi iskola egy kántortanítóval. Felső és Alsógalla anyakönyveit 1742 október 1-jétől vezetik. Az istentiszteleteket az 1768-ban Fellner Jakab tervei alapján épített plébániához két szobájában tartották.

A templom építése Grossmann József 1783-ban készült tervei alapján 1794 október 15-én kezdődött el, 1798-ban fejeződött be.

1939-ben a MÁK Rt. a plébánia mellé káplánlakást építtetett. A templomhajó boltozat al secco képeinek készítését szintén ebben az esztendőben kezdte meg Pandúr József győri festőművész, 1940-ben fejezte be azt. A stációképeket Feszty Masa készítette 1955-ben.

Filiája a VI. telep.

1929-ig a Felső- és Alsógallán valamint Tatabányán élő *evangélikusok* lelki gondozását formailag az oroszlányi, a bánhidaiakat pedig a szendi evangélikus lelkész látta el. A valóságban e települések evangélikus vallású lakói a tatabányai református lelkipásztorhoz kapcsolódtak. A Tatabánya- Felsőgallai Missziós Egyházközség 1930-ban alakult, s 1933-ban vált anyaegyházzá. Istentiszteleteiket a libadombi református templomba (Tatabánya Ó-telep) és a felsőgallai Prehauser Imre házának egyik szobájában tartották. 1933-ban az előbbi kettő mellett a VI-os telepen a Borbély út 146. számú ház is istentiszteletek otthonává vált. Itt templomtermet alakítottak ki 1936-ban. Első templomukat 1938-ban szentelték fel a VII-es telepen. Ezt 1979 júliusáig használták. Ekkor ezt alábányászás miatt lerombolták. Új imaház-templomukat 1965-ben emelték a Tátra u. 13. sz. alatti lelkészlak telkén. A gyülekezet lelkészi teendőit 1953 óta Labossa Lajos látja el.

A tatabányai Evangélikus Egyházközség filiái: Héreg, Tarján és Szárliget.

1905-ben jött létre a Tatabánya-Felsőgallai *baptista* gyülekezet. A hívek többsége Felsőgallán lakott. Itt először magánháznál gyűltek össze.

A felsőgallai gyülekezet 1905-1926-ig a Budapest, József utcai Baptista Gyülekezet missziós állomása volt, s a bányatársulat felsőgallai elemi iskolájának egyik termében tartotta összejöveteleit.

A hívek számának gyarapodása miatt nagyobb helyre volt szükségük, s ekkor megkapták a volt Fortuna Mozgó épületének 3/5-öd részét. Ebből imaházat alakítottak ki, melyet az 1960-as évekig használtak. 1930-tól 29 taggal önállóvá vált a gyülekezet. Létszámuk 1938-ra megközelítette a 100 főt. Első lelkipásztoruk Vas Ferenc volt.

A Felső- és Alsógallai *zsidók* hitközségé szerveződéséről igen keveset tudunk. Az 1930-ban megjelent Magyarországi zsidó lexikon egyáltalán nem tesz említést létezéséről. Ebben az időszakban valószínűleg

TATABÁNYA

a Tatai Zsidó Hitközség filiájaként működhetek. Gazdasági erejüket azonban jelzi, hogy 1930-ban Székely Jenő tervei szerint felépült Felsőgallán a zsinagóga, melyet 1945-ben lebombáztak. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának iktatókönyveiben a hitközségre vonatkozóan összesen két utalást találunk. Az egyik levél 1943. július 11-én kelt Tatán, Felső- és Alsógalla zsidó vallású lakóinak hovatartozása tárgyában, a másik Tatabányán íródott 1943. július 26-án. E levélben a hitközség Banda László kántor felmentését kérte munkaszolgálati kötelezettségének teljesítése alól.

TATABÁNYA

A 18. század 40-es éveiben Vértesomló közelében már észleltek szénnyomokat. Az Esterházy-uradalom jelentéktelen bányászatot is folytatott. A század végén az ipar energia igénye miatt fellendült a szénkutató. 1891-ben alakult a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) mely 1894-ben megvásárolta a szénkitermelés jogát az Esterházy-uradalomtól. 1896 karácsonyán az első akna elérte a szénréteget, ami meghatározó esemény volt a megye ipar- és technikatörténetében.

A kitermelt szénből az Osztrák-Magyar Monarchia vasútvonalának kihasználásával Ausztriába exportáltak. Innen cserébe modern gépi technika érkezett az országba. Ez tette lehetővé, hogy 1897-től a gőzgépekről a modernebb villamos erőátvitelre térjenek át.

A megyeszékhely névadó települése a bányanyitást követően alakult ki Alsógalla határában. Az ún. Ótelepi kolónia Alsógalla bányatelep néven 1902-ig az anyaközséghez tartozott. Ezt követően a bányászatra az ipari üzemek egész sora települt. Megépült az ún. VI-os, a VII-es és a VIII-as telep.

Már 1898-ban létrehozták a villamos erőművet (I. sz. Hőerőmű). Az itt termelt energiát - hazánkban először - a szénkitermelésben is felhasználták. 1909-ben kezdte meg működését Tatabányán az emeletes gőztéglagyár, majd 1912-ben a cementgyár.

Új technikai megoldás volt a bányászatban a lejtőszakna, mely a függőleges aknával szemben lehetővé tette, hogy átrakodás nélkül lehessen a szenet a vasúti kocsikhoz szállítani. Megépült a felsőgallai szénrakodó, ide érkeztek a csillepályák is. 1913-ban már több mint 8000-en dolgoztak a bányánál, a termelés elérte a 2 millió tonnát.

A helyi társadalmi aktivitást jelzi az 1897-1950 között bejegyzett 26 kör, egyesület, csoport, egyesület.

1897-ben jegyezték be a Művezetők Országos Egyesületének helyi csoportját, 1902-ben a Tatabányai Altisztek és Felvigyázók Körét, 1908-ban a Római Katolikus Ifjúsági Egyesületet, 1909-ben a MÁK Rt. Bányatisztviselők Kaszinót, 1910-ben a Tatabányai Sport Clubot, 1917-ben a Vas és Fémmunkások helyi csoportját, 1920-ban a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Árvák Nemzeti Szövetségének fiókját, 1921-ben az Olvasókört, 1923-ban a Művezetők Országos Szövetségének 45. sz. helyi csoportját, a Keresztény Szocialista Bánya és Kohómunkások Országos Szövetségének helyi csoportját, a Bányaiskolát végzetek Országos Egyesülete fiókját, 1924-ben a Magyar Vöröskereszt Egyesület fiókját, az Országos Stefánia Szövetség helyi csoportját, 1925-ben a Bányatelepi Levente Egyesületet, a Bányatiszti Kaszinót, 1926-ban a Tatabányai Iparosok és Kereskedők Olvasókörét, a Tatabánya Bánya és Ipartelepek Dalkörét, 1927-ben a Tatabányai Levente Egyesületet, a "Remény" Dalkört, az Ébredő Magyarok Egyesülete helyi csoportját, 1933-ban a "Columbia" Postagalamb Sportegyesület helyi csoportját, 1935-ben a Polgári Lovászegyletet, 1938-ban a Nemzeti Munkaközpont helyi csoportját, 1940-ben a Katolikus Leánykörök Szövetsége helyi csoportját, 1948-ban a "Turul" Vadásztársaságot, a Tatabányai Bánya- és Kohómunkások Vadásztársaságot és végül 1950-ben a Horgászegyesületet.

1898-tól folyamatosan működött a Bányászzenekar, a húszas évektől a Tatabányai Nőiakar, a Tatabányai Ipartestület Dalárdája, a Tatabányai Tanítók Dalköre.

Impozáns kulturális intézménye, a Népház 1917-ben nyitotta meg kapuit. Népkönyvtárat 1927-ben kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

1938-40 között megépült a MÁK Rt. Alumíniumkohója.

Tatabánya lakossága 1938-ban 23 200 fő volt. A bányászkolóniák építésével párhuzamosan létezők a szociális, oktatási, kulturális, egészségügyi intézmények. Az Ótelep valamennyi intézményének fenntartója a MÁK Rt. volt. A dinamikus fejlődés következtében a szénmedence az 1940-es évek elejére országos jelentőségű ipari centrummá vált.

TATABÁNYA

A második világháború harcai a mai város területén 1945. március 21-én értek véget.

Az itt élő németeket is érintették az 1945 utáni kitelepítések.

1946-ban államosították a szénbányákat.

1947 októberében e település önálló léte megszűnt, mert névadója lett a régi településekből létrehozott új városnak.

Nem volt könnyű városrendezői feladat a különböző településekből, a hozzájuk tartozó kolóniákból, a más-más jellegű lakó- és iparterületekből olyan egységes szerkezetű várost megtervezni, létrehozni, amely egyként megfelel az ipari centrum és a megyeszékhely támasztotta követelményeknek.

A városközpont helyét már az első tervek Bánhida külterületén, az 1950-es évek eleje óta épített Újvárosban jelölték ki. Itt épültek fel a középületek is. Az autóbussz közlekedés 1948-ban indult meg. Új lakótelepeket emeltek Bánhida külterületén: Sárberék 1975-től, Kertváros 1953-tól, Dózsakert az 1960-as évek végétől, a Gál István lakótelep 1982-től épült. (Tatabányára települt a BHG Híradástechnikai Vállalat, a Magyar Acélárugyár Tatabányai Egysége, az Egyesült Villamosgépgyár, az Országos Bányagépgyártó Vállalat, a Delta és a Mikrolin Szövetkezet.

Az új lakótelepekkel párhuzamosan kiépültek a kereskedelmi, egészségügyi, szociális, oktatási és kulturális intézmények. A megyei közintézmények jelentős része Tatabányára került, az e célra emelt székházakba.

1952-ben megépült a megyeháza épülete, 1953-ban a Megyei Rendőrkapitányság, 1976-ban a Megyei Postahivatal, 1975-ben a Pénzügyintézetek Székháza, 1979-ben a Crossbar Központ, s 1986-tól itt működik a Megyei Bíróság és a Megyei Főügyészség.

1956 előtt KÖMI tábor volt a város területén.

Iskolarendszere is 1945 után indult fejlődésnek. Az általános iskolák mellett 1946-ban Tatabányán (Ótelep) kezdte meg működését a későbbi város első gimnáziuma, melynek jogutódja az 1966-ban létrejött Árpád Gimnázium és Óvónőképző Szakközépiskola. 1949-ben alapították a Péch Antal Bányaiipari Technikumot, továbbá az Ipari Gimnázium Bányaiipari tagozatát, a későbbi Bányaiipari Technikumot, 1952-ben kezdte meg tevékenységét az MTH 314. sz. Intézete a 314. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet jogelődje, megépült a Bányaiipari Diákotthon, 1966-ban megnyílt Újvárosban az Ipari Szakközépiskola és Gimnázium, mely 1969-től Ipari és Kereskedelmi Szakközépiskolaként folytatta munkáját. 1972-ben önállóvá vált a Vas László Egészségügyi Szakközépiskola, 1963-ban létrejött a Kossuth Lajos Közgazdasági Szakközépiskola, és végül 1987-ben megkezdődött a tanítás a Bárdos László Gimnáziumban. 1964-ben önállósult a Dolgozók Gimnáziuma. 1990-ban kezdte meg működését a megyeszékhelyen a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája.

A közgyűjtemények közül elsőként az 1952-ben megnyílt Megyei Könyvtár, az 1965-től önállósult Városi Könyvtárhálózat és az SZMT Központi Könyvtára jött létre. 1971-ben került Tatáról Tatabányára az első múzeumi gyűjteményegység.

1975-ben nyílt meg a Komárom Megyei Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum (ma Tatabányai Múzeum), 1979-ben a Kernstok Terem, 1988-ban pedig a Szabadtéri Bányászati Múzeum. A megyei jogú városban 1992-ben kezdte meg munkáját a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárának fióklevéltára. 1985-ben megépült a Közművelődés Háza.

A város lakossága 1947-ben 39 000, 1970-ben 66 223, 1984-ben 77 000, 1990-ben 74 227 fő volt.

Tatabánya területén 1987-ig bányásztak szenet, ekkorra az utolsó akna is kimerült.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS, BAPTISTA EGYHÁZ

Plébániája ma is Óváros néven szerepel.

A részvénytársaság mint kegyuraság 1903. októberére gróf Széchenyi Miklós győri megyéspüspökkel egyetértésben bányalelkésziséget hozott itt létre, melynek élére a Seedoch Károly került.

TATABÁNYA

A lelkészlakást a MÁK Rt. 1904 elején hozta létre. Ugyanekkor jött létre az úgynevezett Libadombon az első templomot. A templom elé fatornyot emeltek.

Az új ma is álló háromhajós, 12 oszlopos gótikus vonásokat hordozó, eklektikus bazilika jellegű templom alapító okmányát 1911. januárjában írták alá és 1912. május 12-én Szent István király tiszteletére fel is szentelték a templomot. A templom orgonája a 30-as években készült Rieger Ottó műhelyében.

A templom 1983-ban került vállalati tulajdonból egyháziba. Anyakönyveit 1903. okt. 1-jétől vezetik. Az előtte keletkezetteket Alsógalla őrzi. A MÁK Rt. e templomon kívül még kettőt építtetett a két világháború között. Egyiket a VI-os, a másikat a VII-es telepre. A VII-es telepit az 1963-ban alábányászás miatt felrobbantották.

A Tatabánya-Felsőgallai *Evangelikus* Anyaegyház 1946-tól Tatabánya-Bányatelepi Evangelikus Egyház, 1953-tól Tatabányai Evangelikus Egyház néven folytatta működését.

1900-ban alakult meg az Alsógalla bányatelepi (1902-től Óvárosi) *református* egyházközség 1907-ig a lelképásztori teendőket Tatáról látták el. Anyakönyveit 1908-tól vezetik. A római katolikus templom megépítését követően az evangélikusokkal közös használatra megkapták a Libadombon álló templomot. Az egyházközség második temploma 1938-ban készült el a VII-es telepen. Ezt 1964-ig használták. Ekkor az alábányászás miatt életveszélyessé vált épületet elhagyták és a Rantzinger utcában másik templomot és lelkészlakást alakítottak ki. Ezt 1981-ben városrendezési okok miatt kisajátították. Ezzel egyidejűleg az egyházközség lemondott az Óvárosi templom használati jogáról. 1984-ben új templom építését kezdték meg Szabó István építész tervei szerint.

1945 után a felsőgallai *baptista* gyülekezet létszáma mintegy 10 főre csökkent. A megmaradt hívek Tatabányán belül az Újtelepre, a bányakáros evangélikus templomba tették át székhelyüket. Itt működött a misszió Fortin László vezetésével 1971-1982 között. 1982-ben új imaház és lelkészlakás épült a Mátyás király út 19. sz. alatt.

A negyven tagú gyülekezetnek önálló lelképásztora van, aki 1992-ben egész Komárom-Esztergom megye baptista pasztorálását ellátja. A gyülekezet folyamatosan gyarapodik, s ebben különösen fontos szerepet játszanak az Erdélyből áttelepült hívek.

MŰEMLÉKEK

Fellner Jakab tervei alapján a barokk jegyében emelték 1765-66-ban Alsógalla műemlék jellegű római katolikus plébániatemplomát, melynek főoltára és keresztelőkútja 18. századi barokk, míg empire szószéke 1800 körül készült.

Bánhidán műemlék jellegű a Fellner Jakab tervezte, 1753-ban épült barokk Lapatári malom, a szintén Fellner tervezte barokk plébániaház 1755-ből és az 1896-ban készült s 1992-ben restaurált Turul emlékmű.

Felsőgalla 1794-98 között Grossmann József tervei szerint épült későbarokk római katolikus temploma szintén műemlék jellegű. Fő- és mellékoltára, szószéke és első orgonája a 18. században készült.

FESTŐK, GRAFIKUSOK

BÁNFI József festőművész

1936-ban született Ricsén. 1965 óta Tatabányán él és alkot, rajzpedagógusként működik.

Berecz József: Bánfi József képei - a szülőföld szemével. = Új Forrás. 1975. 1. sz. 141-142. l.

Sárándi József: A törvény képlete. - Előszó Bánfi József képeihez. = Új Forrás, 1972. 3. sz. 99. l.

TATABÁNYA

FREUND Sándor festőművész

1933-ban született Tatabányán, szülővárosában él és alkot.

Jenkei János: Művészportré. = Dolgozók Lapja, 1965. dec. 17., 4. 1.

GERBER Pál festőművész

1956-ban született Tatabányán, itt kezdte művészeti tanulmányait. Budapesten él és dolgozik.

Groteszk art. Tatabánya, 1988. Kernstok Terem. (Katalógus)

GÖRGÉNYI István festőművész

1917-ben született Bánhidán, tanulmányainak elvégzése után, 1942-ben tért vissza Tatabányára, rajz-tanárként dolgozott 1975-ben bekövetkezett haláláig.

Kádár Péter: A "kis Rudnay"! Görgényi István emlékezete. = Dolgozók Lapja, 1985. február 26., 6. 1.

GYÓRFY Klára, SZ. festőművész

1925-ben született Budapesten. 1949 óta Tatabányán él, nyugdíjazásáig rajzpedagógusként dolgozott.

Jenkei János: Sziklák között. Magnós riport Sz. Gyórfy Klárával. = Új Forrás, 1971. 2. sz. 75-78. 1.

KARKUS István grafikusművész

1946-ban született Tatabányán, itt végezte tanulmányait, ma is itt él és alkot.

Neuberger Róbert: "Féltés". Szubjektív jegyzetek egy kiállításról. = Dolgozók Lapja, 1977. szeptember 30., 4. 1.

Vaderna József: Ikarusz. Borberg után szabadon - Karkus Istvánnak. = Dolgozók Lapja, 1985. dec. 21. 4. 1.

KRAJCSIROVITS Henrik grafikusművész

1929-ben született Felsőgallán, Tatabányán él és dolgozik, rajzpedagógus.

Bodri Ferenc: Krajcsirovits Henrik képvilága. = Új Forrás, 1980. 3. sz. 53-56. 1.

Supka Magdolna, B.: Krajcsirovits Henrik kiállítása a Helikon Galériában. = Új Forrás, 1976. 3. sz. 114-116. 1.

Véghvári Lajos: Krajcsirovits Henrik. = Új Forrás, 1971. 1. sz. 103-104. 1.

KOVÁCS Gábor festőművész

A tatabányai Bányász Képzőművészeti Szabadiskolában kezdte meg művészeti tanulmányait.

Györke Zoltán: Gazdag színvilág, tájak, emberek. Babos Ágnes és Kovács Gábor kiállítása. = Dolgozók Lapja, 1980. január 8., 4. 1.

LUZSICZA Lajos festőművész

1920-ban született Érsekújváron, 1948-tól a tatabányai Bányász Képzőművészeti Szabadiskola vezetője volt. 1954 óta Budapesten él és dolgozik.

Manga János: Luzsicza Lajos képei Szekszárdon és Tatabányán. = Művészet, 1974. 2. sz. 32. 1.

Véghvári Lajos: Luzsicza Lajos. Bp. 1977. Képzőműv. Alap.

OLÁH György grafikusművész

1946-ban született Tatabányán, itt kezdte meg művészeti tanulmányait. Napjainkban Budapesten él és dolgozik.

TATABANYA

Oláh György grafikusművész kiállítása. Tata, 1976. Komárom megyei Művelődési Központ. (Katalógus)

PAPP Albert festőművész

1938-ban született Kemendolláron, 1959 óta Tatabányán él és alkot, rajzpedagógusként működik.

Sárándi József: Papp Albert képei. = Új Forrás, 1972. 1. sz. 124-125. 1.

Heitler László: Múlt és jelen. Papp Albert képeiről. = Új Forrás, 1981. 1. sz. 47-49. 1.

Kááár Péter: Papp Albert útja Zalától Tatabányáig. = Művészeti Műhely, 1987. 27-30. 1.

PRZUDZIK József festőművész

1926-ban született Felsőgallán. Budapesten él és dolgozik.

Przuázik József festőművész kiállítása. Tatabánya, 1986. A Közművelődés Háza. (Katalógus)

SZAMOSVÁRI József festőművész

1931-ben született Várpalotán. 1939 és 1957 között Tatabányán élt, itt kezdte meg művészeti tanulmányait.

Bencze László: Szamosvári József tatabányai kiállítása. = Dolgozók Lapja, 1963. 89. sz. 5. 1.

Losonci Miklós: Szamosvári József képeiről. Illusztr. = Új Forrás, 1984. 2. sz. 30-31. 1.

SZENDÓFI Pál grafikusművész

1939-ben született Debrecenben. 1951 óta Tatabányán él és dolgozik.

Schenk Lea: Bevezető Szendőfi Pál kiállításának katalógusában. (Tata. 1981. Kuny Domokos Múzeum)

Wehner Tibor: A tettek után. Szendőfi Pál tatabányai tárlata. = Dolgozók Lapja, 1979. augusztus 10., 4. 1.

Wehner Tibor: Ellentétek vonzásában. - Szendőfi Pál grafikusművész. = Új Forrás, 1980. 3. sz. 77-79. 1.

SZLÁVIK Lajos festőművész

1922-ben született Párkányban. 1950 és 1970 között Tatabányán élt, 1970 óta Budapesten dolgozik.

Ecsery Elemér: Szlávik Lajos. = Művészet, 1969. 8. sz. 32-33. 1.

Losonci Miklós: Szlávik Lajos műtermében. = Új Forrás, 1981. 4. sz. 55-57. 1.

VARGA BENCSIK József grafikusművész

1944-ben született Mezőkövesden. 1970 óta Tatabányán él és dolgozik.

Pogány Gábor: Bemutatjuk Varga Bencsik József grafikusművészt. = Új Forrás, 1978. 3. sz. 83-84. 1.

Ravasz Éva: Bevezető Varga Bencsik József kiállításának katalógusába. (Budapest, 1979. Ferencvárosi Pincetárlat)

VARKOLY László festőművész

1960-ban született Olaszliszkán. 1985 óta Tatabányán él és alkot.

Báráosi József: Bevezető Varkoly László kiállításának katalógusába. (Budapest, 1990. Stúdió Galéria)

Wehner Tibor: A tehertaxi ezerötszáz. Beszélgetés Varkoly László festőművésszel. = Új Forrás, 1987. 5. sz. 79-82. 1.

TATABÁNYA

SZOBRÁSZOK, IPARMŰVÉSZEK

BONDOR István szobrászművész

1917-ben született Tatabányán, itt kezdte meg művészeti tanulmányait, a budapesti főiskola elvégzése után ide tért vissza, és ma is itt dolgozik.

Sárközi Géza: Bondor István művei a Fényes Adolf Teremben. = Új Forrás, 1978. 1. sz. 141-144. 1.

Steiner Tibor: Bondor István.. = Új Forrás, 1973. 1. sz. 135-136. 1.

BRÉM Ferenc szobrászművész

1927-ben született Úrkúton. 1945-től, 1988-ban bekövetkezett haláláig Tatabányán élt és alkotott.

Bodri Ferenc: Pillanatkép Brém Ferencről. = Új Forrás, 1972. 1. sz. 122-123. 1.

Nagy Lajos, E.: Brém Ferenc Világa. = Új Forrás, 1989. 2. sz. 92-95. 1.

DROPPA Judit textiltervező iparművész

1948-ban született Tatabányán, itt kezdte meg művészeti tanulmányait, napjainkban Budapesten él és alkot.

Koczog Ákos: Műhelybeszélgetés Droppa Judittal a textilművészetről. = Új Forrás, 1979. 4. sz. 63-66. 1.

Schenk Lea: A síkkötött anyag metamorfózisa. Droppa Judit textiljei. = Művészet, 1981. 4. sz. 26-27. 1.

HEGYI László, B. keramikusművész

1951-ben született Beregszászon, 1977-ben telepedett le Tatabányán, azóta e városban él és dolgozik.

Jenkei János: Az anyag művészete. B. Hegyi László sikeres bemutatkozásáról. = Dolgozók Lapja, 1978. május 21. 6. 1.

Páskándi Géza: B. Hegyi László kiállítása elé. = Új Forrás, 1983. 1. sz. 62-64. 1.

KRULIK Frigyes iparművész, belsőépítész

1934-ben született Tatabányán, művészeti tanulmányait a Bányász Képzőművészeti Szabadiskolában kezdte. Budapesten él és dolgozik.

Iparművészeti kiállítás Oroszlányban. = Dolgozók Lapja, 1972. február 27. 1. 1.

LOIS Viktor szobrászművész

1950-ben született Tatabányán, 1982-ig - amikor is Szentendrére költözött - szülővárosában élt és alkotott.

Wehner Tibor: Öntartósító művészet. Lois Viktor különös szobrászata. = Új Forrás, 1987. 6. sz. 52-56. 1.

Andrási Gábor: Úthengerbicikli és facsaróhárfa. Lois Viktor műveiről. = Művészet, 1989. 3. sz. 34-36. 1.

Keserű Katalin: Bevezető Lois Viktor kiállításának katalógusába. (Budapest, 1986. Óbuda Pincegaléria)

NAUSCH Géza kovácsművész

1941-ben született Bánhidán. Napjainkban is Tatabányán él és dolgozik.

Baráth Lajos: A hűség ára... = Dolgozók Lapja, 1969. június 22. 5. 1.

Koczog Ákos: Párbeszéd a vas művészetéről. Nausch Géza műhelyében. = Új Forrás, 1978. 1. sz. 87-94. 1.

Wehner Tibor: "Még van tíz évem..." Borongós impressziók Nausch Géza tatabányai műhelyében. = Új Forrás, 1987. 4. sz. 69-72. 1.

TATABÁNYA

SZUNYOGH László szobrászművész

1956-ban született Tatabányán. Szülővárosában él és alkot, rajzpedagógusként működik.

Fiatál Komárom megyei iparművészek kiállítása. Tatabánya, 1987. A közművelődés Háza. (Katalógus)

Kaposi Endre: Gondolatok Szunyogh László szobrászművész munkáinak szemlélése közben. = Új Forrás, 1987. 3. sz. 57-60. 1.

SZAMÓDY Zsolt fotóművész

1956-ban született Budapesten. 1984-ben költözött Tatabányára. Autodidakta módon szerezte meg a fotózáshoz szükséges ismereteket. Előbb tájképfotókat, természetfotókat készített, később a festői hatású alkotások váltak munkássága jellemzőjévé.

Bacsikai Sándor: Jelek egy erőd falán. = Élet és Irodalom, 1992. márc. 20. 12. sz.

Szamódy Zsolt fotókiállítása. Tatabánya, 1986. Népház Galéria. (Katalógus)

Kincses Károly: Bevezető Szamódy Zsolt fotóművész kiállításának katalógusába. (Tatabánya, 1990. Kernstok Terem)

TATAI Tibor fotóművész

1956-ban született Debrecenben, gyermekkorától Tatabányán él.

Kádár Péter: Fotográfia Komárom megyében. Tatai Tibor. = Dolgozók Lapja, 1987. jan. 10. 4. 1.

KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Asszonyi Tamás: Csobogó. (1978.) - **Barta Lajos:** Fürdőzők. (1960.) - Pelikánok. (1961.) - **Bondor István:** Verebélyi László. (1983.) - Bokányi Dezső (1984.) - Dr. Vitális István (1983.) - **Brém Ferenc:** Vízbelépő. (1975.) - Óvónő. (1977.) - **Buza Barnabás:** Anya gyermekével. (1961.) - Bányász. (1961.) - Tóth-Bucsoki István 1972. - **Ciránszky Mária:** Női figura. (1966.) - **Csíkszentmihályi Róbert:** Napóra. (1979.) - **Donáth Gyula:** Turul-emlékmű, (1896.) - **Erdey Dezső:** Bakugrók. (1961.) - **Farkas Aladár:** Fiú gyermekkel. (1961.) - Farkas Ádám: Plasztika, - **Gálócsy Edit:** - Kerámia kompozíció. (1984.) - **Gáti Gábor:** Csikó. II. sz. Óvoda, 1965. - **Grantner Jenő:** Ülő nő. (1959.) - **Hajdú László:** Vízvezető. (1984.) - **Huszár Imre:** Fekvő nő. (1964.) - **Kamotsay István:** Ülő nő. (1962.) - Szerelőmunkás. (1951-52.) - **Kárpáti Anna:** Úszó nő. (1963.) - **Kiss Kovács Gyula:** Hunyadi János. (1960.) - **Kucs Béla:** Ülő nő. (1964.) - **Lajos József:** Sütkevező mackó. (1964.) - Sárkánycsikó. (1974.) - **Marosits István:** Kolumbárium. Ótelepi Temető, (1974.) **Makrisz Agamemnon:** Munkásmozgalmi mártíremlékmű. (1975.) - **Marton László:** Merengő. (?) - **Melocco Miklós:** Ady Endre. (1976.) (Áthelyezés alatt) - **Mészáros Mihály:** Ságvári Endre. (1969.)

ÍRÓK, KÖLTŐK

BARÁTH Lajos (Abaújkér, 1935. augusztus 18. -)

Író

1953-ban ipari iskolát végzett, 1957-ig bányásztként dolgozott Miskolcon. 1957-ben a Diósgyőri Munkás, 1964-ben az Észak-Magyarország, majd a tatabányai Dolgozók Lapja munkatársa volt. Megyei és országos irodalmi hetilapok, folyóiratok is közölték írásait. 1971-től szabadfoglalkozású író. 1967-től Tatabányán élt, jelenleg Vértessomlón lakik.

Tatabányai ihletésű művei:

Sortűz (Bp. 1971) - Örökség (Bp. 1975) - Miért hullámzik a tenger? (Bp. 1977), - Kigyelmed, János mester (Bp. 1979).

TATABÁNYA

További művei:

Ember fehér bottal. Bp. 1962. - Házak tábla nélkül. Bp. 1963. - Díszhal. Bp. 1963. - Lopakodó prédikátorok. Bp. 1966. - Tűz és korom. Bp. 1967. - Külső körön. Bp. 1970. - A félelem földje. Bp. 1975. - A szörnyeteg. Bp. 1979. - Párnámon anyám ujjának melege. Bp. 1983. - Vakvágat. Bp. 1986.

Irodalom:

Győri László: Örökség - Baráth Lajos regényéről. (Könyvismertetés.). = Új Forrás, 1977. 2. sz. 142-146. l. 337.

Kádár Péter: Riportféle Baráth Lajosról. (Riport.). = Új Forrás, 1979. 6. sz. 37-44. l. - Illusztr.

BÁRDOS László István (Sátoraljaújhely, 1909. január 10. - Tatabánya, 1963. október 18.)

Tanár, könyvtáros.

A középiskola elvégzése után Olaszországban és Budapesten folytatta tanulmányait. Tanári pályáját Beregszászon kezdte 1939-ben. 1946-ban került Tatabányára, ahol nagy érdemeket szerzett a város első középiskolájának - a jelenlegi Árpád Gimnáziumnak - létrehozásában.

Hallásának elvesztése után könyvtárosként dolgozott a megyei könyvtárban. Tanítványai javaslatára Tatabánya második gimnáziuma az ő nevét viseli.

Művei:

Bányász sportolók ötven éve. (A tatabányai Bányász SC jubileumi évkönyve.) Tatabánya, 1961. 198. l. - Havasházi Lászlóval közösen. - Bányászszív és bányászököl. Tatabánya, 1958. - Egy bányászváros a szocialista fejlődés útján. Tatabánya, 1960. - Erkölcs - szerelem. Bp. 1963. - Komárom az 1848-49. évi szabadságharcban. - A komáromi "magánakció" (Észak-Dunántúl munkássága az 1919. évi komáromi felszabadítási kísérletben) Komárom, 1960. 86. l. - (Piskolti Bélával közösen) - Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. (Kiad.: a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1962. (Soksz.) 82. l.

Irodalom:

Horváth Géza, ifj.: Bárdos László István. (Pályakép, bibliográfia.) In: A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1985. Tatabánya, 1986. 84-113. l.

BERKOVICH Miklós (Alsógalla, 1882. július 6. - 1922. március 25.)

Hírlapíró, költő, fordító, irodalomtörténész, tanár

1904-ben tanári oklevelet majd bölcsészdoktori címet szerzett. Költeményeket írt a Magyar Szemlébe, a Komáromi Újságba és az Új Időkbe. Nagy sikert aratott a "Dióbarna leány" c. óangol elbeszélő költemény fordításával, amely a Philológiai Közönyben jelent meg. Kritikai tanulmányait a Budapesti Szemle közölte. Több napilap munkatársa volt.

Művei:

Báró Eötvös József és a francia irodalom. Bp. 1904. - A görög szobrászat. Bp. 1904. - Shakespeare: Ten Brink B. után. Bp. ? - Versek. Bp. 1907.

FALUDI Ádám (Tatabánya, 1951. január 2. -)

Költő

Híradásipari Technikumot végzett, volt műszerész, grafikus és táviratkézbetűző. 1974 és 1976 között a Dunaújvárosi Műszaki Főiskolára járt, majd elvégezte az Egri Tanárképző Főiskolát. 1974 óta Tatabányán általános iskolai tanár.

Művei:

Kötet nélkül. Komárom megyei költők antológiája. Tatabánya, 1986. - Szögletes virág. 1988.

TATABÁNYA

Irodalom:

Ladányi Mihály: Faludi Ádám verseinek margójára. = Új Forrás, 1977. 2. sz. 24. l.

Sándor B. György: "Merőben más ma minden út." Faludi Ádám: Szögletes virág (A verskötet ismeretése.) = Új Forrás, 1988. 3. sz. 71-72. l.

GÁL Kelemen (Szentgerice, 1896. december 27. - Felsőgalla, 1945. február 12.)

Pedagógiai író, tanár

1892-ben a kolozsvári egyetemen szerzett tanári oklevelet. 1893-tól a kolozsvári unitárius kollégium tanára, 1900-1925 között az igazgatóság tagja.

Művei:

Brassai, mint filozófus. Kolozsvár, 1899. - Újabb irányok a pedagógiában. Kolozsvár, 1911-1912. - A kolozsvári unitárius kollégium története. I—II. Kolozsvár, 1935.

GÁLL István (Budapest, 1931. december 28. - Budapest, 1982. október 20.)

Író, szerkesztő.

Gyermek- és ifjúkorát Felsőgallán töltötte, 20 éves koráig itt élt. Édesapja a polgári iskola tanára volt.

Gáll István a felsőgallai elemi iskolában (ma Széchenyi István Általános Iskola), majd a tatabányai gimnáziumban (akkor Rákosi Mátyás, ma Árpád Gimnázium) végezte tanulmányait. 1950-ben egy balul sikerült politikai vita miatt, közvetlenül az érettségi előtt, az ország valamennyi középiskolájából kizárták.

Építkezéseken, útépítésen dolgozott, majd a Tatabányai Alumíniumkohóban. Soraként a határőrségnél szolgált. Leszerelése után újságíró lett, egyetemi tanulmányokat folytatott, majd a Magyar Rádió dramaturgia, később rajzfilmdramaturg lett.

1971-től haláláig az Új Írás szerkesztőségének munkatársa volt.

Tatabányai vonatkozású művei:

A napimádó. Bp. 1970. - Csapda. Bp. 1966. - Az öreg. Bp. 1975. - A ménesgazda. Bp. 1976. - Patkánylyuk. 1961. - Kétpárevezős szerelem. Bp. 1966. - Rohanók. Bp. 1968.

Művei:

Garabonciás diák. 1954. Pécs - Patkánylyuk. - Robi. Bp. 1961. - Kétpárevezős szerelem. - Lesen. 1966. - Zöldeséskert. - Özönvíz. Bp. 1968. - Vaskor. 1980. - Hullámlovás. Bp. 1981. - Kalendárium. Bp. 1982.

Irodalom:

Berkes Erzsébet: Jegyzetlapok Gáll Istvánról. (Pályarajz). = Új Forrás. 1980. 2. sz. 48-52. l.

Ertünk. A Gáll István Kollégium évkönyve 1984-1985. (Szerk.: Kovács Béla. Kiad.: a GIK.) Tatabánya, 1986. 168. l., illusztr.

Hova tovább, hovatovább. A Gáll István Kollégium évkönyve. 1987-1988. (Szerk.: Kovács Béla. Kiad.: a GJK.) Tatabánya, 1986. 246. l., illusztr.

Monostori Imre: "Nem a lovakról van szó! Az emberekről! (Könyvismertető.). = Új Forrás, 1977. 1. sz. 125-128. l.

M. I. [Monostori Imre]: Meghalt Gáll István. (Nekrológ helyett). = Új Forrás. 1980. 6. sz. 71. l.

GYŐRI László (Orosháza, 1942. január 9.-)

Költő

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett tanári diplomát magyar-könyvtár szakon. 1966-tól 1972-ig Salgótarjánban és Kaposvárott dolgozott, 1972-től 1981-ig Tatabányán élt, könyvtáros volt. 1981-től újságíró, a Központi Sajtószolgálatnál, jelenleg az Egyetemi Könyvtárban dolgozik.

TATABÁNYA

Művei:

Ez a vers eladó. Bp. 1968. - Tekintet. Bp. 1980. - Laposkúszás. Bp. 1984.

Irodalom:

Győri László önvallomása. = Új Forrás, 1974. 3. sz. 3. l.

Kádár Péter: Boldog ember (?) (Riport). = Új Forrás, 1980. 6. sz. 15-21. l. - Illusztr.

Monostori Imre: Győri László költészetéről. = Új Forrás, 1986. 3. sz. 35-37. l.

GYÖRKE Zoltán (Tiszaágtelek, 1939. szeptember 15. -)

Költő, műfordító

A tanítóképző magyar tagozatát Munkácson végezte el, majd 5 évig tanítószkodott. 1966-tól a Kárpáti Igaz Szó kulturális rovatát vezette. 1968-ban az Ungvári Állami Egyetemen történelem szakos tanári diplomát szerzett, majd áttelepült Magyarországra, Tatabányára. 13 évig a Dolgozók Lapja kulturális rovatánál dolgozott. 1981 óta Budapesten él.

Művei:

Homokszemek. Ungvár, 1968. - Gyalog. Bp. 1981. - Zöldár. Bp. 1991.

Irodalom:

Kis Ferenc: Györke Zoltán versei elé. = Új Forrás, 1973. 3. sz. 13-14. l.

JUHÁSZ Mária (Tatabánya, 1931. szeptember 25.-)

Irodalomtörténész, kritikus

1953-ban a Lenin Intézetben orosz nyelv- és irodalom szakos tanári képesítést szerzett. Tanár, aspiráns, a Kortárs rovatvezetője, tudományos munkatárs volt. 1983-ban nyugállományba vonult. Cikkei, kritikái irodalmi és napilapokban jelentek meg.

Váci Mihály költő felesége volt.

Önálló kötete:

A realizmus változatai. Bp. 1985.

KAKUK Tamás (Tatabánya, 1952. -)

Költő

Évekig fizikai munkásként dolgozott, majd filmforgalmazó volt. Szerkesztőként működött a Komárom megyében megjelenő Új Forrás c. folyóiratnál, később a Tatabányai Közösségi Televízió munkatársa, majd az Itt-hon című hetilap főszerkesztője.

Műve:

Kötet nélkül: Fialat Komárom megyei költők. Tatabánya, 1986. (Új Forrás Füzetek 1.)

Irodalom:

Fodor András: Bevezető a "Kötet nélkül" költőinek szerzői estjén. = Új Forrás 1986. 3. sz. 25., 31. l.

KÁDÁR Péter (Tatabánya, 1944.-)

Író, újságíró

Tatabányán él. Novellái 1977-től olvashatók a "Kincskereső" című irodalmi gyermekfolyóiratban. A Dolgozók Lapja, majd a 24 Óra című megyei napilap munkatársa.

TATABÁNYA

Művei:

Csupacsel. Bp. 1979. - A madárcsösz. Bp. 1980. - Tekergő Habakuk. Bp. 1982.

Irodalom:

Kovács Lajos: Két gyermekkönyvről. Kádár Péter: Csupacsel (Könyvismertetés). = Új Forrás, 1980. 5. sz. 79-80.1.

KERESZTES József (Szeged, 1941. március 11. -)

Költő

Vasöntő és kádártanuló volt, 1957 óta Tatabányán él.

Tizennyolc éves korától bányában dolgozott mint segédmunkás és csillés, később anyagbeszerző, adminisztrátor, majd elvégezte a gimnáziumot.

Irodalom:

Nagy Gáspár: Egy költő hosszú lélezete. (Keresztes József költészetéről). = Új Forrás, 1977. 2. sz. 28-29.1.

Reuter Lajos: Keresztesi József Fémsáska. (Könyvismertetés). = Új Forrás, 1979. 1. sz. 64-65.1.

Kötete:

Fémsáska. Bp. 1978. - Fényvakság. Tatabánya, 198?. 130. 1. - Gépirat. - MK.

KÓNYA Lajos (Felsőgalla, 1914. november 2. - Budapest, 1972. július 13.)

Költő

Sopronban végezte el a tanítóképzőt 1937-ben. Utána Tatabányán volt napidíjas írnok, majd - 1940-től számos helyen (1947 és 1949 között Tatabányán, illetve Oroszlányban.) tanítóskodott.

1950 októberében - a Válasz versenypályázatának nyerteseként - Budapestre hívták, ahol az írószövetségben lektorként dolgozott, majd főtktár, később elnökségi tag lett.

1970-től a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa volt. Életművének egy szakasza a megyéhez kapcsolódik.

Bányászélettal kapcsolatos versei a Szén és ember című tatabányai antológiában is megjelentek 1973-ban (Az ácsolatnak, Ilyen a bányász élete, Felfelé az aknából, Megindulnak a csillék, stb.)

Kicsi a világ című önéletrajzi regényében sok felsőgallai visszaemlékezés található. 1982. augusztus 28-án Tatabányán az Ifjúsági parkban emlékfát állítottak tiszteletére.

Művei:

Úti sóhaj. 1936., - Te vagy-e az? 1937. - Hazug éjszaka. 1939. - Honfoglalók. 1949. - Fények a Dunán. 1950. - Szép Anna lakodalma. 1950. - Néphadseregünk. 1951. - Öröm és gyűlölet. - 1951. Tavasz utazás. 1951. - Kínai október. 1952. - Bányászlámpák. 1952. - Válogatott versek. 1953. - Iskolások. 1954. - Országúton. 1954. - Hej, búra termett idő. 1956. - Emberséged szerint. 1956. - Emlék és intelem. 1960. - Hazai táj. 1964. - Aszú. 1967. - Szálló magvak. 1967. - Kicsi a világ. 1979. - Kései ábránd. 1971. - Soproni évek. 1973.

MACHER Ede (Felsőgalla, 1864. március 9. - ?)

Fordító, irodalomtörténész, tanár

A gimnázium 4 alsó osztályát a tatai piaristáknál végezte. Győrött teológiát hallgatott. 1886-ban a budapesti egyetemen a bölcsész kar hallgatója lett. Majd állami ösztöndíjjal Párizsba ment, ahol a Sorbonne-on és a College de France-on tanult.

1891-től tanár volt. A Francia Írók Iskolai Tárat 1898-tól szerkesztette.

TATABÁNYA

Munkái:

Baunard: A kétely. (Ford.) Pozsony, 1887. - A mese és Lafontaine. Pozsony, 1891. - Sandeau Mademoiselle de la Seigliere. Pozsony, 1898. - Francia olvasókönyv. Pozsony, 1901.

MONOSTORI Imre (Tamási, 1945. június 1. -

Irodalomtörténész, kritikus, könyvtáros

1968-ban magyar-történelem szakos diplomát szerzett az ELTE Bölcsész tudományi Karán, később elvégezte a könyvtár szakot is.

1969-től Tatabányán él, tanár, könyvtáros, az Új Forrás főszerkesztő-helyettese, majd 1985-től főszerkesztője. 1990-től a József Attila Megyei Könyvtár igazgatója. Pedagógiai szakkikket és irodalmi kritikákat publikál, Németh László kutató.

Művei:

Németh László hősei - ideáinak tükrében. Tatabánya, 1971. - Németh László: Levelek Magdához. Tatabánya, 1988. - A villáskulcshoz nem kell érettségi?: Tanulmányok a szakmunkásutánpótlás műveltségének és művelődésének köréből. Budapest, 1983. Tankönyvkiadó. - Regénybefogadási vizsgálat szakmunkástanulók körében. (Kiadja az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, József Attila Megyei Könyvtár. Budapest-Tatabánya, 1979.

Irodalom:

Gordon János: Művelődnének-e a szakmunkástanulók? = Köznevelés, - 1984. márc. 9. 12. 1.

Pálos Miklós: Érdemes-e tanulni? = Magyarország, 1984. jún. 10. 32. 1.

Varga Csaba: Szakmunkások és az irodalom. = Napjaink, 1984. 12. sz. 35-36. 1.

Füzi László: Németh László Sátorkőpusztán. = Forrás, 1985. 9. sz. 51-52. 1.

Kristó Nagy István: Tanú-bizonyosságok. = Könyvvilág, 1990. 1. sz. 2. 1.

Anóka Eszter: Monostori Imre Németh Lászlója, avagy a módszer mint igazi tanú. = Magyar Fórum, 1990. febr. 17. 9. 1.

Grezsa Ferenc: Németh László Tanú korszakának korabeli fogadtatása. = Tiszatáj, 1990. 5. sz. 75-79. 1., Új Könyvek, 1990. 6. sz. 51. 1.

Cs. Varga István: Filológiai remeklés. = Napjaink, 1990. 6. sz. 33-34. 1.

L[áng] Zs[uzsa]: A kiapadás ellenszerei. = Népszabadság, 1991. jan. 28. 8. 1.

Székely Anna: Új kiegyezés felé? = Új Magyarország, 1992. aug. 22. 17. 1.

SEBESTYÉN Lajos (Felsőgalla, 1926. augusztus 24. -)

Költő

Tizenöt éves korától kőbányában, mészégető kemencéknél, alumíniumkohóknál, szénbányában dolgozott, majd mezőgazdasági munkásként helyezkedett el. Első verseit - Váci Mihály javaslatára - az Új Írás közölte. Írásai több napilapban és folyóiratban megjelentek. Versei közül több a bányászérettel kapcsolatos (Csillék, Iszapolás, Nyers himnusz stb.)

Önálló kötete:

Kérdezve, kérdezetlen. Bp. 1991. - Szülőföldem, iparvidék. Tatabánya, 1974. - Tisztelet Tatabányának. Tatabánya, 1977.

Irodalom:

Kádár Péter: Két menetelő a derékhadból. (Riport) = Új Forrás, 1984. 1. sz. 35-42. 1.

Sárándi József: Arcképvázlat - Sebestyén Lajos. = Új Forrás, 1977. 1. sz. 26. 1.

TATABÁNYA

TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva (Tiszavárkony, 1938. március 7. -)

Könyvtáros, helytörténész

1962-ben szerzett diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar-könyvtár szakán. 1962. augusztus 1-je óta él Tatabányán, a József Attila Megyei Könyvtár helyismereti szaktájékoztatója. A honismereti mozgalom egyik alapítója. 1985-1990 között a Megyei Honismereti Bizottság elnöke volt. 1970-től folytat aktív publikációs tevékenységet. Fő kutatási területe a könyv-, nyomdászati- és sajtótörténet, de irodalomtörténeti vonatkozású publikációi is vannak.

1985-1991 között az Új Forrás című megyei folyóirat egyik szerkesztője.

Művei: (A könyvben más helyen nem szereplő írások.)

A Mindenes Gyűjtemény repertórium. 1789-1792. Budapest-Tatabánya, 1979. - Kéziratok megyénkről. Komárom megye közgyűjteményében lévő kéziratok lelőhely-katalógusa. Tatabánya, 1979. Új Forrás, 1969-1988. - Repertórium. Tatabánya, 1990. - A Komárom megyei könyvkiadás negyven éve. = Új Forrás, 1985. 2. sz. 17-18. 1. - Mit ér a kutató, ha megyei? - Komárom megye tudományos életéből, egy felmérés tükrében. = Új Forrás, 1988. 3. sz. 47-63. 1. 4. sz. 73-81. 1.

Irodalom:

Tóth Ilona: Egy Szolnok megyei kislaluból indult... Egy kitüntetés és háttere. = Dolgozók Lapja, 1982. 219. sz. 4. 1.

Szabó Ervin díjas könyvtárosok. = Könyvtáros, 1982. 12. sz. 724. 1.

Monostori Imre: Szubjektív sorok Tapolcai Éváról. = Komárom Megyei Könyvtáros, 1987. 2. sz. 37-39. 1.

Fülöp Géza: A Mindenes Gyűjtemény repertórium. = Magyar Könyvszemle, 1980. 2. sz. 206-208. 1.

Mácza Mihály: Komáromi nyomdászat és sajtó 1849-ben. = Honismeret, 1988. 4. sz. melléklete.

VÁCI Mihály (Nyíregyháza, 1924. december 25. - Hanoi, 1970. április 16.)

Költő, műfordító

A költő gyakran megfordult Tatabányán. Felesége Juhász Mária irodalomtörténész.

Irodalom:

Juhász Mária: Nyíregyházától Tatabányáig. = Új Forrás 1972. 1. sz. 127-128. 1.

Németh G. Béla: Emlékforgácsok Váci Mihályról. (Esszé) = Új Forrás, 1979. 4. sz. 28-33. 1.

Váci Mihály: Vallomás Tatabányáról. Rádióriport. = Új Forrás 1981. 5. sz. 6-7. 1.

VADERNA József (Esztergom, 1951. június 22.-)

Költő

1969-ben érettségizett a veszprémi Vegyipari és Színesfémipari Technikumban. Ez évtől a Székesfehérvári Könnyűféműben dolgozott, majd az üzemi lap szerkesztője lett. Azóta újságíró. Hosszú ideig a Komárom Megyei Dolgozók Lapja kulturális rovatának vezetője volt. Verseit különböző újságok, irodalmi folyóiratok és antológiák közölték.

Önálló kötete:

Vakjászma. Bp. 1978. Szépirodalmi K. - Anyám szemébe zárva. Esztergom, 1990. - Éjfélti ige. Veszprém. 1992.

Irodalom:

Csató Károly: "Rügyekbe szorított dac" Mozaikok Vaderna József arcképéhez. (Interjú). = Művészeti Műhely, 1989. 1. sz. 34-36. 1.

Jobbágy Tihamér: Egy esztergomi verseskönyv (Vaderna József: Anyám szemébe zárva.) Könyvismeret. = Művészeti Műhely, 1990. 1. sz. 50-52. 1.

TATABÁNYA

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A Lengyel-barlang a Gerecse egyik legnagyobb barlangja a Turul-emlékműtől kb. 1 km távolságra, 300 m tengerszint feletti magasságban nyílik. Kutatását 1929-ben kezdték meg. Mammut és barlangi medve, orrszarvú, farkas, barlangi oroszlán maradványai kerültek elő. Egy óriásszarvas agancsán több bekarcolt barázdát fedeztek fel. Vértes László vizsgálatai azt bizonyítják, hogy ezek emberkéztől származnak. Az üregrendszer felső-triász dachsteini mészkőben alakult ki. A barlang legismertebb tulajdonsága "gázos" mivolta, ugyanis időnként a széndioxid-koncentráció olyan magas, hogy benne tartózkodni veszélyes!

A Tatabánya felett emelkedő Kő-hegy nyugati sziklafalában található 198 m magasságban a Szelim-barlang. A 45 m hosszú, 25 m széles, 12 m magas teremben az 1930-as években végzett ásatások régi korok emlékeit és eszközeit hozták felszínre. A török időkre utaló mondabeli emlékeket és történeteket nem sikerült igazolni. Megemlítjük, hogy a legújabb mérések alapján újabb üregek meglétét is feltételezik a kutatók.

A Vértes László barlangot a Farkas-völgy víznyelőjének bontásakor, 1969-ben fedezték fel. Időszakosan aktív, tektonikus hasadék mentén kialakult víznyelő, amelynek felső szakasza omladékos, szűk. Lejjebb kitágul. Szép számmal találhatunk cseppkőképződményeket, amelyek közül a leghíresebb a "Teknősbéka" nevű, szokatlan nagy felületű "lebegő" cseppkőkéreg.

BIBLIOGRÁFIA

- ABLAK Tatabányára. '91. (Kiad.: A Tatabánya megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala.) Tatabánya, 1991. 1-2. köt.
- ALLIQUANDER Ödön: A magyarországi szénbányászat. A Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság 50 éve 1891-1941. Emlékkönyv. Bp. 1916.
- A MÁK Rt. és a Salgótarjáni Rt. harca a piacokért a gazdasági világválság előestéjén és a válság időszakában. = Új Forrás, 1974. 3. sz. 55-64. 1.
- ART. Tatabányai művészek kiállítása. 1993. Őszi tárlat. (Szerk.: Wehner Tibor. Tatabánya. 1993.) Katalógus. 43. 1.
- BÁNYÁSZKIÁLLÍTÁS Tatabányán. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1978. 2. sz. 31-45. 1.
- BAGOSSY Béla: A bánhidai erőmű nemzetgazdasági jelentősége és rendeltetése. = Városkultúra, 1934. 8-9. sz. 148-149. 1.
- A BÁNHIDAI Turul I. (írták.: Piri Benedek, Nagy Ildikó, Szűcs György, Sarolta Drahoosva, Tóth Elek. (Szerk.: Csöke Sándor). Kiad.: A Tatabányai (Bánhida) Turul Emlékmű Alapítvány Kuratóriuma, (Tatabánya), 1992. 1 2 5 . 1. - Illusztr.
- BÁNYÁSZ Művészegyüttes. (Ismertető. Kiad.: a Tatabányai Népház.) Tatabánya, 1974. 24. 1., illusztr.
- BÁRDOS László-KRAJCZÁR Imre: Egy bányászváros a szocialista fejlődés útján. Tatabánya 1945-1960. (Kiad.: a Tatabánya Városi Tanács V B.) Tatabánya, 1960. 1 6 3 . 1., illusztr.
- BERG Endre: Ötven év a szorítóban. 1939-1989. 50 éves a TBSC Ökölívó Szakosztálya. (Kiad.: a TBSC.) Tatabánya, 1989. 40. 1., illusztr.
- BERÉNYI Oszkár: Munkásjóléti és kulturális intézmények, valamint egyéb munkásjóléti tevékenység a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai bányatelepén. Tatabánya, 1935. Athenaeum ny. 1 0 . 1.
- CEMENT- és Mészművek Tatabányai Gyára 70 éve. 1912-1982. Tatabánya, 1982. 4 4 . 1., illusztr.

TATABÁNYA

- CSICS Gyula: A tatabányai szénmedence bányüzemei. (Fotók, repr.: Nagy Károly. Kiad.: az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Tatabányai Csoportja.) Tatabánya, 1987. (Soksz.) 30 . l., illusztr.
- DÖME Piroska: A Harcoló Bányász. Bp. 1974. Kossuth K. 2 0 0 . l., 4 t.
- DÖME Piroska: Nyúlkenyér. (Technikai forgatókönyv. Dramaturg: Litványi Károly. Operatőr: Németh Attila. Rendező: Rémiás Gyula.) Bp. 1977. 3 5 6 . l.
- Tatabányán forgatott és a városról szóló film forgatókönyve.
- DROPPA Sámuel: Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya bányászközségek egyesítése és várossá emelése. Szemináriumi dolgozat. 1947. 1953. január 9. (Bev: Rozsnyói Sándor.) Tatabánya, 1971. (Soksz.) 25., 28 l.
- DROPPA Sámuel: A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. üzem- és lakóterületeinek kialakulása Alsógalla és Tatabánya községek határában. Tatabánya, 1983. 1 3 . l., 12 t. - Gépirat. - MK.
- DROPPA Sámuel-DROPPA Sámuelné: A MÁK Rt. üzem- és lakóépületeinek kialakulása Alsógalla és Tatabánya községek határában. Tatabánya, 1983. 1 3 . l. - Gépirat. - TbM.
- EOCÉN-program, mányi bányüzem, és a tatabányai aprószénmosó építésének története. (Kiad.: a Tatabányai Szénbányák.) Tatabánya, 1985. (Soksz.) 1 1 . l., illusztr.
- FALLER Jenő: Adatok Tatabánya fejlődéstörténetéhez. Tata, 1932. Engländer ny. 37. l.
- FÜRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó: 20 éves a tatabányai Múzeumbarát Kör. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet, Tatabánya, 1987. 90-92.l.
- GAÁL István: A Gerecse hegység egyik legérdekesebb barlangcsoportja. Bp., 1934. 10. l., illusztr.
- GENGELICZKY László: Tájékoztató a Tatabányai Munkás Színház koncepció megvalósításáról. A Tatabányai Játékszín 1979-1980-as színházi évadjának tapasztalatai. Tatabánya, 1980. 9., 6. l. - Gépirat. - MK
- GYIMES Zsolt: Az MDVRT Bánhidai Erőműve 1925-1945. Tatabánya, 1975. 78. l. - Gépirat. - MK.
- GYÖRVÁRI Kálmánné: Tatabánya általános iskoláinak fejlődése 1947-1987. Tatabánya, 1988. 67., 2 6 . l. - Gépirat. - MK.
- HAINTZ Endre: Mozaikok Tatabányáról. Illusztr. = Új Forrás, 1969. 2. sz. 63-78. l.
- HERZ Zsigmond: A Vértes-hegység, Felső-Galla és Bánhida széntelepeiről. Bp., 1896. Kosmos ny. 8. l.
- A 75 ÉVES tatabányai kórház története 1899-1974. (Szerk.: Lakatos István, Sándor József, Varga László. Fotó: Dvihally Edömér.) Tatabánya, 1974.
- ÍGY kezdődött... Dokumentumgyűjtemény a tatabányai szénmedence községeinek egyesítéséről 1945-1947. (Szerk.: Ortutay András, Ravasz Éva. Kiad.: a József Attila Megyei Könyvtár, Komárom Megyei Levéltár, Komárom Megyei Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum.) Tatabánya, 1972. (Soksz.) 67. l.
- KŐVÁRI Edit: Adalékok az 1930 és 1950 között Tatabányán élő emberek életmódjához. Tatabánya, 1987. 152., 4 0 . l. - Gépirat. - MK.
- KÖZTÉRI alkotások Tatabányán. (Szerk.: Freund Sándor. Fotók: Varga Csaba, Kiad.: a Tatabánya Városi Tanácsa V B. Művelődési Osztálya.) Tatabánya, 1985. 53. sztl. 1.
- KULCSÁR Emil: A tatabányai Turul-emlékmű. In: Komárom Megyei Honismereti Füzet, 1986. Tatabánya, 1987. 22-28. l. - Ld. még: Új Forrás, 1982. 6. sz. 78-80. l.

TATABÁNYA

- LÁNCZOS Zoltán: A tatabányai szénbányákban használatos idegen eredetű kifejezések gyűjteménye. Bp., 1973. 13. l., - Gépírat. - MK.
- LÁNG Tivadar: Új lakótelepek Tatabányán. = Területrendezés. 1973. 1. sz. 109-130. l.
- MANDEL Tamás: Tatabánya városközpont - a tervező szemével. Illusztr. = Új Forrás, 1972. 1. sz. 90-101. l.
- MÁNYOKI László: A tatabányai Népház története. 1917-1945. Tatabánya, 1968. 43. l., illusztr. - Gépírat. - MK.
- MECHTL Alfréd: Tatabánya. = Városépítés, 1973. 4. sz. 17-20. l.
- MURÁNYI Éva: Beszélgetés egy várossal. Részlet a Tatabányáról készült színes dokumentumfilm forgatókönyvéből. = Új Forrás, 1972. 1. sz. 81-89. l.
- NÉMETH Kálmán: A tatabányai szénmedence története (1890-1914) Szakdolgozat. Tatabánya, 1968. 65, 5 l. - Gépírat. - MK.
- OGONOVSKY Ernő: Tatabánya, Újtelep, Mésztelep és a környékben lévő községek leírása. Tatabánya, 193?. - Kézirat. - MK.
- ORTUTAY András: Város született. - A tatabányai szénmedence községeinek egyesítése. = Új Forrás, 1972. 1. sz. 72-80. l.
- ÖTVEN év. 1896-1946. Bányanyitástól az államosításig. Helytörténeti olvasókönyv. (Szerk.: Ravasz Éva. Kiad.: a Tatabánya Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya.) Tatabánya, 1977. (Soksz.)
1. köt. A bányanyitástól az első világháború befejezéséig. 1896-1918. 84. l., illusztr.
2. köt. A Tanácsköztársaság leverésétől a felszabadulásig. 85., 228. l., illusztr.
- RAVASZ Éva: Boldog békeidők Alsógalla-bányatelepen. = Új Forrás, 1972. 1. sz. 53-59. l.
- RAVASZ Éva: Tatabánya munkáskolóniáinak kialakítása a századfordulón. Illusztr. = Új Forrás, 1982. 5. sz. 35-40. l.
- RAVASZ Éva: A tatabányai bányamunkásság mozgalmi a Tanácsköztársaság leverése után. (1919-1920) Tatabánya, 1969. 75. l.
- RAVASZ Éva: Az újjáépítés kezdetei a tatabányai szénmedencében. = Új Forrás, 1970. 1. sz. 48-54. l.
- RÁKÁSZNÉ SCHWEININGER Ilona: Adalékok Tatabánya amatőr kórusainak történetéhez. Tatabánya, 1987. 107. l., illusztr. - Gépírat. - MK.
- SALAMON Hugó: A művelődési intézmények funkcióváltásának története 1945-től napjainkig, különös tekintettel Tatabánya város intézményeire. Tatabánya, 1984. 284. l., - Gépírat. - MK
- SOLTÉSZ Imre: A bányászati erőmű épületei. = Városkultúra, 1934. 8-9. sz. 163-66. l.
- SOMOGYVÁRI Gyula: "Volt egyszer a..." Bányász Rádió (Feljegyzések, tények a Tatabányai Bányász Rádió működéséről.) Tatabánya, 1984. 21. l. - Gépírat. - TBM.
- SZALAI Ferenc: A Tatabányai Bányász Szimfonikus Zenekar története. Eger, 1980. 43. l., illusztr. - Gépírat. - MK.
- SZÁNTÓ Ferenc: Élet a bányabárók tatabányai birodalmában. Élet- és munkakörülmények, bányatelepek kialakulása az 1920-as, 1930-as években. = Új Forrás, 1977. 2. sz. 77-88. l.
- SZÁNTÓ Ferenc: A tízhetes tatabányai bányászsztrájk története. 1925 (február 3.—április 14.) Tatabánya, 1985. 194. l.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Tatabánya. (Térk.: Török Viktória. Fotók: Fehér István. Kiad.: a Komárom Megyei Idegenforgalmi Hivatal.) Tatabánya, 1985. 79 l., 16 mell., illusztr.

TATABÁNYA

- TATABÁNYA, egy munkásváros születése - Szemelvények és források Tatabánya helytörténeti irodalmából. Tatabánya, 1987. L. még Komárom megyei Honismereti Füzet: "Egy munkásváros születése"
- TATABÁNYA. (Szerk.: Bodnár Gyula.) Bp. 1934. (Bp. ny.) 1 6 . 1., 3 térk.
- TATABÁNYA- Egyházközségi Értesítő. Tatabánya. 1929-1944. évf. TM.
- TATABÁNYA. Szemelvények és források Tatabánya helytörténeti irodalmából. (Szerk.: Haraszi Mihály.) Tatabánya, 1987. (Soksz.) 8 4 . 1.
- TATABÁNYA képzőművészetének 25 éve. Bev.: Englerth Miklós. Tatabánya, 1972. Népház. (Katalógus)
- TATABÁNYA 45 éve város. Tatabánya várossá nyilvánításának 45. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak anyaga. (Tb. 1992. okt. 1-2.) (Szerk.: Fűrészné Molnár Anikó és Somorjai József.) Kiad. a: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumának Igazgatósága. Tata. 1992. 2 0 7 . 1. Tudományos Füzetek. 7.
- TATABÁNYA műemlékei és városképi vizsgálata. Bp., 1951. Múzeumok és Műemlékek Orsz. Központja.) 2 0 . 1. Másolat.
- TATABÁNYA régen és ma. (Szerk.: Fűrészné Molnár Anikó, Csics Gyula, Oláh Ferenc. Borítóterv: Kóbor Sándor. Fotók: Tatai Tibor, Nausch Ariette. Kiad.: a Tatabányai Városi Tanács.) Tatabánya, 1987. 20. sztl. 1. - Fotók és reprodukciók.
- TATABÁNYA története. Helytörténeti tanulmányok. (Szerk.: Gombkötő Gábor, Horváth Géza, Ravasz Éva, Rozsnyói Sándor, Szántó Ferenc. Kiad.: a Tatabánya Városi Tanács V B.) Tatabánya, 1972. (Alföldi ny)
1. köt. 327. 1., 3 mell., illusztr.
2. köt. 326. 1., 2 mell., illusztr.
- TATABÁNYAI séták. (Szerk.: Fűrészné Molnár Anikó. Írták: Fűrészné Molnár Anikó, Kisné Cseh Julianna, László Tibor, T Sáray Szabó Éva. Fotók: Nóber Imre, Németh Anikó. Kiad.: a Tatabánya Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala.) Tatabánya, 1991. 71. 1., 1 térk., illusztr.
- A TATABÁNYA Alumíniumkohó 50 éves. (Szerk.: Laár Tibor, Szabó László. Kiad.: a Tatabányai Alumíniumkohó.) Tatabánya, 1990. 280, 5 6 . 1., illusztr.
- A TATABÁNYAI bányamunkások élet- és munkakörülményei, politikai szervezettségének problémái a gazdasági világválság éveiben. Adatok a magyarországi szénbányászatról. Salgótarján, 1985. 44-59. 1.
- A TATABÁNYAI Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum II. Plakátok. = Új Forrás, 1984. 2. sz. 93-96. 1.
- A TATABÁNYAI Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum III. Bányászati gyűjtemény. = Új Forrás, 1984. 3. sz. 94-96. 1.
- A TATABÁNYAI Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum IV Bútorgyűjtemény. = Új Forrás, 1984. 4. sz. 94-96. 1.
- A TATABÁNYAI Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum V Zászlógyűjtemény. = Új Forrás, 1984. 5. sz. 93-96. 1.
- A TATABÁNYAI Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum VI. Személyi hagyatéka. = Új Forrás, 1984. 6. sz. 92-96. 1.
- TATABÁNYAI Kislexikon. (Szerk.: Mészáros Antal, Tapolcai Ernőné. Tatabánya története című fejezetet írta: Gombkötő Gábor. Kiad.: Tatabánya Város Tanácsa, József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1975. (soksz.) 524 1.

TATABÁNYA

A TATABÁNYAI Hőerőmű Vállalat története. Bp., 1973. 31. l., illusztr.

A TATABÁNYAI Kossuth Lajos Közgazdasági Szakközépiskola jubileumi évkönyve. (Közzétette: Barsi Gusztávné. Közrem.: Szélvári Ferencné, Gyüszí László, Bodor Sándorné, Kelemen Lászlóné, Fülöp Csilla.) Tatabánya, 1988. 95. l., illusztr.

A TATABÁNYAI szénbányászat története. 1891-1983. 1-2. rész. (összeáll.: Bajkó Andor. Átdolg. és kieg.: Balázs Józsefné, Barsi Károly, Becker Ferenc. Szerk, közrem.: Pataki Sándor, Rozsnyói Sándor, Csics Gyula, Balbach Árpád.) Tatabánya, 1984. 259. l. 3. rész. Ipari tevékenység a Tatabányai Szénmedencében. Tatabánya, 1983. 260-447. l.

VÁROSPOLITIKA. (Szerk: Gallé Tibor. Írták: Arany István, Biczó György stb. Kiad.: a Hazafias Népfrent és a Közalkalmazottak Szakszervezete.) Bp. 1968. 433. l.

VÁROSUNK, Tatabánya. Irodalmi szöveggyűjtemény és bibliográfia. (A szöveggyűjteményt vál. és szerk: Monostori Imre. A bibliográfiát összeáll.: Tapolcainé Sáray Szabó Éva. Fotók: Englerth Miklós. Kiad.: a Tatabányai Város Tanácsa és a József Attila Megyei Könyvtár.) Tatabánya, 1977. (Soksz.) 190. l., 8 t, illusztr.

WEISZ János: Adatok Felsőgalla, ma Tatabánya III. plébániájának és templomának történetéből. Várgesztes, 1969. 135. l. - Gépírat. - MK.

74. Bánhida pecsétje. 1791.

75. Alsógalla pecsétje. 18-19. század

76. Felsőgalla pecsétje. 1799.

TOKOD

A község neve a Takud-Tocu személynévnek a -d képzős származéka. Alapjául talán a magyar tok: "burok" vagy tok: "porcos vázú halfajta" főnév szolgált.

A hagyomány szerint Tokod nevű vitézről kapta nevét.

Okleveles említése 1181: Tokod, 1193: Tacud, 1270: Tukud, 1272: Tokod.

A Tokodhoz tartozó Ebszönybánya is középkori eredetű.

Okleveles említése: 1193: Epceu-Epzu.

Tokod a török kor kivételével ősidők óta lakott település volt.

Régészetileg az ország egyik legjobban felkutatott területe, ahol 33 lelőhelyet tártak fel. Jelentős bronzkori földvára mellett kiemelkedőek a római emlékek (út, katonai tábor: castrum, kemence, pénzek, pl. Nagy Constantinus korából származó villák, szakrális tárgyak).

A középkori falu a mai templom környékén terült el, Ebszöny a mai Faluhely dűlőben. Tokod az Árpádok idején Esztergomhoz tartozó várbirtok volt, majd III. Béla a 12. században az esztergom-szentkirályi kereszteseknek adományozta. Tőlük az esztergomi érsek szerezte meg. A terület egy része 1732-ben az esztergomi szeminárium tulajdonába került, és ott is maradt az 1945. évi földreformig.

A török korban, így 1570-ben is - Ebszönnel együtt - lakatlan puszta. Az 1674-ben már ismét lakták, de a törökellenes felszabadító harcok során (1685: tati csata, 1686: felégetés) a települést templomával együtt elpusztították.

Ennek ellenére 1699-ben már újra 27 jobbágy és zsellércsalád lakta. A magyarok mellé 1722-1723-ban németeket telepítettek.

Temploma 1701-ben romokban hevert, iskolája viszont állott.

Az 1784-87-es népszámlálási adatok szerint tulajdonosa az esztergomi érseki szeminárium. 120 házban 151 családban 706 fő élt itt. Közülük 2 nemes, 5 polgárt, 89 parasztot, az utóbbi kettő 68 örökösét s 55 zsellért írtak össze.

Már a török utáni időben is nagy szőlőtermő területe volt. Határában kevés erdő lévén, a vízmosásokat árkokat, (gödröket), is kiosztották a falubeliek között.

Tokod földje jó minőségű gabonát, kukoricát termelt minden időben. Számos malmának nagy vonzáskörzete volt.

A gabonát a múlt században még vermekben tárolták, de a nagyobb gazdáknál külön építmény, "szemház" is előfordult; hozzájuk aratási időben Hutáról (Piliszentlélek) jöttek részaratók. Századunk elején, a bányász és a gyári munkás foglalkozásuk számának emelkedésével megnövekedett a különböző részesmunkák (pl. kukorica, krumpli kapálása, betakarítása) jelentősége.

Állattartói a lovakkal, marhával a váci vásárookra is eljutottak. A második világháború előtt, - főleg a bányász családoknál - jellemző volt a kecsketartás ("szegényember tehene", "gedatej").

"Meszet" is fejtek és a kőszén "ásása" már a múlt század derekán is jelentős volt. A község gazdasági és társadalmi életét utóbb meghatározó szénbányászat 1812-ben indult, Hantken Miksa szerint 1839-ben. Erre a szénvagyonra alapozta az 1880-as években üvegyárát Kurczweil.

A község lakóira és a bányatelep bányászaira már a 19. század derekán két orvos ügyelt. A bányászokat "Kóródában" kezelték.

Az I. világháborús áldozatok száma 42 fő volt. Emlékművük néhány évtizeddel ezelőtt még a templom előtti terecskén állt.

Első egyesületét, a Népszövetség helyi szervezetét már 1912-ben bejegyezték. Ezt 1942-ig mintegy 20 egyesület követte.

1923-ban az Üvegmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja, a Levente Egyesület, 1927-ben a Tokodaltárói Tűzoltó Egylet, a Tokodaltárói Bányatiszti Kaszinó, 1928-ban a Tokodaltárói Bányász Atlétikai Klub, a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Tokodaltárói helyi csoportja, a Tokodaltárói Polgári Olvasókör, 1930-ban a Tokod-üvegyári Polgári Lövész Egylet, a Tokodi Polgári Lövészegylet, a Szocialista Bányamunkások Tokod-altárói csoportja, 1931-ben a Tokodi Atlétikai Klub, 1932-ben a Tokod-

TOKOD

altárói Bányatisztek és Felügyelők Köre, a Tokod-altárói Bányamunkások Temetkezési Segélyegylete, 1940-ben a Tokod-altárói Kultur- és Sportegyesület, 1941-ben a Magyar Tűzharcos Szövetség helyi csoportja, 1942-ben a Katolikus Leánykörök Szövetségének tokodi fiókja, a Tokodi Katolikus Agrárfűzési Legényegylet, a "Falu" Magyar Gazda és Földműves Szövetség tokodi helyi csoportja, a Tokodi Tűzoltó Testület és a Tokod-Üveggyári Sport Club Egyesület. A 30-as években két énekkarát - a Tokod-altárói Vegyeskart és a Tokod-altárói Férfikart - is jegyezték a vármegyei Dalosszövetségben. Bányászénekkara az elmúlt évtizedekben is sok sikert aratott.

Első népkönyvtárát 1927-ben kapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, a másodikat -amelyik a Tokod-üveggyári Állami Iskolába került - 1937-ben.

Gazdasági szervezetei közül jelentős volt a Hitelszövetkezet.

A közoktatásban az 1889-ben Tokod-altárón létesített 6 tanerős bányaiskola, a tokodi katolikus - ugyancsak 6 tanerős— iskola, majd 1924-től egy állami iskola vett részt.

A bánya filmszínházat tartott fenn.

Az 1930-as évek végére lakosságának többsége a korábban külterületnek számító bányatelepein élt, így Ótokodbányán, Újtokodon, Öregakna kolónián.

A II. világháború harcai 1945. március 25-én értek véget Tokod területén.

Az Aranykalász MgTsz 1959-ben alakult, a 60-as években Bajót és Nagysáp téeseit is bekebelezte. Melléküzemei tisztas jogvedelmet biztosítottak tagságának.

1955-ben jelentősen bővítették üveggyárát 1966-tól opál- és ólomüveget gyártanak.

Az 1960-as évek közepéig a lakosság többsége a bányászattól élt, ami napjainkra teljesen visszafejlődött.

Tokod jelenleg két településrész együttese: a középkori eredetű falu és Tokod-Üveggyár. Tokod- Altáró 1992-ben önállósult.

1984-től 1988-ig Esztergom vonzaskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1970-ben 8158 fő, 1990-ben 7186 fő, területe 2044 ha volt.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a múltra utalnak: Pap-útja dűlő (erre jött valaha a dorogi pap Tokodra), Malom utca, Falumalom.

A községben a présházás pincék pincesorokat alkotnak.

Népszokásai közül kiemelkedő a karácsonyi köszöntők köréből való ostyahordás hagyománya.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS, BAPTISTA EGYHÁZ

1595-től Tokod az esztergomi érseké, aki a középkori romokból templomot építtetett. 1640-1711 között anyaegyház, majd 1924-ig Dorog filiája volt. 1696-ban a káptalané. 1786-ban emeltek új templomot. A 19. század közepén épült a Szentháromság kápolna. 1924-től plébánia.

Anyakönyveit 1920-tól őrzik, előtte Dorogon vezették.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Oltár Egylet, Credo Egyesület, Rózsafűzér Társulat, Jézus Szíve Társulat, Scapulare Egyesület, Mária Congregatio, Szívgyárda, Egyházközségi Leánycsoport.

A Magyar Általános Köszénbánya Rt. 1924-ben építtet *református* templomot Tokod-Altárón. 1949-től önálló lelkeszséggel bír.

Anyakönyveit 1947-től őrzi.

1970-től kezdve Tokod-Altáró lelkesze látja el Tokod-Üveggyár 1972-ben épült kis templomában is a szolgálatot.

TOKOD

A tokodi *baptista* gyülekezet 1922-ben jött létre 9 fővel. A gyülekezet lelki gondozását ekkor Boros Mihály komáromi baptista lelkész látta el. 1928-ban vasárnapi iskolát is alapítottak. Az első időkben az alapító Sós Sándor lakásán, 1935-től pedig bérelt helyiségben jöttek össze. Ebben az évben alakult meg a hívők 7 tagú pengetős zenekara. 1940-ben telket vásároltak leendő imaházuk számára. Ennek birtokbavételére 1949. november 17-én került sor.

Ekkor rövid ideig ifj. Sós Sándor személyében teológiát végzett önálló lelkésze is volt Tokodnak és körzetének. A gyülekezet lelki gondozását jelenleg a tatabányai baptista lelkész, Kovács Imre látja el.

MŰEMLÉKEK

Legértékesebb műemléke a felújított, kőfallal körülvett római katonai tábor (castrum).

Műemlék jellegű az 1786-ban épült barokk római katolikus templom és annak belső felszerelései, kegytárgyai (pl. ékköves kehely), valamint a temető szélén álló, középkori körtemplomokat idéző 19. századi Szentháromság kápolna. Elhagyott bányaknáai ipari emlékek.

NEVEZETES SZEMÉLYEK

CSÁSZÁR Ármin (Tokod, 1796. júl. 20. - Bakonybél, 1880. szept. 19.)
Szent Benedekrendi áldozópap, egyházi író

ROBOTKA László csuhé- és szalmafonó
1552-ben Tokodon született. Azóta ott él és alkot.

BIBLIOGRÁFIA

FARSZKI Tiborné: Szülőfalum, Tokod társadalmi-gazdasági fejlődése a felszabadulástól napjainkig. Esztergom, 1978. - Gépirat.

FÜRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó: A munkásmozgalom fellendülése a tokodi üvegyárban a huszas években. = Új Forrás, 1981. 6. sz. 67-70. 1.

GYÜSZI László: Kő és üveg. -Két ősi iparág a Dunántúlon. = Új Forrás 1981. 6. sz. 53-67. lap.

GYÜSZI László: Ipari-, mezőgazdasági termelőszövetkezetek a dorogi járásban. = Új Forrás. 1983. 1. sz. 29-54.1.

MAGÓ Ottó: Tokod belső község művelődési házának története. 1976-1977. Tata, 1986. 45. 1. Illusztr. - Gépirat. - TbM.

MÓCSI András: Die Spätrömische Festung und das Gräbertekof von Tokod (Überl.: H. Pasche) Bp. 1981. Akad. K 2 6 3 .1. Illusztr.

SZALAY Jenő: A Tokodaltárói Bányász Kórus, 1929-1974. (Kiad. a Szakszervezetek Komárom Megyei Tanácsa) Tatabánya, 1975. 29. 1., illusztr.

SZEPESSY Géza: Tokod római telepe. (Kiad. a dorogi József Attila Műv. Ház Igazgatósága.) - Dorog, 1959. Soks. 6. 1. 4. t. (Ismeretterjesztő füzetek 5.)

SZEPESSY Géza: Dorog és környéke. Útikalauz. Tata, 1961. Komárom Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala. 37. 1.

DIE SPÄTRÖMISCHE Festung und Friedhof von Tokod. Ed. Andreas von Mócsy Bp. Akad. K.

VARGA Csaba: A falusi munkásság eresze alá áll. II. Szociográfia. = Új Forrás, 1983. 4. sz. 39-45. 1.

77. Tokod pecsétje. 18-19. század

ÚNY

A község neve puszta személynévből keletkezett, magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév forrása valószínűleg az ótörök on (tíz) vagy a szláv unijb (jobb) szóval függ össze, de magyar személynévből is származtatható.

Okleveles említése 1262: Hun.

Egyéb forrásokban Wn, Vn, feldolgozásokban Un, Ungy változatokban is szerepel.

A rézkortól - a népvándorlás kivételével - lakott hely. Leghíresebb leletei a nagy méretű urnák, bronzkori leletek, középkori vaskulcs és 13-14. századi érmék. A falu a 12. században királynéi birtok volt.

A török korban nagyrészt elpusztult. Pusztaúnyként (Wn deserta - elhagyott Uny) említik 1588-ban is. 1647-ben Eölbey Márton és neje, Szeghy Katalin birtoka volt. Az Eölbeyek szőlőműveseket telepítettek Únyra. Később a török elleni harcok legendás hírvé lovasági parancsnoka, Miskey István szerezte meg kialakítva az ország egyik legnagyobb közbirtokosságát. Miskey III. István a 18. század közepén Únyra költözött, ma is élnek ott utódai.

Az 1784-87-es összeírás szerint a Miskey család birtoka volt. 119 házban 158 család élt, népessége 646 fő volt. 12 nemes, 37 parasztot, ez utóbbi 32 örökösét és 79 zsellért írtak össze.

A község döntő többsége magyar volt. A 19. század első felétől jelentős szerepre tett szert a német és a zsidó lakosság. Birtokcseréssel és beházasodásokkal Úny valódi nemesi fészekké vált a 20. század elejéig (Huszár, Miskey, Andrássy, Kégly stb. családok).

1845-ben Kossuth Lajos lemondott únyi birtoka utáni nemesi adómentességéről és közmunkát vállalt. A közbirtokosság és a Hahn-birtok a község 2016 k. holdas határának kb. 25 %-át bírta.

Határában jól megtermett a kukorica, melyet a padláson, vagy az udvarban a szederfákon, körtefákon, vagy ágasokra fektetve füzérekbe fonva tárolták. Századunk elején napraforgót is termesztettek, melyből az olajat a máriahalmi olasütőben préseitették ki, a visszamaradó "pogácsát" pedig az állatokkal etették meg.

A hagyomány szerint a múlt század végén lengyel kereskedők is vásárolták az únyi bort, mustot.

A századfordulóig a gabonát itt is vermekben tárolták. Az őrlést a község saját malmában végezték, amely 1935-36-ig működött.

ÚNY

Leggyakrabban a zsámbéki vásáron adták el portékájukat az únyiak. A pesti piacokra főleg szilvával jártak. Más községekből is jöttek ide lovaskocsikkal szilváért, hogy felvásárolják lekvár vagy pálinkafőzés céljára. A kofák baromfiféléket, tejtermékeket vittek Újpestre, ritkábban Dorogra és Esztergomba is.

Az 1920-as években megnövekedett a bányászok száma. Nyáron a kistölgyes és a bányászok az esztergomi káptalan Kiscsev-pusztai földjén vállaltak napszámos munkát.

Társadalmi életének aktivitását jelzi az 1891-ben megalakult Úny-Kirvai Önkéntes Tűzoltó Egyesület - önállósult 1914-ben -, melyet 1897-ben a Kirva-Únyi Hitelszövetkezet, majd az Únyi Protestáns Kör, 1911-ben a Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet, 1925-ben a Levente Egyesület, 1930-ban pedig a Polgári Lovászegylet követett.

1871-1950-ig áll fenn az Únyi Körjegyzőség. Tagközsége 1871-1920 között Kirva és Epöl, 1921-1950-ig Kirva (Máriaalom).

A II. világháború harcai 1945. december 25-étől 1945. március 21-éig tartottak Únyon. A II. világháborús emlékművet (a felszabadulási emlékmű átalakításával) 1990. augusztus 20-án avatták fel a falu közepén.

Az 1959. március 9-én alakult Haladás MgTsz, 1961-ben egyesült a máriahalmival és 1964-ben a sárisáppival. 1960-ban létesült Úny-Újtelep. A szénbányászat visszafejlesztése miatt a lakosság kettős foglalkozású lett. Sokan dolgoznak Budapest üzemeiben.

Lakosságának száma a két évszázad alatt alig változott, 1787-ben 646 fő, 1990-ben 647 fő volt. Területe 1160 ha.

1973-ban Dág néven és székhellyel - Úny és Máriaalom átcsatolásával - községi közös tanács alakult. 1990-ben Úny ismét önállóvá vált.

1984-1988-ig Dorog vonzaskörzetéhez tartozott.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a múltra utalnak. Az únyi falurész és a Basarc-dűlő a török kori harcokat idézi. A Perbálra és Tökre örletésre szállított gabona útjára az Őrlői út elnevezés ragadt. A községi legelőt Páskomnak nevezték. A Jánoshaláli dűlőben sokak szerint egy János nevezetű gazdát ütöttek agyon. A Diós határrész ma valóban diófáiról ismert, e nevét bizonyára a 19. század közepén még itt található Diópusztáról kapta.

KATOLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ, ZSIDÓ HITKÖZSÉG

III. Béla 1193-ban megerősítette únyi birtokukban a fehérvári kereszteseket. Árpád-kori templomát Szent József tiszteletére szentelték. Ennek alapjaira emelték templomukat a reformátusok. Ezt a katolikusok 1732-ben elvették, s Szent Mihály arkangyal tiszteletére felszentelték.

Katolikus egyháza 1787-ig Csév filiája 1787-ben helyi lelkészséggé vált - ettől kezdődően itt vezetik anyakönyveit - 1810-ben plébániai rangot kapott. Ekkor épült fel parókiája is.

Anyakönyveit 1787-től őrzik.

1947-ben működő hitbuzgalmi egyesületei: Katolikus Unió, Jézus Szíve Társulat, Rózsafűzér Társulat, Szent Gyermekség Műve, Szívgyárda.

A *református* egyházközség léteről a 18. századtól vannak adataink. Anyakönyvei 1849-től önállóak. Korábban Tinnye leányegyháza volt. Irattár és levéltár helyben kutatható.

Temploma 1794-ben, a türelmi rendeletet követően épült.

A lelkészlak kertjében Család- és életvédelmi tábor néven nyári ifjúsági tábor működik.

ÚNY

A zsidó közösség 1750 után jelent meg Únyon. Telket béreltek, s a azon zsinagógát emeltek. 1780-ban 55, 1822-ben 67 főt számláltak, s ezzel Esztergom-Szenttamást követően a második legnépesebb hitközsége lett az esztergomi járásnak. 1831-ben a vármegyei összeírás már 115 zsidót regisztrált. A kiegyezést követő gazdasági változások hatására viszont az itt élő zsidók zöme a fővárosba költözött. A hitközség 1900-ra megszűnt.

MŰEMLÉKEK

Műemlék jellegű épülete az 1794-ben emelt, s 1931-ben toronnyal kiegészített késő barokk református templom, melynek egyik harangja 1794-ben készült. Figyelmet érdemel néhány temetői sírkő, népi pince és présház. Értékes a ma már részben átalakított négy nemesi kúria, a katolikus templom és plébánia, Tikász Józsefné (Deák F. u. 22.) közel 200 éves háza, a katolikus templom temetőkertjének több síremléke, az egyházpakai Andrassy család kriptája, Takács József szolgabíró, Hahn Rezső újságszerkesztő sírja, az Öregtemető néhány síremléke, valamint a zsidótemető megmaradt része.

Nemesi kúriái, a Szabó, az Andrassy, a Chlebovits, a Venturini (az ún. Krakker-ház) és a Hahn családok tulajdonában voltak.

ÍRÓK, KÖLTŐK

NAGY Miklós (Homok, 1894. szept. 6. - Úny, 1973. júl. 9.)

1924. június 29-én Győrben szentelték pappá. 1925-től Hernándkércsen káplán lett. 1929-1939 között volt plébános Giricsen, a Buttlerek és Dőryek hazájában. Több írása foglalkozik Mikszáth ismert hőseivel. Serédi Jusztinián hercegprímás 1939-ben az Actio Catolica országos titkárává nevezte ki. Ezt a feladatát 1948-ig látta el. Az Actio Catolica öt szakosztályában fejtette ki tevékenységét.

1944-ben tiszteletbeli pápai kamarássá nevezték ki. 1944-től Budapest ostromakor is szolgált, amíg meg nem sebesült.

A háború befejeztével Mindszenty megbízásából az Új Embert szerkesztette lefogatásáig.

A Mindszenty-per ötödrendű vádlottjaként a budapesti népbíróóság külön tanácsa 3 évi fegyházra és 5 évi hivatalvesztésre ítélte. 1951. december 20-án szabadult a váci fegyházból, majd plébánoshelyettesi kinevezést kapott Únyra. Itt mint plébános, haláláig aktívan tevékenykedett.

1973. július 9-én halt meg, Únyon temették el.

Az Actio Catolica, az Új Ember és az Egyházi Lapok számára írt verseket, novellákat, kritikákat. Termékeny író volt.

Műve:

Versek I–III. kötet. (Kézirat) F. K.

Irodalom:

Seres Ferenc: Nagy Miklós élete és művei. (Kézirat Seres Ferencről).

VÉGH Antal (Jánkmajtis, 1933. okt. 14.-)

Író

A Debreceni Református Kollégiumban érettségizett. Egerben magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett. 1962 óta szabadfoglalkozású író. 1975 óta Únyon él és alkot.

Művei:

Jégzajlás. Bp. 1977. - Száz szatmári parasztétel. Bp. 1978. - Az almafákat évente kell metszeni. Bp. 1979.-Nyugati utakon. Bp. 1980.-Szép volt, fiúk! Bp. 1981.-Gyógyíthatatlan? Bp. 1986.-Könyörtelenül. Bp. 1986. - De mi lesz a harangokkal? Bp. 1988. - Helyőrség az isten háta mögött. Bp. 1988.

ÚNY

KÉPZŐMŰVÉSZET

FAJÓ János festőművész

1937-ben született Orosházán. 1961-ben diplomázott az Iparművészeti Főiskolán, tanárai Miháltz Pál, Z. Gács György és Szentiványi Lajos voltak. Közvetlen mesterének Kassák Lajost tekinti. 1962 óta szerepel kiállításokon, önálló tárlata 1968-ban a Fényes Adolf Teremben, 1975-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézetében, 1979-ben Székesfehérvárott, 1980-ban Szegeden, Debrecenben, 1981-ben Balatonfüreden volt. Munkássága a konstruktivizmus dekoratív-geometrizáló irányzatához kapcsolódik. Több mozaik tervezője és kivitelezője volt.

Menyhárt László: Beszélgetés Fajó Jánossal = Művészet 1981. 10. sz. 40-45. l.

Fábián László: Fajó. Bp. 1979.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Természeti értékei között legfontosabbak az 1920-as években feltárt keserűvíz-források a Vörös-oldal északi lejtőjén. Gyógyvizét 1938-ban rövid ideig palackozták.

Figyelmet érdemel Varga László ásvány- és kőzetgyűjteménye.

BIBLIOGRÁFIA

HAJNOS Rezső: Az únyi ásványvizek hidrológiai viszonyai. = Hidrológiai Közl., 1923. III. 1.

KISS Ákos: Tinnye, Úny régebbi története - közbirtokosságának kezdetei. (1526-1711.) (Kiad. a Komárom Megyei Múzeumok.) Bp. 1977. 159., 4. l., 9 t.

LÁZÁR Sándor: Az únyi református egyház története. Tinnye, 1927. 2, 10. l. - Gépirat.

WAGENHOFFER Vilmos: Úny község fejlődése a felszabadulás után. Esztergom, 1974. 141. l., 16 t., illusztr. - Gépirat.

78. Úny pecsétje. 1748.

VÁRGESZTES

VÁRGESZTES (GESCHTITZ)

Neve a magyar nyelvjárásbeli gesztes, gesztus, nagyon fás, kemény héjú (dió) szóból származik, s a terület jellegzetességére utal.

Okleveles említése 1326: Keztus, 1332: Geztes, Gestus, 1331: Kerthes, Gerdhes, Gertus.

A megkülönböztető vár előtag 1917-től a közeli hegyen épült középkori várra utal.

A község környékének 3/4 része erdő, szántóföldje és rétje kevés. Kis halastava volt a falu felett, melynek vize átfolyt a Majki alsó tóba. Környezete vadregényes, vadakban gazdag volt. Általában majorsági cselédek lakták, főképp mész- és szénégetésből, favágásból éltek. Néhányan a bognár és a kádár mesterséget művelték. A falut vára tette nevezetessé. 1279-től a várat a király birtokában találjuk. Várnagyai 1332-től ismertek. 1388-ban Zsigmond király és Mária királyné tartózkodott falai között. 1438-ban Albert a várat Rozgonyi Istvánnak adta zálogba, ezt 1458-ban Mátyás király is elismerte. 1464-ben Veszprém, 1492-ben Fejér megyéhez tartozott. 1494-ben a vár Újlaki Lőrincé volt. II. Ulászló 1495. október 4-én, egy vadászat alkalmával Gesztesre látogatott. 1517-ben a 160 lépés szélességű vár birtokosa Török Imre, nándorfehérvári bán volt.

Az első török hadjárat idején, 1526 után a falu elpusztult, lakói elmenekültek. A vár 1541-ben került a törökök kezére. A 17. század végén az Esterházy család birtokolta. Az elpusztult Gesztes faluba a német nyelvű lakosokat 1730 körül Esterházy József gróf telepítette.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy János tulajdona volt. 23 házban 51 család élt. Népesége 254 fő volt. 31 parasztot, ennek 27 örökösét és 21 zsellért írtak össze.

A község Puszta Gesztes néven 1914-ig közigazgatásilag Zsemlyéhez (Vértessomlóhoz) tartozott.

A településen két egyesület működött. A Levente Egyesületet 1926-ban, a Tűzoltó Testületet a harmincas években alapították.

A második világháború harcai 1945. március 17-én értek véget Gesztesen.

Lakóinak száma 1990-ben 489 fő, területe 1204 hektár volt.

1977-ben Vértessomló székhellyel községi közös tanács alakult. 1990-ben ismét önállóvá vált.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a település jellegének megfelelően kétnyelvűek (magyar és német). Schweizer Acker: hajdani tehénistállók helye. - Lehmlácker: a téglák készítéséhez vitték innen az agyagot. - Dicke Weisseiche: egy többszáz éves tölgyfáról kapta a nevét. - Mészáros: erre vezetett a Mészárosok útja.

KATOLIKUS EGYHÁZ

A római katolikus egyházközség 1734 óta áll fenn. Templomot 1782-ben építettek és Szent Miklós tiszteletére szentelték.

Anyakönyveit 1850-ig Vértestolnán, azóta helyben vezetik.

MŰEMLÉKEK

Műemléke a 16. században átépített 14-15. századi vár és környezete. A várat 1963-ban helyreállították.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A várgesztesi parkerdő a hegytetőn álló vár körül, mintegy 59 hektáron terül el. Az erdő nagy része bükk és cser-tölgy, mellettük kocsánytalan és molyhos tölgy, továbbá gyertyán, kőris és juhar található.

VÁRGESZTES, VÉRTESKETHELY

BIBLIOGRÁFIA

- BERKI Ildikó: Várgesztes gazdasági-társadalmi átalakulása a felszabadulástól napjainkig. Várgesztes, 1979. 21., 6. t., illusztr. - Gépirat. - MK.
- ERDEI Ferenc: A várgesztesi vár helyreállítása. = Műemlékvédelem, 1965. 204-211. l.
- SÁNDOR Mária, G.: A gesztesi vár. (Bp.) 1964. 8., 4. l., illusztr.
- SÁNDOR Mária, G.: A Vértes hegység középkori várai. In: Komárom Megyei Múzeumok közleményei I. Tata, 1968. 245-258. l.
- WEHNER Tibor: Várgesztes vára. Illusztr. = Új Forrás, 1976. 3. sz. 120. l.
- WEISZ János: Adatok Várgesztes vértesi kisközség plébániájának és templomának történetéhez. Várgesztes, 1969. 146. l. - Gépirat. - MK.
- WEISZ János: Kötetlen adatok Várgesztesről. - Várgesztes, 1971. 7. l. - Gépirat. - MK.

VÉRTESKETHELY

A Kethely elnevezés a kedd és a hely helység főnév összetétele. A faluban keddenként tartották a hetivásárt. Korábban felmerült a Ketel kun vezértől származtatás lehetősége is. A teljes név előtagja a Vértes hegységre utal.

Okleveles említése 1250: Teryen, 1329: Tyrien, 1332: Kethel

Területén a korai vaskor első felétől a Hallstatt kultúrához tartozó nép erődítésének nyomait találták meg.

Károly Róbert 1332 körül kiadott oklevelében keddi hetivásárjának emlékeként Terjént Kethely néven említi. Ettől kezdődően 1913-ig, a Vértes előnév elnyeréséig Kethely a település hivatalos neve.

1419-ben a vérteskertesztúri apát volt a birtokosa. 1433-ban a Héderváriaké, 1506-ban Hédervári Ferenc Batthyány Benedeknek zálogosította el. Később a Bakith család kapta királyi adományként, majd enyingi Török Bálint a birtokosa. 1529-ben elpusztították a törökök. 1543-ban visszaköltöztek régi lakosai, de 1549-ben a törökök ismét felégették, kirabolták. 1642-től elnéptelenedett. 1738-ban a Meszlényi családtól gróf Esterházy József megvásárolta és a tatai uradalomhoz csatolta.

A 18. század elején telepedtek meg véglegesen a faluban evangélikus, református és katolikus vallású magyarok. Katolikus elemi népiskolája 1724-ben alakult. Evangélikus és református iskola szintén működött a településen.

Az 1784-1787-es népszámlálás szerint Esterházy János gróf birtoka. 102 házat 144 család lakta. Lélekszáma 667 fő volt, melyből 23 a nemes, 8 polgár, 50 paraszt, az utóbbi kettő 53 örököse és 7 zsellér. 1848-ban 810 lakója közül 449 katolikus, 200 evangélikus, 156 református és 5 volt zsidó vallású. A helybeliek főleg a szőlőművelésből és sertésenyésztésből éltek.

Az első világháborúban 220-an vettek részt, közülük 38-an életüket veszítették.

Társadalmi életének aktivitását az 1925-ben alakult Levente Egyesület, az 1931-ben bejegyzett Polgári Lövészegylet, az Önkéntes Tűzoltó Testület, a Római Katolikus Énekkar jelzi. Népkönyvtárát 1936-ban kapta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

A második világháború harcai 1945. március 11-én értek véget a falu területén.

A Petőfi Tsz 1952-ben alakult.

Lakossága 1990-ben 602 fő, területe 1748 hektár volt.

1977-ben Császár néven és székhellyel községi közös tanács alakult, 1990-ben ismét önállóvá vált.

VÉRTESKETHELY

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a falu történetére (Várhely) és gazdasági életére (Ellető, Disznólegelő, Kavicsbánya) emlékeztetnek.

KATOLIKUS, EVANGÉLIKUS, REFORMÁTUS EGYHÁZ

A *katolikus* egyházközség 1724-ben alakult. A templom Mária Magdolna tiszteletére épült. Tornyát 1825-ben emelték. Két mellékoltára és szószéke az elüldözött majki kamalduli szerzetesek templomából való.

Anyakönyveit 1945 előtt Császáron, azóta helyben vezetik.

Az *evangélikus* leányegyház 1700-ban alakult. Templomát 1789-ben építették. Anyakönyveit 1700-tól vezetik.

A türelmi rendelet után a két protestáns felekezet együttesen választott tanítót, akit közösen (aránylagosan) fizettek.

Ma Szák filiája.

Lakói a török hódoltság alatt *reformátusok* voltak. Földvári András Kethelyi prédikátort is a pozsonyi véisztörvényszék elé idézték.

Református gyülekezete korábban Császár leányegyházközsége volt. Egytantermes iskolával rendelkeztek. 1856-ban emeltek templomot.

A második világháborút követően rövid időre önálló egyházközséggé vált.

Anyakönyveit 1788-tól Császáron vezetik.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű épülete a Fellner Jakab által tervezett és 1766-1771 között emelt barokk katolikus templom a 18. század második feléből származó mellékoltárokkal, szószékkal és orgonával.

KÉPZŐMŰVÉSZET

MAKUCH Mihály grafikusművész

1924-ben született Beregszászon. 1963 óta Komárom-Esztergom megyében él és dolgozik.

Makuch Mihály grafikusművész kiállítása. Tata, 1985. Helyőrségi Művelődési Otthon. (Katalógus)

BIBLIOGRÁFIA

GEOSITS Irén: Szántás-vetés Vérteskethelyen. Kisbér, 197?. 18. l., 6. mell. - Gépirat. - MK

VÉRTESKETHELY község története. Vérteskethely, 1959. 4. l. - Gépirat. - MK.

VÉRTESKETHELY, VÉRTESSOMLÓ

79. Vérteskethely pecsétje. 1786.

VÉRTESSOMLÓ (SCHEMLING)

A nyelvjárási somlik, somlyik-zöld héjából kifejlő (pl. dió) folyamatos melléknévi igenévből származik. A helynév tulajdonképpeni értelme "megcsuszamló, suvadó oldalú hegy" lehetett.

Okleveles említése: 1426: Somolya.

A megkülönböztető szerepű Vértés előtag a hegység közelségére utal, s 1890-től szerepel a Somló előtt. A középkori Somolya a tatai várhoz tartozott. Buda elfoglalása után, 1543-ban a törökök elpusztították, s a hódoltság alatt is néptelen volt. Esterházy József katolikus németeket telepített ide Würzburg-ból. A települést ekkor Pusztasomló néven említik. A Somlóra telepítettek a falut Semlének, 1769-től Zsemlyének nevezték, egészen 1890-ig. Óslakosai ma is Semlingnek nevezik.

Az 1784-87-es népszámlálás adatai szerint Esterházy Ferenc tulajdona. 84 házban 109 család élt. Népeisége 534 fő volt. 3 polgárt, 46 parasztot, ez utóbbi kettő 40 örökösét és 65 zsellért írtak össze.

Határában mészkövet bányásztak. A hegy alatt 7-8 láb vastag rétegben barna kőszénet találtak. A zsemlyei szénbányát 1750-ben nyitották meg. Bányászai a falu lakói közül kerültek ki. 1834-ben például 15-en, 1845-ben már 38-an dolgoztak a mélyben. Az itt fejtett szén Komáromba és Budapestre szállították, más részét mészégetésre használták, vagy eladták magánszemélyeknek.

A házak - Fényes Elek szerint - meszelt kőfalakkal kerítettek. 1821-ben iskolájába 80 gyerek járt. Az iskolát 1930-ban alakították át. Óvodájáról 1894 óta tudnak.

A településen elsőként a Levente Egyesületet jegyezték be 1926-ban. Ezt követte a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, a Polgári Lövészegylet, az Önkéntes Tűzoltótestület.

A második világháború harci eseményei 1945. március 17-én fejeződtek be Somlón.

Lakossága 1990-ben 1265 fő, területe 2230 hektár volt.

1984-től 1988-ig Tatabánya vonzáskörzetéhez tartozott.

1977-től - Várgesztes átcsatolásával - községi közös tanács alakult. 1990-ben ismét önállóvá vált.

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei a település jellegének megfelelően többnyire kétnyelvűek (magyar és német). A falu régi - Zsemlye - nevét őrzi a Semlinger Wald; A Langer Berg (Nyerges) - alakja miatt kapta nevét; Eper-hegy - sok szamóca termett ezen a területen.

VÉRTESSOMLÓ

KATOLIKUS EGYHÁZ

Esterházy József a régi remete kápolnához szentélyt építtetett. A kápolnát 1875-ben templommá alakították, melyet Szent Erzsébet tiszteletére szenteltek.

Kezdetben a környei egyház filiája volt, majd 1813-tól önálló anyaegyházzá fejlesztették. Búcsújáráhely. Anyakönyveit 1787-től őrzik.

MŰEMLEKEK

Műemléke a 18. század első felében emelt római katolikus templom. Oltárképe (Fahrer Julianna adománya) a bécsi kapucinus templom Máriás kegyképeinek mása. Kupolájának freskója fő és mellékol-tárai, szószéke a 18. századi barokk jegyében készültek. Kiemelkedő jelentőségű emléke a 14. századi eredetű gótikus Vitány-várrom és környezete. Klasszicista stílusú az 1836-ban emelt, műemlék jellegű római katolikus kápolna.

ÍRÓ

BARÁTH Lajos

Lásd Tatabánya.

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A vitányi rom környékén húzódik a Vitányvári Parkerdő. Területe 67 hektár. Minden oldalról erdővel határos csendes pihenőhely. Felszíne változatos. A mészkövön karsztbokorerdőt találni. Megközelíthető innen a Szép Ilona-forrás, a Mátyás-kút és a távolabbi Szarvaskút-forrás. A rom környékén hárs, kőris, gyertyán és bükk erdőrészek találhatók.

BIBLIOGRÁFIA

BARTOSSIK Mária: Vértessomló község demokratikus átalakulása. 1945-1948. Vértessomló, 1986. 6.1., - Gépirat. - MK.

BERGHOLD Gabriella: Néhány monda Vértessomlóról. Vértessomló, 1975. 5. 1. - Gépirat. - MK.

FÜLÖP Éva Mária: Adatok a vértessomló barnaszénbányászat 18. századi történetéhez. = Új Forrás, 1980. 5. sz. 63-67.1.

KAUFFMANN Camill: Szakvélemény. (Fúrasi kísérletek Vértessomlyó, Bánhida és Felsőgalla községek kutatásaiban.) Bp. 1986. 9. lev, illusztr.

TILESCH János: A vértessomlyói barnaszénbányászat a magyar bányaművelés és fejlődés történetében. 20.1., illusztr.
- Klny. a Bányászati és Kohászati Lapok 1932. 4-6. számából.

WEISZ János: Kötetlen adatok Vértessomlóról. Várgesztes, 1971. 16.1. - Gépirat. - MK.

WEISZ János: Nátz József vértessomló plébános írói tevékenysége. 1846-1927. Várgesztes, 197?. 4. 1. - Gépirat. - MK.

WEISZ János: A vértessomló kegytemplom története. Várgesztes, 1970-1971. 10. 1. - Gépirat. - MK.

VÉRTESSOMLÓ, VÉRTESSZŐLÓS

80. Vértessomló pecsétje. 1806.

VÉRTESSZŐLÓS

Neve a források szerint azért szőlős, mert ahol csak az erdőségben tisztás volt, mindenütt szőlőt ültettek.

A név 1909-ből származó előtagja a Vértes hegységre utal.

Okleveles említése 1440: Zewles.

A terület, mint ezt az 1965-ben Vértes László által vezetett ásások nyomán itt előkerült leletek bizonyítják, a homo erectus (előember) vagy a homo sapiens őshordái által is lakott volt. A világhírű lelőhely tanúsága szerint az itt megtelepült horda intelligens volt. Eszközeik kavicsból készültek, jó vadászoknak bizonyultak, s már a tüzet is céltudatosan használták.

A falu 1446-1458 között Rozgonyi István birtoka volt. 1459-től a tatai várhoz tartozott. 1541-ben még 4 porta után adózott, de a későbbi török háborúk alatt teljesen elpusztult. 1717-ben 17 református és 5 katolikus családot írtak össze. A falu földesura 1727-től Esterházy József, aki a szabad vallásgyakorlatukban akadályozott és ezért Szőlősről elköltözött magyarok helyére 1731-ben Trencsén megyéből szlovák telepeket hozott.

Az 1784-87-es népszámlálás szerint Esterházy Ferenc tulajdona. 97 házban 120 család élt. Népesége 641 fő volt. 2 polgárt, 56 parasztot, ez utóbbi kettő 52 örökösét és 73 zsellért írtak össze.

Az első világháborúban a falu lakói közül 230-an vettek részt, közülük 32-en haltak hősi halált.

A társadalmi élet fejlődésének jeleként megalakult 1908-ban a Katolikus Népszövetség valamint a Keresztény Hitelszövetkezet helyi csoportja, 1912-ben az Önkéntes Tűzoltó Egyesület, 1923-ban a "Hanygya" Fogyasztási Szövetkezet, 1925-ben a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének helyi csoportja, 1926-ban a Levente Egyesület, 1930-ban a Polgári Lovászegylet, 1932-ben a Gazdakör, 1940-ben a Hegyközség, 1942-ben a "Falú" magyar Gazda és Földműves Szövetség helyi csoportja és végül 1956-ban az Önkéntes Tűzoltó Testület.

A vármegye daloséletében két énekkarát is jegyezték a 30-as években: a Vértesszőlősi Dalkört valamint a Római Katolikus Dalkört.

A településen 1945. március 20-án értek véget a második világháború harcai. Termelőszövetkezete 1952 (?) -ben alakult, majd 1959-ben újja alakult.

1984-től 1988-ig Tatabánya vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 2422 fő, területe 1712 hektár volt.

VÉRTESSZŐLŐS

NÉPRAJZ

Földrajzi nevei magyar és szlovák nyelvűek. Záhrady Voda (kertek alatti forrás) Zbozi jama (gabonaverem). A földművelésre, iparra és a hagyományokra utalnak (pl. Kenderföldek, Kóbánya, Káposztások) Öregkovács (egy öreg szénégető kovácsról kapta, akit a monda szerint Mátyás király is meglátogatott), Aranylyukak (a mély lyukakban valamikor arany volt), Vaskapu (hatalmas kapu volt itt, a törökök rombolták le).

KATOLIKUS EGYHÁZ

Anyakönyveit 1866-ig Bánhidán, ettől kezdve helyben vezetik.

A falu későbarokk műemlék jellegű templomát 1789-1792 között emelték, 1941-ben részben átépítették

TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A mésztufa őrizte meg a Vértesszőlősen feltárt előember-telepet, mintegy félmillió éves leleteivel. 1969-től a Magyar Nemzeti Múzeum bemutatóhelyeként látogatható.

BIBLIOGRÁFIA

- JANKOVITS Nep. János: Szőlős (Vértesszőlős) története. Kivonat a római katolikus plébánia História Domusából. (Bev: Lánzos Zoltán) Vértesszőlős, 1986. 5. 1. - Gépirat. - MK.
- KRETZOI Miklós-VÉRTES László: A Felső-Bihari kori Buda-ipar Vértesszőlősen. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei. 1. Tata, 1968. 37-62. 1.
- LÁNCZOS Zoltán: Vértesszőlős. Bp. 1982. 139. 1., illusztr. - Gépirat. - MK.
- LÁNCZOS Zoltán: Vértesszőlősi lakodalom. Bp. 1980. 10. 1. Gépirat. - MK.
- LÁSZLÓ Gyula: Vértesszőlőstől Pusztaszerig. Élet a Kárpát-medencében a magyar államalapításig. Bp. 1974. Gondolat. 176. 1., 4 t.
- GYÜSZI László: Néhány adalék a szlovák-magyar lakosságcsere történetéhez. = Limes, 1992. 1. sz. 12-20. 1.
- PÉCSI Márton: A vértesszőlősi ópaleolit ősember telephelyének geomorfológiai helyzete és abszolút kora. (Közread.: az MTA Földrajztudományi Kutató Intézete.) Bp. 1973. 12. 1. - Klny. a Földrajzi Közlemények 1973. 12. számából. 109-120. 1.
- STEPANCSICS R. Gusztáv: Vértesszőlős. Látnivalók. (Kiad. a: Kartográfiai Váll.) Bp. 1992. 168. 1., illusztr.
- SKOFLEK István: Az előember nyomában Vértesszőlősen. Illusztr. = Új Forrás, 1969. 2. sz. 37-42. 1.
- VADÁSZ Éva, V: Az ősemberkutatás legújabb eredményei Tata környékén. Illusztr. = Új Forrás, 1977. 2. sz. 57-63. 1. - Almásfüzitő (Foktorok), Vértesszőlős, Szőny, Dad.
- VÉRTES László: Kavics ösvény. A vértesszőlősi előember regénye. Bp. 1969. Gondolat K. 234. 1., 22 t.
- VÉRTES László-DOBOSI Viola, T: A Magyar Nemzeti Múzeum bemutatóhelye Vértesszőlősen. (Fotó: Gabler Csaba, Karáth József.) Bp. 1972. Kiad. a: N. P. I. Népművelési Propaganda Intézet. 28. 1., illusztr.

VÉRTESSZŐLÓS, VÉRTESTOLNA

81. Vértesszőlős pecsétje. 1806.

VÉRTESTOLNA (TOLNAU)

A Tolna név egy magyarázat szerint ótörök eredetű, "töltelék" jelentéssel. Lehetséges az is, hogy a Koppánn (Katapán) nem ősetől, Alap-Tolmától ered, akinek nyári szállása volt itt. A település nevének eredetéről más forrás azt állítja, hogy a latin telonium - vám - főnévből keletkezett. Ez arra utal, hogy itt egykor vámszedő hely volt.

A megkülönböztető Vértes előtag a hegységgel kapcsolatos.

Okleveles említése: 1247: Tholma, 1337: Tolma. Később Tolna, Tolnar, Vértestolna néven említik.

A források nem említik a török időket, de a Tolnapuszta elnevezés arra utal, hogy ekkor elnéptelenedett. 1733-ban würzburgi német telepesek jöttek a faluba, s velük az Esterházy uradalom "örökös szerződést" kötött.

1773-ban neve Tolna. A község pecsétje 1755-ből való, melyre "Dorfe Tolnau" körirat került.

Az 1784-87-es népszámláláskor Eszterházy Ferenc gróf birtoka. 77 házban 95 család élt, népessége 524 fő volt. 1 papot, 1 polgárt, 35 parasztot, utóbbi kettő 29 örökösét és 58 zsellért írtak össze. Valamennyien katolikusok voltak.

1848-ban 1 nemes, 48 jobbágygazda, 27 házas, 17 házatlan zsellércsalád élt a faluban. 1875-ben tűzvész következtében nagyobb része leégett.

A község neve 1909-től Vértestolna.

Az első világháborúban elesettek emlékéért 1929-ben emléktáblán örökítette meg a falu lakossága.

A helyi társadalom aktivitása nyomán 1922-ben bejegyezték első egyesületét a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportját. Ezt követte 1924-ben a Levente Egyesület, 1925-ben a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület helyi csoportja, 1930-ban a Polgári Lovászegylet, 1939-ben az Önkéntes Tűzoltó Testület, 1942-ben pedig a Gazdakör.

A lakosság művelődését már a 30-as évektől községi fenntartású Népkönyvtár szolgálta.

A második világháború harcai 1945. március 19-én értek véget a faluban.

1977-től Tardosbánya néven és székhellyel közös tanács alakult. 1990-ben ismét önnálósult.

1975-től 1988-ig Tata vonzáskörzetéhez tartozott.

Lakóinak száma 1990-ben 549 fő, területe 1695 hektár volt.

VÉRTESTOLNA

NÉPRAJZ

Kétnyelvű (magyar és német) földrajzi nevei a termelésre: Bodzás - Hollerstüche, Papföld - Kirchenfeld, Házirétek - Bruchwiese utalnak.

A faluban feltűnően sok a kereszt, főleg a külterületen. Ilyen pl. az 1906-ban Goldschmidt Mihályné által emeltetett Kreuz am Tardoscher Weg, az 1899-ben Stark Antal által készített Kreuz vagy a Fogl József által 1847-ben állíttatott Holzernes Kreuz.

A 18. században Komárom vármegyébe érkező német telepesek egy utcából álló ún. úti falvakban éltek, Vértestolna is ilyen település.

A községben a 20. század elejétől a vályog és téglafalú támpilléres tornácú házak között található egy-egy festett díszítésű esztergált fatornác (Petőfi utca). A házakra jellemző az utcára nyíló betétes gangajtó.

A községben az udvart a kert előtt keresztben végükkel a szomszéd pajtával érintkező pajta zárta le. Az így kialakult pajtasor erődszerűen vette körbe a települést.

KATOLIKUS EGYHÁZ

Papja 1334-ben 4 garas pápai tizedet fizetett.

A *katolikus* plébániája 1742-ben alakult meg. Anyakönyveit 1744-től őrzi. A hívek lelki gondozását Agostyánból látják el.

MŰEMLEKEK

Műemlék jellegű római katolikus templomát 1744-ben építették, tornyát 1788-ban emelték, Gött Antal tervei szerint.

Keresztelőkútja 18. századi barokk, rokokó főoltára, szószéke a 18. század második felében készült. Jelentős építészeti emléke még az 1812-ben emelt Mária-kápolna.

BIBLIOGRÁFIA

CSERNAI Ferencné: Téli esték. Történetek és elbeszélések. Vértestolna, 1984. 25. l. - Gépirat. - Tbm.

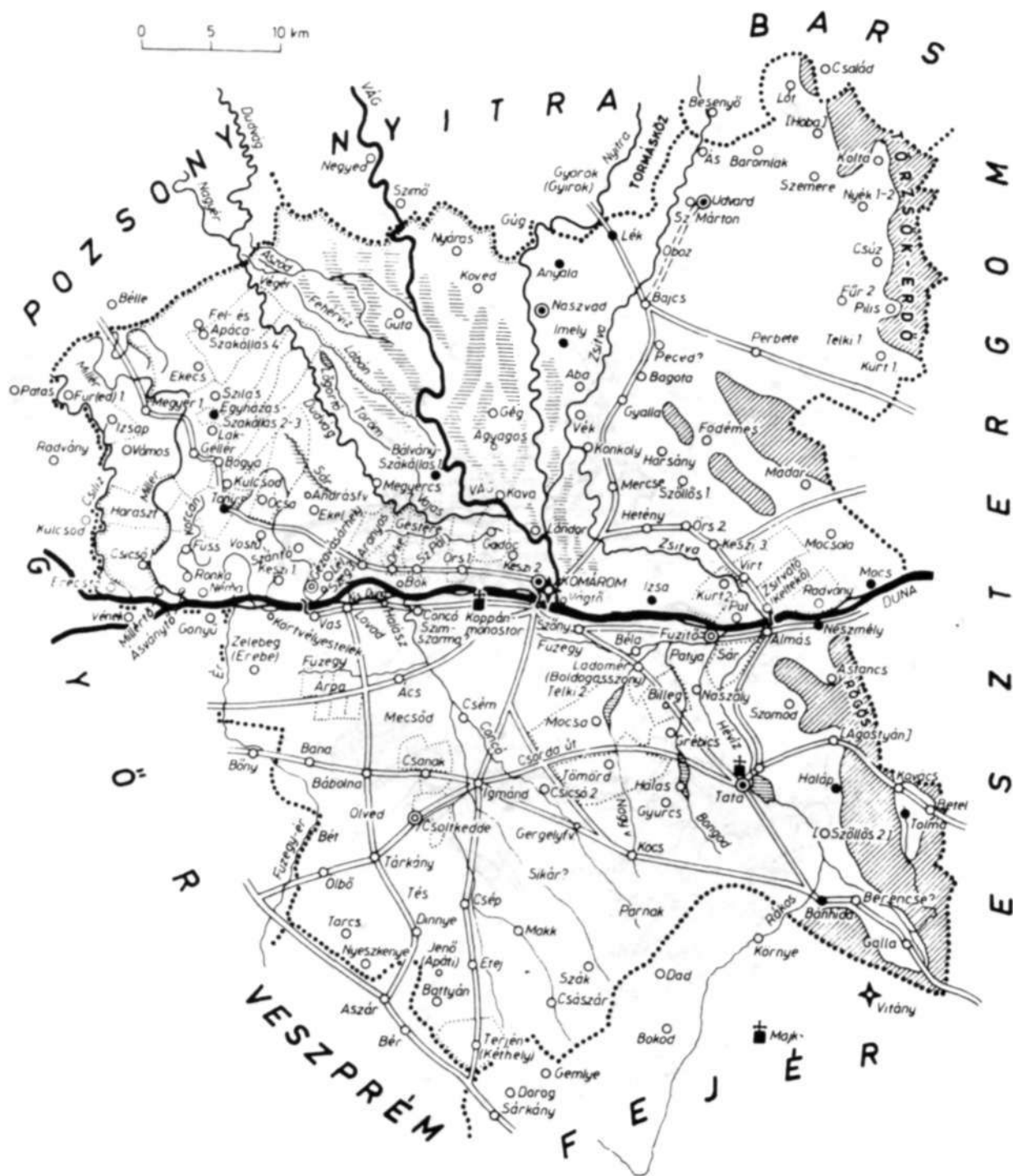
KÖRMENDI Géza: Nyugat-Európai házépítés hagyománya a Komárom-Esztergom megyei németeknél. In: Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek 4. Tata, 1990. 59-66. l.

82. Vértestolna pecsétje. 1806.

TÉRKÉPEK

KOMÁROM VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG

A térképen nincs feltüntetve: Asszonytelek, Bács(i), Barancsfölde, Cenefölde, Csubfölde, Dunaszél, Dusnok-Lébény, Kusta (?), Leveled, Simándfalva, Szék 1-3, Szele, Szolgyayőr, Újfalu, Vény(földe).

In: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 43. köt.

ESZTERGOM VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG

A térképen nincs feltüntetve. Bikoskövi, Császló, Gombás, Gyulafenyér,
Leustach szigete, Rád, Szentalbert, Tobold, Töttös, Vigan.
In: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2. köt.

FEJÉR VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG

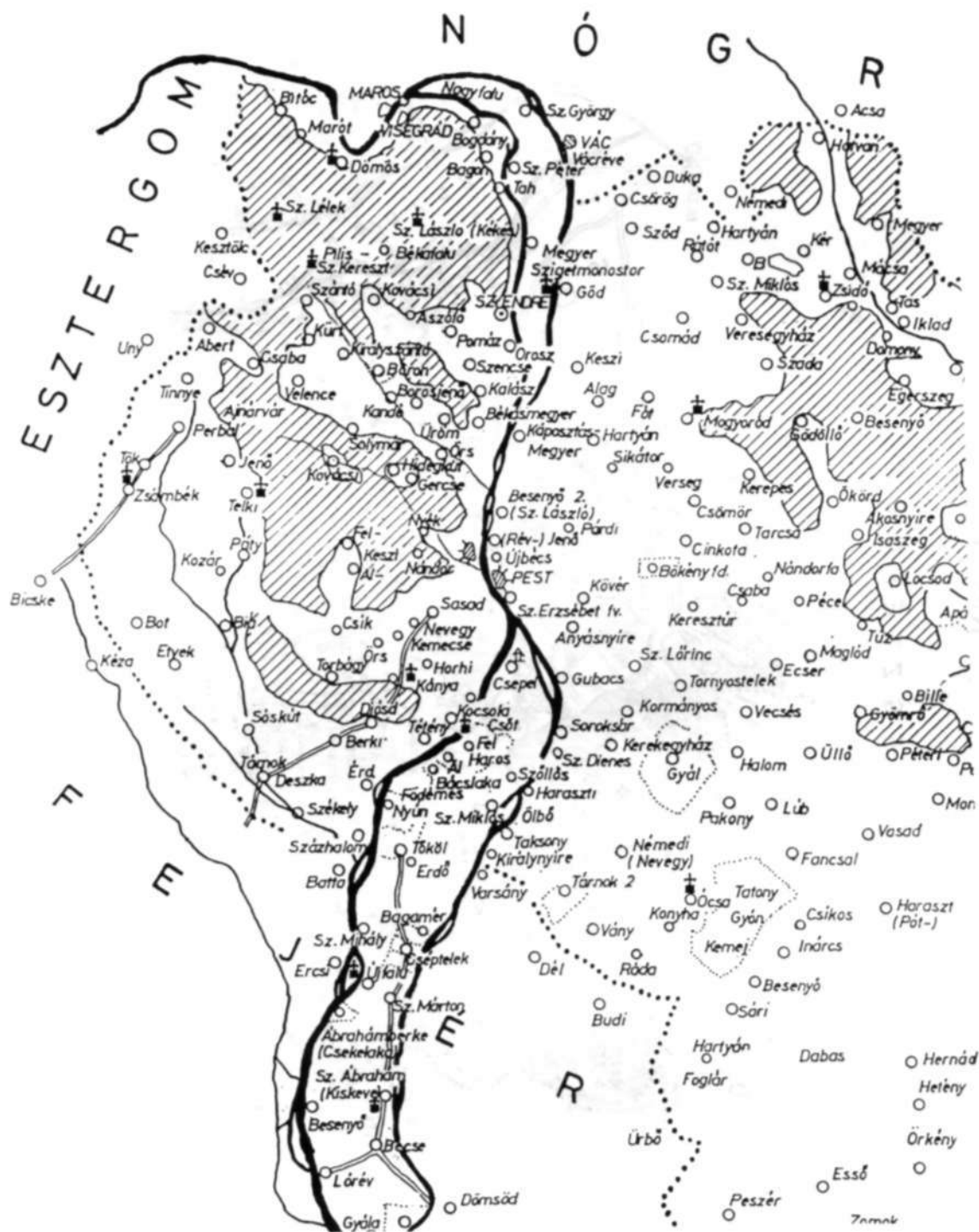
Részlet

Ma Komárom-Esztergom megyéhez tartozó lakott települések: Sárány (Bakonyarány), Bokod, Dad, Környe, Zsemlye (Vértessomló) Oroszlány, Majk, Gesztes (Várgesztes) Vértesszentkereszt (Vértesszentkereszt)

In: Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2. köt.

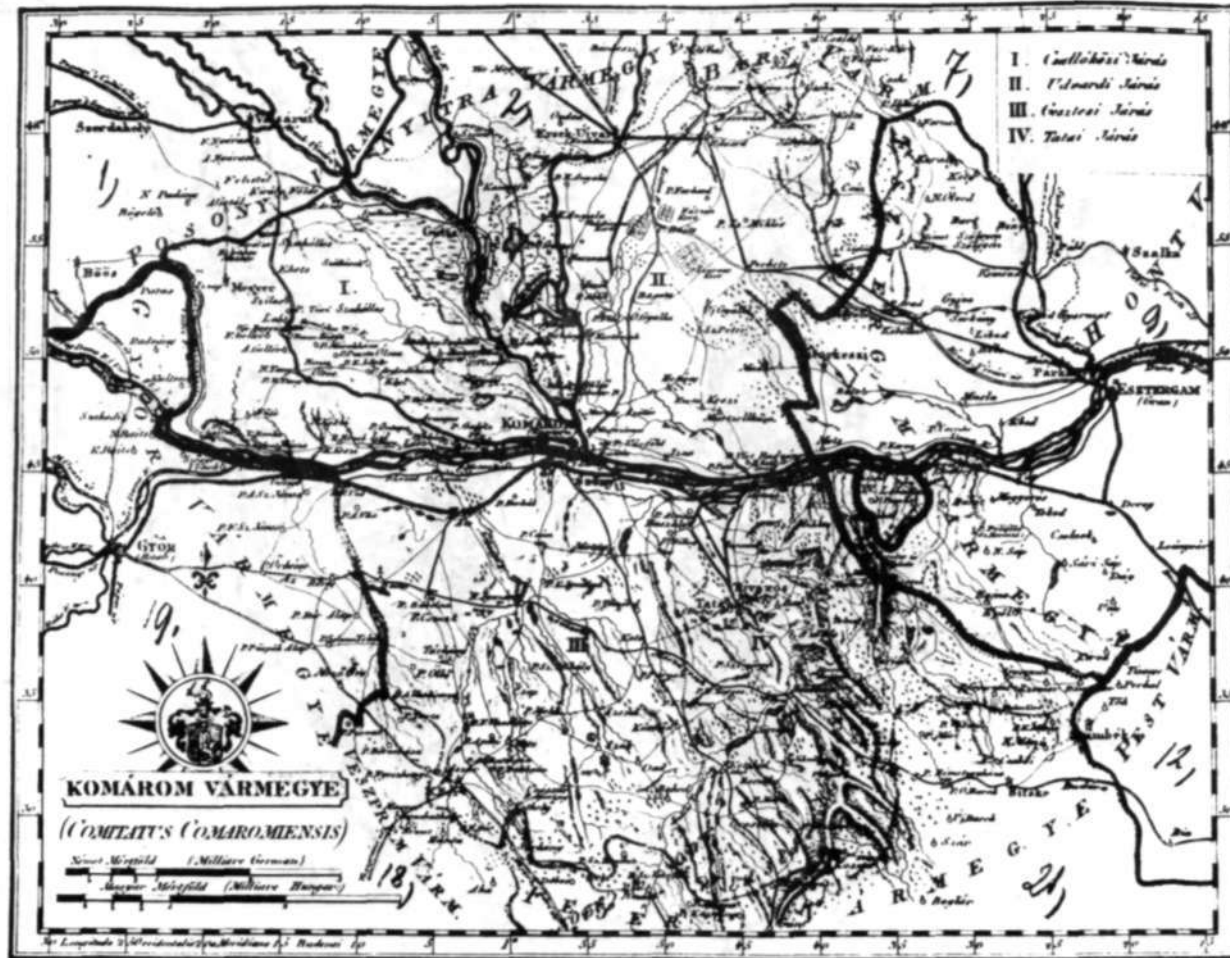
PILIS VÁRMEGYE A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG Részlet

Ma Komárom-Esztergom megyéhez tartozó lakott települések: Szentlélek (Pilisszentlélek),
Marót (Pilismarót), Dömös

In: Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 4. köt.

KOMÁROM VÁRMEGYE 1802-BEN

Méltóságos Gróf Feltétus György Ő Nagyságának, hazafini igyekezte hathatos Előmozdításunk újáru (pécs)

In: Görög Demeter: Magyar Átlász. Wienae. 1802-1811.

ESZTERGOM VÁRMEGYE 1802-BEN

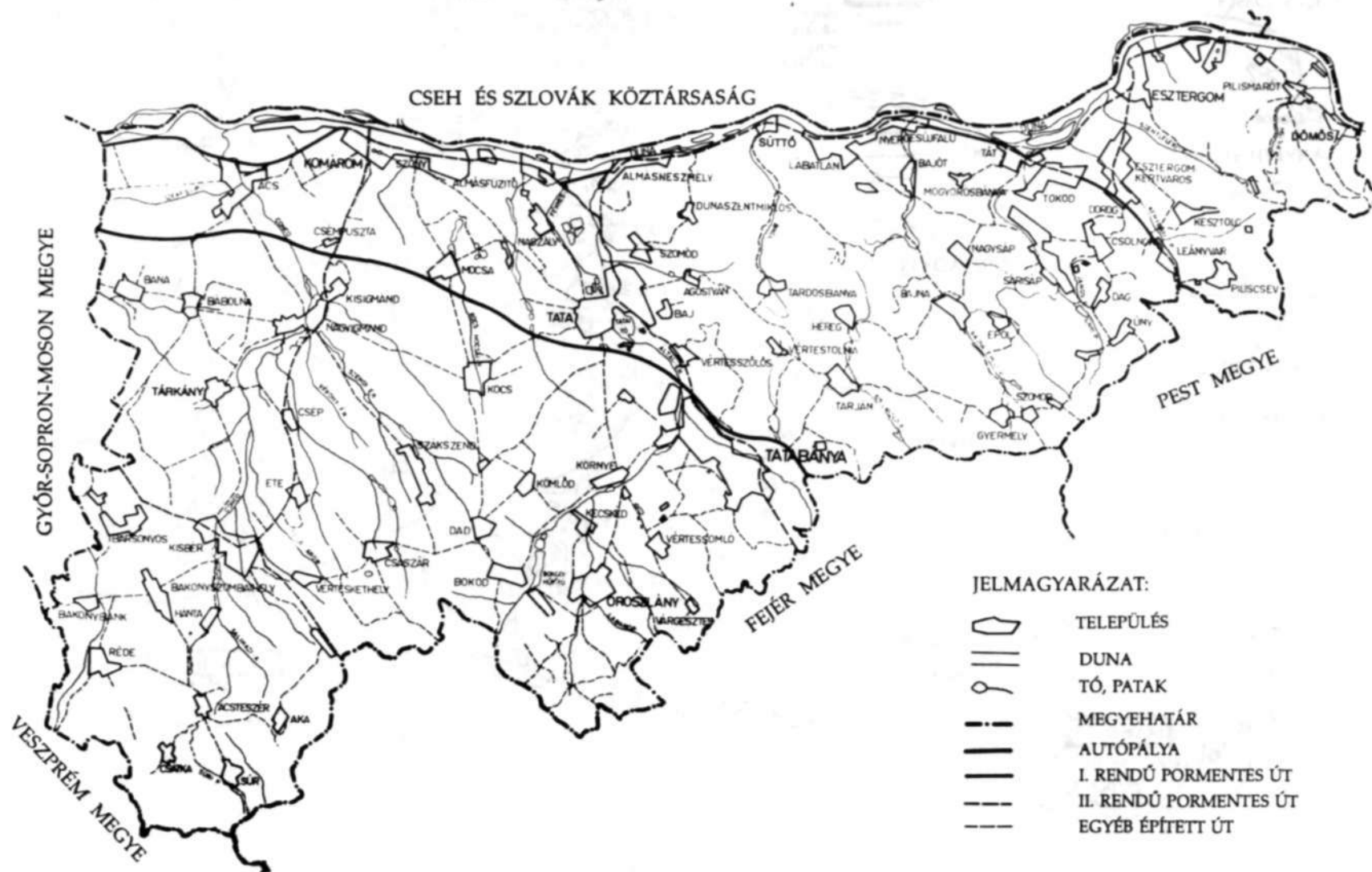
Achar. F. Mellisuga. Kármán. Helt. P. P. Battyani József. Esztergomi Csak és F. Gyöngyösi

In: Görög Demeter: Magyar Átlász. Wienae. 1802-1811.

KOMAROM MEGYE 1970-BEN

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE 1990.

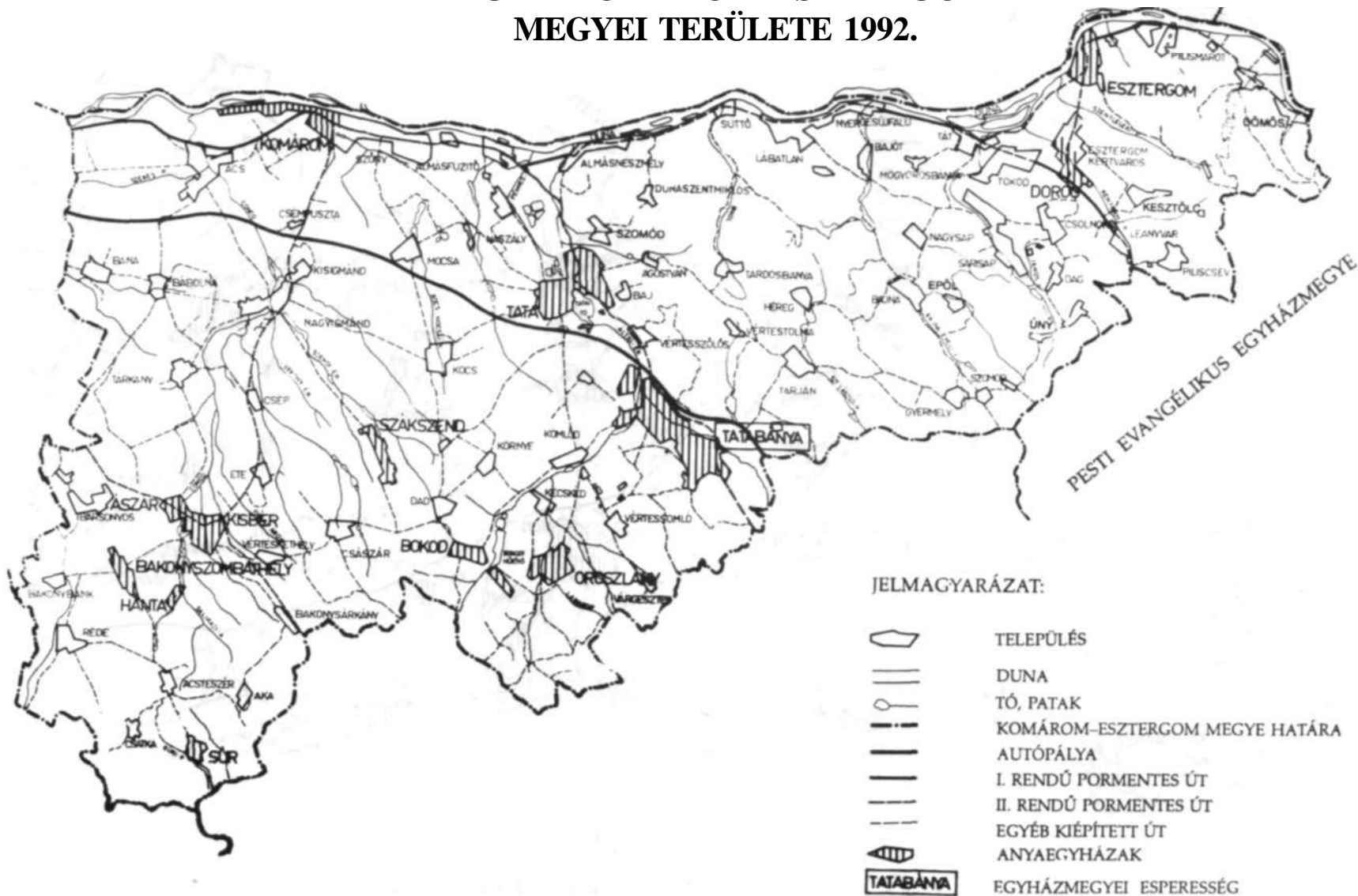

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE

FEJÉR-KOMÁROMI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ- MEGYE KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI TERÜLETE 1992.

GYŐR-SOPRON EVANGÉLIKUS EGYHÁZMEGYE

A TATAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE 1992.

MUTATÓK

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- A. Czene János Czene János, A.
Aba-Novák Vilmos 148
Abafi Lajos 254
Ábel Jenő 162
Ábel Olga 41
Abody Béla 350
Abustian (Agostyáni) Anna 128
Abustyáni család 358
Acha érsek 143
Ács Károly 216
Ács Pál 352
Acsády Ignác 225
Acsády püspök 310
Ádám Éva 206
Ady Endre 154, 167, 168, 236, 289, 373
Aeneas Silvius Piccolomini 170 Piccolomini, Aeneas Silvius
Agócs Zoltán 247
Akayak [Akay család] 68, 185
Akácus főnemes 68
Alap-Tolma 399
Alapy Gyula 37, 44, 47, 231, 237, 239
Albert Andrea 260
Albert király 136, 282, 333, 392
Albrecht Ferenc 149
Alexander Mihalovič Mihalovič, Alexander
Alföldy Jenő 88, 153
Ali budai basa 334
Alistáli György 250
Alliquander Ödön 380
Almády Károly 348
Álmos herceg 119
Alszeghy Zsolt 237
Ambrus Zoltán 245
Ámon Vilmosné 341
Anasztáz Asztrik Asztrik, Anasztáz
II. András 91
III. András 135
Andrási Gábor 372
Andráskó István 149, 154
Andrássy család 388, 390
Andreas Ferucci Ferucci, Andreas
Andreas Papachristos Papachristos, Andreas
Andreas Schrott Schrott, Andreas
Andreas von Mócsy Mócsy András
Andreska József 66
André Rezső 206
André Kertész Kertész, André
Angyal János 265
Angyal Kálmán 230
Angyalffy Mátyás András 281
Anonymus 223
Anóka Eszter 378
Antal Károly 156, 227
Anthonius de Tata (Tatai Antal) 334 Tata, Anthonius de
Apáthy Árpád 247
Apátiak [Apáti család] 101
Apró Ferenc 158
Aquinoi [Szent] Tamás 156
Aradi Nóra 5
Aragóniai Beatrix Beatrix királyné
Arany [János] 241
Arany István 384
Arató Ferenc 43
Árendás József 340
Árpád-házi királyok 21, 55, 95, 179, **188**
Árpád vezér 135, 223, 363
Árvai Ferenc 114, 115
Asszonyi Tamás 156, 373
Asztalos Etelka 237
Asztrik, Anasztáz 143
Attila hun fejedelem 113
Auerbach, Johann Carl 205

B. Baranyai Judit Baranyai Judit
B. Hegyi László Hegyi László, B.
B. Lőte Éva — Lőte Éva, B.
B. Nagy László Nagy László, B.
Baar-Kaan nemzetség 278
Babits Mihály 156, 157, 165, 168, 172, 176
Babos Ágnes 370
Bacskai Sándor 373
Baditz család 252
Bagossy Béla 380
Bagyari Simon 303
Baja nemzetségnév 79
Baják István 173
Bajcsy-Zsilinszky Endre 161
Bajkó Andor 384

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Bajnai Both Ambrus 208
 Bajnai Péter 75
 Bajor Ágost 148, 157
 Bajóti család 79
 Bajóti Simon 80
 Baka István 116
 Bakith család 95, 393
 Bakith Pál és testvérei 274
 Bakity Pálné 215
 Bakony Dezső 218
 Bakonyi István 166
 Bakócz Tamás 22, 57, 136, 142, 143, 171, 175, 259, 333
 Balanyi György 38, 55
 Balassi Bálint 136, 156, 159, 240
 Balassy Iván 37
 Balázs János 277
 Balázs Józsefné 384
 Balázs Mihály 166
 Balázs plébános 77, 130
 Balbach Árpád 384
 Balics Lajos 170
 Balla András 117, 153, 154, 170, 199, 265, 313
 Balla Andrásné 170
 Ballabás Sarolta 313
 Balogfalvi Siey János 203
 Balogh Albin 170
 Balogh Attila 206
 Balogh Béni 265
 Balogh Edgár 161
 Balogh Éva 306
 Balogh Ferenc lelkész 87
 Balogh Ferenc régens 334
 Balogh Jolán 170., 357
 Balogh Judit 192
 Balogh Lajos 51
 Balogh László 81, 260
 Bana grófok 89
 Banda László 367
 Barabás Miklós 47
 Barabás Tibor 67
 Baranya Dezsőné 108
 Baranyai (Baranyay) József 44, 51, 55, 218, 231, 245
 Baranyai Judit, B. 341
 Baranyay József 245
 Baráth József 190, 320
 Baráth Lajos 372, 373, 374, 396
 Baráth Mihály 89
 Barbarossa Frigyes német-római császár 135
 Barbay István 271
 Barcsa Pál 345, 345
 Barcsai (Barcsay) Tibor 154, 283
 Barcza Imre 53
 Barkóczy Ferenc 80, 142, 143, 180, 251
 Barna Gábor 38
 Barna Nándor 162
 Baróti Szabó Dávid 228, 232, 236
 Barsi Gusztávné 384
 Barsi Károly 384
 Barta Éva 154
 Barta Lajos 373
 Bartha Dénes 254
 Bartossik Mária 396
 Basilides Barna 227
 Basilides Sándor 227
 Bata Imre 161
 Batthyány Antal József 203
 Batthyány Benedek 393
 Batthyány család, Batthyányiak 211, 325
 Batthyány József 142, 143, 313
 Batthyány Kázmér 203
 Batthyány Lajos 68
 Batthyány Tivadar 68, 194, 212
 Batthyányi Gusztáv 203
 Batthyányi Tódor 203
 Baumhorn Lipót 144, 206
 Bayer Ferenc 235
 Bayer József 241
 Bády István 170
 Bálint Árpád 340
 Bálint Endre 154
 Bálint György 158, 160
 Bán család 316
 Bánáti Buchner Antal 139
 Bánfi József 369
 Bánfy Lukács 143
 Bánhegyi Jób 276
 Bánhyda, Nikolaus de 364
 Bánk bán 199
 Bánki Donát 82, 83

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Bánki Márton 82
 Bánki Mátyás 82
 Bánnházi Józsa János 82
 Bányai Kornél 157, 159
 Bárdos Annamária 149, 154
 Bárdos István 38, 43, 46, 49, 52, 152, 154, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 179, 181
 Bárdos Kornél 365
 Bárdos László István 36, 245, 374, 380
 Bárdosi József 371
 Bártfai Ilona 356
 Bátky Lajos 348
 Bátky Zsigmond 24, 218
 Bátori Schulz Bódog 179
 Beatrix királyné 136, 321, 333
 Becker Ervin 70
 Becker Ferenc 384
 Bedeghy Nyári Pálné, Török Zsuzsanna 208
 Beke Kornélia 325
 Beke László 153
 Beke Margit 38, 39, 169,171,172, 173,176,177, 179, 181
 Beke Zsolt 97
 Belia György 158
 Beliczay (Bellicz) Jónás 216
 Bellovai Barnabás 123, 303
 Benamy Sándor 41
 Bencs ispán 83
 Bencze László 371
 Benda Kálmán 337
 Bendeffy László 52
 I. Benedek érsek 143
 II. Benedek érsek 143
 III. Benedek érsek 143
 Benedek és fia birtokosok 130
 Benedek generális 198.,
 Benedek vajda 79
 Benedek vajda felesége 79
 Benedek veszprémi ispán 272
 Benkhart Ágoston 151
 Benkó Károly 287
 Benkő Géza 290
 Benyák Bernát József 232
 Beöthy László 233
 Beöthy Zsigmond 233
 Beöthy Zsolt 233, 234, 234
 Berán János 156
 Bercsényi család 102
 Berda József 159, 160
 Berde Mihály 41
 Berecz Gyula 227, 231
 Berecz József 369
 Berend T. Iván 46
 Berény Róbert 148
 Berényi Erzsébet 84
 Berényi György író 296
 Berényi György gróf özvegye 84
 Berényi Oszkár 380
 Berg Endre 380
 Berg Pál 238
 Berghold Gabriella 396.
 Bergl család 275
 Berkes Erzsébet 88, 160, 375
 Berki Ildikó 394
 Berkovich Miklós 374
 Berkó Mihály 346
 Bernáth Aurél 148
 Berta László 340
 Bertalan Vilmos 342
 Bertalan Vince 43
 Bertha Bulcsu 160, 352
 Bertha Sándor 186, 187
 Berza László 37
 Berzovay István 47
 Berzsenyi Dániel 122
 Bessenyei nemzetség 75
 Beszédes Sándor 164
 Beszteri Béla 41
 Bethlen Kata 165
 Beudant geológus 113
 Bevilaqua Borsody Béla Borsody Béla, Bevilaqua
 Bezerédi Gyula 272, 273
 Bédi Jánosné Fábián Julianna
 Békássy Jenő 52
 Békefi Antal 50
 Békefi Benő 125
 Bél Mátyás 52,62,75,89,124,172,188,215,256,274, 293, 318, 363
 I. Béla 118
 II. Béla (Vak) 301

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- III. Béla 83, 135, 327, 385, 389
- IV. Béla 58, 69, 83, 109, 175, 180, 184, 185, 212, 224,
227, 242, 249, 258
- Bélai György 157
- Bélai Horváth József 203
- Béni György 37
- Bérczes László 353
- Bibók Péter 53
- Bicskei Gergely 135
- Biczó György 384
- Biczó Sándor 356
- Bihaly Tamás 50
- Birkás Gábor 324
- Birkés Endre 80
- Bisztrai Farkas Ferenc 289
- Bitskey István 166
- Bíró Endre 55, 172, 340, 354, 356
- Bíró Farkas 194
- Bíró János 185
- Bíró Sándor 39
- Blaskovits Ferenc 340
- Bocskai István 136
- Bod Péter 39, 217
- Boday család 214
- Boday Mihály 214
- Bodnár Gyula 54, 172, 245, 383
- Bodor Antal 52
- Bodor Sándorné 384
- Bodri Ferenc 77, 121, 149, 150, 152, 154, 155, 159,
168, 172, 253, 265, 283, 289, 370, 372
- Bogdán István 41
- Bohony Nándor 245, 251
- Bokányi Dezső 373
- Bokodi György 93
- Bokros Albert 296
- Boldog Özséb 39, 156, 198
- Boldogfalvi Farkas Sándor 115, 156
- Boleszláv érsek 143
- Bonafous ezredeskapitány 137
- Bondor István 371, 372, 373
- Bonfini, Antonio 146
- Borbás Tibor 156, 348
- Borbély László 295
- Borbély Margit 102
- Borbíró Virgil 56
- Bori Imre 159
- Borka Géza 234
- Borkayné Kállai Ilona 50
- Bornemissza Géza 148
- Boronkay Iván 170
- Boros Mihály Boross Mihály
- Boros Mihály lelkész 229, 387
- Boross Mihály (Bökfő) 73, 250, 251, 277
- Borovszky Samu 52, 196
- Borsa Iván 55
- Borsody Béla, Bevilaqua 245
- Borsos István 38
- Borsos Mikós 156
- Bory Jenő 156
- Boskovits Miklós 172, 174
- Both András 208
- Both család 214
- Botlik József 40
- Bottos Gerő 344
- Bottyán Géza 50
- Bottyán János 95, 102, 137, 147, 156, 182, 203, 224,
287, 289, 290
- Bozóky Mihály 123, 302
- Bóna László 39
- Bölöni György 67, 168
- Böröndi Lajos 88, 116
- Bratánovics Mihály 355
- Brestyánszky Ilona, P. 290
- Brém Ferenc 348, 372, 373
- Brisits Frigyes 168
- Brutsy János 139
- Brzorár Dezső 272
- Bucholz József 343
- Bucsay Mihály 38
- Budai János 136
- Buday Tiborné 117
- Bukta Kálmán 306
- Burány János 172
- Buttlerek [Buttler család] 390
- Buza Barnabás 373
- Bükki Nagy család 325
- Casagrande, Marco 148.,
- Catilina, Salustius Crispus 127.,
- Catlu birtokos 325

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Chak Csák nemzetség
 Charles Moreau Moreau, Charles
 Chelovits család 390
 Chikán Bálint 151
 Ciceró 217
 Ciránszky Mária 373
 Clairvauxi Bernát 156
 Comaromi család 89
 Corvin János 333
 Corvin Mátyás Mátyás király
- Cs. Kiss Ernő Kiss Ernő, Cs.
 Cs. Varga István Varga István, Cs.
- Csajághy Laura 102
 Csanda Sándor 51
 Csap Erzsébet 120
 Csaplár Ferenc 155
 Csapocska Ferenc 255
 Csatai Szabó János 143
 Csató Károly 379
 Csák Máté 22, 69, 224, 293, 333
 Csák nemzetség 21, 95, 113, 272, 293, 311, 314, 319, 333
 Csák nemzetségbeli István 188, 333
 Csák nemzetségbeli Márk 293
 Csák nemzetségbeli Ugrin 318
 Csák Péter 212
 Csáky László 106, 256, 274, 335
 Csáky Miklós 143
 Csákyak [Csáky család] 334
 Csánki Dezső 55
 Csány László 305
 Csányi Károly 95
 Császáz Ármin 387
 Csát nemzetség 98, 106
 Csáth Géza 354
 Csáthy Gergely 334
 Csehov 236
 Csejtey János 214
 Cseke László 53
 Csekonics kapitány 71
 Csektő száznagy 186
 Csengey Gusztáv 234
 Csepi Dani 46, 245
 Csepreghy Ferenc 160
- Csepy Benedek 185
 Cser Beatrix 206
 Cser Tamás 206
 Cseres Tibor 160, 350
 Csergő (Kocsi) János Kocsi Csergő János
 Cserhalmi Ferenc 48
 Cserhalmi József 348
 Cserhalmi Kornélia 306
 Csernai Ferencné 400
 Csernoch János 143, 156
 Csernyánszky Mária 172
 Cséfalvay Pál 37, 155, 172
 Csép család 101
 Csépany István 234
 Csics Gyula 381, 383, 384
 Csicsátkó Ottokár 227
 Csiffáry Nándor 41, 48, 105, 117
 Csiffáry Nándorné (Wieder Katalin) 117
 Csillag Mária 172
 Csiszár József 340, 346
 Csiszár József, ifj. 227
 Csíkszentmihályi Róbert 373
 Csohány Kálmán 121
 Csokonai Vitéz Mihály 126, 127, 234, 235, 236, 238, 239, 254
 Csolnoki (Nagy Lajos) Nagy Lajos, Cs.
 Csombor Erzsébet 172
 Csomor Tibor 52
 Csonka Ferenc 108
 Csontvári Kosztka Tivadar 148
 Csoóri Sándor 151, 152, 160, 161
 Csorba Csaba 172, 235
 Csorba Géza 156
 Csók István 148
 Csőke Sándor 380
 Csúcs Ferenc 227, 231
 Csuha Józsefné 117
 Csukly László 44, 158, 168
 Csury Jenő 53
 Csuzi Cseh Jakab 250
 Csuzi Cseh József 305
 Csuzy Zsigmond 101
 Cuspinianus, Miksa császár követe 333
 Czene Béla, ifj. 227
 Czene János, A. 227

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Czére Zsigmond 90
 Czibor Ferenc 253, 255
 Czibor János 67
 Czigány Gyula 91
 Czimbalmos Szabó Kálmán 149
 Czimmer György 348
 Czine Mihály 160
 Czóbel Béla 148
 Czuczay József 149
 Czuczor Gergely 160, 227, 235, 254
 Czupy Imre 65
- D. Dián Éva Dián Éva, D.
 D. Magyar Imre Magyar Imre, D.
 Damjanich János 94
 Damkó József 148
 Dancs mester 224
 Danielik József 51
 Danis József 65, 295
 Darnai Béla Dornay Béla
 Darnay-Dornyai Béla Dornay Béla
 Dávid Katalin 344
 De Ruyter, holland tengernagy Ruyter, de hol-
 land tengernagy
 Deák Antal András 173
 Deák Béla 64
 Deák László 271
 Deáky Gedeon 253, 255
 Debreczeni Ferenc 210
 Deéd Dex Ferenc 227, 228
 Deli Károly 53
 Deli Mária 117, 260
 Dely Károly 50
 Demeter érsek 142
 Demeter Imre 163
 Demeter Zayzon Mária 41
 Dercsényi Dezső 50, 146, 173
 Derkovics Gyula 148, 290
 Derzsény András Henrik 173
 Dezső érsek 143
 Dékány István 342
 Démusz János 165
 Dér István 86
 Dér Judit 297
 Déry Károly 48
- Dési Huber István 290
 Dévai Judit 193
 Dévényi Iván 36, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 158,
 168, 172, 230, 289, 290
 Dézsi Lajos 159, 240
 Dián Éva, D. 356
 Divald Kornél 354
 Dobi István 251
 Dobosi Ilona, T 356
 Dobosi Viola, T 173, 398
 Dobozi Mihály 287, 301, 303
 Dobroszláv József 340
 Dobroszláv Lajos 339, 340
 Dobrovits Dorottya 50
 Domanovszky Endre 120
 Dombay Hugó 50
 Dombi József 172
 Domonkos érsek 141, 143
 Donáth Gyula 363, 373
 Dornay Béla 53, 319, 347, 348, 354
 Dorog vezér 113
 Dorogi Zsigmond 161
 Doromby Károly 155
 Dózsa Farkas András 156
 Döbrentey Gábor 205
 Döme Károly 236
 Döme Piroska 381.
 Dörögdi III. Miklós 143
 Dőry [család] 390
 Drasche-Lázár Alfréd, Thordai 116
 Draskóczy István 55, 81, 117
 Dravarics György 208
 Droppa Judit 372
 Droppa Sámuel 381
 Dusek Mikulas 193
 Dutka Mária 173
 Dürer, Albert 164
 Dvihally Edömér 246, 381
 Dvihally Géza 173
- E. Nagy Lajos Nagy Lajos, E.
 Ebbenhöch Ferenc 266
 Éber Gyula 148
 Ecker Antal 78
 Eckhardt Sándor 159

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Ecsery Elemér 371
 Edelenyi Szabó Dénes 41
 Eder József 339
 Ederle Ádám 268
 Edvi Illés Gyula 173
 Edvi Illés Ödön 148
 Éger Veronika 88
 Egervári László 83
 Eggenhoffer Tamás 138
 Egressy Béni 243, 250
 Egressy Ernesztina 245
 Egry József 148
 Einczinger Ferenc 148, 150,156,157,172
 Einczinger Sándor 157
 Éjszaki Károly 305
 Ernőd Aurél 227
 II. Endre 141
 III. Endre 293
 Endrei Valter 48
 Endrédi György 227
 Engert Judit 348
 Englerth Mikós 383, 384
 Entz Géza 173
 Enyingi Török Bálint Török Bálint
 Enyingi Török család Török család
 Enyingi Török Imre Török Imre
 Enyingi Török István Török István
 Eölbey Márton 388
 Eötvös József 233, 348,374
 Eötvös Károly 234, 237
 Eötvös Sámuel 214
 Eperjessy Kálmán 53
 Ercsey Előd 127
 Erdei Ferenc 354, 393
 Erdei János 88
 Erdey Dezső 373
 Erdélyi Béla 227
 Erdélyi László 39
 Erdélyi Pál 237
 Erdélyi Zoltán 210, 306
 Erdődy Gábor 238
 Erdődy László Ádám 120
 Erdős Mátyás 131, 172
 Erdőssy Béla 50
 Erdmann Gyula 55
 Erkel Ferenc 243
 Ernyei Iván 241
 Éber Gyula 148
 Éger Veronika 88
 Éjszaki Károly 305
 Érsek János 245
 Erzsébet királyné 83, 211, 229
 Estei Hippolit 136, 143
 Esterházi Imre 80, 305
 Esterházy Antal 293
 Esterházy család, Eszterházyak 62,65,82,86,93,95,
 209, 256, 274, 304, 314, 316, 335, 336, 353, 392
 Esterházy Dániel 304
 Esterházy Ferenc 74,106,128,208,215,256,318,334,
 336, 338, 340, 358, 363, 364, 365, 395, 397, 399
 Esterházy Gábor 87
 Esterházy Imre 87, 304
 Esterházy János 93, 96, 208, 293, 314, 316, 392
 Esterházy József 74, 93,193, 208, 215, 256, 275, 280,
 298, 318, 323, 324, 334, 339, 358, 363, 364, 365,
 366, 392, 393, 395, 396, 397
 Esterházy Klára 66
 Esterházy Miklós 75, 208, 298, 304, 334, 335, 336,
 338
 Esterházy Móric 298
 Esterházy Pál 335
 Eszterle József Péter 39
 Etele Attila hun fejedelem 185
 Etter Jenő 174
 Eufrozina királyné 83
 Evlia Cselebi 174
 Fadrusz János 206
 Fahrler Julianna 396
 Fajó János 391
 Faller Jenő 48, 354, 381
 Faller Miklós 50
 Faludi Ádám 374
 Faragó József 150
 Farkas Aladár 373
 Farkas Ádám 373
 Farkas Éva 115
 Farkas Gábor 86, 117
 Farkas József 64
 Farkasházy Fischer Vilmos 344
 Farszki Tiborné 387

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Fatuska János 44, 346, 356
 Fábián Julianna (Bédi Jánosné) 235, 236
 Fábián László 152, 153, 391
 Fábry Zoltán 236
 Fáy András 186, 231
 Fecske András 115, 230, 289
 Fehér Géza 174
 Fehér István 297, 355
 Fehér Zsuzsa, D. 342
 Fehérkövi II. István 143
 Fehérné Tóth Rózsa 50
 Fehérváry Magda 38,247
 Feichtinger Sándor 45
 Fekete Lajos 55, 174, 322
 Fekete László 289
 Fekete Lászlóné 50
 Fekete Pál 215
 Fekete Tibor 106
 Felhő Ibolya 47
 Felicián érsek 143
 Fellegi Antal 262
 Fellner Jakab 30, 94, 97,107, 209, 210, 216, 250, 276, 298, 315, 319, 324, 334, 339, 347, 348, 356, 364, 366, 369, 394
 Fenyő István 161
 I.Ferdinánd 136, 224
 II. Ferdinánd 249
 I. Ferenc császár 335
 Ferenc József császár és király 71, 74,138, 203
 Ferenc László 359
 Ferencsik János 337
 Ferenczy Béni 149, 154, 156, 176
 Ferenczy István 148
 Ferenczy Jakab 51
 Ferenczy Károly 149
 Ferenczy Miklós 126, 235
 Ferenczy Noémi 149
 Ferucci, Andreas 146
 Festetics család 238
 Feszty Adolf 247, 364
 Feszty Árpád 227, 363
 Feszty Masa 365, 366
 Fettich Nándor 174
 Feyér Piroska 92, 288
 Féja Géza 73, 159, 161, 162, 166, 227
 Fél Edit 24, 218
 Fényes Adolf 149
 Fényes Elek 42, 52, 53, 62, 69, 73, 89, 96, 119, 128, 215, 256, 261, 279, 282, 314, 323, 363, 395
 Filep Antal 24, 45
 Filep István 56, 174
 Fischer Mózes Áron 335
 Fitz Jenő 251
 Flórián Mária 77
 Fodor András 77, 271, 351, 376
 Fodor Antal 65
 Fodor József 39
 Fodor Lajos 174
 Forgách VII. Ferenc 143
 Forray Katalin 44
 Fortin László 369
 Földes Sándor 236
 Földes Vilmos 150, 154
 Földi Józsefné 296
 Földvári András 394
 Földváry István (Fügykös István) 161
 Fraknói Vilmos 166, 170, 174
 Francs fia László 316
 Frank János 289
 Frank János és felesége 365
 Franta Dezső 154
 Freund Sándor 370, 381
 Fribiczter Zsuzsanna 92
 Friedrich Jakab 280
 Fuchs Hajnalka 148
 Fuchs (Faludi) János 349, 359
 Furlán Ferenc 115,154
 Futó Ferenc 349
 Fügedi Erik 56, 174
 Fülöp Csilla 384
 Fülöp Éva Mária 396
 Fülöp Géza 379
 Fülöp László 161
 Fülöp Mihály 92, 97, 284
 Fülöp Zsigmond 37, 231, 237, 245
 Fűrészné Molnár Anikó 38, 381, 383, 387
 Füzi László 378
 G. Dián Éva Dián Éva, G.
 Gaál Ferenc 227

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Gaál István 381
 Gaál Zsuzsa 344
 Gabler Csaba 398
 Gabler Dénes 64
 Galamb Sándor 254
 Galambos Ferenc 152
 Galambos József 121
 Galambos Mihály 73
 Galambos Tamás 154
 Galambos Zoltán 226
 Galavics Géza 50
 Galeotto Marzio 161
 Gallé Tibor 384
 Gallienus császár 249
 Garai Miklós 73
 Garaiak [Garai család] 304
 Garda Samu 254
 Garmanecz [Garmanecz család] 82
 Gazda István 52
 Gábris József 56, 57, 174, 176
 Gács György, Z. 391
 Gál Kelemen 375
 Gáldi Ernő 307
 Gáldi László 241
 Gáll István 375
 Gálócsy Edit 373
 Gárdonyi Géza 234
 Gáti Gábor 295, 348
 Gáti László 373
 Geccsényi Lajos 41
 Gengeliczky László 381
 Genthon István 354
 Geosits Irén 394
 Gerber Pál 370
 Gerelyes Ede 356
 Gerencsér Miklós 67
 Gerenday család 261
 Gerendás Ernő 57, 174
 Gerevich Tibor 57, 174, 347
 Gergely Ernő 40
 Gergely érsek 143
 Gergely György 53
 Gergely Jenő 39, 55, 174, 178
 Gerő Győző 57, 175
 Gerő László 50, 175, 354
 Gerstner Károly 265
 Gertrudis királynő 199
 Gerzanics Magdolna 44
 Geszler Ferenc 43
 Géza fejedelem 135
 I. Géza 196
 Ghyczy család 214, 274
 Ghyczy Kálmán 226, 228
 Giacinto család 312
 Giacinto Jakab 313
 Gidai László 108, 218, 354
 Giesswein Sándor 349
 Gink Károly 57, 175
 Glaser Lajosné 51
 Glatter Gyula 120
 Goda Gábor 122, 124, 236
 Goda Géza 236
 Goldschmidt Mihályné 400
 Gombkötő Gábor 36, 55, 46, 206, 246, 296, 383
 Gonda János 296
 Gordon János 378
 Goruß Ferenc 203
 Goszleth Lajos 144
 Gósz Zsuzsa 306
 Gödörházi Gödör József 316, 317
 Gönczi János 186
 Görgey Artúr 62, 138, 225, 267, 336
 Görgényi István 370
 Görög Demeter 40
 Görömbei András 161
 Gött Antal 400
 Granasztói György 58, 175
 Grassalkovits Antal 104, 105, 263
 Grantner Jenő 373
 Grábits Aladár 39
 Green László 340
 Grezsa Ferenc 378
 Grigoletti festő 148
 Grofcsik János 354
 Gross Arnold 290
 Grossmann József 339, 366, 369
 Grueber György 194
 Gulassa K. László 52
 Gulácsi Lajos 149
 Gulyás Pál 51, 240

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Gunda Béla 218
 Gurin Gabriella 308
 Gutai István 271
 Guzsik Tamás 50
 Gútay János 322 345, 346
 Gvadányi József 235, 236
 Gyalay Mihály 43
 Gyarmati Lajos 182
 Gyárfás család 325
 Gyárfásné Kincses Edit 160
 Gyenes László 53
 Gyenisné Landeszt Edit 355
 Gyéressy Ágoston 39
 Gyimes Zsolt 381
 Gyöngyösi Nagy János 319
 IV. György érsek 143
 György fia Márton 208
 Györke Zoltán 115, 370, 376
 Győrffy György 55, 57, 175, 354
 Győrffy János 54, 98, 245
 Győrffy Klára, Sz. 370
 Győri László 374, 375, 376
 Győrvári Kálmánné 381
 Győry Csaba 218, 230, 295
 Győry László 200
 Győry Sándor 324
 Gyulay (Gyulai) Rudolf 55, 227
 Gyúrói Nagy Lajos 315
 Gyüszi László 78, 187, 190, 199, 284, 296, 309, 313, 322, 327, 329, 354, 384, 387, 398
 Gyüszi László, ifj. 354
- Habsburg-ház 335
 Hacker Ödön 282
 Hadik Gyula 156
 Hahn család 390
 Hahn Rezső 390
 Haintz Endre 381
 Hajdú László 373
 Hajnos Rezső 391
 Hajnóczi Gyula 347
 Halassi István 260
 Halász Péter 329
 Hamari (Hamar) Dániel Hamary Dániel
 Hamary Dániel 245, 335, 349
- Hanczkó család 282
 Hankó V. szakíró 73
 Hantken Miksa 385
 Haraszti Mihály 54, 296, 383
 Haraszti Norbert 54, 355
 Haris Andrea 347
 Haris Sándor 277
 Harmath Artúr 288
 Harmos Károly 227
 Harsányi István 70, 217
 Harsányi Lajos 276
 Hathalmy család 62
 Hatschek Lajos 287
 Haulisch Lenke 343
 Havas Sándor 150
 Havas Valéria 289
 Havasházi László 289, 296, 374
 Haynau 225, 229, 274, 336
 Háklár Piroska 70
 Hám IX. János 143
 Hárs Éva 342, 345
 Hebenstreit József 156
 Heckenast Gusztáv 57, 123, 175, 303
 Hecker Walter 73
 Hegedűs Béla 36, 37, 245, 246, 247
 Hegedűs Géza 254
 Hegedűs István 162
 Hegedűs Pál 206, 207, 210, 211, 213
 Hegedűs Rajmund 57, 115, 175
 Hegyi Ferenc 254
 Hegyi László, B. 156, 345, 372
 Heister tábornok 304
 Heitler László 230, 289, 371
 Helischer József 52., 175
 Hellebrand Béla 148
 Henek Vince 148
 II. Henrik német-római császár 91
 Hentz Lajos 260
 Henuk, zsidó kamaraispán 227
 Herberstein, Sigmund von 216
 Herczigné Mlakár Erzsébet 44
 Herman comes 109
 Herovits Mátyás 203
 Herz Zsigmond 381
 Hessky Iván 339, 340, 341

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Hesz János Mihály 180
 Hetényi János 227
 Hédervári család, Héderváriak 95, 274, 393
 Héderváry-Batthányi Benedek 215
 Héderváry Ferenc 393
 Héjjné Détári Angéla 57,175
 Hérics Mária 277
 Hérics Márton 208
 Hérics Nándor 206, 207
 Hidegh Béla 148
 Hiklisch Rezső 312
 Hild József 77
 Hildebrand Ferenc 50
 Hinterreiter József 366
 Hippolit érsek Estei Hippolit
 Hlavács Kornél 46
 Hochburgi Haas János 84
 Hodek József 206
 Hofbauer László 51, 246
 Hoffbauer Imre 341
 Holdampf 312
 Holéczy Mihály 97
 Holényi László 54
 Holló András 88, 270, 271
 Holló Kornél 148, 156
 Homeros 217
 Homor Imre 57, 175,177
 Homor Kálmán 57, 175
 Hontpázmány nemzetség 113
 Horler Miklós 57,175
 Horusitzky Henrik 73, 207, 246, 354
 Horusitzky Zoltán 123
 Horvai János 148
 Horváth Béla 289
 Horváth Éva 319
 Horváth Ferenc 38, 341
 Horváth Géza, ifj. 374
 Horváth Géza 36, 383
 Horváth György 150
 Horváth István 57, 58, 124, 170, 172, 175, 176, 181, 184,199, 329
 Horváth Jenő 70
 Horváth Jolán 327
 Horváth József 211
 Horváth Károly 207
 Horváth Lajos 72
 Horváth László 47
 Horváth Sándor 126
 Horváth Sándorné 55
 Hóman Bálint 57, 175
 Hömöstreier Erzsébet 70
 Huba László 54
 Hugo, Victor 254
 Hunkár család 82
 Hunyadi János 119, 156, 235, 243, 373
 Hunyadi Mátyás 136
 Hunyadiak 55, 169
 Huszár család 388
 Huszár Imre 349, 373
 Huszár Lajos 58, 176
 Huszár Pál 226
 Huszti József 162
 Hutterer, Johann 148, 156
 Hutterer Ferenc 230
 Igmánd nemzetség 21, 274
 Igmándi Mihály 350
 Ignotus 116
 Ila Bálint 55
 Illei János 236, 237
 Illés Endre 116, 168
 Illés Éva 277
 Illés György 37, 50, 176
 Illyés Gyula 158
 Ilyés Gyula 156
 Imre Ferenc 48
 Imre király 79,100, 321
 II. Ince pápa 125
 Ipach József 50
 Ipolyi Arnold 155
 Irinyi János 250
 Iser József 356
 Isépy István 45
 II. István érsek 143
 III. István 135
 V. István 22, 104, 130
 István generális 198
 Iszlai Zoltán 160
 Iván Szilárd 227
 Iványi család 325

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Iványi Grünwald Béla 149
 Izabella királynő 319
 Izsó Károly 78
- J. Sartori Sartori, J.
 Jacopone de Todi Todi, Jacopone de
 Jakab József 199
 Jakab Vilma 295
 Jakabfy[Jakabfy család] 185
 Jakucs László 45
 Jakus Lajos 354
 Jakus Sándor 341
 Jalloics Endre (János) 350
 Jankovits Nep. János 398
 János, Csektő száznagy fia 185
 Janus Pannonius 161,162
 Jaschik Álmos 148
 Jálies Ernő 295
 Jálics Jenő 227
 I. János érsek, 143
 II. János bíboros érsek 143
 III. János (Kanizsay) érsek 149
 VI. János érsek 143
 VII. János érsek 143
 Jász Attila 271
 Jászai Mari 210, 211, 227
 Jeges Ernő 227
 Jelinek Ferenc 180
 Jellasics horvát bán 84, 267
 Jenei Ferenc 354
 Jenkei János 72, 88, 115, 295, 351, 370, 372
 Jeromos plébános 77
 Jeszenák család 93
 Jobbágy Tihamér 265, 379
 Johan Carl Auerbach Auerbach, Johann Carl
 Johann Hutterer Hutterer, Johann
 Johann Meixner Meixner, Johann
 Johann Wagenhoffer Wagenhoffer, Johann
 Jokay József 89
 Jób érsek 100, 143
 Jócsik Lajos 58, 176
 Jókai Kornél 257
 Jókai Mór 36, 89, 162, 227, 231, 233, 234, 237, 243,
 247, 250, 350
 Jókay-nemzetség 237
- Jónás Elemér 81
 Józszai Sándor 156
 II. József 23, 71, 144, 238, 239, 240, 266, 294, 298
 József Attila 159, 290, 295
 József főherceg 264
 József nádor 225
 Juhász Antal 150
 Juhász Erzsébet 295
 Juhász Katalin 218
 Juhász Mária 376, 379
 Juhász Mihály 78
 Julianus barát 156
 Julka József 113
 Juszkó Béla 227
 Juszti József 162
 Jusztin Tibor 56, 65
- Kac**z Lajos (Hídvégi) 237
 Kacziány Aladár 148
 Kaján Imre 150
 Kajtár József 246
 Kakuk Tamás 376
 Kalapos Árpádné 124
 Kalán érsek 143
 Kalász Márton 116
 Kalecsinszky Ferenc 48
 Kalecsinszky Sándor 45
 Kállai Ilona Borkayné Kállai Ilona
 Kamondy László 350, 351
 Kamotsay István 373
 Kampis János 148
 Kanizsai István 208
 Kanizsai János 79, 136, 142, 208, 311
 Kanizsai László 83
 Kanizsai Miklós 208
 Kanizsai [Kanizsai család] 211
 Kapisztranói János 136
 Kapolyi László 117
 Kaposi Antal 150
 Kaposi Endre 121,124,149,150,153,154,176, 283,
 372
 Kaposi Tamás 150
 Kara Ali esztergomi bég 136
 Kara Musztafa nagyvezér 215
 Karácsonyi János 39

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Karáth József 398
 Karcsai Antal 240
 Kardos György 176
 Kardos Ildikó 207
 Kardos László 257
 Kardos Pál 158
 Kardos Tibor 162, 170
 Karika János 189
 Karinthy Frigyes 158
 Karkus István 370
 Karoliny Márton 48
 Kass János 172
 Kassák Lajos 154, 155, 391
 Katapán nemzetség Koppány nemzetség
 Katona Ágnes 207
 Katona Imre 354
 Katona István 77, 265
 Katona Jenő 158
 Katona Lajos 168
 Katona Mihály 238
 Katona Sándor 47
 Katona Tamás 246
 Kauffmann Camill 396
 Kazinczy Ferenc 176, 238, 254, 271, 349, 355
 Kábik József Géza 276, 319, 350, 359
 Kádár Béla 149
 Kádár György 120
 Kádár Imre 237
 Kádár Péter 88, 116, 260, 265, 370, 371, 373, 374, 376, 377, 378
 Kádár Zoltán 176
 Kákonyi Asztrik 185
 Káldi-Nagy Gyula 46
 Kállay István 43, 47
 Kállay Ödön 251
 Kálmán Anikó, W. 348
 Kálmán Attila 346, 347, 354, 357
 Kálmánfi Béla 50, 81, 106, 110, 176, 185, 200, 266, 268, 273, 299, 300, 309, 329
 Kántor János 150, 134
 Káposztás család 252
 I. Károly Károly Róbert
 IV. Károly király 336
 Károly Ambrus 143
 Károly István 310
 Károly király — Károly Róbert
 Károly Róbert 22, 95, 124, 135, 136, 145, 211, 215, 274, 293, 333, 393
 Kárpáti Anna 373
 Kárpáti Aurél 149, 162, 163, 210, 343
 Kátai Ferenc 329
 Kátai Ferencné 329
 Kecskeméti Irma 284
 Kecskés Ágnes 230
 Kecskés László 237, 246
 Kelemen Béla 64
 Kelemen Károly 235
 Kelemen László 241
 Kelemen Lászlóné 384
 Kelemen Márta 57, 176
 Kelemen plébános 80, 278
 Kelemen Terézia 65, 306
 Keller György 356, 357
 Kellner család 275
 Kemény G. Gábor 67
 Keményfy K. Dániel 176
 Keményné Pongó Anna 345, 346
 Kempf (Kemenes) József 217, 351
 Kenéz József 128
 Kerekes Pál 194
 Keresztes József 377
 Keresztes Márton 280
 Keresztesi Ödön 266
 Keresztély Ágost 80, 143, 288
 Keresztury Dezső 158, 168, 227
 Kerék Imre 88
 Kerékgyártó István 344
 Kerényi Jenő 70, 295
 Kerner Jakab 256
 Kernstok Károly 120, 149, 155, 287, 288, 289, 290
 Kertész, André 154
 Kertész László 48
 Kerti Károly 206, 340, 341, 345, 348
 Keserű Katalin 372
 Ketel vezér 223
 Ketel fia, Alaptolma 223
 Kégly család 388
 Kéky Lajos 234
 Kéner Mária 260
 Kézai Simon 79, 363

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Kézdi-Vásárhelyi Imre 319
 Kincses Károly 373
 Kinizsi család 76
 Kinizsi Pál 352
 Királyfalvi-Kraft Károly 148
 Kis Ferenc 376
 Kis György 148
 Kisbán Eszter 78, 355
 Kishonti József 124
 Kisné Cseh Julianna 383
 Kiss András 364
 Kiss Ádám 107,108
 Kiss Ákos 355, 391
 Kiss Dániel 87
 Kiss Dezső 40, 127
 Kiss Ernő, Cs. 340, 346, 348
 Kiss Ferenc 161
 Kiss György 156
 Kiss Gyula 246
 Kiss Ilona 65, 345
 Kiss István 43, 355
 Kiss József 254
 Kiss Kovács Gyula 373
 Kiss Lajos 51
 Kiss Miklós 359
 Kiss Tamás 149
 Klaniczay Tibor 166
 Klapka György 62, 125, 225, 229, 231, 233, 246, 349
 Klimó Károly 150
 Klinger Lőrincné 324
 Klinka István 48
 Klomann Nándor 148
 Klupács Antalné Nagy Hajnalka 310
 Kmetty János 149
 Kmetty Katalin 86
 Knauz Nándor 39
 Knorr János 139
 Kobele Mária 55
 Kobzák Margit 47
 Koch Adolf 257
 Koch Róbert 339
 Kocsi Csergő Bálint 217
 Kocsi Csergő János 217
 Kocsi Major Ferenc 216
 Kocsi Major István 216
 Kocsis András 227
 Kocsis Lászlóné 357
 Kocsisné Gerencsér Anna 151
 Koczog Ákos 230, 265, 345, 372
 Koger Tamás 50
 Kogutowitz Károly 54
 Kollányi Ferenc 39, 176
 Kollár György 151, 154
 Kollár István 153
 Kollonich Lipót 143
 Kolos család 62
 Kolozsi Gyula 247
 Kolozsvári Tamás 155, 178
 Koltai Virgil 235
 Komáromi Csapkés György 238
 Komáromi Katz Endre 230
 Komáromi Károly 355
 Komáromi Pál 218
 Komáromy Ferenc és fiai 139
 Komjáthy Jenő 241
 Komlós Aladár 102
 Komornik Vilmosné 53
 Koncz József 207
 Koncz Nep. János 351
 Konecsni György 120
 Konkoly Antal, N. 89
 Konkoly-Thege család 253
 Konkoly-Tege Miklós 228
 II. Konrád német király és római császár 135
 Kont Miklós 99
 Kontuly Béla 148, 227
 Konyorcsik János 72, 303
 Kopácsy József 143
 Koppán Koppány nemzetség
 Koppány vezér 141
 Koppány nemzetség 21, 71, 89, 244, 399
 Koppány Tibor 176
 Korda Rudolfné 247
 Kormos Tivadar 355
 Korpás Emil 45
 Kossuth Lajos 138, 203, 388
 Koszkol Jenő 148
 Koszta József 149
 Kosztolányi Dezső 168
 Kottra Mihály 176, 290

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Kovacs, Adam 192
 Kovacsics József 55
 Kovách Zoltán 36
 Kovács Anna 309
 Kovács Béla 37, 375
 Kovács Emil 36, 40, 56, 94, 356
 Kovács Erzsébet 91
 Kovács Éva 177
 Kovács Gábor 370
 Kovács Gáborné 357
 Kovács Géza 50
 Kovács György 127, 213
 Kovács Gyula 48
 Kovács Imre 387
 Kovács István 352
 Kovács József 117, 151
 Kovács Katalin 325
 Kovács Klára 48, 70
 Kovács Lajos 88, 116, 165, 166, 290, 377
 Kovács Mária, N. 227
 Kovács Mária 348
 Kovács Melinda 153, 154
 Kovács Mihály 209
 Kovács Pál 271
 Kovács Péter 341, 341
 Kovács Sándor 145
 Kovács Sándor, V. 162
 Kovács Zsigmond 109
 Kováts Ferenc 53
 Kozák Éva, A. 95
 Kozma Ferenc 72
 Kozma Tamás 44
 Kóbor Sándor 383
 Kókay György 246
 Kókay Krisztina 154
 Kónya Judit 254
 Kónya Lajos 295, 377
 Kóródi József 50
 Kósa László 45
 Kóthay Ernő 80, 341, 342, 345
 Kóthay Péter 342, 345, 346
 Kölcsey Ferenc 253
 Kölcsey Kálmán 254
 Körmendi András 289
 Körmendi Géza 45, 45, 51, 91, 118, 177, 182, 218, 341, 345, 346, 347, 354, 355, 356, 400
 Körmendy-Frimm Jenő 156
 Körmendy Kinga 177
 Körmendy Zsuzsanna 265
 Környey László 151
 Körös Endre 217
 Körösi (Körösy) László 122, 163, 177
 Körösy (Kucsera) László Körösi László
 Kövecses Varga Etelka 177, 273, 329
 Kövess Gyula 124
 Kövess Tünde 117
 Kőbányai Ferenc 297
 Kőhalmi-Klimstein József 163
 Kőrössy Tóth Lőrinc 123
 Kőrösi Márk 156
 Kőszegfalvy György 50
 Kőszegi Iván 22, 136
 Kővári Edit 381
 Kraft Ferenc Gáspár 334
 Kraft Ferenc József 334
 Krajcsi György 56
 Krajcsirovits Henrik 345, 348, 370
 Krajczár Imre 380
 Krapf Ferenc József 280
 Krasznai János 94
 Krasznai Oszkár 296
 Krasznay-Krausz Lajos 156
 Kratochvilla Mihály 189
 Kremf Antal 104
 Kretzol Miklós 398
 Kringl Miklós 355
 Kristó Nagy István 378
 Kristóf Sándor 54
 Krizsán János 295
 Krompecher László 185
 Krotkovszky Ernő 229
 Krulik Frigyes 372
 Krusnyák Károly 227
 Krutsay Ferenc 120
 Krúdi Gyula 116
 Kubina Lajosné 281
 Kubitsch Imre 41
 Kubitsch Imre 41
 Kuckländer tábornok 137, 290

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Ligeti Piroska 88
 Lilla Vajda Júlia
 Lipka József 324
 I. Lipót német-római császár 84, 137
 II. Lipót német-római császár 240
 Lipp László 177
 Lippay V. György 143
 Liszt Ferenc 138, 156
 Litványi Károly 381
 Locher János 268
 Lodomér érsek 143
 Lois Viktor 372
 Losonci Miklós 122, 289, 295, 340, 371
 Lotharingiai Károly 137, 327
 Lovász János 355
 Lóska Lajos 206
 Lósy I. Imre érsek 143
 Lőcsei Krisztina 289
 Lőrinc érsek 143
 Lőrinczy Rezső orvos 181
 Lőte Éva, B. 227
 Lucas de Schram Schram, Lucas de
 Lukács Teréz 297
 Lukácsy Lajos 62
 Lunk Zsuzsa 306
 Lusinszky György 84
 Lux Alice 295
 Lux Géza 95, 356
 Lux Mária 207
 Luxemburger Irén 254
 Luzsicza Lajos 370
 Lükő Gábor 355
 Lyka Károly 343, 345

 M. S. mester 178
 M. Várhelyi Vanda Várhelyi Vanda, M
 Macher Ede 351, 377
 Madaras Aurél 156
 Madarassy Valter 227
 Magasi Artúr 276
 Magó Ottó 387
 Magyar György 177, 178
 Magyar Mihály 51
 Magyarász Imre 151
 Magyarfalvi Imréné 309

 Magyar Imre, D. 166
 Magyarovics Lászlóné 178
 Magyary Zoltán 43, 337, 355
 Majer István (István bácsi) 36, 163
 Majerhoffer András 147
 Majláth Béla 251
 Makai Tóth Mária 365
 Makay Ödön 290
 Makár érsek 143
 Makkai László 217
 Makkay Zoltán 70
 Makrisz Agamemnon 373
 Maksay Ferenc 50
 Makuch Mihály 394
 Malomsoki István 187
 Malonyai Dezső 45
 Mandel Tamás 382
 Manga János 370
 Mannojló Fedor 227
 Mansfeld Károly 136
 Marafkó László 265
 Maratskó István 87
 Marcell érsek 143
 Marco Casagrande Casagrande, Marco
 Marcus Aurélius 21
 Marno János 271
 Marosi Ernő 50, 178
 Marosi György 268
 Marosi István 205
 Marosi Mariann 207
 Marosits István 156
 Marton László 373
 Martsa Alajos 149,153
 Martsa István 120, 121, 149, 156, 231, 250
 Martyn Ferenc 342
 Martyrius érsek 141, 143
 Marussy Mihály 302
 Marzio, Galeotto Galeotto Marzio
 Maszlaghy Ferenc 163
 Matheus de Tata (Tatai Máté) Tata, Matheuse de
 Matocsányi Gáspár 214
 Matrakcsi Nászuh 356
 Mayer István Majer István
 Mayer János 139
 Mayer Krisztián 147

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Mazán Lujza 306
 Mácza Mihály 247, 373
 Mányoki László 382
 Mányoky Ádám 338
 Mányoky Mihály 338
 Márffy Ödön 149
 Mária királyné 109, 272, 302, 392
 Mária Ludovika császár- és királyné 203
 Mária Terézia 120, 125, 194, 203, 225, 288, 318, 338
 Márkus Béla 38, 161, 351
 Márkus Jenő 355
 Márkus Mihály 238, 240
 Márton plébános 304
 Mátray Magdolna 72
 Mátusz György 326
 II. Mátyás 263
 Mátyás főherceg 136
 Mátyás érsek 143
 Mátyás király 57, 76, 127, 161, 162, 168, 172, 175, 176, 177, 178, 188, 191, 195, 216, 224, 254, 258, 282, 284, 321, 333, 334, 339, 392
 Mátyás Pál 249
 Mechtl Alfréd 382
 Medgyessy Ferenc 156, 227
 Mednyánszky László 149
 Medveczky Mária 54
 Mehlschmidt Gyula 336
 Mehmed szpáhi 208
 Meisermann Ignác 290
 Meixer, Johann 148
 Meloccó Miklós 348, 373
 Menyhárt László 391
 Meszlényi Antal 56
 Meszlényi család 393
 Metastasio író 236
 Metternich herceg 307
 Mezei András 352
 Mezei Iván 54
 Mezei Ottó 356
 Mezey István 53
 Mécs Miklós 165
 Méri István 199
 Mészáros Antal 383
 Mészáros Dezső 156
 Mészáros István 122, 178
 Mészáros Júlia, N 230
 Mészáros Mihály 373
 Mészáros Zsuzsa Mészáros Zsuzsanna
 Mészáros Zsuzsanna 48, 315
 Miesbach Alajos 113
 Mihalovic, Alexander 300
 Miháltz Pál 391
 Mihály érsek 143
 Mihályfi Zsuzsanna 88
 Mikes Kelemen 238
 Miklós comes 282
 I. Miklós érsek 143
 II. Miklós érsek 143
 V. Miklós érsek 143
 Miklós királyi főlovászmester 258
 Miklós pap 114, 273
 Miklós plébános 110
 Mikola András 227
 Mikos Lajos 107
 Mikovény Sámuel Mikoviny Sámuel
 Mikoviny Sámuel 52, 334
 Mikszáth Kálmán 234, 237, 390
 Mindszenty Antal 239
 Mindszenty Sámuel 239
 Mindszenty József 143, 173, 178, 390
 Miskei József fia, Imre 84
 Miskey család 388
 Miskey István 388
 Miskey III. István földbirtokos 388
 Miskolczi József 262
 Mlakár Anna 342, 346
 Mócsy András 387
 Mohácsi Ilona 50
 Mohi Gergely 325
 Mohl Adolf 355
 Mojzer Miklós 155, 174, 178
 Moldova György 217
 Moliere 241
 Molnár Anikó, F. 211
 Molnár C. Pál 227
 Molnár Ferenc 234
 Molnár Gyula 144, 178
 Molnár László 122
 Monostori Imre 44, 117, 165, 265, 375, 376, 378, 384
 Monostori Imréné 47

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Moreau, Charles 339
 Morva Miklós 192
 Morvay László 151, 154
 Mosonyi Klára 117
 Mócsy, Andreas von Mócsy András
 Móczik Andrásné 296
 Móricz Zsigmond 172
 Mucsi András 149, 150, 154,155,174, 178
 Mudrák Attila 153,154
 Munkácsy Kálmán 164
 Mura József 297
 IV. Murad török szultán 249
 Murányi Éva 382
 Muth Julianna 65
 Müller György 43
 Müller Márton 17
 Müllerné Seres Ágota 178
- N. Konkoly Antal Konkoly Antal, N.
 N. Kovács Mária Kovács Mária, N
 N. László Endre Lászlón Endre, N.
 Nagy Benedek 82, 295
 Nagy Constantinus császár 113, 385
 Nagy Emese 178
 Nagy Endre 322
 Nagy Gáspár 377
 Nagy Ildikó 380
 Nagy István 227, 277
 Nagy Istvánné Farkas Katalin, özv. 90
 Nagy János 156, 231, 342
 Nagy Katalin 255, 345
 Nagy Károly 381
 Nagy Kornél 126, 127
 Nagy Kornél, ifj. 127
 Nagy Lajos, E. 81, 283, 295, 372
 Nagy Lajos, Cs. 115,151
 Nagy Lajos király 22, 89,156,163, 339
 Nagy László, B. 350
 Nagy László prépost 364
 Nagy Mária 44
 Nagy Mihály 214, 218
 Nagy Miklós 237, 390
 Nagy Pál 63
 Nagy Sándor 73
 Nagy Sz. Péter 244
- Nagy Zoltán 56, 174, 178
 Nagybaráti Huszár István 246
 Nagyfalusi Tibor 152, 158, 159, 160, 174, 182
 Nagyné Engler Zsuzsa 266
 Nagyné Nyikus Anna 230, 342
 Nakolny Dezső 50
 Napóleon 191, 235
 Nausch Ariette 383
 Nausch Géza 372
 Nádasdi Lászlóné 260
 Nádasdy Annamária 54
 Nádasdy Ferenc 314
 Nápolyi László 136
 Nász János 36
 Nátz József 50, 396
 Nedeczky család 122, 261
 Nedeczky Ferenc 261
 Nedeczky Gáspár 122, 123, 124
 Nehemiás érsek 143
 Neigel Tibor 41
 Nemere István 164, 165
 Nemes Edit 306
 Neuberger István 342, 343
 Neuberger Róbert 149, 370
 Négyessy László 234
 Némai család 325
 Némai Kolos fia, Jakab 89
 Németh András 179
 Németh Anikó 383
 Németh Antal 44
 Németh Aranka 65
 Németh Attila 381
 Németh G. Béla 234, 379
 Németh Gyöngyi 179
 Németh János 38
 Németh Kálmán 44, 48, 382
 Németh Lajos 50, 152, 155, 179, 341, 344
 Németh László 116, 117, 165, 378
 Németh Mihályné 207
 Németh Tibor György 116
 Némethy Lajos 137
 Németi István 186
 Németújvári Batthyányi Lajos 203
 Nikolaus de Bánhyda Bánhyda, Nikolaus de
 Nitsch Árpád János 299

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Novák Lajos 121
 Nóber Imre 45, 47, 190, 191, 271, 277, 320, 356, 383
 Nyárádiné Bojtor Rozália 277
 Nyári Ferenc 85
 Nyáry Pál 247
 Nyergesi István 148, 289
 Nyergesi János 148, 288
 Nyulassy Antal (Bakonyi, Remete, Bus, Öreg bíró)
 Nyulassy Antal Ignác
 Nyulassy Antal Ignác 165, 166
- Obornyik Károly** 253
 Ócsai Imre 207
 Ocskay László 102
 Ogonovsky Ernő 382
 Olajos János 157
 Oláh Ferenc 383
 Oláh György 370
 Oláh Miklós 142, 143, 293
 Oltósy Pál 139
 Onagy Zoltán 166
 Orbán Antal 148
 Orlai Petrich Soma 240
 Orthner Porbhyrius káplán 85
 Ortutay András 55, 78, 117, 128, 129, 173, 174, 179,
 199, 214, 247, 251, 284, 289, 329, 356, 381, 382
 Ortutay Andrásné 290
 Ortway Tibor 39
 Osváth Andor 52, 196
 Ócsag Imre 207
 Ótos Györgyné 92
 Óvári László 156
 Ovidius 236
- Ölveczky Gábor** 230, 245
 Ördög Ferenc 51
 Ördögh család 82
 Örkény család 185
 Özicseli Hadzsi Ibrahim 57, 175
- Paál Gyula** 351
 Packh János 144, 148, 180, 226
 Pais Dezső 223
 Palkovics Károly 138
 Palkovics Viktor 226
- Pandúr József 366
 Pap Emil 343
 Papačhristos, Andreas 156
 Papp /Pfeiffer/ Izsák 63, 64
 Papp Albert 371
 Papp Endre 277
 Papp Endréné 277
 Papp Gábor 250
 Papp József 46, 53
 Papucek, Gregor 185
 Parádi Nándor 174, 356
 Parmelin Helene 152
 Paskai László 39, 143
 Passuth Krisztina 289
 Pasteiner Gyula 347
 Pastinszky Miklós 51, 123, 239, 243, 303
 Pataki Sándor 384
 Patay László 230
 Patonay József 349, 356
 Patzenhofer Konrád 62
 Pauer Gyula 309
 Pauler Gyula 179
 Pauli Szent Vince 40
 Paulin Koppány nemzetség
 Paulini Béla 74
 Paulovics István 214, 251
 Paztohi Kokas 83
 Paztohi László 83
 Payr Sándor 40, 247
 Pákozdi István 179
 Pál Dénes 117
 Pál fraknoi gróf 62
 Pál Lenke 170
 Pál mester 322
 Pál plébános 308
 Pálffy család 252
 Pálffy Miklós 136, 159
 Pálffy Sámuel 351
 Pálfi Béla 103
 Pálföldi Rudolfné 207
 Pálincás László 179
 Pálfy Lajosné 37
 Pállik Béla 343
 Pálos Miklós 378
 Pálos Rozita 88

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Pálosi Judit 230
 Pálóczi Horváth Ádám 97, 97, 218, 254
 Pálóczi Horváth György 97
 Pálóczy I. György 143
 Pándi Kiss János 231
 Pápai Halász György 209
 Pápai József 276
 Páskándi Géza 372
 Pásztor János 120, 121
 Pátzay Pál 156, 228
 Pável Márta 65
 Pázmándy család 252
 Pázmándy Dénes 319
 Pázmándy Dénes alispán 228, 253, 255
 Pázmándy Dénes főispán 255
 Pázmándy Gergely 101, 252, 319
 Pázmándy József 253
 Pázmány Péter 142,143, 148, 166, 167
 Pechy Menyhért 280
 Peitler Gyula 53
 Pekáry István 149
 Perczel Mór 203, 253
 Pereszlényi János 271
 Perényi Kálmán 167
 Perger Lajos 143, 179
 Perlaky Dávid 240
 Perlott Csaba Vilmos 149
 Pesti Frigyes 51, 68,83, 86, 91, 93,113,118,123,194,
 195, 196, 244, 258, 278, 314
 Pethő Zsigmond 305
 Petkó Szandetner Tibor 72
 Petőfi Iván 55
 Petőfi Sándor 156, 162, 183, 240, 241, 250, 348
 Petrarca 167
 Petrik József 199, 200
 Petrovics Elek 343
 Petrus Kulinger Kulinger, Petrus
 Pettich Nándor 303
 Petz gyáros 139
 Pécseli Király Imre 240, 338
 Pécsi György 271
 Pécsi Márton 398
 Pécsi Planka 210
 Pécsváradi József 317
 Péczeli József 235, 236, 238, 239, 239, 240, 242
 Pék Sándor 229
 Péntek Pál 64
 Péter balfi lelkész 338
 Péter nevű plébános 71
 Péterffy Ida 97, 254
 Pfeiffer Sebestyén 334
 Piccdomini, Aeneus Silvias 170
 Pifkó Péter 56, 81, 158, 173, 179, 180
 Pifkó Péterné 41
 Pilgram [F. A.] 298, 304, 334, 339
 Pilgrim passauai püspök 141
 Pinneyi Szilárd 153
 Pintér János 110
 Pintér Zsuzsa 306
 Pirchala Imre 148, 151
 Piri Benedek 380
 Piri Kálmánné 50
 Piskolti Béla 245, 374
 Pogány Gábor 121, 343, 371
 Poglányi család 62
 Pokiak [Pöki család] 215
 Polgárdi Géza 54
 Polgárdy Géza 356
 Poll Hugó 121
 Pomogáts Béla 265
 Popovics György 174
 Potyandy család 82
 Pozsgai Ildikó 207
 Poztohi Kokas fia, László 83
 Pór Antal 40, 163, 180
 Pór Edit 38
 Pósa Lajos 233
 Pölöskei Ferenc 40, 42, 251, 305
 Prayner győri főkapitány 334
 Prehauser Imre 366
 Prohászka Ottokár 39, 156, 180
 Prokop Péter 317
 Prokopp Gyula 52, 170, 172, 180, 247
 Prokopp János 180
 Prokopp Mária 180
 Prokoppné Stengl Mariann 38, 180
 Prostek Gabriella 207
 Prónai Antal 242
 Prunkl János 151, 154
 Pruzsinszky 343

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Przudzik József 371
 Pulai család 90
 Pulai Mária 89
 Pulay Kornél 90
 Pulay Zoltán 46
 Pulszky Ágost 166
 Puskely Mária 40
 Püspöky István 121
 Pyber család 232
 Pyber Kálmán 247
 Pyzkei György 261
- R.** Várkonyi Ágnes Várkonyi Ágnes, R.
 Rabatta generális 250
 Rabinovszky Máriusz 289
 Radla Sebestyén 143
 Radnai Béla 345
 Radnóti Aladár 251
 Radnóti [Miklós] 157
 Radocsay Dénes 181
 Rados Jenő 50, 354, 356
 Radovich család 93
 Radovics Istvánné 117
 Radó Polikárp 181
 Raierné Istvánffy Gabriella 148
 Rajczi Péter 181
 Ramszauer Ferenc 75
 Ratimorsky Piroska 38, 247
 Ravasz Éva 313, 371, 381, 382, 383
 Rába György 158
 Rábl Tiborné 261
 Rác Edit 348
 Rác Endre 54
 Ráfael Győző Viktor 227, 230
 Rákászné Scheininger Ilona 382
 Rákosi Jenő 160, 241
 II. Rákóczi Ferenc 102, 137, 182, 250
 Ránki György 46
 Ráskai (Ráskay) Ferenc 210, 240
 Ráskay Lea 234
 Rátonyiak [Rátonyi család] 101
 Regiomontanus 136
 Reich Károly 121
 Reichard Ernő 354
 Reigler Hilda 306
 Reigler László 313
 Reiszig Ede 40, 117, 329
 Rekettyei István 50
 Reményi Károly 171
 Reményi V. 297
 Remsey Jenő 227
 Reuter Lajos 265, 377
 Reviczkyek [Reviczky család] 312, 313
 Récz Kálmán 217
 Rédey Mária 210
 Rédey Miklós 352, 354, 356
 Rémiás Gyula 381
 Rényi Rezső 167
 Réthei Prikkel Marián Lajos 100, 101
 Réthly Antal 46, 247
 Réti András 346
 Réti László 43, 55
 Révész Béla 167
 Révész Imre 40
 Révész Mihály 67
 Révész Napsugár 72
 Révhelyi Elemér 95, 347, 347, 356, 357
 Rianald plébános 90
 Ribáry Ferenc 228
 Rieder (Riedter) András 156
 Rieger Ottó 369
 Rigó József 351
 Rimai [János] 240
 Rimai Tibor 297
 Rimely Károly 124
 Ripl-Rónay József 149
 Rischl Éva 75
 Ritter Ferenc 203
 Robotka László 387
 Rohonczy János 50
 Rohrbacher (Rédey) Miklós Rédey Miklós
 Román Mariann, V. 56
 Romer Flóris 212
 Rosta József 157
 Rozgonyi család 83, 89, 106, 208, 318, 358
 Rozgonyi István 392, 397
 Rozgonyi Iván 157
 Rozgonyi Miklósné Kéri Teréz 44
 Rozlozsnik Pál 46
 Rozsnyói Sándor 381, 383, 384

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Rozványiné Tombor Ilona 78, 315
 Róbert érsek 143
 Róbert Károly Károly Róbert
 Rómer Flóris 53, 95
 Róna József 231
 Rónay György 166
 Róth Erika 91
 Rózsa András 265
 Rózsa Péter 260
 Rózsa Vitái 173
 Rudnay Gyula 149
 Rudnay János 142
 Rudnay Sándor 138, 143,
 Ruesz József 47, 181
 Ruisz Gyula 73
 Rupp Jakab 40, 95, 99, 200, 213, 247, 299
 Ruyter, de holland tengernagy 217
 Rüschkuss Antal 104
- Saiton** Ibrahim pasa 327
 Sajóhegyi István 42
 Salamon király 318
 Salamon Hugó 382
 Salamon Nándor 155
 Salló István 231
 Salustius Crispus Catilina Catilina, Salustius
 Crispus
 Samarjay (Samarjai) Károly 241
 Sarkadi Ferenc 90
 Sarlós János 261
 Sartori, J. 298
 Sarolta Drahosova 380
 Sashegyi Oszkár 41
 Saugh pannonhalmi főapát 63, 326
 Ságvári Endre 373
 Sándor-Metternich család 278, 307
 Sándor Antal 75, 278, 307
 Sándor bíró 188
 Sándor B. György 374
 Sándor család 261, 263
 Sándor Dániel 101
 Sándor György 265
 Sándor József 381
 Sándor László 187
 Sándor Mária 393
- Sándor Menyhért 75, 130, 278, 307
 Sándor Mihály 188, 279, 319
 Vn. Sándor pápa 120
 Sándor Móric 76, 188
 Sánta József 181
 Sára Sándor 160
 Sárándi József 115, 265, 351, 352, 369, 371, 373
 Sárándi (Papp) József Sárándi József
 Sárközi Ambrus 316
 Sárközi Géza 372
 Sárközi György 158
 Sárközi István 123
 Sárközi József 252, 253
 Sárközy család 252
 Scaffaltzky család 252
 Schäffer Pál 268
 Schadl János 343
 Schadl József 72
 Schafarzik Ferenc 48
 Scheiber Hugó 149
 Scheiber Sándor 64
 Schemberg Félix 320
 Schenk Lászlóné 36, 247
 Schenk Lea 283, 342, 345, 371, 372
 Scheuer Gyula 46
 Schilling Rogerius 268
 Schlágl György 335
 Schmidt Frigyes 339
 Schmidthauer Antal 274
 Schmidthauer Lajos 274
 Schöpflin Aladár 116
 Schram, Lucas de 180
 Schrank gyáros 139
 Schréter Zoltán 46
 Schrott, Andreas 156
 Schubert János 338
 Schulhof család 288
 Schünemann Konrád 181
 Schweiger (Schwaiger) Antal 335, 339, 345, 348
 Scitovszky János 40, 143, 181, 226
 Schmidt Sándor 48, 80, 118, 181
 Swarzenberg Alajos 209
 Sebestyén Lajos 378
 Sedlmayer János 95
 Seedoch Károly 368

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Selesztei József 84
 Sennyey László 326
 Seres Béla 151
 Seres Ferenc 192, 329, 390
 Serédi Jusztinián 143, 148, 177, 191
 Shakespeare 162
 Sigmund von Herberstein Herberstein, Sigmund
 von
 Sikabonyi Antal 237, 241
 Siklóssy László 345, 354
 Simai Kristóf 241
 Simon fia, nagymartom 62
 Simon ispán 79
 Simon István 122, 161, 211
 Simon serviens 266
 Simor János 76, 80, 143, 148, 180, 181
 Sinka Ferenc Pál 173
 Sinkó Ferenc 242
 Sinkó Gyula 173
 Sipeck Jónás 108
 Sipeki Gyula 153
 Sík Sándor 116, 167, 276
 Skoflek István 346, 398
 Smaragd prépost 212
 Sméja Miklós 63
 Smid Mihály 94
 Sobieski [Jan] lengyel király 137, 156
 Soltész Imre 382
 Soltész Zoltánné 38
 Solymos Endre 45
 Solymosi László 171
 Soma József 208
 Somfai Balázs 171
 Somi Józsa 208
 Somogyi Árpád 181
 Somogyi család 89
 Somogyi István 253, 364
 Somogyi László 356
 Somogyvári Gyula 382
 Somorjai József 158, 355, 383
 Soós Elemér 181
 Soós Erzsébet 306
 Sófálvi Zsuzsanna 118
 Sós Sándor 387
 Sós Sándor, ifj. 387
 Sóváry János 295
 Sörös Pongrác 39, 247
 Sőtér István 67
 Sperl Vilmosné 284, 306
 Sperl Zsuzsanna 284
 Staff János 46
 Stancsics Táncsics [Mihály]
 Starhemberg Guidó 137
 Stark Antal 400
 Stauder Mária 40
 Stech Alajos 343
 Steindl Márta 251
 Steiner Tibor 372
 Steitz, A. J. 350
 Stekenich János 195
 Stepancsics R. Gusztáv 398
 Stetner Ignác 274
 Strobel Árpád 75
 Strömpl Gábor 53
 Supka Magdolna, B. 370
 Surányi Ferenc 229
 Surányi Mária, N. 121
 Suri Lőrinc 226
 Süess Orbán 338, 354
 Süttő Ferenc 151, 154
 Süveg Zoltán 281
 Sz. Györfy Klára Györfy Klára, Sz.
 Szabad György 47, 356
 Szabadhegyi Móric 62
 Szabados Béla 126
 Szabados Pál 296
 Szabady Gyula 53
 Szabady Veronika 156, 295
 Szabolcs nemzetség 21
 Szabó család [Kömlőd] 252
 Szabó család [Úny] 390
 Szabó Erika 206
 Szabó István 152, 344, 369
 Szabó Iván 72
 Szabó János 181
 Szabó József 41
 Szabó Judit 154
 Szabó Júlia 343
 Szabó Kálmán 187

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Szabó László 345, 356, 383
 Szabó László, Z. 54, 341, 352
 Szabó Lőrinc 227
 Szabó Margit, E. 345
 Szabó Mária 181
 Szabó Miklós 56
 Szabó Pál 193
 Szabó Tibor 171
 Szabó Vince 73
 Szabó Vladimir 121
 Szabó Zsigmond 103
 Szakács Kálmán 40
 Szakács Mónika 207
 Szakács Sándor 37
 Szakái Benedek 87
 Szakái Ernő 364
 Szakály Kálmán 40
 Szakolcai Antal 65
 Szalay Jenő 387
 Szalay Zoltán 289
 Szalkay László 142, 143
 Szalóczi Pelbárt 168
 Szamosvári József 371
 Szamota István 54
 Szamódy Zsolt 373
 Szampiás Sámuel 294
 Szamuely Tibor 288
 Szandai Sándor 231
 Szandi Anna 277
 Szapáry András 89
 Szapáry család 71
 Szapolyai család 86, 252, 304
 Szapolyai János 136, 224
 Szatmári III. György 143
 Szatmári Sarolta 55, 181, 356
 Szák nemzetség 314
 Szákai János 226
 Szállási Árpád 181
 Számord Ignác 181
 Szántó Ambrus 198
 Szántó Barna 118
 Szántó Ferenc 271, 306, 382, 383
 Szántó Irén 98
 Szántó István 185
 Szántó Piroska 80, 81, 154
 Szebeni András 40
 Szederkényi János 181
 Szegedi Jánosné 325
 Szeghalmi Bálint 205, 364
 Szeghalmi Gyula 53
 Szeghy Katalin 388
 Szekeres János 153
 Szekeres József 41
 Szekeresné Niszler Mária 329
 Szekér Joakim Alajos 241
 Szelepcsényi VI. György 143
 Szeli András 8
 Szemere [Bertalan] 305
 Szemere nemzetség 21
 Szemereki Teréz 345
 Szemerey család 252
 Szenczi Molnár Albert 240, 335
 Szenczi Száki János 338
 Szendőfi Pál 371
 Szendrey-Karper László 139, 174
 Szent Imre herceg 156
 Szent István király 21, 57, 71, 107, 108, 135, 141, 156, 171, 175, 223, 228
 Szent László király 156
 Szentes Ferenc 118
 Szentessy László 154, 283, 284
 Szentgyörgyi István 231
 Szentirmai Zoltán 156
 Szentiványi Lajos 391
 Szentkláray Jenő 247
 Szentkúti Kiss Károly 276, 277
 Szentmihályi Szabó Péter 165
 Szentmiklóssy Timót 187
 Szentpétery Imre 55
 Szepessy Géza 54, 118, 200, 387
 Szerafin érsek 143
 Szervátiusz Tibor 348
 Széchenyi Gimesi György 93, 143
 Széchenyi György Széchenyi Gimesi György
 Széchenyi István 71, 186, 187, 231
 Széchenyi Miklós 368
 Széchényi Ferenc 238
 Széchiek [Széchi család] 86
 Széchy (Szécsi) Dénes 22, 136, 143, 156
 Széchy (Szécsi) Dénes testvére, Tamás 136

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Szécsi Magda 343
 Szégnér Géza 103
 Székely Béla 303
 Székely Géza 356
 Székely Ildikó 154
 Székely Jenő 367
 Székely József 297
 Székely Lajos 48, 118
 Székesi gr. Bercsényi család Bercsényi család
 Széles Andor 90
 Széles Lajosné 295
 Szélvári Ferencné 384
 Szénássy Árpád 247
 Szénássy Zoltán 56, 235, 237, 247
 Szigethy Gyuláné 78
 Szijj Bálint 275, 276
 Sziklay János 56
 Szikszay János 274
 Szüüdy Áron 159, 168
 Szilágyi Ferenc 235
 Szilágyi István 39
 Szilágyi János 89
 Szilágyi László 89
 Szilágyi Sándor 217
 Szili József 297
 Szilvási István 97
 II. Szilveszter pápa 141
 Szimán basa 224
 Szimonidesz Lajos 238
 Szinnyei József, idősb. 242
 Szinnyei József 37, 226, 228, 231, 247
 Szirtes László 342
 Szíj Béla 247, 343
 Szíj Rezső 121
 Szkocsek Mária 211
 Szlávik Lajos 371
 Szlezák László 139
 Szluha Ferenc 72
 Szobieski János Sobieski [Jan] lengyel király
 Szobotka Imre 149
 Szombathy Viktor 242
 Szomódi (Szomoró) János 317
 Szophoklesz 156
 Szóda Ferenc 182
 Szölgvényi Gyula 54
 Szódy Szilárd 328
 Szőnyi István 149, 227
 Szőnyi Ottó 354
 Szuhay Miklós 46
 Szulejmán szultán 136, 224
 Szunyogh László 210, 372
 Szűcs Bálint 108
 Szűcs György 380
 Szűcs Ilona, M. 121
 Szűts Ildikó 41
 Szvatopluk szláv fejedelem 363
 Szydłow-Szydłowski Stefan 123

 T. Dobosi Ilona Dobosi Ilona, T.
 Taeger Henrik 46
 Takács Ádám 283
 Takács Ferenc 42, 251
 Takács József 390
 Takács Sándor Takáts Sándor
 Takáts Endre 52
 Takáts Sándor 228, 232, 240, 242, 247, 248
 Takó István 194
 Tamás csókakői várnagy 274
 I. Tamás érsek 143
 II. Tamás érsek 22, 142, 143
 Tamás esztergomi érsek II. Tamás érsek
 Tamási Péter 152, 154
 Tankó Mária 257
 Tanner Ilona Török Sophie
 Tapolcai Ernőné Tapolcainé Sáray Szabó Éva
 Tapolcainé Sáray Szabó Éva 36, 37, 41, 51, 103, 123,
 182, 240, 254, 248, 317, 378, 382, 383, 384
 Tar István 156
 Tarczay család 325
 Tarczy (Tarczy) János 68
 Tardos nemzetiség 287
 Tarján Tamás 295
 Tasnádi Attila 121
 Tata, Anthonius de 334
 Tata, Matheus de 334
 Tatai /Goldschmidt/ Sándor 352
 Tatai András 189
 Tatai Csirke András 125
 Tatai Tibor 38, 373, 383
 Táncsics Mihály 66, 66, 67

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Tárkányi András 325
 Tárkányi Finta özvegye 325
 Teberi Erzsébet 83
 Teklovits Tamás 88
 Telegdi Csanád 22, 136, 143, 156
 Telegdi III. Tamás 142, 143
 Telegdi Róth Károly 46
 Telegdy Miklós 143
 Telekes Andrea 206
 Teleki család 194
 Teleky-Vámosy Árpád 214
 Telepi Katalin 347
 Temesvári Pelbárt 168
 Terpán Jenő 83
 Tessitori Nóra 158
 Técsi János 46
 Téglás János 158, 168
 Thaly család 214
 Thaly Ferenc 276
 Thaly Kálmán 102, 182, 228
 Thaly Zsigmond 102, 276
 Thorma János 155
 Thun Leó 336
 Thury Etele 64
 Tibély Gábor 340
 Tibullus 236
 Tihanyi János 155
 Tikász Józsefné 390
 Tilesch János 396
 Till József 139
 Timár Ágnes 281
 Tinódi Sebestyén 273
 Tipari Dezső 148
 Tisovszky Zsuzsanna 45, 78, 106, 118, 182
 Tisza István 305
 Tímár Zsuzsa 265, 289
 Todi, Jacopone de 156
 Tok Béla 248
 Toldy Ferenc 239
 Thordai Drasche-Lázár, Alfréd Drasche Lázár
 Alfréd, Thordai
 Torkos Ádám 212
 Torkos Justus János 127
 Torma István 57, 176
 Toussaint József Ferenc 203, 211
 Tóth-Bucsoki István 373
 Tóth-Sólymosi Árpád János Küküllei János
 Tóth Béla 348
 Tóth Elek 380
 Tóth Ferenc 218
 Tóth Gábor 290
 Tóth Gyula 148
 Tóth Ilona 379
 Tóth István 97
 Tóth Istvánné 41
 Tóth János 25
 Tóth Jenő 36
 Tóth Klára 65
 Tóth László Kamondy László
 Tóth Lőrinc 243
 Török Bálint 208, 209, 393
 Török család 86, 215, 304, 316
 Török Gézáné 260
 Török Imre 106, 208, 392
 Török István 203, 215
 Török Kálmán 354
 Török Sophie 158, 168
 Török Viktória 51, 246, 355, 382
 Török Zsuzsanna Bedeghy Nyári Pálné
 Tripsz, Julius 93
 Trojkó Imre 343
 Trócsányi Zoltán 225, 248
 Trugly Sándor 38
 Tuba Károly 243
 Turcsányi Gyula 310
 Turczy István 352
 Turi Róbert 45, 195, 207, 325
 Turi Teodóra 207
 Turiné Csontos Erzsébet 44
 Turóczi-Trostler József 242
 Tüskés Tibor 56

 U gon Gábor 255
 Ugrik Alíz 297
 Ugrin Emese 155
 Ugrin érsek 95, 143
 Ugrin József 43
 Uhrinyi János 295
 Újlaki (Wayand) Géza 169
 Újlaki Lőrinc 392

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Újlaki Miklós 307
 Ulászló király — II. Ulászló
 II. Ulászló 83, 136, 333, 392
 Ungvári Lajos 348
 Ungvári Sándor 148
 Urbach Zsuzsanna 340
 Uros pannonhalmi apát 91
 Ury Ibolya 340
- V. Kovács Sándor Kovács Sándor, V.
 V. Vadász Éva Vadász Éva, V
 V. Román Marian Román Marian V.
 Vadász Éva, V 71, 108, 126, 128, 252, 313, 356, 398
 Vadász Ferenc 243
 Vadász Géza 86
 Vaderna József 72, 230, 341, 370, 379
 Vahot Imre 254
 Vajda Júlia 126, 127, 235, 236, 319
 Vajda Sámuel 319
 Vajk Szent István király
 Vajkai Aurél 100
 Vak Bottyán — Bottyán János 156, 290
 Valentinianus császár 249
 Valter Ilona 65
 Varga A. 297
 Varga Bencsik József 348, 371
 Varga Csaba 200, 357, 378, 387
 Varga Dezső 152
 Varga Domokos 352
 Varga Gabriella 94
 Varga Géza 230
 Varga Imre 102
 Varga István, Cs. 378
 Varga József 182
 Varga László 381
 Varga Tamás 207
 Vargáné Mürkl Klára 207
 Vargha Balázs 51, 235
 Varjas Béla 159
 Varjú József 253
 Varkoly László 371
 Vas család 325
 Vasadi Péter 88, 271
 Vasas Károly 295
 Vaskúti Dömötör 143
- Vass Ferenc 366
 Vass János 190
 Vass László 297
 Vass Máté 101
 Vass Mihály 97, 284
 Vassdinnyi Vas János 185
 Vastagh György 72
 Vasy Géza 160
 Vaszary János 147, 149, 339, 343, 356
 Vaszary Kolos 143
 Váci Mihály 376, 378, 379
 Vály Mari 237, 240
 Vályi András 54, 194, 264
 Vámosi László 251
 Váradai Sándor 348
 Várady Antal 162
 Várady József 50
 Várdai Pál 136, 142, 143
 Várhelyi Vanda, M. 115
 Várkonyi Ágnes, R. 102
 Városi István 169
 Váró Márton 313
 Vásary Dániel 240
 Vásary IV. Miklós 143
 Vecsési Sándor 289, 342
 Vekerdi László 37
 Vencel király 22, 136
 Venkov Emil 231
 Venturi család 390
 Verancsics Antal 143
 Verebély Erika 200
 Verebély István 363
 Verebély József 277
 Verebély László 48
 Verebélyi László 373
 Veres Péter 174
 Vergilius 232
 Verne Gyula 160, 350
 Vertei Beatrix 121
 Vertei József 121, 122, 154
 Vécs Ottó 182
 Vécsey Tamás 243
 Végh Antal 351, 390
 Végh Ákos 340, 347
 Végvári I. János 150, 154, 345

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Végyári Lajos 370
Vékony Gábor 182, 356
Vértes Gusztáv 213
Vértes László 380, 397, 398
Vértes Zoárd 182
Victor Hugo Hugo, Victor
Viczy család 238
Vida Zsuzsa 231
Vigh Ferenc 118
Vigovszky István 154
III. Viktor Emánuel olasz király 72
Vilimszky Anna 42
Vilimszky László 52
Villányi Szaniszló 56, 182
Vilmos császár 74
Vilmos frankói gróf 62
Vilt Tibor 231
Vince Imre 218
Vincze László 67, 152, 154
Virág Jenő 121, 174, 344
Virágh János 209
Virágh József 248
Vissi Zsuzsanna 128
Vitái István, ifj. 148
Vitalis István 373
Vitéz János 22, 58, 109, 136, 156, 161, 162, 169, 170, 174
VI. János érsek 143
VI. Sándor pápa 120
VII. János érsek 143
Víg Gyula 53, 263
Víg Tamás 149, 156, 295
Vogh Viktor 263
Volly István 50
Volmód nemzetség 263
Voltaire 239
Voyt Pál 299
Vörös Béla 152, 156, 340
Vörös Károly 254
Vörösmarty Mihály 102, 186
Vöröstői Pál 186
Vros, Csektő száznagy fia 185
Vukov Konstantin 58, 170, 176, 177
W. Kálmán Anikó Kálmán Anikó, W.
Wagenhoffer Gizella 110
Wagenhoffer János 106, 268
Wagenhoffer, Johann 266, 268
Wagenhoffer Vilmos 54, 268, 391
Waldapfel József 239
Wallon Emma, B. 182
Waranghi János fia Domonkos 83
Warga Lajos 305
Washington 273
Wasshuber Ferenc 113
Wáli István 125, 127
Wechei János 258
Wechselmann Ignác 339
Wehner Tibor 45, 78, 121, 152, 153, 206, 253, 257, 284, 295, 299, 306, 315, 341, 342, 343, 344, 345, 352, 357, 371, 372, 393
Weiner Leó 337
Weisz János 257, 384, 393, 396
Wencel Gusztáv 357
Wenckheim Béla, báró 206
Wertner Mór 56
Wesselényi [Miklós] 217
Wéber Antal 242
Wéber Simon Péter 239
Wiesenburger Gáspár 79
Wiesz József 154
Windischgrätz herceg 143, 336
Wohlmuth Ferenc 98, 108, 317
Wragovitz Magdolna Siey özvegye 203
Z. Gács György Gács György, Z.
Z. Szabó László Szabó László, Z.
Zachar Anna 180
Zajovits Ferenc 123, 158
Zala György 156
Záborszky Miklós 297, 311
Zádor Anna 50, 182, 347, 357
Zákonyi Ferenc 54
Zákonyi Mihály 159
Zámbó Erika 297
Zámbó Kornél 295
Zászlós István 156
Zeilbauer György 41
Zelliger Alajos 51, 123, 127, 163, 164, 166, 167, 169, 190

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Zelliger Arnold 54, 245
Zentai Pál 151
Zentmiklósi Mihály 128
Zetykó János 365
Zichy család 62, 125, 274, 309, 310
Zichy Ernő József 64
Zichy Ferenc 279
Zichy Imre 309
Zichy István 69, 72, 185, 310
Zichy János 186, 309, 310
Zichy Jozefa 84
Zichy Miklós 125, 282, 309
Zichy Miklós gróf özvegye 69, 249
Zilahi György 354
Zilahi Lajos 227
Zimonyi Zoltán 161
Zita királyné 336
- Zolnay László 52, 81, 153, 172, 173, 182, 183, 200
Zoványi Jenő 40
Zovárd nembéli Miklós 272
Zovárd nembéli Miklós fiai, Csák és Zovárd 287
Zovárd nemzetség 75, 258, 272
Zrínyi Miklós 234
- Zsalus-Zajovits Ferenc Zajovits Ferenc
Zsákodi Csiszér János 115, 231, 365
Zsigmond király 79, 80, 83, 208, 224, 258, 311, 316,
333, 334, 392, 392
Zsilinszky József 290
Zsoldos Benő 127
Zsolt Béla 243, 244
Zsombik Mária 118
Zsuffa István 43

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Aba** 72
 Abaújkér 373
 Abony (Szentkirály) 22
 Ács 21, 26, 32, 62, 64, 65, 100, 167, 229, 244, 245, 249,
 275 ld. még Concópuszta
 Ács-Vaspuszta 64 Ács
 Ácsteszer 22, 65, 66, 67, 68, 87, 98, 99
 Ágó 190
 Agostyán 25, 26, 33, 349, 358, 359, 400 Tata
 Agusztin 358 Agostyán
 Agyai-forrás barlang 353
 Aka 22, 66, 68, 69, 85, 99, 203
 Akasztó-hegy 282, 283 Akasztófa-hegy
 Akasztófa-hegy 127, 282, 283, 284
 Ákos palotája 22
 Alap 90
 Alföld 184, 241
 Almás 22, 69, 73, 124 Dunaalmás
 Almásfüzitő 30, 31, 50, 69, 70, 71, 108, 139, 229
 ld.még: Foktorok, Füzitő, Füzitőpuszta
 Almásfüzitő-Kiskolónia 70
 Almásfüzitő-Nagykolónia 70
 Almásneszmély 125, 126, 282, Dunaalmás
 Almáspuszta Naszály
 Alsóbény 22
 Alsógalla 363, 364, 366, 367, 369, 374, 381, 382, 384,
 ld. még Untergalla Tatabánya
 Alsógellér 21, 22
 Alsóvadács 311 Süttő
 Alsóvasdinyepuszta 203 Kisbér
 Által-ér 32, 33, 256, 363
 Amerika 68, 84, 215
 Amerikai Egyesült Államok 143, 151
 Amszterdam 164
 Andód 235
 Anglia 238
 Angyal-forrás-barlang 353
 Annathal Annavölgy
 Annavölgy 130, 229, 307, 308, 309 Sárísáp
 Anód 160
 Anyala 22
 Apáca szikla 123
 Apácaszakállas 21
 Aquincum 135, 249
 Arad 22
 Aranka-forrás 34, 35
 Aranyos 21, 23
 Árpád-hegy 119
 Árpád-trónja szikla 123
 Ászár 21, 25, 26, 27, 30, 87, 99, 195, 204, 205, 206,
 209, 210, 211, 212, 251, 284, 306 Kisbér
 Asszony-hegy 33
 Aszód 234
 Átány 145
 Ázsia 33
 Atlantisz 232
 Augsburg 309
 Ausztria 116, 367
 Badacsony 215, 352
 Bagdad 227, 230
 Baj 22, 33, 73, 74, 75
 Baja 121
 Bajánsenye 115
 Bajcs 22
 Bajna 1, 22, 25, 26, 75, 76, 77, 78, 106, 130, 131, 188,
 189, 265, 279, 307, 308, 320 ld. még: Hantos-
 puszta
 Bajorország 215
 Bajót 22, 32, 79, 80, 81, 229, 273, 288, 341, 386 ld.
 még: Szentkereszt, Péliföld-szentkereszt
 Bakony 24, 50, 53, 82, 92, 306
 Bakonybánk 22, 26, 82, 83, 87, 251, 306 ld. még:
 Bánk, Kátpuszta
 Bakonybél 165, 387
 Bakonycsernye 310
 Bakonysárkány 22, 24, 83, 84, 85, 86, 99
 Bakonyszombathely 22, 25, 66, 86, 87, 88, 89, 195,
 209, 212, 304, 306
 Bakonytamási 352
 Balassagyarmat 103, 121
 Balatonalmádi 230
 Balatonfüred 100, 391
 Balatonmagyaród 350
 Balatonszárszó 290
 Balatonszemes 121
 Balkán félsziget 54
 Bamberg 358
 Bana 22, 63, 71, 72, 89, 90, 271
 Baracska 255
 Barát-kút 34, 288

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Barát szikla 123
 Barót 232
 Bars vármegye 141, 161
 Bart 22
 Basaharc 30, 301, 303 Pilismarót
 Battyánpuszta 203 Kisbér
 Bay 73 Baj
 Bábolna 71, 72, 73, 90, 102, 154, 204, 229, 275
 Bábolnapuszta 71, 72 Bábolna
 Bálványszakállos 22
 Bánhida 48, 50, 128, 204, 327, 357, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 372, 380, 381, 384, 396, 398
 Tatabánya
 Bánhidai-tó 33
 Bánk 83, 87 Bakonybánk
 Bánya-hegy 32
 Bársonyos 22, 27, 87, 90, 92, 93, 99, 195, 209
 Bástély 22
 Bátorkeszi 22, 23
 Belgium 197
 Bench 130 Epől
 Bene 226
 Bercse 22
 Beregszász 372, 374, 394
 Berény 22, 79
 Bergen-Belsen 152
 Berün 150, 167
 Bersek-hegy Berzsek-hegy
 Berzsek-hegy 32, 258
 Besztercebánya 232
 Betlehempuszta 319 Szomód
 Bécs 62, 123, 124, 135, 137, 138, 160, 166, 203, 215, 216, 218, 224, 225, 228, 242, 249, 267, 280, 282, 287, 298, 334, 340, 344, 349
 Békéscsaba 230
 Béla [faluj] 22
 Bény 21, 22
 Bér 203 Kisbér
 Bicske 32, 188, 336
 Bikol-patak 311
 Bikol 22
 Bikolpuszta 311, 312, 313 — Süttő
 Bille 22
 Billeg 279
 Billegpuszta 280
 Billéd 350
 Binderpuszta 109 Dág
 Bithocz, Bitolcz 184
 Bitóci-völgy 34
 Bitócz 22
 Bivak-barlang 184
 Bogyá 21
 Bokod 25, 26, 33, 93, 95, 293 ld. még: Szentgyörgy-várpuszta
 Bokodi-tó 33
 Boldogasszony 348
 Boldogasszonypuszta 270 Mocsá
 Borbály-szikla 131
 Börsházpuszta 194, 195 Kerékteleki
 Börzsöny 35
 Bőny 90
 Bregenz 341
 Brigetio 21, 247, 249, 251 Szőny
 Bucs 23
 Buda 113, 124, 125, 135, 136, 143, 161, 188, 189, 196, 210, 224, 225, 228, 233, 239, 241, 267, 287, 321, 344, 345, 350, 365 — Budapest
 Budai-hegység 46, 78
 Budapest 30, 62, 63, 66, 74, 103, 109, 113, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 135, 136, 143, 149, 151, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 186, 188, 189, 196, 206, 210, 217, 218, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 249, 253, 254, 267, 273, 276, 287, 288, 289, 290, 293, 301, 303, 321, 322, 324, 336, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 363, 365, 366, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 390 ld. még: Pest, Buda, Pestersébet, Terézváros, Újpest
 Bunkó szikla 123
 Buzinka 64
 Buzsák 68
 Búbánat-völgy 170
 Búcs 22, 238
 Búcsú 22
 Cegléd 155, 162, 216, 250
 Cinek-hegy 79
 Čiv 299 Piliscsév
 Concó-patak 64
 Concópuszta 64 Ács

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Corvin Mátyás keserűvíz-forrás 215
- Csaba** 104, 299
- Csabja (Kiscsaba) 22
- Csallóköz 21, 44, 45, 46, 225, 230, 232, 243
- Csamaszombata Örsej 22
- Csanak 274
- Csanakpuszta 275 Nagyigmánd
- Csatka 22, 25, 66, 68, 98, 99, 100
- Csákány-patak 33
- Csákberény 274
- Csákvár 50, 74, 84, 99, 216
- Császárr 21, 25, 26, 33, 85, 95, 97, 98, 102, 108, 204, 208, 254, 271, 315, 317, 393, 394
- Csehország 161, 339
- Csehszlovákia 51, 184, 228, 242, 243, 308
- Cseke [Szatmárcseke] 253
- Cseke-tó 333, 334, 335, 353
- Csenke 22
- Cserepes-völgy 34
- Cserepes 265
- Csesznek 86, 304, 310
- Cset 22 Oroszlány
- Csezmicze 162
- Csém 100, 214, 229
- Csép 21, 63, 101, 102, 103, 108, 275
- Csév 22, 109, 185, 198, 299, 389
- Csévi-szirtek 199
- Csicsó 21, 274, 275
- Csillagvár 250
- Csitri 22
- Csíkjenőfalva 346
- Csolnok 22, 25, 30, 40, 78, 104, 105, 109, 113, 114, 263, 264, 267, 268, 272, 299, 301, 307, 308
- Csolnok-Rákóczi telep 106, 266
- Csongrád 121
- Csóka 120
- Csókakő 33, 83, 84
- Csúcsos-hegy 214
- Csurgó-kút 34
- Csúz 21, 23
- Dachau** 63
- Dad 21, 25, 26, 71, 106, 107, 208, 218, 252, 253, 293, 354, 398
- Dág 22, 25, 109, 110, 264, 267, 300, 389 ld. még: Binderpuszta, Dágipuszta
- Dágipuszta 109
- Dánia 262
- Debrecen 7, 187, 189, 217, 224, 234, 238, 253, 254, 276, 335, 342, 371, 373, 390, 391
- Denevér-barlang 262
- Dél-Komárom 223, 226, 228 — Komárom
- Dobogókő 34, 119, 123, 303
- Doboka megye 55
- Dorog 22, 24, 31, 34, 40, 48, 54, 77, 105, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 130, 149, 150, 151, 153, 154, 165, 169, 177, 184, 188, 197, 200, 258, 263, 267, 287, 299, 301, 308, 328, 379, 386, 387, 389
- Dorogi járás 24, 57, 78, 114, 199, 309, 329, 387
- Dózsakert 368 Tatabánya
- Dömös 22, 26, 30, 32, 34, 35, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 184, 236, 301, 302, 308
- Duka 103
- Duna 21, 22, 30, 32, 34, 35, 45, 69, 119, 124, 125, 128, 135, 136, 137, 146, 178, 223, 228, 242, 247, 261, 282, 287, 301, 311, 313, 377
- Duna-sziget 237
- Dunaalmás 22, 33, 69, 73, 124, 125, 126, 127, 128, 229, 235, 280, 282, 283, 284, 287, 321, 338, 357 ld. még: Almás, Rév-Almás
- Dunaföldvár 103
- Dunakanyar 32, 33, 34, 54, 58, 119, 123, 173, 185
- Dunaradvány 21
- Dunaszekcső 152
- Dunaszentmiklós 25, 26, 33, 128, 129, 318, 352 ld. még: Niklo
- Dunaszerdahelyi járás 24
- Dunaújfalu 21
- Dunavecse 216
- Dunántúl 21, 22, 42, 46, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 64, 113, 140, 171, 175, 179, 247, 269, 315, 354
- Dunántúli-Középhegység 34, 35, 44
- Dunántúli kerület 53
- Durlach 344
- Ebed 22
- Ebszöny 22 Ebszönybánya
- Ebszönybánya 385
- Ecsed 22
- Eger 142, 232

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Egyházzsakállás 23
 Eke 226
 Ekecs 21, 22
 Ekel 21, 23, 235
 Előhegy 156, 157
 Elzász 261, 311, 358, 364, 365
 Epöl 21, 22, 25, 76, 130, 131, 267, 389 ld. még: Bench
 Erdély 51, 142, 369
 Erdélyi Fehér megye 55
 Erzsébet-sziget 234
 Esztergom 21, 22, 23, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 51, 56, 57, 58, 77, 79, 80, 81, 100, 106, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 119, 122, 128, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 196, 198, 197, 199, 224, 225, 229, 230, 263, 265, 267, 270, 272, 283, 289, 300, 301, 303, 308, 327, 329, 337, 339, 349, 357, 379, 385, 389, 390 ld. még: Érseki-Víziváros, Kenyérmező, Sátorkőpuszta, Szentgyörgymező, Szenttamás, Szenttamáshegy, Víziváros, Esztergomtábor
 Esztergom-Szentgyörgymező 179, 182 Esztergom
 Esztergom-Szenttamás 145, 179, 390 Esztergom
 Esztergom-Szenttamáshegy 174
 Esztergom vármegye, megye 21, 22, 23, 24, 38, 41, 44, 45, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 127, 138, 139, 140, 159, 161, 164, 166, 167, 169, 172, 182, 190, 219, 225, 258, 261, 299, 307
 Esztergomi járás 22, 24, 76, 114, 312, 390
 Esztergomtábor 159, 161 Esztergom
 Ete 21, 25, 185, 186, 187, 204, 205, 212
 Európa 249, 352
- Érseki-Víziváros 145 Esztergom
 Érseklél 23
 Érsekújvár 22, 23, 137, 151, 163, 216, 24, 245, 370
 Érsemlyén 238
 Észak-Dunántúl 48, 226, 245, 333, 374
 Észak-Komárom (Komarno) 22, 223, 225, 226, 231, 237, 244, 246, 248, 336, 338, 363 ld. még: Karapuszta, Komárom, Rév-Komárom
 Északi-középhegység 35
- Fakó-hegy 324
 Farkas-völgy 380
 Farnad 22, 23, 189
 Fehér-hegy 108
 Fejér vármegye, megye 22, 24, 33, 34, 42, 53, 55, 85, 106, 250, 256, 392
 Fekete-erdő vidéke 327
 Fekete-kő 35, 185
 Fekete-tó 73
 Fellner-kút 322
 Felső-Magyarország 299
 Felsőbény 22
 Felsőbök 23
 Felsőcsicsó 23
 Felsődabas 85
 Felsőgalla 26, 128, 336, 340, 357, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 371, 375, 377, 378, 379, 381, 384, 384, 396
 Tatabánya ld. még: Obergalla
 Felsőgellér 22
 Felsőszakállós 23
 Felsővasdinnye-puszta 203 Kisbér
 Felvidék 21, 139, 184, 228, 272
 Fenyérd 22
 Ferrara 161, 162
 Fertő-tó 193
 Fényes-fürdő 353
 Fényes 125 [patak]
 Fogaras megye 55
 Foktorok 71 Almásfüzitő
 Földeák 152
 Francia-kő 214
 Franciaország 84, 152, 197
 Frankfurt 238
 Für 23
 Füss 21
 Füzegy patak 69
 Füzitő 50, 69 Almásfüzitő
 Füzitőpuszta 69 Almásfüzitő
 Fűrész-kút 34
- Gadóc 22**
 Galla-patak 33
 Garam-Kis-Sarló 107
 Garam 21
 Garamszentbenedek 57, 180

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Gál István lakótelep 368 Tatabánya
 Gánt 33
 Gerecse-patak 312
 Gerecse 24, 25, 32, 33, 34, 45, 46, 48, 53, 54, 81, 262, 321, 380, 381
 Gerencsérvár 33, 50, 256 Oroszlány
 Gergelyi 240
 Geschtitz 392 Várgesztes
 Gesztes 22, 50, 256, 392, 393
 Gesztesi-patak 33
 Gesztesi járás 24, 73, 228, 249
 Gete hegység 54
 Girics 390
 Gombás 22
 Gorba-tető 32
 Göbersdorf 160
 Gömör megye 55
 Göttinga (Göttingen) 218
 Gráz 166
 Grébics 279, 280 — Naszály
 Grébicsi-hegy 278
 Gúta 21, 23, 234
- Gyalla** 23
 Gyarmat 22
 Gyarmatpuszta 189, 190 Gyermely
 Gyermely 22, 25, 77,131,188,189, 190, 320 ld. még:
 Gyarmatpuszta, Kiskomárom
 Gyilok 22
 Gyiva 22
 Gyoma 121
 Gyón 283
 Gyöngyszem-forrás 76
 Gyönk 283
 Győr 72, 122, 167, 187, 195, 217, 225, 271, 276, 278, 310, 321, 336, 341, 344, 363, 377, 390
 Győr-Sopron megye 42, 390
 Győr megye 55, 211, 264
 Gyula 295
 Gyulafenyér 22
- Hadbaden** 74
 Hajdúnánás 253
 Halyagos 32
 Hamvaskő 303
- Handlova 308
 Hanoi 379
 Hantospuszta 76 Bajna
 Haraszthegy 32
 Hánta 22, 87, 186, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 306 Kisbér
 Hántapuszta 203 Kisbér
 Hegyeshalom 293, 363
 Heidelberg 240
 Helemba 22.,
 Herend 344
 Hernádkércs 390
 Hetény 21
 Heves megye 55
 Héreg-tarjáni medence 32, 191
 Héreg 22, 25,26, 77,190,192, 320, 322, 324,365,366
 Hidasgyarmat 23
 Hideg-forrás 34
 Hidegkút 22
 Hideglelős-kereszt [hegy] 146.,
 Hoffman-forrás 35, 303
 Holics 334, 344, 345, 354, 355
 Hollandia 239
 Homok 159, 390
 Hont vármegye 22, 55, 93, 141, 190
 Hort (Virt) 22
 Hosszú-hegy 303
 Hosszúpályi 217
 Hunnia 67
 Hunyad megye 55
 Huta 184, 385 Pilisszentlélek
- Igmánd 21, 208 Nagyigmánd
 Imely 22, 190, 340
 Ipoly keszi 155
 Ipoly-Pásztó 271
 Irtisz 92, 306
 Isonzó 10
 Ivánka 203
 Izsa 21, 226
 Izsap 21, 22
 Jancsi- és Juliska-forrás 34
 Jankovich-barlang 79, 81
 Janza patak 106
 Jánkmajtis 390

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Jákó 234
 Jászfalu 23
 Jedek 77
 Jersey szigete 276
 Jéna 218, 238
- Kairó** 227
- Kakat 22 — Párkány
 Kalocsa 115, 164
 Kalotaszentmihály 218
 Kamocsa 230
 Kanada 84
 Kaposvár 342, 343, 375
 Karva 22, 288
 Kassa 78, 232, 238, 241
 Katapánmonostor Koppánymonostor
 Kavapuszta 226 Észak-Komárom
 Kádár-domb 288
 Kádár-kút, Kádárkút-forrás 34, 35
 Kálvária-domb 313 Süttő
 Kálvária-domb 287, 288, 353 Nyergesújfalu
 Kálvária-hegy 32, 353 Tata
 Kápa 22
 Kápolnapuszta 33
 Kápolnásnyék 102, 283
 Károly-hegy 188
 Kárpát-medence 45, 398
 Kárpátalja 227
 Kátpuszta 82 Bakonybánk
 Katschka 192 Kecskéd
 Kecsehegy 73
 Kecskemét 189, 233, 283
 Kecskéd 26, 192, 193, 193, 293, 294 ld. még: Katschka
 Kecsekő-domb 288
 Kemendollár 371
 Kemenes-Hőgyész 216, 217
 Kenyérmező 139 Esztergom
 Kerek-tó 170
 Kerekipuszta 93 Bokod
 Keresztesipuszta 266
 Kerékteleki 22, 87, 92, 194, 195, 197, 209 ld. még:
 Nyeszkenyepuszta, Szolgagyőr, Szolgagyőr-
 puszta
 Kertváros 368 Tatabánya
 Keserű-kutak 275
- Keserűs-csoport 34
 Kestúc 196 Kesztlőc
 Keszegfalva 21, 22
 Keszi 22
 Keszthely 343, 348
 Kesztlőc 21, 22, 35, 41, 78, 106, 184, 197, 197, 198,
 200, 264, 265, 300 ld. még: Klastrompuszta,
 Szentkeresztpuszta, Kestúc
 Kethely 393, 394 Vérteskethely
 Keve megye 55
 Kéménd 22
 Kéty 22
 Kicsind 22, 225, 302
 Király-kút 34, 282, 283
 Kirva 22, 104, 200, 266, 267, 268, 269, 301, 389 -
 Máriahalom
 Kirwa 266 Máriahalom
 Kis-Duna-part 170
 Kis-Kirvapuszta 266 Máriahalom
 Kis-Sitke 97
 Kis-Stárzsa-hegy 91
 Kisalföld 24, 54, 269
 Kisbattyánpuszta 203 Kisbér
 Kisbér 21, 24, 26, 30, 41, 85, 99, 102, 186, 195, 203,
 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 306, 325
 ld. még: Alsóvasdinnyepuszta, Battyánpuszta,
 Bér, Felsővasdinnyepuszta, Hántapuszta, Hán-
 ta, Kisbattyánpuszta, Nádasdpuszta
 Kiscsévpuszta 109 Dág
 Kisfűs 23
 Kisgúta 22
 Kishegy 302
 Kisigmánd 63, 100, 101, 213, 214, 229, 274, 275
 Kiskeszi 21, 23
 Kiskomárom 188 Gyemely
 Kiskőrös 240
 Kiskunmajsa 120
 Kiskunság 215
 Kismarton 257
 Kistréde 304
 Kistany 23
 Kisújfalu 225
 Klastrompuszta 41, 118, 184, 198, 199, 200 — Keszt-
 lőc
 Kocs 25, 26, 27, 35, 50, 73, 108, 186, 215, 216, 217,
 218, 254, 271, 275, 334, 338, 351, 35

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Kolostorhegy 263, 264
 Kolozs megye 55
 Kolozsnéma 21
 Kolozsvár 51, 154, 166, 210, 232, 237, 241, 305, 351
 Kolta 22
 Komamo 223, 246 Észak-Komárom, Komárom
 Komárom 22, 23, 24, 26, 27, 30, 36, 38, 42, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 62, 70, 71, 84, 97, 100, 103, 108, 122, 126, 127, 138, 162, 165, 167, 169, 179, 181, 184, 186, 189, 204, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 270, 271, 274, 276, 278, 290, 305, 318, 326, 335, 338, 342, 348, 349, 351, 363, 374, 379, 387 ld. még: Észak-Komárom, Koppánymonostor, Szőny, Újszőny, Ószőny Rév-Komárom, Újkomárom
 Komárom-Esztergom megye 21, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 44, 45, 47, 49, 179, 353, 357, 369, 394, 400
 Komárom-Újváros Komárom
 Komárom megye 24, 25, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 64, 66, 68, 75, 82, 85, 87, 90, 91, 98, 123, 126, 127, 140, 172, 173, 175, 176, 181, 182, 187, 190, 195, 200, 207, 212, 224, 232, 258, 261, 284, 304, 310, 315, 324, 342, 346, 347, 351, 372, 373, 374, 376
 Komárom vármegye 21, 22, 23, 24, 42, 44, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 129, 141, 225, 226, 228, 230, 232, 233, 239, 255, 335, 349, 400
 Komáromi-hegy 95
 Komárom-Esztergom közig, egy. egyesített vármegye 24, 43, 51, 169
 Konstanc 142
 Kopasz-hegy 33, 299
 Koppánymonostor 223, 228, 244 Komárom
 Korond 265
 Kovács-hegy 73
 Kovácsi 22, 135
 Kőbölkút 22
 Kömlőd 26, 97, 107, 252, 253, 254, 255, 293, 319, 351
 Körmöcbánya 241
 Környe 25, 33, 251, 256, 257, 258, 294, 297, 396
 Környebánya 256, 294
 Környei-tó 33
 Körtvélyespuszta 123
 Kövesd 22
 Kövi 22
 Közép-Európa 206, 312
 Kő-hegy 363, 380
 Kő-hegy barlang 273
 Kőhányáspuszta 33
 Kőhídgyarmat 225
 Kőpite 32, 125
 Krakkó 166
 Krassó megye 55
 Kraszna megye 55
 Kuba 160
 Kunság 55
 Kural 22
 Kurtakeszi 23, 206
 Kúttej 151
 Küküllő megye 55
 Kürt 21, 22, 23
 Labanc-patak 33
 Lábás-hegy 33
 Lábatlan-hegy 258
 Lábatlan 22, 23, 26, 30, 33, 258, 259, 260, 261, 263, 262, 288 ld. még: Piszke
 Leányvár 25, 50, 104, 105, 106, 197, 263, 264, 265, 266, ld. még: Leinwár, Vaskapuszta
 Leányvár 311 Süttő
 Leány-barlang 184
 Legény-barlang 184, 199
 Leiden 238
 Leinwár 263 Leányvár
 Lencse-hegy (Nagy-hegy) 215
 Lengyel-barlang 380
 Lengyelország 164
 Lepence-völgy 34
 Lepsény 216
 Les-hegy 32
 Lesaljapuszta 304 Réde
 Libád 22
 Libár 22
 Lipcse 238
 London 164
 Losonc 103
 Lovad 62
 Madar 21, 22

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Magas-Gerecse 262
 Magyar-Tata 333 Tata
 Magyaralmás 274
 Magyarbóly 341
 Magyarország 23, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 71, 74, 95, 98, 99, 109, 117, 135, 137, 142, 143, 161, 162, 170, 171, 174, 175, 178, 181, 193, 200, 228, 349, 366, 367, 376
 Magyarszombathely 87, 212
 Magyarszölgyén (Magyarszőgyén) 22, 23 Szógyén
 Majk 22, 30, 50, 63, 97, 193, 256, 294, 298, 299, 318, 364, 392, 394 Oroszlány
 Majki-patak 33, 193
 Majki Parkerdő 298
 Majkpuszta 33 Oroszlány
 Malom-patak 34, 301, 302, 328
 Malomtói-ér 96
 Malom-völgy 303, 322
 Marcelháza 21, 23
 Markháza 22
 Marót 22, 301, 302 — Pilismarót
 Marót falu 287 [Pusztamarót] Nyergesújfalu
 Maróti-hegycsoport 303
 Martos 22
 Mány 22, 381
 Máriazell 143
 Máriahalom 22, 25, 104, 106, 109, 131, 266, 267, 268, 269, 301, 389 ld. még: Keresztespuszta, Kiskirvapuszta, Nagykirvapuszta, Kirvapuszta
 Márkushegy 297
 Mátraverebély 150
 Mátyás-kút 396
 Medvevár 162
 Megalódus-barlang 353
 Megyerics 21, 22
 Mexikói-forrás 35
 Meyerhofen 116
 Mezőhegyes 72
 Mezőkövesd 371
 Mezőörs 92
 Mésztelep 382 Tatabánya
 Miklós-deák-völgy 34
 Miklós-malom 339
 Mindszentspuszta 33, 34
 Miskolc 121, 234, 373
 Mitrovica 341
 Mocs 22, 100, 311
 Mocsa 21, 25, 26, 229, 270, 271 ld. még: B o l d o - gasszonypuszta
 Mocsonok 163
 Mogyorós 22, 104, 272, 273, 288, 301 Mogyorós-bánya
 Mogyorósbánya 80, 113, 272, 273, 274
 Mohács 142, 365
 Molnár-hegy 308
 Monor 63, 189
 Monostor Puszta 244 Komárom
 Monostori sziget 244
 Moson megye 74, 256
 Mór 33, 84, 85, 93, 297
 Munkács 217
 Munkád 22
 Muzsla 22, 23
 München 120, 289
 Nagy Alásony 217
 Nagyabajom 97, 254
 Nagybattyán 203 Kisbér
 Nagybánya 165, 340
 Nagybér 203, 212 Kisbér
 Nagybörzsöny 145
 Nagy-Bükk 33
 Nagy-Csákány-hegy 33
 Nagy-Dobó-hegy 32
 Nagy-Duna 139
 Nagyegyháza 32
 Nagyfüs 23
 Nagy-Geresd 217
 Nagy-Gete 32
 Nagygúta 22
 Nagy-hegy 130
 Nagyigmánd 21, 25, 26, 28, 63, 64, 73, 99, 100, 101, 213, 214, 229, 274, 275, 276, 277, 350 ld. még: Csanakpuszta, Igmánd, Thalypuszta
 Nagykanizsa 150
 Nagy-Keselő-hegy 32
 Nagykeszi 21, 23
 Nagy-Kirvapuszta 266 Máriahalom
 Nagykőrös 250
 Nagyláng 340

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Nagymaros 181
 Nagymegyer 21, 22, 230
 Nagymihályi 343
 Nagymorva fejedelemség 135
 Nagyölvéd 23, 189
 Nagy-Pisznice 262
 Nagy-Réde 304
 Nagysarló 255
 Nagysáp 25, 104, 130, 131, 229, 278, 279, 307, 386
 Nagysárkány 83
 Nagy-Somlyó 32, 33
 Nagy-Strázsa-hegy 117, 170
 Nagyszentjános 229, 298
 Nagyszombat 123,142,143, 144,163, 166, 167, 189,
 232, 241, 321, 326
 Nagytany 21
 Nagy-tó [Tata] 355
 Nagytuskó-szikla 123
 Nagyvárad 155, 232, 243
 Narni 161
 Naszály 25, 63, 70, 125, 278, 279, 280, 281, 334, 338
 ld. még: Grébics, Almáspuszta
 Naszvad 22
 Nádasd 203, 211
 Nádasdpuszta 212 Kisbér
 Nána 22
 Nápoly 97
 Nemesdömölk 240
 Nemesócsa 21, 23
 Neszmély 22, 25, 27, 32, 33, 50, 73, 125, 127, 229,
 258, 282, 283, 284, 311, 338
 Neudorf 287 Nyergesújfalu
 Négyújjú-szikla 123
 Néma 23
 Németország 5,171,200,204,205,239,243,262,312,
 339
 Németszombathely 87
 Németszőgyén (Németszölgyén) 22, 23 Sző-
 gyén
 Niklo 128 Dunaszentmiklós
 Nikolsburg 347
 Nógrád megye 279
 Nürnberg 206
 Nyerges 80, 262, 273, 287 Nyergesújfalu
 Nyergesújfalu 21,24,25,26,30,33, 80,113,120,167,
 229, 259, 262, 273, 284, 285, 287, 288, 289, 301,
 302, 328 ld. még: Pusztamarót, Nyerges, Neu-
 dorf, Újfalu
 Nyeszkenyepuszta 194, 195 Kerékteleki
 Nyika 22
 Nyitra 120, 189, 223, 242
 Nyitra vármegye 91, 93, 141, 293, 307, 314
 Nyitrapereszlény 151
 Nyíregyháza 379
 Nyírmái 22
 Nyugat-Európa 400
 Obergalla 365 — Felsőgalla
 Óbuda 135, 267
 Ogan 22
 Ó-gyalla 23
 Ó-gyallai járás 24
 Óhegy 272.,
 Olaszliszka 371
 Olaszország 93, 312, 374
 Omszk 159
 Orosháza 375, 391
 Oroszlánkő 50
 Oroszlánkőpuszta 296 Oroszlány
 Oroszlány 22,24,25, 30, 33,34,42, 50, 63, 76, 93, 95,
 97,107, 115,193, 256, 290, 293, 294, 295, 297, 298,
 299, 318, 364, 366, 377, 392, 394 ld. még: Geren-
 csérvár, Majk, Majkpuszta, Oroszlánkőpuszta,
 Pusztamajk
 Oroszlányi-patak 193
 Orsújfalu 226
 Ószőny 62, 223, 250, 363 Szőny
 Osztár 212 Hánta
 Osztrák-Magyar Monarchia 367
 Ótelep 367, 368 Tatabánya
 Ó tokodbánya 386 Tokod
 Óváros 368 Tatabánya
 Ózd 115
 Ölbő 325
 Ölvéd 22, 189
 Ördög-hegy 275
 Ördög-tó 275
 Öreg-kő 32, 81
 Öreg-Kovács [hegy] 32

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Öreg-tó 32, 333, 335, 353
 Öregakna kolónia 386 Tokod
 Öregárok 307, 308, 328
 Öreghegy 91
 Öregvár 339
 Őr-hegy 77
 Órisáp 278 Nagysáp
 Örmény 22
 Órs 22, 90 (Komárom vármegye)
 Örsej (Csamaszombata) 22
 Őrszentiván 229
 Ösztövér 22
- Padova** 162
 Pannonhalma 39, 92, 165, 176, 251
 Pannónia 135, 223, 249
 Parnak 252
 Partosújtelep 226
 Pat 23
 Patacs 22
 Pákozd 84
 Pánd 216
 Pángor-domb 301
 Pápa 64, 123, 189, 204, 217, 218, 230, 233, 240, 250, 283, 302, 305, 363, 364
 Párizs 164, 167, 189, 223, 227, 289, 340, 350, 377
 Párkány 22, 23, 30, 136, 137, 139, 225, 371 ld. még:
 Kakat
 Párkányi járás 22, 24, 139, 140, 167
 Pásztor-kút 34
 Pásztorkút-forrás 35
 Pázmánd 90
 Perbál 266, 389
 Perbete 21, 22, 23
 Pest 103, 121, 122, 160, 225, 230, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 253, 254, 287, 301, 324, 349
 Budapest
 Pest vármegye, megye 34, 53, 239
 Pesterzsébet 123, 303 Budapest
 Peszér 22
 Petyen 22
 Pécs 63, 121, 149, 151, 164, 342, 352
 Pécesei 24
 Pél 22, 272
- Péliföldszentkereszt 79, 80, 105, 273, 288 ld. még:
 Bajót
 Pénzes-patak 33
 Pér 90
 Pilis-tető 34
 Pilis hegység 35, 53, 54, 184, 185, 199, 299, 301
 Pilis megye, vármegye 22, 184, 196, 263
 Piliscsaba 116, 267
 Piliscsaba-Jászfalu 267
 Piliscsév 109, 197, 264, 299, 300 ld. még: Civ
 Pilisi Biorezervátum 185
 Pilisi Tájvédelmi Körzet 35
 Pilismarót 22, 25, 26, 30, 34, 35, 119, 120, 123, 170, 184, 301, 302, 303, 308 ld. még: Basaharc, Marót
 Pilisszentiván 34
 Pilisszentlélek 34, 35, 79, 184, 185, 198, 199, 300, 301, 385 ld. még: Huta Esztergom
 Pilisvörösvár 267
 Pilisvörösvári-völgy 34
 Piszke 23, 259, 260, 261, 262, 263, 288 - Lábatlan
 Pisznice 32, 33
 Pocking 153
 Pozba 276
 Pozsony 38, 120, 153, 166, 169, 205, 226, 233, 236, 238, 239, 241, 242, 243, 249, 267, 278, 281, 293
 Pozsony vármegye 264, 309
 Pócsmegyer 216
 Pör-hegy 85
 Prédikálószték 34, 119, 123
 Prépost-hegy 119
 Pusztá Gesztes 392 Vértessomló
 Pusztamajk 298 Oroszlány
 Pusztamarót 167, 287, 301 Nyergesújfalu
 Pusztamihály 276
 Pusztá Monostor 244 Koppánymonostor
 Pusztáócsa 23
 Pusztapiszke 261 Piszke
 Pusztá-Somló 395 Vértessomló
 Pusztasomodor 251 Szomor
 Pusztaszer 398
 Pusztavám 297
 Putnok 239
 Püspökladány 239
- Quadriburg római kori település 307

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Quedlinburg 141
- Rajna** 164
- Ráb 22
- Ráckeve 302
- Rád 22
- Rám-hegy 119
- Rám-szakadék 123
- Réde 22, 25, 82, 87, 92, 206, 210, 304, 305, 306 ld.
még: Lesaljapuszta
- Régensburg 135
- Répcpuszta 309 Súr
- Rétalap 118
- Rév-Almás 125, 127 — Dunaalmás
- Rév-Komárom 223, 230, 237 Észak-Komárom,
Komárom
- Ricse 369
- Rimaszombat 242, 351
- Rodostó 102
- Románia 77
- Róma 166, 350
- Salgótarján 150, 293, 375, 380
- Sasvár 91, 343
- Ság-hegy 90
- Sánc-hegy 287, 288
- Sáp 22, 299
- Sárberek 368 Tatabánya
- Sárbogárd 250, 251
- Sárisáp 30, 105, 109, 130, 229, 267, 301, 307, 309 ld.
még: Annavölgy
- Sárkány 22, 83, 84, 225
- Sárospatak 127, 145, 238
- Sártvány 22
- Sátoraljaújhely 374
- Sátorkőpuszta 117, 165, Esztergom
- Sátorkőpusztai-barlang 117, 170
- Scwarzwald 323
- Segesvár 240
- Selmecebánya 192, 232, 241
- Schemling 395 Vértessomló
- Síkvölgypuszta 364 Tatabánya
- Solva 21, 135 Esztergom
- Somló 395 Vértessomló
- Somlóhegy 323
- Somodorpuszta 319 Szomor
- Somodor 22., 267
- Somogy 72
- Somogy megye 254
- Somolya 395 Vértessomló
- Somorja 240
- Sopron 165, 352, 377
- Spaichingen 200
- Strázsa-barlang 170
- Strázsa-hegy 170, 262
- Stompfa 354
- Strassburg 168, 365
- Strigonium 135 Esztergom
- Súr 25, 66, 68, 99, 309, 311 ld. még: Répcpuszta
- Sümeg 22
- Süttő 21, 22, 26, 32, 33, 63, 129, 282, 284, 311, 313,
314 ld. még: Alsóvadács, Bikolpuszta, Leányvár
- Svájc 217, 243, 262
- Szabadhely 86
- Szabó Pál-tava 193
- Szakony 317
- Szalay-kút 34
- Szalánka 22
- Szalka 160
- Szamár 22
- Szamoskér 152
- Szarkás-hegy 79, 272
- Szarvaskút-forrás 396
- Szatmár 217, 238
- Szák 21, 25, 26, 208, 314, 315, 316, 317, 394
- Szákszend 314, 315
- Szápár 310
- Szárliget 366
- Szász-völgy 33
- Szeged 155, 158, 243, 377, 391
- Szeghalom 235
- Szekrény-hegy 119
- Szekszárd 156, 370
- Szelim-barlang 363, 380
- Szemere 21, 23
- Szemő 23
- Szend 21, 25, 208, 271, 315, 316, 317, 338, 366
Szákszend
- Szentalbert 22

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Szentandrás 217
 Szentantalfa 217
 Szentendre 34, 372
 Szenerzsébetpuszta 93
 Szentfülöp 155
 Szentgerice 375
 Szentgyörgy 22
 Szentgyögymező 137,139,178,182,183
 Szentgyörgypuszta 257, 364 — Környe
 Szentgyörgyvár 33
 Szentgyörgyvárpuszta 93 — Bokod
 Szentistván 22
 Szent Iván 333
 Szentjánospuszta 163
 Szentkereszt 80 Bajót
 Szentkeresztpuszta 199, Kesztlöc
 Szentkirály (Abony) 22, 135
 Szentkút-forrás 99
 Szent László-forrás 35
 Szentlázár 22
 Szentlélek 185, 301 Pilisszentlélek
 Szentlőrinc
 Szentmáriamező 22
 Szentpál 22, 23
 Szenttamás 22, 137, 138, 139, 145, 180, 181
 Székelyudvarhely 232
 Székesfehérvár 72, 83, 84, 165, 167, 204, 210, 232,
 249, 283, 289, 310, 321, 351, 379, 391
 Szélestorony-szikla 123
 Szép-Ilona-forrás 396
 Szép 22
 Szépasszony-forrás 312
 Széphalom 238
 Szibéria 159
 Sziget 22
 Szigetvár 234
 Sziklai-patak 262
 Szikszó 187
 Szilas 23
 Szilézia 184
 Szimő 22
 Szíria 227
 Szklena 167
 Szlovákia 42, 197, 299, 321
 Szolgagyőr 195 Kerékteleki
 Szolga győrpuszta 194 Kerékteleki
 Szolnok 343
 Szolnok megye 379
 Szombathely 169, 238, 241, 352
 Szomor 22, 77, 129, 188, 189, 190,192, 319, 320, 321
 Id. még: Pusztasomodor, Somodorpuszta
 Szomód 33, 216, 318, 319, 322, 338, 350, 358, 359
 Szováta 73
 Szölgym 21 Szőgyén
 Szőgyén 21, 22, 23 Id. még: Szölgym, Magyar Sző-
 gyén, Német Szőgyén
 Szőke-forrás 34, 123
 Szőlős 364, 397, 398 Vértesszőlős
 Szőny 23, 26, 62, 70, 71, 108, 223, 228, 229, 249, 250,
 251, 252, 318, 342, 363, 398 Komárom
 Tany 230, 232
 Tapolca 22
 Tarcspuszta 194,195, 203 — Kerékteleki
 Tardos 22, 25, 33, 191, 321, 322, 323, 399
 Tardosbánya 25, 321, 322, 399 — Tardos
 Tarian 323 — Tarján
 Tarján 22, 25, 33, 64, 77,190,191,192, 320, 323, 324,
 325, 366 Id. még: Tarian
 Taskent 159
 Tata 21, 22, 23, 20, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 37, 38, 46,
 49, 50, 73, 74, 75, 80, 97, 99, 108, 129, 188, 204,
 217, 218, 219, 220, 229, 230, 250, 251, 252, 258,
 271, 274, 283, 295, 305, 318, 319, 322, 327, 330,
 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341,
 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351,
 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 365, 367,
 368,369,371,374,375,400 Id. még: Magyar-Tata,
 Agostyán, Agusztin, Újtelep
 Tata-Tóváros 337, 340, 348, 353, 354, 355, 356, 357
 Tata
 Tatabánya 24, 25, 31, 32, 33, 37, 42, 48, 50, 78, 117,
 128, 177, 293, 295, 337, 340, 341, 342, 351, 352,
 360, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371,
 372, 373, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 387 Id.
 még: Alsógalla, Bánhida, Dózsakert, Felsőgalla,
 Kertváros, Mésztelep, Ótelep, Sárberék, Újváros,
 Újtelep, Gál István ltp.
 Tatabánya-kertváros 364
 Tatai-vízfolyás 33

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

- Tatai járás 21, 24, 73, 355
 Tatai-medence 43, 355
 Tatár-kút 322
 Tállya 218
 Tárkány 63, 71, 187, 269, 275, 325, 326
 Tát-kertváros 328
 Tát 22, 40, 114, 137, 259, 272, 312, 327, 328, 329
 Tekevár (Thekevár) 50, 215
 Telekipuszta 194 Kerékteleki
 Temesvár 168, 236
 Templom-hegy 263
 Terézváros 169 Budapest
 Teszér 65, 66 Ácsteszér
 Tét 295
 Thalypuszta 275, 277 Nagyigmánd
 Thetis-tenger 32
 Tinnye 104, 267, 389, 391
 Tiszaágtelek 376
 Tiszavárkony 378
 Tobold-sziget 22
 Tokod-Üveggyár 386
 Tokod 21, 22, 25, 30, 34, 48, 79, 113, 114, 126, 139, 229, 278, 385, 386, 388
 Tokodaltáró (Tokod-Altáró) 50, 386, 387
 Tolna 399
 Tolnapuszta 399 Vértestolna
 Tolnau 399 Vértestolna
 Torontál vármegye 349
 Tót-Tata 333 Tata
 Tóti 351
 Tótkomlós 72
 Tótréde 82, 304 Réde
 Tóváros 21, 22, 25, 27, 229, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 345, 356, 358 Tata
 Tök 389
 Tömörd 269
 Török-kút 267
 Törökország 102, 203, 238
 Töttös 22
 Trencsén megye 293, 397
 Trianon 51, 228, 230
 Turiszakállas 21
 Turkesztán 159
 Tükör-forrás-barlang 353
 Udvard 21, 23
 Udvarnok 22
 Ukrajna 243
 Untergalla 364 Alsógalla
 Ungvár 376
 USA 143 Amerikai Egyesült Államok
 Utrecht 238
 Új-hegy 196
 Újbánya 159
 Újfalu 22, 287 Nyergesújfalu
 Újkomárom 223, 228 Komárom
 Újpest 154, 389 Budapest
 Újszőny 223, 228, 248, 249 Komárom
 Újtelep 334, Tata
 Újtelep 369, 382 Tatabánya
 Újtokod 386 Tokod
 Újváros 22
 Újváros 368 Tatabánya
 Úny-Újtelep 389 Úny
 Úny 22, 25, 104, 109, 266, 267, 268, 300, 388, 389, 390, 391
 Únyi-patak 307, 328
 Úrkút 22, 372
 Úrsáp 278
 Vadas 22
 Vadács 22
 Vadálló-kövek sziklái 123
 Valmot 22
 Vas 62
 Vaskapu 303
 Vaskapupuszta 263, 264 Leányvár
 Vác 122, 176, 385
 Vág 21, 223, 224
 Várad 142, 166, 169
 Váralja 334, 335
 Várbogya 22
 Várgesztes 49, 294, 392, 393, 395 ld. még: Geschtitz
 Várhegy 135, 136, 142, 146, 148
 Várpalota 371
 Vártany 22
 Vásárhely 22
 Velence 168, 338
 Velencei hegység 54
 Veszprém 85, 164, 310, 379, 392

FÖLDRAJZINÉV- MUTATÓ

- Veszprém megye, vármegye 22, 24, 52, 55, 66, 68, 82, 87, 91, 98, 195, 212, 304, 310
- Vértes hegység 24, 33, 34, 45, 46, 50, 53, 54, 95, 293, 381, 393, 395, 397, 399
- Vérteskeresztúr 95, Vérteszentkereszt
- Vérteskethely 21, 25, 96, 204, 205, 315, 393, 394, 395
ld. még: Kethely
- Vérteskozma 33, 293
- Vértessomló 25, 33, 294, 297, 367, 373, 392, 395, 396, 397 ld. még: Somló, Somolya, Zsemlye, Schemling
- Vértesszentkereszt 33, 50, 94, 95
- Vértesszőlős 21, 25, 32, 33, 71, 108, 252, 338, 364, 394, 398, 399 ld. még: Szőlős
- Vértestolna 25, 33, 322, 395, 399, 400 ld. még: Tolnapuszta, Tolnau
- Vicsep 22
- Vigan 22
- Világos 225, 233, 283
- Vinga 340
- Virt 122, 232
- Virt (Hort) 22
- Visegrád 34, 35, 154, 301, 302, 321
- Visegrádi hegység 34, 35
- Vitány 22, 49
- Vizslás 211
- Víziváros 57, 136, 137, 139, 142, 144, 147, 178, 180, 183 Esztergom
- Württemberg 266, 318
- Würzburg 358, 364, 365, 395, 399
- Zablat 102**
- Zala megye 254
- Zalaegerszeg 150
- Zalazsom 22
- Zágráb 162
- Zámoly 160
- Zánka 64
- Zólyom 159
- Zredna 169
- Zsámbék 188, 344, 389
- Zsemlye 392, 395 Vértessomló
- Zsidód 22
- Zsitva 223
- Zsitvatorok 23, 334
- Zsombolya 350
- Zúgó-patak 279
- Zürich 165